A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
MAKKAI SÁNDOR

FELELŐS SZERKESZTŐ:
KERECSÉNYI DEZSŐ

FŐMUNKATÁRSAK:
PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE,
TÚRÓCZY ZOLTÁN

1942.
Ötvenegyedik évfolyam.
I—XII. füzet.

TARTALOM

Tanulmányok, cikkek.

Oldal

Asztalos Sándor: Oláh Gábor — — — — — — — — — — — — 330
Bende János: Reformáció és képzőművészet — — — — — — — — 295
Békési Andor: A Károli-revízió alapszövege — — — — — — — 16
„ Új fordítás vagy Károli-revízió? — — — — — — — — — 230
Boda István: A magyar személyiség főjegyei — — — — — — 236
Bóka László: Illyés Gyula prózája — — — — — — — — — 141
Fekete Lajos: Vallás és művészet — — — — — — — — — — 356
Gaudy László: Az északi lutheranizmus jövője — — — — — — 11
„ Az egyház sorsa, a lelkész exisztenciája — — — — — — — 77
„ Tessedik Sámuel — — — — — — — — — — — — — 129
„ Hét sovány esztendő — — — — — — — — — — — — 258
„ A kétszázadik háborús igehirdetés előtt — — — — — — — 324
Gesztelyi Nagy László: Biblia a közgazdász kezében — — — — — 33
„ A tanyai reformátusok lelki gondozása — — — — — — — 166
Gesztelyi Nagy Zoltán: Gondolatok a tehetségkutatásról — — — — 278
Harsányi András: Schalom Asch Krisztus-regénye — — — — — — 108
Harsányi István: A népi tehetségkutatás néhány társadalmi határkérdése — — — — — — — — — — — — — — — — 41
Juhász Béla: A református népiskolai tanítástery — — — — — — 175
Kapi Béla: A nemzetszolgálat szempontjai — — — — — — — — 193
Koncz Sándor: Az eszhatológia örök időszerűsége — — — — — 103
Kovács Endre: Németh László kritikai szerepe — — — — — — 273
„ Móricz Zsigmond elment — — — — — — — — — — — 289
Makkai Sándor: Húsvéti tragédia — — — — — — — — — — — 97
„ László, a hős — — — — — — — — — — — — — — 197
„ A reformáció mérlegén — — — — — — — — — — — — 321
„ Vitéz nagybányai Horthy István — — — — — — — — — 257
Márkus Jenő: Az észrevett lelkipásztor — — — — — — — — 161
Máthé Elek: A magyar kálvinizmus nyugati kapcsolatai — — — — 4

Oldal

Máthé Klára: Színházi szemle — — — — — — — — — — — — 111
„ Színházzárás után — — — — — — — — — — — — — — 212
„ A színházi év első negyede — — — — — — — — — — — 360
Mesterházy Jenő: Csengey Gusztáv emlékezete — — — — — — 305
Miklós Ödön: Sztárai drámáinak egyháztörténelmi háttere — — — 21
Nagy Géza: A Herepeiek belmissziós törekvései — — — — — — 262
Oroszlán Zoltán: Művészeti irodalmunk újabb terméséről — — — — 338
Otrokocsi Nagy Gábor: A „csittvári krónikák" — — — — — — 82
„ A közösségi igény irodalma — — — — — — — — — — — 364
Raffay Sándor: Két újszövetségi magyarázat — — — — — — — 70
Ravasz László: Kapi Béla — — — — — — — — — — — — 1
„ Az Ige a mi örökségünk — — — — — — — — — — — — 353
Révész Imre: A debreceni kollégium és a magyar lélek — — — — 65
„ Nyilatkozat a leendő új énekeskönyv és a zsoltárok tárgyában — 209
Sólyom Jenő: Kovács Sándor — — — — — — — — — — — 145
„ A „nagy nemzet" titka — — — — — — — — — — — — 202
Szász Károly: Egy régi öreg pap leveleiből — — — — — — — 247
Tolnai Gábor: A hetvenéves Schöpflin Aladár — — — — — — — 334
Trombitás Dezső: A bűn mint az ember tragédiája — — — — — 225
Wellmann Imre: A magyar paraszt első istápolója — — — — — 133
Zalánffy Aladár: Árokháty Béla — — — — — — — — — — 145

Versek.

Bódás János: Havasi gyopár — — — — — — — — — — — — 165
„ Én sem vagyok jobb másnál — — — — — — — — — — — 369
Bóka László: Pórázon farkast — — — — — — — — — — — 329
D'Aubigné: Szent Bertalan napja (Illyés Gyula fordítása) — — — 100
Gulyás Pál: Búcsú Debrecentől — — — — — — — — — — — 195
„ Az örök álom — — — — — — — — — — — — — — — 294
Juhász Géza: Predesztináció — — — — — — — — — — — — 359
Oláh Gábor: A jobb és bal serpenyőben — — — — — — — — 272

Széljegyzetek.

Fenesi Zoltán: Széljegyzetek — — — — — — — — — 114, 148, 183

Könyvek és írók.

Balázs László: Regnum — — — — — — — — — — — — — — 345
Bikácsi László: Két magyar író (Zrinyi Miklós, Mikszáth Kálmán) életrajza — — — — — — — — — — — — — — — — 59
„ Hat verskötet — — — — — — — — — — — — — — — 60
„ Kovács Endre: Prága—Pozsony—Budapest — — — — — — 159
Bóka László: Nagypál István: Budapest nem felel — — — — — 63
„ Illés Endre: Zsuzsa — — — — — — — — — — — — — 187

Oldal

„ **Kassák Lajos:** Hídépítők — — — — — — — — — — — — 220
Csabai István: Biró József: Erdély művészete — — — — — — — — 91
„ Farkas Zoltán: Munkácsy Mihály — — — — — — — — — — 154
„ Dercsényi Dezső: Nagy Lajos kora — — — — — — — — — 155
Csengődy Lajos: Karner Károly: Evangélium-Magyarság — — — 117
Debreczeny Lilla: Regényírónők (Bohuniczky Szefi, Beczássy Judit, Szeben Klára) — — — — — — — — — — — — — — — 188
„ Sz. Szabó Mária: Magvetők — — — — — — — — — — — 223
„ Ignácz Rózsa: Róza leányasszony — — — — — — — — — 319
„ Zempléni Fodor József: Délre nyiló — — — — — — — — 352
„ Fertsek Ferenc: Egészségesen távozott — — — — — — — 380
„ Medveczky Bella: Útközben — — — — — — — — — — — 383
Gaudy László: Bálint László: Az áttért megszólal — — — — — 123
„ Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában 123
„ Clarke: Keresztyén imádkozás — — — — — — — — — — — 124
„ Koncz Sándor: Kierkegaard és a világháború utáni teológia — 149
„ Horvay Róbert: Debrecen evangélikusai — — — — — — — 150
„ Gönczy Lajos: Mi szükségünk van az ótestamentumra? — — — 150
„ Turóczy Zoltán: Az első papszentelési beszéd — — — — — — 252
„ Kopasz Gábor: Mondani valóm van néked — — — — — — 288
„ Hegyaljai Kiss Géza: Napfényes vizeknél — — — — — — 318
„ Gáspár Jenő: Aranylegenda — — — — — — — — — — — 318
„ Szabolcska László: Emberi arcképek — — — — — — — — 347
„ Kovács Bálint: Magyarországi keresztyén népfőiskolák — — — 347
„ Schmidt János, Schulek Tibor, Harsányi István és Békefi Benő könyvei — — — — — — — — — — — — — — — — 376
„ Farkas Zoltán: Foglyok angyala — — — — — — — — — 380
G. G.: Üdvözlégy szabadság! (Erdélyi költők) — — — — — — — 381
G. L.: Ferdinánd István: Vallás és életforma — — — — — — — 252
Gönczy Gábor: Kósa János: Császárné volt — — — — — — — 32
„ Három új anthológia — — — — — — — — — — — — — 61
„ Székely Júlia: Bűnügy — — — — — — — — — — — — 96
„ Sárközi György: Higgy a csodában — — — — — — — — 128
„ Galamb Ödön: József Attila élete nyomában — — — — — — 159
„ Traeger Ernő: Úgy-e, te félsz tőlem? — — — — — — — — 160
„ Benedek András: Ikaros — — — — — — — — — — — — 191
„ Török Sándor: A szemtanú naplója — — — — — — — — 191
„ Két Márai-könyv — — — — — — — — — — — — — — 222
„ Benedek Elek: Nagyapáéknál — — — — — — — — — — 224
„ Sik Sándor: Összes versek — — — — — — — — — — — 256
„ Jankovich Ferenc: Iránytű a magyar irodalomban — — — — 349
„ Bisztray Gyula: Színházi esték — — — — — — — — — — 378
Gulyás Pál: Halász Előd: Nietzsche és Ady — — — — — — — 318
Gunda Béla: Szücs Sándor: A régi Sárrét világa — — — — — — 287
Halász Gábor: Waldapfel József: Katona József — — — — — — 286
Kerékgyártó Elemér: Hankiss János: A magyar irodalom közelről — 348

Oldal

K. D.: Szinnyei Ferec: Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban — — — — — — — — — — — — — — — — 29
„ Kornis Gyula: Széchenyi és a magyar költészet — — — — — 89
„ Eckhardt Sándor: Balassi Bálint — — — — — — — — — — 254
Kiss Ernő: Tanítás a személyes életről (Halasy Nagy József Ember és világ c. könyve) — — — — — — — — — — — — 281
Kovács Endre: Németh László: Készülődés — — — — — — — 57
„ Bóka László: Vajda János — — — — — — — — — — — — 92
Kováts J. István: Dancsházy Sándor: Az egyház harca — — — — 312
Kring Miklós: Csapodi Csaba: Eszterházy Miklós nádor — — — — 185
L. M.: Czebe Jenő: A magyar önkormányzati jog — — — — — — 219
Losonczi Zoltán: Techert József: Kis magyar nyelvkönyv — — — 30
Makkai László: Erdély népei — — — — — — — — — — — — 253
Márkus Jenő: Imre Lajos, Csomár Zoltán, Sipos István, Vass Vince, Muraközy Gyula és Ecsedy Aladár könyvei — — — — — — 313
Máthé Elek: Vághidi Ferenc: Wellington — — — — — — — — — 351
Miklós Ödön: Tóth Endre: A belsősomogyi ref. egyházmegye Mária Terézia korában — — — — — — — — — — — — — 119
„ Tóth Endre: A pápai ref. egyház története — — — — — — 120
Pap Ferenc: Lélektani tanulmányok — — — — — — — — — — 122
„ Makay Miklós: Ökuménikus kiskáté — — — — — — — — — 124
Pogány Ö. Gábor: Mitrovics Gyula: A műalkotás szemlélete — — — 150
Prőhle Károly: Schumann: Gestalt und Geschichte — — — — — 89
Révész Imre: Vanyó Tihamér: A plébániatörténetírás módszertana — 87
Szabolcska László: Wünscher Frigyes: Falusi tanulmányútjaim — 27
Szabó Richárd: Áprily Lajos Peer Gynt-fordítása — — — — — — 62
„ Tatay Sándor: Zápor — — — — — — — — — — — — — 93
„ Nagy István: A szomszédság nevében — — — — — — — 94
„ Szetey András: A másik Ady — — — — — — — — — — 157
„ Thurzó Gábor: A tintahal — — — — — — — — — — — 188
„ Fertsek Ferenc: Boldogok éneke — — — — — — — — — 287
„ Székely Tibor: Voltál és leszel — — — — — — — — — 382
Szilády Zoltán: Madariaga: Kolumbus Kristóf — — — — — — 90
Szilády Zoltán: Pálfi Károly: A magyar nemzet ősvallása — — — 91
Tolnai Gábor: Pap Károly-Emlékkönyv — — — — — — — — 124
Tóth Béla: Erdély öröksége — — — — — — — — — — — 126, 350
„ Makkai Sándor új regénye (Szép kísértet) — — — — — — 216
Tóth Endre: Tied a dicséret! — — — — — — — — — — — 27
Török Pál: Gesztelyi Nagy László: Széchenyi születésének 150. évfordulója — — — — — — — — — — — — — — 125
„ Szabó István: A magyarság életrajza — — — — — — — — 219
„ Szekfü Gyula: Állam és nemzet — — — — — — — — — 284
Tőke László: Ubertazzi: Lutero — — — — — — — — — — — 56
„ Freschi: Calvino — — — — — — — — — — — — — — 149
„ Buonaiuti: Lutero e la riforma in Germania — — — — — — 374
„ Nulli: Giulia Gonzaga — — — — — — — — — — — — 375

Oldal

Trombitás Dezső: Ravasz László-Emlékkönyv — — — — — — — — 115
Vajda Endre: Pont az életmű után (Babits Mihály hátrahagyott versei) 51
„ Kovács László: Az irodalom útján — — — — — — — — — 59
„ Rónay György: Fák és gyümölcsök — — — — — — — — — 95
„ Sátér István: Jókai Mór — — — — — — — — — — — — 127
„ Szerb Antal: A világirodalom története — — — — — — — 152
„ Ködlovagok — — — — — — — — — — — — — — — 185
„ Mollináry Gizella: Betelt a föld hamisággal — — — — — 190
„ Szentkuthy Miklós: Európa minor. — Cynthia — — — — — 220
„ Fodor József összes versei — — — — — — — — — — — 370
„ Babits Mihály: A második ének — — — — — — — — — 377
Vajthó László: P. Kádár Jolán: A Nemzeti Színház története — — 28

KÖZLÉSEK.

Harkai Schiller Pál: Levél a szerkesztőséghez — — — — — — — 192

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

PROTESTÁNS SZEMLE

1

TARTALOM:

Ravasz László: **Kapi Béla** ● Máthé Elek: **A magyar kálvinizmus nyugati kapcsolatai** ● Gaudy László: **Az északi lutheránizmus jövője** ● Békési Andor: **A Károli-revízió alapszövege** ● Miklós Ödön: **Sztárai drámáinak egyháztörténelmi háttere** ● **Könyvek és írók**

/

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1942. JANUÁR **BUDAPEST** **LI. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

TÓTH ENDRE: Tied a dícséret! — — — — — — — — — — — 27
SZABOLCSKA LÁSZLÓ: Wünscher Frigyes: Falusi tanulmányútjaim — 27
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Pukánszkyné Kádár Jolán: A Nemzeti Színház története 28
K. D.: Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban 29
LOSONCZI ZOLTÁN: Techert József: Kis magyar nyelvkönyv — — — 30
BIKÁCSI LÁSZLÓ: Két magyar író életrajza — — — — —— —— 31
GÖNCZY GÁBOR: Kósa János: Császárné volt — — — — — — 32

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Kapi Béla

Adóssága és egyben nagy kiváltsága a Protestáns Szemlének, hogy megemlékezzék *Kapi Béláról, püspöki szolgálata 25. évfordulója alkalmából.* Ettől a megemlékezéstől nem tilthatja el Szemlénket az a közeli viszony, amelyben az Irodalmi Társaság lelkészi elnökével: Kapi Bélával áll. E sorok íróját sem feszélyezheti az a ránézve meg nem hálálható esemény, hogy sokkal kisebb szolgálat után épen Kapi Béla részéről sokkal melegebb köszöntésben részesült. Mind e személyes mozzanatokról tekintetünket el kell fordítanunk s arra az egyetlen egy meggondolásra kell függesztenünk, hogy az Isten embereiről való megemlékezés keresztyéni formája Isten ügyének a szolgálata.

Kapi Béla pályája, az útrakeléstől fel a hegytetőig, vonzó és felemelő. Ezelőtt 62 évvel született Sopronban. Édesatyja az ottani tanítóképző intézet igazgatója és az evangélikus egyházi zenének országszerte ismert művelője volt. Gyermekkorát a muzsika és az evangélium benyomásai határozták meg. Egy lélek, amelyik orgonahangban nő fel s csodálkozva és megrendülve tárul ki Bach János Sebestyén szellemének ihletésére. Sopronban körülveszik az evangéliumi keresztyénség nagy történelmi emlékei s belekeményedik a lelkébe valami komoly elszántság, amely a fenyegetett és drága kincset őrző nemzedékek lelkében örökletes. Egészen fiatalember korában kerül Gyurátz püspök mellé titkárnak s tőle tanulja meg az egyházkormányzás nagy titkát: a jó közigazgatás tulajdonképen rendszeres ihletés, s az igazi fegyelmezés: a következetes példaadás. Tízévi körmendi papsága után, alig 37 éves korában, a dunántúli egyházkerület püspökévé választják. Nem tudom, hány ilyen püspökválasztást jegyez fel az evangélikus egyháztörténet. Ilyen fiatal püspököt a magyar református egyház, tudtommal, még csak Makkai Sándorban választott. Munkakörének szélesedésével hatása egyre mélyebbé és rendszeresebbé vált. Épúgy pásztora lett egész egyházkerületének, mint ahogy pásztora volt körmendi, vagy szombathelyi gyülekezetének. Épúgy pásztora a különféle rendeknek: most a gyermekeknek, majd az ifjúságnak, a tanítóknak, a lelkészeknek, a felügyelőknek, mint ahogy pásztora minden olyan alakulásnak, vagy egyesületnek, amelynek élére került, köztük a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak is. Mióta ez az Isten szíve szerint való pásztor az egész evangélikus egyházegyetem legelső lelkésze és legfőbb szellemi vezetője, hatása nemcsak saját hívei összeségére, hanem az egész magyar protestantizmusra rásugárzik s a magyar protestantizmuson keresztül a magyar nemzeti életnek egyik áldott és hatékony erkölcsi tényezője.

Kapi Béla színes és gazdag egyéniségében a legjellemzőbb vonás, az alapvető tulajdonság az ő *pásztori charismája.* Ki a Pásztor? Egy lélek, aki felelősséget hordoz a reábízottakért és aki gondot visel a reábízottakról. Gondviselése: előrelátó bölcseség, észrevétlen és állandó ihletés, szívós és eredményes nevelői

munka, kemény, de jóságos fegyelmezés. Szakadatlan példaadás; bátor kiállás, mikor meg kell védeni azokat, akik neki drágák, állandó és észrevétlen szolgálat, alázatos és magától értetődő önfeláldozás. Kapi Béla gondoz, nevel, véd, fegyelmez, példát ad s mindezzel elvesztegeti az ő életét, hogy nyája éljen belőle.

Ebben az alapmagatartásban helyezkedik el Kapi Bélának nagy változatosságú és rendkívül gazdag életműve. Mint *püspök* nemcsak adminisztrátor, nemcsak anyagi javak szerzője, nemcsak a közjogi birtokállomány védelmezője, nemcsak egyházpolitikai vezér, nemcsak rendtartó felvigyázó, hanem mindenek felett az evangélikus anyaszentegyház egyik nagy történelmi egységének, ez egység minden intézményének, tiszthordozójának, és tagjának pásztora. Pásztor, aki az egészet nézi, de az egyént is látja s úgy akarja egy életen át terelgetni népét, hogy Gazdájának tiszta tekintettel beszámolhasson róla. Ezért püspöki szolgálatát a lelki gondozás uralkodó eszméje határozza meg. Megszervezte, munkába állította egész egyházkerületének missziói munkáját. Többtermelést hozott létre a cura animarum terén. Ha végignézzük, milyen elhagyatott, tanácstalan volt egy átlag-lelkipásztor Kapi Béla előtt és látjuk azt, hogy most mennyi segítséggel, tanáccsal, módszeres utasítással látja el püspöke *személyesen*, hogy tartja benne a lelket, hogy hevíti át, lelkesíti, tanítja és jutalmazza, azt kell mondanunk: Kapi Bélának sikerült lelkipásztortársaiban egyéniségét megszázszorozni és a maga pásztori charismáját annyi darabra osztani, ahány gyülekezet tartozik hozzá.

Ez a pásztori elem uralkodik Kapi Béla igehirdetésében is. Mindig az Isten népéhez, a szentek gyülekezetéhez szól. Mindig egy erőtlen, megkísértett, válságba jutott nyáját, lelket lát maga előtt. Mindig azért beszél, hogy valakin segítsen, ezt felemelje, azt megvígasztalja, a harmadikat megalázza, a negyediket áttüzesítse, de mindegyiket egyformán, egyenletesen s mégis egyéniségének megfelelően egy nagy közösség átöröklött javaiban továbbnevelje és meggyarapítsa. Igehirdetésének missziói része is erre vonatkozik. Meg lehet állapítani róla, hogy a mai művelt ember áll a szeme előtt, a polgári osztály képviselője. Nem paraszt-evangélizátor és nem barokk udvari szónok, hanem annak a soproni, győri, a budapesti evangélikus társadalomnak a prédikátora, amelyik drága örökséget bír, de e javak iránt megközömbösödött, s az fenyegeti, hogy épen műveltségénél és szétszórtságánál fogva különböző és idegen tudományok szelének martaléka lesz. Ezeknek kell tehát az evangélium örök tanításait, a Luther nagy történelmi bizonyságtételének fényében, egy egyetemes magyar idealizmus világnézeti keretében megmutatni és kiábrázolni.

Egy pásztor, aki nemcsak a lelki hatások művésze, hanem művészi lélek maga is. Milyen könnyen ébred a pásztor tilinkóján ezeréves ének, milyen gyakran felrajzik lelkében a mese, a vers, a dal csillagokról, pusztaságokról, hazavezető utakról, távoli párjáról, kies mezőkről, hűs forrásokról. Mennyire érzik rajta, hogy a lelkét békesség tölti el, nincs benne zaklatottság és ideges-

ség, elmélkedéseit nem zavarja ez a világ. Színes, nagyvonalú, sokáig tartó képekben gyönyörködhetik, tiszta, békés, kiengeszteljődött dallamok fodrozzák a lelkét. Kapi Béla is ilyen. Valaki azt mondta: Elveszett benne egy költő, egy elbeszélő, egy magyar szépíró. De csak a skatulyázó és műfajok szerint gondolkozó irodalomtörténész számára veszett el. A lényeget látó, a szellemet vizsgáló, a lelki alkatokat értő és magyarázó ember előtt világos, hogy a Kapi Béla pásztorságának mennyi vonzóerőt adott költői kedélye; igehirdetése mennyi színt, képet, hatást köszön annak, hogy ő művészi lélek s egész életformája, az, ahogy átmegy közöttünk, az, amit véghezvisz a szemünk láttára milyen megnyugtató egyenletes, mégis sodróerejű epikája — a legnagyobb dolgokról éneklő epikája — egy olyan léleknek, akinek gondolataiban történelem és elmélkedés úgy vegyül és kavarog, mint a zöld ártól megáradt Dunában a virág és a hullám.

Ez a kép nem volna teljes, ha nem említenők meg, hogy Kapi Béla, mindezek mellett is, nem valami zordon, prófétai egyéniség, nem egy új Savonarola, szőrcsuhás, bűnbánati prédikátor, vagy mogorva, szótlan iskolamester. Roppant erkölcsi komolysága mellett a legderültebb lelkek közé tartozik. Különös adománya, hogy dolgokban és emberekben meglássa azt, ami mosolyra indít, de ez a mosoly mindig szeretettől sugárzik, meghatottságtól csillog, tele van észrevétlen megbocsátással, de észrevehető símogatással és felemeléssel. Úgy mutat rá kicsinységünkre, hogy általa nőttet; hibáinkra, hogy meggazdagodunk; mosolyog rajtunk úgy, hogy tanít és nevel, bírál és jutalmaz. A humora is pásztori humor.

Családi életét megáldotta az Isten. Élete hű társa legrégibb és legjobb barátja. Hat gyermekével sok gond, de százszor több öröm részese lett. Drága unokáiból nagy ígéretek és jutalmazások mosolyognak feléje. Családja az ő legbensőbb, legkisebb gyülekezete, kiket a pásztor ölében hordoz. Igaz, sokszor le kell tennie őket a kezéből, hogy a századik veszendő után, vagy a legtávolabbi és legelhagyatottabb bárány után menjen. De családja így vesz részt az ő élete nagy áldozatában s azzal könnyíti terheit, hogy lemondó szívvel, a szolgálat örömével vállalja a nagy pásztor küldetésének árnyékát: azt, hogy kész szívvel nélkülözi, mikor mindennél jobban áhítja.

Kapi Béla életműve: nagyméretű, sokoldalú, gazdag és nemes pásztori egyénisége, úgy amint kora történetében egy nagy szellemi erőrendszer termelője és szétsugároztatója. Magva ennek a nagyszabású szellemi tüneménynek a hívő ember, akit az Evangélium foglyul ejtett és a Szent Lélek újjászült. E körül alakult ki egész szellemisége: a teológusnak és az Istentől elhívott nevelőnek az egyéni mivolta. Tanítását pecsétli egész élete: az ő keresztyén jelleme, amint családjában, egyházában és a magyar közéletben jelentkezik. Szellemének összhangzatos, felemelő és vonzó sugárzását, missziói dynamikáját összefoglalja és felfokozza hivatástudata és ezt betöltő csodálatos szolgálata. Mindez a ható,

nevelő, vezető embertípusnak egyik bibliai formájában: a pásztorban fejezhető ki a legtisztábban.

Kapi Béla az evangéliumi világosságban járó magyarok egyik legnagyobb pásztora. Nemzedékében példaadóan első.

A magyar evangéliumi egyházak anyagi javakban mindig szegények voltak. De adatott nekik rendkívüli gazdagság abban, hogy századokon keresztül nagy emberek: nagy szellemek és nagy jellemek bámulatos gazdagságát termelték. Erkölcsi erőkben kaptuk meg hitbizományainkat és beláthatatlan latifundiumainkat. Ennek a csodálatos termőtalajnak ebben a nemzedékben egyik legáldottabb terebélye Kapi Béla pásztori egyénisége. Egy óriási hárs, tele virággal és madárdallal.

Az egyes nemzedékektől Isten csak azt kívánja, hogy lássa meg vezetőjét és hallgasson a szavára. Ezzel *tartozik* a magyar protestantizmus Kapi Bélának, ezzel tudja őt méltóan *ünnepelni* s ezzel *hálálhatja* meg a benne vett nagy ajándékot.

Ravasz László

A magyar kálvinizmus nyugati kapcsolatai

A magyar művelődés fejlődésének egyik legjellegzőbb sajátossága a külföldi hatásokkal szemben mutatott eklektikus természete. A keresztyénség elterjedésével, a XI. századtól kezdve a magyar művelődés fejlődésére a legerősebb hatást természetszerűleg Róma latin-olasz műveltsége gyakorolta. De az Árpádok dinasztikus kapcsolatai megnyitották az utat a bizánci és a francia határok előtt is. Később, a két Anjou-családbeli uralkodó, Róbert Károly és Nagy Lajos uralkodásának többnyire békés évtizedei alatt a francia hatás tovább erősödött. Egyházi építészetünk legszebb középkori emlékei beszédes bizonyságai annak, hogy ez a hatás mennyire eleven és valóságos volt, különösen a XII. és XIII. században, a francia gótika egyik legértékesebb időszakában.

A reformáció korában vallási és egyházi keretek között érvényesülő külföldi hatások tovább sokasodtak és még változatosabbakká lettek. A lutheri reformáció eszméi Magyarországon igen gyorsan termékeny talajra találtak, hamarabb, mint a nyugati országokban. Egy évtizednél is kevesebb idővel Luther fellépése után, 1525-ben, a lutheri eszmék elterjedése meglehetősen nagyterjedésű lehetett Magyarországon; különben nem hoztak volna az országgyűlési rendek olyan határozatot már ebben az esztendőben, amely minden luteránus megégetéséről beszél: *Lutherani omnes comburantur*. Sőt már az 1523. évi budai országgyűlésen az eretnekséget, mint Szűz Mária ellenségét, fej- és jószágvesztéssel fenyegették meg. Igaz, hogy ezzel a törvénnyel époly kevéssé

törődtek, mint a többiekkel. Hóman Bálint „Magyar történet"-ében (II. k. 601. sk.) ezt a lagymatagságot így indokolja meg: „Az igazi hatalommal bíró főrangúak egy része nem volt többé híve a lelkek erőszakolásának: Erasmus langyos, kétkedő bölcselete már megjelent magyar földön is, leveleit a humanisták a királyi asztalnál kézről-kézre adták, s Mária és Lajos, a királyné és a király is olvasták."

A reformáció a XVI. század közepétől fogva a magyar művelődés fejlődése szempontjából az *osztatlan nyugatot* jelentette. A protestáns egyházakhoz tartozó studensek, elsősorban theologus diákok, külföldi útjai, főként Nyugat-Németország és Németalföld egyetemeire, szüntelenül tartanak. A Csatornán túlra csak kivételesen jut el egy-egy közülük, francia nyelvterületre talán még kevesebben. De a művelődés és a tudomány, különösképen pedig a *sancto-sancta theologia*, a politikai fejlődéssel nem sokat törődve, még sértetlenül őrizte a középkori Európa országhatárokkal, faji elkülönözöttségekkel nem sokat törődő, latin nyelven beszélő nemzetköziségének hagyományait. Hazánk szellemi és vallási életének fejlődésében különös és furcsa paradoxonnak kell tekintenünk, amilyenre másutt nehéz volna példát találnunk, hogy míg a török hódoltság másfél évszázada alatt, amikor az ország lakossága három darabra szakadva folytatta a legtöbb esetben nyomorúságos napi életét, tanulni vágyó magyar ifjak el tudtak jutni a nyugati országok egyetemeire, mikor a rend és politikai egység helyreállt és a töröktől megtisztogatott Magyarország területén, Erdélyt is beleértve, a császári Bécs vette át az uralmat, a jól szervezett rendőri középponti kormányzat, ha előbb nem is. Mária Terézia idejétől kezdve, megtalálta a módját, hogy útlevelek kiadásának szigorú tilalmával és hasonló más rendőrkormányzati intézkedésekkel tökéletesen elzárja a magyar protestáns egyházakat a nyugattal való szellemi érintkezéstől.

A magyar protestantizmus szellemi és tudományos fejlődésében ez a XVIII. század közepén megkezdett és hosszú évtizedeken át szigorú következetességgel keresztülvitt határzár súlyos következményekkel járt. A protestantizmusnak sokkal mélyebb gyökerei voltak Magyarországon, minthogy az osztrák uralkodóház tagjainak teljes támogatásával, de a XVIII. században már a testi brutalitásoktól mentesen folyt üldözés a történelmi protestáns egyházak létét fenyegette volna. Erdély messzire eső vidékein még a kicsiny unitárius egyház is átélte a mostoha időket és létét meg tudta őrizni, egészen a nagy fordulatig, amikor a XIX. század második felében lassanként minden üldözés megszűnt és 1867-től kezdve Magyarországon nemcsak a törvény betűje szerint, de a valóságban is a legteljesebb vallásegyenlőség volt.

De ha az egyház túl is élte a nehéz időket, létének fenntartásáért súlyos árat kellett fizetnie. A XVIII. századtól kezdve lehanyatlott és megszegényedett a magyar protestáns egyházak tudományos és szellemi élete. Ennek azután kárát vallotta az egész nemzet szellemi, irodalmi és tudományos élete is, mert a magyar

protestáns egyházak, de különösen a református egyház, a nemzeti ellenállás mentsvárai voltak ezekben a nehéz évtizedekben az idegen nyelvű uralkodóház elnemzetietlenítő, néha leplezetten, máskor nyiltan németesítő politikájával szemben.

A kiegyezés után, 1867-től kezdve, a határok újra megnyíltak, de a magyar protestantizmusnak még újabb fél évszázadig kellett várni, amíg újra alkalom nyílott a majdnem kétszáz évvel előbb megszakadt szellemi kapcsolatok újból való kiépítésére. Egyébként ez a félszázad, a kiegyezéstől a kilencszázas évek elejéig, sajátos időszakot jelent a magyar protestáns egyházak történetében. A protestánsok, de különösen a reformátusság, az ország szellemi és politikai életének vezetésében az élre kerül. Valóságos minőségi túlsúly alakult ki ilyenképpen, főként a hetvenes és nyolcvanas években, a nemzeti életnek két, a mostaninál sokkal inkább domináló területén, a politikában és a tudományos életben. Az ország legkiválóbb politikusainak, jogászainak, bíráinak, tudósainak és költőinek egész sora került ki a reformátusok soraiból. A magyar reformátusoknak ezt az „arany korszak"-át a korszak első felében elsősorban Tisza Kálmán, hosszú éveken át az ország miniszterelnöke és Arany János, a nagy költő, később, a század vége felé, Bánffy Dezső, hasonlóképpen miniszterelnök, Szilágyi Dezső igazságügyminiszter és két lelkész-jellegű költő, illetve tudós, Szász Károly püspök, és a halasiak lelkésze, Szilády Áron képviselte.

Sajnos, azt kell mondani, hogy a protestáns egyházak társadalmi helyzetének megerősödése vitás értékű sikereket hozott csupán, mert nem járt együtt a hitélet megerősödésével, bár az is igaz, hogy a történelmi protestáns egyházaknak ez a hitéletben való megszegényedése nem elszigetelten jelentkezett Magyarországon, hanem a XIX. század utolsó harmadában világjelenség volt. Ezek az évtizedek készítették elő Európaszerte a szekularizációs mozgalom nagy előretörését és ez legnagyobb sikereit épen Franciaországban érte el, az állam és az egyház teljes szétválasztásával.

A változás a század vége felé következett be, mikor a kilencvenes évektől kezdve fiatal theologus diákok itthoni tanulmányaik elvégzése után mind többen jutottak el a távolabbi nyugatra, Skóciába, Hollandiába, a francia református egyház theologiai főiskoláira, sőt az Amerikai Egyesült Államok egyetemeire is.

A döntő fordulatot a nyugati protestantizmus és a magyarországi protestáns egyházak szellemi kapcsolatainak helyreállításában az 1909-i genfi Kálvin-ünnepségek hozták meg. Genf a reformátor születésének 400. évfordulója alkalmából 1909 júliusában nagyszabású jubileumi ünnepséget rendezett. Ekkor tették le az egyetem kertjében felállított nagyszabású reformációi emlékmű alapjait. A rendezőbizottság hivatalos meghívást küldött a két magyar protestáns egyház, elsősorban természetesen a magyar református egyház vezetőségéhez. Ekkor történt, hogy a budapesti reformátusság két vezető emberének, Bilkei Pap István theologiai professzornak és dr. Kováts J. Istvánnak kezdeményezésére, az

egész ország protestantizmusának legkülönbözőbb köreiből 120 főnyi társaság gyűlt össze és nehány hivatalos kiküldött helyett a magyar protestáns egyházakat ez a népes küldöttség — valójában a legnépesebb a Genfbe érkező külföldi küldöttségek közül — képviselte az egész világ protestáns egyházait megmozgató, genfi Kálvin-ünnepségeken. A magyar küldöttség kitüntető fogadtatását jó előkészítette egy magyarbarát, előkelő genfi férfiú, Claparède Sándor, aki magyar származású felesége révén már előzőleg is jól ismerte Magyarországot és a magyar népet. A genfi, önmagában mégis csak muló természetű ünneplésnél nagyobb jelentősége volt annak, hogy még az 1909. év őszén Magyarországra utazott a francia reformátusok egyik legkiválóbb vezére, Doumergue Emil, a montaubani református theologiai főiskola dékánja, kiváló egyháztörténész és Kálvin életrajzírója. Doumergue, épen úgy, mint Fulliquet György, a genfi egyetem theologiai fakultásának dogmatikai professzora, aki később, 1910-ben, hasonlóképen ellátogatott Magyarországra, valósággal felfedezték a magyar református egyházat. Az egyháztörténész Doumerguet különösen lelkesítették a magyar protestáns egyházak üldözésekben gazdag történetének előtte nagyrészt ismeretlen részletei. A magyar protestánsok és a francia hugenották sorsának közös vonásai a legerősebb rokonszenv érzéseit keltették benne. Előbb cikkeket, később könyvet is írt a négymilliónyi magyar protestánsokról és a 2 és fél millió lelket számoló magyar református egyházról, amely mint szervezetileg is egységes egyház, az európai kontinensnek nemcsak legnépesebb, hanem mint magyarországi útján személyesen is tapasztalhatta, a lelkiekben is erős, hitéhez keményen ragaszkodó református egyháza. A francia és a svájci professzor látogatásának gyakorlati eredményei is mutatkoztak: mind a francia theologiai főiskolák, mind a genfi egyetem, ösztöndíjakat ajánlottak fel magyar református theologusoknak és 1910-től kezdve magyar református theológusok valóban évről-évre növekedő számban látogattak el Svájcba és Franciaországba.

A genfi jubileum ráterelte a figyelmet a magyar protestantizmusra, különösképen pedig a magyar református egyházra, az angolul beszélő nagybritanniai és északamerikai protestáns egyházak körében is. A Kálvin tanait követő, presbiteri egyházak nagy világszervezete, a Presbiteri Világszövetség — *Presbyterian World Alliance* — nagyrészt a genfi Kálvin-ünnepek hatására határozta el, hogy a szövetség keleti ágának 1911-re tervezett gyűlését Magyarországon tartja meg. Mintegy 40 skót, írországi, walesi, angol és amerikai presbiterianus lelkész, közöttük néhány világi ember is, érkezett Magyarországra 1911 szeptember elején. Előbb a rendelkezésükre bocsátott külön vasúti kocsin — a hivatali tényezőknek ez az udvariassági cselekedete nagyon meghatotta őket és erről valamennyi beszámoló megemlékezik — bejárták a nevezetesebb református gócpontokat, Pápát, Komáromot, Sárospatakot, Debrecent, Kolozsvárt és azután nehány napos tanácskozásra Budapesten gyűltek össze.

A gyűlésről és a magyarországi benyomásokról megjelent beszámolók, egyházi folyóiratok cikkei mind a jó értelemben vett „felfedezés" hangnemében írnak a magyar református egyházról, az egyház történeti multjáról, az üldöztetésekről, amelyeket a skót presbiteriánusok, a francia hugenottákhoz hasonlóan, a „Covenanter"-ek szenvedéseihez hasonlítanak. Csodálva látják a magyar református egyház ősi tanintézeteit. Feltűnik nekik természetesen a magyar református egyháznak az az egyedülálló sajátossága, hogy az egyházkerületek élén püspökök állnak, de egyben helyeslőleg veszik tudomásul, hogy a református püspöki cím nem jelent római katolikus értelemben vett egyházi rendet, hanem csak az egyházi kormányzás hosszabb időre és nem mint náluk a moderátorok, évről-évre megválasztott vezetőjét. Még olyan apróság is feltűnik nekik, hogy a magyar református templomokban hétköznap reggeleken is tartanak istentiszteletet; a gyülekezetek erőteljes, egyszerű és méltóságos zsoltáréneklése különösképen megnyerte tetszésüket.

Az angolul beszélő nyugati protestáns egyházak „felfedezés"-e is értékes nyereségnek bizonyult a magyar református egyház szempontjából. Már a következő évben nagy számmal mehettek ki magyar theologus diákok a skóciai és északírországi presbiteriánus theológiai főiskolákra. Az 1914-ben kitört világháború néhány évre megakasztotta a baráti kapcsolatok további fejlődését, de a háború végével mind a háborút viselő — francia, brit, északamerikai —, mind a semleges — svájci, holland — protestáns egyházak a legelső lehetséges alkalmat felhasználták, hogy magyar hittestvéreiknek segítségére siessenek. Már 1918 őszén magyar protestáns lelkészek gyűltek össze Genfben és Amsterdamban és innen igyekeztek továbbjutni Franciaországba és brit területre egyházi kapcsolataik felhasználásával. Franciaországba nem sikerült eljutni a magyar református lelkészeknek, de brit területre mint legelsők a központi hatalmak részéről, a magyar református egyház két kiküldötte kapott beutazási engedélyt, egyesegyedül egyházi kapcsolataik segítségével. Victor János budapesti lelkész és Pelényi János, Magyarország volt washingtoni követe volt ez a két kiküldött.

A békeszerződés aláírása és az ország szétdarabolása után a brit és amerikai protestáns egyházak — presbiteriánusok és unitáriusok — igen nagy erkölcsi súlyt és tekintélyt képviselő egyházi férfiakból álló bizottságokat küldtek Magyarország és az utódállamok területére. Ezek a bizottságok terjedelmes jelentésekben számoltak be úti tapasztalataikról; ezek a nyomtatásban is közreadott jelentések voltak az elsők, amelyek felhívták a nyugati közvélemény figyelmét a magyar nemzettel a trianoni békeszerződésekben elkövetett igazságtalanságokra.

Később, mihelyt a nemzetközi érintkezés lehetőségei megengedték, a magyar református theologusok újra elindultak nyugatra, már a 20-as évek legelején. A baráti érintkezés a magyar reformátusok és nyugati hittestvéreik között minden téren még

sokkal melegebbé és közvetlenebbé vált, mint volt az első világháborút megelőző évtizedekben. A délkeleteurópai protestáns, elsősorban református egyházak nehéz helyzete, közvetlenül a világháború után és főként az ú. n. utódállamokban, valóságos *egyházi diplomáciai szolgálatot* hívott életre. A Presbiteri Világszövetségen kívül más nagy protestáns nemzetközi szervezetek is alakultak. Így az upsalai érsek, Söderblom szellemi vezetése alatt álló „Life and Work" néven ismert és a protestáns egyházak közötti testvéri együttműködés előmozdítására alakult egyesület. Hasonló volt az angol episzkopális körökhöz közelebb álló „Faith and Order" nevű nemzetközi szervezkedés. Az előbbi 1925-ben Stockholmban, az utóbbi 1927-ben Lausanne-ban tartotta meg konferenciáját nagy nyilvánosság és az egész világ protestánsai közvéleményének őszinte érdeklődése mellett.

A két világháború közötti évtized közül a huszas évek, sőt még a harmincas évek eleje is a nemzetközi konferenciák és a diplomáciai utazások korszaka volt. A nyugati protestantizmus, angol-amerikai vezetéssel, de egyben a francia protestantizmus igen élénk közreműködésével, a legelsők között volt, amely megindította a gyorsan nekilendülő nemzetközi életet, megelőzve ebben a politikát és a diplomáciát is. Angol és amerikai egyházi bizottságok utazásait Magyarországon és az utódállamokban közvetlenül a háború után, már említettem. Alig nehány évvel később, 1922 tavaszán, a skót református egyházak, a Church of Scotland és az United Free Church of Scotland, évi nagy egyházi gyűléseikre, a General Assembly tanácskozásaira hivatalosan meghívták Ravasz László püspököt, a magyar református egyháznak képviseletében. Nagy-Britanniában akkor, három és fél évvel a háború befejezése után, még volt ellenségekként (ex-enemy) kezelték a középponti hatalmak polgárait és beutazási engedélyt a szigetországba magyar, német vagy osztrák állapolgár nem kaphatott, ha csak diplomata vagy olyan egyházi személy nem volt, aki valamelyik nagybritanniai protestáns egyház meghívására és vendégeként utazott Angliába.

Újabb ösztönzést adott a magyar református egyház nyugati kapcsolatainak további kiépítéséhez az Amerikai Egyesült Államokban élő magyar reformátusok egyházi szervezkedésének gondja. A kinti, több mint száz magyar református gyülekezet egyházi főfelügyelet szempontjából a magyarországi református egyház legfőbb egyházkormányzati testülete alá tartozott, 1907-től kezdve. A világháború ezeket a kapcsolatokat az anyaországi egyház és a kinti gyülekezetek között, ha előbb nem is, de 1917-től kezdve, több éven át teljesen megszakította. Épen ezért, az Egyetemes Konvent megbízásából, dr. Boér Elek, egyetemi tanár, közigazgatási bíró és Takaró Géza, akkor kőbányai, most newyorki lelkész, 1921-ben az Egyesült Államokba utaztak. Tárgyalásaik eredménye a tiffini — Tiffin egy kis amerikai város Ohio államban, Toledo közelében — egyezmény megkötése volt. Az egyezmény kimondotta, hogy az Egyetemes Konvent lemond az egyez-

ményt elfogadó gyülekezetek feletti felügyeleti jogairól és jóváhagyólag tudomásul veszi csatlakozásukat a német-holland eredetű, Reformed Church in the U. S. A.-hoz. Annak elmondása kívül esnék ennek a cikknek keretén, hogy a tiffini egyezmény sok bajt okozott, mert a gyülekezetek tekintélyes hányada az egyezményt nem fogadta el és közülök több, részben már korábban, az angolskót Presbyterian Church-hoz csatlakozott, mások pedig megalakították az Amerikai Magyar Független Református Egyházat. De az már a magyar református egyház nyugati kapcsolatainak fejlődését feltüntető kép teljességéhez tartozik, hogy a dr. Boér és dr. Takaró által folytatott tárgyalások következtében a 20-as évek kezdetétől fogva mind gyakoribbá lett a közvetlen érintkezés az angolul beszélő amerikai református egyházak és a magyar református egyház között, sőt a kinti magyar református gyülekezetek tekintélyes része egyház-szervezeti kapcsolatba lépett két nagy és tekintélyes amerikai református egyházzal, a Reformed és a Presbyterian Church-csel.

*

A magyar protestantizmus és a magyar református egyház nyugati kapcsolatait a második világháború ismét megszakította. A Presbiteri Világszövetség keleti ágazata az első világháborút követő időkben, 1927 szeptemberében tartotta második gyűlését Budapesten. Harmadik hasonló tanácskozást 1939 szeptemberében ismét a magyar fővárosban készült megtartani. De erre már nem kerülhetett sor, mint ahogy nem lehetett megtartani az ősi debreceni kollégiumnak ugyanannak az évnek tavaszára tervezett négyszázéves emlékünnepét sem, amelyre pedig feltétlenül elküldték volna a nyugati protestáns testvéregyházak kiküldötteiket, még Kanadából és az Amerikai Egyesült Államokból is. De a testvéri kapcsolatok kényszerű megszakítása remélhetőleg nem fogja veszélyeztetni az elmult három évtized munkájának eredményeit és a baráti érintkezés újra megindul, mihelyt a háború véget ér s megszűnnek a nemzetek közötti szabad érintkezésnek akadályai.

Máthé Elek

Az északi lutheránizmus jövője

Tizenhétmillió evangélikus lélekről van szó. Tömblutheránizmusnak tartja őket a hivatalos felekezetközi statisztika. Ebben az egységesnek nevezhető nagy egyházi tömegben együtt vannak: a finn, eszt, dán, norvég és svéd evangélikusok. Öt északi ország államvallásának és államegyházainak tagjai, akik önmaguk között, tudat alatt az összetartozást mindenha vallották az elmúlt kellemetlen történelmi emlékek ellenére is s napjainkban is óhajtják az együvétartozást, amelynek politikai értékével is tisztában vannak, de amelynek az ő megállapításuk szerint hitbeli és egyházi gyökere van.

Délkeleteurópai szemmel nem is lehet megérteni az északi lutheránizmus pompás életét.

A második világháború elején sokan olyan sóvárogva tekintettek az irigyelt északi államokra s az azokban az országokban állampolgársági bizonyítványokkal rendelkező emberekre. Mindenki szeretett volna a második világháború kezdetén vagy svéd, vagy finn, vagy norvég állampolgár lenni. Ezekben az időkben mi, evangélikus lelkészek, olyan helyekről kaptunk őszinte érdeklődést a skandináv lutheránizmus irányában, akik addig még azt is eltiltották önmaguk előtt, hogy protestáns rokonságuk van.

Ki gondolta volna a második világháború kezdetén azt, hogy a tömblutheránizmus mindig semleges és európai kérdésekben érdektelen népei ilyen hamar megismerkednek a háború kérdéseivel s ami talán ezzel egyenlő értékű, szembetalálják magukat azokkal a kikerülhetetlen meditálásokkal, melyekben arról kell dönteni, hogy merre fordítsa tekintetét a nép és az ország is.

Az öt állam keleti szomszédai iránt nem érezhetett különösebb bizalmat sohasem. Bár ezekben az országokban mindig szociáldemokrata többség uralkodott, maga a nép lelkileg sohasem azonosíthatta magát a szociáldemokrácia tanításaival. A skandináv művelt szociáldemokrata képviselők és népvezérek hideg északi magatartásuk miatt sokkal inkább voltak északiak, mint a spanyol népfrontért lelkesedő és agitálni kész férfiak. S így bizonyosra vehető az, hogy az északi evangélikusok közül nagyon kevesen lelkesedtek keleti szomszédaik politikai rendszeréért. Berggrav norvég evangélikus püspök hazájában a Quisling-kormány óta furcsa megítélésben részesül s élete vesszőfutás. Az a fővád ellene, hogy magas egyházi tekintélyével nem működött közre abban az akcióban, amely a norvég önkéntesek toborzó munkáját vállalta és végezte. Messziről úgy látjuk, hogyha egy evangélikus püspök személyes részvételével nem agitál az orosz bolsevizmus ellen harcolni akaró hadsereg érdekében, ezért a passzív magatartásáért még nem szolgáltatott okot arra, hogy politikai ellenfelei rossz hírét költsék saját hazájában és idegen országokban is. Mi meg vagyunk győződve arról, hogy az északi tömblutheránizmus aggódva szemlélte mindig az orosz bolsevizmus nyugatra tervezett

politikai elgondolásait s azok a testvéreink, akik földrajzilag legközelebb laktak Oroszországhoz, azért voltak a második világháború legbátrabb katonái, mert nagyon jól tudták azt, hogyha fegyverrel nem védik meg önmagukat, az orosz bolsevizmus könyörtelen lesz velük szemben. Így jártak szegény eszt evangélikus lelkész testvéreink, akiknek nem adatott meg az a dicsőség, hogy fegyverrel kezükben haltak volna hősi halált hazájukért, hanem fogságba és halállal egyenlő értékű számüzetésbe vitettek. Szegény jó Grünberg esperes, eszt néven Arumee, aki a finn-eszt-magyar ev. lelkész konferencián több napon át vendégem lehetett s akivel éjszakába nyúló beszélgetésekben vitatkoztunk a nemzeti önállóság és a függetlenség kérdésein, neki azóta az a sors adatott, hogy mint eltünt lelkész a legborzalmasabb kínokat élte át.

Az északi lutheránizmus Nyugathoz, az angol szellemiséghez közel érezte magát mindig. Szociáldemokrata politikájában különösen aláhúzta a demokrata szót s így egyszerre s könnyen azonosíthatta magát az angol szellem életterén uralkodó demokráciákkal. De annál is inkább rokonszenvezett az ő szempontjából hozzá közelebb álló Nyugattal, mert az angolul beszélő Egyesült Államokban nagy svéd, norvég, dán és finn telepek élnek. Elég tömegekben élnek együtt az európai hazáikból kivándorolt északi hittestvéreink s amint egyházi vonatkozásban tudjuk, nagyon jól kiépített keretekben élhetik Amerikában is az északi evangélikus egyház rendelkezései szerint egyházi életüket.

Amerika több rokonszenvvel tüntette ki ezeket az államokat s az itt szolgáló egyházakat, mint bármely más országot, vagy egyházat Európában. S most, amikor sok amerikai keresztyén lélek, még a japán-amerikai háború bekövetkeztekor is azt vallja, hogy azért Amerikának az lesz a kötelessége, hogy a háború után vállaljon oroszlánrészt a világ újjáépítésében, elsősorban az északi evangélikusokra gondolnak, mert ezt a támogatást épen az Amerikában élő svédek, finnek és norvégok nem engedik elaludni.

Mint Európa legfelvilágosultabb országai és népei, a legújabb politikai változások hatása alatt bizonyosan erőteljesen megváltoztatják szívük mélyén talán továbbra is ápolt rokonszenvüket s azt dél felé, a németek felé fogják irányítani.

A gazdag Svédország megengedhette magának azt a fényűzést, hogy a boldog békében a világ fővárosában, Párizsban díszes svéd evangélikus templomot emeltetett s a követség mellett nemcsak katonai attasét foglalkoztatott, hanem a követség tagjainak lelkigondozására evangélikus lelkészi állást is tartott fenn ugyanott. Finom diplomáciai sejtései megtalálták napjainkban is a módját annak, hogy előkelő svéd intellektüellek a legmelegebb érdeklődést tanusíthassanak a német kérdés iránt. Elegendő csak arra utalni, hogy a svéd Sven Hedin sokkal erőteljesebben szállt síkra a világ nyilvánossága előtt a német nemzeti szociálizmus mellett, mint a norvég Knut Hamsun, de mindkettejük férfiúi férfias kiállása sejteti azt, hogyha szükség lesz arra, akkor ezek az evangélikus államok országuk exisztenciája érdekében megtalálják a tisztes-

séges közeledés útjait. A finn püspökök országuk és nemzetük védelme érdekében annyira odasimultak a német politikához s nagy áldozathozatalukkal a német háborús frontjához, hogy ma a német nép a finnekben tiszteli a magyar mellett a leghősiesebben harcoló fegyveres szövetségét. Az a politikai és háborús szerződés szépen egészül ki azzal a lélekkel, amely Bonsdorff finn evangélikus püspök levelében mutatkozott meg. Ez a püspök levélben köszöntötte az országa területén harcoló német katonákat Luther Márton finn egyháza nevében s azt írja: „Elsősorban azért imádkozunk, hogy megerősödjék az ismeret bennetek a Jézus Krisztus iránt."

A svéd Y. M. C. A. vezértitkára, Hugo Cedergren többízben eszmecserét folytatott dr. Heckel német külügyi püspökkel. A tárgyalás anyaga a külvilág felé a hadifoglyoknak vallásos iratokkal való ellátása volt, de nem valószínűtlen az sem, hogy olyan egyházi alapon megindult közeledési kísérlet volt ez a német és svéd evangélikus egyházak exponensei között, melyeknek politikai jelenségei rövidesen napvilágra kerülnek, vagy ha a háttérben maradnak is, akkor is az enyhített légkör és szívélyes diplomáciai viszony állandósulnak ennek következtében a két ország között. A finn püspökök és teológiai tanárok, mióta megalakult és működik a finn és német evangélikusságot összekötő „Agricola egyesület", meglátogathatták a német külügyi egyházi hivatalokat s a német egyetemeken ezekben a háborús időkben olyan kérdésekről tarthattak tudományos és teológiai vonatkozású előadásokat, melyeknek előadóiul csak azokat fogadhatia el akár az egyházi, akár a tudományos közvélemény, amely államok és állampolgárok a legszívélyesebb viszonyban vannak a vendéglátó állammal és állampolgáraival szemben.

Észtország német fennhatóság alatt van ezidőszerint. De amint a többi, a német hadsereg által elfoglalt területen nemcsak a templomokat adták vissza az egyházaknak, hanem a régen birtokolt egyházi intézményeket is visszaszármaztatták az egyháziak kezébe. Az adott lehetőségek teljes valóraválása esetén olyan új egyházi fellendülés indulhat meg ezen a területen, amely belső erősödés szempontjából talán felülmúlja az elmult évek ébredési hullámainak eredményeit. Dánia egyházi helyzetét ismertetve, az az egyetlen adat mindennél többet mond, hogy kétszerannyi lélek tért a dán evangélikus egyházba, mint amennyi a római katolikus adatok szerint kitért. S az is egészen határozottan lehet állítani, hogy Dánia eddig az egyetlen ország, az északi lutheránus országok közül, melynek egyháziasságát nem veszélyeztette a megszálló katonaság s az is tudott dolog, hogy itt a politikai átalakulás, vagy a régi rendszerekben való megmerevedés kérdése, ill. állapota politikai tekintetben sem okozott különösebb viszályt, vagy a nép benső életét súlyosabban befolyásoló incidenseket.

Norvégiában van talán a legtöbb belső harc. Legalább is a mindkét oldalú hírverésből lehet erre következtetni. De Norvégia

egyházilag a legjobban megszervezett az öt evangélikus északi állam közül. Az aránylag kis lélekszámú országban (valamivel több, mint 3 millió lélek) 7 püspökség, 91 prépostság van, 529 lelkészi hivatal, belmissziói és jóléti intézményekkel együtt összesen 775 lelkészi állás van nyilvántartásban. Norvégiában 1370 felszentelt evangélikus lelkész van. A lelkészek közül 715 a gyülekezeti, konzervatív teológiai és egyházi irányzat híve, 655 pedig az állami, valamivel modernebb teológiai irány követője. A számok azt mutatják, hogy egyházilag annyira kézbevehető ez a nép, hogy mindenféle ellenpropaganda eleve sikertelenségre van utalva, kivéve azt az esetet, ha az egyházban újabb szakadás nem jön létre, esetleg épen politikai befolyásolás alapján.

Az öt északi állam jövője tekintetében még két szempontra kell figyelemmel lennünk. Az egyik a római katolicizmushoz való viszony megítélése. Köztudomású dolog az, hogy ezek az északi államok az írott betű szelleme szerint is a vallásszabadság alapján állanak s ezért megengedik a római katholicizmus minden tevékenységét. Melyik másik országban történhetne az meg, ami nehány hónappal ezelőtt Svédországban történt. A legnagyobb északi belmissziói intézet, a Sigtuna területén van a hajdani Szent Péter templom néhány megmaradt emléke. Ezen a helyen a svéd katolicizmus 100 tagja misét tarthatott. S melyik országban történhetik meg, ami Svédországban történt meg a svéd bibliafordítás 400 éves ünnepén, hogy a legfőbb egyházi tisztséget betöltő Eidem svéd hercegprímás meleg szavakkal köszöntötte az ünnepségen jelenlevő római katolikus kiküldötteket s őszintén elmondta azt, hogy a svéd evangélikusság tudatában van annak, hogy milyen sokat köszön a katolicizmusnak. Nem az erő és hatalom tudatában tette ezt az udvariasnak látszó nyilatkozatot, hanem a keresztyén egységnek evangéliumi szellemben való élése és kívánása miatt.

Mi, távolabb élő evangélikusok, örömmel közöljük ezeket a tényeket. De látjuk azt is, az északi hittestvéreink megbízható közléseiből és az ott élő maroknyi katolicizmus panaszkodó jelentéseiből, hogy miután ebben a háborús időszakban külső anyagi támogatást sehonnan sem kapnak, főleg anyagi elégtelenség miatt működésüket vagy a legkisebb területre lesznek kénytelenek korlátozni, vagy pedig a háború tartamára egészen beszüntetni.

A római katolicizmussal való viszony, ill. helyzet tárgyszerű bemutatása nem hagyhat semmi kétséget a tekintetben, hogy ezen a területen valami komolyabb veszély fenyegetné az északi országok lutheránizmusát.

Az öt állam evangélikussága a második világháború kezdete óta is elég szoros kapcsolatokat tart egymással. Ha nem ad is írásos bizonyítékot róla, azt vallja, hogy mint evangélikus országok, egynek tudják magukat. Amikor Been gotenburgi udvari svéd lelkész végigjárhatta a felszabadított Karélia területét s otthon elmondhatta és megírhatta, hogy mit látott, az ő személyes, tapasztalaton alapuló beszámolói és előadásai olyan meggyőzőek

voltak, hogy a három másik északi állam úgy értékeli azóta Finnországot, mint amelyik testével védte ki azokat a csapásokat, amelyeket nekik is szántak. A finn keresztyén cselekedetet a lélekben tesvérek nem igen fogják elfelejteni.

De az összetartozást s egységben maradást a további okoskodások is fogják erősíteni: most, hogy immár az egész teremtett világ harcol önmaga ellen s ha még vannak semleges országok Európában és a többi földrészen is, azt mindennél világosabban lehet látni, hogy legfőképen földrajzi fekvés s eléggé elszigetelt adottságaik miatt nekik marad az a rendeltetésük, hogy a viszonylag csöndes északon a harcban alárendelt szellem és hit kérdéseiben ők továbbra is ápolják a hit és szellem diadalmaskodó tevékenységeit. Lehet, hogy Salazár Portugáliája is sok missziót vállalhat magára, az is lehetséges, hogy az immár római katolikus Svájc is megteszi az Európával szemben mindig esedékes kötelességeit, de sokkal függetlenebbül s sokkal teológusabb módon állhat ki a csődbe került keresztyénség s a legnagyobb válságba és némaságra kárhoztatott teológiai gondolkodás és szókimondás zárlatai után az északi lutheránus keresztyénség az evangéliumi gondolkodás mellett.

Egyházi lapjaink a most következő jövendőben teológiai vonatkozásban el fognak színtelenedni. Az érintkezések lehetősége a legminimálisabbra és egyoldalúra zsugorodik majd össze. Nem egészen őszinte ökumenikus vonások rajzolódnak majd ki a különböző keresztyén államok életében. Igazi keresztyén életet az északi lutheránus keresztyén országok élhetnek s táplálják azt a lángot, amit a többi országok és egyházak oltárain pillanatnyilag kioltottak. Akik megérik a második totális világháború végét, azok fogják majd megállapítani azt, hogy a tömblutheránizmus úgy az egész keresztyénség, mint a protestántizmus, de Európa és a Világ szempontjából megfelelt-e emberfeletti erőket kívánó hivatásának és küldetésének.

Gaudy László

A Károli-revízió alapszövege

A készülő Károli-revízió alapszövegét vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az nem azonos se a mostani bibliánk alapszövegével, se egyetlen megállapított, általunk ismert görög szöveggel. Tudott dolog, hogy a mostani bibliánk az úgynevezett „bevett szöveg" alapján készült. Az 1908-as revízió idején a nagy lendülettel előretörő szövegkritika eredményei azt mutatták, hogy a „bevett szöveg" eredetiség tekintetében szóba se jöhet a nagybetűs kódexek szövege mellett, a Brit és Külföldi Bibliatársulat mégis érintetlenül hagyta Károli alapszövegét, mert nem akarta megsérteni se a Károli-hagyományt, se az egyházi közvélemény érzékenységét. Az angolok különben is „business-man"-ek és tudták, hogy az alapszöveg megváltoztatása a revízió üzleti sikerét kockáztatná.

A Bibliatársulat most mindezzel nem törődve megszabta, hogy az újabb revíziót nem a „bevett szöveg", hanem egy kritikai szöveg alapján kell végrehajtani, mondván: „az újszövetségi revízió alapja a Társulat kiadásában megjelent Nestle-féle görög szöveg". Csak kevesen tudják, hogy ennek az egyetlen mondatba sűrített rendelkezésnek milyen következményei vannak. Összehasonlításaim azt mutatják, hogy a Társulat által elrendelt és a „bevett szöveg" között csak a Cselekedetek könyvében közel félezer szónyi olyan eltérés van, ami a fordításban is feltűnően mutatkozik. Ha a Nestle-féle szöveget fogadjuk el alapul, akkor a mostani bibliánkból 358 görög szónak megfelelő magyar szót ki kell hagynunk csak a Cselekedetek könyvében és 112 szót másképen kell fordítanunk. Ha a rendelkezés értelmében csak a Cselekedetek könyvében közel félezer szó kihagyása vagy más értelmezése válik kérdésessé, könnyen elképzelhetjük, mennyire rúg ezeknek a száma az egész Újszövetségben.

Most, amikor egyre gyakrabban hallunk egy külön magyar bibliatársulat megalakításáról, felmerül a kérdés, hogy jogában állt-e a Brit és Külföldi Bibliatársulatnak ilyen nagy szövegváltozást jelentő rendelkezést ráerőszakolni egyházunkra? A dolog jogi oldalának tisztázása nem tartozik rám, azt azonban felelősségem teljes tudatában megállapítom, hogy a szövegkritika újabb eredményei ezt a kockázatos szövegváltoztatást nem tették szükségessé. Távol áll tőlem azt bizonygatni, hogy a „bevett szöveg" az eredeti, csupán arra akarok rámutatni, hogy a szövegkritika nagy átalakuláson ment át az utóbbi 15—20 év alatt és az újabb eredmények vagy eredménytelenségek nagy óvatosságra intenek. Nem vádolom a Társulatot szövegkritikai tájékozatlansággal, de meggyőződésem, hogy nem javasolta volna ezt a változtatást, ha ismerte volna éppen saját tudósainak, az angol és amerikai szövegkritikusoknak legújabb munkáit. Állításom bizonyítására a következőkben vázolom a szövegkritika mai állását.

Több, mint félszázaddal ezelőtt Westcott és Hort hosszas előmunkálatok után négy nagy csoportba sorolta az Újszövetség

szövegét: a neutrális, nyugati, alexandriai és a szíriai csoportba. A négy csoport közül a neutrálist tartották a legeredetibbnek, a többrendbeli revízió következtében beállott romlástól mentesnek. Azt állították, hogy Athanasius és Origenes is ezt a szövegtípust használták. Az egyházi atyák iratainak újabb tanulmányozása azonban azt bizonyítja, hogy ez az állítás nem felel meg a valóságnak.

Azután von Soden szövegtörténeti elgondolását is alapjában támadták meg az újabb eredmények. Von Sodennek különben se sikerült valószínűvé tenni elméletét, mert sohasem tudta igazolni sem a Tatiannak tulajdonított szöveg rontó szerepet, sem azt, hogy az általa rekonstruált I-H-K őstípust valamelyik egyházi atya használta volna.

Bebizonyosodott továbbá, hogy a korábbi szövegkritikusok mindenek felett álló tekintélyt tulajdonítva a Codex Vaticanusnak elhanyagolták a minuscul kéziratokat, holott ezekből régi elveszett nagybetűs kódexek szövegét állíthatja elő az összehasonlító szövegkritika.

Hogy egészen megrendült a hit a szövegkritika eddigi eredményeiben, az nem kis részben a papyrus kódexek bizonyságának tulajdonítható. A legrégibbek szövege ugyanis nem a Cod. Vat. szövegével egyezik, mint ahogyan várni lehetett volna, hanem a kódex és egy sereg mostanáig értéktelennek tartott kisbetűs kézirat szövegével.

Arra vonatkozóan, hogy mennyire bizonytalanná lettek a szövegkritika eddigi eredményei, hadd idézzem két szövegkritikus véleményét. Lake harvardi professzor mondja 1932-ben: „I am glad to have the opportunity of confessing that after fifteen years I am more often doubtful about the true text than I was before". Colwell pedig öt évvel ezelőtt így írt: „Aki ma az újszövetségi szövegkritika területén dolgozik, olyan, mint az utazó egy idegen országban, ahol a határoszlopok agyagból készültek, pedig nagy esők jártak. A régi térképek és útjelzők használhatatlanokká váltak, mert a szilárdnak vélt támaszpontok átalakultak vagy egészen eltűntek".

Mit tesz ma a krizisbe jutott szövegkritika? Lemondva a nagy igényekről, megelégszik azzal, hogy az egyházi atyák idézetei nyomán megpróbálja rekonstruálni, nem az eredeti szöveget, ahogy Horth, Nestle, von Soden és mások képzelték, hanem a Streeter által hangsúlyozott „local text"-eket, a keresztyénség nagy centrumainak helyi szövegeit. Ha ez előttünk lesz, akkor szó lehet majd arról, hogy melyik az eredetibb, addig nem.

Mit jelent ez a „bevett szöveg"-re vonatkoztatva? Az újabb eredmények nem bizonyítják, hogy eredeti. Távolról sem. De nem is erről van szó, hanem arról, hogy ennél a szövegnél, amely a 4-ik század elején az antiochiai egyház „local text"-je volt, jobbak-e az azon elvek alapján összeállított kritikai kiadások, amely elvek nem bizonyultak helytállóknak? Azt ugyanis biztosan tudjuk, hogy a „bevett szöveg" használatban volt Antiochiában, de ki tudja bi-

zonyítani, egy olyan szöveg, mint amilyen a mesterségesen előállított Nestle-féle, volt-e egyáltalában használatban? A további kutatások nyomán nem nyer-e majd igazolást az alexandriai vagy a „bevett szöveg"-gel azonos szíriai? Vaganay francia szövegkritikus már fel is vetette ezt a gondolatot az 1934-ben megjelent kézikönyvében.

Ha ennyire bizonytalanná váltak a szövegkritika korábbi eredményei, önkéntelenül felmerül a kérdés, hogy indokolt és időszerű volt-e a Társulat részéről megváltoztatni bibliánk alapszövegét?

Feleletünk természetszerűleg sokban múlik azon, hogy a revízióért felelős bibliabizottság vagy a revizor mennyiben hajtotta végre a Társulattal kötött megállapodást. Tényleg a Nestle-féle szöveg alapján eszközölte-e a revíziót vagy nem? Erre a felelet az, hogy igenis, nemis. A revizor úgy látta, hogy használ az ügynek, ha nem követi szószerint a Nestle-féle szöveget, hanem belátása szerint hol Nestlet, hol pedig a „bevett szöveget" veszi alapul. Amint említettem, a „bevett szövegben" — az „és" kötőszókat és hasonló kis szavakat nem számítva — 358 görög szóval több van a Cselekedetek könyvében, mint a Nestle-féle szövegben. A revizor ebből 253-at meghagyott, 105-öt ellenben elvetett. Azután a „bevett szövegben" 84 helyen — körülbelül 110 szónyi terjedelemben — más van, mint Nestle-nél. Ezeken a helyeken a revizor 31 esetben Nestlet követi, a többiben pedig a „bevett szöveget".

A revizor tehát válogatott a variánsok között. Ezzel a ténykedésével súlyos felelősséget vállalt magára. Elhagyta a fordító nehéz, de aránylag kényelmes útját és átcsapott a szövegkritika irtózatos felelősséget jelentő, sajátos beállítottságot követelő és ezer veszélyt rejtő területére. Egyéni fordításban már többen kipróbálták ezt az útat, de egyetemes egyházi használatra szánt fordításban vagy revízióban tudtommal még senki se merte vállalni ezt a felelősséget egyénileg. Itt a válogatás nem más, mint annak eldöntése, hogy mi az Istennek tulajdon igaz beszéde és mi a haszontalan emberi betoldás. Ha valakinek, akkor elsősorban a szövegkritikusnak szól az, amit Jézus a Máté 5:18—19-ben mondott. Minden jótát és minden pontocskát számon kérhetnek tőle, nemcsak itt és most, hanem az örök bíró előtt is.

A revizor egyik variánst elvetette, másokat ellenben meghagyott. Hogy azonban milyen alapelvek vezették ebben a ténykedésben, sajnos, nem áll módunkban megállapítani. Kétségtelen, hogy nehéz eldönteni, hogy a 358 szónyi többletben melyik variáns az eredeti, melyik nem, mert szövegkritikai értékük nem egyenlő. A 9:5—6-ban lévő adalék például szövegkritikai szempontból egészen értéktelen, mert egyetlen görög kéziratban sem található. Erasmus az Annotationesben bevallja, hogy latinból fordította görögre. Igaz, hogy megvan sok latin kéziratban és két régi szír verzióban, sőt Ambrozius és Cyprianus is hivatkozik rá. Hogy ezt kihagyta a revizor, érthető. Csak azt kifogásoljuk, hogy nem járt el következetesen, mert a 26:17-ben viszont meghagyta a

„most" szót, amely szövegkritikai szempontból sokkal értéktelenebb, mert csak a nyomtatott „bevett szövegben" található. A szövegkritikai értéke nem sokkal több a 8:37-nek se, mint a 9-ik fejezetben található adaléknak, mert csak kisbetűs kéziratokban fordul elő. Ezt mégis meghagyta a revizor. Következetlensége igen szembeötlő az utolsó fejezetben, ahol két hosszabb adalék is van a „bevett szövegben". Az egyik a 16-ik versben, a másik a 29-ikben. Ennek a két variánsnak szövegkritikai értéke egyenlő, mert pontosan ugyanazokban a kisebb jelentőségű kéziratokban maradtak reánk. És a revizor mégis csak az egyiken könyörül, a másikat ellenben elveti. Hogy miért éppen az elsőt veti el, mikor az rendkívül értékes történeti adatot őriz meg és a belső bizonyság mérlegén is sokkal inkább megáll, nem tudom. A „Jákóbot szerettem, Ézsaut pedig gyűlöltem" elv értékes theologiai principium, de tudtommal szövegkritikában nem alkalmazható.

Míg egyfelől egy sereg olyan variánst meghagy, amely a „bevett szövegen" kívül csak néhány kisebb jelentőségű kéziratban fordul elő, másfelől elvet olyanokat, amelyek nemcsak az antiochiai szövegtípust képviselő kéziratokban, hanem a híres D kódexben is megtalálhatók. Abban a kódexben, amelyet a nemrégiben felfedezett papyrus szövegek sokban igazolnak. Ilyen kihagyások pl.: 7:37 „azt hallgassátok"; 10:30 „bőjtöltem és"; 10:32 „ő minekutána eljő, szól néked"; 11:22 „hogy menjen el"; 13:45 „ellenkezve és"; 15:11 „Krisztus"; 17:15 „kik nem hisznek vala"; 18:11 „minden esetre Jeruzsálemben kell nékem a következő ünnepet töltenem"; 22:9 „és megrémültek".

Itt mentségül szolgálhat esetleg az, hogy a revizort kötötte a Társulat rendelkezése, ki kellett hagynia. Mivel ezek nem fordulnak elő a Nestle-féle szövegben, hát kihagyta többek között ezeket is. Van azonban a „bevett szövegből" kihagyott 105 szón kívül a szavaknak egy egész listája, amelyek kihagyására nincs és nem lehet mentség. A revizor ugyanis kihagyott száznál több olyan szót a Cselekedetek könyvéből, amely nemcsak a „bevett szövegben" és nemcsak a kötelező használatra előírt Nestle-féle szövegben, hanem az összes újszövetségi kéziratokban megtalálható, tehát eredeti, azaz Isten tulajdon beszéde. Csak néhányat említek mutatóba: 2:30 „hogy helyheztesse az ő királyi székibe"; 4:9 „a mai napon"; 4:21 „nem találván semmi módot, hogyan büntessék meg őket"; 4:25 „a mi atyánknak a Szent Lélek által"; 7:57 „nagy fennszóval"; 8:30 „prófétát"; 11:6 „megnézém"; 13:23 „Izráelnek"; 15:19 „az Istenhez"; 17:12 „görög"; 27:2 „macedóniai"; 27:34 „mert közületek senkinek sem esik le egy hajszál a fejéről"

A szövegkritika eredményei változhatnak, a szövegtörténetre vonatkozó megállapítások módosulhatnak, de nincs és nem lehet olyan szövegkritikai elv, amely ezeket lényegtelennek ítélje és kihagyásukra feljogosítson. Nem tudom, miért maradtak ki, nem is fontos, mert ezeknek a kihagyását megokolni úgysem lehet. Nem részletezem a dolgot, csak ideírom azt, amit annakidején

dr. Raffay Sándor fiatalos hévvel odakiáltott a Károli-biblia revideálóinak: „Hát akkor minek a tudományos kutatás — ha a tudományos eredményekkel számolni nem akarnak — minek sok emésztő munka, miért dúlják fel a régi ker. sírokat, miért hatolnak be ősi kolostorok rejtett zugaiba, ha a kutatás eredményeit értékelni nem akarják?" Miért, valóban miért — kérdem most én — könyvtárakat átolvasni, Origenes összes poros foliánsait egy-két kétessé vált szóért éveken át böngészni, ha a meglévő biztos kilencvenkilencet nem tudjuk megtartani?

Rá kell mutatnom azután egy egészen sajátos jelenségre az alapszöveg kezelésével kapcsolatban. Arra, amit Hort „Conflate reading"-nek nevezett. Sok zűrzavar a szövegkritikában ebből a jelenségből ered. A másoló, ha két variáns volt előtte és nem tudta eldönteni, hogy melyiket válassza, úgy oldotta meg a problémát, hogy egy harmadikat csinált belőlük. Meg kell állapítanom, hogy a revizor is csinál ilyeneket. A 16:31-ben ez van a Nestle-féle szövegben: „higyj az Úr Jézusban". A „bevett szövegben" ez: „higyj az Úr Jézus Krisztusban". Ezekből a revizor egy harmadikat csinál: „higyj a Jézus Krisztusban". Ez értelmileg egészen kifogástalan, szövegkritikai szempontból azonban lehetetlenség. A revizor ugyanis kihagyja az „Úr" szót és beveszi a „Krisztus" szót, ami noha több kéziratban előfordul, eredetiség tekintetében azonban közel se jöhet hozzá. A 10:23-ban a Nestle-féle szövegben így van: „másnap felkelvén elment". A „bevett szövegben" pedig így: „másnap Péter elment" Ebből a revizor egy harmadikat csinálva így: „másnap felkelt Péter és elment".

Meg kell végül említenem, hogy a revizor gyakran indokolatlan változtatásokat eszközöl az alapszövegen. A 7:38-ban az van, hogy „atyáinkkal", a revizor ezt egyesszámra javítja: „atyánkkal"; a 13:17-ben hasonlóképen. A 11:25-ben minden kódexben „Saul" van, a revizor mégis „Pált" olvas. A 18:8-ban az van az eredeti szövegben, ami a mostani bibliánkban: „Krispus pedig, a zsinagógának feje hűn az Úrban egész házanépével egybe". A revizor ebből elhagyja az „Úrban" szót önkényesen és hozzáteszi, hogy „megkeresztelkedett". Ez nagyszerűen hangzik, a baj csak az, hogy nem így mondta a Cselekedetek könyvének írója. Az tény, hogy Krispus megkeresztelkedett, mert Pál maga említi az I. Kor. 1:14-ben. Ehhez azonban a Cselekedetek könyvének semmi köze.

Nem folytatom, mert nem szavakon, eseteken múlik a dolog, hanem elveken, módszereken. Lehet-e, szabad-e így nyúlni a Szentírás eredeti szövegéhez? Döntsék el azok, akik elsősorban illetékesek és felelősek az egész munkáért. Még csak annyit, hogy a Cselekedetek könyve a mostani bibliánkban szövegkritikai szempontból egészen kifogástalan, szinte szupernaturálisan pontos visszaadása az eredeti „bevett szövegnek". Ha azt valaki kezébe veszi, tudja mit tart a kezében. A mostani revízióról ezt nem mondhatjuk el, mert az nem a „bevett", de nem is a Nestle-féle szöveg. A kihagyásokkal és betoldásokkal, a „bevett szöveg"-nek

a Nestle-félével való kombinálása által sikerült olyan alapszöveget összeállítani, amilyen több nincs és nem is volt soha. Ez a biblia a Cselekedetek könyvében igazi senki bibliája lett.

Békési Andor

Sztárai drámáinak egyháztörténelmi háttere

Sztárai Mihálynak, a dunántúli reformáció neves vezérének, talán a legnagyobb érdeme volt a protestáns egyház szervezkedésének megindítása a török hódoltság területén. Amivel nemzeti szempontból nagyjelentőségű munkát végzett, mert *a hódoltság protestáns egyházi szervezete másfél évszázadon át egyedül őrizte a magyar jogrendet ezeken az országrészeken.*

Az új, az „igaz papság" létrehívása lett a magyar reformációnak legfontosabb problémája, miközben tanításai országszerte gyökeret vertek. Sztárait és társait ennek a kérdésnek megoldására többféle körülmény ösztönözte. A törökké lett területeken a magyar jogrend összeomlásával anyagi okokból a katolikus papság nagy tömegei kényszerültek arra, hogy állomáshelyeiket elhagyják. Ha elsősorban a magasabb rendek birtokosait és a szerzetesek jórészét érintette is a válság, bizonyára sokan akadtak a lelkészkedő papságból, akik hasonló helyzetbe kerültek. Mindenképpen az a jog-, élet- és vagyonbizonytalanság, mely az átalakulás kísérőjelensége lett évtizedekig, nem kímélte az egyház szolgáit még brutalitásoktól sem. Amint közrehatott abban is, hogy a sokkal szerényebben javadalmazott protestáns utánpótlás ugyancsak gyengén jelentkezett. Eszéki Imre írja, hogy a tanultabb papjelöltek a hódoltságot kerülik. Mindezek azután paphiányt okoztak. A török hatalom maga figyelt fel erre, aminek következtében külön alkalmi követet küldött a budai basa egy debreceni papi gyűlésre, ahonnan a hódoltságba papokat kért.

Az új papság megteremtésének azonban mélyebb teológiai okai is voltak. Sztárainál és Szegedinél, akik a hódoltság legtekintélyesebb reformátorainak tekinthetők, egyaránt észlelhetők bizonyos huszita alaptónusú képzetek, melyek az igaz és hamis papság megkülönböztetésére vonatkoztak. Ennek a szektárius eszmének eredete az a középkori elgondolás, mintha valamely istentiszteleti cselekmény üdvszerző hatása az illető pap személyén mulna. Mindkét reformátorunk valójában más gondolatvilágban élt ugyan, — Sztárai az isteni „igazság" helyes felismerésétől tette függővé az igazi papságot[1] — a kettő megkülönböztetésére mégis mindegyik súlyt helyezett. Sztárai világosan felismerte egy új

[1] Régi Magyar Költők Tára, V. köt. 213. o.

papirend megteremtésének szükségét, amelyhez szerinte bizonyos belső lelki és külső egyházi feltételek egyaránt kívánatosak.

Az utóbbiak közé tartozott az ordinációnak új módja, melyet szintén nem a középkori egyház püspöke végezhetett többé, hanem az új protestáns püspök. Az „Igaz papság tüköré"-nek ez a szemlélet és keretében a püspöki tiszt létrehívása az egyik fontos alkatrésze.

Általában mindkét drámájának eszméi a reformáció felmerült szükségleteiből, vele a pillanatnyi egyházi helyzetből adódtak, melyek ma már pontosan felismerhetők. Az írásmű célja állásfoglalás az időszerű vallásos eszmék harcai közepette tanítás és meggyőzés útján. Ennek a meggondolásnak alapján nem is tartjuk elsősorban iskoladrámáknak, mégha a cselekményt iskolásfiú indítja is el vagy zárja be. Ez a forma egyszerű utánzása bizonyos műfajnak az egyetemes reformátori irodalom hasonló termékei között. Nincs kétségünk benne, hogy elsősorban a német és más nemzetek hasonló reformátori röpiratirodalma adta az eszmét és szolgáltatta a példát Sztárainak a kidolgozás formájának megválasztásához. Mindkét dráma határozottan irányzatos jellegű, ami tartalmánál fogva a reformáció röpiratainak körébe utalja őket.

Már Thury Etele rámutatott arra az összefüggésre, mely Sztárainak a papok házasságáról írt drámája és a vaskaszentmártoni hitvita tárgyai között fennforogni látszik.[2] E nem szorosan papi összejövetelen a bőjt kérdése mellett a coelibátust is megtárgyalták, melynek eredménye a protestáns álláspont győzelme lett. Gyakorlatilag ugyan az 1550-es évek táján a papság egyrésze előtt meghaladott álláspont már a kérdés. Vaskaszentmártonban és egyebütt a hódoltságban ennek elvi kidomborítása, illetve a házasságnak az új papság erkölcsi életében leendő beiktatása volt csak a vita célja. Sztárai első drámája ennek a célnak szolgálatában állt: a közönséget igyekezett a keresztyén erkölcs fényében tájékoztatni. A cselekmény tengelye úgy itt, mint az Igaz papság tükörében a két bíró álláspontja. Ami lényegében a hódoltság különleges egyházi helyzetének eredője. Ezen a területen a magyar jogrend megszünt, a nemesség minden jogát veszítve szintén kénytelen volt menekülni, — ez külön megíratlan fejezete még a magyar történelemnek, — mindenesetre megszűnt az egyházi tizedszolgáltatás és annak minden tartozéka. A patrónusi jogok gyakorlását a köz érdekében kénytelenek voltak a hódoltság kommunitásainak vezetői, *a falvak előljáróságai és a városok tanácsai átvenni.* E miatt szerepelnek Sztárai drámáiban a bírák, mint az egyházi élet zavartalan menetének őrei és a magyarság patriarchális szervezetének egyetlen megmaradt képviselői. Elsősorban ők voltak hivatva most már a reformáció fontos kérdéseiben leendő állásfoglalásra a török hódoltság területén!

Sztárai tehát sem nem kuriózumból, sem nem bujtogatásból,

[2] Prot. Szemle, 1913. évf. 439. o.

mint valami demagóg apostol, fordult a nép eme egyszerű vezetői felé. A hódoltság papja mentette ezáltal a magyar jogrendet és a keresztyénséget. Abban az anyagi és szellemi pusztulásban, mely a magyarság nemzeti létét fenyegette, a hódoltság reformátora a lelkek mentésének új útjait kereste. Sztárai drámáinak színezete kétségtelen, de a hódoltság felfordult állapotai közepette törekvése alkotó: „jámbor papokat és tudós prédikátorokat" tartsunk, mondják végső megállapodásként a bírák egymásnak.

Mikor jelentek meg ezek a röpiratok? A papok házasságáról írt dráma a vaskaszentmártoni hitvita esztendejében, 1550-ben, amikor az a hódoltság népének problémája lett, — másként a török sem engedte volna tárgyalásra. Ugyanígy kellett íródni az Igaz papság tükörének akkor, amikor az igaz papság létrehívásának módja került az érdeklődés homlokterébe. Megindította ezt a folyamatot az a megfigyelés, amelynek az egyik bíró adott kifejezést: „immár mind pappá lesznek a diákok". A paphiány természetes következményeként a hódoltság területén megmaradt iskolák tanulóinak nagyrésze mehetett ezidőkben a papi pályára, akiket esetleg gyengébb előképzettség dacára felvehetett az új protestáns vezetőség, mert szükség volt rájuk: a nép kérte a lelki vezetőket. Feltétlenül szemet szúrt már most a pappálételük újszerűsége, hiányzott a „pilis" és a káptalan vagy Róma közreműködése.

Az „Igaz papság" szerzését Szilády Áron 1556-ra tette, azzal indokolván, hogy ez évben Kálmáncsehi már protestáns püspöki tisztet viselt Debrecenben.[3] Ma már nem lehet azonban ez a körülmény korhatározó jelentőségű, mert ennél jóval korábbi protestáns püspökök is ismeretesek a hazából. Mégsem sokat tévedt néhai híres tudósunk, mert a mi vizsgálataink szerint 1557-ből való lehet ez a dráma. E megoldáshoz pedig a szövegben található számtani hiba révén jutottunk, melynek eddig még senki sem tulajdonított fontosságot.

A dráma menete közben ugyanis Gergely pápa könyvéből vett idézet kapcsán azt írja Sztárai: „Ha volt kedig, az mikoron ő római püspök volt a Krisztus születésének utánna ötszázkilencven esztendőben. Im mostanában kedig ezerötszázötvenkilenc esztendőben írnak. Ám ezer és negyvennyolc esztendeje vagyon, hogy ezt írta."[4] Szilády Áron helyesen értelmezte ugyan a szöveget akként, hogy a kiadó vagy nyomtató kicserélte a kéziratban az 1559 helyén állt *eredeti* számot, amely a *szerzés évét* foglalta magában. Sem a nyomdász, sem más nem vette észre azonban, hogy Sztárai itt egy hibás kivonást csinált, mely a szövegben benmaradt. Ez a hiba adja meg azután a lehetőséget annak a számnak megállapítására, mely az 1559. évszám helyén állt és a szerzés évét jelölte.

Gergely pápa intronizációjának éve ugyanis tényleg 590, de ha attól fogva 1048 esztendő telt volna el, úgy Sztárai 1638-ban

[3] RMKT. V. k. 365. o.
[4] U. o. 235. o.

írta volna drámáját. Ami azonnal mutatja Sztárai hibás kivonását, — honnan vette mégis az 1048-at? Többféle kalkuláció után nincs más megoldási lehetőség, mint az a feltevés, hogy Sztárai a szerzés évének számából nem 590-et, hanem a két utolsó számjegyet *felcserélve* 509-et vont le, amely esetben 1559 helyén eredetileg *1557-nek kellett állni* és így kapta az 1048 esztendei időrendi távolságot.

Tolnai pap korában írta ennélfogva Sztárai Mihály e drámát, de ekkor már olyan időszakban, amikor az eddigi megállapítások szerint a hódoltság területén is szervezve volt a püspöki tiszt, sőt ő maga viselte. Mi mutattunk rá elsőízben arra, hogy 1551-ben sajátkezű levelében írta magát püspöknek,[5] Thury Pál és Somogyi Péter néhány évvel utóbb, tolnai pap korában, írta annak. Skarica előadása szerint kb. 1554-ben eme minőségében végzett vizitációt elhagyott baranyai egyházvidéke területén, sőt ugyanez évben ordinálta pappá, mielőtt beiktatták Laskón utódjául Szegedi Kis Istvánt. Körülbelül ugyancsak ő lehetett még az az „eretnek", aki a somorjaiak János nevű papját valamikor 1562 előtt felavatta.[6] Kánonilag szabályszerű püspöki tevékenységet folytatott azért Sztárai Tolnán, — *a nélkül, hogy a jelek szerint magának Tolnának és vidékének valójában a püspöke lett volna!*

Akármilyen különösen hangzik ez a megállapításunk, úgy látszik Sztárainak *Tolnán végzett püspöki tevékenysége a magyar reformáció történelmének egy rendkívüli, csak a helyzet adottságai folytán megérthető, sajátos esete.* A fennforgó körülményeknek nincs más magyarázata, minthogy Laskóról Tolnára átmenve, megtartotta alsóbaranyai püspöki tisztét és igyekezett ellátni teendőit korábbi egyházvidékén, ahogyan tudta. Innen lesznek megérthetők az 1554 táján történt események!

Azzal a pár éve felvetett gondolattal, mintha Sztárai sohasem lett volna püspök, hanem csak esperes, mert az „episcopus" kifejezés Baranyában és egyebütt „senior"-t jelentene, — amely viszont esperest, — itt bővebben nem foglalkozunk. Mindenesetre az „esperes" a magyar nyelv szóhasználatában mindenkor püspöki segéderőt jelentett, *1554 előtt pedig kinek lett volna Sztárai az esperese?* Ennek a hierarchiának semmi nyoma. Ellenben az „episcopus" a magyar reformációban mindenkor olyan tisztségnek betöltőjét jelölte, aki püspöki tevékenységet folytatott, — Sztárai e nemű tisztét hasonlóan világos adatok tanusítják.

Nagyon érdekes Szegedi életrajzában Skaricának az a kifejezése, amely szerint Sztárainak Tolnáról a baranyai részeken végzett püspöki tevékenységét így jellemzi: „qui Episcopum suae Baroniae agebat". Ez a kitétel már sokaknak feltünt. Nézetünk szerint teljesen világossá akkor lesz, ha úgy értelmezzük, amint az írva van, hogy Sztárai Baranyában végzett vizitációt, mert

[5] Prot. Szemle, 1936. évf. 379. o.

[6] Némethy, L. Series ... parochorum ... Strigoniensis. Esztergom, 1894. p 665.

csak ott volt püspöki tisztében egyházlátogatási jogköre, odahaza Tolnán nem. Tolnán az ő idejében még nem volt szervezve a protestáns egyház, — a plébános vagyis az első pap Sztárai mellett Józsa barát volt. Másszóval Tolna városa hivatalosan őrizte ekkor még *a katholikus egyházi kereteket*, mert első papjául római katolikus világi klérus hiányában inkább szerzetest alkalmazott.

Ez a körülmény viszont nem lehetett akadálya annak, hogy Sztárai bizonyos püspöki teendőket lakhelyén, Tolnán, nem végezhetett volna. Azok részére pl. kiszolgáltathatta az ordinációt, akik esetleg általa kívánták magukat a papságra felavatni. A hódoltságban ilyesmit senki sem akadályozhatott volna meg, sőt a magyar részeken is van tudomásunk hasonlókról. E dráma szerint különben sem volt a protestáns püspöknek az ordinálásoknál egyébre szüksége, mint néhány tudós papra, akiket nyilván az ordinációt megelőző vizsga felvételére „begyüjtött". A keresztyén gyülekezet jelenlétének egyidejű kiemelése szintén arra mutat, hogy a szertartás az őskeresztyén gyakorlatot kívánta utánozni minden később kialakult kánonjogi megkötés nélkül. Ezeket a feltételeket pedig biztosíthatta Sztárai a Tolnán és környékén meglevő protestáns adottságok nyomán, elvégre ilyen érzelmű papokat és népeket ott is találhatott már, ha egyébként a katolikus keretek még sértetlenül fennálltak.

Ennek a protestáns szempontból is félmegoldásnak minősíthető helyzetnek nyomán, amit baranyai püspöki tisztének fenntartása, viszont Tolnán betöltött papi tiszte okozott, lesz érhető az is, ha drámájában hallgat arról, hogy néhány mérfölddel alább, Baranyában, már van püspök, ha nem is ott lakik. Ugyanez okból nem lehetett Szegedi sem Alsóbaranyának püspöke ugyanekkor, amint nem is volt sohsem. Elküldte ellenben drámájában azokat, akik a protestáns püspökre voltak kíváncsiak, Erdélybe, ahol ekkor már ilyent szabályos körülmények között láthatott, aki akart.

Viszont mert a dráma célja kétségtelenül a püspöki tiszt népszerűsítése volt, éppen Sztárai helyzetének kívánatos megoldása lett volna, ha tolnakörnyéki protestánsok is választanak püspököt, esetleg őt magát, amivel kétlaki helyzetéből szabadult volna. E miatt hangoztatja a szövegben, hogy *itt is lehet ilyen püspök*, ha a keresztyének akarják és Isten szerint választják. Valami okból azonban tolnai tartózkodása alatt még nem sikerült megvalósítani ezt a tervet.

A hódoltság protestáns szervezetének további kiépítését és kiterjesztését szolgálta tehát Sztárai drámája, az „Igaz papság tüköre", az 1557. év táján. Amikor pedig Szegedi Laskóról átment Kálmáncsára, — Sztárai éppen püspöki tisztének ellátása végett, melyet minden nehézség nélkül folytatott annak jeléül, hogy távolléte alatt is püspökük maradt, — térhetett vissza korábbi gyülekezetébe, Laskóra. Szegedi viszont Kálmáncsán már ordinált, míg laskói működése alatt egy szót sem szól ilyen tevékenységéről Skarica, vagyis püspöki tisztet látott el, amelynek nyomán

néhány év alatt csakugyan kialakult az új, a felsőbaranyai egyházvidék. Mindkettőnek távozásával azután szabályszerűen, mint Baranyának „két püspökét" látjuk Eszékit Tolnán, Veresmartit Hercegszőllősön utódaikul.

Sztárai drámáinak jellemző vonása továbbá a vikáriusok szerepeltetése. A papok házasságáról írt drámájában a pápa, mint a katolikus álláspont természetes képviselője mellett az egész papi hierarchiából csak a vikárius szerepel. Hasonlóan az Igaz papság tükörében ők az egyik, — a pápán kívül talán a legsúlyosabb, — hierarchikus szereplői a római katolikus papságnak. Ez a „vikárius" nem más, mint valójában a rurális papság vezetője, a vicearchidiakónus, mert a hazai nyelvhasználat a dekanatusokat nevezte vikariáknak.[7] A hierarchiának ama egyetlen képviselői ők, akikből néhányan a hódoltság területén maradhattak vissza vidéki plébánosként, akik azután a régi szervezetből egyedül képviselték a felsőbb egyházi hatalmat és kísérelhették meg a reformáció elnyomását fegyelmi eszközökkel. A darabban szereplő vikárius tényleg próbát tesz ezirányban, amiből visszacseng bizonyos reminiszcencia azokra a küzdelmekre, amelyekben Sztárainak a pápa papjaival, saját hiteles tanúsága szerint, bőséges része volt. A püspök csak arról panaszkodik, hogy immár papokat nem szentelhet, legfeljebb a népi komikum emelésére szolgálhat „okuláréja", — mindössze ennyi, amit szerepében Sztárai látott. Nem csoda, mert 1535 óta nem lehetett többé Alsóbaranya népének dolga a püspökkel, aki nem lakott köztük, sőt 1543 után a többi baranyai részeknek sem, lévén ott ezidők óta a török az úr! A protestantizmusnak minden oka megvolt tehát arra, hogy 1557 táján már a hódoltság felsőbb részein is gondoskodjék a papi utánpótlásról és avatásukról, — Sztárainak esetleges távozása után, amint az hamarosan bekövetkezett, — miután azt az alsóbb részeken már korábban megcselekedte!

Miklós Ödön

[7] Egyháztörténelmi Emlékek, V. köt. 594—561. o. A veszprémi egyházmegye plébániáinak jegyzéke 1550 körül.

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

TIED A DICSÉRET! (Ötvenhét magyar református lelkész prédikációja. A gyüjteményt szerkeszti *Incze Gábor dr.* Budapest, 1942. Bethlen kiadás.)

Incze Gábor másodszor bocsát ki ilyen gyüjteményes kötetet. Az első hasonló kötet mintegy tíz évvel ezelőtt jelent meg Az Úr áldassék címen. E mostani kötetben csak öt olyan lelkész prédikációja foglal helyet, aki az első kötetben is írt. A beszédek szerzői általában a fiatalabb generációhoz tartoznak. Van köztük theologiai tanár, vallásoktató, nagyvárosi és kis falusi lelkipásztor is. Ilyen gyüjteményről nehéz röviden írni. Alig találnánk olyan szempontot, amely az egészet egységbe foglalná. Amely a szerző, vagy szerzők igehirdető készségét, homilétikai felfogását, a beszédek szerkezetét, stílusát akár fejlődésükben, akár egy vonalon haladásukban érzékeltethetné. De mégis van olyan szempont, amely e beszédek egységét megadja s amely a kötet megjelenését is igazolja. Ez pedig az, hogy a beszédek írói mind igyekeznek Igét hirdetni. — Keresve is alig találunk köztük olyat, amelyik a régi homilétikai iskola elvein épült volna. De talán egy sincs, amelyik az Igét csak mottónak tekintené s valami felvett témát fejtegetne retorikai szabályok felhasználásával. Ez érdeme és igazolása is ennek a kötetnek Az olvasó számára láthatatlan szószék, a lelkészek számára nagyszerű tanulmány. S mindezek mellett korkép is ez a kötet. Fiatal, vagy középidejű igehirdetőknek az Ige fényébe állított látását mutatja mai világunkról, e mai világ embereiről, kérdésekről, vágyakról, nyughatatlan keresésekről, bűnös megátalkodottságról és vergődő bűnbánatról s prófétai látást az örök el nem múló kegyelemről. — A szerkesztő rövid, de elmélyedő tanulmányszerű előszavában választ akar adni arra a kérdésre, hogy a gyülekezetszerűség miként maradhat meg az elképzelt gyülekezet számára író 57 különböző adottság közt élő lelkész beszédeiben? S a feleletet úgy adja meg, s ezt a beszédek is igazolják, hogy örök igazságokat hirdetnek az örök ember számára s ez megóvja őket attól, hogy levegőben lebegő, általános és színtelen legyen bármelyik beszéd is. — A kötet érdemes a tanulmányozásra, vagy az olvasásra.

Tóth Endre

WÜNSCHER FRIGYES: FALUSI TANULMÁNYÚTJAIM.

A Hangya vezérigazgatójának, Wünscher Frigyesnek a tanulmánya fekszik előttünk, amely egy modern, magyar apostoli útnak az összefoglalása és beszámolója. Ez az út 200.000 kilométert tett ki, utasa hat év alatt tette meg, s az autótól a csolnakig minden közlekedési eszközt igénybe kellett, hogy vegyen célja elérésére, arra, hogy a Hangya legkisebb és legeldugottabb szövetkezeti boltját is felkeresse, s annak életét a helyszínen tanulmányozza. Tisztelettel állunk meg e teljesítmény előtt. De különösképpen az út eredményei és tanulságai előtt.

Wünscher könyvéből ugyanis világos, hogy nemzetvédelmet csak úgy lehet végezni, ha gazdaságilag összefogjuk és megerősítjük az egyes embert. A nemzet egyes emberekből tevődik össze. És nem a több magyar jelenti a több kenyeret, hanem a több kenyér a több magyart. És világos az is, hogyha gazdaságilag magasabb életszínvonalat biztosítunk népünk számára, ezzel alkalmasabbá is tettük a kultúra befogadására, a műveltebb magyar lélek kialakítására. És nagy igazság az is, hogy népünk között testvéri közösséget kell teremtenünk, mert az egyes ember, a sok helyen árvaságát és magárahagyatottságát érző magyar

mindjárt másképpen dolgozik, ha tudja, hogy őt számontartják, gondjait figyelemmel és segítséggel kísérik, és kérő szavát meghallják. És milyen erőt és virulást jelent a szövetkezeti célkitűzésekben az is, hogy az egyszerű ember terményeinek az értékesítése becsületes és jó kezekben kell, hogy legyen, s a Szövetkezet ilyen, mert másképpen folytatódik az a régi nóta, az, hogy a munka gyümölcsét nem az kapta és élvezte, aki megdolgozott érte, hanem az, aki csak a saját célját, a mások verítékében a maga hasznát kereste.

Ezért illeti nagy elismerés és hála a Hangya vezérigazgatóját, hogy mindezeket meglátta és szemünk elé tárta, s ezért hisszük, hogy az ő magvetése nyomán boldogabb magyar jövendő készül. Mert boldogabb jövendőt mindig csak a jelen bajainak a megmutatásával, és a bajokon való segítéssel lehet kiérdemelni.

Szabolcska László.

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN: A NEMZETI SZÍNHÁZ TÖRTÉNETE. (Budapest. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat, 1940.)

Négy esztendeje, hogy a Magyar Pesti Színház megnyitásának centenáriumát ünnepeltük; tavaly mult századik éve, hogy a Pesti Magyar Színház Nemzeti Színházzá vált. Gyors egymásutánban két nevezetes összefoglalást is köszönhetünk ennek az ünnepi alkalomnak. Rédey Tivadar szép könyve után, melynek befejező részét még mindig türelmetlenül várjuk, Pukánszkyné Kádár Jolán hatalmas kötetben, csaknem hatszáz lapon vezet végig országunk első színházának történetén. Több, mint harmincezer előadást, sok százezer aktát s csaknem félszázezer kritikát kellett áttanulmányoznia. S ha még csak ennyi dolga lett volna. De a feldolgozás szempontjai, védekezés az egyoldalúság, az ellenmondások, félrevezető mozzanatok ellen stb. — mindez kétszeres elismerésre kell, hogy kötelezze az olvasót.

Izgalmas regényként tárul fel előttünk a hatalmas anyag. Mindenekelőtt az adatok pazar gazdagságát bámuljuk meg. A fejezetek nem politikai fordulókhoz igazodnak, hanem a Nemzeti Színház korszakai szerint csoportosulnak kisebb-nagyobb egységekké, az „adattárrá szürkülés" veszedelme alig kísért itten, a képsor színes és élettől lüktető. Szinte újra végigéljük a nagyszerű intézménynek hanyatlás-emelkedésé közt hullámzó. csüggedetlen életét. A közlés hangja is szerencsés, szinte csevegésszerű; a dolgában biztos szerző minden póz nélkül beszél, tudományos komolysággal és világosan, szakértőnek és laikusnak egyaránt örömére. Mert valószínűnek tartjuk, hogy a könyv kétharmadát mindenki hálával s nagyobb kifogások nélkül teszi magáévá. Már az utolsó fejezetek alatt egyre forróbb a talaj, viszont mind érdekesebb is ez a rész, amint napjainkhoz közeledünk.

Pukánszkyné Kádár Jolán méltó képet fest Ambrus Zoltán, Márkus László, Voinovich Géza Nemzeti Színházáról. Megható, ahogy a mai Nemzeti küzdelmes éveit vázolja, érdemeit kiemeli s gyengéit védi, bár ennek a résznek egy kis védőbeszéd-íze is van. De már Hevesi Sándor valamivel többet érdemelne, még ha joggal emlegetett gyarlóságait valóban hitelesnek találjuk is, a szerző eléggé köztudomású tényeken alapuló beállításában. Hevesi újító szellem volt, az ilyen pedig könnyen csap másik végletbe, mig aztán az idő lefejti róla, ami talmi és értékei a további munkára hasznossá nemesednek. Ő az ellanyhuló Nemzeti Színházat akarta európaibbá tenni, hagyományait felfrissíteni. Talán lesz majd, aki Hevesinek közkinccsé névtelenedett reformjaira rámutat; Galamb Sándor kiváló portréja (Hevesi Sándor: Kortársaink. 9. sz. Studium) ezt nagyrészt elvégezte már.

A kritika értékes jellemzésében is észlelhető valami elfogultság (pl. Salgó Ernővel kapcsolatban). A magánszínhá-

zak egy része méltán részesül mostoha elbánásban. Egyébként — amit jobban hangsúlyozhatott volna a szerző — mindig szerves részei voltak a Nemzeti Színháznak, egymásra utalva, tanulni is sokat tanultak egymástól, s baráti-ellenséges érzülettel osztoztak azon a feladaton, melyet *egyetlen* színház maga nem bír megvalósítani. Innét aztán az a sokféle következtetésre alkalmas gyakori tény, hogy egyes darabok a Nemzetibe vagy magánszínházba valók lettek volna. Örök határper ez s inter duos litigantes — a felsőbbrendű színházra törekvés gondolata nyer vele. Németh Antal cselekedete, hogy a magánszínházak nagyjait vagy eléggé nem foglalkoztatott tehetségeit a Nemzetihez szerződtette, érdekesen és tanulságosan jelképezi színházainknak egymáshoz való viszonyát. Amilyen mértékben sikerült ez, magasabb célkitűzést jelent minden irányban, másfelől a magánszínházak pótolhatatlan hivatásának tényét is igazolta.

Pukánszkyné Kádár Jolán könyve becses dokumentum az új utakat kereső mai Nemzeti Színház életéből visszatekintők számára. Nem győztük eléggé élvezni a jeles szerző tájékozottságát, határozott nézeteit, lelkes meggyőződését s azt a biztonságérzetet, mely csak a tárgy komoly ismeretéből fakadhat.

Vajthó László.

SZINNYEI FERENC: NOVELLA- ÉS REGÉNYIRODALMUNK A BACH-KORSZAKBAN. (II. kötet. Bp., 1941. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása.)

Amikor ennek a műnek első kötetét itt ismertettük (1940. évf. 93. l.), néhány számszerű adatot közölvén, már felhívtuk a figyelmet arra a nagyarányú munkára, melynek most már a magyar regény- és novellairodalom Bach-korszakbeli élete teljes megismerését köszönhetjük. Egy pillantás e zárókötet közel száz lapra terjedő névmutatójára és könyvészeti összeállítására nem pusztán a felkutatott és értékelt irodalmi tények mennyiségét teheti szinte kézzelfoghatóvá, hanem azokat a szerkesztési nehézségeket is, melyek éppen az anyag teljessége és a benne rejlő értékkülönbségek miatt a szerző előtt állottak. Kezünkben van tehát egyfelől egy kitűnő „Nachschlagebuch", a jelzett időszak és műfaj történetében minden tárgyi kérdésre feleletet adó eszköz, másfelől pedig egy, a szerző munkás életének eddigi eredményeivel is hitelesített, biztos elveken nyugvó tudományos rendszerezés.

A kötet a tárgyalt műfaj történeti útjának első mélypontjáról, a romantikus társadalmi elbeszélés területéről indul el. A romantikus társadalmi elbeszélés telhetetlen elburjánzása valójában már a hanyatlás jele. A közönség olvasmányra éhezett, az írókat Jókai példája csábította, az ízlés pedig tele volt az alrendű romantizmus gyakran idegenből készen kapott elemeivel. Jókai romantikáján túl a műfaj nem tudott emelkedni, de a nagy mesemondó hatásának ez a fele volt olyan erős, hogy az ú. n. realista elbeszélés sem tudott tőle egészen megszabadulni.

Romantika és realizmus kettős pillére tartja a mű egész szerkezetét. Szinnyei Ferenc mind a két szót igen óvatosan és az anyag ismeretéből eredő hajlékonysággal használja. Igen jól tudja, hogy a magyar novella és regény életét már egy hanyatló s külsőleges romantika és egy igen nehezen érvényesülő realizmus idején ismerteti. A két szó különböző tartalmát csak addig tartja egymástól távol, amíg a szinte beláthatatlan ténytömeget észszerű rendbe állíthatja. Miután a tagoló és rendező kereteket felállította, minden alkalommal éreztetni tudja a természetes áthatásokat és vegyüléseket.

Így lesz a realizmus keretében a kötet főalakja báró Kemény Zsigmond. Munkásságának bemutatásához a kötetnek mintegy negyedére volt szükség. A szabadságharc előtt megjelent munkáira

tett rövid visszapillantás után végighaladunk minden egyes művén. Megismerjük cselekvény-anyagukat, esetleges forrásaikat, az író életével való összefüggéseiket. Majd sor kerül Kemény világnézetére, képzeletére, ábrázoló és szerkesztő módjára. Igen hasznosak és tanulságosak azok a jól kiválasztott szemelvények, melyek stílusának változatait hivatottak érzékeltetni. Figyelemreméltó Szinnyei Ferencnek az a megállapítása is, hogy Kemény Zsigmond hatása a kortársakra elenyészően csekély volt. Műfajtörténeti jelentősége viszont annál nagyobb: „Megteremtette az igazi modern lélekrajzi regényt és novellát, s megteremtette az igazi realista és lélekrajzi történeti regényt. (293. l.)

Ugyanilyen módszerrel ismerteti Szinnyei Ferenc a realizmus Kemény Zsigmonddal megnyitott fejezetén belül az ízlésben rokon kortársakat, Gyulai Pál, báró Eötvös József, Vas Gereben működését, köréjük csoportosítván a számtalan kisebbek munkásságának adatait. Mindenütt gondja van arra is, hogy szemlét tartson a korabeli kritikákon és a későbbi véleményeken. Bár főtörekvése az, hogy az egyszer-másszor mereven szemben álló ítéletek között egyensúlyt teremtsen, többször megragadja az alkalmat egy-egy már feledésre ítélt író vagy mű igazságosabb értékelésére.

Szinnyei Ferenc elvégezte újabb irodalmunk legnevezetesebb műfajának kibontakozási idejére az anyaggyüjtés és az első rendezés nehéz munkáját. Az első térkép van tehát előttünk. Eljövendő nemzedékek tagjai talán másképp színezik a most felfedezett tájakat, a tájegységek határait esetleg másképp állapítják meg, de az kétségtelen, hogy Szinnyei Ferenc alapvető művét senki közülük nem fogja nélkülözhetni.

K. D.

TECHERT JÓZSEF: KIS MAGYAR NYELVKÖNYV. (Budapest, Bibliotheca, 1941.)

E rövidsége mellett is igen tartalmas munka összefoglaló tájékoztatót kíván nyujtani mindazokra a kérdésekre vonatkozólag, amelyek művelt közönségünket a magyar nyelvvel kapcsolatban érdeklik. Megírására Techert József valóban hivatottnak bizonyult. A magyar nyelvtudományi irodalom alapos és teljes ismeretével rendelkezve igen jól választotta ki mindazt, ami nyelvünk megismerése, helyes használata és védelme szempontjából fontos, az anyag elrendezésében és előadásában pedig kiváló pedagógiai érzékkel járt el.

A 136 oldalra terjedő könyv első nagyobbik fele egyébként magyar leíró nyelvtant ad. A szerző azonban nyelvünk hang-, alak- és mondattanának sajátságait oly szinte elbeszélésszerű könnyedséggel ismerteti s oly ügyesen kiválasztott példákkal szemlélteti, hogy sohasem válik fárasztóvá vagy unalmassá. Azonkívül az újabb nyelvelmélet hatása alatt kitér oly kérdésekre is, amelyekre régibb nyelvtanaink nem igen terjeszkedtek ki. Elég e szempontból „A szó alakja és jelentése", „A szó hangulata", „A szóalkotás ritkább módjai" című fejezetekre utalnunk.

A könyv második része „A magyar nyelv élete" címen bevezetőleg a nyelvről, mint jelrendszerről általában szól, majd nyelvünk jelenlegi változatainak (irodalmi nyelv, csoportnyelvek, népnyelv) s fejlődési korszakaival foglalkozik. Különösen kiemelhetők itt azok az ügyesen megválasztott szövegek, amelyek nyelvjárásaink jellemzésére szolgálnak, irodalmi nyelvünk kialakulásának tárgyalásánál pedig Károlyi Gáspár nagy szerepének méltatása kelthető fel érdeklődésünket. A jövevényszavakról s a nyelvünk művelődéstörténeti emlékeiről szóló fejezetek zárják be a mindvégig érdekesen megírt munkát.

„Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, idegenen soha", idézi Techert Bessenyeiből. Nyelvünk nemzeti szempontból való fontosságának erős átérzése adta a szerző kezébe a tollat, ugyanez

azonban könyvének minél tágabb körben való elterjedését is kívánatossá teszi.

Losonczi Zoltán.

KÉT MAGYAR ÍRÓ ÉLETRAJZA. (SÍK SÁNDOR: ZRÍNYI MIKLÓS. SCHÖPFLIN ALADÁR: MIKSZÁTH KÁLMÁN. Magyar írók. Szerkeszti Eckhardt Sándor. Franklin-Társulat.)

Két magyar író, két jellegzetes magyar élet. Ismerd meg Zrínyi Miklóst, olvasgasd munkáit, merülj el gondolataiba, és benne megérzed nemcsak korának lelkét, de megérted a magyarság nagy harcait, küzdelmeit, a magyar sors történelmét is. És vedd elő újra Mikszáth írásait, nézz figyelmesen a sorok mögé, hatolj le humorának igazi gyökeréig, s egy világ tárul eléd, kacagtató, végzetesen szomorú világ, Magyarország életének egy kicsiny darabja, de e nélkül aligha láthatod tisztán társadalmunk fejlődésének újabb útjait. Dícsérnünk kell tehát a sorozat szerkesztőjét, hogy elsőnek éppen ennek a két magyar írónak életrajzát bocsátotta nagyközönségünk elé. A magyar olvasó megbecsülését, és — nagyon szeretnénk hinni — történelmi, irodalmi öntudatunk erősbödésének biztató jeleit látjuk ebben.

Sík Sándor könyve a tudós irodalomtörténész munkásságának és kiváló írói tehetségének nagyszerű eredménye. Szép példa arra, hogyan lehet valamiről tudományos felkészültséggel, szakszerű alapossággal, és e mellett mégis élvezetesen, érdekesen írni. Mint régi végzetdrámák hősét, úgy jeleníti meg Zrínyi Miklóst, szavait a tragédiák forrósága fűti, a belső és külső forma, a szerkezet és a stílus pedig, mint hatásos zenekar kíséri végig művét. A XVII. századnak ez a nagy magyarja döbbenetes erővel bontakozik ki, minden tette, gondolata és írása mögül hatalmas lendülettel tör elő a vakmerőség bátor, nagytudású katona, az elhivatottságát érző hősies lélek, korának a „magyar romlásának seculumjának" talán egyetlen embere, aki a magyarság végzetes helyzetét fölismerte. Életének minden lépése valóságos harc a „század hitványsága" ellen, és megértő barátja, segítő társa alig akad e nagy küzdelemben. Pedig Zrínyi mindent megkísérelt, hogy megteremtse az egységes nemzeti közvéleményt. A protestáns-katolikus vallási harcok idejében ő a felekezeti béke szószólója, fölül áll a vallási villongásokon, szeme előtt csak egy cél lebeg, az erős, független Magyarország. Életének külön tragédiája, hogy a nádorságot nem sikerült elérnie, és éppen protestáns barátsága miatt. Hiába énekelt „Fegyvert s vitézt", szava pusztában hangzó kiáltás maradt. A csáktornyai vadászaton, a kursaneci erdőben nemcsak az ő életét oltotta ki a végzet tragikus hirtelenséggel, vele együtt elbukott a század nagy magyar lendülete, ellobbant a nemzeti erőfeszítés csodálatos fellángolása is. Sík Sándor ragyogó színekkel érzékelteti Zrínyi komor tragédiáját, megérteti, megláttatja velünk jellemének és egyéniségének kialakulását és egységes, szétválaszthatatlan képzet forrasztja össze az ember, az államférfi, a hadvezér és a költő arcát. Ha munkájából valamit hiányolunk, az csak annyi, hogy szerettük volna kissé bővebben megtudni, miként vélekedett Zrínyiről korának magyar közvéleménye, hogyan ítélték meg kortársai hadvezéri és költői munkásságát. Az ilyen két szemszögű beállítás mindig sok érdekességgel és tanulsággal jár.

Mikszáth Kálmán írói szerepét, regényeinek értékét és jelentőségét az utóbbi évek irodalmi szemlélete alaposan megváltoztatta. Míg saját kora elsősorban a kedélyes anekdótázót, mulattató humoristát és a szórakoztató regényírót látta benne, addig ma főképen a kesernyés világnézetű realista írót, társadalmának élesszemű bírálóját becsüljük Mikszáthban. Schöpflin már ezt az újarcú Mikszáthot mutatja be. Részletesen, finom meglátásokkal fölfedi a „nagy palóc" sikerének igazi titkát: ő volt az első és

az egyetlen, aki az irodalom síkján megtalálta az átmenetet a romantikából a realizmusba, ami pedig — tegyük mindjárt hozzá — a társadalomtörténet nyelvén annyit jelent, hogy a nemesi Magyarországot átvezette a polgári — kapitalista világ Magyarországába. Schöpflin nemcsak az írót jellemzi mesterien, hanem korát is, a magyar realizmus uralmát éles körvonalakban állítja szembe az előző magyarok nemzedékével, Jókai romantikus — nemesi világával. Milyen más képet kapunk így Mikszáth munkásságáról, s mennyire más élet árad így nagysikerű regényeiből! Életrajzának főérdeme, hogy ezeket az ismert, népszerű regényeket újból vizsgálat alá vette, és mindegyik történet magvából új és helyes megállapításokat hámozott ki. Épp ezért sajnáljuk, hogy Mikszáth lelkiségének kettősségét nem rajzolta meg élesebben. Pedig ez nagyon komoly és hálás feladat lett volna. Író és kora itt igazán hű kifejezője egymásnak. Itt áll az ember, aki babonás és szkeptikus egyszerre, és ott van a kor, mely okosan természettudományos, és ugyanakkor üres frázisoknak, hazug jelszavaknak hisz. Felénk nevet a kacagtató, derűs humorista, s hogy valójában keserűségét és cinikusságát rejtegette, csak nehezen tudtuk elhinni, mint ahogy fájdalmas volt megtudni: a boldog békevilág, a milleniumi napsugaras „aranykor" boldogsága mögött milliók szegénysége, százezrek pusztulása, kivándorlása húzódik meg. Schöpflin csak érinti ezeket a kérdéseket, pedig az irodalomszociológia fegyvereivel bátran szembenézhetett volna ezekkel az összefüggésekkel is. *Bikácsi László*

KÓSA JÁNOS: CSÁSZÁRNÉ VOLT. (Regény. Cserépfalvi-kiadás.)

Minden homme de lettre számára izgalmas élmény, amikor a tudós kilép dolgozószobájából és egy más világtáj felé fordul. Nos, ez a világtáj jelenleg épen a regény.

Kósa Jánosnak ismerjük néhány egészen kiváló történelmi művét s nemes ízű novelláját, regénye azonban mindnyájunk számára meglepetést jelent. Könyve a római birodalom egyik legveszedelmesebb korszakát tárja elénk. Nero kora ez; a fanatikusak és megszállottak démonikus uralmáé. Helius, a szabados származású római főhivatalnok mondja el örök vallomását Poppaea Sabináról, nagy szerelméről, a pékleányból lett császárnéról, aki végül is Nero kegyetlen önzésének hull áldozatául.

Épen azért, mivel Kósa cselekménye egészen lírai megvilágosítású s a történés egy síkban mozog, fenyegeti a veszély, hogy írása alaktalanná válik. De mesteri kézzel gyűr le minden kísértést. Mesterségbeli tudása sohasem válik ballaszttá. Olyan felfokozott izgalommal olvassuk regényét, mintha áradat sodorna magával. Látjuk Nerot, a mindenben dilettáns komédiás-császárt, Poppaea Sabinát, az örök asszonyt, anyát és szeretőt, kinek sorsa feltartóztathatatlanul fúl tragikumba, Heliust, a rajongó s feledni nem tudó szerelmest, Othot, a barátot, aki kereszténnyé lett, Galbát, a tehetetlen, öreg akarnokot, a megvesztegetésre váró zsoldosokat és az egész forrongó birodalmat.

Külön kell írnunk az író stílusáról. Mindenütt gazdag, kifejező, de seholsem terjengős. Szerencsésen olvadt benne összse a tudós szabatossága, a szépíró képalkotó merészségével. Van benne egyféle lefojtott, elragadó szenvedély, mely épen az író férfias szemérmétől lefékezve, különös, csiklandó ízzel tölti meg mondatait.

A ponyvára vitt és elzsurnalizált történelmi regények korában igaz örömmel üdvözöljük Kósa János könyvét, mely igazi történelmi regény s nem ürügy az irodalom mesterséges úton való előállítására!

Gönczy Gábor

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

2

TARTALOM:

Gesztelyi Nagy László: **Biblia a közgazdász kezében** ● Harsányi István: **A népi tehetségkutatás néhány társadalmi határkérdése** ● **Könyvek és írók** (Vajda Endre: **Pont az életmű után.** — Könyvismertetések).

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1942. FEBRUÁR **BUDAPEST** **LI. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

VAJDA ENDRE: Pont az életmű után. (Babits Mihály hátrahagyott versei.) 51
TÖKE LÁSZLÓ: Giulio Ubertazzi: Lutero — — — — — — — 56
KOVÁCS ENDRE: Németh László: Készülődés — — — — — — 57
VAJDA ENDRE: Kovács László: Az irodalom útján — — — — — 59
BIKÁCSI LÁSZLÓ: Hat verskötet — — — — — — — — — 60
GÖNCZY GÁBOR: Három új anthologia — — — — — — — 61
SZABÓ RICHÁRD: Aprily Lajos Ibsen-fordítása — — — — — — 62
BÓKA LÁSZLÓ: Nagypál István: Budapest nem felel — — — — — 63

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Biblia a közgazdász kezében

Részletek az 1941. október 30-án Budapesten az Országos Protestáns Napok alkalmából elhangzott előadásból.

A háború alatt és az utána következő időkben szinte kiveszett a keresztyén erkölcsösség egész gazdasági politikánkból. A nemzetközi pénzgazdálkodás, a jórészt külföldi tőkével felépített gyáripar, a mezőgazdaságot és a kisipart tönkretette. Csak dörzsölgetni kellett szemeinket, ha rágondoltunk a céhek korára s erre a közkeletű szólásmódra: Isten éltesse a tisztes ipart! Különösen tombolt ez a szellem a háború utolsó éveiben, mikor a Bécsben vásárló magyarnak nem egyszer mondották, amikor alkudozni, az árut kritizálni próbálta: „Bocsánat, uram, nem Budapesten vagyunk!" Vagy emlékezzünk vissza a posztó-csalásokra, a papírbakancsokra, az élelmiszer-hamisításokra, az élelmiszerárusok üzelmeire s arra, hogy bizony sokszor az állam segítette elő ennek a szellemnek a kialakulását, amikor pl. be kellett a gabonát szolgáltatni 500 koronáért q-ként és aki nem szolgáltatta be, az jól járt, mert egy hónapra rá 1.000 koronát adott érte az állam. A háború utáni vagyonváltságot alig fizette ki nehány becsületes ember, a többiek, akik nem fizették ki, semmi bántódásban nem részesültek. Az erdélyi bankok nyugodtan nézték, hogyan csúszik ki a magyar lába alól a föld. Az erdélyi oláh bankok adták a pénzeket az oláhoknak földvásárlásra, a magyar tőke ellenben nem érzett közösséget a magyarsággal. A következmény az volt, hogy Erdély elveszett.

Kenéz Béla 1911-ben megjelent „Nép és föld" című hatalmas munkájában írja „Az erdélyi magyar pénzintézetek nyereségük 1.45%-át adták közcélokra, az oláhok 5.23%-át, a szászok 20.40%-át" és erre írja, hogy „a magyar hitelintézetek nem a magyar faj gazdasági erősödésében, hanem a bőséges osztalékfizetésben keresik sikereiket".

És így volt ez az egész vonalon.

A háború oka ma is gazdasági, anyagi: az olaj, a vas, a réz, a szén, a földgáz és más kincsek a föld mélyében. Ülni az aranyon, a világ aranyán, kezükben tartani a világ gazdasági forrásait, megtiltani, hogy abból mások is részesüljenek.

Megindult a gazdasági élet átállítása. Nem elég ahhoz, hogy egy üzlet jól menjen, hogy valaki keresztyén, kell hozzá szaktudás, becsület, erőfeszítés, szorgalom, komolyság, tőke, megbízhatóság, leleményesség és sok, igen sok munka stb. stb. Aki ma a közgazdasági életbe belekapcsolódik és ott boldogulni akar, annak a Bibliát is maga előtt kell tartania, amelynek idevonatkozólag számos parancsa van azoknak, akik a közgazdasági életben vezérkednek, forgolódnak, javakat kezelnek és javakkal bánnak.

Ezzel a helyzettel szemben milyen állást foglal el a keresz-

tyénség?[1] Természetes, hogy a gazdasági életet is eszköznek tekinti az Isten országára nevelés szempontjából. A földi dolgok mind arra vannak rendeltetve, hogy lelki célokat szolgáljanak. Ez a cél pedig nem más, mint embereket formálni Isten országa számára. Ez a mértéke a gazdasági élet minden formájának.

A keresztyénség tudja, hogy van bűn, és bűnös emberekkel, gonosz ambíciókkal szemben bármilyen tökéletes gazdasági organizáció is tehetetlen. A szocializmus kívülről akarja megtisztítani az edényt és nem törődik azzal, hogy belül milyen; a keresztyénség tudja, hogy a külső szenny a belsőtől származik. A szocializmus a tőkét akarja elvenni a munkaadótól, a keresztyénség a bűnt akarja elűzni a munkaadó szívéből. A szocializmus azt hiszi, hogy a munkásnak csak jobb életfeltételekre van szüksége. A keresztyénség azt állítja, hogy jobb életre is.

Jézus Krisztus sem politikai, sem gazdasági rendszert nem alapított, ilyen irányú törvényeket nem is adott. Egyetlen egy parancsa van, amely azonban mindent fedez, amelybe minden belefoglalható: s ez az „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat". Ha ezt a parancsot szószerinti értelmében a gazdasági élet területén is alkalmazzuk, akkor kétségkívül olyan gazdasági rendszert tudunk ezen keresztül kiépíteni és felépíteni, amelyben valóban uralkodó lesz Krisztus és Ő lesz az Úr mindenekben.

Ez a felebaráti szeretet azt kívánja, hogy tehetségünket, képességünket necsak magunk javára fordítsuk, hanem segítsük embertársainkat is. A keresztyén tanítás éppúgy megszüntetendőnek tartja a nyomort és éppúgy megkívánja, mint a nemzeti felfogás, hogy minden embernek megadjuk a lehetőséget arra, hogy necsak saját magát, de családját is eltarthassa, családjának és gyermekeinek jólétéről, egészségéről legalább a legszükségesebb mértékben gondoskodhassék.[2]

Milyen szép ez így, az erkölcsi törvények keretein belül! Ma, amikor tombol az árdrágítás, a halmozás, az uzsora, a fekete eladás, a zugban árusítás stb. stb., akkor szinte más világban érezzük magunkat, ha olyanokra gondolunk, akik a mai gazdasági életben kezükben tartják a Bibliát s a fenti elveket valóban irányadónak fogadják el. A föld jó, meghálálja annak munkáját, aki azt szereti, aki jól műveli, jól gondozza azt. Előttünk áll ez a bibliai mondás teljes egészében: „Beszélj a földdel és az megtanít téged".

Minden olyan gazdasági rendszer, amely nem a keresztyén erkölcsi felfogásnak megfelelő alapokra van felépítve, háttérbe szorítja azokat az elemeket, amelyeket köznyelven tisztességes elemeknek nevezünk, háttérbe szorítja a nemzetalkotó elemet és előtérbe helyezi azokat az egyedeket, akik nemzeti szempontból kisebb értékkel bírnak. Az az egyed, aki a rendet és a tisztességet sze-

[1] Kérdezi dr. Vass Vince kecskeméti lelkipásztor „Református hit- és erkölcstan" c. könyve 85. lapján.

[2] Dr. Wünscher Frigyes: Keresztény erkölcs és nemzeti gondolat a gazdasági életben. 103. lap.

reti, aki az egészséges erkölcsi felfogásnak megfelelő magánéletet, családi életet akar folytatni, aki keresztyén erkölcsi felfogásunknak megfelelő tisztességes munkát akar végezni, nem képes versenyezni az ellenkező felfogású elemekkel, ha a gazdasági rendszer és az azzal kapcsolatos jogrendszer nem a keresztyén erkölcsi felfogásnak megfelelően van felépítve.[3]

Nagyon megszívlelendő Jézus tanítása, amelyet Pál apostolon keresztül hozzánk is intéz a Timótheushoz írt I. levél 6: 9—11. verseiben: *„Akik pedig meg akarnak gazdagodni,* kísértetbe, meg tőrbe és sok esztelen és káros kívánságba esnek, melyek az embereket veszedelembe és romlásba merítik. Mert minden rossznak gyökere a pénz szerelme: mely után sóvárogván, némelyek eltévelyedtek a hittől és magokat általszegezték sok fájdalommal. De te, óh Istennek embere, ezeket kerüld; hanem kövessed az igazságot, az istenfélelmet, a hitet, a szeretetet, a békességes tűrést, a szelídséget".

Mennyire fáj nekünk, magyar protestánsoknak, hogy a világ két legnagyobb protestáns állama, Amerika és Anglia, amely államokban a Biblia döntő szerepet visz az állam életében is, most a hitetlenség, istentelenség s a pusztító sátán karmaiban, azzal egy gyékényen árulva küzd azok ellen a többi protestáns államok ellen — Németország, Finnország, Norvégia, Svédország — és Magyarország protestáns népe, — amelyek az elmult 400 esztendőben igen gyakran hullatták véröket a reformáció dicsőségéért, az Isten országának megépítéséért.

Anglia és Amerika vallásos és erkölcsi életére vonatkozólag tessék elolvasni *Érik a gyümölcs* c. amerikai regényt, amelyben szívfacsaróan van leírva, hogy a bibliás Amerikában hogyan teszik az embereket nyomorulttá, földönfutóvá, éhezővé és hogy pusztítják a profit vágyában a népek tízezreit az üzletesek csak azért, hogy emberek, családok, gyermekek elpusztulása árán is nekik minél nagyobb hasznuk legyen. Ezeknek a vállalkozóknak hiába van a kezében a Biblia — mert ott van —, visszaélnek azzal és romlott lelküknek romlott lelkiismeretét igyekeznek megnyugtatni azzal, hogy a profitból néha szeretetotthonokra is juttatnak.

Vagy nézzük a másik területet. Anglia, amikor le akar igázni egy kincsekben, bányákban, nemes fémekben, más értékekben gazdag földet, hittérítőket küld előre, Bibliával a kezükben, az emberek lelkének meghódításáért. Aztán a hittérítő lassanként konfliktusba keveredik a bennszülöttekkel, jön utána a katonaság, hogy megvédje az angol hittérítőt, akkor ráül a földre, ha kell, letiporja, kiirtja a népet, amint az angol-búr háborúban történt és azóta is számtalanszor történik, hogy a maga profit-vágyát más népek leigázásával, vagy kiirtásával is ki tudja elégiteni. Hiába van a Biblia ezek kezében is, utána könny, vér, nyomor, kizsákmányolás és pokol következik.

Nagyon szomorú az, ami ezekből a jelenségekből elénk tá-

[3] Dr. Wünscher Frigyes f. i. m. 111. lap.

rul. Hiába tartja a kezében Amerika és Anglia a Bibliát, mint kalmárország, mint közgazdász nemzet, hiányzik ebből a Bibliából Krisztus s hiányzik abból a Bibliából az a száz és ezer parancs, amelyet Ő itt-ott, tanítványain keresztül, nekünk ad.

Európa nagy részében is csak üres jelszó a keresztyénség. Pedig mi „szóval" állandóan abban élünk, hogy a mi keresztyénségünk a legtökéletesebb emberi élet. Ezzel szemben, ha akár japánokkal, akár hindukkal, akár kínaiakkal kerül érintkezésbe az európai keresztyénség, gyakran halljuk tőlük ezt a kijelentést: „Ha az a keresztyénség, amit Európában láttunk, akkor nekünk az nem kell!" Pedig ezt mutatja az élet nemzetközi vonatkozásokban, országos vonatkozásokban, egyéni, társadalmi és családi vonatkozásokban is. Hiszen elég csak megemlékeznünk arról a felekezeti harcról, amely nálunk az egyes keresztyén felekezetek között van, arról a társadalmi harcról, amely az egyes társadalmi rétegek között dúl, azokról a családi tragédiákról, amelyek szemünk előtt játszódnak le, általában arról a közgazdasági életről, amely ma a háború kellős közepén szemünk előtt folyik. Ma kevés ember kezében van a Biblia a közgazdasági életben, kevés azok száma, akik annak tanításait a maguk számára kötelezőnek ismerik.

A keresztyén tanítás szerint a magántulajdon elvének elfogadása egyik alappillére a keresztyén gazdasági rendnek. Hogy ez a keresztyén erkölcsi felfogás nincsen semmiféle ellentétben a nemzeti gondolattal, azt könnyű kimutatni.

Mi nem vagyunk tulajdonosai annak a földnek, annak a háznak, amely a miénk, csak átmeneti birtokosai, csak hű sáfárai vagyunk annak, ami reánk bízatott, hogy megőrizzük azt, átadjuk a következő nemzedéknek, és beszámoljunk annak hasznosításáról az örökkévalóságnak. Azt mondja Péter apostol (I. 4: 10.): „Ki-ki, amint kegyelmi ajándékot kapott, úgy sáfárkodjatok azzal egymásnak, mint Isten kegyelmének jó sáfárai".

A tökéletes lemondás a tulajdonról a másoktól függést jelentené. Vagy a magunk kenyerét esszük, vagy a másét, harmadik eset nem lehetséges. A keresztyénség nem tiltja a tulajdont, mert az isteni hivatás által mindenkiben egyéni életet alapoz meg, mindenkinek egyéni szolgálatot oszt és szabadságba helyezi. Tehát nem működik közre abban, hogy az embereket kiskorúsítsa, vagy olyan bőségbe hozza, amely megfosztja őket az önálló mozgástól. Pál apostol mondja Timótheushoz írt levelében: A tulajdon arra való, hogy elegek legyünk önmagunknak. (I. Tim. 6: 6.)

A tőkegyüjtés sem ítélendő el tulajdonképen, ha az nem mások megrontásával jár. Az egyháznak is lehet tőkét gyüjteni, hogy a nagy ínségeket átvészelje és a közösség további fennmaradását is megkönnyítse.

Ha az evangéliumot kezünkbe vesszük, akkor elámulva kell látnunk, hogy milyen sok szociális vonatkozású anyag van abban. Ennek oka az, hogy Jézus a szegény emberek között élt, akiknek ezer és ezer apró szociális problémája vetődött fel napon-

ként, így neki akaratlanul is kellett ezekkel a kérdésekkel foglalkoznia. Kimondottan szociális programmja nem volt Jézus Krisztusnak, de az Ő munkássága, élete, az a kör, amelyben élt és dolgozott, szinte kényszerítette Őt arra, hogy ezekkel a kérdésekkel is foglalkozzék, hogy segítsen azokon, akik ilyen kérdésekben Hozzá fordultak.[4]

A társadalmi életben, ahol a tőke minden tekintet nélküli haszna az irányadó, milyen óriási eredményt tudnak elérni a kisemberek tömörülései, a kisemberek tőkéinek összecsoportosítása, vagyis a szövetkezeti gondolat. Összehozza a szétszórt szellemi, erkölcsi, anyagi erőket és el tudja vele érni azt az eredményt, amit a kizárólag profitra dolgozó nagytőke meg tud valósítani. A szövetkezés pótolja a tőkét, támogatja a gyengét és megteremti a falvakban a felekezeti békét, támogatja a szegényeket, úgy, hogy a szövetkezeti munkában benne van Krisztus programmja, amely a gyakorlatban valóban érvényesül is. A szövetkezetek asztalán legtöbbször ott van a Biblia, ott van azok vezetői kezében, intézkedéseikben, ott van, amikor a szegény iskolás gyermekeknek télen ruhát és cipőt adnak, ott van, amikor jó munkáslakást építenek, amikor a fizetést a gyermekek számával emelik, ott van, amikor egy igazgatóságban együtt látjuk a különböző felekezetek vezetőit, ott van, amikor segítségére megy annak az elesett kisembernek, aki csak azért nem tud boldogulni, mert szegény, ott van, amikor munkába kell indítani egy becsületes kisembert, ott van az ő anyagi erejével, támogatásával, ott van szövetkezeti összetartással, amikor olyan eszközöket tud szövetkezeti úton kisembereknek rendelkezésre bocsátani, amelyet azok a maguk javára és érdekében soha meg nem tudtak volna valósítani. Mindez azt igazolja, hogy ott van a Biblia a közgazdász — szövetkezeti vezető kezében és, hogy itt a munka és a lélek az úr az arany felett.

Krisztus szociális törvénye a henyélést, lustaságot elítéli. S amidőn azt parancsolja, hogy add meg a munkásnak a bérét, ugyanakkor elvárja a munkástól is, hogy azért a bérért megfelelő munkateljesítményt adjon, hogy dolgozzék becsülettel. Ezt mondja Pál apostol a Thessalonikabeliekhez írott levele 3:10. versében: „Mert amikor nálatok voltunk is, azt rendeltük néktek, ha valaki nem akar dolgozni, ne is egyék". A becsületes munkát parancsolja nekünk az Úr, azt, hogy ne naplopásból, harcból, rablásból éljünk, hanem munkával. Kérnünk kell az Urat, hogy adjon nekünk munkát és lehetőséget a munkára.

A gazdagság tulajdonképen nem bűn. Bár mint tudjuk, azt mondja a Biblia (Lukács 18:25.), könnyebb a tevének a tű fokán átmennie, mint a gazdagnak bejutnia a mennyeknek országába. De ez a kifejezés csak azokra a gazdagokra vonatkozik, akik a gazdagságot csak a gazdagságért szeretik, nem pedig azért, hogy

[4] Jézus Krisztus és a szociális kérdés. Írta: Peabody, angolból franciára fordított könyv.

embertársaikon segítsenek. Ha a gazdagság, a vagyon jóra fordíttatik, abból adni tudunk olyan célokra, amelyeket Jézus Krisztus elénk állított, úgy az javunkat is szolgálja.

A szociális lélek ereje parancsolja nekünk, hogy embertársainkkal emberileg bánjunk. Nem lehet ember és ember között állandóan az elsőségre hivatkozni, mert ezt Jézus nem látta szívesen. Azt mondja Máté 20: 26—27: „Aki közöttetek nagy akar lenni, legyen a ti szolgátok; és aki közöttetek első akar lenni, legyen a ti szolgátok". Annak, akinek több adatott, attól többet is kell elvárni.

Krisztus nem fogadja el azt az alamizsnát, vagy azt az adományt, amely nem szívből jön, nem szeretetből jön, és nem igényli azt a vagyont, amelyhez vér, könny, nyomor, vagy szenny tapad. Nem tartja keresztyén emberhez méltónak azt, ha valaki rabol és abból egyházi célokra adakozik, valaki mások nyomorán keresztül gyarapodik és abból árvaházat tart fenn, valaki bűnök és mások szenvedéseinek és könnyeinek hullásából szerez vagyont és abból jótékonykodik. Ezeken az adományokon nincsen rajta a Krisztus szeme és ezek az adományok nem szolgálják az Isten országát, ezeknek az embereknek a kezében nincsen a Szentírás.

*

Mielőtt ez előadásomat erről a témáról, „Biblia a közgazdász kezében" — befejezném, most, a Széchenyi emlékévben, az ő tanításait is a Biblia mérlegére kívánom helyezni.

Széchenyi sokat forgatta, olvasta a Bibliát, többféle nyelvű és kiadású Biblia volt a könyvtárában és azokból gyakran idéz is. E mellett azonban bizonyos az, hogy Széchenyi István élete, önfeláldozása, szociális gondolkozása, érzése, hívő, vallásos lelkülete, minden nagy munkájának megkezdése előtt Istenhez fohászkodása és tanításai magukban hordozzák az evangélium lelkét és így nyugodtan elmondhatjuk, hogy az ő erkölcsi tanításai az evangélium mérlegére állítva, kiállják az idők viharát.

Micsoda gyönyörűen hangzanak az ő tanításaiból az alábbiak: „Az ember csak annyit ér, amennyi hasznot hajt embertársainak, hazájának, ezáltal az egész emberiségnek". — „Engem éltem utolsó pillanatában is boldogítani fog, ha elmondhatom, hogy bár egy ember is él hazámban, aki boldogabb lett általam, semmint nélkülem lett volna." — „Óh, csak ezer emberre tudnék mutatni, akikkel jót tettem. Az ilyen tudattal járó érzést nem múlhatja felül semmi földi öröm." — „Bárcsak egykor, ha bár névtelenül és ismeretlenül, sok ember számára szerencse és vígasz lehetnék! Ha ez lehetséges lenne, áhítatosan tudnék éjjeleken át imádkozni, hogy a haza és az emberiség számára üdvöt és áldást hozó lény lehetnék."

Hogy mennyire kezében volt Széchenyinek a Biblia tudat alatt is, annak nagyon erőteljes kifejezését találjuk az ő alábbi nyilatkozatában. „Kész lennék e pillanatban magamat a legerősebben megkötni, teszem pl.: hogy a törvény legrövidebb úton kímé-

letlenül sujtsa személyemet, ha pénz, vagy akárminő tartozásaimban csak egy nappal is rövidíteném meg hitelezőimet, vagy neki legkisebb alkalmatlanságot okoznék, hogy semmi, sem születésem, sem privilégiumaim ne menthessenek a büntetés alól ki, ha a község örömit, a nemzet ünnepit faragatlan betyárkodásim által megsérteni elég oktalan, szemtelen volnék, hogy semmi se oldjon a legsúlyosabb felelet terheitől fel, ha jobbágyomnak csak egy hajszálát görbíteném is igazságtalanul meg, urasági törvényes hatalmamon túl, vagy tőle egy mákszemmel facsarnék is többet ki, mint amennyivel nekem tartozik."

Másutt írja: „Engem rendkívül meglep, hogy láttam és észleltem legkülönösebb mesterkedéseket a pénzzel, mint pl. annak halmozása, nagy ingatlanoknak, régi könyveknek, poros régiségeknek, óráknak, rossz festményeknek, pipáknak stb. vásárlása, amit mind természetesnek és méltányosnak találok, hanem sohasem találtam olyan emberre, aki kizárólag abból az okból, hogy önmagának örömet szerezzen, egy régi jóbarátot kisegített volna szorult helyzetéből, a szegényeket támogatta volna, az ínségesekkel jót tett volna. Mindig úgy gondoljuk, hogy áldozatot hozunk, mikor valakit a nyomorból kisegítünk és támogatunk, holott bizonyára nagy öröm valakit boldognak látni, ha magunk tettük azzá".

Egészen megkapóak azok a szavai, amelyeket az alábbiakban fejezi ki: „Kik e világon könyörületességen bővelkednek, azoknak nincsen pénzök, kik e világon pénzben bővelkednek, azoknak nincsen könyörületességök". Vagy, amikor a szegényekre gondol s azt mondja: „Az embernek a földjéből a lehető legtöbbet kell kihoznia, mert ha nekünk nincs is a többletre szükségünk, a szegényeknek szükségük van rá. Csak a földesúr igazságos léte, emberséges gondolkodásmódja, tanácsa emelheti a szántóvetőt nagyobb méltóságra s ez viszont teheti őtet vagyonosb, becsültebb, szerencsésebb földesúrrá".

„Ahhoz, hogy boldogok legyünk, nincs szükség több pénzre, mint annyira, hogy hideg és nedvesség, éhség és szomjúság ellen tudjuk magunkat megvédeni, minden egyéb teljesen felesleges. Most sokat kell dolgoznunk, józanoknak lennünk, sőt böjtölnünk, de aztán!" — „Ne tartsunk attól, hogy pénz-bálványozás vádja fog illetni. Arra ügyeljünk, hogy a könnyelműség és rendetlenség, amely elpusztítja a nemzet gazdasági erejét, végre megszűnjenek."

Széchenyi István buzgó katolikus hívő ember volt. Felfogását ismerjük a felekezeti viszonyokról, különösen a protestánsokról, akiknek az érdekében mindenkor felszólalt, akiket kiváló magyaroknak tart. Tudjuk róla, hogy hívő, imádkozó lélek volt, aki minden nagyobb munkája előtt Istenhez imádkozott s imádságai naplóiban gyakran meg is találhatók. Életében, közgazdasági politikájában állandóan szem előtt lebegtek azok az elvek, amelyeket ő, mint buzgó katolikus keresztyén ember maga előtt tartott, amelyeket életében, munkájában, saját gazdaságában, családi életében, politikájában, életének, anyagi javainak feláldozásában mindenkor irányadóul fogadott el. Széchenyinek 23 esztendős közéleti

működése alatt, amelynek legnagyobb része közgazdasági munkamezőn folyt le, ott volt a kezében a Biblia, ha láthatatlanul is, ha öntudatlanul is, ha eszmeileg is, de mutatják az ő megnyilatkozásai, hogy az ő cselekedeteinek rugója mindenkor Jézus Krisztusnak mindnyájunkra reáhagyott parancsa volt: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat".

*

A Biblia a közgazdász kezében az élet minden vonatkozásában: erre a kérdésre akartam igénytelen előadásommal reávilágítani. Ez előadásomban elsősorban az embert kívántam bemutatni Bibliával a kezében a közgazdasági élet vonalán. Bibliával a kezében, aki Krisztus parancsait megtartja, Bibliával a kezében, aki Krisztus parancsait megszegi, Bibliával a kezében, aki takaróul használja magára és bűnös cselekedeteire a Bibliát, aki éppen ezért hiába tartja kezében, megszegi Krisztus parancsát, embertársainak nem hasznát, nem boldogulását, hanem hátratételét szolgálja.

Azok, akiknek bármilyen befolyása, módja és lehetősége is van a közgazdasági pályákra készülő és ott dolgozó ifjúságot tanítani, tovább nevelni, gondolkozzanak és cselekedjenek és így igyekezzenek a reájuk bízott ifjú lelkeket vezetni, irányítani, hogy a közgazdasági élet megszépítése érdekében vegyék olykor kezükbe a Bibliát és annak a védőszárnyai alatt igyekezzenek a magyar közgazdasági életet megnemesíteni, széppé, nyugalmassá, üdítővé és boldogítóvá tenni.

Magyarország közgazdasági politikájában a Biblia a közgazdász kezében ritkán látható. A magyar közgazdasági élet, különösen most, amikor a szélsőségek, a nyomor és a nagy vagyon; a szegénység és a gyors meggazdagodás; a lemondás és az élvezethajhászat; a jövőért való aggódás és a mának élés ellentéteiben őrlődik a magyar lélek, akkor igenis követelnünk kell azt, elő kell készítenünk, nevelnünk rá az embereket, hogy a közgazdasági életben, amellyel kapcsolatos az embernek mindennapi élete, ott legyen a Biblia, nemcsak a vezetők, hanem a vezetettek kezében is: nemcsak az előlülők, hanem a középen menetelőknél is; nemcsak a munkaadónál, hanem a munkásnál is; nemcsak egyes társadalmi osztályok kezében, hanem az egész nemzet kezében; mert ha a közgazdasági életben a Krisztus lesz az Úr azáltal, hogy a Biblia ott lesz mindazok kezében, akiktől függ a társadalmi béke, nyugalom, rend, a boldogulás, megélhetés s a fejlődés, akkor egész bizonyos, hogy elkövetkezik a társadalom megjavítása, mint Lukács apostol mondja 6: 31-ben: „Amint akarjátok, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti aképen cselekedjetek azokkal".

Ha így lesz, akkor a Biblia a közgazdász kezében a legkisebbtől a legnagyobbig, a magyar élet minden vonalán áldást, eredményt, nyugalmat, békességet, boldogságot és szeretetet fog hozni.

Gesztelyi Nagy László

A népi tehetségkutatás néhány társadalmi határkérdése

Ritkán születik hazánkban olyan társadalmi vagy nevelői jellegű mozgalom, amely — nem hivatalos kezdeményezés után — rövid néhány év alatt eléri úgyszólván teljes kibontakozását. Ilyen mozgalomnak kell tekintenünk az 1935-ben *Sárospatak*ról elindult *tehetségkutatást*. Ezt a mozgalmat a magyar társadalom megértő gondoskodása és áldozatkészsége dajkálta életképessé s olyan erőssé, hogy a maga lábán is megállhasson. Az idők teljességében fogtak össze évszázados hagyományok és jövőbe tekintő életakaratok, hogy megteremtsék azt a mozgalmat, amelynek felkarolását ma már valamennyi illetékes szerv: történelmi keresztyén egyházaink és az állam, egyaránt a maga feladatának, nemzetépítő programmjának tekintik.

Minden nagyobb megmozdulásnak, amelynek az egész társadalom segítő munkájára, megértésére van szüksége, s amely közvetve vagy közvetlenül minden társadalmi osztályt, minden egyes polgárt érint, természetszerűen bizonyos ellenállást is le kell győznie.

Az ellenállások részben a mozgalom célkitűzéseinek fogyatékos ismeréséből fakadnak. Vannak azonban olyan érvek is, amelyek elvi háttérből nőnek ki, s a mozgalom jól megértett célkitűzéseit kifogásolják. Ezek legnagyobb részben *társadalmi és nevelésügyi* vonatkozásúak. Tisztázásuk — az ügy érdekében — kívánatos. Hadd álljon hát itt ez alkalommal a tehetségkutatás néhány elsősorban társadalmi vonatkozású határkérdése.

A mozgalom elnevezése. A „*tehetség*" szó sokak fülét sérti. Nem helyes az — mondják —, hogy hangoztatjuk a tehetségességet. Önteltté, elbizakodottá teszi azokat, akik a kiválogató vizsgán megállják helyüket. — Mindjárt tompul azonban az elnevezés éle, ha szembeállítjuk ellentétével, a *tehetségtelenséggel*, vagy mellé tesszük azt a másik szót, amit rokon viszonylatban szintén szoktak emlegetni: a *kitűnőséget*. Nyilvánvaló, hogy nem a tehetségtelen népi gyermekeket kutatjuk azzal a céllal, hogy lehetővé tegyük számukra a tanulást, a magasabb értékű munkamezőkön való elhelyezkedést. A „*kitűnő*" elnevezést azonban magunk is soknak, fölöslegesen megkülönböztetőnek, kissé kérkedőnek tartjuk. A tehetségesek csoportjában elférnek a kitűnőek, de a kitűnőkében nem a tehetségesek.

Református tőről fakadt mozgalomról van szó. Az egyenes szókimondás, a gyermek nevén nevezése nem református *erény*, hanem református *tulajdonság*. Semmi szükség nincs itt sem a fogalom elkendőzésére, sem bujtatására. *Nyiltan meg kell monda-*

nunk, hogy tehetséges népi gyermekeket keresünk. Azok közül is lehetőleg a legértékesebbeket igyekszünk kiválogatni. *Ravasz* László mondta egyszer, hogy a székely ember szerint a borjúban van a haszon; nekünk pedig tudnunk kell, hogy tehetségeinkben van a nemzet jövője.

Az a liberális ízű elv, mely szerint mindenkinek egyformán joga van a tanuláshoz, csődöt mondott azzal, hogy nem gondoskodtak arról, hogy valóban mindenkinek meg legyen a *lehetősége* is a tanuláshoz. Sajnos, a mostani világhelyzetből nem tudunk arra következtetni, hogy Magyarországon rövid időn belül a társadalom igen nagy többségének módja lesz arra, hogy középfokú vagy középiskolát járjon, így meg kell elégednünk egy *átmeneti megoldással.* Minthogy azonban ez a megoldás csak *egy bizonyos kis hányad* számára biztosíthatja egyelőre az iskoláztatást, nyilvánvaló, hogy *célszerű válogatásra* van szükség, s a társadalom életösztöne azt diktálja, hogy a rendelkezésre álló bőséges anyagból igenis a *legértékesebbek,* a *legtehetségesebbek* jussanak hozzá a magasabb műveltséget adó iskolákhoz.

A tehetségkutatás egyelőre a gimnáziumba válogatja be az olyan legkiválóbb népi elemeket, akik családjuk anyagi erőiből nem tanulhatnának tovább. A gimnázium egyik legfontosabb szerepe éppen a jövő társadalom vezető osztályainak, az úgynevezett felső-- és középosztálynak a *szellemi előkészítése.* Teljesen érthetetlen dolog volna tehát az, ha a tehetség bizonyos, vagy legalábbis emberileg valószínű jelenléte nélkül, ötletszerűen vagy akár statisztikai alapon végeznők a kiszemelést. Egyelőre arra nincsenek erőforrásai a magyar társadalomnak, hogy lomhává, cselekvésképtelenné tevő ballasztokat termeljen ki önmaga számára. Elemi kötelesség, hogy a társadalom olyanokat válogasson ki, akiknek az *egyéni értéke, teljesítményigérete emberileg biztosítva van, akik minden bizonnyal képesek és alkalmasak lesznek arra, hogy a nemzeti társadalom értéktermelő munkájában eredményesen részt-vegyenek.*

Nem, *a tehetségről, mint előfeltételről semmiképen nem szabad lemondanunk.* A tehetség önbizalmat ad, de egyúttal kötelez is. Ebben a kettős kapcsolatban kell állandóan emlegetnünk és tudatosítanunk kiválasztottjainkban is.

A *„kutatás"* szó sem eléggé rokonszenves vagy kifejező sokak szemében. Azt hangoztatják ezek, hogy van nekünk tehetségünk bőségesen. Igazán nem kell azokat lámpással kutatnunk. Vannak tehetségeink bőségesen, ez kétségtelen. Hal is van a vízben bőven, mégis ki kell fognunk hálóval vagy horoggal, ha halat akarunk ebédelni. Így vagyunk tehetségeinkkel is. Sokszor bizony nagyon is utánuk kell mennünk, el egészen a falusi és tanyai iskolákba, hogy a sok alkalmas közül a legalkalmasabbakat, a tehetségesek közül a legtehetségesebbeket tudjuk kikutatni. *A lehető legarravalóbb népi gyermekeket akarjuk megtalálni, ezért kell a*

kutatás. Különösen addig van rá igen nagy szükség, amíg az egész társadalom, főleg pedig a tanítótársadalom nem teszi teljes mértékben magáévá az ügyet, s nem csinál lelkiismereti kérdést abból, hogy valóban a legértékesebbeket jelentse be tehetségvizsgára, illetőleg hogy a nagyon értékeseknek mutatkozókat csakugyan elvigye a gimnázium küszöbéig.

De hiszen az elnevezésnek ez a második része korántsem olyan fontos, mint az első, s ahhoz igazán nem kell csökönyösen ragaszkodnunk. A mozgalom munkásai különben is első perctől kezdve váltogatva használják a *„tehetségkutatás"* és a *„tehetségmentés"* elnevezést. A *mentés* is sok olyan mozzanatot fejez ki, ami valóban benne van a munkában. Hiszen nyilvánvaló, hogy *elkallódó* értékekről van szó. Ha a tehetség nem jut *idejében* önkifejtéséhez szükséges munkához, térhez, könnyen elrozsdásodik, visszahull időnkénti fellobbanásaiból s elnyeli menthetetlenül a hétköznapi szürkeség hideg árja.

Az elkallódástól idejében kell megmentenünk értékeinket, akkor, amikor még nem törésről, nem megrázkódtatásról van szó, hanem csak szerves folytatásról, kibontakozásról. Amikor az esetleges visszahullás sem jelent még gyógyíthatatlan csalódást, örökké vérző életsebet. Ebben az értelemben tehát nyugodtan nevezhetjük mozgalmunkat tehetségmentésnek is.

Van még egy elnevezés, amely szintén kezd közkeletűvé válni. Ez a *„szellemi telepítés"*. Magyar szellemi értékeket akarunk oda telepíteni, ahol jelenlétüket komoly nemzeti érdekek kívánják. Azokra az üres helyekre, amelyeket önerejéből nem tud betölteni a szaporodástól irtózó vezető- és középosztály. S azokra a helyekre is, amelyeket ezidőszerint nem odavaló elemek tartanak megszállva. Ilyen értelemben valóban megilleti a mozgalmat a *„szellemi telepítés"* elnevezés. De nevezzük bárhogy, lényeg mégis csak a célkitűzés marad. Legfeljebb gyakorlati érdekek kívánják azt, hogy minden félreértés elkerülése végett mindig ugyanazt az elnevezést alkalmazzuk. Ezért kínálkozik — már csak elterjedtségénél fogva is — legjobb elnevezésnek a *„népi tehetségkutatás"*.

A mozgalom célkitűzései.

1. A népi tehetségkutató mozgalom kiindulási pontja a *társadalmi igazságszolgáltatás gondolata.* A „Nép- és Családvédelem" című folyóirat 1941. évi decemberi számában a falusi tehetségmentés intézményéről írt cikkében nagyon tanulságos adatokat közöl *Szombatfalvy György.* Megtudjuk ezekből az adatokból többek között azt, hogy az 1938 39. iskolai évben, amikor Magyarország lakosainak a száma 9,729.800 volt, 67.176 volt a magyar gimnazisták száma. Ugyanebben az évben Magyarország népességének *31·15* százaléka volt: *kertész, majoros, kisbirtokos, kisbérlő, ipari munkás és bányamunkás.* Ugyanezek gyermekei azonban a gimnáziumi tanulóknak csak *8·84* százalékát tették ki. Még szembetűnőbb az arányszám a legalsó néprétegben. Itt ugyanis

az volt a helyzet, hogy a magyar népesség *38·98* százalékát adó *napszámosok, gazdasági cselédek, kisbirtokos napszámosok, házi cselédek, földműves napszámosok gyermekei* mindössze *1·33* százalékkal voltak képviselve a gimnázisták között. A helyzet ma sem jobb ennél.

Nyilvánvaló tehát, hogy itt olyan hatalmas eltolódás van, amit becsületbeli kötelessége minden illetékes szervnek, elsősorban természetesen az államnak, megszüntetnie. A népi tehetségkutatás el nem titkolt módon éppen ennek a két néprétegnek a gyermekei közül akar minél többet beemelni a gimnáziumba, hogy legalább részben megszüntesse ezt a kirívó arányt és tarthatatlan igazságtalanságot.

2. A népi tehetségkutató mozgalom munkásai tisztában vannak azzal, hogy ebben az óriási néptömegben, amely *minden magyar társadalmi rétegnél sokkal nagyobb mértékben hordozza a jellegzetes magyar faji és szellemi adottságokat, igen sok az olyan tehetség, akinek középiskolában van a helye,* s akinél sokkal de sokkal értéktelenebb elemek foglalják ma el a középiskolák padjait. Nemzeti szempontból szinte öngyilkosságszámba megy ezeknek a tehetségeknek, a bennük rejlő lehetőségeknek a fel nem használása. A népi tehetségkutatás éppen azért válogatja ki a mélymagyarságnak ebből az értéktároló rétegéből a legarravalóbbakat, hogy az *emberi értékek után kiáltó magyar társadalmi és nemzeti élet értéktermelő lehetőségeit, belső erejét fokozza.*

3. Nem titkolt célkitűzése a mozgalomnak *a mai vezető- és középosztály nemzeti és szellemi szempontból egyaránt elodázhatatlannak látszó felfrissítése, kiegészítése,* ezzel egyidejűleg *a magyar közszellem magyarabbá tétele s az öncélú magyar nemzeti lét biztosítása, a magyar népnek magyar jellem és észjárás szerinti vezetése.*

A mozgalom minden munkása tisztában van azzal, hogy ezek a nagy nemzeti célok egyetlenegy mozgalmon keresztül nem érhetők el, de tisztában van azzal is, hogy e célok az ő munkájuk nélkül sokkal nehezebben, vagy egyáltalában nem volnának megközelíthetők.

A kiválogatás módszere. Vannak olyanok, akik azt hangoztatják, hogy nincs a népi tehetségek kiválasztásának olyan kialakult módszere, amelynek segítségével *csalhatatlanul* megállapítható volna az, hogy az ifjú *minden bizonnyal* jól megállja helyét a gimnáziumban, később pedig az életben is. Így az a meggyőződésük, hogy haszontalan a fáradozás, sőt káros is, mert indokolatlanul támaszt reményeket, s olyanokat is kiemel, akikről később bebizonyosodik, hogy továbbtanulásukhoz semmiféle nemzeti érdek nem fűződik, így vissza kell küldeni őket néposztályukba, sorsukra kell őket bízni.

Mindenki, aki komolyan foglalkozik a tehetségmentő munkával, világosan látja, hogy *csalhatatlan módszer valóban nem ala-*

kult még ki. Sőt, éppen az emberi lélek és szellem ismeretében azt is elismeri, hogy *csalhatatlan módszer sohasem fog ezen a téren kialakulni.* Hiszen az emberi fejlődésnek olyan kiszámíthatatlan tényezői vannak, amelyeket legfeljebb csak *jóslás* formájában tudunk megközelíteni. Egyszerű középiskolai tanári gyakorlat után is tisztában vagyunk azzal, hogy nem minden gyermek fejlődésének a ritmusa azonos. Vannak gyerekek, akik az első gimnáziumban kitűnő eredményt érnek el, s néhány év mulva letörnek. Vannak viszont olyan tanulók is, akik az első években nagy nehézségekkel küzdenek, de a gimnáziumi pálya végén nagyon becsületes, megbízható, értékes ifjakká, társadalomtagokká fejlődnek. Nagy általánosságban talán azt is mondhatjuk, hogy a tisztábban magyar fajiságú gyermek valamivel lassabban bontakozik ki, mint a kevertebb vagy sok más fajú. Nem kell elfelejtenünk azt sem, hogy egy osztatlan tanyai iskolából kikerült, cselédsorsban, egy szobában tizedmagával együtt felnőtt, vonatot, filmet sose látott, rádiót sohasem hallott gyermeknek nemcsak a tudásanyaga szükségképen kisebb, mint más, szerencsésebb környezetben kialakult gyermeké, hanem intelligenciája, szellemi érzékenysége is legtöbbször tompultabb. Az igazságos kiválogatásnál minderre figyelmet kell fordítani.

Tudjuk, hogy ezidőszerint nincs a világnak olyan kialakult képességvizsgáló módszere, amelynek alapján akár csak megközelítő pontossággal is meg lehetne állapítani azt, hogy valamelyik gyermek *erkölcsi, akarati* magatartása, *munkakedve hogyan fog évek múltán alakulni.* Mindez sok *öröklött tényezőtől* is függ, de komolyan beleszól ebbe már a *nevelés* is, amelynek megszervezése nélkül elképzelhetetlen a célszerű tehetségkiválogatás megteremtése. A népi tehetségek kibontakozásának, esetleges elzüllésének a komoly vizsgálata még igen nagy feladata és adóssága nevelésügyünknek. Az elzüllések, letörések számának csökkentése pedig kikerülhetetlen kötelessége.

A kiválogatás módszereinek fogyatkozásait föltétlenül ismernünk kell, hogy javíthassunk rajtuk. Határaival is tisztában kell lennünk. Elég őszintéknek és erőseknek kell lennünk ahhoz, hogy módszerünket idejében módosítsuk a kitűzött cél érdekében. Semmiféle módszer megmerevítésére nincs szükség. Mindig jobbra és jobbra kell törekednünk. Gyöngeségeinknek az elismerése azonban semmiképen sem sugalmazhatja azt, hogy abba kell hagynunk a tehetségkiválasztást. Annyival kevésbbé sem, mert hiszen az eddigi tehetségkutató munka eredményei azt mutatják, hogy még az engedékenyebb kiválogatás révén is sok értékes elem került be máris a gimnáziumokba. Pedig az igazán értékes kiválogatás egyik előfeltétele, a széleskörű és minden mozzanatra kiterjedő társadalmi tájékoztatás megszervezése még csecsemőkorát éli. A sárospataki munka eredményeiből kitűnik, hogy a kiválasztott gyermekek 60—70 százalékának a jól beválására nyugodtan lehet számítanunk. Pedig a Sárospatakon nyilvántartott tehetségvizsgások között még meglehetősen jelentős a kísérleti szempontokból fölvettek száma.

Ahhoz, hogy egy legalábbis viszonylagosan *minden tekintetben megfelelő* vizsgálati módszer birtokába jussunk, még jónéhány év tapasztalataira, megfigyeléseire van szükségünk. Legalább annyira, hogy a tehetségkutatás révén gimnáziumba került ifjúság tekintélyes csoportja már az egyetemek elvégzésén is túl legyen. Ehhez pedig még kell vagy másfél évtized. Hit és türelem, valamint nagyfokú rugalmasság, alkalmazkodóképesség kell tehát az eredményes tehetségkutatáshoz.

A társadalmi propaganda. Többször hangzott már el, egészen különböző helyekről — nem egyszer némi irigykedő színezettel, — megjegyzés arról, hogy a tehetségkutató munkának nincs szüksége semmiféle propagandára. Évszázadok óta folyik hazánkban a *néma* tehetségkutatás; ezután is ilyen hangtalanul, némán kellene annak továbbfolynia. Igaz ügynek nem kell dobverés — jó bornak nem kell cégér, — mondják.

Ezekkel a tiszteletreméltó megállapításokkal szemben kénytelenek vagyunk kifejezésre juttatni azt a felfogásunkat, hogy ezt a munkát a kívánt eredménnyel igenis *csak részleteiben is megszervezett propagandával lehet megvalósítanunk.* Aki belelát egy kicsit a magyar társadalom lelkébe, nem kerülheti el figyelmét annak nehezen mozdíthatósága. Többször volt alkalmam meggyőződni arról, hogy a legkülönbözőbb, de még a műveltnek mondható társadalmi rétegek is *igen nehezen mozdulnak meg egy ügy mellett.* Az írásos propaganda is csődöt mond a legtöbbször, ha nem segíti valami másirányú ösztönzés is. Hivatalos lapok telvágatlanul hevernek illetékesek asztalán, százakhoz intézett közérdekű körkérdésre egyetlenegy válasz érkezik be, szomszédban folyó szellemi megmozdulásról a leghalványabb fogalma sincs számtalan olyan polgárnak, akinek pedig *komoly feladatai volnának egyik vagy másik mozgalomban. Legtöbbször csak a személyes, akusztikus, párbeszédes propaganda segít.*

A magyar tehetségkutatás minősége *nem lehet a lehető legjobb mindaddig, míg minden magyar tanító és tanár, minden magyar lelkipásztor, közigazgatási tisztviselő, orvos, helyzeténél vagy emberi értékeinél fogva a falu bármilyen vezetőjeként élő ember, s minden tehetséges gyermeket kitermelő család tisztában nincs a mozgalom célkitűzéseivel, szervezetével, s a mozgalomba kapcsolódás módozataival. Az egész magyar társadalmat mozgósítani kell e mozgalom érdekében, az pedig csakis megszervezett, széleskörű propaganda révén érhető el.*

A falu értékeinek elvonása. Igen gyakran hangoztatják a tehetségkutatással kapcsolatban azt a vádat, hogy megüresíti a falut. Ki akarja vonni a faluból azokat a legértékesebb népi elemeket, akikből eddig a falusi bírák, törvénybírák, szövetkezeti boltosok, ispánok, számadó juhászok stb. kerültek ki. Pedig ezekre is igennagy szüksége van a falunak.

Szegezzük le mindenekelőtt, hogy a magyar falu tragikus megüresedése sokkal régebbi eredetű, mint a tehetségkutatás. Ez a megüresedés régóta tart s egyre nagyobb méreteket ölt, mégpedig azért, mert *nem elég nagy a születések száma,* s mert a *magyar falu népéből egyre jobban vész ki az a tudat, az a hit és meggyőződés, hogy érdemes* falun élni, hogy *érdemes a magyar paraszti életformát folytatni. Illyés* Gyula *„Csizma az asztalon"* című könyvében hűen rajzolja meg ennek az ösztönös, vagy talán beteges városbaözönlésnek a kórképét. S talán az sem elég vígasztalás már, hogy a városban is tapasztalható egy hatalmas, egyre erősödő visszakívánkozás a faluba, a földközelségbe. *A tehetségkutató munkától teljesen független feladat a szülés és falunmaradás érdemességének a bebizonyítása.* Ezek a problémák a tehetségkutatás nélkül sem oldódnak meg gyökeres intézkedések hiányában, nem vállalhatjuk tehát e munka elodázását azok esetleges megoldásáig. Sőt, éppen azt véljük, hogy *a tehetségkutatás segítségével felfrissített magyar vezetőosztály sokkal jobban meg fogja érteni a magyar falunak ezeket a nagy kérdéseit is.*

Meggyőződésünk, hogy a falunak nagy szüksége van értékes közvetlen vezetőkre: törvénybírákra, számadó juhászokra, stb. De hisszük azt is, hogy aki most kitűnő községi bíró, az valószínűleg jó közigazgatási tisztviselő, aki most jó számadó juhász, az például jó gazdatiszt is lehetne, ha tanult volna. A magyar parasztság legtehetségesebb elemeinek beállítottsága ezzel a Petőfi-verssorral jellemezhető: „Sors, nyiss nekem tért!". *Ha lehetősége, megfelelő munkatere volna szellemi értékeinek kifejlesztésére, mennyit, de mennyit tudna cselekedni, jól elvégezni.*

Hallottam, hogy egy golopi béresgazda úgy számolt a 2 r pivel, meg a trigonometriával, hogy akár egy mérnök is alig tudhatta volna jobban. Ugyan ki merné mondani azt, hogy ez az ember másutt, magasabb, felelősebb őrhelyen nem állná meg a helyét? Háborút járt emberek beszélnek arról, hogy egy-egy tiszta fejű altiszt, tisztes vagy közkatona sokszor milyen talpraesetten és milyen jó eredménnyel tudja megoldani a legkényesebb katonai feladatokat is. Vajjon, megfelelő előképzés után, nem volnának ezekből kiváló tisztek? Ezeket az elemeket pusztán azért hagyjuk egyszer s mindenkorra régi helyükön, mert elvonásukkal gyengül a falu? Holott ez nem is egészen így van! Mert mint ahogy a középosztály már régóta egészségesen és előnyösen egészíti ki magát a népből, a mélymagyarság értéktároló rétegeiből, *a népnek is megvan a lehetősége arra, hogy saját maga még mélyebb rétegeiből pótolja önmaga mutatkozó hiányait.*

Semmi okunk sincs arra, hogy azt higgyük, hogy ha például egy 2—3000-es lélekszámú falu népéből évenként egyet-egyet középiskolába juttatunk, akkor a falu árván, tehetség nélkül, vezetésre alkalmas elemek nélkül marad. Ezzel a kiemeléssel tér nyílik a munkára, a faluban végbemenő kiemelkedésre olyanoknak is, akik eddig a rájuk nehezedő nagy nyomás miatt képtelenek voltak akár csak a legkisebb vezetőszerephez is jutni. *A falu, a tanya végtelen*

hierarchiájának valamennyi lépcsőjéről csak egyet-egyet kell előlépnie néhány embernek ahhoz, hogy újra minden őrhelyen megfelelő ember legyen.

Ez a megélénkülő vérkeringés hozzá még több akaratot, hitet, munkakedvet, sikerélményt és érdemességtudatot fog adni a magyar nép minden rétegének. Hiszen a kilátástalan helyzetből, a teljes reménytelenségből, a taposómalomnak tekintett robotéletből saját magán vagy utódain keresztül minden arra érdemes elemnek alkalma nyílik a kiemelkedésre. Még olyanoknak is, akik eddig, helyzetüknél fogva, erre nem is gondolhattak.

Attól sem szabad félnünk, hogy végül is *mindenki tanulni szeretne* majd s így nem lesz, aki a legalsóbbrendű munkákat elvégezze. Ilyen zavart még sohasem termelt ki semmiféle társadalom, civilizáció vagy kultúra. Sőt, igen sok példa mutatja, hogy a magasabb műveltség seholsem ártott az anyagi javak termelésének, a földi boldogulásnak sem. Egy nemzet gazdagságát mindig néptömegei jólétének fokával, kultúráját a népi többség műveltségének fokával kell mérnünk. A tanultság, a tudás, a művelődés még egyetlen gazdának, egyetlen munkásnak a teljesítményét sem csökkentette. Sőt, a szakszerűség mindenütt csak eredményesebbé teszi a termelést, s minden irányban nagyobb lehetőségeket, távlatokat nyit.

A fölfelé emelkedés biztosítása, a társadalmi kapillaritás lassanként elvezet — ha nem is az osztálytalan társadalomhoz, hanem — legalább is ahhoz a társadalmi formához, amelyben nincsenek áthidalhatatlan távolságok, s amelyben saját értékeinek kibontakoztatásával mindenki elfoglalhatja az őt megillető helyet, s amelyben senki sem foglalhat el olyan helyet, amit adottságainál, értékeinél, teljesítményeinél fogva nem érdemel. Nincs tehát semmi okunk arra, hogy a falu értékeinek elvonásától való félelmünkben gátoljuk a népi tehetségkutató munkát.

A középosztály létét támadja meg a népi tehetségkutatás. Ezt a vádat is gyakran hallhatjuk. Sokan hozzáteszik még: hogy lehet, hogy a középosztály nem veszi észre azt, hogy ez az egész mozgalom az ő bőrére megy, hogy a mai középosztály utódainak talpa alól akarja kivonni a biztos talajt, szájából a kenyeret? Mi a magyarázata annak, hogy ezt a mozgalmat éppen a mai középosztály eltévelyedett tagjai irányítják és szervezik? — Erre megint csak az lehet egyetlen válaszunk, hogy csak az értelmiség láthatja a nemzet problémáit a maguk végső összefüggésében, neki kell tehát a megoldást is megkeresnie a feltáruló kérdésekre. Egészen másképen fest a kérdés beállítása, ha annak jelentőségét az *egész nemzet* szempontjából tekintjük. A tehetségkutatás nem *a* középosztályért vagy *a* középosztály ellen történő lépés, hanem az *egészséges*, a *helytálló*, a lehető *legjobb*, az egész nemzet érdekeit a *legcselekvőbben szolgáló* vezető- és középosztály kialakítását célzó mozgalom.

A tehetségkutatás munkásai valóban nem hiszik azt a régi elvet, mely szerint a vezető- vagy középosztálybeli őrhely, mondjuk régi nevén: pozíció örökölhető, akár a vagyon vagy az üres cím. Sokkal inkább azt kívánják, hogy *mindenki az őt értékeinél, teljesítményeinél fogva megillető helyre jusson.* Minden társadalmi pozíciót, hatáskört meg kell érdemelni. A nepotizmus és protekcionizmus minden csökevényének hadat kell üzenni. Csak így alakulhat ki az ideális vezetőréteg. Kialakulásának gátat vetni pedig nemzet elleni bűn. A vérátömlesztés vagy az anyavérinjekció pillanatnyilag nem kellemes annak sem, aki kapja. De használ. Valahogy így foghatjuk fel a középosztály felfrissítését is a népi rétegekből. Ehhez a gyógymódhoz, a maga természetes formájában már hozzászokhatott társadalmunk, hiszen a középosztály sohasem tudta önmagát teljes mértékben ellátni utódokkal. Egy gyökeresebb, szándékosabb beavatkozás még meghökkenti. Erre a *meghökkentésre* azonban — s itt térünk rá tulajdonképen a vád cáfolatára, illetőleg elhárítására: — *a mai középosztálynak saját érdekében is szüksége van.*

Valljuk, hogy *a mai középosztályt is megfiatalítja, megedzi, megerősíti az a tudat, hogy nem természetes az, hogy fiai úgyis, minden érdem híján is belekerülnek a közép-, illetőleg vezetőosztályba. Erőink kifejtéséhez kell bizonyos veszélytudat.* Nagyobbat tud ugrani az, akinek exisztenciális érdeke fűződik az ugráshoz, mint az, aki csak kedvtelésből ugrik. A mesebeli agár azért nem tudia elfogni a nyulat, mert csak ebédjéért fut, az pedig életéért. Toldi Miklósnak is — ez *Arany* János szemlélete — *„hogyha nő veszélye, nő a bátorsága"*. A magyar ember pedig talán mindenki másnál jobban ilyen természetű. Olyan, mint a puskapor. Csak bizonyos nyomás, valami szükségérzet hatása alatt tudja kifejteni minden erejét.

A tehetségkutató munkával a mai középosztály tagjaiban, gyermekeiben feltámasztott kis *veszélytudat minőségi harcra, nagyobb értéktermelésre fogja serkenteni a mai középosztályt* is, hogyha „van bennök életerő, ébredjenek". Mert érezniök kell a társadalom ítéletét: „ha vétkesek vagy gyöngék, örök halálba süllyedjenek". Ez a nemzet megmaradásának, értékgyarapodásának az előfeltétele. Ilyen áron is meg kell erősődnünk, ha meg akarunk maradni, ha komoly tényező akarunk lenni, ha *saját jellemünk, saját igényeink és eszünkjárása szerint akarunk értékesebb magyar nemzeti életet élni. A reformáció a katolicizmus megerősödéséhez, erőinek összeszedéséhez vezetett. A fenyegetettség tudata, az elvesztés lehetősége szükségképen meg fogja erősíteni, értékesebbé fogja tenni mai középosztályunkat is.*

Ezek után feleletre váró kérdésként tárul elénk: *mi legyen a mai középosztály selejtes értékű gyermekeivel?* A versenyképtelenekkel? Azokkal, akiknél jobbakat, értékesebbeket fog felemelni a népi tehetségkutatás? Válaszunk csak az lehet, amit más vonatkozásban már hangoztattunk, s amit nem ismételhetünk elég sok-

szor: *minden társadalmi őrhelyre egyedül az egyéni, személyes arravalóság jogosít és képesít.* Régebben az állással járó jövedelem arányban volt a munka értékével. Ma olyan érthetetlen és tarthatatlan ferdeségek mutatkoznak a társadalmi munka abszolút értéke és anyagi megbecsültetése között, hogy a nagy zűrzavarban az anyagi eredmény nem lehet biztos értékmérő. Csak azt mondhatjuk, hogy például egy magasabb állású tisztviselő fia nyugodtan menjen el fémipari iskolába, rendőrnek, villamoskalauznak vagy kereskedőnek, ha éppen ehhez a pályához, hivatáshoz van hajlama. Igen sokszor nagyobb anyagi eredményeket fog elérni, mintha harmadrangú tisztviselő, vagy mondjuk középiskolai tanár lesz. S még hozzá a személyiségére szabott munkaterületen dolgozhatik.

Nem szabad a sokszor emlegetett *„társadalmi lecsúszások"* nótáját fujnunk. A társadalomban senki sem pótolhatatlan, de másrészt *minden munkára egyformán szükség van. Csak a heréknek nincs életjoguk a korszerű társadalomban.* A társadalmi előítéletek, a protekció, a nepotizmus, az érdemtelenül érvényesülés rendszerének már úgyis hadat üzent minden egészséges, életerős nemzet. Ezen az úton mi sem maradhatunk el sokáig.

Milyen pályákra kell irányítani a tehetséges népi elemeket? Erre a kérdésre is jórészt megadtuk már a feleletet az előző fejezetekben. *Mindenkit arra a pályára, amelyiken legértékesebb munkával és eredményekkel tud belekapcsolódni a nemzet életébe. Álljon nyitva előttük minden út.* A tanítóságtól a miniszterelnökségig, a katonatiszti pályától a diplomáciáig. A fontos csak az, hogy ahová kerül, maradéktalanul értékes munkát végezzen.

Nemrégen keserű sorok láttak napvilágot egy napilapunk hasábjain egy népi származású kúriai bíró tollából. Azt fejtegeti a cikk írója, hogy *a falusi ifjak ne menjenek köztisztviselői pályára, mert a magukkal hozott jellegzetes magyar tulajdonságoknak legkevésbbé ez a pálya felel meg. Az érvényesülést inkább a szabad pályán keressék.* Az a vita, amit a cikk kiváltott, abban az egyetlen egészséges formában oldotta meg a kérdést, hogy éppen azért, mert a köztisztviselői pályán ezidőszerint nem maradéktalanul magyar a közszellem, a nemzeti élet szempontjából annál nagyobb szükség van arra, hogy itt is szóhoz, majd pedig vezetéshez jussanak az alulról felkerült, tiszta magyar elemek. Természetes, hogy komoly hiba volna a köztisztviselői pályáról elriasztani a népi tehetségeket, minthogy veszedelmes volna kimondani azt, hogy csakis ezekre az őrhelyekre törekedjenek. Az már a nevelés, valamint a célszerű pályaválasztási irányítás feladata, hogy idejében nyissa fel az ifjak szemét a megfelelő lehetőségekre.

Önkéntes társadalmi megmozdulás, vagy államilag támogatott szervezkedés? A tehetségkutató munka felekezeti és önkéntes társadalmi megmozdulásként indult. Az önkéntességben rejlő hatal-

mas erő felismerése vezeti azokat, akik azt hiszik, hogy a mozgalmat ezen az úton kellene továbbra is, sőt mindvégig megtartani és kifejleszteni. A másik, hatamasabb tábor tagjai azonban határozottan vallják, hogy *a részleges, felekezeti társadalmi megoldás csak indulás, csak példamutatás volt.* Állandósága, egyetemessé tétele aligha biztosítható. Ezért első pillanattól kezdve érezték azt, hogy saját erőikből nem tehetik a mozgalmat olyan széleskörűvé, hogy annak eredménye *komoly tényező lehessen a nemzet életében.* Pedig ez a cél. Olyan hatalmas mozgalom megszervezését, amire az igazság, a becsület, a kötelesség, a nemzeti érdek serkent, amilyenre feltétlenül szükségünk van, csakis az állam hathatós támogatásával lehet biztosítani. Minthogy azonban az egységes megszervezést *nagyon könnyen el lehet rontani,* vakvágányra lehet siklatni, igen éber őrködésre van szükség. *Egy rosszul megszervezett, kiépített tehetségkutató mozgalom bizonyára többet ártana, mint a mozgalom teljes elmaradása.* Éppen ezért videant consules! Minden új lépést komolyan meg kell gondolni, minden várható következményével, természetes hatásával együtt le kell mérni.

Íme, ezekben vázoltuk fel a népi tehetségkutató mozgalom legfontosabb társadalmi határkérdéseit. Azokat a kérdéseket, amelyek a legtöbb vitát, ellenvéleményt szülték. Tudjuk, hogy ezzel korántsincsenek lezárva a felvetett kérdések. Célunk nem is volt egyéb, mint az, hogy ráirányítsuk a figyelmet a kérdés nagy jelentőségére, s a mozgalom egészséges kiépítésének nagy fontosságára.

Harsányi István

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

Pont az életmű után

Babits Mihály hátrahagyott versei.*

Babits Mihály hosszan készült a halálra. Mint vallásos lélek, mint szenvedő ember és mint jó gazda, kinek legfőbb gondja, hogy betakarítsa a termést. Összegyüjtött verseinek kötetét a *Balázsolás* költemény végén a halál szó zárja le, mely „talán nem is nagy dolog", vagy ahogy egy másik helyen mondja: „A Halál se több lesz, mint két ing közt egy meztelen kebel". De az elmúlás előtti rilkei pillanat hangokba kapaszkodó monumentális megörökítése a szenvedések infernójában prófétaivá érlelt szavú *Jónás könyve* is, az utolsó moratórium, melyet az égi és ninivei hatalmak megengedtek. Sok költő talán letette volna a tollat a hivatástudatnak ezen elcsuklásaiban is messzire zengő hirdetése után. De a „magyar költő félholtan is költsön" — úgy, ahogy Csokonai példáján meg-

* Sajtó alá rendezte Illés Gyula. Nyugat-kiadás.

rendülve vallotta a szintén súlyosan beteg Tóth Árpád, és Babits is, hasonlóan korábban elköltözött, rokonlelkű nemzedéktársához és az együttes alkotásban megértő barátjához, a nagy hattyúdal után számos töredéket vagy a végső simítást nélkülöző verset hagyott hátra, melyek most Illyés Gyula gondozásában napvilágot láttak, az utolsó kész versekkel együtt.

A töredékek, a „befejezetlen szimfóniák" enigmatikus voltukban mindig izgatták a szellem emberét. A tudományos kutatót sokszor csak filológiai szempontból, de igen gyakran az alkotás lehetőségeit fürkésző mélyebb érdeklődés folytán is. Szemben a kegyeletnélküliekkel, akik csak a *kész*ben látják az értéket, áll a másik csoport, mely szerint a legigazibb mondanivaló olyan mély belső konvulziókból táplálkozik, annyira távolian ideatív és megfoghatatlan, hogy lehetetlen kifejezni. Aki a műalkotást plátói egységnek tekinti, a legborzongóbb belső izgalommal szemlélheti az olyan példányt, melynek kétlaki létezésében az egyik rész már túl van a realizáción, a másik azonban még csak transcendens láthatatlanságban lebeg, mint az éter, a metafizikus igényű költők gyakran aposztrofált világ-anyaga.

Egy patkány, mint egy hirtelen
mozduló kéz árnyéka, surran

Két sor és nincs tovább; s valószínűleg nem is kezdet. Emberi mozdulat és állati surranás nem árulják el céljukat és értelmüket. A hasonlattá kapcsoló „mint" szó a humán elemet helyezi hátrább a kép távlatában, elől az állat chimerikusan felnagyított figurája, mindentől elszigetelt voltában az asszociációknak mallarmésan gazdag lehetőségével telítve. Hajófenék? pince? börtön? kórház? verem? szeméttelep? — hány díszletet lehet felvázolni a vacogtató magány megfejtetlen soraihoz. És a világítás is a homály milyen széles skálájára utal.

A madár csapkod szárnyaival.
Bőven buggyan belőle a dal.
Úgy látszik, mintha játszana csak.
Oh rettenetes.
Oh rettenetes.
Dalol, dalol, s ide-oda csap.

Ki vagy, ki vagy, hogy játszani tudsz?
Veszély fenyeget, de mégse futsz.

A pont ismét hiányzik. A kép alig bővebb, mint az előző idézetben. Egy strófa ugyan már szigorúan kikristályosodott, szaggatott sorokkal és ditirambikus lejtéssel, mérnöki előkelőséggel elhelyezett rímekkel és egy alliteráció szerény tékozlásával. Talán Shelley pacsirtájának testvére lehetne, ha az emberi aggodalom, mely az angol költőnél reménytelenül irigyli a pillanat gond-

talan dalolóját, itt feléje nem kiáltaná a veszélyt, melyet az ösztönösnek mondott állatnál előbb megérzett a földöntúli érzékenységűvé finomult ember. Ortega dehumanizációjával ellentétben Babits költői fejlődése a humanizáció útját követi, a vers tanúsága szerint. Jóformán semmi parnasszista kívülállás, inkább az egybeolvadásnak az a fajtája, melyet pozitív miszticizmusnak neveznek.

Szenvtelen szemlélődés helyett a teremtett lények egymáshoz hasonulása él benne, mint programnélküli emberi vágy. Célkitűzés azért sem lehet, mert megvalósíthatatlan. Hiszen ha elérhető lenne, talán soha sem olvadt volna versbe. A valamikor novellában megírt kis fűszálnak élete és boldogsága válik az egyik legszélesebb, közel nyolc strófás töredék tárgyává, melynek színtere a napsütötte kert, hol „piros virágfejek lámpái lengnek" és az egész vegetáció csak a nap „tükre és kémje", melyek megmutatják és fürkészik az embert, Hölderlin Hyperionjának ezt a „középlényét", aki nem érheti el soha a tiszta géniuszok világát, de reménytelen kitagadottja a tenyészetnek.

> Mért nem szállsz, versem, oly csillogva s lengve
> e fű fölött, mint őszi fonalak,
> ha szirom esőz és lassan kerengve
> aëroplánján útra kel a mag?

Ez a kifinomult vágy a költészet teremtő muzsájának, a Képzeletnek köszönheti a kifejezést. A szót Babits is nagybetűvel írja egyik versében, mely a lelkiismeret vizsgáló ítélőszéke elé idézi az embert:

> Mi van veled ember? Nincs már teveled
> sem apád, az Igazság, sem anyád, a Képzelet,

A fogalmak genezisének végigkísérése szempontjából annyira tanulságos Babits-líra ugyanezen kötet egyik befejezett versében az Igazság mellé a Szeretetet állítja. Igazság és Szeretet a minden családot s törzseket átérő Megváltó két karjaként szerepelnek és kapnak vallásos értelmezést. A mind a két összekapcsolásban szereplő Igazság mellett felváltva megjelenő Képzelet és Szeretet lényegbeli azonosulása adja meg a költő *ars poetica*jának kulcsát, ami nem véletlen Dante fordítójánál, ki a firenzei mesterben megismerhette az „égi szerelmet", mint a *Commedia* nagy motorját. De egymás mellé kerültek e szavak Berzsenyi dilettánsul szikrázó *Poétai harmonisztikájában*, autentikus tanúiként egy nagy költő nem szakszerű, de hűséges belső megérzésének. A szeretet különben az olvasót is kötelezi:

> ...aki nem szeret, annak jó lesz így is,
> és aki szeret, annak jó lesz így is...

fejezi be tizenhárom párversét, melyekben szinte a páncélját eldobott forma panaszolja végső tehetetlenségét a halállal szemben, a szó utolsó ködfelhője mögé rejtőzve, a sorok ismétlésének azzal a közvetlen egyszerűségével és egyúttal merészségével, melyet csak Ady próbált még a magyar lírában. De az ismétlésében, ebben az Adynál valamikor még kigúnyolt, de a költészetben teljes polgárjogot nyert figurában, Babits szintén szuverén és a játékos áhitat elkomolyodó fájdalmában, a lejtő forma mögötti fájdalomban, rokona a középkori himnuszoknak is, melyeket olyan makulátlan szépséggel tolmácsolt.

A halottak fogadnak,
kik újra többen vannak
s olyan nehéz a szívem.
Be jó, hogy messze voltam
s úgy fáj, hogy messze voltam,
olyan nehéz a szívem.

Nemcsak szavak rögzítik meg az egyes versek hangulatát, hanem visszatérő képek is mutatják, hogy e késői költeményeknek, melyek közül csak tíz jelent meg a költő életében, (a többi töredék) arca mennyire egy irányba fordult. Reálista írókra jellemző, hogy leírásaikban, melyeket néha évek választanak el egymástól, bizonyos helyzetek szinte öntudatlanul is azonos szavakkal vannak leírva. Találomra Babitstól is kiszakíthatunk egy ilyen képet, melynek őse talán Baudelaire szonettjének, a *Repedt harangnak* záróhasonlatában szereplő katona, aki egyedül hagyva pusztul el a harctéren. A teljes magyar Baudelairbe ezt a verset különben Babits fordította. A *Versenyt az esztendőkkel* kötet *Verses napló*jában úgy ábrázolja magát, mint tört vitézt, aki egy rokkant gépfegyverrel elmaradt egy dombon s nézi tehetetlenül a barbár ellenerő beözönlését. Jelen kötetből ideírunk a képhez még két változatot:

s már énfölöttem elvonul a nap...
úgy nézem, mint a távozó hadat
egy cserbenhagyott őr, aki magában
ül rossz sátrában, idegen hazában.
(Tizenhárom párvers)

A versed édes és kegyetlen.
Úgy hangzik, mint a trombita
a nyomorék vitéz fülében,
vagy a halott álmai közt,
aki már feltámadni nem tud,
de a hangot, mely költené,
beszövi az álmok közé.
(Egy verses levélre)

A hasonlatok ismétlődése nem a költői erő csökkenését mutatja, csak nyomatékosan utal arra, hogy a döntő helyzetekben az

Igazság erősebb, mint a Képzelet, mely teleszórta csillogással *Irisz koszorújának* leveleit, de nem lankadt el groteszk elevenségében az utolsó önálló kötetben sem, ahol van vers, mely hasonlatok torlódásából áll és a margóra iktatott tudományparodizáló címek jelzik a képek „színváltozását".

„Mint kis szennyes gondolatok" úsznak a tócsán a buborékok; „mint a vásári síp" hápognak és visítoznak a kis kacsák az eső lucskában; „mint őrült a zuhany alatt", csendesedik el a gondolat a költő agyában, míg künn szakad a reménytelen eső. Nyolcstrófás címnélküli befejezett vers dolgozik ezzel a három hasonlattal. A vasárnapi csendes esőt és az általa felidézett lelkiállapotot szemléltetik. A korai Babitshoz képest kétségtelenül puritán, és szűkszavú mindegyik, de ugyanakkor kemény, különc és határozott.

A gleccserek kékesfehéren
csillognak a délsarki tenger
mély fekete vizében.
Magány, határtalan magány.
Alattunk mélyen az örök jég.

Ezt a verstöredéket, képpé vált hasonlatot viszont a kötet két teljes verse is magyarázza: a *Sarkutazás* és *Indulás az öregkorba*... Három év választja el a két vers megjelenését és úgy viszonylanak egymáshoz, mintha egyikből lefordították volna a másikat, nem idegen nyelvre, hanem idegen formába.

Idegen ég
süvít elém. Fukar, kietlen és hideg.
A zöld jég s lila köd hona, hol a hazug
sarkfény lobog,
szelídebb, mint ahova menni és fogok.
(Sarkutazás)

Mint ki a sarkvidékre készül,
mely fukar, kemény és hideg,
hol csak a zöld fény és fehér köd
s a hazug északfény ragyog:
úgy kell készülnöm a nagy útra,
melyből megtérni nem fogok.
(Indulás az öregkorba)

A két utóbbi versnél nem műhelytanulmányról, adalékról van szó. Mindkét vers annyira kész, mint a kötetben már megjelentek. A hátrahagyott versek nyolc másikával együtt magukon viselik a költő kezenyomának végleges simítását, azt az öntudatos mozdulatot, mellyel az alkotó maga adja által művét az időnek. A töredékek borzongó, szinte túlvilági, néha *Jób könyvére* emlékeztető, máskor a magyar mezei hadak nemességét idéző, panaszkodó és töprengő, sokszor virágénekké finomodó gazdag

csoportja mellett ezekben a főszólam a hazának szól. *Áldás a magyarra, Ezerkilencszáznegyven, Erdély:* mindegyik hazafias vers, akkor is, ha a kifejezést abban az értelemben használjuk, amelytől néhány évtizeddel azelőtt annyira idegenkedett a Nyugat-generáció. Úgy hazafiasok, ahogy Ábrányiék utánozták a negyvennyolcas Arany—Petőfi—Tompa hagyományt és aminek epigonságától visszariadva a műfaj a haladó szellemű irodalom indexére került. Még Ady sem ezeket művelte. Ő a magyarságról írt verseket, melyeknek sem elődjük, sem utódjuk nincs irodalmunkban. Babits hagyományához visszatérő merészsége otthon van a magas ódai hangban és új, nemes tartalommal tölti meg a régi formát.

A hátrahagyott versek egyik nagysága különben is az a merészség, mely nem riad vissza az egyszerűségtől, a látszólag banálistól. Nincs szüksége többé arra, hogy választékosan egyéni és kívülálló legyen. A költő legnagyobb ereje az öntudat, bizalom saját tehetségében, hogy bármit is írjon, költészetté változik.

Minden rossz, ha a vége rossz:
és az élet vége rossz...

Ezeket a naív (vagy raffinált?), de mindenesetre nagyon őszinte sorokat ugyanaz a költő írta, aki a *Talán a vízözön* hatalmas lélekzetű versében a vértengerbe fulladt emberiség képviselőjeként áll a Teremtő előtt, az emberért esdekelve és mégis az ember ellen, prófétai iszonnyal a megsokasodott bűn és barbárság láttán:

Akkor inkább a vízözön! Talán
egy bárka majd azon is fog lebegni!
Egy szabad emberpár és jámbor-édes
állatok, komoly elefánt, bolondos
mókus, szép macska és erős teve.

Vajda Endre.

GIULIO UBERTAZZI: LUTERO. (Milano. Treves-kiadás.)

Ez a könyv nyolc fejezetből álló „tudományos" igényekkel fellépő „élet, kor és szellemrajz". Sajnos azonban sem az egyik, sem pedig a másik. Hiába ígéri a szerző előszavában és az első lapokon, valamint hiába harangozza be igy a kiadó. Egészen egyszerűen: nem életrajz azért, mert Luther életének egyenes, becsületes és egyszerű vonalait sem rajzolja meg. Nem korrajz, mert a kor belső rúgóival és összetevőivel egyáltalán nincsen tisztában; fogalmai zavarosak és alapjaiban tévesek. Végül nem szellemrajz azon egyszerű oknál fogva, mert a szellem valóban a szellem törvényein igyekszik haladni: tehát az igazság pillérein nyugszik. Ez a könyv pedig minden, csak nem az igazságra épült alkotmány.

Egészen egyszerűen az egész könyv Lutherben egy egyszerű „lázadó eretneket" lát, aki még amellett „lelki és testi abnormitásban" is szenvedett. Adatait úgy csoportosítja, forrásmunkáit úgy válogatta össze, hogy tökéletesen elsikkad éppen az, ami Luther egész munkájában a lényeg: az Ige melletti bizonyságtétel. Két nagyon érdekes tanulságot azonban bátran levonhatunk.

Mindenekelőtt azt, hogy a szerző meglehetősen értetlenül áll meg a germán lélek megnyilatkozásai mellett. Szinte érzi

az ember az egész könyvön átvonuló és néha az egész feszültségig fokozódó erőlködést, ami a szerzőben végbe megy és egyetlen ponton sem tud feloldódni. Akaratlanul is azt kérdezzük: a latin szellem igazában soha sem értette meg a germán szellem és lélek problémáit? Ezt nem lehet elmondani. Főleg a reformációs mozgalmakkal szemben nem. Hiszen csak utalni kell azokra a mozgalmakra, melyek Luther és Kálvin tetteit megelőzték éppen Itália területén. Az olasz lélek kész volt a reformációra. Csak éppen egy nagyon lényeges dolgot feledett el végbevinni önmagán: feltétel nélkül kiállni az Ige mellett. Az olasz nemreformátori mozgalmak mind belefulladtak a partikulárisztikus megmozdulások mocsarába: az egyházzal nem szakítottak az Ige érdekében. Mind több-kevesebb szempontból kiegyezett és ez lett a veszte. Vagy ha nem egyezett ki, minden más mellékszempontnak inkább engedett, semmint az Ige, a teljes Ige teremtő erejének. Hogy tehát a szerző nem érti Luthert, ennek az az oka, hogy az Igéhez nem sok köze van.

Ezt még az is megerősíti, amit második tanulságnak kívánunk elmondani, hogy az egész könyvben szinte beteges mániával mindenütt azokat a vonásokat keresi Lutherben is, melyek a római egyház által kreált „szentek"-ben vannak. Ez a jelenség szinte beteges. És megdöbbentő is. Főleg számunkra megdöbbentő. Nem az Ige fényénél nézi az embert, hanem az emberi képzelet, a legendák és elképzelések ködös illúzióit keresi. Nem az Ige realizmusa a fontos számára. És nem az a kiegyensúlyozott bizonyosság, ami a Kegyelemre fektetett életből áradt, hanem az oltárra emelt „szent" glóriája kell, kellene neki Lutherben is. Szinte sír a szerző lelke azért, hogy Lutherből nem lett — még a protestánsok számára sem — egy „közbenjáró", mint annyi más szentből. És így egyfajta kiábrándultsággal és csalódással fejezi be maga is fejtegetéseit.

A könyvnek van tizenkét képmelléklete is: Luthert, és korának szereplő személyeit ábrázolja.

Tőke László

NÉMETH LÁSZLÓ: KÉSZÜLŐDÉS. (Magyar Élet kiadása.)

Németh László az új magyar kritika kimagasló alakja. Talán tíz-tizenöt éve, hogy felfigyeltünk rá. Azóta hatalmas írói pályát futott be, ma kétségtelenül egyike legtermékenyebb íróinknak, aki egyidőben a szellemi élet legkülönbözőbb területein állja a posztot. Már-már emberfeletti munkabírása csodálkozásra készteti a kortársat és talán nem túlzás a kiadó részéről, ha az új kétkötetes tanulmánygyüjteményt a Tanu-előtti megjelölés címkéjével bocsátja útjára. Németh László írói pályája ma már olyan sokágú, hogy úgy látszik elérkezett az időbeli osztályozás pillanata.

A Készülődés a fiatal Németh László első irodalmi tanulmányait hozza. Az írások a Protestáns Szemlében, a Napkeletben, a Nyugatban jelentek meg s az irodalmi közvélemény figyelmét máról-holnapra a szerző személyére irányították. Mi az a plusz, amit Németh László a magyar esszébe hozott? A Készülődés csíráiban vagy félig kifejlett alakjukban mutatja ezeket az adottságokat. Ez még nem a közéleti reform széles skálájú hangja, még hiányzik belőle a minőség forradalmának kissé patetikus, de őszinte messzianizmusa. Az első, ami a Németh Lászlói tanulmányban megsuhintja az olvasót: a hang, az író hangja. Ez a kritikai hang már pusztán stílusával egy fölényes, sokat olvasott, tájékozott és egyéni meglátásokban gazdag önálló elme tiszta intonációja. Még nem tudsz semmit az író világnézetéről, irodalmi képzettségéről, egyéni állásfoglalásáról, már megejtett a stílusa és az a mód, ahogy a kritikus tárgyát megközelítette. A Németh László-féle tanulmányírás nemcsak abban tér el a kor többi kritikusáétól, hogy a jelenségeket mindig lé-

nyeges jegyeikben igyekszik megragadni s hogy a kritikusnak valóban van is érzéke e lényeg iránt, hanem abban is, hogy itt a stílusnak olyan autonóm szuggesztiója árad az olvasó felé, melynek ellentállni legalább is nehéz. A játszian könnyed nyelvkezelés, a kifejezőerő hajlékony rugalma, a szinonimák pazar készlete, a metaforák hihetetlen gazdagsága úgy szövik-járják át ezt a stílust, mint márványtömböt a benne futó erek és vonalak. Többnyire világos és exakt ez a stílus, néha szinte animális közelségű, de ha időnkint a mondanivaló megtorlódik és zsúfolt lesz a kép, az intuició sugallata rajta marad a könyv lapjain. Szerves stílus, ez talán a legjellemzőbb, amit elmondhatunk róla s ha meggondoljuk, ebben nagy adag dícséret van. Azt jelenti, hogy az író bizonyos fokig meg tudta kerülni vagy fel tudta oldani magában a közlés formájának kérdéseit, mert a mondanivaló sokkal erősebben él benne, mint az esztétikai mérték hogyanjai és miértjei. Ez is egyik elementáris sajátsága Németh László tanulmányainak: az anyaggal való szerves összetartozás, olyan nagyfokú elmélyülés, amely a költői mű teljes átélése, megemésztése után kikényszeríti a kritikusi véleményt. A stílus nem öncél, csak eszköz, de egyike a legfontosabb eszközöknek. Németh László tudatában van ennek s talán ennek köszönhető, hogy már legfiatalabbkori kísérleteiben is a mondanivaló egyéni megfogalmazása nem követelmény számára, hanem az esszéírás magától értetődő kelléke. Ez a stílus szereti a paradox tételeket, az elme szikrázó kisüléseit, a fogalmak hiposztazálását, a metaforát, a konkrét, szemléleti képet, mely utóbbi mintha csak Karácsony Sándor tételét támasztaná alá a magyar gondolkozás szemléletességéről. De személyes is ugyanakkor ez a stílus, az énélmény pőre levetkőztetése. Mondhatni szándékosan személyes, mint ahogy személyes a mondanivaló is. A kritikai mű nem egy valakinek, a tömegnek a véleménye, hanem minden sorában, minden hasonlatában visszamutat a kritikus személyiségére: ő az, aki vállalja a sokszor merésznek látszó kitételeket, hozzá forduljon az olvasó, ha vitázni készül a szerzővel. A jó esszéista elbújik a mondanivaló mögött, mondta egyszer Németh László. Nos, önmagára semmiképen sem vonatkoztatható ez a tétel. A Németh László-féle kritika éppúgy nem személytelen, mint ahogy nem lehet személytelen semminemű komoly művészi alkotás.

Németh László a huszas évek végén megkongatta a minőség elvének harangját. A Készülődés élő bizonyíték rá, hogy nem irodalmi divatból, különcködésből tette. A gyakorló kritikusi évek ízlésére és érdeklődési irányára igen éles fényt vet ez az új tanulmánykötet. Mi érdekelte ebben az időben Németh Lászlót? A magyar irodalmi mult örökké érvényes problémái, egy Sylvester János, egy Szenci Molnár Albert alakja s a jelenben mindaz, ami a fajta legszorosabb értelmében vett kultúrértéke s ami még értéknek bizonyulhat. A kritikus inaséve az mutatja, hogy az érdeklődés iránya helyes volt, a kritikusi ösztön érdemes anyagon csiszolódott. Az elmult tízhúsz esztendő irodalmi értékelésünkben is igen nagy reformokat hozott s a mult idők nem egy csinált nagysága ment feledésbe. Mi sem egyszerűbb, mint az idő távlatából ellenőrizni a régi megállapításokat. A Nyugat körül csoportosult írói gárda javarészt lezárt irodalmi periodust képvisel, a költők és írók csaknem kivétel nélkül megalkották a maguk művét. A Németh László akkori írói portréi ennek ellenére töretlen igazsággal élnek ma is. Amit Kosztolányi módszeréről írt, ma egyre esedékesebb. Egy-egy költővel, íróval kapcsolatos bizakodását igazolta az idő (Tamási, Erdélyi, Illyés), elmaraszta ló bírálata pedig ugyancsak megerősítést nyert. A világirodalmi kirándulások eseményszámba mentek akkor, amikor a tanulmányok megjelentek, kinyitották az ablakot Európa felé, neve-

ket és gondolatokat dobtak be a tudatba, igaz, inkább csak az írók tudatába.

A Készülődés egy kritikusi életpálya fontos életszakaszának dokumentuma, gondolatébresztő könyv, mint minden Németh László írás. Ugyanakkor azonban az írónak egy olyan sajátságára is rámutat, amelyet a legnagyobb sajnálatunkra kénytelenek vagyunk átmenetinek tartani. Ez Németh László enciklopedikus hajlama. Átmeneti, bizonytalan korok megokolttá tehetik ezt a folytonos szellemi kalandok után éhező tudásszomjat, végeredményben azonban el kell érkeznie annak az időnek, amikor az író kijelöli önmaga számára a határokat, melyeken túl nem merészkedhetik éppen a mű érdekében. A Készülődés óta bizonyára maga Németh László is átérezte ennek a feladatnak a fontosságát és le is vonta a következményeket.

Kovács Endre

KOVACS LASZLÓ: AZ IRODALOM ÚTJÁN. (Révai kiadás.)

Egyik tanulmányának *(Az író és kritikusa)* elméleti bevezetőjében Kovács László megrajzolja a kritikus két típusát: az elvekhez ragaszkodó dogmatikust és az irodalmi alkotások belső arcához hasonuló impresszionistát. Amikor az utóbbiról beszél, hanghordozása elárulja, hogy sajátmagát is ebbe az osztályba sorozza. Eltekintve azonban a burkolt személyes vallomástól, előttünk fekvő tanulmánykötete is ezt igazolja.

„Interregnumok idején nevelődött fel" — mondja mintegy önmagáról, hiszen alig lehet döntőbb irodalmi fordulót elképzelni, mint a hirtelen kisebbségivé vált erdélyi politikai helyzet és lelkiség által meghatározott holtpontot és újrakezdési kényszert. „Vakvágányon": ez a regénycím — egyike az első szellemi megmozdulásoknak az imperiumváltozás után — kifejezi az indulás kétségbeejtő perspektivátlanságát, melynek megrajzolásában az eljövendő irodalomtörténész könnyű lélekkel használhatja a sötét színeket, lévén a végső kifejlet amúgy is megnyugtató.

A sok kivezető út közül Kovács László „az irodalom útját" választotta, az esztétikusét, akinek kezében ott függ nemzedékének mérlege, az idő által hitelesített és a pillanat szükségéből tetszés szerint előkapott súlyokkal. Önfegyelmezést és „belső vigyázatot" igényel helyzete. „Hogy valamely irodalmi élet magasrendű, nem annyira az dönti el, hogy nagy alkotója van, de az, hogy van ilyen megfigyelője" — írja említett cikkében. Az erdélyi irodalmi tudat alakulásának ismeretéhez kétségtelenül nagyban hozzájárulna, ha a szerző kisebb bírálatai is együtt volnának, melyeket különben az irodalombúvár megtalálhat az *Erdélyi Helikon*, *Pásztortűz*, *Ellenzék* hasábjain, honnan a most egybegyüjtött tanulmányok nagy része már ismeretes előttünk.

De túlzás lenne az erdélyiség léptennyomon való hangsúlyozása. Az anyaországi és elszakított irodalom fejlődését évek multával egyre sokasodó szálak kötik össze. Legfontosabb költői alkotásaink útja egyáltalán nem volt elvágva Erdély felé és jóidőben érkezett, szerencsés kiadói propaganda az ő könyveik számára is teljes nyilvánosságot biztosított nálunk, sőt az „erdélyi" jelző igen sok esetben megérdemelt nimbuszt biztosított a könyv számára.

Kovács László könyvének tartalma az egymástól elvágott irodalmak egyforma szemmeltartásáról tanúskodik. Három Babits, két Móricz, egy Kosztolányi, Juhász, Surányi, Schöpflin, Márai tanulmány mellett ott szerepelnek írásai Makkai Sándorról, Kós Károlyról, Reményik Sándorról, Tompa Lászlóról, Dzsida Jenőről, Kuncz Aladárról, Tamási Áronról, Ősz Jánosról. A kötet hangleütését az 1923-ból származó Madách-essay lét és nemlét problémájával telített időszerűsítése adja meg; egyetlen egyszer rándul ki a világirodalomba, Wilde aprópójára, hogy lezárja vele az akkori „destruktív irodalom vitáját". Két átfogóbb jellegű

cikke közül az egyik (*Erdély magyar irodalmi élete*) Tolnai Gábor könyvéhez fűz megjegyzéseket, a másik (*Az erdélyi költő politikája*) a *Helikon* első felszabadult számát vezette be.

A két prózai-zsurnaliszta múzsa, az aktualitás és lapzárta mellett állandó ihletője a létért küzdő ember lelki készenléte: a politikum. Sajátos helyzete határozza meg, hogy többnyire nem irodalom-, hanem nemzetpolitikáról van szó. Irodalmi polémiák nincsenek a kötetben; a kétféle kritikusi feladat, a dudvairtás és a nemes növények ápolása, közül az utóbbit választotta. Nem annyira bírál, inkább méltat. Szemszöge helyes és elég széles kilátást biztosít. A vizsgált mű tartalmi és formai szempontjai egyaránt érdeklik. Sokszor egész finom dolgokat vesz észre, mint pl. Móricz trilógiája nyelvének történelmi fiktívségéről, vagy Tompa László kuriális verseléséről tett megjegyzései bizonyítják. De általában inkább leír, mint elemez. Hiányzik belőle a nagy essay anatomusi izgalma és diadala: a végső elmélyedés.

De ne felejtsük el, ezt helyzete is indokolja. Kovács László hivatásszerű, fontos posztot tölt be. Ha nagylélekzetű vagy az utolsó mondatrészig átgyúrt essayre nem is futotta, a mértéknek és aránynak mindig nemestörekvésű őrzője volt. *Vajda Endre*

HAT VERSKÖTET: (DÖMÖTÖR ILONA: VISSZASÜT A NAP 1940. — PALOTAY GYULA: KERESZT ÉS KORONA. — BIRÓ GYULA L.: FÁJDALOM. 1941. — SZALÓKY GÉZA: NAPJEMENTE. Turul Szövetség kiadása. Bp., 1940. — TATÁR ANDRÁS: VERSEK. Aszódi Ev. gimn. Petőfi Önképzőköre kiadása. — KÓNYA LAJOS: HAZUG ÉJSZAKA. Felsőgalla, 1939.)

Dömötör Ilonának ez a negyedik verskötete. Új költeményeiben a lemondás szépségét, az alázatos hit erejét hirdeti. Hangja komoly, gondolatai mélyérzésűek, belőlük a harmonikusan nyugodt, segítésre kész női lélek szól. Versei formailag gondosan kidolgozottak, kifejezésein tanult tudatosság látszik. Néhány szép sorára felfigyeltünk, kár azonban, hogy a nehéz kérdések megfogalmazása olykor a homályosságig fellengzős.

Palotay Gyula vallásos verseit gyűjtötte egybe. Nagyrészük epika, bibliai történetek versbeszedése. Néhány alkalmi költeménye emelkedett ódai hangja őszinte elmélyülést mutat. A külső forma már kevésbbé szerencsés, a kifejezések kissé kopottak, rímei sokszor csiszolatlanok. Költőibbek, sikerültebbek párosros csattanós reflexiói. (Hónapok, holnapok, Akvarell.)

Biró Gyula L. kis versgyüjteménye igénytelen verselést takar. Kiegyensúlyozott, melankólikus életszemlélettel el nem érhető boldogságról, elmult szerelemről dalol. Aforizmaszerű sorai, bánatos strófái kisvárosi emlékkönyvek bejegyzéseit juttatják eszünkbe. Emeljük ki közülük „A fecskék nyomán" c. szépen sikerült, hangulatos versét.

Feltűnően díszes kiállítású könyv *Szalóky Géza* kötete. A szerző nem ifjú titán, hanem lehiggadt lélek, aki naplemente előtt „deres fejjel" szedte egybe verseit, hogy világ elé tárja több mint félszáz költeményében érzelmeit és gondolatait. Szalóky ügyes verselő. Meglepő, hogy milyen sokféle versalakot használ, ahány vers, szinte annyi új forma. Hangszerelése azonban, enyhén szólva, elavult, képei, kifejezései nem is annyira a tegnapot, mint a tegnapelőttet idézik föl. Témaköre széles és változatos, de az állandó elmélkedő józanság és a nagyotakaró bölcselkedés fakóvá színteleníti még sikerültebb költeményeit is.

Hat ifjú év költői termését mutatja be *Tatár András* munkája. Első verseit tizenhárom éves korában írta és az érettségi után már ezzel a vastag verskötettel áll a nyilvánosság elé. Szép eredmény ez, de csak külsőleg, mert valójában a fiatal költő első kiállása kissé elsietett és főleg túlméretezett. Hogy lendületes

költői tehetség, azt könnyű megállapítani, de kis kritikai érzékkel azt is észre lehetett volna venni, hogy verseiben még több a gyermekes éretlenség, kamaszos kiforratlanság, semhogy ily komoly köntösben a nagyközönség elé léphessen. A nyilvános kritika más, mint az önképzőköri bírálat és ezt jó tudni, mert az elbizakodottság még nem elhivatottság. A versekről pedig csak röviden ennyit: Petőfi szellemének igazi átérzése nem abban áll, hogy költészetének látható külsőségeit iskolás modorban újraélesszük! Látunk már értékeket fölcsillanni Tatár András verseiben is, de mondjuk meg mindjárt, általában véve a mai, haladó szellemű magyar költészet más úton jár.

Kónya Lajos verseiben a gondolat és a forma küzd egymással. Mondanivalója tartalmas, érzései megkapók, de a kifejező készség csak ritkán áll arányban költői ihletével. A legszebb gondolatot, kitűnő meglátásait nem egyszer döcögő prózává laposítják durva rímei, stílusának szegénysége. Ha nyelve gazdagodik, ha formaérzéke fínomodik, még szép verseket várhatunk tőle. A lírai mag fölismerése, szociális hangjának kicsengése, eredeti képei és hasonlatai, egy-két részleteiben jó verse (Egy éhező sírjára, Vers az élet jóízéről, Elmegyek) biztató fejlődést jelez. *Bikácsi László*

HÁROM ÚJ ANTHOLOGIA. (*Mai Magyar Költők.* Szerkesztette dr. Vajthó László. Dante-kiadás. — *Költészet — 1941 Karácsonyára.* Dr. Vajna és Bokor kiadása. — *Szerelmes versek.* Szukits-kiadás.)

Tagadhatatlan tény, hogy az anthologia mindig kissé gyanús jelenség marad az igazi versértő számára, hiszen a költők, valami előre meghatározott sorrendben, mannequin-módjára billegnek el a nagyközönség előtt, akár egy divatbemutatón. Az anthologia azonban, minden másodrendűsége ellenére, fontos szerepet tölt be ma, mert gazdasági és egyéb okokból jóformán egyetlen híd a költő és az olvasó között. Az anthologiák elszaporodása csalhatatlan jele a vers-olvasás fellendülésének is. A háború valahogyan visszaadta a költő hitelét, melyet már csaknem elragadott tőle a díjbirkózó és a soffőr-hős. Az ember újra vágyik a csodára s a csodát csak a költő tudja megmutatni.

Hármuk közül a *Vajthó Lászlóé* a legvaskosabb kötet. Teljességre tör és terjedelménél fogva alkalmas lenne, hogy — legalább is mozaikszerűen — de megrajzolhassa jellegzetes költőink arculatát. Nagy érdeme a könyvnek, hogy kevés benne a rossz vers. A szerkesztő jellegzetes verseket szemelt ki, melyek sokat mondanak a költőkről. Sajnos, a szereplő költők névsora már fájdalmasan hiányos. Két nagy halottat vesz külön, mindkettő a nagy Nyugat-nemzedék után lépett fel: *Dsida Jenőt és József Attilát.* A harmadikról, a súlyos és magasztos páthoszú *Bányai Kornélról*, érthetetlen okból megfeledkezik. Erről a költőről tudnia kellett, hiszen a Nyugat *Babits*-szerkesztette anthológiájában is szerepelt. Örülünk, hogy helyet kapott ez összeválogatásban két rokonszenves papköltőnk: *Bódás János* és *Kiss Tamás*, de ugyanakkor rosszalnunk kell a kihagyottakat, akikből külön anthologiát is lehetne nyugodt lelkiismerettel csinálni. Kimaradtak az idősebb nemzedékből: *Bárd Oszkár, Imecs Béla, Olosz Lajos, Rozványi Vilmos, Nadányi Zoltán, Tompa László*, a fiatalabbak közül: *Barátos Endre, Berczeli A. Károly, Hegedüs Zoltán, Kiss Jenő, Mátyás Ferenc, Végh György*, hogy csak „kapásból" említsünk néhányat. Ezek a hiányok kissé nyugtalanítók e lelkes, jószándékú gyüjtemény olvasása közben.

A „*Költészet*" a „*Poetry*" magyar változata, e rokonszenves vers-újság karácsonyra nagyobb terjedelemben s válogatott tartalommal jelent meg. Itt a kritikus nem kérheti számon a teljességet, legfeljebb a helyes válogatást. És itten,

éppen e körül van a baj. *Szegi Pál* kitűnő bevezetője felcsigázza az érdeklődést, de maga a kötet csalódást kelt. A kiemelkedőket kellett volna adniok és ehelyett sok kevésbbé jelentékeny név szerepel és többek között ilyen nevek maradtak ki: *Bóka László, Horváth Béla, Karinthy Gábor, Képes Géza, Imecs Béla, Marconnay Tibor* és *Török Sophie*. Ez utóbbi, európai viszonylatban is kitűnő költőnő hiánya különösen megdöbbentő. Nélküle nem rajzolható meg a mai magyar líra arculata. A költőnőkkel különben is mostohán bánik mindkét gyüjtemény. *Debreczeny Lilla, Bihari Klára, Hajnal Anna, Kotzián Katalin* — hogy csak emlékezetből említsek néhányat — egyik könyvnek sem váltak volna szégyenére. — Reméljük azonban, hogy a következő szám bepótolja e hiányokat.

A „*Szerelmes versek*" c. anthologia bevallott célja, bizonyos hiányok betöltése. A világirodalomnak eleddig a nagyközönség számára ismeretlen új tájait fedezik fel e kitűnő műfordítók. A műfordítás, e fontos irodalom-diplomáciai feladat, hála Istennek, újra szívügye költőinknek. A négy fordító költői nevét már példa gyanánt is ide kell írnunk: *Képes Géza, Radnóti Miklós, Szemlér Ferenc* és *Vas István*. Szép és nemes művészetük humanista alázat talajából hajt ki. *Gönczy Gábor*

IBSEN HENRIK: PEER GYNT. (Drámai költemény. Fordította *Aprily Lajos*. Révai-kiadás.)

Embersorsot példázó drámai költemény alig kerülheti el, hogy a *Faust*-tal össze ne hasonlítsák. Így járt a *Peer Gynt* is, s ez az egybevetés nem ütött ki jól ránézve.

Pedig a két mű között alig találunk külső hasonlóságot s ahol leginkább látszik egyezőnek — a női eszmény fölemelő hivatásszerepének alapgondolatában — ott is más eszközzel és más cél felé halad. Gyökeresen különböző életérzés és stílusirány hozta létre a Faustot és a Peer Gyntöt. Goethe klasszikus remekével szemben Ibsen alkotása egy minden ízében századvég felé haladó embertípusnak álma. Nem akármilyen emberé, hanem a norvégé s ez a nemzeti irányzatossága követelte meg, hogy szatirikus és polemikus elemekkel szője át költője.

Talán szimbolizmusa okozta, hogy az általánosat keresték benne, az embert, minden embert. Pedig ez a realizmusból kinövő, belőle táplálkozó, mégis fölébe emelkedő kifejezésmód annak az új iránynak úttörő kibontakozása volt, amely igazán a lírában tudott tökéleteset alkotni, a franciáknál Verlaine, nálunk Ady költészetében.

Ibsen drámai költeménye, hol a lírai szépségek magaslataira ível fel, hol pedig metszően éles szatíra. Nyelve, stílusa is ennek megfelelően változik: ahol a szín és a szereplők úgy kívánják, népies a zöngése, máshol a romantikus költői nyelv hangszerelését szólaltatja meg, a szatírikus részletekben — különösen a negyedik felvonásban — telve van éles vágásokkal, időszerű célzásokkal. A nyelv, a hely és — egyre jobban — az idő távolságát is le kell győznie annak, aki a Peer Gynt fordítására vállalkozik.

Meg kell állapítanunk, hogy *Aprily* Lajos mindezekkel a nehézségekkel sikeresen birkózott meg s a norvég óriás drámájának újraköltésével teljes értékű művet alkotott. Ez a fordítás *költő* munkája. Különösen érezzük ezt a művészi szépségekben gazdag sorok visszaadásánál. Ilyenek: az első felvonásban Peer elbeszélése, a másodikban Peer monológja az esztenás lányokkal való jelenet után, Solvejg szavai, mikor az erdőbe, Peerhez érkezik (Nekem már utam vissza nem vezet...) és még más helyek.

Pedig Aprily ezekben a szárnyaló sorokban is ragaszkodott a szószerinti fordításhoz. A jó fordításnak ez az alapfeltétele jellemzi különben egész munkáját. Ragaszkodott az eredeti metrikájához, sor- és szótagszámához is, ezzel is megnehezítve feladatát s nem engedte meg magának azt a kényelmet, amit *Se-*

bestyén Károly, aki néhol — pl. az előbb említett monológban — magyar ütembe átcsapó trocheusba fordította az anapaestusokkal élénkített jambust s a szótagszámot is megnövelte.

Technikailag külön nehézséget jelentett a rövid, néhányszavas párbeszédek fordítása. Itt töredék-sorokon belül erősen megkötött és rögzített az értelem és alig vihető át egy-két sorral távolabbra a kifejezés, vagy egy-egy jelző, mint folyamatos beszédnél. Áprily fordítói művészetét ezeknek a helyeknek a mesteri megoldása is bizonyítja. Mindössze talán egy helyen szeretnénk valamivel többet az eredetiből. Ingrid jellemének, szerelmes voltának megvilágítására igen kifejezőek kérlelő szavai:

Kaere, vene — !
(kedvesem, drágám — !

A fordításban itt csak ennyi van: Peer — s utasítás híjján nem bizonyos, hogy a színésznő kérőn-szerelmesen fogja-e kimondani.

Még nehezebb egy értelem és szimbólikus jelentés szerint is kérdéses szónak visszaadása. Ez a: *Böjg*. Magyarázata Ibsen hazájában is vitákra adott alkalmat, próbálták megvilágítani, értelmét megközelíteni. Egy nagyon is absztrakt komplexus szimbóluma ez, a darabban alakot sem ölt, csak mint *hang* szerepel. Sebestyén Károly *A nagy sántá*nak fordította, nyilván a német Der grosse Krumme nyomán. A szó azonban inkább görbét, mint sántát jelent — mint a német *krumm* is. Bizonyos, hogy a *görbe* fogalma áll a komplexus középpontjában, szemben az egyenessel, a kerülő, szemben a nekivágással. — Áprily kerüli a fordítást. — Itt megjegyezzük még, hogy a *Böjgen* határozott névelővel ellátott alak, jelentése: *a* Böjg.

Nem tennők szóvá, ha nem váltak volna szállóigévé Norvégiában Peer Gynt híres szavai: Til slottet vestenfor maane... stb. Itt Áprily fordítása alapján azt hihetnők, hogy három, vagy legalább is két külön kastélyról van szó. Holott a „holdtól nyugatra, naptól keletre eső kastély" egy és ugyanaz; tipikusan népmesei fordulattal való megjelölése annak, ami nincs és nem is létezhet.

Hogy a sajátosan skandináviai viszonyok mennyire megnehezítik a fordító munkáját, mutatja a *stabbur* szó. A stabbur faépület, amelyben élelmiszert, főleg húst, szalonnát tartanak. Pincét pótol. Fordítása nehéz, hiszen ilyesmi nálunk nincsen. Áprily a „kis magtárszoba" kifejezéssel próbálja megközelíteni az értelmét.

Téves a *fuglefangernet* fordítása. Érdekes, hogy Sebestyén is, *Passarge* német fordítása is ugyanilyen tévedéssel *lepkeháló*-nak értelmezi. Holott ennek a jelenet értelme is ellene mond, mert az ördög nem lepkékre vadászik, hanem, — mint ő maga mondja — nagy és kövér sültre. A tévedés talán onnan ered, hogy *fugl* madarat, *sommerfugel* lepkét jelent. De a *fuglefanger* megtalálható a szótárban, jelentése: madárfogó, madárcsapda.

Végül még egy észrevétel. A szavak helyes kiejtése teljesen elsikkad ott, ahol eredetileg a karikával ellátott *å* betű szerepel. Ennek pontosan a hosszú magyar *ó* hang felel meg. Valószínűnek tartom, hogy nyomdáinknak nincs meg ez a betűje és így helyette a helytelen kiejtésre vezető egyszerű *a* betűt alkalmazták. Pedig könnyen lehetett volna segíteni a dolgon, mert Ibsen régies, svéd helyesírása helyett ma már Norvégiában sem ezt a betűt használják, hanem a kettőzött *aa*-t. Peer Gynt anyja nevét Ase helyett Aase-nak lehetett és kellett volna írni s megadni (elég lett volna egy helyen) a kettős aa olvasását. Mert félő, hogy így majd Áze-nak olvassák azt, (a mássalhangzót németesen znek ejtve), aminek helyes kiejtése: *Ósze*.

Szabó Richárd

NAGYPÁL ISTVÁN: BUDAPEST NEM FELEL. (Budapest, 1941. Franklin.)

Az utópiák és az úgynevezett fantasztikus regények csak a serdülő-korban lé-

vőket érdeklik, ha valóban jövőbe látó szándék alkotta azokat, ha fantasztikumuk csak az elszabadult képzelet játéka. Az igazi utópiák ihletője nem jós-viszketegség s nem a képzelet, hanem az erkölcsi állásfoglalás irodalmi megnyilvánulása, a formába kívánkozó társadalombírálat. Ahogy a történetíró multidéző ereje néha szépirodalmi értékű ábrázolást eredményez, úgy a társadalom szemlélője sem mindig formálja tételekbe felfogását, hanem meg is jelenítheti azt. A történeti értekezés és a történeti regény között olykor nehéz határt szabni (Móricz Zsigmond Erdély-trilogiája a mellett, hogy remek regény, határozott történetszemlélet kifejezője is), a társadalom-bírálat s az utópia is rokon-műfajok, a műfajhatárt itt is nehéz megvonni. Még az olvasónak is, hiszen nem könnyű eldönteni, hogy Swift életművében mi a megrendítőbb, lángoló dühe-é, vagy teremtő képzelete. (Akár fel se vessük a kérdést: vajjon ekkora képzelet nélkül lángolt volna-é dühe ily tűzoszlopként? Hiszen a kérdést azonnal meg kell fordítanunk: vajjon ilyen erejű morális indulat nélkül tudott volna-é világokat teremteni?) Csak az bizonyos, hogy Nagypál István művének belső mozgatója elsősorban társadalom-szemlélete s nehéz eldöntenünk, hogy írói tehetsége, vagy pedig e szemlélet plasztikitása tette-é őt regényíróvá.

Műve mindenesetre regény, éles társadalom-bírálata eleven életté formálódik, tipológiája emberalkotó erejű. Hogy morális szempontok ihlették, azt regényének hanyag, hipotetikus kerete mutatja: szüksége volt egy társadalmi határhelyzetre s nem sokat töprengve alkotta azt meg, feltett valami kozmikus balesetet, mely gázbaborítja Budapestet, feltette, hogy ez a gáz egyesekre hat, másokra nem, — nem sokat törődve azzal, van-e feltevésében elhitető erő, sőt azzal sem, hogy éreztesse az organikus kényszert, mely erre a feltevésre ragadta. A keret inkább ürügy, szerencsére nem elméleti fejtegetések ürügye, hanem az emberformálásé. Figurái nem válnak bábokká a mesterséges helyzetben, sőt feledtetik a helyzet mesterséges voltát. Írói intuicióját s arányérzékét dícséri az is, hogy a képzelt helyzethez nem alkotott képzelt környezetet. Regényének újszerűségét pedig az dícséri, hogy eltért a sablontól: fiktív világának nem egyetlen Gulliverje van, minden szereplő egy-egy Gulliver-típus s nem a meglepő, újszerű környezettel küzdenek, nem is az tart tükröt elébük, hanem egymás embervoltával kell megküzdeniük, életre-halálra, illetve személyiségből emberi szolidaritásba. Nem azt keresi, amit az álmodozók, hogy milyen lehetne egy eszményi társadalom, hanem, hogy a mai társadalom egyedeiben milyen lehetőségei vannak egy emberhez méltóbb közösségnek. A fikcióval nem csinál tabula rasat, sőt megterheli hőseit a jelen minden tehertételével: regénye a most zajló második világháború után indul...

Száraz humora, érzelmi modulációktól tartózkodó hangja s az a szarkazmus, amivel kiemeli a szemléletből ezt a lezüllött műformát, örvendetesen eltér irodalmunk szónoki-fellengző hajlamaitól s egy írói karakter mellett tesz bizonyságegy írói karakter mellett tesz bizonyságszük, hogy regényét leginkább ezzel ajánlhatjuk az olvasó figyelmébe. A képzelet csapongásából éppen eleget kap a magyar olvasó, irodalomban s irodalmon kívül egyaránt. Csemegének sem utolsó végre olyan művet olvasni, melyben egy író igazságérzete az ihletforrás.

Bóka László

Helyreigazítás. Miklós Ödön Sztárai drámáiról írt cikkébe néhány sajtóhiba csúszott be. Így a 23. lap 5. sorban a helyes szedés, mivel egy szól kimaradt: Sztárai drámáinak *forradalmi* színezete stb. A 24. l. alulról felfelé 10. sorban „hierarchiának" helyett „hierarchának", hasonlóan 25. l. 6. sorban „klérus" helyett „klérikus" olvasandó.

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

3

TARTALOM:

Révész Imre: **A debreceni kollégium és a magyar lélek** ● Raffay Sándor: **Két újszövetségi magyarázat** ● Gaudy László: **Az egyház sorsa, a lelkész exisztenciája** ● Otrokocsi Nagy Gábor: **A „csittvári krónikák"** ● **Könyvek és írók**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1942. MÁRCIUS **BUDAPEST** **LI. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

RÉVÉSZ IMRE: Vanyó Tihamér: A plébániatörténetírás módszertana — 87
PRÖHLE KÁROLY: Schumann F. F.: Gestalt und Geschichte — — — 89
K. D.: Kornis Gyula: Széchenyi és a magyar költészet — — — — — 89
SZILÁDY ZOLTÁN: Madariaga: Kolumbus Kristóf — — — — — 90
SZILÁDY ZOLTÁN: Pálfi Károly: A magyar nemzet ősvallása — — — 91
CSABAI ISTVÁN: Bíró József: Erdély művészete — — — — — — 91
KOVÁCS ENDRE: Bóka László: Vajda János — — — — — — — 92
SZABÓ RICHÁRD: Tatay Sándor: Zápor — — — — — — — — 93
SZABÓ RICHÁRD: Nagy István: A szomszédság nevében — — — — 94
VAJDA ENDRE: Rónay György: Fák és gyümölcsök — — — — — 95
GÖNCZY GÁBOR: Székely Júlia: Bűnügy — — — — — — — — 96

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Meghívó.

Folyó évi március 10-én, kedden délután 6 órai kezdettel a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, a Református Theologia (Budapest, IX., Ráday-utca 28. szám) Ráday könyvtártermében (fsz., az udvarban)

választmányi és ezt követőleg közgyűlést tart.

Társaságunk tagjainak minél nagyobb számban való pontos megjelenését szeretettel kérjük.

Tárgysorozat:

1. **Elnöki megnyitó.**
2. **Főtitkári jelentés.**
3. **Szerkesztői jelentés.**
4. **Pénztári jelentés az 1941. évről és az 1942. évi költségvetés bemutatása.**
5. **A választmány kiegészítése.**
6. **Esetleges indítványok.**
7. **Folyó ügyek.**

Budapest, 1942. február hó.

Tiszteletteljes köszöntéssel:

AZ ELNÖKSÉG.

A debreceni kollégium és a magyar lélek

A debreceni kollégium és a magyar lélek kapcsolatainak több mint kétszáz esztendő óta a kollégium énekkara, a Kántus a legnépszerűbb őrzője és fejlesztője. Áhítatos zsolozsmák, komor fenségű gyászénekek s mélyen a magyar lélekből fakadt vagy legalább azzal szorosan összenőtt fínom és édes világi énekművek zengő szárnyán lebeg ott a jó öreg Kollégium kedves képe mindazokban a magyar szívekben, amelyek erősebben szoktak feldobbanni e név hallatára: Debrecen. Ez pedig amint régen nem jelentett, úgy ma sem jelent pusztán vallásfelekezeti rokonszenvet. Sok jó magyar embernek — bármelyik templomba jár vagy nem jár imádkozni — régi emlékek drága íze gyűlik szájába s talán a szemébe könny, amikor meghallja valamelyik híres debreceni kántusdarabot s benne *„a rigidusnak híresztelt kálvinizmus édes mollját"*, ahogyan a neves és sokoldalú olasz író, Angelo de Gubernatis gróf, nemzetünk nagy barátja dícsérte meg a kántust 1885-i debreceni látogatásakor.

Ennek a szakadatlan és színmagyar folytonosságban talán legrégebb ideje fennálló hazai énekkarnak mélyen megindító, mert igazán keresztyéni a keletkezése. Az ifjan elhalt lángeszű Maróthi György professzor szervezte meg az 1739-i nagy debreceni pestis idején, hogy szép és harmóniás istenes éneklésével vigasztalja a gyászoló és rettegő szíveket. Azóta is, mindmáig, a vigasztalást tekintette és tekinti egyik legfőbb feladatának, e régi „vigasztalni" szavunk mindkétféle jelentésében: *meggyógyítani és megvidámítani.* Énekeiben, dalaiban volt és van drágalátos balzsamír a bűnei miatt bánkódó vagy a halál arca előtt reszkető szív sebére, letörli velük a haza és a nemzet sorsán fakadt keserű könnyeket, messze űzi a tépő gondot, a világfájdalmat és az életcsömört. *„Az ének az a szál, amely az embereket az angyalokkal összeköti"*, mert *„egyszer énekelni annyi, mint kétszer imádkozni"* — Maróthinak, az istenfélő tógás zenetudósnak ezek a szinte rajongásig áhítatos jeligéi még ma is vezércsillagai a Kántusnak és valóságos kultusszá teszik egy-egy szolgálatát vagy szereplését.

Nagyon fájhatott a szíve valamiért annak a gazdag szerb eredetű magyar nemesúrnak, vizesi és kevermesi Tököly-Popovics Szávának is, aki a napoleoni idők legvégén Debrecenben járt — talán az akkor európai hírű nagyvásárok idején — és a Kollégiumban meghallgatta a Kántust. Csaknem harminc évvel később a magyar közéletben előkelő szerepet vitt királyi tanácsos aranysarkantyús vitéz „érzékenyen" megemlékezett arról, hogy egykori debreceni látogatásakor milyen örömet és vigasztalást merített a kollégiumi diákok „harmonica" énekléséből — és sajátkezűleg

írt magyar szövegű alapítólevelében kijelentette, hogy a „hálaadót, amelyet mindig a szívében hordozott, íme most kiadja": ezer ezüst forintot rendelt énekkari ösztöndíjalapítványul a Kollégiumnak, kikötvén, hogy minden év január havának 14-én, ó kalendárium szerint, „harmonica ének gyakorlással" emlékezzenek meg róla a Kántus tagjai. Ezt a megemlékezést 1861-ben, a nagy görögkeleti hitű jóltevő századik születési évfordulóján, különös ünnepélyességgel tartották meg Debrecen kálvinista diákjai s arra meghívták a Tököly alapította s nevéről nevezett pesti szerb internátus ifjait is. Akkor, az abszolutizmus után, az alkotmányos élet első felpirkadásakor, nemcsak a debreceni diákok remélték azt, hogy a szabadság közös levegőjében utolsó üszke is ki fog lobbanni a nemzetiségi ellentéteknek, hanem remélte velük az egész, tavaszi lázban égő magyar nemzet is. Ó, hányszor kell még elénekelnie az örökifjú Kántusnak a „földiekkel játszó égi tünemény"-ről szóló szívbemarkoló Csokonaidalt, míg ez a nagy és tiszta magyar reménység egyszer valóra válhatik! De a Tököly Száva nemes görög arcélű, bölcs, öreg életművészt ábrázoló életnagyságú arcképe — debreceni teológusdiák mestermunkája — ma is ott függ a Kollégium egyik legdíszesebb helyén, mint jelképes megörökítése annak, ahogy Debrecen ősi iskolája a magyarságot mindig értelmezte és ma is értelmezi.

A török hódítás rettentő istencsapása következtében Tiszántúlt lett a színmagyar medencévé s az erdélyi fejedelemség, amelynek legjobb napjaiban ez az egész medence hatalmi vonzatába tartozott, még mint „elesett hős, puszta árnyék" is elég erős volt arra, hogy a tiszántúli magyarságot a maga történeti egyéniségében és tömör lelkiségében a változó politikai és világnézeti áramlatokkal szemben megőrizze. Ez a magyarság pedig a maga szellemi vezetését már századokkal ezelőtt a debreceni Alma Mater kezébe tette le. Ettől tanulta meg, hogy tiszántúli magyarnak lenni annyit jelent, mint csak Istentől félni s a Nyugatról jövő minden értéket csak azért vállalni, mert érték, de nem vállalni pusztán annálfogva, mert nyugati. A gerincében törhetetlen, faji és nemzeti érzésében meg nem vesztegethető, világszemléletében független, kemény életakaratú és nagyszerűen szaporodó színmagyarság képe a magyarországi köztudatban — sőt a debreceni országos vásárok révén a környező országokban is — a Tiszántúllal s annak egybefoglaló koronájával: Debrecennel és kollégiumával lett azonossá. Debrecen viszont ebben a maga telített magyarságában sohasem a féltékeny és kevély elzárkózás, hanem mindig a boldog kitárulkozás és a boldoggátevő vonzás ősi és ösztönös magyar politikáját követte. A Tököly Száva esete nem egyedülálló, csak *egy* kiválóan szép példa a sok közül. A XVIII. század óta már nemcsak azt vesszük észre a Kollégium történetében, hogy a két magyar haza minden tájáról, tehát még Erdélyből is, annálinkább a felső Tiszavidékről, a Duna-Tisza közéről és a Dunántúlról, valóságos rajokban keresik föl színmagyar református ifjak, holott ezeknek a saját vidékükön is állott rendelke-

zésükre nem egy híres iskola — és mégis Debrecenbe vágytak, mert valahogyan vonzotta őket a legnagyobb és legtömörebb magyar erő és mert az Alma Mater, a kegyes és tápláló anya a maga nem kicsiny jótéteményeit osztogatva, sohasem tett különbséget tiszántúli és nem tiszántúli fiúk között. Hanem észreveszünk még valami egyebet is. A Kollégium anyakönyvei már a XVIII. század közepe óta egyre sűrűbben tartalmaznak idegen hangzású neveket. Tanulnak itt svájci, bündeni református ifjak — köztük egy a híres, előkelő Rosius a Porta családból! — akiket a magyarság iránti bensőséges rokonszenv mellett bizonyára elsősorban a hittestvéri szoros egység hoz Magyarországra és Debrecenbe. Tanulnak itt aztán tömegesen felvidéki és alföldi evangélikus német és tót ifjak, akik Debrecenben nem „magyarosodnak el" a szónak külsőleges értelmében — amit itt nem kívánt tőlük senki soha —, de megtanulnak a színmagyarsággal mélyen együtt érezni s a magyar haza jövőjéért együtt dolgozni, és lesznek belőlük olyan egyetemes magyar értékek, mint pl. a ma is időszerű Tessedik Sámuel, Debrecen óriási tanítványseregének egyik büszkesége. Tanulnak itt végül — bizonyára nem gyűlöletet — cseh és morva, szerb, román, dalmata diákok is: a Kollégium sem fajukra, sem vallásukra nem néz, de tudományából és szeretetéből ugyanakkora karéjt szel őnekik is, mint a hajdúnak meg a kunnak, és ők magyarul talán (legalább is a még latin tudományú XVIII. században) jól meg sem tanulva, de a saját fajuk és vallásuk szeretete mellett a magyarság szeretetében is meggyarapodva térnek majd vissza szülőföldjükre.

Éppen e miatt az egyetemesen vonzó és tápláló, erős és mély lelki magyarsága miatt Debrecent a XIX. század közepe tájától már a katolikus magyarság is másként nézte, mint azelőtt. Fennmaradt egy hihetetlenül bájos emlékezés arról, hogy az egyik legnyugatibb magyar egyházmegyének volt a mult században egy nagyszerű magyar kedélyű püspöke, akinek a neve-estéjén a szeminárium kispapjainak énekkara egy ilyen szövegű dalt szokott volt énekelgetni:

Debrecenben díszlik egy szép rózsafa,
Illatozó piros rózsa van rajta.
Mit ér nekem a fa piros rózsája,
Ha magam is nem mehetek hozzája...*

A debreceni teológus-kántus jókedvének tiszta és színmagyar gyöngyözésére tehát még ott is fölcsendült az ártatlan és meleg visszhang, ahonnan legkevésbbé várta volna a köztudat. De nemcsak a fiatal szívek dolga volt ez a visszhang. Századunk elején országos kongresszusra gyűltek össze Debrecenben a magyar tanárok s ez alkalommal, egy híres pannonhalmi bencés-

* *A szombathelyi egyházmegye története*, szerkesztette Géfin Gyula. Szombathely, 1929. II. kötet, 242. l. Ismertetést írtam róla a Protestáns Szemle 1930. évi folyamában.

tanár és egy izzólelkű debreceni teológiai professzor pohárköszöntőváltásából és lelki ölelkezéséből ragyogott fel először az azóta szállóigévé lett nagy magyar látomás: *a híd Debrecen és Pannonhalma között.**

Sohasem volt tehát szűk és egyoldalú az a magyar érzés és magyar gondolkozás, amelyet a debreceni Kollégiumban tanult a Tiszántúl magyarsága. De természetesen nem volt *jelleg nélküli* sem. Debrecen iskolája minden református, sőt általában protestáns főiskolával osztozott bizonyos közös jellemvonásokban, amelyek által ezek az iskolák máig kiható érvénnyel formálták a hatássugaraik alatt állott magyar életet. A közös vonások már onnan érthetők, hogy ez iskolákban mind a wittenbergi egyetem és az a mellett szervezett magyar bursa vagy coetus volt a közös őse és alaptípusa. A bursák középkori eredetű intézménye érdekes kombinációja volt a mai egyetemi szemináriumi oktatás csíráinak és az önellátó internátusi rendszernek, még pedig többé vagy kevésbbé nemzeti (tehát nem pusztán faji) és önkormányzati alapon. A wittenbergi magyar bursában igen erőteljesen továbböröklődött a középkori egyetemi ifjúság önkormányzati szelleme s a Wittenbergában tanuló magyar diákok ezt az önkormányzatot két irányban is nagyszerűen tudták felhasználni: egyfelől szigorú fegyelemmel őrködtek a magyar becsület fölött, amelynek tudományban, erkölcsben és szokásban, még a ruházkodásban is fokozottan ki kellett tűnnie az idegen földön; másfelől tudatosan dolgoztak azon, hogy a magyarság számára minél több befolyásos külföldi jóbarátot szerezzenek s egy olyan rendszeres magyar „kultúrdiplomáciát" építettek ki, amelynek csak a legújabb évtizedekben akadt párja. Wittenberg révén lett minden hazai protestáns főiskolánknak egészen a legújabb időkig közismerten jellegzetes vonása az ifjúság önkormányzati szervezettsége, ez pedig az újkori erős magyar autonómikus gondolkozásnak vált egyik eredtető forrásává mind az egyházi, mind a világi élet területein. És Wittenberg révén lett minden hazai protestáns főiskola egy-egy kultúrdiplomáciai gócpont Nyugat protestáns többségű országai felé: a németbirodalmi, svájci, holland, angol egyetemeken továbbtanuló magyar diák nemcsak odakünn érezte magát a magyar szellem és a magyar igazság követének, hanem hazajötte után is, valamelyik főiskola tanszékében vagy az egyházkormányzat magasabb fokán teljes súlyát átérezte annak a felelősségnek, amely őt külföldön szerzett összeköttetései fenntartására és elmélyítésére nemcsak protestáns, hanem kifejezetten magyar szempontból is kötelezi.

Az önmagát kormányozni tudó európai magyar, aki önérzetes tud lenni önelégültség nélkül s akiben az a tudat, hogy szellemileg *egy* nemzetnél sem alábbvaló, egy pillanatra sem fojtja el a külföld felé irányuló tudásvágyat: ez a magyar típus került ki

* L. *Dóczi Imre* cikkét: Egy szállóige története. Protestáns Szemle, 1927. 629—630. l.

a hazai régi protestáns főiskolák műhelyéből, Debrecenből is. De Debrecenben volt valami, ami ezt a típust egészen egyénileg formálta és színezte, mind az önkormányzat, mind a kultúrdiplomácia oldaláról. A színmagyar ifjúságot oktató hazai protestáns főiskolák közt ugyanis Debrecen kollégiuma volt az egyetlen, amelyet nem fejedelmi kegy fundált és nem is fő- vagy köznemesi pátrónusok bőkezűsége tartott fenn, hanem egy gyökeresen magyar város jómódú, műveltségre szomjas és az áldozatban kifogyhatatlan polgársága. Ennek a polgárságnak magának is szemefénye volt az önkormányzata, mely Debrecenben, a XVII. század legzivatarosabb napjaiban, respublika-arányúvá nőtt; tehát ösztönösen megbecsülte az ifjúság önkormányzatát is, viszont minden elfajulására azonnal és erélyesen lecsapott, ami máshol — ahol a kollégiumi autonómia nem egy kifejlett, erős polgári autonómia kebelében élt — nem történhetett meg olyan egyhamar és olyan eredményesen. Ezért az ifjúsági önkormányzat sok természetes visszássága itt kapta meg a legtöbb jóakaratú ellensúlyt. És ez a polgárság, nagyműveltségű vezetői révén — akik akárhányszor akadémikus képzettség birtokában is tovább űzték iparukat vagy kalmárságukat — a legbelsőbb összeköttetést tartotta fenn a debreceni kollégiumban folyó szellemi munkával s annak révén a külföld protestáns tudományos köreivel. Debreceni polgárok, tanácsurak, bírák neve, mint a Biblia kiadóié, tudományos művek maecenasaié, külföldező diákok támogatóié bejárta a Nyugatot és már akkor megkorrigálhatott bizonyos egyoldalú — teljesen még ma sem kipusztult — képzeteket a magyar élet „feudális" szerkezetéről. A debreceni kollégium volt jó ideig — s lehetett volna tovább is, hogyha a magyar társadalomfejlődésnek ez az iránya sajnosan össze nem zavarodik — a legeurópaibb s ugyanakkor legmagyarabb polgári életforma szellemi műhelye.

Evvel azt is megmondottuk, hogy a debreceni kollégium már a régebbi századokban sem volt kizárólag „papnevelő" intézet. A lelkészképzés volt ugyan benne az akadémikus kurzus tetőpontja — ami megegyezik a középkori s részben az újkor-eleji egyetemi gondolattal —, de tanítványai sorából egyre nagyobb számban kerültek ki lelkészek és pedagógusok beláthatatlan sokaságán kívül a polgári kormányzat, általában a világi életpályák díszei is. Tulajdonképen már a XVII. század utolsó harmadából csonka egyetemnek tekinthető s a város és a vele sokáig még szervezetileg is egybeforrott református egyház a legnehezebb időkben sem sajnált semmi áldozatot azért, hogy négyszázados álmát megvalósíthassa, kollégiumát valódi egyetemmé fejlesszthesse. Ez az álom 1914-ben nem egészen az eredeti elgondolások szerint öltött testet: a háromkarú kollégiumi akadémiából orvosi fakultással kiegészített négykarú állami egyetem lett. A kollégium egyik legnagyobb diákjának, Tisza Istvánnak nevét viselő tudományegyetem több tekintetben nagyon is méltó és eredményes folytatója és továbbfejlesztője a kollégium hagyományainak; de magát a Kollégiumot nem pótolhatja hiánytalanul a ti-

szántúli magyarság életében. A lelkész- és tanárképzésnek az állami egyetemen folyó tudományos részét a lélekformálás és a világnézet oldaláról kiegészíteni, valamint a ma már elvileg szintén főiskolai fokra emelt tanítóképzést végezni továbbra is a Kollégium feladata maradt. Ezért a Kollégium, bár vannak a succrescentiát biztosító középfokú tagozatai is, ma lényegében éppúgy főiskola, mint az volt az állami egyetem létesülte előtt. Tiszántúl egymillió és háromszázezer református színmagyarjának — az egész magyar reformátusság felének — leendő lelki vezetőit, a templom és az iskola neves és névtelen hőseit ezután is csak Debrecen kollégiumának kell szent hivatásuknak nem pusztán mestereivé, hanem harcosaivá és hitvallóivá kiformálniok.

A magyar lélek szempontjából életbevágóbb feladatai sohasem voltak még a debreceni kollégiumnak, mint ma, lélekrendítő, lélekcserélő bőszült idők forgatagában. Viszont anyagi lehetőségei a feladatai nagyságához mérten még sohasem voltak annyira szomorúan csekélyek, mint ma. Hiszen a Kollégiumnak úgy kellett eljutnia egy újabb világháborús korszak gazdasági terhei és bizonytalansága közé, hogy még megközelítőleg sem épülhetett meg abból a súlyos vérveszteségből, amely az első világháború következtében érte, legnagyobbrészt a hadikölcsönjegyzés természetes hazafi áldozata folytán megsemmisült ötödfélmillió aranykoronányi tőkevagyonának elvesztésével.

Bizonyosan hisszük, hogy az a magyar lélek, amelynek szolgálatában ajándékozza, szórja és emészti önmagát négyszáz év óta ez a tápláló, kegyes Anya — az a magyar lélek, amely a debreceni kollégium nélkül csonka volna, nem vesz minderről közönyösen tudomást, és az öreg fészek zengő szavából kihallja nemcsak a multak édesbús dallamait, hanem a jövő érces indulóját is.

Révész Imre

Két újszövetségi magyarázat

1. **A megigazulás útja. Törvény vagy evangélium. A galáciai levél.** Fordította és magyarázta *Kiss Jenő*. Sopron, 1941. 2. **Isten igazsága. Pál apostol levele a rómabeliekhez.** Fordította és magyarázta *Karner Károly*. Győr, 1942. — Mindkét mű a Keresztyén Igazság kiadása.

A Keresztyén Igazság c. folyóirat könyvkiadással is foglalkozik. A kiadványok között vannak igen értékes munkák is. A Keresztyén Igazság tehát jó szolgálatot végez egyházunkban. Kiss Jenő munkájának kiadásával jó szolgálatainak sorozatát érdemesen gyarapította.

A galáciai levélről helyesen állapítja meg Kiss Jenő, hogy ez a római levéllel együtt Pál apostol legfontosabb levelei közé tartozik. Hiszen a keresztyén vallás alapvető kérdését: a megigazulás útját és módját világítja meg. Ezen a kérdésen fordul

meg a keresztyének sorsa, élete, jelentősége és hivatása. Felekezetekre való szakadásának is ez az egyik főoka. Nincs hát a keresztyén egyházaknak fontosabb életkérdése a megigazulás kérdésénél.

Kiss Jenő tudományos készültséggel mélyed bele tárgyába. Minden mondata magán viseli az alapos tudás bélyegét. A bevezetésben helyesen állapítja meg, hogy a levél „az üdvösségrejutás helytelen és helyes útját" helyezi szembe egymással. Az apostol a törvény és az evangélium viszonyát állapítja meg. E levélnek „jelentősége nemcsak történeti szempontból van meg, hanem elvi tekintetben is a jelenkor vallásos emberének és vallási ellentéteinek és harcainak helyes megítélése szempontjából".

A munkát három nézőpontból lehet és kell megítélni: a fordítás, a magyarázat és a felosztás szempontjából. A fordításról meg kell állapítanunk, hogy egészében kifejező, világos, pontos és biblikus. Nem akar mindenáron újkodni és nem ragaszkodik feltétlenül az eddig használatos kitételekhez. Inkább szabad, mint kötött fordítás, de a szöveg mindenütt érthető és — ami fő — nem félreérthető. Egyes kifejezések azonban nem sikerültek. Csak a fontosabbakat említem meg.

1: 6. „elfordultok" helyett jobb a régi kitétel.

A 7. versben lévő zárjeles toldások szükségtelenek.

A 8. versben „evangélium gyanánt" fölösleges.

A 13. versben „tén emén anasztrofén pote en tó Judaiszmó" nagyon nehézkes ebben a magyar köntösben: „zsidó életfolytatásom", egyszerűbb és helyesebb: hallottátok, hogyan viselkedtem zsidó létemre.

A 16. versben „hina eüangelizomai aüton en toisz ethneszin" túlságosan szabad és nem is megfelelő így: „hogy hirdessem a róla szóló evangéliumot a pogányok között".

2: 5. Az ‚alétheia tu eüangéliu" kifejezésére szürke ez a kitétel: „az evangélium való lényege". A magyar beszél valaminek a velejéről vagy igazáról; a lényeg még a való szóval bővítve sem fejezi ki a görög értelmét.

8. versben „eisz" nem lehet: között, hanem: számára.

10. versben „azzal a hozzátevéssel, hogy"... az eredetiben ez áll: „monon" = de, csak, csakhogy.

A 2: 11—14. versben több kitétel szorul javításra: „szemtől szembe álltam vele, mert elítéltetett" helyesebben: szembeszálltam vele, mert rászolgált a feddésre.

„elkülönítette magát" helyett: elkülönült, különvált.

„magukkal rántották" helyett: megnyerték.

„evangélium való lényege szerint" helyett: igazában.

„nyilvánosan" helyett: mindnyájuk előtt.

„pogányul" helyett: pogány módra.

„hogy zsidó módra éljenek" helyett: zsidóskodásra.

15. versben „hémeisz füszei Judaioi" = „mi természet szerint zsidók"; jobb így: „mi született zsidók".

21. versben „atheto" értelmét nem fejezi ki ez: „hiábavalóvá teszem", inkább: érvénytelenítem, lerontom.

3: 1. „Kicsoda varázsolt el titeket". Nem lehet, mert elvarázsolni = mássá tenni, pl. a mesebeli hőst kősziklává változtatni; itt azonban megbabonázásról, lelki eltérítésről van szó.

3: 5. fordítása rendkívül nehézkes.

8. versben: „előre hirdette örömhír gyanánt" igazában ezt jelenti: meghirdette az örömhírt.

14. versben „hogy Ábrahám áldása a pogányoké legyen" helyett így kellene: hogy az Ábrahámnak adott áldás (vagy: Ábrahám megáldatása) a pogányokra szálljon (eisz tá ethné).

15. „Ime (még) egy embernek megerősített végrendeletét sem teheti senki érvénytelenné és nem fűzhet hozzá semmit", az eredetinek ez felel meg inkább: Lám az ember érvényes (vagy hiteles) rendelkezését sem érvényteleníteni vagy pótolgathatja senki. Igy lehet a 17. versben folytatni a hasonlatot: Azt mondom pedig, hogy az Isten által előbb érvényessé tett rendelkezést a 430 esztendő mulva lett törvényadás nem fosztja meg érvényétől, hogy lerontsa az ígéretet.

4: 9. „most azonban ismerve Istent, még inkább ismerve Istentől", az eredetinek és a magyarosságnak is így felel meg inkább: Most ellenben, mint Istent ismerők, még inkább mint Isten által ismertek.

A „sztoiheia" szó jelentése csakugyan „elemek", de talán jobb volna hozzátenni, hogy *természeti* elemek.

10. „kairoi" aligha korlátozható az „ünnepi időkre", hanem inkább fordulók, időszakok, évfordulók.

20. „en hümin" nem: „miattatok", hanem: titeket illetőleg, veletek szemben.

23. „test szerint... ígéret szerint született". A szembehelyezés ezt is megtűri, de az értelem mégis így kívánja: testtől... ígéret következtében született.

5: 5. „ek piszteósz elpida dikaioszünész apekdechometha" mivel nem alétheia áll, hanem dikaioszüné és mivel az egész levél a dikaioszüné elnyerésének útját fejtegeti, csakis így szabad fordítanunk: hitből várjuk a megigazulás reménységét.

7. „ki akadályozott meg", helyett: ki vetett gátat, ki gáncsolt el.

9. „„megkelti" helyett: megkeleszti (a tésztát).

10. „kénytelen lesz ítéletét elviselni" helyett egyszerűen a szöveg szerint: viseli majd ítéletét.

16. „legó de" = azt mondom pedig.

17. „a test és lélek egymással szemben állanak" helyett így: ellentétesek, ellenlábasok.

25. „pneümati" a dativus a magyarázatban is helyesen kata értelmű, tehát nem „lélekben", hanem lélek szerint. Ezt a mondatot különben szabadon így lehetne leghelyesebben magyarul mondani: Ha lélek éltet, lélek vezessen is.

6:16. „akik ezen mérték szerint vándorolnak, béke rajtuk és irgalom" helyett jobb így: akik e szabály (kanon) szerint járnak, béke van azokon és irgalom.

17. „Ne okozzon számomra gondot" jobb volna így: Ne legyen terhemre, vagy: ne terheljen engem.

A munka legterjedelmesebb része természetesen a magyarázat. És ebben találunk valóban fényes, a szöveget helyesen megvilágító fejtegetéseket. Sokszor a fordítás igazi formáját is a magyarázatban kapjuk meg. A jeruzsálemi tanácskozás jelentőségét és Pál apostolnak a keresztyénség önállóságát mentő szerepét világosan állítja a szerző az olvasó elé. Ennek az esetnek párhuzamosa az antióchiai összeütközés, amelynél Pál álláspontja ismét szépen domborodik ki.

Nagyon találó szerzőnek az a megállapítása, hogy „a megigazulás az Isten előtti igazságrajutásnál a súlypontnak az emberről

Krisztusra való áttolása". Ez is helyes: „Alapvető zsidó theologiai felfogásból indul ki az apostol és mégis e ponton a leghatározottab az elkülönülése a zsidó felfogástól, sőt e ponton töri össze a zsidó-farizeus theologiát teljes egészében". „A iustificatio iniusti a bűnös megigazulása... egyrészt jogi forma, másrészt kegyelmi aktus." Általában a megigazulás mivoltának és folyamatának kifejtése a munka egyik legjobb része. De hiszen ez is a levél és a feldolgozó munka legfőbb tárgya.

Viszont kissé homályos a 2:20, a Krisztussal való megfeszíttetés értelmezése. Több van abban, mint egyszerű elsajátítás!

A 3:1. magyarázatánál Anselmusra hivatkozik a szerző. De nem elég a hivatkozás, hanem meg is kell mondani, mit tartott Krisztus haláláról Anselmus.

A 3:2 magyarázata is hiányos: a hit hallásának és a törvény cselekedetének ellentéte Pálra nézve döntő fontosságú. Másutt a szerző is jobban fejtette ezt ki.

A munka egyik legsikerültebb része a törvény jelentőségének és üdvtörténeti szerepének fejtegetése 3:11—14 magyarázatában. Ennek kifejtésével a munka voltaképpen meg is tette kötelességét, elvégezte hivatását. A megigazulás útja tisztán áll a hívő előtt!

Ami a levél tartalmának megállapítását és tagolását illeti, arra vonatkozólag én nagyon egyszerű és áttekinthető vázlatot vagyok bátor ajánlani. Mert a tudós szerző tartalomjegyzéke nagyon szétes̈ő.

A levél megírására az kényszerítette az apostolt, hogy az igazi és egyetlen evangéliumot holmi „futkározó atyafiak" megmásították és a galáciabelieket erre akarták rácsábítani. Pál tehát I. Az ő evangéliumának igazolását sorolja fel 1:6—4:5.

Igazolja ezt: 1. külsőleg (1:6—2:14) *a)* annak eredete 1:6—12, *b)* a jeruzsálemi gyülekezet jóváhagyása 1:13—2:10, *c)* az antiochiai vita 2:11—14; 2. igazolja belsőleg (2:15—4:5) *a)* az evangélium veleje a hit által való megigazulás (2:15—21), *b)* saját hitük (3:1—5), *c)* az ószövetség (3:6—12), *d)* maga a Megváltó (3:13—14), *e)* a törvény (15—25), *f)* a felszabadulás ténye (3:26—4:5).

II. főrész: Az evangélium kötelezése: Az új élet: (4:6—10:1). A hívőnek szakítania kell: 1. multtal (4:6—20), 2. szakítania kell a törvénnyel (4:21—5:12), 3. új életet kell élnie (5:13—6:10) éspedig *a)* egyénileg (5:13—26), és *b)* a felebarátokkal szemben (6:1—10).

Végül jön a befejezés (6:11—18), melyben az apostol visszatér a neki fájó és a keresztyénségre nézve végzetes zsidóskodástól való óvásra.

Mindent összevéve, Kiss Jenő munkáját a magyar theologiai irodalomra nézve nyereségnek tartom.

Karner munkája is a Keresztyén Igazság kiadványainak sorozatában jelent meg. Készséggel és örömmel állapítom meg, hogy értékes és érett munka.

Szerző az Előszóban nyomatékosan rámutat a római levél-

nek nemcsak fontosságára, hanem fordításának és magyarázatának nehézségére is. Ez a nehézség meg is érzik, különösen a fordításán. Maga mondja: „A görög szöveg hol bonyolultan hosszú, hol hihetetlenül tömör, ezért igyekeztem rövidebb és a magyar észjáráshoz alkalmazott mondatokra felbontani. Kérem kritikusaimat, hogy gondolják meg a feladat nagyságát: ha valóban meg akarják szólaltatni magyar nyelven Pál apostolt, akkor bajosan kerülhetjük el az általam követett eljárást." Milyen ez az eljárás, elég lesz annak megismertetésére e pár hely közlése:

Karnernál:

Pál, Krisztus Jézus szolgája, akit Isten apostolul hívott el és kiválasztott amaz evangéliumának (hirdetésére). — Ezt prófétái által előre megígérte a szent iratokban Fia felől (aki test szerint Dávid magvából származott, de a szentség Lelke szerint hatalommal megdicsőült Isten Fiának bizonyult a halottak közül való feltámadása által). Általa, a mi Urunk Jézus Krisztus által nyertünk kegyelmet és apostoli tisztet, hogy engedelmes hitet munkáljunk az ő nevéért minden (pogány) népben. Tibennetek is, akiket ugyancsak Jézus Krisztus hívott el. Isten minden szeretteinek, akik Rómában laknak, az elhívott szenteknek: kegyelem stb.

Pálnál:

Pál, Krisztus Jézus szolgája, elhívott apostol, kiválasztva Isten evangéliuma számára, amelyet prófétái által szent iratokban ígért meg előre az ő Fia felől (aki test szerint Dávid magvából származott, de a szentség Lelke szerint valósággal (vagy hatalmasan) Isten Fiának bizonyult a halottak közül való feltámadással, aki által nyertünk kegyelmet és apostolságot hogy az ő nevéért engedelmes hitet keltsünk minden pogány népben, akik közé tartoztok ti is, Jézus Krisztus elhívottai, Isten Rómában lévő szerettei, elhívott szentjei: kegyelem stb. (1: 1—7.)

Találomra veszek még egy kis szakaszt:

Karnernál:

Ábrahám vagy ivadékai nem a törvény közvetítésével kapták azt az ígéretet, hogy örökségül nyerik a világot, hanem a hiten alapuló igazság révén. Mert ha a törvény alapján állók volnának az örökösök, akkor üressé válnék a hit és megsemmisülne az ígéret. A törvény (Isten) haragját idézi fel s ahol nincs törvény, ott törvényszegés sincs. Tehát (Isten) hit alapján (adja az ígéretet), hogy kegyelemből (nyerjük el az örökséget) s érvényessé legyen az ígéret minden ivadék számára: nemcsak azok számára, akik a törvény alapján állanak, hanem azok számára is, akik úgy mint Ábrahám, hitet tanúsítanak. Mert (Ábrahám) — amaz íráshely szerint: stb.

Pálnál:

Mert Ábrahámnak vagy az ő ivadékának nem törvény útján (adatott) az ígéret, hogy örökösse lesz a világnak, hanem hitbeli igazság révén. Mert ha a törvény alapján örökösök, akkor üressé vált (inkább: hiábavaló) a hit, semmis az ígéret. Mert a törvény haragot kelt, ahol pedig nincs törvény, ott törvényszegés sincs. Azért hitből, hogy kegyelemből való legyen, hogy az ígéret minden ivadék számára érvényes legyen, nemcsak annak, aki a törvény szerint az hanem annak is, aki Ábrahám hitéből való, aki mindnyájunknak atyja, amiért meg van írva, stb.

(4: 13—17.)

A fordítás mindenütt ilyen kötetlen, igazában parafrázis. De érthető. A szabad fordításnak azonban mindig megvan az a veszedelme, hogy félrevezeti a fordítót. Pl.: a 4:13-ban az „ek piszteósz" kitételt szerzőnk így fordítja: „hiten alapuló" (igazság). Ha csak alapul rajta, akkor kivülötte áll, az „ek" pedig azt akarja megértetni, hogy az az igazság a hit gyümölcse, belőle sarjad ki, nélküle el sem képzelhető, tehát nem a hitre van építve, hanem a hitből nő ki és a hitből táplálkozik. Ilyesféle elvétéssel gyakran találkozunk a fordításban.

A magyarázat már sokkal értékesebb. Ebben mindenütt jól átgondolt, tudományosan megalapozott és egészében megálló értelmezésekben gyönyörködhetünk. Tarlózni ugyan itt is lehetne tévedések vagy egyéni nézetek után, de ezt minden emberi alkotásnál megtehetjük. Karner magyarázatai egészben véve jók és világosak. Nem volna szabad azonban ilyeneket mondani: „a körülmetélkedés a választottság sakramentuma", mert a sakramentum már patinás szó a keresztyénségben. Az sem helyes, hogy Istent többször mondja „világfölényesnek", ami majdnem profanizálásnak látszik. Helytelen a szavak rövidítése is úgy itt, mint a Galatai levélben (pl.: ill., ÓSz., ÚSz., stb.), mert egy komoly tudományos munka nem tűri a rövidítéseket.

Karner munkáját pedig komoly tudományos munkának kell tekintenünk. Különösen értékes a „Függelék", ahol széles és alapos tudományos készültséggel magyarázza meg és igazolja a levélben levő sarkalatos theologiai fogalmakat. A „Függelék", úgy exegetikai, mint dogmatikai szempontból a munka legértékesebb része. Aprólékos kritikával nem akarom kisebbíteni, csak gratulálok hozzá.

Csak a keresztségre vonatkozó fejtegetésekre kell néhány megjegyzést tennem. Amit Karner a keresztségről mond, bizvást elfogadhatjuk. Még többet is lehetne róla mondani. Valakivel azonban polemizál, mikor ezt mondja: A keresztség nem „az egyházba való felvétel" szertartása vagy sakramentuma, de nem is olyan „szertartás", melynek célja „a vallásos megtisztulás és belső megszentelődés kiábrázolása". (Czeglédy: Bibliai Lexikon II. 653.) Helyesen hangsúlyozza, hogy: a keresztség — alapvető értelme szerint — a szent Isten cselekedete a bűnös emberen. A keresztség által Isten szenteli meg a bűnöst (I. Kor. 6:11.), Szentlelkével itatja meg és az Egyháznak, Krisztus testének tagjává teszi (I. Kor. 12:13.). Később ismét ezt mondja: „A keresztség által valóságosan tagjává leszünk az Egyháznak, Krisztus testének". A keresztyénség hajnalán is, azóta is mindig a keresztséggel vették és veszik fel az embereket az egyházba, tehát a keresztség csakugyan az egyházba való felvétel szentsége. Hogy ez azután nem meríti ki a keresztség jelentőségét, az természetes. Hogy pedig a keresztségben történtek „megújítását", vagy valami egyházi szertartást (bizonyosan a konfirmációra gondol a tudós szerző, hiszen nem is gondolhat másra) azért kellene gyakorolnunk, mivel a keresztség által még nem lettünk „teljesjogú" tagjaivá az egyház-

nak, azt tudtommal senki sem állítja. Itt bizonyosan félreértésről (nem akarom mondani: félremagyarázásról) van szó. A konfirmáció az általános protestáns felfogás szerint: megerősítés. Ezzel ki van mondva, hogy önálló jelentősége, vagy éppen szentségi tekintélye és szerepe nincsen. Nem is újít meg semmit, hanem megerősíttetik benne és vele a Krisztushoz való tartozás igérete s e tudatos vallástétel után válik a hívő az egyház teljesjogú tagjává. Ez a vallástétel szükséges már csak azért is, mert Jézus azt mondta: Aki vallást tesz énrólam az emberek előtt, én is vallást teszek arról az én mennyei Atyám előtt.

Karner azt mondja: „Isten az ember istentelenségére és gonoszságára haragjának kinyilatkoztatásával felel." Isten nem felel senkinek semmire. Ő mindenben a kezdeményező. A gonoszság ellen öröktől fogva kinyilatkoztatta ítéletét, az istentelen tehát ebbe az ítéletbe ütközik bele. (13)

Karner 3:25-nél azt mondja: „Isten Jézust rendelte, vagy pontosabban odaállította a világba, előállította, előhívta elrejtettségéből a világ nyilvánosságába". A „proetheto" mást jelent és a „hilasztérion" sem engedi meg ezt a magyarázatot. Inkább így: Amint a szövetségládát fedő lemez az engesztelésül ráhintett vérrel együtt az ítélő Isten egész figyelmét leköti és a különben szigorúan ítélő bíró a bűnt büntetés nélkül hagyja, ugyanígy tesz Isten most is: Jézust állítja oda a bűnös elé engesztelésül és csak őt nézi, míg a Jézus mögött hitével meghúzódó bűnös megtorló ítélet nélkül marad, tehát Isten kegyelmében részesül Jézusért. (27)

Karner azt mondja, hogy Jézust nem lehet példaképnek tekinteni és „példája nyomán közeledni Istenhez. Ilyesmiről az Újszövetség nem beszél." Pedig bizony beszél. Maga Jézus is többször mondja, hogy kövessék őt (és nem csupán a kereszt felvevésére szorítkozik), azt is mondja, hogy tanuljanak tőle alázatosságot és szelídséget. Pál apostol is biztatgatja a híveket, hogy Jézus nyomában járjanak, aki még isteni dicsőségéről is önként lemondott, csakhogy másokon könyörüljön. (118) Karner meg felpanaszolja, hogy „Jézust igen sokszor erkölcsi példaképpé tesszük, sőt alacsonyítjuk le". Ha csakis erkölcsi példaképnek tartaná őt az emberiség, ezzel valóban megrövidítené, sőt le is alacsonyítaná Jézus messiási jelentőségét, de ha erkölcsi példaképpé is nem tenné, akkor is megrövidítené életet formáló jelentőségét. Jézus a hívőre nézve mindig erkölcsi példakép volt és az is marad. (119)

A Fil. 2:6—11 magyarázatába nem akarok belebocsátkozni, csak annyit állapítok meg, hogy a „harpagmosz" nem abban az értelemben „zsákmány", hogy azt Jézus „önző módon a saját hasznára törekedett volna kihasználni", hanem abban az értelemben, hogy nem zsákmányként fosztották meg istenfiúságától, hanem önként mondott le róla és vette fel a szolgai formát. (125)

Több ilyen részletet is bírálat tárgyává lehetne még tenni, de ezek felhordása sem rontaná le a munka komoly értékét.

Raffay Sándor

Az egyház sorsa, a lelkész exisztenciája

Március a rendkívüli események hónapja. Ha csak az utolsó emberöltő eseményeit vesszük vizsgálat alá, akkor éppen azt jegyezhetjük fel, hogy nemcsak hazánk életében, hanem Európában és a keresztyénségre különösképpen ható változásokban, éppen március hónapban folytak le a döntő események. Kortársaink nyilatkozataiban a forradalom szónak sokkal enyhébb és megszokottabb csengése van, mint volt atyáink szóhasználatában. S napjainkban, amikor világszerte döntő eseményeket jósolnak, s amikor nemcsak gazdaságpolitikai változásokra készül el a világ nagyobb része, hanem teljes lelki és világnézeti átalakulás vagy megújhodás alapjait akarja lerakni az egymással szembenálló két fél, nem látszik érdektelennek az a téma, amely címünkben adva van.

Ilyen kérdést csak nagyon őszintén lehet felvetni. Tudományos dialektikával felkészülten is lehetne feleletet adni kérdésünkre. Sokkal egyszerűbbnek, de éppenséggel nem kényelmesebbnek látszik az a kísérlet, ha az egyházi újságíró nem-theologus szemével íródik a cikk, hanem inkább a magyar protestáns területen külön is természetes egyetemes papság gondolkodására való tekintettel.

Igen szellemes *Frick* Heinrich marburgi egyetemi theologiai tanárnak az a meghatározása, mely a világot a következő területekre osztja: Egyházakat igenlő, az egyházakat kiirtani akaró és teljesen tagadó s az egyházak tevékenységeit magánjellegű vállalkozásoknak minősítő politikai és földrajzi egységek.

Sokan abban a hiszemben vannak, hogy csak ceruzát kell kézbe venni s a földgömb mellé állni s első látásra be lehetne rajzolni háromszínű irónnal a különböző jellegű területeket. A valóságban sokkal nehezebb ez a feladat. Nemcsak azért, mert az államok magatartása, éppen korunk forradalmi jellege miatt elég gyorsan változó, hanem azért is, mert az egyházak aktivitása és kényszerű passzivitása sok helyen éppen a vélt erőnek vagy erőtlenségének pontos ellentéteit szokta a világ előtt megmutatni.

Az előbb említett német theologiai tanár mondása: „Unsere Politik heisst Deutschland, unsere Religion heisst Christus", nemcsak megnyugtató sokak számára, hanem egy meglevő egyházi erőnek kifejezésre juttatása is. Elkülönülőben van sok területen az eddig erős szövetségben élt egyház és állam s ma már érthető az a mondat, amelyet fentebb idéztünk. De elgondolható az is, hogy a világ ítélete szerint teljesen összeroppant orosz görögkeleti egyház, az öregebb nemzedék támogatásával a poraiból fog megújulni, még abban az esetben is, ha ezzel a fiatal nemzedék sorairól is kellene lemondania. Mert előállhat az a helyzet, hogy a most zajló események után nem úgy lesz, mint a közelmultban

történni szokott, hogy mindenért az egyházakat tették felelőssé, hanem megtörténhetik az, hogy előbb a politikusok vagy politikai irányok vonatnak felelősségre, mert azt látja a közösség, hogy a világi hatalom súlyosabb eltévelyedéseket követett el, mint amilyeneket a multban az egyház számlájára írtak. Viszont évtizedekkel ezelőtt, ha világi, vagy egyházi közösségekben valaki az egyház bűneiről beszélt, ideges kapkodással jelezte a többség, hogy ez a kérdés nem illik a miliőhöz. Napjainkban mindegyik egyház természetesnek tartja azt, hogy kritikai megítélésben részesül a világ és világiak részéről. Az a felekezeti érzékenykedés, amely régen nem volt ismeretlen fogalom, lassan múzeumba kerül s felváltja ezt a kiváltságos helyzetből következő magatartást a józan belátás, hogy Krisztus egyházának valóban nincs szégyenleni valója a világ előtt.

Ezt a változást a forradalmak váltották ki az egyházak életében, s nyugodtan eredménynek és olyan eredménynek kell minősíteni ezt a lelki átalakulást, mely az úgy az egyház és állam közötti viszonyt megjavíthatja, mint az egyházon belül lényegbevágó és az egyházi közösség jobb jövője érdekében váratlanul kedvező belső erősödéseket eredményezhet. Az államnak az egyházzal szemben támasztott igényei minden világtájon emelkedni fognak. Talán nem honvédelmi vonatkozásban támasztanak igényeket az egyházakkal szemben, de arra fogják esetleg irányítani az egyház figyelmét, amire eleddig a kelleténél kevesebbet gondolt: a népre. Az egyházaknak pedig az állammal szemben támasztott igényeiket kell mérsékelniök. Ha ma még vannak is olyan államegyházak, amelyeknek Isten kegyelméből élre került vezetői teljes politikai befolyást követelnek a velük szemben békés államtól, valószínűnek látszik, hogy ez az állapot rövidesen gyökeresen megváltozik. Ennek a változásnak első élményei sokak számára nagyon kellemetlenek lesznek, de meg kell szokni a gondolatot, hogy ez a változás megváltozhatatlanul és megakadályozhatatlanul bekövetkezik.

Az ecclesia militans típusai megálmodhatták ezt az új állapotot s ezek közül sokan talán öntudatlanul, de erőteljesen akarták az egyház azon programmját kialakítani: teljes befelé fordulás, új kegyességi életforma s az egyháznak a világtól, azaz az államtól való teljes elszakadása. Arra azonban nem számított ez a csoport. hogy ez a lelki frontváltozás, a világiak és az egyházellenes lelkek előtt a megfutamodást jelentette, s azonfelül az is történt, hogy ezzel az új programmal az egyház elevé lemondott mindazokról a megkeresztelt tagjairól, akik látszat szerint távolodóban voltak az egyháztól, sőt a teljes elszakadásra is gondoltak.

Az élet megköveteli a haladást s ezért örül a reform-koroknak. Az államok éppen fennmaradásuk miatt a reformok egész sorát akarják valóraváltani abban a reményben, hogy az átalakulás megadja azt a pluszt, amire az állam jövője szempontjából szüksége van. Az egyházak úgy szerepelnek a köztudatban, mint minden reformmozgalomnak természetes, született gátjai. Konzer-

vatív államok az egyház ilyen érdemeit sohasem mulasztották úgy hangsúlyozni, hogy az egyház ezt öntudatosan, mint a maga meggyőződését, vallja a külvilág előtt. Ma már nem lehet ellene a reformoknak s azért kifelé való megnyilatkozásaiban mindenről beszél, csak éppen a közösségét legjobban érdeklő s legfontosabb kérdésről, a reformról. Például hazai vonatkozásban a földreform egyszerű és komplikáltabb kérdéseiről, amikor arra kényszerültnek látszott, akkor sem nyilatkozott s ezzel a hallgatásával magára vállalta azt az ítéletet, amely akkor is elhangzott s a jövőben még kíméletlenebb stílusban fog elhangzani.

Mert bár az egyház súlya az állam emelkedő jelentősége mellett mindig kevesbedni fog, annyira mindig és állandóan hatalom lesz, hogy az egyház nyilatkozataira felfigyel a világ. Politikai magatartására nem kíváncsi a világ. Minden nyitott szemű ember tudja, hogy az egyházban a politikai akciókat mindig aposztaták, neofiták és konvertiták inszcenálták s ma már éppen ezért kellő értékére is szállították le az egyház politikai megnyilatkozásait. Bizonyos azonban, hogy az államban élők s egyáltalán nem egyházias lelkek, ha az egyház sorsa miatt életét egészen más jövedelmekre építené, teljesen megértenék s nem akadályoznák ezt a vállalkozást. Ha az egyházi adózás valamilyen előttünk ismeretlen okból alkalmazható többé nem volna, mindenki tudomásul venné azt, hogy az egyház nyomda, könyvkiadó és újságkiadó üzemet tart fenn, vagy olyan jóléti intézményeket (kórház, menházak), amelyekből jövedelem húzható, vagy olyan egyéni földgazdálkodást folytat, melyből alkalmazottait élelmezni tudja, vagy olyan fa- és szénkereskedelmi vállalatot tart fenn, melyeknek jövedelméből a várható egyházi adó többszörösét tudja megszerezni. Korunkban, amikor az államok első emberei nem kapnak királyi javadalmazást, hanem esetleg könyveik jövedelméből élnek, az egyház számára is járhatónak látszik a hasonló életre való berendezkedés. Az egyház anyagi léte még a leglehetetlenebb körülmények között is lehetségesnek látszik. Más kérdés az, hogy a második világháború után kialakuló politikai helyzetben milyen sors vár az egyházra. A tengelycsoport várható győzelme letompítja az egyházakkal szemben eddig mutatott meg nem értését, s azután erőteljesebb akciók indulnak meg mindkét részről az ellentétek kiegyenlítése érdekében. Annyi kezdeményező akció, olyan váratlan külpolitikai sakkhúzás s a valódi és láthatatlan ellenféllel szemben eddig mutatott lovagias magatartás bizonyíték arra, hogy ez esetben békességes korszak következik az egyházak életében, feltéve, hogy az egyházak megnyugosznak abban a tényben, hogy hatáskörük és munkakörük részben módosul, de cselekvési és mozgási szabadságuk megmarad.

Az angolszász-front győzelme esetén az egyház sorsa befejezettnek látszik. Túl a mende-mondákon és a hírverések igaz és hazug mondásain, nem lehet kétséges az, hogy az istentelenség hatalmának középeurópai területekre kiterjeszkedő hatalma azt a főcélt látja maga előtt, hogy a legkonzervatívabb intézményt,

az egyházat megsemmisítse. Hogy e terv megvalósítása végrehajtható lesz-e, arra gondolni nem szívesen merünk, de ha ebből a lehetőségből valóság lesz, mérhető ideig az az egyház, amely az időtlen időkig való életében bízik, azt fogja megtapasztalni, hogy a látható és láthatatlan egyház fogalmainak dogmatikai felszámolása korai volt, mert hiszen lesznek területek, ahol az egyház élete láthatóan nem lesz érzékelhető, csupán láthatatlan hatalmát és erejét lehet hirdetni. Hihetetlennek látszik, de megtörténhetik az is, hogy a most harcoló ellenfelek, bár eddig mindig azt hangoztatták, hogy a harc végén egyik félnek a porondon kell maradni, a borzalmas vérontástól megiszonyodva, mégis kötnek kiegyezéses békét, mely esetben mindkét fél engedni lesz kénytelen merev álláspontjából általában s az egyház mellett vagy ellen elfoglalt álláspontjából.

Az egyház szavát tanítását, akaratát a lelkész szólaltatja meg. Az a lelkész, akit az egyház és a világ, mint gyülekezeti lelkészt, püspököt, esperest, vallástanító-lelkészt, vagy intézeti lelkészt, vagy segédlelkészt stb. ismer. A hivatás ezen exponensét a világ nemcsak liturgusi magatartásában veszi pontosan szemügyre, hanem világi szerepléseiben, hivatali fogadó-szobák zárt termeiben, szórakozásaiban, megnyilatkozásaiban, véleményt nyilvánítani nem akaró hallgatásában, egyházi és világi örömünnepek fesztelen perceiben, az elragadtatott örömök átélésében és a nyomorúság hordozásában, szóval: az élet minden viszonylatában. De nemcsak mint az evangéliumi gondolat hittel és értelemmel való megszólaltatóját figyeli a világ, hanem kíváncsi arra is, hogy a hitigazságokban elmélyülő lelkészi lélek mit vetít ki csendes meditáción keresztül környezetébe s nyilatkozatai milyen vonatkozásban vannak a napi, világnézeti, kor és társadalmi problémákkal. Figyeli hitbeli megelégedettségének anyagi elégedetlenségekben megmutatkozó kitöréseit, az Igével kapcsolatos természetes és örök engedelmességének változásait, elégedetlenségeit egyházi és világi hatóságokkal és személyekkel szemben.

Amerikában nem titkolják a nyilvánosság előtt, hogy egyikmásik keresztyén denomináció lelkészének havi jövedelme mennyi dollárt ér meg. Európában lassan mind jobban elszaporodnak a proletár lelkészek, akiknek havi jövedelme és keresete nem éri el a havi kétszáz pengőt. Nemcsak missziói lelkészek, hanem előkelő norvég és francia protestáns lelkészek, mint áhitott nagy jövedelmet kívánják vissza a háború előtti szerény javadalmaikat. Amilyen nagy mértékben özönlött az ifjúság Európa- és világszerte a lelkészi pályára, most olyan visszafejlődés mutatkozik s míg az elmúlt időben különben annak voltunk tanúi, hogy pl. hazánkban a különböző szerzetes tanító-rendek tanárai hagyták el gyorsan az egyházi stallumot s helyezkedtek el világi intézeteknél mint világi tanárok, most naponként értesülünk olyan döntésekről, hogy lelkészek máris elhagyták lelkészi szolgálatukat, vagy elhagyni készülnek. Ennek okát kutatva mindenki mindenre gondol, de azt senki nem meri kimondani, amit egy értelmes

presbiter mondott, hogy talán magában az egyházban lehet a hiba. Az egyház iránti hűség kérdését világiaknál, de lelkészeknél is az egyház várható sorsa determinálja.

A sok helyen már meglevő lelkészhiányon segítendő, bevezették az úgynevezett felolvasó istentiszteleteket, amelyen a lelkész nélkül maradt gyülekezet istentiszteletén a gyülekezet valamelyik öreg és köztiszteletben álló tagja, aki felolvassa az Igét, az imádságot és az igehirdetés megírt, azaz nyomtatásban kész formáját. Ezt megelőzően sokan voltak az egyházban olyanok, akik a diakónusi intézmény bevezetését ajánlották. Nem számolt ez a kísérlet azzal a lehetőséggel, hogy az a gondolat, amely a lelkészeket elvonja az egyháztól, vagy az ifjúságot távoltartja a teológiai iskoláktól, az ugyanolyan hatást fog gyakorolni a diakónusokra és diakónus jelöltekre is. Hazánkban is és külföldön is sok világi ember vállalkozott evangélizáló és igehirdető munkára. A csoport-mozgalom szinte fokozta ezt a tevékenységet. Ma már se szeri-száma a világi apostoloknak. Szinte a keresztyénség első századainak eseményei ismétlődnek meg. A még húsz év előtt zsidó vallású férfiak úgy hirdetik az igét az egyházban, mintha az evangélium emlőin nevelkedtek volna fel s templomainkban evangelizációt tartanak lelkészek részére olyan világi férfiak, akiknek főfoglalkozása meglehetősen távol áll az egyházi szolgálattól. Vannak olyan közösségek, amelyekben orvosok esketnek és temetnek lelkészek helyett. Oroszországban, addig, amíg még éltek lelkészek, az üldöztetés ideje alatt kénytelenek voltak lelkészi multjukkal esetleg nem egyező szolgálatot is vállalni, de vajjon annyira mélyre zuhant volna Európában az egyház sorsa és annyira bizonytalanná vált-e a lelkész exisztenciája, hogy mindezek megtörténhettek? Évek óta tanúi vagyunk annak a megtisztelő értékelésnek, melyet a magyar kormány végzett az újonnan visszacsatolt területek református és római katholikus lelkészeivel szemben, akik, úgy látszik, nemcsak egyházi, hanem nemzeti szempontból is olyan kiváló és hálás elismerésre méltó szolgálatot végeztek, hogy behívás formájában tagjai lehettek a magyar országgyűlésnek. Befelé nézve kell meditáljunk azon, hogy evangelikus lelkészt nem ért ilyen kitüntetés. A lelkészi szolgálat ilyen megbecsülése, de még inkább az egyház és sok lelkész ilyen kiváló szolgálata szinte azt állítja elénk: kell az üldöztetés, kellenek a kínok és keservek, amelyek több erőt és több személyes értéket kívánnak meg az embertől, mint a csendes béke.

Mindent összegezve azt kell állítanunk, hogy az az idő, amelyben élünk, kezd olyan lenni világszerte, melyben úgy az egyház sorsa, mint a lelkész exisztenciája problematikussá válik. Ez az állítás nem jelentheti azt, hogy óriási veszedelem árnyéka nehezedik rá akár egyikre, akár a másikra, hanem azt mutatja, s ezt értékelni kell mindenkinek, hogy olyan történések sodrában vagyunk, amikor e világ két legrégibb, legállandóbb s meggyőződésünk szerint legnélkülözhetetlenebb tevékenységének léte sokak szemében bizonytalanná kezd válni.

Az egyház történelme tud arról, hogy multjában voltak már nagyobb megkísértések s veszélyeztették az egyházat sokkal közelebbi veszélyek is, mint a mostaniak. Minden századnak voltak olyan írói, akik papi tükör címen a közvélemény számára érdekes írtak a kor lelkészeinek félszegségeiről, tévedéseiről, esetleg hűtlenségeiről vagy elvilágosiadásáról. Ma már a katholicizmus sem retten vissza a pápák bűneinek és mulasztásainak feltárásától. Ezt a sorsot egyszerűen vállalni kell ma.

Meggyőződésünk az, hogy *azt a munkát, amit eddig az egyház végzett, semmiféle intézmény át nem veheti.* Az egyház egyes munkaterületeinek tevékenységét viszont az állam esetleg jobban végeztetheti el. A lelkészi szolgálat egyes tevékenységeit elláthatják világiak, esetleg sokkal jobban, mint a lelkészek, de azt az összetételt s komplikált tevékenységet, amelyet a lelkésznek végezni kell, csak egész ember s csak a lelkész végezheti el, függetlenül attól, hogy ezt a szolgálatot nyugodt, vagy nélkülözésekkel telített állapotában végzi el. Ezt a hivatást sem lehet más hivatással helyettesíteni. Azt azonban mind az egyháznak, mind a lelkésznek látni kell, hogy már e háború folyamata alatt, de még inkább a háború befejezése után olyan világszemlélet lép az eddig ismertek helyébe, amellyel szemben érvényesülni, fennmaradni, vagy megmaradni a régi eszközökkel s a mostani gondolatrendszerrel aligha lehet. Nagyon valószínű, hogy nem az a szellem őrzi meg az egyházat és a lelkészt, amelyet ma sok helyen a többség vall és hirdet.

Gaudy László

A „csittvári krónikák"

Mályusz Elemér mutatott rá először nemrég megjelent művében, *A türelmi rendelet*ben arra, hogy a XVIII. századi református papság mai középosztályunk egyik korai változatának tekinthető. A század elején még egyet jelentett ez a társadalmi réteg a református kollégiumot végzett, tekintélyes részben nemnemesek, de nemesi jogokat élvezők rendjével. A század vége felé annyiban megváltozott a helyzet, hogy — nyilván a felvilágosodás hatására felkeltett műveltségi hiány-érzet következményeként — mind több és több nem papi pályára készülő növendék is aláírta a kollégiumi törvényeket. A debreceni Kollégium 1792-i törvényei már említik, az 1796-iak pedig már külön rendelkezéseket is tartalmaznak a nem-tógás diákok, tehát világi pályára készülők számára. De a kollégiumi nevelésnek ez a fokozatos „elvilágiasodása" nem jelentette egyszersmind azt is, hogy az a szellemi és — némileg — társadalmi egység, melyet az azonos nevelés biztosított, felbomlott volna akkor, midőn a kollégiumokban már nemcsak a szorosabb értelemben vett egyházi szolgálatra készülők nevelkedtek. Sőt ellenkezőleg: éppen a XVIII. század legvégén

és a XIX. század első harmadában vált kollégiumot végzett református társadalmunk igazi középosztállyá — műveltségi és társadalmi helyzetet, nem pedig vagyoni állapotot és születési előjogokat értve ezen fogalmon. Ennek a társadalmi rétegnek — papoknak, tanítóknak és vagyonukból élő, de gyakran megyei vagy városi hivatalt is vállaló lateiner nemeseknek — középosztályi jellegét elsősorban irodalmi műveltsége adta meg. Ennek az irodalmi műveltségnek — természetesen csak az átlag-emberekéről szólva itt — letéteményese az a kéziratos gyüjtemény-irodalom, melynek a valóságból kiinduló, de a romantika világába lendülő leírását Jókai Mór adta meg *Eppur si muove* c. regényének *Csittvári krónika* c. fejezetében.

Jókai képzelete itt is, mint sok más esetben, a valóság világából indult ki. A XVIII. század két utolsó és a XIX. század három első évtizedében valóban nagy divat, sőt égető szellemi szükség-érzet kielégítése volt református kollégiumainkban, Debrecen mellett elsősorban Sárospatakon oly kéziratos könyvek összeírása, melyekért nem egyszer büntetésben is részesültek az író-másolgató diákok. Jókai fantáziájának a szüleménye azonban a „csicsvai könyv" népetimológiás elferdítéséből alkotott név („Csitt! — azt teszi, hogy legyünk némák" — magyarázza Jókai), továbbá az, hogy ő csak egyetlen ilyen titkos-tartalmú könyvről beszél, holott igen sok ilyet írhattak ebben a korban, hiszen ma is 33 darab Debrecenben és Sárospatakon másolt gyüjteményről van tudomásunk. Jókai egyéni leleménye végül az is, hogy a *Csittvári krónikát* csupa olyan fiatal emberrel íratja, akikből később országoshírű nagyság lesz. A valóság ezzel szemben az, hogy a kéziratos gyüjteményeket éppen a diákság átlaga írta. Annak a kornak a nagyjai számára, amelyről Jókai ír, ez a kéziratos gyüjtemény-irodalom már csak korszerűtlen, primitív életformája miatt sem válhatott irodalmi eszményévé. Annyiban mégis igaza van Jókainak, hogy — bár a romantikus és biedermeier irodalom szempontjából elmaradott volt is a kéziratos gyüjtemény-irodalom stílusa — a következő kor nagyjai számára mégis bizonyos mértékben kiindulássá, iskolává válhatott. Azáltal ugyanis, hogy a gyüjtemények akarva-akaratlanul tömérdek népi elemet őriztek meg, a debreceni Kollégiumban, éspedig épp a gyüjtemény-írás korában itt tanult Arany Jánoson keresztül táplálóivá, szerény forrásaivá lehettek a népies költői iránynak. Ebből a kéziratos gyüjtemény-irodalomból vette pl. Arany *Hatvani* c. „népmondája" meséjét; de ennél sokkal jelentősebb az, hogy Arany már diákkorában megismerkedhetett belőle a „magas", korszerű irodalomtól lényegesen különböző, annál sokkal egyszerűbb, népiesebb költői modorral.

A gyüjtemény-irodalomnak a mai kutató számára való érdekessége és egyben értéke mégsem ebben a felsőbb, magasabbrendű, nyomtatott irodalomra tett hatásában van, hanem abban, hogy sokat olvasott népszerű olvasmánya volt XIX. századi református vidéki középosztályunknak. A középosztály irodalma

volt ez, s magának a *Csittvári-krónika*-irodalomnak is megvan ez a „közép"-jellege: a népköltészet és a tulajdonképeni irodalom között foglal helyet. A népköltészethez nemcsak annyiban van köze, hogy számos olyan dalt — „éneket" — őrzött meg mintegy első fogalmazásban, melyeket ma népdalokként ismerünk (Lám megmondtam Angyal Bandi..., Most megyek ki a faluból..., Már minálunk verbuválnak kötéllel..., Nem anyától lettél..., Isten jónap' bíró gazda..., Cserebogár, sárga cserebogár... stb.), hanem bizonyos kezdetlegesebb népiesség, öntudatlan, nem-szándékolt, de mégis félreismerhetetlen nép iránti érdeklődés és hagyomány-mentő törekvés nyilatkozik meg benne. Szemléltetően mutatja ez az irodalom, hogy az a vád, mellyel oly gyakran illetik mai középosztályunkat, hogy t. i. elszakadt gyökerétől, a néptől, erre a középosztályra még semmiképen nem érvényes.

A népdal és a különösen a mai olvasó számára népiesnek feltűnő műdal mellett legkedvesebb szövegeik a verses és prózai adomák voltak. Tágabb értelemben véve ezt a műfajt, ide sorozhatjuk a sokáig szintén csak másolgatás útján terjedt és gyüjteményszöveggé lett *Ludas Matyi*t is. Mint ebben a valószínűleg mintaképpé vált verses elbeszélésben, a vele egyidős, hasonló műfajú és hangú versekben (*A csökmei sárkányhúzás, Mennyből jött levél, A paraszt és cigány* stb.) egyaránt népi alakok vagy azok is szerepelnek. S ami a legfontosabb: ennek a középosztálynak még nem volt — nem is lehetett — népszínműszerű paraszt-szemlélete: nem a különcöt, a tőlük különbözőt, hanem igen gyakran az embert látták meg a népben.

Ha a gyüjtemény-irodalom és közönsége ízlésének népiességéről beszélünk, hangsúlyoznunk kell, hogy ez még nem szándékolt, hanem ösztönszerű népiesség volt. Igen tanulságos a sokhelyt ma is hagyományként élő Hatvani-történeteket, (a *Hatvani életből fennmaradt töredékek*-et) ebből a szempontból vizsgálat alá venni. Az a novellaszerű egységgé fonódó 13 kis anekdotikus történet, mely Hatvani István debreceni professzor, hírneves természet- és hittudós boszorkányos hírét elterjesztette, sokáig népi alkotásként volt az irodalmi köztudatban ismeretes. Annyi alapja kétségkívül volt ennek a feltevésnek, hogy a történetek valóban a népi képzeletben élő garabonciás diák alakjává torzították Hatvani alakját, s egyébként is sok népmesei és babonás elemet használtak fel. Ma azonban már tudjuk, hogy nem a népi képzelet alkotása Hatvani garabonciás alakja, hanem egy a XVIII—XIX. század fordulóján élt debreceni diák fantáziájáé, aki éppen a naív babonahitet akarta írásával kigúnyolni. Azáltal ugyanis, hogy épp a nagyhírű orvost, fizikust és hitvalló hitű egyházi férfiút tette meg ez a B. F. J. kézjegyű diák babonás történetei főhősévé, elrettentő példáját akarta adni annak a valóság-torzításnak, amit a műveletlen nép fantáziája szokott véghez vinni. Mint az elbeszélés „előljáró" és „hátuljáró beszéd"-éből nyilván kitűnik, a Hatvani-történetek szerzője a felvilágosodás eszméiért harcoló ifjú volt, akinek azonban az a furcsa sors jutott osztályrészéül,

hogy épp a babona-hit ellen hadakozó írása terjesztette el egyik széles körökben ismert „babonánkat". Az ismeretlen nevű szerző célja tehát egy európai gondolatért, a felvilágosodás eszméjéért való harc volt, fegyverekért azonban saját maga és környezete népi műveltségéhez, hagyomány-tudatához fordult, s mivel írásművének eredeti célja feledésbe ment, elbeszélésének csak ez a nem-szándékolt népiessége élt tovább; Arany és Jókai már mint népmondára hivatkozik művére.

A sokat másolt Hatvani-történetek sorsa némileg szimbolumként is felfogható. Bármennyire is vágyott mult századeleji irodalmi középosztályunk az európai szellemi fejlődésbe való belekapcsolódásra, ezt nem tehette meg úgy, hogy egyszersmind saját lényegét és hagyomány-tudatát megtagadja: a felvilágosodás gondolat-kincse utáni vágyában is megőrizte alkati adottságait: „népiességét".

Mint ahogy az elbeszélő jellegű szövegek közül a figyelemreméltóbbakban, a Csokonai-féle eposz-travesztiákban is, a felvilágosodás eszme-világa az alkotásra ösztönző ideál, éppúgy cél és eszmény a gyüjtemény-irodalom lírája számára a vulgarizálódó rokokó stílus. Amennyire népiessel kevert azonban az epika stílusa, épp annyira triviálissá válik a *Csittvári krónikák*ban a líra is. A diák-, falusi tanító- és káplán-költők képzelete ugyanazzal a lendülettel indul meg, amivel Csokonai is felépítette költészetének „ideál-poétai" világát, de a mesternél is többet olvasott epigonok fantáziája megáll a félúton: a külön-világ teremtés ereje hiányzik belőlük. De meg is fordíthatjuk a képet: az az egészséges földkerekség, amivel Csokonai magyarrá, olykor debrecenivé tudta tenni az európai rokokó gyakran színtelen közhelyeit, nincsen meg utódaiban. Amit Csokonainál elhihetővé tesz a költői élménynek a közhely számára is aktualitást adó ereje, az üres szóvá, tartalom nélküli képpé fakul utódai kezén.

A legtöbbet másolt és halála után verses-kötetéből is szívesen olvasott „rímkovács" Kováts József költészetében éri el ez a diákos-népies rokokó líra és a Csokonai-epigonizmus fejlődése csúcsát. Egyrészről faragatlan durvaság, költőietlen póriasság, másrészről szertelen és keresett fínomkodás jellemzi kínrímekkel megrakott és tömérdek semmitmondással elnyujtott dalait. Versei — Jókai *Csittvári krónikájá*ban is megvan közülük egy — mégsem mondhatók egészen értékteleneknek. Demokratikus gondolkozásával megelőzte korát; az idegenes divatot, a „módit" gúnyoló verseivel buzgó nemzeti érzéséről tett tanúságot; faragatlan egyéniségéhez való hűségével, szókimondó természetességével nemesebb kezdeményezések felé mutatott utat.

A fiatal, eposz-travesztiákat és alkalmi verseket író Csokonain és a „népies précieux" Kováts Józsefen kívül más költői egyéniség nem érdekelte a *Csittvári krónikák* olvasóközönségét. De azért tömérdek névtelen vagy nem közismert nevű alkalmi költő versét és prózáját őrizték meg a kéziratos gyüjtemények. A politikai tárgyú versek: országgyűlési pasquillusok, a vár-

megyék és városok követeire írt megjegyzések, Ferenc király gerinctelenségén évődő adomák, a pénznemek beszélgetései stb. az olvasók élénk közéleti érdeklődésére utalnak. Sok próza és vers szól a diákéletről is. Akár akasztófa-humor, akár fékezhetetlen, fiatalos jókedv árad is ezekből, egyaránt mutatják, hogy a mult század vidéki intelligenciája számára többet jelentettek a református kollégiumok pusztán nevelő és tanító intézeteknél: ezek adták a belőlük kikerülteknek egész életükben emlékezetes első nagy élményeit. A vallásos hang, minél közelebb jutunk korunkhoz, annál inkább háttérbe szorul a kéziratos gyüjteményekben. A század fordulójáról még csupán vallásos verseket, egyházi énekeket tartalmazó gyüjteményeket is ismerünk, a 20-as évektől kezdve már csak alkalmi költeményekben, halotti, házassági és névnapi versekben jut szóhoz a vallásos érzület. Ilyenféle alkalmi versek akadnak ugyan még a 30-as évek elején írt gyüjteményekben is, számuk és szerepük mégis jóval jelentéktelenebb a kollégiumi és általában félnépi költészetünkben, mint azt pl. református kollégiumainkban tanult nagyjaink életrajzírói közül többen hiszik. A mult század elején élt még az alkalmi verselés divatja középosztályi körökben is, de csak úgy, mint értelmét vesztett konvenció: költészetnek valószínűleg már akkor sem tekintették.

Bármennyire is csak felületes képet adhatott e rövid áttekintés mult század eleji középosztályunknak, a *Csittvári krónikák* közönségének irodalmi igényéről és ízléséről, arra talán mégis felhívhatta a figyelmet, hogy az ezzel az irodalommal szemben „magas" irodalomnak nevezhető irodalom mellett élt egy másik irodalom is: a közönség irodalma. Nem lehet ugyan belőle olvasóinak valami különösebben magas irodalmi ízlésére következtetnünk, de arra igenis lehet, hogy ebben a korban már szélesebbkörű irodalmi igényekkel kell számolnunk, mint arra a „magas" irodalom olvasottságából következtetnünk lehetne. Nem lenne érdektelen és hiábavaló — eltekintve most a *Csittvári krónika*-szerű irodalomnak mint művelődéstörténeti forrásnak a fontosságától — ennek az irodalmi igénynek a történetét is megírni. Meglátnánk belőle, mi az, ami a „magas" irodalomból a szélesebbkörű közönség számára is élménnyé, életet formáló eszmévé vált.

Otrokocsi Nagy Gábor

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

VANYÓ TIHAMÉR DR. O. S. B.: A PLÉBANIATÖRTÉNETÍRÁS MÓDSZERTANA. (Pannonhalma, 1941. Különnyomat a „Regnum" Egyháztörténeti Évkönyv 1940—41. kötetéből. 8° 67 lap.)

A magyarországi római katolikus egyháztörténetírás egyik legjelesebb fiatal művelőjének ez a kiemelkedően szép és súlyosan tartalmas dolgozata nemcsak azért kell, hogy érdekeljen bennünket, magyar protestánsokat, amiért kell, hogy érdekeljen *minden* római katolikus egyháztörténelmi mű, kivált ha magyar ember írása és magyar viszonyokkal, vagy azokkal *is* foglalkozik: t. i. mert Krisztus egy és egyetemes anyaszentegyháza bármelyik földi ágának élete és története kell, hogy érdekelje bármely másik ágát az I. Korinthus 12: 26—27-ben kifejezett nagy szentírási alaptörvény szerint, amely a tudományos vizsgálódást ezen a területen éppúgy kötelezi, mint a hívő szemléletet és amint érvényes világviszonylatban, úgy és még sokkal szorosabban érvényes azonegy nemzeti határok között. Nem is csak azzal kíván és érdemel különös figyelmet és megbecsülést protestáns részről a benedekrendi szerzetestudós e kis terjedelemben szokatlan gazdagságot felölelő műve, hogy fejtegetései során mindenütt a legpéldásabb tájékozottságról tesz bizonyságot a kapcsolatos kérdések hazai és külföldi *protestáns* irodalmában: minden léptennyomon meglátszik, hogy a megemlített protestáns eredetű műveket nemcsak címeik s legföljebb tartalomjegyzékük szerint, hanem behatóan ismeri s a keresztyén papot és a valódi tudós történészt egyformán díszítő előkelő elfogulatlansággal tudja értékelni. Hanem ezek mellett és ezeken túl nagyon erősen magára kell vonnia protestáns részről a figyelmet s az érdeklődést magának a *célnak* és az *ügynek* is, amelynek szolgálatában ez a dolgozat megíródott. Ez a cél és ez ügy ugyanis mindkét egyház szellemi önfenntartása és történeti öntudata érdekében különös gondozást érdemel s ha valahol, itt van a helye annak, hogy mindkét egyháznak az igazságot őszintén kereső s a krisztusszeretetet és a tudományos értéket *mindenütt* észrevenni és értékelni tudó szellemi munkásai segédkezet nyujtsanak egymásnak. Ama bizonyos sokat emlegetett és kevéssé *hitt* „összefogás" a legtöbb más téren, sajnos, még ma is inkább utópiának látszhatik mindkét oldal gyarlóságai és bűnei miatt — *ezen* a téren, mint épp a Vanyó jelen dolgozata is mutatja, *in spiritu et veritate* annyira elközelgetett, hogy tulajdonképen már itt is van, és semmi lényeges akadálya nincs annak, hogy holnapholnapután még sokkal teljesebben és tapinthatóbban itt legyen.

A plébániák, illetőleg az egyházközségek történetének a legmagasabbrendű tudományosság eszközeivel megszerzett és átvilágított ismerete az egyetlen megbízható alapja és törzse a modern értelemben vett tudományos egyháztörténetírásnak mind katolikus, mind protestáns részen. Megfelelő számú és értékű helytörténeti monográfia nélkül a synthetikus egyháztörténetírásnak különben legkomolyabb termékei is veszedelmes konstrukciók, mert a ragyogó és súlyos felépít-

ményt az alap nem bírja sokáig. Ahogyan a magyar általános történettudományi szemléletnek egészen új és minden eddiginél jóval szolidabb körvonalai kezdenek kibontakozni, amióta benne földerült és lépésről-lépésre elhatározóbban érvényesülésre jut a népiség- és településtörténet alapvető fontossága: akként a magyar egyháztörténettudományi munkásság is csak a helytörténeti kutatások kiterjesztéséből és elmélyítéséből remélhet új megszilárdulást és minden eddiginél gazdagabb kibontakozást, egyebek között éppen a népiség- és településtörténeti szempontok és eredmények megfelelő felhasználásával is.

Vanyó Tihamér dolgozata ebben a munkálkodásban nemcsak a katolikus hanem — mutatis mutandis — a protestáns helyi egyháztörténetírók számára is a legpompásabb kalauz lesz. Kevés szóval sokat mondva, tehát szemlátomást nagyon erős és érett elmemunka alapján, nemcsak a szorosan vett módszertani kérdésekről (anyaggyüjtés és feldolgozás, s ezeknek részletei) tájékoztatja semmi lényegest nem mellőző, logikus egymásutánban a dolgozni vágyót, hanem minden egyes tárgykörnél megkapóan széles kitekintéssel megkeresi annak köztörténeti, néplélektani, jellemtani, földrajztudományi stb. kapcsolatait is, a mellett pedig egész fejtegetésének olyan teológiai alapozást ad, amely a saját egyháza szempontjából kifogástalanul sikerült, a protestáns szaktársak felé pedig tiszteletreméltó példa és ösztönzés a hasonlóan teológiailag is öntudatos, de minden legcsekélyebb bántó él nélküli dolgozásra. Egészen nagyszabású olvasottság alapján ad egy rendkívül gazdag és használható magyar és külföldi bibliográfiát a kérdés minden ágához. Előadása tömörségét, itt-ott szükségképen lexikális jellegét jótékonyan ellensúlyozza az egész írásán elömlő hitbuzgó melegség és sugárzó nagy tárgyszeretet.

Két gondolatát a szerzőnek még külön is érdemesnek találjuk kiemelni, mert amiként részletekbe menő módszertani fejtegetéseinek és tanácsainak legtöbbje, úgy ez a két gondolat is a protestáns helyi egyháztörténetírásban éppoly közvetlenül hasznosítható, mint a katolikusban. Az egyik ez a nagyon helyes megállapítása: „*Az egyháztörténetírónak nem hivatása, hogy mindenképpen hitvédelmi érveket kutasson fel és tálaljon elő.*“ (11. l.) A másik pedig ez az igen okos jótanácsa: „*ha valaki a történeti feldolgozásra nem érzi hivatottnak magát, még mindig igen hasznos munkát végezhet — s ez már csaknem tisztán szorgalom és kitartás dolga — ha monográfia helyett csupán adattárt készít. Sokkal használhatóbb egy okosan összeállított adattár, mint egy elhibázott feldolgozás.*“ (10. l.) E sorok írója az előbbi gondolatot protestáns vonatkozásban régóta hangoztatja, az utóbbit pedig „A lelkész mint egyháztörténész“ c. cikkében (megjelent az Igazság és Élet 1936. évfolyamában 89—92. l., majd „*A lelkész mint...*“ c. kiadványban Debrecen 1940), még csaknem a szavakban is azonos módon fejezte ki. Különös örömömre szolgál, hogy egy másik egyházterületen és erősen elütő szellemi környezetben, de ugyanolyan őszinte igazságkereséssel és tudományos becsületességgel vizsgálódó ifjabb szaktárs e két kérdésben teljesen azonos eredményre jut. Azért merem most még az eddiginél is nyomósabban lelkére tenni minden egyháztörténelmi érdeklődésű s e téren dolgozni is vágyó protestáns atyámfiának: 1. *a jó egyháztörténelem már maga jó hitvédelem, a rejtett vagy kifejezett hitvédelmi célzat az egyháztörténelem jóságát és megbízhatóságát veszélyezteti: „man merkt die Absicht und wird verstimmt!“* — 2. *akinek a megfelelő módszeres előképzettsége és egyéb lehetőségei hiányoznak, az ne ambicionálja, hogy „egyháztörténelmet“ írjon, hanem e helyett tegye rendbe egyházközsége levéltárát s mentse meg és segítse szakszerű*

publikációhoz az ott talán már romlásnak vagy kallódásnak indult értékes anyagot.

Vanyó Tihamér dolgozatát minden, az egyháztörténelmet szerető s a helyi történet iránt felelősséget értő protestáns lelkész- és tanártársam kezében ott szeretném látni. Annak pedig különösen örülök, hogy azt a fölöttébb értékes ajándékot, amelyet a katolikus szerző e művében a protestáns egyháztörténet-művelés is kapott, a magyarországi református egyház rövidesen viszonozhatja az e sorok írásakor már sajtó alatt levő „*Levéltári Útmutató*"-val, amelynek jelentősége, szemhatára, érdekköre és várható haszna szintúgy túlemelkedik a vallásfelekezeti korlátokon, mint a Vanyó munkájáé.

Révész Imre.

SCHUMANN F. F.: GESTALT UND GESCHICHTE. (Akademische Verlagsgesellschaft Becker u. Erler. Leipzig, 1941.)

A nálunk is jól ismert hallei rendszeres theologusnak ez a mélyen járó értekezése a legidőszerűbb kérdések egyikével, a forma, az alak kérdésével foglalkozik, mégpedig közelebbről a történeti életre való vonatkozásában. A fejlődéselméletnek egyik főhibája, hogy nagymértékben elhomályosította az állandó alakok, formák jelentőségét és különösen sok zavart okozott azzal, hogy az alakváltozásokat mindenütt mechanikai, külső okokra igyekezett visszavezetni. A szerző a nála megszokott éleselméjűséggel vizsgálja és állapítja meg, milyen változáson megy keresztül a forma az alak szó jelentése, amint a matematikai fizika köréből a kémia, majd a biológia és végül az emberi történet területére lépünk. Az emberi történet sajátossága a lét alacsonyabb fokaihoz képest abban jelentkezik, hogy itt az ember még csak *keresi* a maga rejtelmes, sejtelmes valóságának megfelelő életformát, azért szakadatlanul küzd és azt, noha az alacsonyabb fokú életényezők szükségszerű közrehatása itt is érvényesül, csak megmegújuló, többé-kevésbbé öntudatos döntések útján valósíthatja meg, de belső és külső elelnállások sohasem engedik ezt a harcot végleges nyugalomra jutni. A történeti élet kollektív és egyéni vonatkozásban az embernek önmagáért, emberi léte teljes kialakulásáért folytatott szakadatlan küzdelme. A történet leíró alaktanának (morfologiájának) kidolgozásába a szerző nem bocsátkozik bele. Főigyekezete mindvégig a történeti alakulás kérdéseinek rendszeres fogalmi tisztázására irányul s e célból rendkívül érdekes módon elemzi a nyelv, a beszéd, az ige alapformáinak jelentéseit, hogy végül a mindenek fölött álló Te-hez, ill. Én-hez, az Istenhez való viszonyban mutassa fel az *egészséges*, normális emberi életalakulás végső föltételét. A kiváló szerző nagyon tanulságos értekezését melegen ajánlzuk az emberi lét végső nagy kérdéseibe elmélyedni szerető olvasóink figyelmébe.

Prőhle Károly.

KORNIS GYULA: SZÉCHENYI ÉS A MAGYAR KÖLTÉSZET. (Bp. 1941. Franklin-kiadás.)

A Magyar Tudományos Akadémia első Széchenyi-ünnep"-én 1893-ban hangzott el Beöthy Zsolt „Széchenyi és a magyar költészet" c. tanulmányszerű emlékbeszéde. Ez volt egyúttal az első tudományos kísérlet is, hogy a nagy nemzetreformáló szellemisége és a reformokban hasonlóképpen tevékenyen résztvevő kortársi irodalom egymásra vonatkoztatva megvilágíttassék. Az emlékbeszéddé színesült tanulmány már a műfaji korlátok miatt sem adhatta a tudnivalók oly teljességét, melyet a téma súlya megkövetelt volna. Beöthy megelégedett néhány felötlőbb és az ünnepi célra könnyen harmóniába hozható tény felmutatásával és összegezésével. „Költészetünkben — írta — Fáy Andrástól Jókaiig, Kisfaludy Károlytól Czakóig, Berzsenyitől Petőfiig végigkísérni e fejlődést, egyes

szálait Széchenyi agyának és szívének szövedékéig vinni vissza: oly beható részletezést igényelne, melyre ez alkalommal tér és idő hiányzanak"

E ‚beható részletezést" valósította meg most Kornis Gyula könyve. Műve azonban nemcsak anyagban bővebb, hanem jóval több rétű is, mint Beöthy emlékbeszéde. Egyfelől valóban teljessé tette azt a képet, amelyet Beöthy csak vázolhatott, t. i., hogy mikép formálták Széchenyi reform-eszméi a korabeli magyar irodalmat. Széchenyi felléptével újabb nyomatékot kaptak korábbi irodalmi elvek (a magyar nyelv kultusza), biztos tudatúvá lettek elmosódott érzelmi erők (a nemzeti mivolt és az ebből eredő teendők), de ezenkívül még igen látható hangulatváltás is végbement. A poétizált magyar mult ihletése mellé társult a jövőé, s e kettő most kezdett az ízlésben bizonyos teremtő szintézisben találkozni. XIX. századi irodalom- és ízlés-történetünk itt sok adat és összefüggés feltárásáért lesz adósa Kornis könyvének.

Másfelől azonban a könyv címében levő „és" kötőszó Kornisnál nem pusztán a hatás irányát és ennek formáját jelzi, hanem visszamutat magára a hatóerőre, Széchenyi szellemére is. A reformer hatott az irodalomra, de „agyának és szívének szövedékei" maguk is érzékeny reakció-felületei voltak a kortársi irodalomnak. Széchenyi magyar irodalom-szemlélete bensőséges szükségletből fakadt: élt benne az írói becsvágy, ifjúkorában több szépirodalmi kísérletet tett, volt nem egy erős olvasmány-élménye, s mindezt kivételes erejű fantázia irányította. Azután is, hogy a közélet nyilvánossága elé lépett, állandó figyelemmel, sőt izgalommal figyelte az irodalom mozdulatait. Világirodalmilag is művelt ízlése, alkati érzékenysége, politikai eszmevilága egymást áthatva reagált az irodalom jelenségeire. Az írókat mintegy munkatársainak tartotta, alkotásaikat a nemzeti élet nagy rendszerében nézte s ítélte meg. Kornis nagy bizonyító anyaggal és meggyőző elemzéssel mutatja meg azt a „Wahlverwandschaft"-ot, mely Széchenyit akkori irodalmi nagyjainkkal (még az ellentétekben is) összekapcsolta. Annak a csodálatos fény- és árnyjátéknak vagyunk tanúi, mely a Berzsenyinek írt ismeretes levéltől kezdve a döblingi halálos napokig volt a politikai zseni lelkének válasza az írói géniuszok látomásaira.

Az irodalom- és lélekismerőtől a könyv zárófejezetében az egyetemes alapviszonylatokat kereső filozófus veszi át a szót. Széchenyi és a magyar költészet egyedülállóan benső korrelációja *az irodalom és a politika* minket magyarokat különlegesen érdeklő ügyévé magasodik. Mert a döblingi magányban küszködő Széchenyi is eljutott eddig. Eszmény és valóság, szó és tett, prófécia és gyakorlati vezetés dialektikája, ahogy ez az öregedő Széchenyi lelkében is megvívta a maga harcát, már nemzeti létünk örök kérdéseiig visz el.

Kornis azt írja Széchenyiről, hogy ő ‚a magyar történet Időtlen Embere". Csak örülhetünk, hogy ez az időtlen magyar emberség, az emlékév alkalmiságain messze túlmenően, e gazdag szempontú és gondos tanulmányban most ismét megvilágosodott.

K. D.

MADARIAGA: KOLUMBUS KRISTÓF. (Ford. György Tamás. Bp., Atheneaeum-kiadás.)

Régóta folyt a vita arról, hogy az új világ fölfedezője, Don Cristobal Colon spanyol volt-e, vagy nem. Származásáról Genovában pontos adatok vannak Cristophoro Colombo néven. Mikor innen eltűnik, egy kalóz-vállalatban francia királyi szolgálatban harcol éppen genovai hajók ellen s így vetődik partra Portugáliában. Nehéz megérteni, hogy ez a három ember nemcsak egykorú, de ugyanaz, aki a keresztet Nyugatindiában kitűzte. A megoldás valóban érdekes. Az újabb spanyol adatok bőséges tárháza

igazolja, hogy Kolumbus kikeresztelkedett spanyol zsidó volt és családja szövőmesterséggel települt át Genovába.

Bennünket itt nem a fölfedezések története, nem is egy dicsőséghajhászó, önző lélek bámulatos pályafutása érdekel, hanem a keresztyénségnek az a válsága, amelyből az ő vállalata éppen a nagy katholikus királyok, Ferdinánd és Izabella korszakában kiemelkedik. Az a kor a faji kérdést nem ismerte. A mórt pogányságáért verték ki Andalúziából, de ugyanakkor megtűrték a kikeresztelkedett zsidók tömegét.

Az idegen faj mindent áttörő tehetségével körülhálózza az új Spanyolországot. Asszimilánsai behatolnak a királyi udvarba éppen úgy, mint az egyház vezetőségébe és amikor fölmerül a rettenetes kétely, hogy az áttértek lélekben is hívek-e Krisztushoz, ezt a döntő kérdést senki sem tudja megoldani más eszközzel, mint a szent cél szolgálatába állított inkvizícióval. A kegyetlen törvényszékek vezetői maguk is zsidó származásúak. Előkelők soraiból is sokan kerülnek kínpadra, még sincs más megoldás, mint a kivándoroltatás.

Colon megnyeri a maga harcát és királyi hajókkal indult útjára ugyanakkor, mikor a kivándorlók első hajói fölszedték horgonyukat. A zsidó Kolumbus mint Spanyolország admirálisa, első grandja és alkirálya tér vissza, de telhetetlensége romlásba dönti. Az ország pedig bent maradt és hitük szerint kikeresztelkedettjeivel még nem tudta, mit hoz reá ez a nép a huszadik század elején. A kikeresztelkedés problémája szempontjából olvassuk el, amit Madariaga írt. Megtaláljuk-e mi a helyes utat? *Szilády Zoltán*

PÁLFI KÁROLY: A MAGYAR NEMZET ŐSVALLÁSA. (Budapest. Kókai L.-kiadás.)

Tudományos körökben bizonyosan megütközéssel fogadják az olyan könyvet, amely ismét a szkitha származásnak sokszor megcáfolt elméletét veti fölszínre. Noha a szittyákat sem a szlávok, sem a germánok őseivé fogadni nem sikerült, noha egy és más bizonyíték arra vall, hogy ezekkel a kevéssé ismert lovasnépekkel talán mégis lehetett valami közünk, a magyar tudományosság következetes aggodalommal fordul el mindig a szkitha kérdés bolygatásától.

Most új oldaláról találkozunk ezzel a problémával. Pálfi Károly nyugalmazott tábori főesperesünknek nem első könyve ez. A Világháborúról és a Magyar őstörténetről írt munkái eredetiségükkel és meglepő szemléletükkel érdemelték meg figyelmünket. Most az egykori Zsidóország szomszédos területeire, a bibliában is szereplő kosi népre és az újabb ásatások révén ismertté vált (angol munkákban ismertetett) Ur városra, az ókoriak Scythopolisára irányító érdeklődésünket. Az itt talált helynevek későbbi időben a Kaukázus vidékén ismétlődnek és annyira magyar hangzásúak, hogy hasonmásukat a szerző Magyarországon és különösen szülőföldje, a Bakony vidékén keresi. Útmutatója egész elgondolásában a vallástörténeti fejlődés, amelylyel sok érdekes jelenséget tud megmagyarázni. Névegyeztetései lehetnek részben tévesek vagy vitásak, de gondolatmenete határozottan érdekes: egy mélyen magyar észjárású eredeti elme meglátásai. Tudományos értékelését a jövőre bízva, elégedjünk meg azzal, hogy gondolatébresztő, minden magyart érdeklő könyv, sokat olvasott és folyton kutató lélek megnyilatkozása jutott kezünkbe.

Szilády Zoltán

BIRÓ JÓZSEF: ERDÉLY MŰVÉSZETE. (Budapest, é. n.)

Az erdélyi művészettörténelem sajátos feladatokat ró kutatója elé. Erdély a nyugati kultúr-terület legkeletibb határán fekszik. A nagy koráramlatok átalakulva és gyakran megkésve érnek el hozzá. Tőle keletebbre a bizánci műveltség hatalmas holttengere mágikus merevségbe nyügözte a népek művészetét.

Moldva és Havasalföld felé, ami nyugati motívum átszármazott, az csak Erdély vagy Lengyelország közvetítésével juthatott el a román vajdaságokba. Egy ízben, Nagy Lajos alatt, a magyar kultúrának oly erős vonzása volt, hogy az ezeket a területeket majdnem elszakította Bizánc bűvkörétől. Curtea de Argeşben Anjou ösztönzésére lovagi, tehát nyugati kultúra sarjadt, de nemsokára mégis az ortodoxia győzött, s vele együtt a bizánci stílus kiszorította a nyugati ízlés egyre váltakozó hullámzó áramlatát. A rövid Anjou intermezzoban az erdélyi művészet volt a híd Kelet-Európa műveltsége felé. Csak még egyszer éri el az erdélyi művészet, legalább részben, ezt az expanzivitást: a XVIII. század elején, amikor a székely kőfaragók román földön is megbízásokhoz jutnak, ez azonban ma még teljesen feldolgozatlan fejezet a művészet történetében.

Az erdélyi művészetnek különös egyéni ritmusa van. A hagyományokhoz való ragaszkodás nem egyszerű elmaradottság, mert Mátyás király, a leghaladóbb szellem is, mikor szülővárosáról volt szó, nem az új, a reneszánsz ízlésben hanem a régi, hagyományos gótikában emeltetett templomot; a farkasutcait. „Erdély példátlan módon ragaszkodott a régihez, az egyszer megszokotthoz — írja Biró — s ha van keleti jelleg művészetében, az nem a bizánci stílus egyes s különben is elszigetelt alkotásainak köszönhető, hanem konzervativizmusa egyetemességének, arculata különösnek tetsző változatlanságának. A végtelen ázsiai sztyeppéktől elszakadt ősmagyar lélek igazi jellemét őrzi az erdélyi művészet, mely román gótikát teremtett s ugyanígy gótikus reneszánszot s a reneszánsz hagyományaival átitatott barokot: az újonnan betelepedett díszítésmód hozzáidomul az ősi alkathoz melynek természete nem változik: a dísz később maga is magyarrá rajzolódik át a nép újjáteremtő s mégis mindig a régit nyujtó képzeletében." A régit megőrző jellege mellett mégis van valami szenvedélyes haladni akarás, valami izgató újszerűség az erdélyi szellemben: a régi tüzes bort gyakran a legújabb tömlőben őrzi. Erdélyiek voltak azok, akik a haladás legélén jártak, Kolozsvári Tamás mester, vagy Mátyás, Itálián kívül a reneszánsz első nagy pártfogója. A magyar művészet csak egyetlen egyszer előzte meg minden más ország fejlődését, és ekkor újra Kolozsvár volt az, mely a bátor újítókat, a nagy szobrász testvérpárt, Mártont és Györgyöt adta. A prágai Szent György mestereiről már egész kis könyvtárat írtak össze, több oldalról is szerették volna őket a magyarságtól elvitatni, ezzel azonban csak jelentőségüket hangsúlyozták a nélkül, hogy bekebelező érvelésük mellett valami meggyőzőt felhozhattak volna.

A sokarcú, és mégis mindig ugyanolyan erdélyi művészetet Biró szemléletesen mutatja be a korok változásain keresztül, különösen alaposan foglalkozva a barok kastélyok építészetével, aminek ép a szerző a legjobb ismerője és kutatója. Művében gazdag adatközléssel és élvezetes előadással idézi az olvasó elé a szeretett föld művészetének beszédes emlékeit.

Csubai István.

BÓKA LÁSZLÓ: VAJDA JÁNOS. (Magyar írók sorozat. Szerkeszti: Eckhardt Sándor. Franklin-kiadás.)

Az utókor embere kétféle szempontból is közeledhet Vajda János alakja felé. Régebbi irodalomtörténetünk a romantikának afféle megkésett, magános alakját látta a költőben, vagy mint elhajlást az Arany által megszabott népi-nemzeti iránytól. Csak Ady óta — aki olyan szívesen vallotta magát a vaáli erdő dalosa utódjának, — jelentkezik egy átértékelési folyamat, amely a kor viszonyainak ismeretén keresztül, a szabadságharc utáni évtizedek atmoszférájának megéreztetésével igyekszik fényt vetni ennek a nagy magányosnak az alakjára s mű-

vére. Az újabb időben divat lett Vajdában köszönteni a modern XX. századbeli ember zaklatott életérzésének előfutárát, kinek magányossága, pesszimizmusa nem magyarázható meg pusztán alkati diszpozicióval, hanem a maradi magyar társadalomból és a szerencsétlen politikai viszonyokból fakad. Bóka László most megjelent szép esszéjében nem az átértékelő attitüdjével jelentkezik. Meg akarja mutatni az embert és meg akarja mutatni a művet úgy, ahogy a kor méhéből megszületett, de ebben a törekvésében nem vezeti holmi forradalmi tendencia. Vállalkozása csak részben merész, mert nem az újdonság ingerével lép fel, hanem a többé-kevésbbé ismert életrajzi és történeti anyag könnyed összefűzésével s azzal a bevallott igénnyel, hogy az olvasóban felkeltse az érdeklődést irodalmunk eme kevéssé népszerű, de komor magányában imponáló óriása iránt. Bóka tanulmányának anyaga jórészt ismert, a költő életét, különösen az idősebb Vajdáét meglehetősen ismerjük, előttünk áll a zordon, világgal, kortársakkal elégedetlen, örökké zsörtölődő magányos zseni alakja úgy, ahogy azt a kortársak számos alkalommal megörökítették, előttünk van szerencsétlen szerelme és házassága (felesége levelezését évekkel ezelőtt közölte a Nyugat), előttünk áll egész boldogtalanságra termett, szertelen természete — a pesszimista líra legfőbb ihletője. Azaz hogy vannak ennek az életnek is homályban maradt, sötét pontjai, vannak érthetetlen összefüggései és láthatatlan törései, van egy komor, egyhangú melódiája, melynek okozója talán nem is annyira az irodalomtörténet keretébe tartozik, mint inkább a pszichiátria birodalmába, de ezeket a motivumokat Bóka esszéje érthetően elhanyagolja. Sőt, szinte úgy tetszik, hogy a szerző hajlik arra a felfogásra, amely egész egyszerűen nem lát tragikumot Vajda életében, nem hajlandó a rejtett kórokozó bacillusok után kutatni. Arcképe így is hűségre, sokoldalúságra törekszik. Jól esik látni, hogy a fiatalabb esszéíró nemzedék tagjai, köztük Bóka is, ennyire mentesek minden hatásvadászó verbalizmustól s ilyen őszinte kedvvel vetik alá magukat az életrajzi anyag s a tények parancsának. Bóka ebben a könyvében el tudott kerülni minden stílaffektációt, hangja legjobbjaink hangjához méltó. Nyelve tiszta, hajlékony és kifejező, hasonlatai találóak, világirodalmi paralelljei plasztikusak. Vajdairodalmunkat sikerült egy olyan arcképpel gazdagítania, amely a mellett, hogy emberközelségbe hozza a költőt, nem hántja le róla a nagyság minden varázsát. Egy ponton azonban a kritikus úgy érzi, hogy a tanulmány írója kissé leegyszerűsítette Vajda életének talán legfájdalmasabb kérdését, a szerelmet. A szerelmi líra Vajda költészetének igen jelentős része: nem kellett volna az egész Gina-problémát s következményeit mélyebbről megmutatni? Ugyanígy kissé mostohán kezeli Bóka a költő alkotásában megnyilatkozó panteisztikus bölcseleti elemet, Vajda kozmikus világérzését, mely ugyancsak végigvonul a versein, egész művére rányomja bélyegét. Hiányzik végül a szerző végső esztétikai mérlege, az irodalomkritikai értékelés, mely az irodalmi fejlődés menetében mutatná meg a költőt s mérné le súlyát minden iskolás szándék nélkül.

E hiányoktól eltekintve Bóka könyve a legjobb, amit eddig Vajdáról írtak.

Kovács Endre

TATAY SÁNDOR: ZÁPOR. (Regény. Franklin Társulat kiadása.)

Falukutató regény. Bő keresztmetszetet ad a dunántúli evangélikus község valamennyi rendű és rangú lakosáról. Szemben áll az inteligencia és a paraszt. Amannak főképviselője a pap, régi papi család sarja. Jóságos lélek, de nem értik és szembefordulnak vele. Gyermekei már nem folytatják nemzedékek papi tradícióit s egyik fia a népből választ feleséget. Emebből kiemelkedik a feltörekvő

paraszt, a gazdag *Kömény* Péter. A kettő között furcsa bujtogató szerepe van az idegenből jött nyugalmazott számtanácsosnak. Felrajzanak a falu többi alakjai is a pap, jegyző és tanító világától az amerikás magyar lányon keresztül le a kis rongyos, züllött cigánylányig.

Tatay Sándor igen sokat markolt fel ebből a világból, nem csoda, ha nem mindenik alakját fogta meg jól. Az arcok és alakok gomolygó zsufoltságából egyik-másik erősebb, valószerűbb vonásokkal emelkedik ki. Legelevenebb valóságnak az öreg papot érezzük. Sok alakja azonban — bár mindegyikről igyekszik valami sajátosat, jellemzőt mondani — nem domborodik három dimenzióba s mint elmosódó kép tűnik el, ha tovább lapozunk.

Meseszövésre, cselekményfejlesztésre nem törekszik az ilyen szociográfiai munka. Mégis — szinte önkéntelenül — lezárja a központi cselekménnyel, az iskolaépítés ügyével, alakjai nagy részének sorsát is. Ez néha nem történik meg nyugtatóan, nem a tragikus befejezés miatt, hanem, mert másféle megoldást éppen olyan jól el tudnánk képzelni.

Tatay egy kis népmese-metafizikai fátyollal is át akarja kötni mezei virágbokrétáját, mikor a záporban érkező és távozó „miniszter" garabonciás, elégedetlenséget szító szerepléséhez köti a regényt és végzi annak befejeztével. Ezt azonban inkább a bíráló értelem mint az olvasó intuiciója érzi ki a regényből.

Részleteiben sok jó megfigyelés értéke csillan meg, sok jól meglátott arc, helyzet, gesztus kap körvonalat. Egészében mégis úgy érezzük, hogy a mondanivalókkal is telített regény nem birkózott meg eléggé vállalt feladata nagyságával. A falu problémáit még mélyebb alapok szélesebb terepen történő feltárásával lehetett volna megvilágítani s az egységesség kedvéért talán néhány nem föltétlenül szükséges dolgot elejteni. Ezen a fokon több novella kerekedett volna ki a regény anyagából, viszont, ha regény megírása volt a cél, éppen novellizmusából kellett volna a regényt mélyebbre alapozni és magasabbra emelni.

Szabó Richárd.

NAGY ISTVÁN: A SZOMSZÉDSÁG NEVÉBEN. (Regény. Budapest. Magyar Élet kiadása.)

A regény helyszíne Kolozsvár egyik utcája, a Téglás-utca. Hogy Kolozsvárról van szó, szinte csak véletlenül tudjuk meg, annyira nincs a regénynek semmi külön erdélyi kolozsvári színe, íze. Az utcát munkásnép lakja, de féligmeddig paraszti életet él: faluszerűen lakik a maga kis házában s nem emeletes bérkaszárnyákban vagy munkásházakban. Ennek a népnek életéből — mintha a hely egységének törvénye kötözné — csak annyit láttat meg az író, amennyi ennek a kis utcának házai között folyik le.

Különös, hogy ennek az utcának lakói jórészt középkorú emberek, legtöbbjüknek kis gyermeke van. Öreg nagyszülők, átmeneti korban levők nem igen akadnak benne. Van azonban egy különc öregasszony köztük, Giczáné, csúfnevén: Szobor Juli. Gyermeke nincs, kutyákat tart hát, azokat dédelgeti. A falu lakói boszorkánynak tartják, ennek a hitnek felélesztéséhez és megerősítéséhez buzgón hozzájárul a szájas Bedőné. A meg nem értés az ellenségeskedés, a gyűlölet az özvegy és az utca között egyre jobban nő, különösen, midőn ez megtagadja a szegény Furkáné kérését, aki — mivel más az utcában nem vállalkozik — az özvegyet kéri fel keresztanyának újszülött gyermekéhez. A szegény Furkáné gyereke hamarosan meg is hal, az utca gyűlölettől feltüzelt, vásott sihederei pedig sintérkézre juttatják az özvegy kutyáit és elpusztítják egyetlen kecskéjét. Udvarának feldúlása — nem egészen meggyőző logikával — arra bírja Giczánét, hogy ezentúl kutyák helyet gyermekeknek adja szeretetét. Napközi otthonfélét alakít házában, a „közös"-t. En-

nek azután, mikor az asszonyok közti veszekedések göröngyös útját már megjárta, a román hatóság vet véget.

Az író elbeszélése folyamán bőségesen alkalmat talál arra, hogy a jól megfigyelt alakok gazdag sorát vonultassa föl előttünk. Legtöbb közülük azonban egy-egy jellemző és állandóan kiütköző vonásával típussá merevedik. Komoly lélektani elmélyedést csak Giczáné rajzában találunk. Sajnos azonban az író ezt sem tudja következetesen keresztül vinni s az érdekes és eredeti alak megmintázása mintha különböző időben más-más egyéniséget mutatna. Van néhány sikerült gyermek-vázlata is. A gyermeket a maga vásottságában, gonoszságában verista kíméletlenséggel mutatja be. Jó megfigyelő. A részletek rajza messze felülmúlja benne a kompizíciót. Az egész munkát bizonyos fanyarság, sivárság üli meg. Zola iskolájára valló naturalista munka, mestere távlatai, horizontja nélkül.

Szabó Richárd.

RÓNAY GYÖRGY: FÁK ÉS GYÜMÖLCSÖK. (Regény. Franklin Társulat kiadása.)

A regény első mondatai egy város főterét mutatják be, melynek négy oldalán három felekezet temploma és a gimnázium helyezkedik el. Akár valamelyik vidéki városunkat vette mintául az író, akár képzeletében született meg a kép, az elemeknek ez az együttlátó sűrítése mindenképpen jellemző az egész alkotásra. A valóságnak ilyen válogatásában van bizonyos valószínűtlen geométriai arányosság, mely csak azért nem hazudtolja meg az életet, mert anyagát mindenestől belőle meríti.

A feldolgozott élet-anyag a regényműfaj egyik legnehezebb, de legtöbb lehetőségű válfajában, a nemzedékek egymást váltását ábrázoló család-regényben jelenik meg. De ha a főszereplő megválasztásában exkluzívan ragaszkodik is a rokonság köréhez, a lelki rokonság, a *Wahlverwandtschaft*, fínom hajszálcsöveken keresztül érintkezik az egyre mélyülő és szélesebbé váló társadalmi rétegek, az osztály és a nemzet talajával is.

A család tagjain keresztül válik személyessé és telik meg tartalommal az epika személytelen princípiuma, *az idő*, melynek múlása ritmikai lehetőségeket rejt magában. Erre eszmélt rá a modern regényelmélet teoretikusaiban és legkiválóbb íróiban. A múlás magában rejti a múlandóság csíráját, és ezen a ponton ágazik el a művészi alkotás, közelebbről az epika, a történelemtől.

A *Fák és gyümölcsök* kétségtelenül történelem is, 1919-ben kezdődik és átfogja a „két háború közötti" időszakot. A könyv a béke éveit írja meg, de nyitányában és epilogusában ott füstölög a történelem tüzet fogó láza. A háborút betegséghez szokták hasonlítani, melynek élettani jelentősége az, hogy regenerálóan hat az ellanyhult működésű sejtekre. A társadalomra átvive, a háborúk és forradalmak borítják lángba az elkorhadt intézményeket és öntenek az emberekbe életformáló akaratot. A regény a lassú korhadásnak elsőrendű ábrázolása. Az oknyomozó kórtörténet semmit figyelmen kívül nem hagyó gondossága adja meg hitelességét. Szülők, gyermekek és unokák sorsa a fa és gyümölcs példájában válik jelképessé benne. „Az alma nem esik messze a fájától" mondja a közmondás, de éppen ez ellen folytat harcot az életösztön változatait felismerő új szemlélet. A naturalizmus korában törvényszerű volt, hogy az utódok elbuknak az átöröklés növekvő súlya alatt. Ezen az alapon kiveszhetett volna az emberiség, hiszen mindnyájan egy ősi föld hajtásai vagyunk. Rónay könyvének egyik nagy újsága, hogy az életösztön váratlanul felcsap benne annyi önemésztő küzdelem és egyéni széthullás után. Van a regénynek egy kísérteties része: a forradalom alatt összezsúfolva élnek a családtagok egy vidéki

kúrián: ahány alak, annyi önmagába börtönzött egyéniség. Láthatatlan fal zárja el őket boldogságuktól; egy öngyilkos pisztolylövés visszhangját is halljuk, az utód mégis kemény elszántsággal tekint fel a levegőben suhanó ércvázú gépmadárra. Az *új ember* sejlik benne, akiben ismét mozdult egyet a közösségi ösztön.

Az írót eddigi művei alapján mint fiatal tehetséget tartották számon. A *Fák és gyümölcsök* már teljesen érett alkotás. Mély regiszterei vannak. Emberlátás, szerkesztő összefogás és formai hajlékonyság olyan lehetőségeit rejtik, melyek talán már ezen a művén is túlmutatnak.

Vajda Endre.

SZÉKELY JÚLIA: BŰNÜGY. (Regény. Révai-kiadás.)

A regény rendőrfogalmazója, mikor magával viszi a gyilkos, kis Ócsit, pillantásra sem méltatja az ottmaradt, megtört családot, csak a házmester-Pista felé biccent, alig láthatóan, a többiek mintha nem is léteznének számára. Ebben az egyetlen, kiragadott jelenetben benne van *Székely Júlia* egész írói magatartása, egyfajta női rokon-ellenszenv, melyet ki is mond. Hőseivel szemben nem tud tárgyilagos maradni, de hiszen ez nem is baj, hiszen éppen a hideg „impassibilité" szokta elrontani a legszebben induló írói munkát is. Ennek a veszélye itt valóban, nem áll fenn.

Az író keres valamit és e keresés eredményéről vall könyvében. *Székely Júliá*nál a keresés elsőrendű fontosságú, a többi mind másodrendű. A műfaj itt is keret számára, akár *„A repülő egér"*-ben; keret, melyen keresztül a mondanivaló kitör és formában öntve kér eget.

Témája bűnügyi; egy olyan bűntény áll az események középpontjában, amely valójában inkább tragikomikus. Korunk bővelkedik az efféle történetekben. A felbomlott életű család érzékenylelkű Ócsikéje revolvert ragad anyja gavallérjára és nem tudja, hogy a pisztoly töltve van. A szabad óráiban detektív-regényeket író rendőrfogalmazó megfejti a rejtélyt. Azon „korszerű" családi drámák egyike ez, melyek a lapok főoldaláról, mostanság, lassankint a napihír-rovatba degradálódnak.

Ha műfajilag akarnók meghatározni, legtalálóbban lélektani-riportnak nevezhetnénk. Minden apró megfigyelése a célhoz visz; friss pillanatkép, amilyet a riporter lát meg az eseményekből, de ami a sorok mögött lappang, irodalommá teszi.

Az alakok kidolgozása, úgy látszik, nem volt szívügye az írónak. Figurái közül, jóformán, csak az asszony Ócsi és a rendőrfogalmazó élnek. A kártya rabságában élő férj, a hisztérika-növendék Baba, a dada és a rajongóan szerelmes házmesterfiú inkább statiszták, akik a nagy jelenetet kihangsúlyozzák, de nem cselekvő részesei. A kibontakozás lassúságáért százszorosan kárpótol a könyv feszült, nemes drámaisága.

Lazaszövésű, könnyed irálya jól érzékelteti mondanivalóját. Gazdaságos mű, sehol sincsenek benne felesleges szószaporítások; kerek és sikeres.

Gönczy Gábor.

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

4

TARTALOM:

Makkai Sándor: **Husvéti tragédia** ● Théodore-Agrippa d'Aubigné: **Szent Bertalan napja** (Illyés Gyula fordítása) ● Koncz Sándor: **Az eszhatológia örök időszerűsége** ● Harsányi András: **Schalom Asch Krisztus-regénye** ● Máthé Klára: **Szinházi szemle** (Magyar bemutatók) ● Fenesi Zoltán: **Széljegyzet** ● **Könyvek és írók**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1942. MÁRCIUS **BUDAPEST** **LI. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

TROMBITÁS DEZSŐ: És lőn világosság (Ravasz László-Emlékkönyv) — 115
CSENGŐDY LAJOS: Karner Károly: Evangélium—Magyarság — — 117
MIKLÓS ÖDÖN: Tóth Endre: A belsősomogyi ref. egyházmegye — — 119
MIKLÓS ÖDÖN: Tóth Endre: A pápai ref. egyház története — — — 120
PAP FERENC: Lélektani tanulmányok — — — — — — — — 122
GAUDY LÁSZLÓ: Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában; Bálint László: Az áttért megszólal; Clark—Szentkirályi: A keresztyén imádkozás — — — — — — — — — 123—124
PAP FERENC: Makay Miklós: Ökuménikus kiskáté — — — — — 124
TOLNAI GÁBOR: Pap Károly-Emlékkönyv — — — — — — — 124
TÖRÖK PÁL: Gesztelyi Nagy László: Széchenyi születésének 150. évfordulója alkalmából — — — — — — — — — — — 125
TÓTH BÉLA: Erdély öröksége — — — — — — — — — — 126
VAJDA ENDRE: Sőtér István: Jókai Mór — — — — — — — 127
GÖNCZY GÁBOR: Sárközi György: Higgy a csodában! — — — — 128

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest. VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság tisztikara:

Tiszteletbeli elnök:
Ravasz László.

Elnökök:
Egyházi részről:
Kapi Béla, Makkai Sándor.
Világi részről:
Hegedüs Lóránt, Tomcsányi V. Pál.

Főszerkesztő:
Makkai Sándor.

Felelős szerkesztő:
Kerecsényi Dezső.

Főtitkár:
Szabolcska László.

Pénztárnok:
Kesztler László.

Ellenőr:
Péter Lajos.

Számvizsgáló bizottsági tagok:
Deák Béla, Oroszlán Zoltán, Török Pál, Traeger Ernő.

Ügyész:
Fromm Lajos.

Képviselők a Tud. Társaságok és Egyesületek Szövetségében:
Incze Gábor és *Gaudy László.*

A szakosztályok közös osztályelnöke:

Domanovszky Sándor
egyetemi tanár.

Főtitkára:
Joó Tibor egyetemi magántanár.

Hittudományi Szakon osztálytitkárok:
Czeglédy Sándor egyetemi tanár,
Schulek Tibor honvédlelkész.

Történelmi és Irodalmi Szakon osztálytitkárok:
Istványi Gábor levéltári tisztv.,
Makkai László egyetemi tisztv.

Művészeti Szakon osztálytitkárok:
Gaál Endre főiskolai tanár, *Csabai István* múzeumi tisztviselő.

Természettudományi Szakon osztálytitkárok:
Tasnádi Kubacska András múzeumi tisztviselő,

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányának tagjai:

Agoston Sándor v. püspök,
Ajkay István földbirt., egyhm. felügy.,
Alföldy András egyet. tanár,
Áprily Lajos író, tanügyi főtanácsos,
Árokháty Béla ref. v. o. szakfelügyelő,
Balogh Jenő ny. miniszter,
Barát Károly ev. esperes,
Bartók György egyetemi tanár,
Bertók Béla ny. ref. püspök,
Bánffy Miklós gr., író, ny. miniszter,
Benedek Zsolt ref. konventi tanácsos,
Berde Károly egyetemi tanár,
Boér Elek közig. tanácselnök,
Bruckner Győző egyet. tanár,
Budai Gergely ref. theol. igazgató,
Buza László egyet. tanár,
Csekey István egyet. tanár,
Csekey Sándor ref. theol. tanár,
Czeglédy Sándor ref. lelkipásztor,
ifj. Czeglédy Sándor egyet. tanár,
Darányi István egyet. tanár,
Darányi Lajos ref. lelkész,
Deák János egyet. tanár,
Deér József egyet. tanár,

Dezső Gyula egyet. rk. tanár,
Duszik Lajos ev. esperes,
Domanovszky Sándor egyet. tanár,
Egyed Aladár ev. esperes,
Erdős József ny. egyet. tanár,
Erdős Károly egyet. tanár,
Fizély Ödön ev. esperes,
Flachbart Ernő min. tanácsos,
Gaudy II. László ev. v. o. igazgató,
Gratz Gusztáv ny. miniszter,
Gyalokay Jenő ny. ezredes, író,
Gyökössy Endre író, Máv. főtanácsos,
Hauszmann Károly ev. lelkész,
Hetessy Kálmán ref. lelkész,
Horváth János egyetemi tanár,
Imre Sándor egyet. tanár,
Ineze Gábor v. o. igazgató,
Isoz Kálmán főiskolai tanár,
Járosi Andor ev. esperes,
Joó Tibor egyet. magántanár,
Karácsony Sándor egyet. m. tanár,
Karner Károly egyet. tanár,
Kállay Kálmán egyet. tanár,
Kéky Lajos főisk. tanár,
Kemény Lajos ev. esperes,
Kemény János báró, író,
Kiss István egyet. tanár,
Kiss Jenő egyet. tanár,
Kiss Ferenc ny. egyetemi tanár,
Kodolányi János író,
Kolosváry Bálint egyet. tanár,
Kovács Sándor ev. püspök,
Kováts J. István ref. theol. tanár,
Kussy Emil ev. lelkész,
Kutas Kálmán ev. lelkész,
Kuthy Dezső ev. egyetemesegyh. lelk.,
Magassy Sándor vitéz, ev. lelkész,
Mayda Sándor v. püspök,
Mágocsy Dietz Sándor egyet. tanár,
Mályusz Elemér egyet. tanár,
Marton János ref. theol. tanár,
Mátyás Ernő ref. theol. tanár,
Melich János egyet. tanár,
Mesterházy Jenő tan. képz. tanár,
Mészöly Gedeon egyet. tanár,
Mikler Károly ny. jogakad. tanár,
Mitrovich Gyula egyet. tanár,
Muraközy Gyula ref. lelkész,
Nemóczy János ny. államtitkár,
Németh Károly ev. lelkész,
Osztroluczky Miklós ny. főispán,
Oszwald György min. tan.,
Ottlyk György főszerkesztő,
Ottlyk László egyet. tanár,
B. Pap István ny. ref. theol. tanár,
Papp Ferenc igazgató,
Pap László ref. theol. tanár,
Pálóczi Czinke István ny. ref. püspök,
Podmaniczky Pál báró, egyet. tanár,
Pongrácz József ref. theol. tanár,
Pröhle Károly egyet. tanár,
Pröhle Vilmos egyet. tanár,
Raffay Sándor ev. püspök,
Ravasz László ref. püspök,
Révész Imre ref. püspök,
Schulek Tibor ev. honvédlelkész,
Sebestyén Jenő ref. theol. tanár,
Soltész Elemér prot. tábori püspök,
Sólyom Jenő egyet. tanár,
Szabó Aladár ref. lelkész,
Szabó Imre ref. esperes,
S. Szabó József ny. főig.,
Szabó József ev. igazgató lelkész,
Szabó Richárd gimn. igazgató,
Szabó Zoltán ref. theol. tanár,
Szalay István földbirt., ev. e. m. felügy.,
Szász Károly v. b. t. t., író,
Szentpétery Kun Béla egyet. tanár,
Tankó Béla egyet. tanár,
Tóth Endre ref. theol. tanár,
Tóth Lajos igazgató,
Török Pál egyet. m. tanár, főkönyvtáros,
Török István ref. theol. tanár,
Traeger Ernő ny. min. osztályfőnök,
Turóczy Zoltán ev. püspök,
Ujszászy Kálmán ref. theol. tanár,
Vajthó László egyet. m. tanár,
Varga Zsigmond egyet. tanár,
Vasady Béla egyet. tanár,
Ványi Ferenc tanügyi főtan., gimn. ig.,
Vásárhelyi János ref. püspök,
Victor János ref. lelkész,
Zilahy Lajos író,
Ziermann Lajos ev. esperes,
Zongor Béla ev. esperes,
Zsigmond Ferenc egyet. m. tanár.

Húsvéti tragédia

Még nem ültek el az emlékezés hullámai, melyeket a Széchenyi-év ünnepségei vertek fel a magyar lelkekben, a nagy ember születésének százötven éves fordulója alkalmából. Mint már annyiszor, ezúttal ismét a beszédek és tanulmányok százai elevenítették meg alakját, idézték szellemét, méltatták és dicsőítették halhatatlan életművét. Világosabbá, egységesebbé és hathatósabbá lett-e Széchenyi személyiségének titka e sokszoros és sokféle magyarázat által? Sikerült-e végre a nemzet szélesebb rétegeihez közelhozni őt s a mindennapokkal viaskodó ember útitársává, erőforrásává, ihletőjévé engesztelni „a legnagyobb magyar" fenséges, hideg szobrát? Ezekre a kérdésekre még mindig csak a jövőtől várhatjuk a feleletet. Mikor majd kevesebbet kell beszélni róla, mert őmaga szólal meg nemzetének testvér-közösségi életében.

Most, a Széchenyi-év ünnepségeire következő első húsvét napján emlékezzünk 1860. április 8-ára, arra a húsvét-vasárnapra, mikor „egy szó nyilallott a hazán keresztül": meghalt!...

Az Úr feltámadásának napja volt hajnalodóban. Faust kezéből egy ilyen hajnalon esett ki a méregpohár, az angyalok énekére. Széchenyi lelkében nem csendült fel az élet hallelujája. A fegyver eldördült. A tragédia végetért.

A tragédia!... De lehet-e csakugyan beszélni Széchenyi tragikumáról? Nevezhetjük-e őt valóban tragikus hősnek?...

Bármennyire benne is van a köztudatban ez a meggyőződés, azt hiszem, érdemes erről a kérdésről alaposan elmélkedni. A Széchenyi-tragikum nem olyan világos és egyértelmű, mint ahogy általában gondolják az emberek. Az, amit Széchenyi csinált és főleg, ahogy csinálta, egyáltalában nem vall a tragikus hősre. Csodálatosan leleményes, fáradhatatlan és a leghasznosabb ember volt, a leggyakorlatibb magyar, aki haszontalan dologgal soha nem foglalkozott. Híd, hengermalom, gőzhajó, útépítés, folyamszabályozás, lóverseny, ipar, pénzgazdálkodás, társadalmi egyesületek és tevékenységi lázának fel sem sorolható többi gyümölcsei igazán messze esnek a tragikum fáiától. Ne felejtsük el, hogy azok, akik őt örökös mozgásában láthatták, inkább egy vígjáték, mint egy tragédia hősének minősítették. Magam is beszéltem olyan arisztokrata hölggyel, aki abban a családi hagyományban nőtt fel, hogy Széchenyi „bolondozott" és csak bosszantani akarta ötleteivel a főúri társaságot. Ez a bámulatos elfogultság és tévedés mindenesetre rámutat arra, hogy Széchenyi lángeszű alkalmazással sarkantyút fúrt az emberek oldalába, kényszerítette őket talpraugrani, álmukból felriadni, izgalombajönni, cselekedni, élni. Ez volt az ő halhatatlan cselekedete: érdeklődést, alkotásvágyat, életszomjúságot oltott az önmagáról már-már lemondott, tehetetlenül elterült magyar nemzet-testbe. Szép, érdemes és lehetséges élni, miért hagynád el magadat, miért éppen te halnál

meg?... Ez az, amit Széchenyi élete és munkája sugároz s ez sem céljában, sem módjában nem árul el tragikus csírákat.

Miként lehetséges tehát az, hogy ez az életkedv-fakasztó, életet terjesztő Széchenyi megőrült? Azaz: fakadhatott-e összeomlása ebből a célkitűzésből és módszerből s nemcsak ettől független, idegrendszeri adottságból, betegségből következett, ami nagyon szomorú tény lenne ugyan, de nem volna igazi tragédia.

Azt már Péterfy Jenő megállapította Széchenyivel kapcsolatban, hogy a túlfeszített idegzet nem elmebajt, hanem kimerülést, zavart okoz. Más dolog az idegbajt egy élet forrásának, csirájának állítani s egészen más egy túlfeszített élet következményének látni. Széchenyi nyughatatlan lélek, de a jó iránytű is nyughatatlan és mégis mindig helyesen mutatja az irányt. Széchenyi, életirányát tekintve, állandóan és mindvégig egészséges volt. Éppen ezért kell tehát azt állítanunk, hogy összeomlása nem független életművétől, azaz tényleg tragikus.

Ennek a tragédiának oka abban az ellentétben és feszültségben rejlik, amely Széchenyi tevékenységi módszerei, vagyis a látszat és az ő belső igénye, lényének magva között állott fenn.

Széchenyi igénye nem a lóverseny vagy a gőzhajó volt és nem is az ilyesmikkel felébreszteni szándékolt puszta fizikai vagy civilizatorikus életkedv. E szinte játékos álarc alatt ő a magyar életösztön legmagasabb igényét képviselte: az erkölcsi méltóságot, a szellemi küldetést és az ezekből fakadó nemzeti műveltséget.

Ez a legmagasabb és legtávolibb életigény ütközött össze a magyarság életösztönének legelemibb és legközelibb igényével, a világban való önálló lét követelésével. Széchenyi nem mást akart, mint a magyarság, csak magasabb értelemben, akarta ugyanazt. A politikailag független létezést a belsőleg kiművelt szellemi és erkölcsi erők telítettségének gyümölcse, szükségszerű következményeként remélte. Nem számolt azzal az evangéliumi igazsággal, hogy előbb vannak a testiek és azután jőnek a lelkiek. Az erkölcsi és szellemi javak nagyszerű ajándékát kínálta annak a rabnak, aki láncai közt a fizikai lét lehetetlenségét érezte és szenvedte. Oroszlánt ébresztett fel s bölcs tanácsokkal és intelmekkel arra akarta rábírni, hogy ne kívánjon vért és húst, hanem teljék be az istenek nektárjával. A politikai forradalomtól és a fegyveres harctól féltette nemzetét, mert ezeket végzetesnek hitte. Mikor aztán a forradalom és a szabadságharc kitört, Széchenyi magára vette az önvád elbírhatatlan súlyát, hogy a tűzvészt, mely szerinte nemzetét porrá fogja égetni, ő okozta, ő idézte fel s annak összes következményeiért ő a felelős Isten és a történelem ítélőszéke előtt. Vádolhatta-e magát ezzel? Volt-e valami igazság ebben a gondolatban, holott Széchenyi óvta nemzetét a fegyvertől? Igen, volt benne igazság. Széchenyi működése alapvető és szükségszerű tényezője lett a fegyveres önvédelemnek, nélküle nem lett volna forradalom. Széchenyié volt a tűz, melybe Kossuth és Petőfi szélvésze belekapott, hogy tüzet vigyen a magyar ház-

tetőkre. Önvádjában kérlelhetetlen logikai szükségszerűség nyilvánul meg, az ok vállalja benne az okozatot.

De Széchenyi önvádját nem a logikai szükségszerűsége teszi tragikussá, hanem a benne föllobbanó erkölcsi túlzás. Ez az erkölcsi túlzás az ő tragikai hibája, mely összeomlását okozza. Erkölcsi értelemben tévedett, mikor vád- és ítéletképpen fordította önmaga ellen azt, ami nem volt bűn. Ezt az erkölcsi tévedést azért követte el, mert előre végzetesnek ítélt egy szükségszerű tényt, aminek be kellett következnie. A szabadságharc nem végzet és nem bűn volt, hanem a látszólagos és ideiglenes bukáson át is az élet útja és éppen a Széchenyi által hirdetett magasabb értékek előkészítő vérkeresztsége. Azonban akkor ő ezt nem látta, sőt az ellenkezője rémlett fel előtte s lelkiismerete olyan öntépő, szörnyű belső harcba kergette, melyből csak a tébolyban köthetett ki. Megőrült. S a köztudat szerint, még ma is, ezzel vége a tragédiának. Egyszerű megoldás, egységes és szépen befejezett szomorújáték. Csakhogy a valóság mást mond. Ez csak az első felvonás volt. Széchenyi tragédiájának igazi értelme még csak ezután bontakozott ki.

Azok, akik tragédiáját már 1848-ban befejezettnek látják, elfelejtik, hogy Széchenyi e lelki összeomlása után még tizenkét esztendeig élt. Ez az időszak semmit se jelent? Az egészet az őrület sötétségében, üresen, értelmetlenül, nemzetére nézve elveszetten tengődte végig? Valóban itt volna az ideje most, mikor a Széchenyi-év hatáskörében élünk, hogy ez a helytelen, hálátlan és önmagunkat megszegényítő tudatlanság végetérjen.

Az, ami Széchenyi életében a legmegrendítőbb, ebben az állítólag sötét, tébolyult korszakában történt meg. Mikor a szabadságharcot már leverték s az általa jósolt bukás bekövetkezett, Széchenyi felébredt az önvád és a téboly lázálmából. Ez az úgynevezett elsötétült agyú, őrült ember mélységes leszámolást végzett multjával s csodálatos fordulattal odaállott a bukott ügy mellé. Lángelméje sohasem szikrázott, sugárzott, égetett nagyszerűbben, mint azokban a halhatatlan bizonyságtételekben, melyekben a győztes ellen háborgó, gyilkos gúnnyal és a legyőzött iránti forró szeretettel bizonyította be, hogy az, amitől ő olyan kétségbeesetten óvta nemzetét, helyes és jogos volt, hogy a Bach-rendszer „paradicsoma" megdönthetetlenül igazolja Magyarország fegyveres önvédelmét s az igazság nem a győztes, hanem a letiport fél oldalán volt és van.

Széchenyi ismert kijelentésében: „Petőfi az én fiam!", sokan az őrült szavát hallják. Pedig ez az új öntudatra ébredt, az önmagával tisztábajött Széchenyi nagy vallomása. De most már nem önvádképpen, hanem bizonyságtételül és vállalásul. „Petőfi az én fiam!", azaz, ami Petőfi volt, a forradalom lelke, a gyujtó és égető magyar láng, az tőlem született, azonos velem. Vállalom, ami történt, mint saját munkám következményét. És ezzel nem jutok ellentétbe a szellem, a műveltség legmagasabb életigényével, mert az a nemzet, amelyik az élethez való jogáért kész volt

halálra adni magát, képes és méltó a művelt nemzetek testvériségébe emelkedni s joga van ahhoz, hogy a világ segítségét megkapja erre. Az erőszak leverhette, de fel fog támadni, mert igazsága győzhetetlen. Ne maradjunk meg tehát az őrült Széchenyi tragédiája, az első felvonás mellett. Lássuk meg a másik, az önmaga fölé emelkedő Széchenyit, aki nem összetört művének romjain zokog, hanem síkraszáll nemzetének örök igaza mellett, nem keserű elégtétellel szemléli egykori sötét jóslatának látszólagos beteljesését, hanem a nagyobb igazság angyalának trombitaszavával hirdeti a vértanúság élettámasztó hatalmát.

Igaz, hogy a drámának ez a második felvonása is tragikusan végződik. Széchenyi saját kezével oltja ki életét.

De éppen ez teszi a tragédiát igazán tragédiává, azzá a felemelő művé, melyben ott van a katarzisz. A fegyver ölt, de nem Széchenyit ölte meg, örök lényege szerint, hanem a zsarnokot. A gyötrő és üldöző önkény, mely az igazságtól félve, Széchenyit testi halálra juttatta, önmagát semmisítette meg. Széchenyi halálának gyümölcse Magyarország felszabadulása lett.

A tragédia, mely húsvét hajnalán fejeződött be, már ezzel is győzelmes szimbolumává emelte Széchenyit az önmagára ismerő és alkotó műveltségében pótolhatatlan küldetéssel biró magyar nemzet jövendőjének.

Makkai Sándor

Théodore-Agrippa d'Aubigné:

*Szent Bertalan napja**

Törvényeink apagyilkosa, a király
nevében ölik azt, akin a trónus áll.
A gaz, kire a jog legfőbb hatalma szállott,
vonszoltat sáron át sok országos szenátort.
A gazdag préda mind. Egy árva szó elég,
— hogy hugenóta vagy! — s a vak bosszú elért.
Zárul egyszeriben pörök unalmas hossza.
Hogy az anya nem él, a lány, a hű okozza.
Testvér megismeri a testvér markait,
a leszúrt atyafi, a szúró atyafit.
Nincsen már ismerős, nincsenek jóbarátok,
a szándék, a nemes, csak annyi, mint az álnok.

* *Théodore-Agrippa d'Aubigné* (1552—1630) kálvinista költő, történész és katona, korának legműveltebb, legindulatosabb és bizonyára legnagyobb írója; Sainte-Beuve szerint a XVI. század Juvenalisa. Szatírái, pamfletjei s nem utolsó sorban izzó protestántizmusa miatt többször száműzték és halálra ítélték; negyedik halálra ítélése után, másodszor is megnősülve, Genfben élt, természetes haláláig. Hatása óriási, különösen a férfi Victor Hugóra. *(I. Gy.)*

Théodore-Agrippa d'Aubigné: Szent Bertalan napja

Catonk' csak mosolyog, szemünkben a szeme,*
majd karját nyujtja fel — akárha intene —
s máris kard járja át; aztán azt látjuk szörnyül,
hogy négyelik fel, őt! feje Rómáig gördül;
testét játék gyanánt gyalázza alja had,
jelül: kezdődhetik a java iszonyat.
Megcsendül a harang; törvénykezdésre eddig,
most tolvaj-fütty gyanánt törvényszegésre csendít!
Dicsőségedre jog: a jogi palota
tornyán lobog a bűn bíborszín zászlaja
és áll a hősi harc, hol ellenednek pajzsa
a lenge ing, a bőr: a szablya azt hasítja.
Védni magát ez szót, az ütni kart emel,
ez kardját rántja ki, az keblét tárja fel.
Nem is tudni, kiben nagyobb a szörny-hidegség:
ki torkot rendre csap, vagy aki nyujtja: tessék.
Csahol mind a bitang, retteg mind az igaz,
zengi amit gyűlöl s bűnt tettet: menti az!
Vért ont a gyermek is; a kamasz vérben vájkál,
restelné szégyenét, hogy tiszta kézzel járkál.
Börtönök, paloták, kastélyok, teremek,
kamrák, rejtett szobák, hercegek megvetett
ágya, titka, java, de keblük is, az élő:
úszik, minden piros a szerteömlő vértől.
Nem volt szent semmi sem, ahogy látta a nép:
király oltárt gyaláz; a hitnek védhelyét!
Ágyukból ugranak, szobájukból rohannak
a hercegnék: ne is láthassák mindazoknak
megszabdalt, vérköpő tetemeit, kiket
a remény álnokul hozzájuk vezetett.
Ahogy nemes vadé ömlik a csapdaélre,
Libithine vére úgy dől a bírói székre.
Gőzlő csapda az ágy, és csapda, sírverem!
lobog egymás tüzén a Halál s Szerelem.
Így példázta e nap s mutatta mindeneknek,
mily móddal, okkal és eszközzel teljesednek
az Ég döntései. Máris fuldokló
élőt s haldoklót hord hátán a folyó.
Hajógyárai közt, ahogy harsogva nyalja
partját, a bűzöset az undorító Szajna,
több vért visz, mint vizet; alvad már, összeáll,
de új s új hulla hull s fröccsenve szerte vál
a víz s még véresebb; ó hányan fuldokolnak,
és hánnyal végez az, akit utána dobnak.
Vitázhat, melyik ölt többet: az akarat,
vagy a véletlen-e: a kard-e vagy a hab.
A híd, mely hajdanán épült a közös jóér',

* Coligny.

vérpad most és a vak őrjöngés rajt a hóhér.
Nyílás egyik felén, színe a vérveres
jelzi, hogy a halál rémes hágója ez.
Gyászos, szomorú völgy, leölt bárányok völgye,
te neved igazán Siralmas lesz örökre;
és négy bakóid is örökre viselik
homlokukon a bűnt: a híd borzalmait.
Híd, híd, aki magad négyszáz gyilkosa voltál!
Nyelné a Louvre-t is, a Szajna, a vadult már;
áldozatot onnan — jót és bűnöst vegyest —
nyolcszázat követelt a szörnyűséges est.
Bátran a halni vert hű nyája elébe lépvén,
hogy ki ment legelől az áldozatok élén?
Neved örökre él s arcod is, halovány,
istenfélő-kegyes, szorgos Iverny-lány.
... De mit látok? zuhan a lengő hajánál fogva
— ahogy rátekerül a véres oszlop-fokra —
egy nő ott fennakad; kötésig vízbe van,
sápadt, halott, de szép így is, halálosan;
ahogy a hosszú haj felrántja ott a légbe,
a homlok mintha még igazságot remélne.
Oh nem arra vár, ahogy hányattatik,
óh nem, nem arra várt két rettentő napig;
társát, azt várja csak, hű egy felét s szerelmét,
keblére a kebelt, ki élve tévelyeg még.
De látom is: közelg a férj, már itt van, itt.
tőr járja, három át, ahogy megérkezik,
s már hullik is alá és lent a lengő asszony
nem várja hasztalan, hogy végre megnyughasson,
mert estében a férj karjába kapja őt,
és úgy merülnek el, egymásnak karja közt.
Háromszáz, annyi még, de ennyi vigasz nélkül,
bukott örvénybe ott, be árván életéből.
Ember, fajtád fia, ne szakítsd sose szét
a kapcsot, mit kötött test és test közt az ég.
... S míg a városban így folyik a szörnyű munka,
a Louvre meg dörög, csaták zajgását zúgja,
aztán erkélye mind, az ablak, folyosó,
kíváncsival telik: látvány itt a folyó
vize, ha még víz az! Tetszeni nem ügyetlen
hölgyek izgulnak és kapkodják fésületlen
fejük, ha tetemet különöst visz a víz,
a csonkábbján csúful még gúnyolódnak is;
Akkor, midőn az ég vért gőzölög le rájuk,
ő panaszuk csak az, hogy rossz a frizurájuk ...

Fordította: *Illyés Gyula*

Az eszhatológia örök időszerűsége

1. *Filozófiai humanizmus.*

Az emberi szellemnek az a törekvése, hogy az egész teremtett világot szerves egésznek és csillogó logikai összefüggésnek lássa, annak a gondolkozási tömbnek sikerült, amit filozófiai humanizmusnak nevezünk. A filozófiai humanizmus nem egy korszak diadalmas világnézete, hanem a különböző korszakokban megnyilvánuló emberi szellem hódító és szétáradó diadala. A filozófiai humanizmus mindenütt ott van, ahol az ember saját gondolatteremtő és történetalkotó erejében gyönyörködik. A filozófiai humanizmus az emberi szellem diadalmenete, ahol a trónon az „ész", a „látás", az „öntudat", a „megértés", a „megérzés" ülnek s a világ valamennyi többi tárgya csak arra való, amire a régi rómaiak a diadalmenetben a rabszolgákat alkalmazták, hogy kiemeljék, hangsúlyozzák, ország-világ előtt megmutassák a trón pompájában ülő hatalmát.

Ha szemléletesen akarjuk kifejezni a filozófiai humanizmus egységes világképét, azt kell róla mondanunk, hogy olyan, mint egy fénylő gömb. A gömb középpontjában az öntudatos emberi szellem villog, melynek sugarai rávetődnek a gömb belső felületére s onnan visszaverődnek a fényt kibocsátó emberi szellemre. A szellem a fényforrás, melynek minden vakító csillogása azt szolgálja, hogy sugárzásban és visszaverődésben minél villogóbbnak lássuk a fényt, minél fényesebbnek az emberi szellemet.

A gondolkozás történetében a filozófiai humanizmus legfénylőbb két gömbje: a görög harmónia-tan és a XIX. század német idealizmusa. Mindkettő arra a merészségre vállalkozik, hogy bebizonyítsa, hogy a világteremtés célja, központja, lényege, értelme: az ember. Isten, lélek, szépség, erkölcs, fejlődés, lendület, akarat, tervszerűség azért van, mert van ember.

Természetes, hogy a filozófiai humanizmus történetszemléletének középpontjában is az ember áll. A carpe diem alapján biztosítani kell az ember számára az időt. Ezért lesz a történet lényege: az idő megragadása. Az ember korlátolt időben él. Időben élését pedig akkor használja ki legjobban, ha a rendelkezésére álló idővel korlátlanul él. A meghatározott időben az idővel való korlátlan gazdálkodás a szellemi és anyagi liberalizmus alapja.

A filozófiai humanizmus vágyálma az emberi szabadság határnélküli biztosítása. Az ember szabad a térben, mert szelleme átfogja az egész világot s csak a szellem az, mely erre egyedül képes. Az ember szabad az időben, mert formálja a történetet, hősiességével és akaratával a holnapok arcát mintázza. Az ember a tér és idő ura, s ezért ura mindennek, ami van. A felfedezé-

sek eszétől függenek. Az erkölcsi törvények belátásának eredményei. A szépséget ő csinálja. Istent is ő alkotja. S éppen ezért annak teszi meg Istent, aminek akarja. Néha mesének, néha világlényegnek. Egyszer merő illúziónak, máskor legfőbb erkölcsi törvénynek.

A filozófiai humanizmus emberi szempontból nézve kétségtelenül a legtetszetősebb világszemlélet. Ez az a szép világnézet, melynek vallói földi értelemben boldogok lehetnek. Szép ez a világnézet, mert benne mi magunk ragyogunk, s az ember legszívesebben önmagában és saját képességeiben gyönyörködik. Könnyű is ez a világnézet, mert benne minden az ember erőihez szabott. Érthető is, mert mindent mi találunk ki s amit kitalálunk, azt a magunk módján meg is értjük.

Egy óriási hibája van azonban ennek a világnézetnek: az, hogy nem igaz. S akkor sem igaz, ha évszázadok vagy évezredek nemzedékei éltek benne boldogan. A hazugság nem mérője a boldogságnak. Sőt számtalanszor látjuk, hogy a tévedések hívei és a hazugságok katonái színesebben és életteljesebben boldogabbak, mint az igazság harcosai. S ez a világnézet még akkor sem igaz, amikor hazugságát sokan igazságnak vallják és magyarázzák.

A filozófiai humanizmus mindenkori ellenlábasa a keresztyénség. A görög harmónia-gondolat ellenvéleménye a keresztyén gondolkodók elsejénél: az egyházi atyáknál kezdődik. S ha a középkori filozófia formáiban követi is a görög gondolkozás kereteit s használja is annak fogalmait, lényegében véve mégis csak merő cálfolata mindannak, amit a pogány görögség jelent. A filozófiai humanizmus német idealizmusa elbűvölő hatását még ma is érezteti s ez a hatás keresztyén vonalon is nagyszerűen érvényesülhet, mert a német idealizmus mindenre kiterjedő figyelménél fogva arra is ügyelt, hogy csalhatatlan keresztyén filozófiaként lépjen fel.

A két világháborúban és a két világháború között tragikusan formálódó élet azonban átformálja a gondolkozást is. Az emberi bűn szomorú megélésének valósága, létünk szorongatottsága, életünk egyetemes válsága rádöbbent bennünket arra, hogy nem jó és nem hasznos, ha magunkat önmagunkra hagyjuk. Az emberi szellem diadala aljasságokat szül s önmagunk erkölcsi belátásában való bizakodásunk eredménye a legszörnyűbb bűnök

2. *Tragikus életérzés.*

A kényelmes és önmagával megelégedett ember a filozófiai humanizmusban önmagát bálványozza és saját gőgjét imádja. Önmagunk bálványozásának reakciója s minden emberiből való tökéletes kiábrándulásunk jelentik azt a belső magatartást, amit a spanyol Unamuno tragikus életérzésnek nevez.

A tragikus életérzés az emberi korlátok felelősségteljes átélése. A filozófiai humanizmus is érzi bizonyos mértékben a korlátokat. Ezeket a korlátokat azonban nem felelősséggel, hanem

szabadon éli át. Az emberi korlátoknak — a szorító felelősség és a szenvedésekben öntudatosan vállalt kötelességteljesítés jegyében való átélésének — hangsúlyozása miatt lett Unamuno a Franco-féle nemzeti mozgalom egyik szellemi bázisa is.

A tragikus életérzés az önmagunkban való csalódás útja. Azt hisszük, hogy mi formáljuk a világot, pedig sorsunk kerekei alatt nyögünk. Úgy látjuk, hogy amihez kezünk ér, az mind szép, pedig mindent elront ez a kéz. Úgy gondoljuk, hogy erkölcsi törvényeink tökéletesítik a világot, pedig a világ megrágja az erkölcsi törvényt és erkölcstelenné züllik. Szellemünk fényében bízunk s közben irtózatos sötétségek vesznek körül. Rájövünk arra, hogy csak azt látjuk fényesnek, ami a gömb belső felületétől befelé, felénk esik, de a gömb külső felületéből és az azontúl elhelyezkedő világokból semmit sem látunk. Elhitetjük magunkkal, hogy az idő urai vagyunk, pedig a végzet sötét szárnya suhog felettünk. Meg akarjuk hódítani a tért, a világot s hódításunk közben vesszük észre, hogy minden felől a rémület fehér foga csattog felénk. Azt mondták nekünk, hogy az emberi gondolatok havasain felfedezzük Istent. De Isten eltakarja arcát előlünk.

S mindez miért van? Azért, mert eszünk dölyfjével megtagadtuk azt a világot, amiben egyedül hinni lehet!

A tragikus életérzés azért nem szenvelgés, azért nem romantikus sóhajtozás, azért nem pesszimista sápítozás, mert belőle bomlik ki a hit. Aki önmagában az ember miatt annyira kétségbe esett, hogy mindenütt csak zavaró ellentéteket, megoldhatatlan „észszerűségeket" lát, szükségszerűen elmenekül önmagától. Ez a menekülés a hit útja. Nem maga a hit. De a hitre vezérlő kalauz.

A filozófiai humanizmus az istengondolathoz vezet el. Szorongatott emberi létem miatt való kétségbeesésem magához Istenhez.

A tragikus életérzés miatt lehet a filozófia tragédiájáról beszélni, amint azt Bulgakow és Sesztov tették s az emberi szellem összefüggéseiben megnyilvánuló ellentétek rendszeréről, amit Guardini hangsúlyoz.

Az emberi szellem íve megtörik s az ember megretten attól, hogy önmagáról gondolkozzék. A tragikus életérzés nem tetszetős világszemlélet. Emberi tehetetlenségünket azonban hűen kifejezi. És keresztyénibb is, mint a filozófiai humanizmus, mert azt az utat, amit ott az emberi elbizakodottság elzár, itt az alázat megnyitja Isten felé. Hiányzik nekünk Isten s ez a hiány ránk nézve tragikus. Szorongatott és veszélyeztetett életérzésünk megnyitja a hit emberi, harcos útját. Azt az utat, melynek fohásza az ótestámentomi Jákób gyötrődése: „Nem bocsátlak el téged, míg meg nem áldasz engemet". Ez az emberi út a kegyelmi út is, melyen Isten jön azzal az Igével, hogy „az igaz ember hitből él".

3. *Eszhatológiai humanizmus.*

Az eszhatológia Isten országának s ezzel együtt Krisztus megjelenésének a váradalma. Ez a váradalom az őskeresztyéneknél egészen komoly tényezője volt a hitnek. „A világ ábrázatának elmúlása" olyan jelenség, ami napról-napra szemünk előtt folyik le, de állandósága miatt nem vesszük észre. A keresztyén eszhatológia nagy tétele az, hogy ez a világ a halálé, mert bűne miatt nem érdemel mást. Ez azonban csak a negatív oldal. A pozitív bizonyosság pedig az, hogy az időt csak egyetlen valóság éli túl: a feltámadott, Krisztusba beoltott élet.

Az eszhatológiában gyökeredző hit a keresztyén élet dinamizmusa. Az őskeresztyén élet azért volt olyan dús és azért szántotta fel századok magvetésére a földet, mert várakozó hit volt. S a keresztyénség mindannyiszor megfakul és elszürkül, valahányszor elfelejti, hogy földön való életének a célja Krisztus égi dicsőségben való megjelenése.

Az eszhatológiai dinamizmus a humanista filozófia emberre összpontosított történetszemléletét átrendezi s a világtörténet középpontjába Istent állítja s a történet céljának az időfeletti Krisztus megjelenését tartja. Krisztus a történet középpontja. Minden azért volt, hogy Isten Krisztusban a világra jöjjön. S most minden azért van, hogy a történet a maga bajaival, tragikumával, emberi esendőségeivel az elé a Krisztus elé menjen, akit megölt a történet, az idő embere, de akit örökké időszerűvé magasztalt fel Isten. A feltámadott Krisztus diadala a keresztyén élet nagy újjászülő várakozása.

A mai nagy világégésben, a tragédiák roppant arányaiban, emberi, nemzeti, egyházi sorsok veszélyeiben igen sokszor az a gondolatunk van, hogy Isten elhagyta az embert s még a hívőnek sem ad tanácsot. Tragikus életérzésünk sokszor a végletekig, az idegek szétpattanásáig, egyéniségünk széthullásáig fokozódik. Valóban olyan világban élünk és olyan helyzetbe kerültünk, hogy itt tudnunk nem lehet semmit, számításaink csődöt mondanak, nincs előre látó szemünk és nem lehetnek jövendőt mondó ajkaink. Egyedül egyetlen egy lehetőségünk maradt: a hitünk.

Keresztyén exisztenciánkat, amibe földi értékeink éppen úgy beletartoznak, mint a Krisztus feltámadásának áldásaiban részesült örök személyiségünk, egyedül a hit menti át a holnapok örökkévalóságába. Ma csak egyetlen egy bizonyos dolog van: az, hogy Isten él. S aki bármilyen formában élni akar, csak arra az egy tényre építhet, hogy Isten él.

A világnak csak egy arca van: a halott orca. A hívőnek pedig két arca van. Az egyik az, ami olyan, mint a világ s azzal együtt múlik is el. A másik pedig az, amelyik olyan, mint Isten s Vele együtt él is mindörökké. Az Isten diadalára épülő hívő világrend azért örökké időszerű, mert az emberre épülő humanista filozófia örökké időszerűtlen. Az ember tragikus mély életérzése is azért örökké aktuális, mert mindig aktuális nekünk Isten, aki

belőlünk éppen úgy hiányzik, mintahogy hiányzik ebből a világból. Az eszhatológiára, az Isten teljes, diadalmas országára vonatkozó keresztyén váradalom pedig azért dinamikus, mert ezzel a hittel még ezt az életet is kibírjuk.

Az időt akkor tudjuk elhordozni, ha hitünkben örökkévalóvá leszünk. Önmagunkban az embert akkor bírjuk el, ha folytonosan arra törekszünk, hogy ezt az útált embert elhagyjuk s elérjük azt a másik Embert, aki megdicsőült formánkat hordozza. A történet urai úgy leszünk, ha Istenben történetfelettivé válunk.

A mai keresztyénségnek nincs sürgősebb feladata annál, hogy eszhatológiai keresztyénséggé legyen. Az idő vajúdásait a keresztyénségnek csak az a része éli túl, amelyik mentes az időtől. A történet vihara minden szépet és igazat elseperhet, tehát azt is, ami a keresztyénségben a humanitás alapján szép és igaz; a föltámadott test diadalán azonban nincs hatalma. Ma nagyon igaz az, amit Dante így fejezett ki: „ hit a láthatatlan bizonyosság". Irodalmilag Dosztojevszkij volt az, aki talán legtöbbet megláttatott az eszhatológia láthatatlan bizonyosságából. Isten hitünkben elvárt országának ereje életünk egyetlen megmaradt szilárdsága.

Ezért hangsúlyozzuk ma ezerszeresen: annyit ér a keresztyén, amennyit hisz!

Koncz Sándor

Bármennyire is szerette és hangsúlyozta a liberálizmus a protestáns jelzőt, antiliberális velleitások senkit se késztessenek arra, hogy féljenek ennek a jelzőnek a használatától. Mi nem mondhatunk le azokról az értékekről, melyeket e szó hordoz. A mi ajkunkon a protestántizmus nem egyházpolitikai tervet jelent, hanem jelenti a megreformált keresztyénséget, a keresztyénségnek azt a történelmi folyamát, mely több forrásból eredt ugyan, de tiszta áradata egy mederben folyik, — ha ezt a medret különböző helyeken más-más névvel illetik is. De jelenti a protestántizmus azt a világnézetet is, melynek jellemzői a dogmatizmus béklyóiból kiszabadult szintetikus látás s a szabad, személyes, szellemi emberség erős igenlése. A tények ugyanis azt mutatják, hogy a szabad, személyes és szellemi jelzésű emberség tanítása és igénylése a protestántizmus gyümölcse.

Schalom Asch Krisztus-regénye

Schalom Asch látszólag történeti életrajzregényt írt Jézusról. Azok az adatok azonban, amelyeket az evangéliumok nyújtanak róla és az a Jézus, akit a Szentírás alapján a keresztyénség kialakított magának, nem felelnek meg *Schalom Aschnak.* Éppígy a Szentírásban szereplő többi személyiség sem, legyen az akár Péter apostol, akár Pilátus. *Schalom Asch* azt állítja ugyanis, hogy a Názáreti Jézus személye, működése és kora idegen világosságok és idegen korok által megmásítva áll az emberiség előtt. Márpedig a dolgokat az igazságnak megfelelően kell előadni. Az igazság pedig csak akkor igazán igazság, ha a „maga korában gyökerezik, lényének korszerű talajában". A Názáreti Jézusról és működéséről, a vele kapcsolatos személyiségekről és az egész Jézus-problémáról kialakult eddigi képpel szemben *Schalom Asch* Cornelius és Jochanan előadásából és Judás evangéliumából ismerteti meg a világot *az igazsággal.*

Amit Jochanan mond, az Cornelius párja és kiegészítője; ő a szandherin ülésének és a keresztrefeszítésnek hites tanúja. Judás evangéliuma végül — persze csak *Schalom Asch* felfogása szerint *evangélium,* mert valójában nem *evangélium, a Megváltóról való örömhír* — első személyben írott beszámoló Judás rabbijának, a *Názáreti Jesuának* beszédeiről és tetteiről. A judási szöveg azonban csak a Jeruzsálembe való utolsó felmenetelig terjedő eseményeket adja elő; ami azután következett, az már elveszett a kéziratból, mikor a lengyel históriikus megtalálta.

Amint az ember olvassa *Schalom Asch* Krisztus-regényét, elgondolkodik: *mi volt a célja írójának?* Talán lüktetően erotikus olvasmányt nyújtani olyan leírásokkal, amilyet például *Migdali Mirjámról,* vagyis Mária Magdolnáról kapunk?

Aligha *ez* volt Schalom Asch célja; ezzel nyilván csak „érdekessé" és „színessé" akarta tenni leírását. Közelebb vezet talán az író céljához az, ha *Jézus alakját* vizsgáljuk. Cornelius gyenge testalkatú, beteges férfinek ismerte meg Jézust, aki egy nagyobb prédikációja után majd hogy össze nem esett a fáradságtól. Cornelius megfigyelte beszédmodorát és azt igazi zsidó stílusnak találta: terjengősnek, alaktalannak, szakgatottnak. A Golgotára menet látta Cornelius Jézus arcát: leírhatatlan kétségbeesést és életvágyat mutatott; szeme kitágult, mintha örvényt látna, amely elnyeléssel fenyegeti. Ez a Jézus nem hős mártir benyomását keltette Corneliusban, aki sorsában megnyugodva, öntudatosan megy a halálba másokért, hanem gyáva fickóét, aki rosszul számított.

Gyógyításai, csodái valójában nem jelentenek többet, mint a Jeruzsálemben csapatostul tanyázó csodatévők és szelleműzők cselekedetei. Egyetlen csodának volt *szemtanúja* a „hiteles" elbeszélők egyike; Cornelius beszéli el a tetőn át lebocsátott beteg talpraállítását. Jézus a haldokló fölé hajolt, tekintetük találkozott és

egymásbakapcsolódott. Több másodperc telt el így, a rabbi el nem bocsátotta a beteg tekintetét. Mikor a rabbi megparancsolja neki, hogy keljen fel ágyából, így folyt le a „csoda": a beteg első ízben visszazuhant, mikor igyekezett feltápászkodni, „de a rabbi parancsoló és könyörtelen tekintetének engedelmeskedve másodszor is megpróbálta. Rémület rajzolódott vonásaira. Egy kissé felemelkedett, a feje előre bukott. A rabbi még mindig rámeredt. Fájdalmasan vonaglott a test, mialatt előbb az egyik, aztán a másik lábát a padlóra helyezte. A bőrig soványodott lábak inogtak, mintha összerogynának a legkisebb súly alatt is. De lassan megfeszültek, szinte megérezték a rájuk villámló két szem parancsát. Lassan felemelkedett az ember. Két merev lépést tett előre, s a rabbi keblére vetette magát..." Lázárnál nem a feltámasztásnak tanúja a római, hanem már mint ismét élőt látja Jézussal együtt. Az a benyomása azonban, hogy Lázár minden mozdulata csak kényszermozdulat: ha a rabbi egyet előre vagy hátra lépett, ő vele mozdult; úgy rémlett, hogy külső erő kormányozza Lázárt, amely azonban életet nem lehel belé, úgy látszott, hogy ez az ember nem is élőlény, hanem csupán testrészek és izmok kívülről irányított halmaza. Így történtek *Schalom Asch* szerint az *igazságnak megfelelően* a csodák...

Mindez még mindig nem vezet el ahhoz a ponthoz, ahol az olvasó tisztában van azzal, hogy mit akar Schalom Asch elérni regényével. Mert hiába nem más Jézus, mint egy a számtalan jeruzsálemi vagy palesztinai félbolond Messiás-hipnotizőrnél, mégis — mint Pan Viadomsky, a lengyel történetíró megjegyzi — sajnos kétezer év óta irányítja az emberiség történetét. A háromkötetes regény utolsó köteténél érti meg végre az olvasó, mire kell, mit szolgál ez a *Schalom Asch*-féle Krisztus-regény. Jezus elítéltetésének és megfeszíttetésének mozzanatait kell pontosan megfigyelni.

Cornelius, Pilátus jeruzsálemi helyettese a zsidó hivatalosokkal való érintkezésből, de saját személyes tapasztalatából is arra a meggyőződésre jut, hogy Jézus a római uralomra nézve is veszélyessé válhatik, sőt az egész latin műveltséget fenyegetheti megsemmisítéssel. Meggyőződésének kifejezést ad Heródes és a főpapi család tagjai előtt is, de ezeknek az a véleménye, hogyha minden ilyen Messiás-jelöltet komolyan akarnának venni, akkor minden idejüket erre fordíthatnák. Szükség is van az ilyenekre, akik szép szavakkal csillapítgatják a lázongó szegényeket. Sokkal veszedelmesebb *Bar Abbas* (vagy Barabbás), aki felkelést szít a főpapi uralom és a római felsőség ellen.

Pilátus előtt Cornelius képviseli a vádat, mégpedig oly módon, hogy szerinte Bar Abbas lázadó ugyan, de az egész értelmi szerzője Jézus. *A nép között Jézusnak van a nagyobb pártja* és csak a főpapi család tagjai és azok szolgái izgattak amellett, hogy Bar Abbast bocsássa el a helytartó. A főpapi társaság Jézus-ellenességének oka Jézus templomtisztításában keresendő: az efféle jelenségek erősen veszélyeztették a főpapi család anyagi érdekeit. Pilá-

tus a két fogoly közül Bar Abbast bocsátotta el azzal a megokolással, hogy a héber ökölnél sokkal veszedelmesebb a héber szellem.

Jézus tehát elítéltetett. Nicodémus pedig, mikor megtudta, hogy mi történt, megparancsolta tanítványainak, hogy vizet hozzanak, odament az imaház ajtajához, kezet mosott és ezt mondta: *„Égi Atyánk, Te tudod, hogy nem a mi kezeink ontották ki ezt a vért. Mi és gyermekeink nem vagyunk vétkesek ebben.“* A zsidó nép tehát ártatlan Jézus halálában — kivéve a főpapi familiát, de ezeket megátkozta Nikodémus idejében és később elvesztek is mind egy szálig. Az elítéltetés ötlete is *római* részről indult ki: Corneliustól, a vádat *Róma* emelte *római* államérdekből és *Róma* mondotta ki az ítéletet is.

Az ítéletet, amely elvégre római részről egészen jogosnak tekinthető, végrehajtották is. És a végrehajtásnál akad az olvasó a magra: *ezért* van az egész könyv, több mint nyolcszáz oldal, lélekvándorlás és új „evangélium“, minden. *Az ítélet végrehajtója, a hóhér, Hermannus volt, a germán lovasság parancsnoka, a zsidók réme.* Mi hát a mag, miért van az egész Krisztus-regény? Azért hogy *Schalom Asch* bebizonyíthassa a nagy „igazságot“; *Jézust a Krisztust nem a zsidók, hanem egy német feszítette keresztre.*

S hogy mennyire propaganda ez a *Schalom Asch*-könyv, arra bizonyságul csak két idézet álljon itt. Egyik: „... milyen bölcs volt Cicero, mikor ennek a népnek rossz hatásától óvott bennünket, mely megtölti Kelet és Nyugat minden piacát, megvetette lábát minden ismert és ismeretlen országban... Egy olyan néppel, amely így szét van terjedve az egész világon s mindenütt éreztetheti befolyását, *minden kormányzó hatalomnak számolni kell.*“ Ezt Cornelius mondta. A másik pedig egy rabbitól, Jochanan ben Zakkaitól való: „A zsidó nép élete tehát nincs kötve sem helyhez, sem időhöz... A zsidók hazája nem egy meghatározott terület szűk határai között terül el, s így ők nem is pusztulnának el, ha elrabolnák tőlük, ahogy ez más népekkel történik: a zsidók hazája végtelen, azaz nincsenek határai, mert nem földi, hanem égi eredetű...“

Schalom Asch könyvének végén tisztán áll az olvasó előtt, hogy mi volt írójának tulajdonképpeni célja regényének megírásával. Az azonban az utolsó lap után is rejtve marad a *magyar* olvasó előtt, hogy miért kellett ezt a könyvet 1941-ben, Budapesten megjelentetni.

Harsányi András

Szinházi Szemle

Magyar színházi bemutatók 1941/42-ben.

Az 1941-es őszi szezon a nagy színházi konjunktúra jegyében indult. A háborús nyomorúság egyik legfélelmetesebb szimptomája, a valóságkerülés, és nem a tiszta művészet utáni vágy, hajszolja a közönséget arra, hogy megtöltse a színházak nézőtereit, a könyvesboltokat és mozikat: ezekben az aránylag ártalmatlan narkotikumokban keresve a feledést. Nem a kvalitás, hanem a kvantitás volt fontos az idei „vonzó" produkciókban és, sajnos, a színházi év színvonala, ehhez az amúgy is jó üzletmenethez igazodván, nem alakult ki valami szédületes magasságokban. Amikor az év kiemelkedő magyar produkcióiról akarunk beszámolni, elsősorban is meg kell említeni azt, hogy színházaink 50%-ban magyar szerzőket játszottak az idén. Az ok: sajnos, ismét csak történelmi és gazdasági, nem pedig a magyar színpadi irodalom óriási fejlődése. Külföldi darabokat nehéz behozni, financiális és cenzurális nehézségek miatt, az amerikai piac csaknem elérhetetlen, az az angol és francia pang, a német és olasz színházak pedig mindig inkább importra szorultak, mintsem hogy ők exportáltak volna. De a magyar darabraktár sem túlzottan gazdag: aki tudna, nem mer írni, aki pedig nem tud, az még csak technikai ügyeskedésig sem jut el sokszor. Sok régi szerzőt műsorpolitikai okokból kellett félre tenni (volt itt olyan veszteség is, amelyet kétségtelenül a nyereséglistán kell elkönyvelni, lásd Bús Fekete László és társai), — az újak pedig nemcsak gyakorlatlanok egyelőre, hanem, ami a legszomorúbb, alig akarnak egyebet, mint a régi szerzők. Az új magyar produkciók háromnegyedrésze úgynevezett „kommercvígjáték", egy szomorú fiatal generáció sivár ambíciótlanságának bizonyítéka. Nagyon kicsi azoknak a premiereknek száma, amelyekről nemcsak a színházi krónikás, hanem a színházi irodalmi figyelő is kell, hogy beszéljen. A sok gyenge ősbemutató következménye pedig — *a felújítások áradata* volt. A sok felújítás között azonban akadt megemlékezésre méltó is.

Elsősorban *Móricz Zsigmond „Nem élhetek muzsikaszó nélkül"* című, elbűvölő biedermeier-komédiája, a magyar mult század kedves, tempósan hetyke genre-képe. Amikor a darabot most másodszor láttuk a Nemzeti Színház színpadán, az volt az érzésünk, hogy talán csak idegen közönség értené meg ennyire az ilyen, voltaképpen oktalan, de túláradó erővel, tűzzel és bájjal telített *„spleenes"* komédiát, mint amilyen ez az izig-vérig magyar úridarab. Ha nem maradna meg belőlünk semmi, csak egy-egy ilyen kis darab „lényeg", mint ez a színmű, tudná a világ, milyen is volt a nyolcvanas évek magyar urasága.

A magyar biedermeier feltámasztása körüli második kísérlet *Csíky Gergely „Mukányi"* című szatirikus színműve volt, amelyet *Galamb Sándor* frissített fel szakavatott kézzel.

„Mukányi" a maga idejében a címkórság, a nyelvészeti harcok ortológusok és neológusok között, no meg a vidéki újságíró torzképe volt. Az első torzkép ma is aktuális, ha kissé túljátékosnak és szinte nagyon is bájosnak hat is ma Mukányi szelid történtetése a „Méltóságos Úr" után. Csíky Gergelynek bizonyára akadt volna ennél könnyebben feleleveníthető, hozzánk és tragikus napjainkhoz közelebbálló műve, de mint stílusgyakorlat a Nemzeti Színház kiváló művészei számára ez is nagyon hasznos munka.

Érdekes és tanulságos összehasonlításul szolgált e szeretetreméltó biedermeier-történtők után egy modern fiatal magyar szerző Illés Endre: „Történtők" című, szintén szatirikus jellegű vígjátéka, amelyet illedelmes szerénységgel *„karikatúrának"* nevezett az ismert essay- és regényíró szerző. Illés történtői már nemcsak cím után futnak, hanem főként és elsősorban pénz és hatalom után, amellyel aztán lehetőleg visszaélnek. Minél kevesebb munka, minél nagyobb pozíció jelszóval indulnak a magyar közélet 1942. évjáratú történtői, és itt aztán nem holmi választási vacsorákra, kedélyes főispáni unokahúg-protekciókra, hanem emberéletekre megy a dolog. Kár, hogy Illés nem festett erősebb színekkel: a sötét téma derűsítésére sok pasztellszínt kever a játékba, amely merészebb és igazabb lett volna nélkülük. A darab helyenként sablónalakokkal dolgozik: így a kémkedő telefonoskisasszony, a rosszhírét féltő nagyvilági hölgy és a kérges, de becsületes öreg könyvelőt már kissé túlgyakran láttuk színpadainkon. Jók és keservesen mulatságosak azonban maguk a „Történtők", a két elszánt fiatalember, akikről senki sem tudja, melyiket protegálja egy csak telefonon jelentkező kegyelmes úr.

Végére hagytuk színi évadunk legkomolyabb értékét és egyúttal legkomolyabb bukását, Németh László: „Cseresnyés" című darabjának bemutatóját a Nemzeti Színházban.

Németh László ma azon kevés magyar író közé tartozik, akik Ibsen elvét vallják: „Költeni annyi, mint ítélőszéket tartani önmagunk felett". És hozzáteszi: Ítélőszéket tartani társadalmunk és egyének felett. Némethnek rengeteg ellensége van: keserű embergyűlölete, erősen fejlett gyanakvása és a fentemlített ítélőszék extrém szigorúsága és könyörtelensége tették széles kispolgári körökben népszerűtlenné. Németh László hősei valóban hősök: az emberiség legnemesebb eszményeiért küzdenek és a halálos sablón elől menekülnek, vagy abba halnak bele. *„VII. Gergely"*, a *„Papucshős"*, a *„Villámfénynél"* fiatal orvosa, mind az igaz emberség útját keresik, sokszor zavaros, kanyargós, nehezen követhető utakon, de ragyogóan becsületes szándékkal. Németh gondolati gazdagsága a mai színpadi irodalom szegényes lapossága mellett olyan őserdei, hogy gyakran ez teszi túlzsúfolttá, barokkpompájúvá és néha, mint a „Cseresznyésben" is, színpadon csaknem beszélhetetlenné nyelvét.

Mindezekkel szemben mérlegen áll Németh óriási, mai színműírók közt szinte egyedülálló erénye: az, hogy *erényes*, a szónak legszigorúbb értelmében. Németh nem alkuszik, kimondja az íté-

letet önmaga és az egész társadalom fölött, oly könyörtelenül, hogy a Cseresnyésben szinte el sem hisszük a darab végére bigygyesztett újraépítési ígéretet. Színművei megrázóak, mint az antik tragédiák; egy igaz ember írásai, ha végtelenül keserű és gyűlölködő írásai is. Valakié, aki egy szikrát sem enged emberi és szellemi nívójából, erkölcsi követeléseiből; tiszta, ha nem is szent író ez, Jónás, aki nem szökik el a pusztába, hanem Ninivébe megy és kiált. Ezért várjuk mindig izgalommal és szeretettel Németh munkáit.

A „Cseresnyés"-ben egy szociális kísérletről van szó, amely elbukik, mert tökéletlenek a szívek, és tökéletlen a nép, amelyet fel akar emelni Cseresnyés, a „falura szaladt úr". Szőlőskertjében munkát és könyveket ad a dolgozni akaróknak, és a családját is arra neveli, hogy minden jó a földtől és a néptől jön. De az asszonyok, ezek a, Németh kedves mithologiai hasonlatai szerint, „gyökértermészetek" nem akarnak a földbe kapaszkodni. És a legkisebbik lány megcáfolja azt a gyönyörű mondatot, amely szerint „félév is kell, míg beszó a szeretetével egy emberi lelket", félóra alatt beleszeret egy, a nagyvilágból odacsöppent idegenbe, aki lelkében teljesen idegen ettől a bensőséges kis tanyai világtól, akit az apa kiutasít házából. De magával viszi nemcsak a legkisebb lány, hanem az idősebbik szívét is. Az anya, aki „úrinő"-kasztjából nem tud és nem akar kiszabadulni, követi a lányt és elhagyja a házat: a második lány pedig, kiesve abból a puha bölcsőből, amelynek a világot hitte idáig, öngyilkos lesz. Utolsónak lázad fel az idealista ellen maga a boldoggá tett Nép: egy Adyt-olvasó kubikus szemére veti Cseresnyésnek, hogy a népnek ajándékot adni nem lehet, az csak forradalommal szerezheti meg, ami az övé. Minden összedől Cseresnyés körül, csak a legidősebb lány marad ott keményen és hidegen, a teoretikus teremtése és legnagyobb sikere, — de tőle is fél most már Cseresnyés. Kissé megokolatlan a mindenáron mégis odacibált happy ending: egy nyomdász jön munkát kérni és Cseresnyés újrakezdi a rombadőlt munkát. — Az alakok egytől-egyig érdekes, izgalmas, emberi szenvedélytől fűtött figurák. Még Cseresnyés Ibsen „Brandtjára" emlékeztető kegyetlen gigásza is melegebb, emberibb, mint világirodalmi ősei. A lányalakok pedig kitűnőek: különösen a második lány szélesen rajzolt, pszichoanalitikus fínomságokban bővelkedő figurája. — Sajnos, az előadás nem ütötte meg a darab mértékét. Az új magyar sorsdráma feltétlenül meg fog ragadni minden napjainkat keservesen érző és élő nézőt.

Máthé Klára

Széljegyzet

Egy új folyóiratban a történettudomány elvi alapjairól szólva Baráth Tibor szemrehányást tesz a régi magyar történetírásnak azért, hogy nem védte meg a magyarságot a nemzetiségek elnyomásának vádja ellen. Ezután a vád után egészen meglepő az a követelménye, hogy az új Magyarország lökje ki azokat, akik idegen fajiságuk és mítoszuk miatt nem illeszthetők a természetes keretbe. Ilyen idegenek szerinte Magyarországon a zsidók, rácok és románok. — A régi magyar történetírás kutatta az egyes korok elátkozottjainak lelkivilágát. Igyekezett megérteni azokat, akik a nemzettel látszólag ellentétben, de a valóságban csak a többség által választott módszertől eltérően kívánták elérni a nemzet biztosítását és fellendülését. Sorsközösséget látott abban is, ha hazánk lakosságából egy társadalmi réteg, egy világnézeti csoport vagy egy nemzetiség harcot folytatott az uralkodó irányzat ellen: e harc vajúdásaiból kellett az egész nemzet továbbélését biztosító megegyezésnek megszületnie. A sorsközösség felismerése nem új. Történetírásunk nagyon régi hagyományként örökölte. Benne van már Kálmán királyunk híres törvényében: „senki se adjon el (külföldre) magyar nemzetbeli szolgát vagy akárkit, aki Magyarországon született." A sorsközösségnek ez a tudata eleven ma is. Ebbe az önmaga által is dicsért eleven erőbe ütközik Baráth Tibor, mikor a zsidók után a szerbek és románok kilökését is követeli. Mindezeknek további bevándorlását ellenezte a magyar közvélemény az utolsó században, — de a régóta körünkben élőket nem tekintette kilökni való idegeneknek. A magyar történetírók előadták, hogy félvad, nomád törzsek menekültek nyiltan, vagy lopakodva a Kárpát-medencébe. Itt a magyar állam védő és áldó karja biztosította ezek életét és vagyonát. A magyar föld jó mostohaként keblére ölelte és helyhez kötötte őket, a magyar kultúra nevelte és lelkük rügyeit kibontakozni engedte az éltető szabad magyar levegőn. — Tudományos szempontból másodrangú fontosságú Baráth Tibor téves fölfogása, — majd megcáfolják. De politikai szempontból a magyar nemzet és magyar állam életérdekeit fenyegeti. Sértő két aradi vértanú: Knezits és Damjanich, továbbá Petőfi Sándor és annyi más véres árnyékára, Damjanich özvegye és megszámlálhatatlan más szerb származású testvérünk emlékére. Baráth Tibor szavai sértik a magyar görögkeletiek tízezreit, a magyar görögkatolikusok százezreit, akiknek szerb vagy román származása sejthető vallásukból. Hol volt Baráth Tibor az északerdélyi bevonulás mámoros idején, hogy arról sem tud, amiről akkor minden újságolvasó ember értesülhetett: a Máramarosba nyomuló honvédeket negyvennyolcas zászlókkal fogadták a régi magyar királyoktól nemességet nyert apsai románok. Ő maga pár évvel ezelőtt egyik munkájában több zsidó történetíróról elismeréssel nyilatkozott. Legújabb könyvében dicsérettel említi Weiss

Manfrédot. Ezek nem voltak zsidók? Vagy ezek beilleszkedtek? Csak ezek illeszkedtek be? Baráth Tiborral szemben köteles alattvalói hódolattal és szívünk érzelmével Horthy Miklós nyilatkozata mellett állunk: legyenek nyugodtak a visszatért országrészek lakói, sőt a még vissza nem tértekéi is, hogy Magyarország örömmel és szeretettel fogadja a növekvő csonkahazához rendre visszatérő bármilyen nemzetiségű honfitársakat, akik készek a magyarsággal együttműködni a magyar állam fenntartásának és fölvirágoztatásának munkájában.

Fenesi Zoltán

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

ÉS LÓN VILÁGOSSÁG. *(Emlékkönyv Ravasz László hatvanadik életéve és dunamelléki püspökségének huszadik évfordulója alkalmából. Irták tanítványai és munkatársai.* Franklin-társulat kiadása, Bp. 1941.)

Nagy a kísértés, hogy recenziónkat maradék nélkül *a világosság kiváltképpen való emberének, Ravasz Lászlónak* szenteljük, hogy mi is beálljunk magyarságunk büszkeségét, a dunamelléki református egyházkerület kétszeresen jubiláló, nagy püspökét méltatók, néki tisztességet tévők sorába, a tárgyszerűség íratlan törvénye azonban hangfogót kényszerít szubjektív érzelmeinkre: az *ünneplőkről* kell írnunk, nem az *ünnepeltről*. Pontosabban a Ravasz-Emlékkönyv huszonhat tanulmányáról kell „madártávlati" felvételt készítenünk: huszonhat reflektor hol útmutató, hol meleg, hol röntgenhatású sugarait kell kévébe gyüjtenünk, illetve beállítanunk a Krisztus által Ravasz Lászlóban előhívott világosság irányvonalába.

A gazdagtartalmú Emlékkönyv-et *Makkai Sándor „Ravasz László igehirdetői útja"* c. homiletikai tanulmánya vezeti be. A bevezetésben egyfelől világnézeti helyzetképet kapunk arról a korról, amelyből Ravasz László egyénisége kibontakozott, másfelől meg azokkal a személyiségekkel ismerkedünk meg, akik közvetlenül vagy közvetve gondolkodása és igehirdetői pályája kristályosodásában rá döntő befolyást gyakoroltak. A tanulmány második részében Ravasz László homiletikai munkásságának három arcát villantja felénk a tudós szerző. *Három arcról* készít Makkai lelki portrét, de *egy emberről*, meggyőző érveléssel bizonyítván be, hogy „felületes szemlélet volna, ha Ravasz László újabb homiletikai tanításait úgy látnók, mint a régebbinek tagadását és így ellentétét". Különösen örültünk a tanulmány harmadik részének, ahol ragyogóan gazdag példasorozaton szemlélhetjük Ravasz László prédikátori oeuvre-jét. Ezeken a példákon nyomon követhetjük Ravasz László igehirdetésének sajátos jellemzőit: bibliai jellegét, textushűségét, krisztocentricitását és hitvalló — tehát hitvallásainkkal egyértelmű — beállítottságát. Ami pedig a beszédek kidolgozását illeti, teljesen magunkévá tesszük Makkai azon megállapítását, hogy Ravasz László elsősorban az Ige hirdetője és csak azután stílművész; hogy nála elsődleges fontossága a *belső* kidolgozásnak van. A plasztikus, szemléletes, csodálatos ravaszlászlói-stílus csak *ráadás*, mint hitnek a cselekedet.

A homiléta Ravasz László portréja után *Vasady Béla „A theologus Ravasz László"* lelki hosszmetszetét vetíti elénk. A teológus Ravasz Lászlóról írni „koc-

kázatosan szép vállalkozás" — kezdi fejtegetését Vasady Béla. — Igazán méltó módon csak úgy lehet írni róla, „ha minél gyakrabban őt magát engedjük szóhoz jutni". Ez a következetességgé elmélyített előfeltétel eredményezi ezután, hogy Vasady szép halk, de mindvégig tárgyilagos kritikája csakugyan Ravasz László tolmácsolása lesz s nem anatómiai kaland, viviszekció. Vasady Béla tanulmánya kettős felépítettségű. *A theologus Ravasz László önvallomásai* c. fejezetben „az ő vallásos lelkületéről, hitéről, erkölcsi hevületének sajátos hőfokáról, szolgálati és missziói szenvedélyéről s a mindebből táplálkozó és kristályosodó, mindenkori theologiájáról" bizonyságot tévő megnyilatkozásai alapján követi nyomon Ravasz László teológiai fejlődésének egyes stációit. Igy rajzolja meg Vasady az *induló*, az *egyeztető*, a *pozitív*, a *modern kálvinista ortodoxus* és végül a hit és engedelmesség ritmusára menetelő *homo viator* belső koncentrálódásának folyamatát. A második fejezetkörben viszont *(Néhány hittétel Ravasz László theologiai fejlődésének tükrében)* Ravasz László teológiai gondolkodásának néhány jellemzőjét emeli ki (egyház, kijelentés, hit stb.), hogy újra és újra azt a megállapítást tegye, hogy Ravasz László teológiájának központi, kristályosodási tengelye: a *Kereszt*.

A Ravasz László-értékelés harmadik és egyben bezáró darabja *Málnási Bartók György* írása: *„Ravasz László és a magyar szellemi élet"*. A filozófus és a hívő ember szerencsés találkozásának eredménye ez a mélyenjáró, példamutató esszé, amely egyszerre adja a Jézusban élő és a „világlátó és életalakító" Ravasz Lászlót s nem külön külön. Tanulmánya központi mondanivalóját különben maga Málnási Bartók György foglalja össze ezekben a sorokban: „A magyar szellemi életnek azáltal lesz állandó kovásza Ravasz gondolkozása, hogy éppen a szellem és élet leglényegét állítja az egész nemzeti tevékenység előterébe. A szellemen és az evangélium fényén át vezet az igaz élethez".

Az Emlékkönyv további 23 tanulmányánál sajnosan — mivelhogy csupán *íróiknak* s nem *írásaiknak* van kapcsolódási pontjuk Ravasz Lászlóhoz — csak egy-egy jelzőbe, futó megállapításba tömöríthetjük értékelésünket, annak ellenére, hogy külön-külön valamennyi igényli a részletes megbeszélést, sőt egyik-másik a — vitát.

Budai Gergely „Az újtestámentomi hermeneutika főbb szabályai" c. dolgozatában az írásmagyarázás elméleti áttekintését adva, eszméltető bepillantást nyújt az exegéta műhelyébe, mindenekfelett pedig azt az ellenérzést próbálja kiküszöbölni, melyet ma a tudományos exegézis iránt táplálnak az igehirdetők. Pál apostol teológiájának egyik legszakavatottabb magyar kutatója, *Mátyás Ernő „Pál apostol antropológiáját"*-t ismerteti, úgy, amint az a Kereszthez viszonyuló emberarcon tükröződik. A Kijelentés feltétele alatt szól Pállal és Pálon keresztül a természet szerinti, a bűnös és a megváltott emberről. *Révész Imre „Református történetszemlélet"*-e a Krisztus által lett kiengesztelésben és váltságban látja a történet végső értelmét és célját. Felejthetetlenül mutat rá a ref. történetszemlélet — mint *keresztyén* és *evangéliumi* történetszemlélet — sajátos, egyedi alkatára, miközben meghúzza a szellem központjából a történeti élet egész területére a sugarakat. *Nagy Géza „Geleji Katona István eschatologiáját"*-ról írva, megállapítja, hogy „ebben a roppant nehéz és bonyolult kérdésben álláspontja teljesen írásszerű és kálvinista reformátori"; azaz erős hit és mégis szemérmes tartózkodás jellemzi Geleji teológiáját is az utolsó dolgok kérdésében. *Musnai László* egy, általa felfedezett és kb. a XVII. sz. közepéről való unitárius kátének a mai unitárius kátékkal való megdöbbentő gondolatazonosságát tárja elénk. *„Az keresztyén tudománynak rövid sommában kötött fundamentoma"* c. is-

mertetésében. Érdekes, egyháztörténeti vonatkozású munka *Csekey Sándoré: „Evangélizáció a dunamelléki egyházkerületben 1890-től napjainkig"*. A teológia tudománytani helyzetével foglalkozik *Tavaszy Sándor „A theologia a tudományos életben", különös tekintettel a magyar tudományos életre* címmel. A teológia és a tudományos élet viszonyának általános ismertetése után azt a szomorú megállapítást teszi Tavaszy, hogy „a theologia a magyar tudományos életben ismeretlen tényező". *Pröhle Károly „A Szentháromsághit"*-ről, *mint egyetemes keresztyén kapocsról* értekezik, miközben megvizsgálja: hogyan jött létre a ker. szentháromsághit, illetve hogy miért és hogyan alakul ker. istenhitünk állandóan, szükségszerűséggel szentháromsághitté. Örömmel olvastuk *Muraközy Gyula* magvas esszéjét a *„Tragikum és predesztináció"*-ról, amelyben a tragikum problémáját a kegyelemmel hozza vonatkozásba és *Victor János* vázlatát *„Az egyház három arcá"*-ról, amelyik az emberi közösségek hármas jellegéből eredőzteti az egyház jellemző vonásait. Victor János dolgozatának mintegy kiegészítéséül szolgál *Enyedy Andor* szép elmélkedése *„Az épülő és építő egyház"*-ról, közelebbről a Krisztusban építő egyházi munkáról. Az egyházi problémakört *Imre Lajos* elvi megalapozottságú, *„Az ekkléziasztika, mint gyakorlati theologiai disciplina"* c. tanulmánya fogja át és zárja le. *Illyés Endre* úttörő, elgondolkoztató írásában azt kutatja, hogy mik a *„Magyar református intelligenciánk igényei az igehirdetéssel szemben"* és számos adalékot közöl a közönyösek, az egyházat gyümölcseiért értékelők és végül az egyházban Isten elhívottainak hit- és szeretetközösségét nézők lelki arcképéhez. *„A homiliás és sákramentumos istentisztelet"* ugyancsak bonyolult részletkérdéseibe *Gönczy Lajos* világít bele: „Legyen a homiliás istentiszteletnek a sákramentumokra néző beállítottsága, a sákramentomos istentiszteletnek pedig az igehirdetésre néző beállítottsága". Megszívlelendő *Kapi Béla* tanítása *a „Magyar protestáns egység és együttműködés"* elmélyítését illetően: mindegyik egyház az Ige világosságánál vizsgálja önmagát, a másiktól testvéri szeretettel tanuljon és egymást élő felelősségérzettel ahhoz segítse, hogy az egyház Krisztus egyháza legyen. Boldogult *Forgács Gyula „A százéves skót misszió"* történetét rajzolta meg. Sajnáljuk, hogy *Szentpéteri Kun Béla („A lelkészválasztás joga a magyarországi református egyházban")* és *Kovács J. István* különösen időszerű *(„A legközelebbi zsinatainkra váró teendők")* tanulmányát nem részletezhetjük, annak ellenére, hogy ref. egyházi életünk legakutabb sebeit tárják fel. Magánjogunk kialakulását *Kolosváry Bálint* széljegyzetei *(„Jogfejlődés és jogfejlesztés")*, míg *Finkey Ferenc „A bűnösség fogalom a világi büntetőjogban"* címen tisztázza előttünk a bűn büntetőjogi megítélését. *Joó Gyula* a pánszlávizmus, *„A keleti kérdés"* történelmi hátteréből közöl megdöbbentő adatokat, míg *Mitrovics Gyula* a *„Stilusproblémák"*-ról nyújt finom analízist. A tanulmánysorozatot *Szabó Imre* írása zárja be: *„Magyar önismeret és magyar önbizalom"*.

Az Emlékkönyv utolsó lapjai Ravasz László rövid életrajzát és bibliográfiáját adják. *Trombitás Dezső*

KARNER KÁROLY: EVANGÉLIUM — MAGYARSÁG. (A Keresztyén Igazság kiadása. 1942. Győr.)

Egy könyv, amelyről jó lélekkel lehet kijelenteni, hogy minden intelligens embernek el kellene olvasnia. A máshiten lévőnek azért, hogy tudomást vegyen az evangélikus hit értékeiről és azok helyes megvilágításba kerüljenek előtte, az evangélikusnak pedig azért, hogy tudatára ébredjen annak a szellemi kincsnek, amelynek hordozoja vallásos életében. De múlhatatlanul szükséges lenne minden, az egyházi élet terén tevékenységet vállaló s hitéért kiállásokra is kész egyházi vezető kezébe adni, mert feltétlen újabb erőforrássá válik számára.

A tudós szerző szellemi műhelyének 13 értékes gyöngye sorakozik fel egymás mellé ebben a könyvben. Kb. 10 esztendő szellemi terméseként egy koszorúba való fonódásuk bizonyságot tesz arról, hogy írójuk nem egy mindeneknek felette álló és önmagának élő fellegvárnak tekinti katedráját, hanem az élő nemzet eleven és tevékeny sejtjének, amelyből nemcsak a vallási élet terére áradnak ki termékenyítő sugárzások, hanem a nemzet egészére is és ennek szellemi lüktetése ritmusába is szervesen tud beilleszkedni és nemcsak megtalálja, de egyben biztosítani is tudja a maga helyét.

Szerencsésen foglalja össze már a cím is az egésznek a mondanivalóját. A magyar evangélikusság ennek a nemzetnek szerves és ha nem is számarányát illetőleg, de lelki alkatát tekintve egyik legértékesebb rétege. Nemcsak a hite és egyháza fennmaradásáért folytatott és mindegyre nehezebbé váló küzdelmek alanya, de a nemzet egészét foglalkoztató társadalmi, politikai, szociális stb. hullámzások elválaszthatatlan részese is. És mint ilyen nem az önmagában való életet éli, hanem van sok mondani valója a magyarságnak is. Ezeknek az egyik tolmácsa, komoly, súlyosszavú tolmácsa ez a könyv is.

„Meg vagyok győződve arról, hogy az egyházunknak adott kincs az igaz gyógyító ír a magyarság sok sebére" — írja — „s ezzel kell szolgálnunk a nemzet számára, mint a magyarság egyik eleven tagjának", amelynek nemcsak felkínálnia kell ezt az írt, hanem elsősorban élnie és az életpélda eleven erejével kell az orvosszert a nemzettestbe besugároznia.

Ennek az egész könyv felett lebegő célkitűzésnek a szolgálatában sorakoznak fel azok a problémák, amelyek az evangélikus és protestáns theologia sok vita központjába került nagy kérdései gyanánt, sok tekintetben járultak hozzá a protestantizmus bizonyos mértékű aláértékelésének az elkövetkezéséhez is. Ezek nemcsak a háború előtti és jelenkori theologia főirányainak alapos és beható ismertetésében vonulnak el előttünk — amelynek során megbízható tájékoztatást ad a különféle irányzatokról, bár nem egy megérdemelte volna még a rá való kitérést, mint pl. a bécsi Beth által irányított és magát már metabiontikának is nevező irányzat —, hanem e problémák legfontosabbjai külön is önálló és határozott megvilágításba állítva is, tárgyalás alá kerülnek. Ilyenek a bibliai lentő egyiptomi evangéliumtöredék ismertetése, amelyek egész az első század határáig tényszerűen viszik vissza a szövegek keletkezésének problémáját. Ebben a gondolatsorban talán még külön is rá lehetett volna mutatni az evangéliumokban hiányzó hivatkozást a 70-ben elkövetkezett Jeruzsálem pusztulásának a tényére, mint Jézus tényvalósággá vált igazolására, melyre való konkrét hivatkozhatás esetleg az egész evangéliumfogalmazást is a meglévőtől eltérő színben tehette volna lehetővé. — A Biblia és az értelmiség viszonyának megvilágításában kissé súlyos elírás ez: „a mai tudományos ismereteink megbízhatóbbak és alaposabbak, mint azok, amiket évezredekkel ezelőtt egy neve szerint ismeretlen *zsidó ember képviselt*". Mégis csak Isten igéje is, az is, amit ez az ember papírra vetett és ma már tisztázott is, hogy a teremtéstörténet sem áll ellentétben az egyébként is csak hipothézisekkel dolgozó, vonatkozó tudományos vizsgálódások eredményeivel. — A Biblia és az egyház kapcsolatát élesen világítva meg, nem domborodik ki a kettő közül mégis csak a Biblia priusza és hogy a Bibliában szóló Isten Ige által közölt megragadottság — a hit — *megtartásában* jelentős szerepet játszik a szabadakarat is, amely a felelősséget is involválja.

A feltámadás, Jézus feltámadása és a húsvéti hit ugyancsak sok vitát felkavart kérdését Hirsch Emánuel könyvének alapján ismerteti, rámutatva az ebben

foglaltak tarthatatlanságára és helyes ítélettel foglalva össze, amit erről a kérdésről egyáltalán mondhatunk. Ennél azonban a feltámadás „történeti tényének" az átminősítésénél nem kis jelentőségű annak kihangsúlyozása is, hogy oz valóban történeti tény „is", amely konkrét hatásforrássá is vált a történelem során. — Az Isten királyságáról közölt értékes fejtegetés során érdemes lett volna a Luk. 17: 21-ben levő „entos hymón" — olyan értelmezésre való kitérés, mely szerint ez nem a „bennetek", hanem a „közöttetek" jelentést tartalmazná, mely esetben az egész probléma nemcsak kizárólagosan eschatologikussá válik, amit különben más vonatkozásban érint az új élet realitásáról előadottakban is. 162. o. — A megigazulás, bűnbocsánatról való fejtegetésben félreérthetetlenül kidomborítandó lett volna, hogy a szentségi állapot nem független az erkölcsi magatartástól, hanem magában foglalja ezt is, sőt ennek tökélye felett való, többletet jelentő életvalóság. — Az úrvacsoráról szóló ismertetés valósággal hiányt pótló az evangélikus theologiában, amelynek során a Krisztus jelenlétének legvégső kérdése megoldásánál a sugárzás, a besugárzottság, egyébként is a fizikum és a psychikum határán folyó s ma már eléggé ismert jelensége is igénybevehető, misztikumának érintetlen hagyása mellett. — A szeretetről szóló tanulmány bekapcsolása a sorba ugyancsak szükséges és szerencsés. Nem árt azonban rámutatni, hogy jellegének ezen mivoltára Böhm Károly is rájött és rámutatott, Ember és világa II. 335. stb. old.

Az egész könyv méltó és hatásos befejezése az Ismeretlen Istenről szóló, bár időrendben legelsőként készült dolgozat. Akinek kijelentésében, a keresztyénségben egy „a racionális világ számára megfoghatatlan erő jelentkezik" — amelynek „közvetlen jelentősége van a jelenben is". Igen ez az Erő, az Evangéliumban a Magyarság számára is megnyilatkozó Erő „életet formáló erő" maga az Isten, aki e hazában megtartott, különben kevésszámú evangélikus népe által is azoknak a nemzeti erőknek a kiteljesedését akarja megvalósítani, amelyek Jövendőnk zálogai s amelyeknek átáramlását a nemzet lelkiségébe szerencsés módon szolgálja ez a könyv is.

Nagy általánosságban legfeljebb még annyit említhetünk meg, hogy éppen ennek a célnak a szolgálatában talán kissé túltengőnek bizonyul — ami más vonatkozásban éppen a mű erénye — az alapos szakszerűségre való törekvés, amelynek anyag- és adathalmazában a nem hozzáértő esetleg könnyen elfáradhat, esetleg el is tévedhet, bár a vezetés határozott és biztos kézzel történik. S mintha az egészen végigvonuló és a barthi hatást sajátságosan tükröztető erőteljes kihangsúlyozása az Isten szuverénitásának háttérbe szorítaná az igazi evangélikus szellemiségtől elválaszthatatlan gratia-resisitibilitásnak s az ezzel kapcsolódó Isten előtti felelősségtudatnak (az ugyan nem hiányzó, de) mégis talán erőteljesebb érvényesítését.

A theologiai tudományos munkásság különben is beláthatatlan területeket felölelő útvesztőiben — „az Egyház hitének ősi tiszta és gazdag kincseit" biztos és szerencsés kézzel csillogtatja meg ez a könyv, amely az általános theologiai műveltség nívójának emelésére is jótékony szolgálatot tesz.

Említésre méltó még a könyv elegáns, ízléses kiállítása, úgy külső megjelenésében, mint nyomdatechnikáját illetőleg is. *Csengődy Lajos*

TÓTH ENDRE: A BELSŐSOMOGYI REF. EGYHÁZMEGYE MÁRIA TERÉZIA KORÁBAN. (Kaposvár, 1940. A „Csurgói könyvtár", kiadja a csurgói ref. gimnázium, XV. köt.)

A munka két főrészre oszlik. Az I. rész az egyházmegye gyülekezeteinek összefoglaló helyzetrajzát adja, a II. rész pedig az egyes egyházközségek rövid

történetét, különös tekintettel erre az időszakra. A felhasznált forrásanyag nagyjában mindkettőnél közös, csak a II. részben bővebben kihasznált. Részletekbemenően a szerző a könyv első felében mindenekelőtt az egyházmegye külső képét rajzolja meg, majd a vallásügyi helyzetet tekinti át Mária Terézia koráig. Ennek kapcsán feltesszük a kérdést, vajjon Belsősomogy a 18. század elején tényleg három egyházvidékre tagolódott, illetve ebben a formában teljes egészében Dunántúl kötelékében élt-e? A baranyai egyházvidék határai ugyanis ebből a korszakból meglehetősen homályosak, holott tisztázásuknak elsőrendű fontossága lenne az országos történetírás szempontjából.

Nagyon hiányoljuk, hogy a szerző közelebbről nem foglalkozik az egyházmegyének, mint szervezetnek életműködésével. Azt hisszük, gyengén álltak rendelkezésére adatok, mert a feldolgozás jelen alakjában még arról sem hallunk, hogy kik voltak ez idő alatt az esperesek? Olvasunk sorozatosan templomfoglalásokról és egyes gyülekezetek vallásgyakorlatának megszüntetéséről, de hogy az egyházi szervezet, amelynek alkotórészei ha mással nem, úgy szervezetének legalább segítő részvételével támogatta volna őket, arról nem hallunk. Holott a közvetlenül szomszédos Külsősomogy és a dunamelléki szuperintendencia ugyanekkortájt a területén fekvő somogyi részeken végbement hasonló vallásüldözéseknél egyházait egész súlyával támogatta. A magyar református egyház szervezete kétségkívül nem volt oly alélt, mint ennek a dolgozatnak nyomán gondolni lehetne!

Folytatóan tárgyalja szerzőnk a gyülekezeteknek vallásgyakorlatuk szabadságáért, majd templomépítéseik, illetve javításaik körül lefolyt küzdelmeiket. A következő fejezetek pedig Somogyban az így lassan kialakult leányegyházak és árvaegyházak történetéhez szolgáltatnak érdekes adatokat. Olvasásuk nyomán nagyon érezzük olyan munka hiányát, mely az egész 18. század egyházpolitikai állapotait a mai tudományos színvonalon feltárná. Annyit látunk, hogy az egész kérdéskomplexumnak hazai gyökerei vannak, melyek még a reformáció kérdéseivel függnek össze. A szabad vallásgyakorlattal biró egyházközségek belső életének áttekintése zárja le szerzőnk műve első részének mondanivalóit.

Tóth Endre kétségkívül tőle telhetően mindent elkövethetett, hogy tárgyát tisztán megvilágítsa. Művének kiadása kapcsán indiszkréció elkövetésének szándéka nélkül, indítva érezzük magunkat arra, hogy megemlítsük, miszerint azt tudtunkkal elsőrenden egy nagyon kiváló világi emberünknek köszönhetjük. Az ő kulturális érzéke és áldozatkészsége teremtette meg annak lehetőségét, hogy a „Csurgói Könyvtár", — a Hármas Kistükör egykori megállapításaival ellentétben, komoly kulturális missziót teljesítsen az ország egyik legkevésbbé feltárt területén! *Miklós Ödön*

TÓTH ENDRE: A PÁPAI REFORMÁTUS EGYHÁZ TÖRTÉNETE. (Pápa, 1941. Ára 5 P. Megrendelhető a pápai ref. lelkészi hivatalban.)

A pápai ref. egyház új templomának felszentelése alkalmára elhatározta multjának megírását s ezt Tóth Endrére, a pápai theol. akadémia tanárára bízta. Az adott helyzetben nem választhatott volna megfelelőbb embert, aki korábbi előtanulmányai nyomán igen rendes munkát végzett. Nem törekedett szigorúan tudományos igények kielégítésére, de népszerű modorban sem dolgozott. Igyekezett felhasználni minden fontosabb emléket, vizsgálódott levéltári adataink között, szemmeltartotta a szóbajöhető korábbi irodalmat, amikből végül egészen használható munka kerekedett.

Hat fejezetre oszlik, melyből országos érdeklődésre tarthat számot az első: a város reformációja. Pápa reformációjá-

nak kérdése már többször foglalkoztatta történészeinket. A szerző igen behatóan megvizsgálta a legendás „Bálint pap" dolgát s vele kapcsolatosan néhány fontos szempontot rögzített. Kár, hogy nem tanulmányozta ennek a debreceni „Valentinus presbyter"-hez fűzhető kapcsolatát. Némely körülmények tűrhetően összhangbahozhatók és arra mutatnak, hogy a tradíciónak valóban van valami történeti magja: a két személy azonos lehetett, de természetesen a jelzett időpontnál majdnem két évtizeddel későbbre tehető a működése! Amint a többi általa felhívott, adatok szerint is a pápai egyház erőteljesebb reformálása 1545—50 körül indult meg, miután az iskolában csakugyan korábban bekövetkezett valaminő változás.

A Győrben 1543-ban járt pápai iskolamester, úgy látszik, a török elől átmenetileg odamenekült pápaiak lelki szolgálatát láthatta el. A háború megpróbáltatásai elől tömegesen futó lakossággal igen sok esetben együtt mentek a papjaik. Az egyház késői reformjára mutat Méliusz megjegyzése a „félpápista" Pápáról, mert istentiszteletük meszszebbmenő liturgikus módosítása még ekkor sem következett el. Ehhez mindenekfelett időre volt szükség, hacsak valamely erőteljes kéz ezt a folyamatot meg nem gyorsította. Itt említjük meg, hogy ebben a Méliusz-féle idézetben tévesen szerepel a ‚kocsmás" majmai kifejezés, mert értelme nincsen. Zoványi (A református Magyarországon, 438. l.) „korosmás"-t olvas, ami nyilván „karizmás"-t jelent!

Sztárai Mihályt és Huszár Gált az újabb adatok nyomán, mint a pápai egyház két, egyidejűen működő lelkipásztorát szerepelteti. Ma már nem találhatunk benne semmi különöset, sőt Pápán bizonyára a reformáció óta tartottak két papot. Pápa eredetileg archidiakonátusi székhely volt, amely helyzeti adottságból ma már sok olyan ténykörülménnyel kell számolnunk, amilyenekre korábban reformációtörténeti kutatásainkban nem gondoltunk.

Részletesebben foglalkozik szerzőnk a Heidelbergi Kátének Huszár Dávid által eszközölt pápai kiadásával, amihez hozzáfűzhetjük, hogy általa valószínűleg a pápai iskolában végzett oktatáshoz kívánt a kiadó megfelelő tankönyvet adni. Maga Huszár Dávid írja, hogy e könyv „az igaz keresztyéni hitnek fundamentumára igazán megtanít", más oldalról éppen a dunántúli szerkesztésű Réczés-féle kánonok 36. art.-a szerint a protestáns pap felszenteléséhez elégséges, ha a jelölt „a keresztyénség fundamentumát érti". Még a későbbi időkből származó adataink is elegendőnek tartják az egyszerű kátéismeretet ahhoz, hogy valaki pappá lehessen. A Huszár-féle Heidelbergi Kátét úgy kell tehát tekintenünk, mint a pápai iskola egyik tankönyvét, egyúttal a lelkipásztornevelés eszközét. A dunántúli református protestantizmus kialakulásának egyik magyarázatát kapjuk meg ebben a körülményben, amint a káték példányainak aránylag erősebb elkallódása általában sűrűbb, főleg iskolai, használatukra utal.

Természetesen a könyv nagyobb részét foglalják el a gyülekezet történelmének későbbi századai, ahol már főleg helyi forrásokra, többször kéziratos emlékekre támaszkodik. Pápa végvári jellege és az Enyingi Török család kihaltával az új földesúr katholizáló törekvései uralják túlnyomóan a 17. és 18. századot. 1660-ban vették el tőlük a nagy templomot, melyet pedig már mint reformátusok építettek újjá, de még majdnem egy évszázadig tudták biztosítani — bár sok küzdelemmel —, vallásgyakorlatukat. 1752-ben azonban mindentől megfosztva kiszorult a gyülekezet iskolájával együtt a szomszédos faluba, Adásztevelre, ahová istentiszteletre kijártak Pápáról. A türelmi rendelettel nyerték csak vissza magában Pápa városában szabad vallásgyakorlatukat. Ekkor építettek új templomot a paróchia udva-

rában torony és harangok nélkül. Itt gyültek egybe, — ilyen fontos ponton páratlan esetként egészen a legújabb idő kig, — istentiszteletre a pápai hívek. Az utolsó negyven esztendőben kétszer tett az aránylag kicsiny gyülekezet óriási erőfeszítést új templomának építésére. Az időközben összegyűlt jelentős tőkéi azonban a világháborúban elértéktelenedtek. A második kísérlet az egyház tagjainak szokatlanul erős önmegadóztatásával és a dunántúli gyülekezeteknek odaadó támogatásával sikerre vezetett. Kár, hogy a könyvből nem értesülünk közelebbről róla, pedig néhány száraz adat is sokat mondhatna erről az erőkifejtésről. *Miklós Ödön*

LÉLEKTANI TANULMÁNYOK. (Ötödik kötet. *Kornis Gyula* és *báró Brandenstein Béla* közreműködésével szerkeszti *Harkai Schiller Pál.* A Magyar Psychologiai Társaság Gyakorlati Lélektani Szakosztály közleményeivel és támogatásával. A Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Lélektani Intézetének kiadása, Budapest, 1941.)

Két részre oszlik a Lélektani tanulmányok ötödik kötete. Az első rész az általános és összehasonlító lélektan címen közöl dolgozatokat: Az ösztönlélektan mai állása (Noszlopi László), Az állatlélektan mai állása (marosi Máday István), A természeti népek lélektana (Nagy Mária Ilona). A második rész az alkalmazott és gyakorlati lélektan összefoglaló keretében mozgó tanulmányokat közöl: A társadalomlélektan irodalma (Dékány István), A neveléslélektan fejlődése (Bognár Cecil), A kóros jelenségek lélektanáról (Tarcsay Izabella), A piac- és reklámlélektan eredményei (Egy tanfolyam 20 előadásának anyaga), Az ipariskolai képességvizsgálatok módszerei (Egy tanfolyam 40 előadásának anyaga).

A Protestáns Szemle olvasói számára egy tanulmány kelthet méltán meglepetést. Ha valaki végigolvassa a kóros jelenségek lélektanáról írt dolgozatot, első pillanatban semmi különöset, bántót nem talál benne. Ha azonban a 162 oldal után következő illusztrációs oldalt tekinti meg (Ábrák „A kóros jelenségek lélektanáról" c dolgozathoz.), akkor méltán elcsodálkozhat. A felső két kép Luthert és Kálvint ábrázolja s az ábramagyarázat szerint ez a két kép „a cikloid Luther és a szkizoid Calvin". Mit jelent ez a két kifejezés? A tanulmányból kell megkeresnünk a feleletet. „A pszichopatologia tárgykörébe tartozik minden olyan lelki jelenség, törekvés és cselekvés, amely egy elképzelt normától, a normális ideájától (gyakran egy statisztikai átlagtól) nagy fokban, negatív irányban eltér. Az eltérés lehet pozitív irány felé mutató is (pl. művészi alkotások, az átlagosnál értékesebb emberi cselekvések). Ezek természetesen nem tartoznak a pszichopatologia körébe" — hangzik a tanulmány első bekezdése.

Magában a tanulmányban egyszer sem fordul elő sem Luther, sem Kálvin neve, csak illusztrációként két reformátorunk arcképe. Reformátori ténykedésük a fentiek alapján mégsem tartozik „az átlagosnál értékesebb emberi cselekvések" közé. Luther és Kálvin patopszichologiai anyag, vagyis „abnormális személyek" (133. o.).

Amikor a személyiség patologiájáról szól a szerző, ismerteti a különböző kutatási módszereket s reátér a német Kretschmer kutatásaira. Kretschmer az alkatlélektannak nagy mestere. Az ember testi alkata határozza meg az ember lelkületét, körülbelül ebben foglalható össze a Gehalt- vagy Strukturpszichologie, az alkatlélektan. „Az ember testi alkata alapján két jellemző típust állapított meg: a cikloid és a szkizoid karaktert. Kretschmer ezt először két testi konstitúcióval hozta összefüggésbe, a piknikussal és leptozómmal (ez az aszténiással megegyező), majd ezekhez egy harmadik testi alkatot, az atletikust is felvette s az ennek megfelelő, normális jellemet viszkózusnak

nevezte el." (156. o.) Ezek szerint a piknikus (lágyvonalú, hízásra hajlamos, tömzsi) ember cikloid, míg a leptozóm, aszténiás (gyenge, erőtlen testü) ember szkizoid. Az előbbire Luther, az utóbbira Kálvin a példa. Mit jelent azonban a cikloid és a szkizoid karakter? „A szkizoid és cikloid karakterek abnormális személyiségek jellemzői. Szkizoidoknak és cikloidoknak nevezzük azokat az egészség és betegség között ingadozó abnormis személyiségeket, akik személyiségüknek ebben a mérlegszerű játékában könnyebb fokon a schizofrénia, illetőleg a cirkuláris pszichózis alapszimptómáit tükrözik" — idézi Kretschmert a szerző. (156. o.) Luther és Kálvin ezek szerint „egészség és betegség között ingadozó abnormális személyiségek", s képük iskolapéldául szolgál a schizofrénia, illetőleg a cirkuláris pszichózis elnevezésű elmebaj, elmezavar bemutatásánál!

Luther és Kálvin ellen ilyen támadásra nem méltó semmiféle, magát tudományosnak nevező intézet. Tudományosnak nevezhető-e ez a tanulmány, amelyik egy szót sem szól Lutherről és Kálvinról, csupán a közölt ábrákon mondja ki a tételt: „Luther cikloid s Calvin szkizoid"? Tiltakoznunk kell az ilyen tudománytalan támadás ellen. Vakmerőség és irányzatosságö rosszhiszeműség és tudatlanság másodkézből vett hamis állítások nyomán így nyilatkozni reformátorainkról.

Kálvinról képet közöl, élete végéről származott, a nagybeteget ábrázoló képet, miért nem a fiatalkori, egészséges Kálvint mutatja be? Nincs sehol a vigon más két kép, csak Luther és Kálvin, akiket elő lehet rángatni? Nagyon kíváncsiak lennénk például arra, hogy a szerző — nem Kretschmer adatai alapján, — hanem önálló kutatás alapján hová sorozná Pázmány Pétert, akiről oly találóan állapította meg Ravasz László, hogy „kálvinista bordában szőtték jezsuita kezek". Loyola aszkéta arca vajjon milyen típust ábrázol?

Az öreg Révész Imrének volt egy érdekes mondása: A református ember olyan, mint a dob, akkor szól, ha ütik. A mai idők nem alkalmasak felekezeti viszályok tisztázására. Ez azonban nem azt jelenti, hogy bárki szabadon bánthat minket s nekünk a magyar egység érdekében hallgatni kell. Valahogy reánk ne süssék megint a felekezeti sértődékenység koholt vádját. Nem mi kezdtük a botrány-okozást most sem, hiszen megtanultuk Kálvintól, hogy nem szabad könnyen botránkoztatni s könnyen botránkozni. Az ilyen tanulmány ellen azonban mégis tiltakoznunk kell!

Pap Ferenc

PÁSZTOR LAJOS: A MAGYARSÁG VALLÁSOS ÉLETE A JAGELLÓK KORÁBAN. Budapest, 1940. 181. lap.

A reformáció előtti kor magyar katholicizmusának keresztmetszetét adja a könyv. A szerző a laikus apostolság buzgóságával, de a történelmi események szenvedelemmentes feltárásával képeket és tényeket akar adni a kor katholicizmusának lelkivilágából. Vállalkozása és fáradozása azt a célt szolgálja, hogy a nagy eredménnyel a magyarságra törő reformáció nagy sikerét utólag és a mai kor embere előtt könyvével úgy igazolja, hogy a katholicizmus hitelét a reformáció előtti korban revízió alá vegye, illetve helyreállítsa. Nemes szándéka érzésünk szerint csak a katholikus olvasók előtt lehet sikeres. A könyv protestáns olvasókat nem fog tudni megváltoztatni azon igaz, eddig és ezután is vallott történelmi tudásuk szerint, hogy a reformáció kora előtti katholicizmus belső válságai miatt valósággal kikövetelte a reformációt.

BALINT LÁSZLÓ: AZ ÁTTÉRT MEGSZÓLAL. Szeged, 1940. 157. lap.

Az asszimiláció sokat megírt s még többet beszélt keserveiről ír a szerző. Egyéni fájdalmai, meg nem értettsége, napisajtó és folyóiratműveltsége, a bank-

és művészvilágban szerzett tájékozottságai mind alkalmas illusztrációk a könyvben a szerző céljai érdekében s azt szeretné a könyv, hogy ezt a sóhajszerű kiáltást hallja meg a magyar keresztyén közönség, értse meg és méltányolja is.

CLARKE F. JAKAB—SZENTIVÁNYI SÁNDOR: A KERESZTYÉN IMADKOZÁS. Budapest, 1940. 320. lap.

Unitárius magyar szerző könyvével ritkán találkozunk, s ez a tény is, de maga a téma is érdeklődést kelt. Sajnálattal kellett azonban megállapítanunk, hogy a könyv tartalma nem állt egyenes arányban a felfokozott érdeklődéssel s nem tudta úgy elmélyíteni a buzgóság és áhítat legmagasztosabb kérdését, mint az kívánatos volna. *Gaudy László*

MAKAY MIKLÓS: ÖKUMÉNIKUS KISKÁTÉ. (Budapest, 1941. A Magyarországi Ökuménikus Ifjúsági Bizottság kiadása.)

Minden hívő ember számára komoly kérdést jelent az anyaszentegyház egysége és részekre szakadozottsága. Róma kizárólagosan vallja az egységet, csak egy egyház létezik, a római egyház. A rajta kívül levő más egyházak, a görög keletiek, a reformáció lutheri és kálvini ága és a többi egyházalakulatok átérzik a corpus Christi mysticum gondolatát: Krisztusnak titokzatos teste az anyaszentegyház. Sokféleségben egységre törekszenek, az élet és a munka, a hit és a szolgálat kérdésében. Ma prófétikusnak hat Makay Miklós ökuménikus kátéja, olyan érzés ébred az olvasóban, mintha Ezékiel próféta látomása elevenedne meg előttünk, széjjelszórt csontokból, mikor lesz újból test. Kátéjában sorra veszi a történelem folyamán felvetődött közeledési, egyesülési kísérleteket, az első világháború utáni ökuménikus mozgalmakat. Ha valaki be akar tekinteni ennek a hatalmas kérdésnek az abcjébe, vegye kezébe ezt az ökuménikus kiskátét. Alaposabb tanulmányozásra ád módot a káté végén hét oldalon felsorolt irodalom. A kátéhoz a Magyarországi Ökuménikus Ifjúsági Bizottság elnöke, Soós Géza írt előszót.

Pap Ferenc

EMLÉKKÖNYV PAP KÁROLY FŐISKOLAI (AKADÉMIAI ÉS EGYETEMI) TANÁRI MŰKÖDÉSÉNEK HARMINCADIK ÉVFORDULÓJÁRA. (Írták barátai és tanítványai.)

Negyvenkilenc tudós és író munkáját tartalmazza e csaknem hat és félszáz oldalas hatalmas kötet. Már külsőségeiben is pompás tiszteletadás a tanárnak, aki egy hosszú életet töltött a főiskolai katedrán és százakat tanított és tanít ma is a magyar irodalomra. Pap Károly jubileumára felsorakoztatott tanulmányok írói között ott vannak a régi tanítványok, akik már maguk is deres fejjel fordulnak tiszteletadásra volt tanáruk felé, tudósok és nevelők, közülük nem egy, tudományos irodalmunk kitűnő képviselője, és ott vannak a fiatalok, akik még nem rég hagyták el az *alma matert*, s végül — a tiszteletadás legszebb formája — az ünnepelt tanár tudós kortársai, valamint a legöregebbek, tudományunk nesztorai.

Az *Emlékkönyv*-ben felsorakozott munkatársak gazdag névsorát, csak a közreadott tanulmányok változatossága szárnyalja túl. Az ünnepelt tanár a debreceni egyetem professzora, irodalomtörténetírásunk jeles művelője, s így csak természetes, hogy a kötet anyagának tekintélyes részét irodalomtörténeti tanulmányok töltik ki és az *Emlékkönyv* jellegét a *Debrecen-kutatás* határozza meg. Debreceni témát dolgoz fel az irodalomtörténeti tanulmányok tekintélyes része, de ezt a szempontot követik legtöbbször azok az írások is, amelyek a szellemi tudományok más területéről merítik anyagukat. E hatalmas kötet részletes ismertetése és méltatása maga is hosszú tanulmányt igényelne. Mi most legfeljebb arra vállalkozhatunk, hogy néhány tanul-

mány felemlítésével tájékoztatást nyujtsunk az *Emlékkönyv* tartalmi gazdagságáról, a benne közreadott munkák természetéről.

A *Debrecen-kutatás* tárgykörébe tartozó cikkek közül említsük meg mindenekelőtt Csüry Bálintét *(Debrecen-kutatás feladatai)*, Ember Ernőét *(Kazinczy és Debrecen)*, Kovács Mátéét *(Fazekas Mihály)*, Sz. Kun Béláét *(A debreceni bölcsészeti akadémia)*, Molnár Pálét *(Debrecen irodalmi életének útja)*, Sebestyén Gyuláét *(Hajdúsági gyüjtés)*, S. Szabó Józsefét *(A magyar nyelv és irodalom művelésének útja a debreceni kollégiumban)*, Szász Károlyét *(Debreceni levelek)*, Törös Lászlóét *(A debreceni grammatica vitás kérdései)*, Vajda Endréét *(A lírai vers felépítése Tóth Árpádnál)* és Zoltai Lajosét *(Barta Boldisár, Debrecen XVII. századbeli krónikása)*. Ezek a tanulmányok jelképesen középponti darabjai a debreceni irodalomtanár jubileumára kibocsájtott kötetnek. Mégis igazságtalanság volna a kutatási anyagnak olyan értékbeli elsőbbséget tulajdonítani, hogy ezáltal említetlenül hagyjunk más tanulmányokat, amelyek Debrecen városától független irodalomtörténeti kérdésben, vagy talán egészen más tudományágak területén jelentős eredményeket hoznak nyilvánosságra. Ha az Emlékkönyv nagy anyagában, a továbbiak során válogatással is élünk, akkor is lehetetlen nem utalnunk legalább Angyal Dávid, Bátky Zsigmond, Csengery János, Erdős Károly, Hankiss János, Hankó Béla, Rugonfalvi Kiss István, Kozocsa Sándor, Márffy Oszkár, Melich János, Mitrovics Gyula, Németh Antal, Papp Ferenc, Pintér Jenő, Vajthó László, Varga László, Voinovich Géza, Zlinszky Aladár és Zsigmond Ferenc tanulmányaira. Saját szaktudományuk szempontjából ezek nem kevésbbé értékesek, mint amazok a Debrecen-kutatás szempontjából.

A kötet tudományos publikációit Fleri Renato Pap Károlyhoz szóló olasznyelvű verse, Oláh Gábor és Sz. Szabó Mária szépirodalmi írásai, valamint Pap Károly irodalmi munkásságának bibliográfiai ismertetése egészíti ki.

Tolnai Gábor

GESZTELYI NAGY LÁSZLÓ: SZÉCHENYI SZÜLETÉSÉNEK 150-IK ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL. (Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda R. T. Év nélkül.)

A szerző ebben a kötetben összegyüjtötte Széchenyiről írt cikkeit és beszédeit, érettségi dolgozatától kezdve a legújabbakig. Fiatal korában ébredt lelkesedése bírta arra, hogy hirdesse a Széchenyi-jubileum közeledtét és követelje méltó ünneplését. A Széchenyire vonatkozó legfontosabb művek és Széchenyi Naplóinak ismerete alapján főleg Széchenyi gazdasági irányú tevékenységével foglalkoznak tanulmányai. Helyesen látja meg, hogy Széchenyinek egyetlen főcélja volt a magyar fajta emelése, ezt csak szolgálta az ő nagyarányú gazdasági és társadalmi reformprogrammja. Kellett Széchenyinek az anyagiakkal foglalkoznia, mert ismerte ezek hatását a szellemiekre. A lelkeket akarta átalakítani, ezért üldözte a puffogó frázisok tüzijátékával végzett szemrontást, mely képtelenné tesz a lelki nemesség elérésére és képtelenné tesz a takarékosság, a munka egyszerű, de alapvető fontosságának meglátására. Az egyesülés előmozdítása volt legsürgetettebb eszköze: egyesítni a lótenyésztőket, a tudósokat, — az egyesülés és a nemzeti egység, erő és emelkedés érdekében elhalványítni vagy éppen eltörölni a honfiakat egymástól elválasztó vagy egymással éppen ellentétbe helyező intézményeket: enyhíteni a vallási ellentéteket — ezért kel ki a reverzális kérdésében a katolikus papság ellen, eltörölni a törvény előtti egyenlőtlenséget és kímélni a nemzetiségi érzékenységeket. Hosszasabban szólni Széchenyiről vallásosságának említése nélkül lehetetlen, Gesztelyi Nagy László is külön cikkben foglalkozik ezzel az

atyától örökölt katolikus vallásossággal, melyet Széchenyi éppen úgy atyai intelemmel szállított át fiára, mint ő is írott atyai intelemmel kapta: számadással tartozunk Istennek, akinek színe előtt földi címek, vagyon és más külsőségek nélkül, pusztán állunk, és nem szól más ügyvéd mellettünk, mint tetteink és érzületünk. Felelősségtudó református gazdapolitikus szól a könyvből, minden ellentétet áthidaló magyar érzéssel.

Török Pál

ERDÉLY ÖRÖKSÉGE. *Erdélyi emlékiratírók Erdélyről.* (Cs. Szabó László közreműködésével szerkesztette Makkai László. I—III. kötet. Franklin-Társulat, Bp. É. n.)

Az önálló Erdély megszületésének 400 éves évfordulóján a Franklin Társulat méltó ajándékkal kedveskedik a visszatért országrésznek és az egész magyar haza közönségének: tíz kötetre tervezett sorozatos kiadványokban szemelvényesen megjelenteti Erdély legsajátosabb műfajának, az emlékiratíróknak munkáit.

A Tündérország című első kötet elején Ravasz László az erdélyi szellem létrejöttét és mibenlétét fejtegeti a maga kristályosan tiszta és ragyogó módján. Erdély különállását mindig kényszerűség szülte, kényszerű különállásában termeli ki sajátos szellemét, de ebben a helyzetében is mindig az egész magyarságot szolgálta, — foglalhatjuk össze fejtegetéseit. Erdély: „Mindig szenved és mindig vár; mindig egyensúlyoz és hagyományt őriz, mindig képviseli az egész nemzeti öncélúságot s mindezzel az egész magyar élet titokzatos folyóvizét duzzasztja".

Kardos Tibor bevezetésében az emlékirat kialakulásával s az erdélyi emlékírók európai rokonságával foglalkozik nagy tájékozottsággal. Ebben a kötetben a földrajz-történeti módszerrel dolgozó Oláh Miklós és Verancsics Antal tollából kapjuk Erdély leírását. Heltainak a Bonfini-féle adomázó történetírással rokonságot tartó munkája a Hunyadiak történetével ismertet meg. A többi író Erdély első napjait, az anyaország kezéről leszakadt, s önálló életre kényszerült gyermek tántorgásait mutatja be.

A második kötet címe „Sárkányfogak", a Báthoriak címeréből veszi eredetét. Bevezetését Cs. Szabó László írta. Tanulmánya — azt kell mondanom — a művészi történetírás kis remeke. Erdély eme korának, 1572—1602-ig, a romantika írói ezt a címet adták volna: képek a viharos előidőkből. Harminc év, s az ember elborzad, hogy ez idő alatt mennyi véres esemény száguld át ezen a csöppnyi földön, a sárkány hányszor mélyesztette önmagába fogait s hányszor tépte külső ellenség: oláh, török, német. Az ember szinte fölkiált: „Isten csodája, hogy még áll hazánk!" Cs. Szabó ennek a zűrzavaros kornak gyönyörű rajzát adja: biztos szerkesztéssel sorakoztatja az eseményeket, s a mélyrelátó író szemével tárja fel azok történeti és emberi okait és rajzolja meg távlataikat. Epigrammatikusra csiszolt stílusának hideg fénye ragyogó világosságot vet mondanivalójára.

Az írók közt találunk a panegyricust, vagy udvari krónikát író, történelmet csináló humanista udvaronctól az egyszerű nótáriusig mindenfajta és felekezetű embert. Műveik valóságos kaleidoszkópját nyujtják ezeknek az amúgy is változatos időknek.

A harmadik kötet „Tűzpróba" címmel a Bocskay István fejedelemsége körül megszilárduló, önálló hivatásának tudatára ébredő Erdélyt mutatja be. Bevezetése, Biró Vencel tollából, védekező állásban áll a román tudomány állításaival szemben, s ez nagyon jó, hogy nem eresztette le kardját: a magyar tudománynak nem szabad önmaga biztonságába belefeledkeznie.

Az emlékírók a török hatalom árnyékában megszilárduló Erdélyt hozzák elénk. Érdekes, hogy több közöttük a művelt polgáremberr, s megszólal egy szász író is.

A latinul és németül írókat jó fordítá-

sokban kapjuk. Ez, azt hiszem, a szerkesztői gondosság érdeme is. A könyveket időrendi táblázat s az írók életrajzára vonatkozó adatok egészítik ki. A nyomdai kiállítás is szép és gondos. Várakozással nézünk a további kötetek elé.

Tóth Béla

SŐTÉR ISTVÁN: JÓKAI MÓR. (Magyar írók sorozat. — Franklin Társulat kiadása.)

A magyar irodalmi élet története folyamán nem egyszer támadt szakadás mind az alkotók, mind a közönség táborában egy-egy költő körül. Első pillantásra talán Jókai is ezek közé tartozik, de közelebbről megvizsgálva a dolgot, nem beszélhetünk Jókai körüli harcról. A közönség teljes elismerése és végig kitartó szeretete mellett elenyészett a kritika szava, melyet pedig a mindmáig legnagyobb tekintélyű bíráló, Gyulai Pál szólaltatott meg. És amikor Jókai termése nem jutott a közönség-irodalom időszakos divatjainak sorsára, hanem kiállotta az évtizedek próbáját, a kritika hallgatólagos beleegyezéssel irányt változtatott és Jókait besorozta azon szerzők közé, akik felfedezésre várnak. Természetesen nem a mult homokrétege alól kellett kiásni, hiszen a közönség egyrészt soha nem fordított neki hátat, másrészt sajátos viszonyaink folytán az általános „education littéraire" iskolától független szabályai szerves részként illesztik az ifjúkor olvasmányai közé. Ő az első felnőtt igénnyel olvasott író és reá rétegződik minden más közvélemény. Aki róla monográfiát ír, mindenekelőtt ezt tudatosítja, mint ahogy a születési centennárium alkalmából *Zsigmond Ferenc* is megtette a Jókai-ismeret mindmáig legjelentősebb, mondhatnánk alapvető művében, küzdve ugyan még a Gyulai-féle szemlélet gátlásaival és formanyelvével, de már mindenhol a tisztult érzékű olvasó ösztönére hallgatva.

Sőtér könyve ott kezdi, ahol a Zsigmondé végezte. Számára a Jókai-probléma már nem az állásfoglalás kérdése: sokkal inkább a mű belső alkata és a Jókai-varázs összetevő elemei állnak érdeklődésének előterében. Hangban, látásmódban, észrevevő érzékenységben és értékelési skálában teljesen *up to date*: tehát elsősorban művészies, sőt szépirodalmi képekben és vonatkozásokban gazdag, keresettségében is könnyed, műgonddal teli és cikázó; műfajában essayista, más nem is nagyon lehetne az iskolás szürkeség veszélye nélkül az adott keretek között, tekintettel az anyag végtelen sokrétűségére, s ugyanakkor elrejti az ember, mű és forma részeire tagolt könyvben a belső biográfiát, mely már szinte fejlődéstörténet, a környezetből és élményekből kibontakozó mű legyezőszerű szétbontása; természetszerűen nem marad a háttérben és nem titkolja azt, hogy szerzőjében elsősorban azt méltatja, hogy a monográfiaíró és mindnyájunk jelenének ízlését igazolja; ebből következik, hogy a nyugati regényforma kánonját készséggel elejti a meseszerűség és mítosz kedvéért, hogy a kalandot és csodát köszönti benne, hogy egyetlen jelzőt sem használ annyiszor, mint azt, hogy: tündéri.

Mindez kétségtelenül vonzó tulajdonsága és sok tekintetben előnye is a műnek és kiegészítésül még hozzá lehet tenni, hogy a Jókai alakjában mutatkozó sokrétűség mellett mindig észreveszi azt a magasrendű egyensúlyt, mely a világbirodalmi színvonalat és az időtálló klasszicitást biztosítja. Érvelése mindig meggyőző, és nem utolsó erénye, hogy kisszámú idézetét nagyon szemléltetően válogatta ki. Egy valami hiányzik csak belőle, a végleges kulcsszó, amely teljesen határozottá teszi a portrét. Talán Jókai ősi keleti alkatában, ázsiai magyarságában találhatta volna meg, abban a tényben, hogy számára a lélek oszthatatlan tömb a nyugati regény pszichológizálásával szemben. Ő az az írónk, akinek alapvető tulajdonságait a legkevésbbé érintette Európa. Holott

bevezetésében, mikor a Jókai-arcképet felvázolja, ígéretet tesz erre. Monográfiája folyamán azonban mindig bizonyos távolságot tart az ábrázolásban. Személy szerint annak a szintézist kereső nemzedéknek tagja, mely magában már elvégezte az irodalom újraértékelését és nézeteit szuverén határozottsággal állítja be elméletébe. Így kerül például a dunántúli „előkelő mérséklet" kliséje kedvéért közös nevezőre Jókai és Vörösmarty, akiben pl. éppen elég szertelenség és extatikus elragadtatás volt. S általában nagyon kész benne a kép és a deduktív előadásmód folyamán végig kezében tartja az olvasót, de megfosztja az elemzés örömétől, hogy az íróval együtt építse fel az eredményt. — Így hiányzik belőle a kutatás felfedező izgalma, mely sokszor nem tud mit kezdeni a felbukkant lelettel, ami olyan vonzóvá teszi a Zsigmond lényegesen nehézkesebb könyvét. — Sőtérnél minden nagyon is a maga helyén van. Ezért nem tér ki a drámaíró és költő Jókaira, ezért tagadja meg tőle a regény műfaját, meghagyva valamilyen novella-ötvözetet, ezért vállalja a töredékesség vádját azáltal, hogy a részletesen vizsgált egynegyed oeuvre helyett elejti a kiegészítő háromnegyedrészt.

A mű pozitív és negatív oldalának egy nagy tanulsága van, amit különben Sőtér is hangsúlyoz: milyen kiaknázatlan kincsünk Jókai Mór és milyen szükséges feladat végleges megmutatása. Ebben a munkában Sőtér könyve is figye-

Vajda Endre lemreméltó lépést jelent.

SÁRKÖZI GYÖRGY: HIGGY A CSODÁBAN! (Versek. Athenaeum. 1941.)

Sárközi György az „*Angyalok harca*"-ban ért költővé és nemsokára már „*Váltott lélekkel*" jelentkezett. Ez már a második ilyen „lélek-váltás". Az angyalian lebegő ifjú költő férfivá érett, meggázolta „egy nagy talp" és a férfi fájdalmát szólaltatja meg. Ez a kis kötet tizenöt év válogatott termése. *Sárközy* nem a mennyiség embere, e kis kötet minőségben pedig példaadó. Ezek a versek már az élet pörölycsapásai alatt izzottak ilyen nemes és törhetetlen anyaggá. Komoly és feledtető íze van minden sorának, mint az ó-boroknak. Így csak olyan költő tud beszélni, aki nem önmagáért szól, hanem önmagából.

„*Falu-Város-Ország-Én-Te*" — így osztja be új kötetét és ebben a felsorolásban benne van egész költészete. A falu, ahonnan az élet kihajt, a város, ahová kényszerül a magyar, mert élni kell a gépies, lelketlen technikai civilizációval és lehetőleg elviselni. Az ország: a tágabb valóság, az anya, aki keblére fogadja két mesterségesen elválasztott és ellenséggé tett édes gyermekét. Én-Te — a költő két örök kérdőjele. Kutatja az Én-t és rálel a Te-re, vagy fordítva, de a kettőt harmóniába oldja. *Sárközi* a nemzeti sorsvállalás költője, de oeuvre-je óva int, hogy összetévesszük a zsurnalisztikus honmentéssel."

Új kötetének lényege ugyan azonos a régebbiekkel, talán csak idealizmusa fakult meg kissé; megfakult, de el nem enyészett, legfeljebb az ifjú évek harsogó színű festéke pergett le róla, de merevebb és határozottabb, mint valaha. Az angyalok világába, mint egy szélroham, betört a bánat, és kissé meghomályosodott a tükör; legfeljebb ennyi történt. De a homályos tükörnek is vannak előnyei, másképpen vetíti a fényt, olyan sarkokra is, amelyek eddig sötétben voltak. *Gönczy Gábor*

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

5

TARTALOM:

Gaudy László: **Tessedik Sámuel** ● Wellmann Imre: **A magyar paraszt első istápolója** ● Bóka László: **Illyés Gyula prózája** ● **Halottaink** (Zalánffy Aladár: **Árokháty Béla** — Sólyom Jenő: **Kovács Sándor)** ● Fenesi Zoltán: **Széljegyzet** ● **Könyvek és írók**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1942. MÁJUS **BUDAPEST** **LI. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

TÖKE LÁSZLÓ: Renato Freschi: Giovanni Calvino — — — — — 149
GÁUDY LÁSZLÓ: Koncz Sándor: Kierkegaard és a világháború utáni teológia; Horvay Róbert: Debrecen evangélikusai; Gönczy Lajos: Mi szükségünk van az Ótestamentumra?; Dezső László: Bevezetés a katonai lelkigondozásba — — — — — — — — — — 149
POGÁNY Ö. GÁBOR: Mitrovics Gyula: A műalkotás szemlélete — — 150
VAJDA ENDRE: Szerb Antal: A világirodalom története — — — — 152
CSABAI ISTVÁN: Farkas Zoltán: Munkácsy Mihály — — — — — 154
CSABAI ISTVÁN: Derecsényi Dezső: Nagy Lajos kora — — — — — 155
SZABÓ RICHÁRD: Szetei András: A másik Ady — — — — — — 157
GÖNCZY GÁBOR: Galamb Ödön: József Attila élete nyomában — — 159
BIKÁCSI LÁSZLÓ: Kovács Endre: Prága—Pozsony—Budapest — — — 159
GÖNCZY GÁBOR: Traeger Ernő: Úgy-e te félsz tőlem? — — — — 160

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Tessedik Sámuel

(1742—1820)

Sokan azt mondják, hogy a Trianon előtti Magyarország középpontja Szarvas nagyközségben vagy annak közeli tájékán van. Sokan e közszájon forgó tételt megmosolyogják. Azt azonban nagy valószínűséggel lehet állítani, hogy Szarvas nagyközség Tessedik Sámuel lelkészkedése alatt hazánk közérdeklődésének központjában állott.

Korunkban is jó volna az, ha egyházias ságunkban nagyobb figyelmet szentelnénk az alföldi nagy protestáns települések: Békéscsaba, Debrecen, Nyiregyháza, Hódmezővásárhely, Szarvas, Kecskemét, Nagykőrös megismerésére.

A multban is és a jelenben is a protestantizmus léte sokban függött a hívők hűséges egyházszeretetétől, de attól is, hogy milyen lelkészek pásztorolták a multban és milyen pásztorok gondozzák napjainkban ezeket a mamut gyülekezeteket.

Tessedik Sámuel irataiban sehol egy feljegyzés vagy sejtető szó nincs arról, hogy ő a lelkészi szolgálatra az „interna vocatio" alapján vállalkozott volna. Atyja is evangélikus lelkész, aki békéscsabai szolgálata alatt puritán és kemény papja gyülekezetének. Volt bátorsága arra, hogy a vallástalanoktól megtagadta a tisztességes temetést s csak az útfélen kapartatta el őket, a paráznákat elzáratta, majd a nép előtt nyilvános vezeklésre kényszerítette s azokat, akik nem éltek feddhetetlen életet, nem fogadta el keresztszülőknek. Mindez Békéscsabán történt a XVIII. század derekán egy tisztes evangélikus községben s nem a XVI. században s nem a genfi tó partja melletti gyülekezetekben.

Ebben a lelkészi házban jutott korai árvaságra Tessedik Sámuel, s mint hét éves kora óta árva gyermek Pozsonyba kerül s gyermek és ifjúkora során megismerkedik személyes tapasztalatok alapján Modor, Debrecen, Tokaj, Kassa, Eperjes, Lőcse, Késmárk, Besztercebánya, Körmöcbánya lakosságával. Főként magyar- és németajkú protestáns közösségekkel találkozik s az önállóságra utalt szegény papfiú nyitott szemmel nézve az életet, érthető természetességgel határozta el magát a lelkészi szolgálatra. Minden közösségtől sok jót kapott, mint ideális lélek nem tehetett mást, csak olyan pályát választhatott, amelyen ha közvetlenül nem is, de közvetve visszaadhatta a neki akkor is legdrágább közösségeknek, a magyarságnak és keresztyénségeknek, amiket ezektől kapott.

Külföldi tanulmányútjai alatt hazánkban megszületett elhatározásai célszerűsödtek s mint lelkészi szolgálat előtt álló Timótheus, mindent azzal a szemmel nézett meg, hogy azt, amit látott és tanult, miként tudná majd hasznosítani abban a gyülekezetben, ahova Isten Szentlelke vezérli. Sem kortársai, sem mai utódai nem csodálkozhatunk azon, ha az akkori teológus a teológiai tudományok mellett orvostudományt és természettudományo-

kat is hallgatott. Már akkor éreznie kellett, hogy teológus mivolta szükséges, de egymagában nem elegendő arra, hogy a részére jutó gyülekezetet lelkiismerete szerint szolgálhassa.

Tessedik 1767-ben kerül Szarvasra lelkésznek. Hogy milyen közállapotok fogadták, arról remek és sikerült képet rajzolt Nádor Jenő dr. Tessedikről írott kitűnő könyvében. De, hogy a lelkésszel szemben milyen várakozás ülhetett a lelkekben, azt megvilágítja az a tény, amelyet elődje, Markovitz lelkész tapasztalt, aki a cura pastoralis akkor még íratlan törvényei szerint megpróbálta a hívek házankénti és családonkénti látogatását. Ez a vállalkozás kezdeti sikerek nélkül megbukott. Sem a módosabb, sem a szegényebb néposztály nem tudta méltányolni a lelkésznek azt a fáradozását, hogy házában az imádkozni és bibliaismertetésével világosságot terjeszteni akart. Ez a tény vagy kis bukás nem maradt hatás nélkül Tessedikre. Tehát nem házankénti cura pastoralist kell végezni — fogamzott meg benne a gondolat. Viszont a lelkészi szolgálatról nyilatkozatai szerint azt vallotta, hogy a falusi lelkész híveinek minden irányú szükségleteiben köteles rendelkezésre állni s ezért tevékenységét három irányra állította be: lelkészi munkáján kívül orvosa akart lenni gyülekezetének és falujának, nevelni akarta a felnőtteket és az ifjúságot minden lehető alkalommal: az utcán, a paróchia kertjében, a mezők és a rétek szélén, s harmadszor ennek a munkának intézményesítése érdekében iskolát akart teremteni. Ez a gondolata volt a legelhatározóbb s legszemélyesebb szívügye. Erre a célra saját vagyonából évek alatt 17.000 forintot költött. Luther szellemének hűséges követője: a templom mellé minden áron iskolát akart építeni.

Tessedik iskolája, mint fajta ismeretlen volt akkor Szarvason is, hazánkban is és talán Európában is. A falut pásztoroló lelkész előtt az a cél lebegett, hogy földjét szerető s azt szakértelemmel gondozó parasztságot neveljen gyülekezete tagjai közül. Egyik könyvecskéjében azt mondja, hogy a török- és keresztyénvértől áztatott Alföld talaja olyan, hogy azon, aránylag kevés munkabefektetéssel, a legnagyobb értékű mezőgazdasági sikereket lehet elérni. Tessedik bár nyilván készpénzfizetésben részesült mint lelkész, előbb hat hold, majd harminckilenc hold lelkészi földön gondos kísérletezésekkel elvégzett mindent előre s volt ereje arra, hogy falusi testvéreivel elméleti és gyakorlati úton megértesse a helyes földművelés alapelemeit.

A gondos gazda mint lelkipásztor is rendkívül gondos. Az 1798-i canonika vizitáció jegyzőkönyve megállapítja azt, hogy huszonegy füzetnyi szórul-szóra elmondott predikációs gyüjteménye van együtt. De nemcsak ezt tudjuk róla, hogy a kor akkori kívánságának megfelelően ilyen gondosan kidolgozott beszédeket tartott híveinek, hanem ezeknek a beszédeknek tartalmáról is van adatunk. Mint a racionalista teológia embere, bár megítélésünk szerint mint teológus inkább synkretikus volt, igehirdetéseiben tanított. Arra figyelmeztette hallgatóit, hogy Isten nagy kegyelme

miként fedezhető fel a nagy természetben s arra irányította figyelmüket, hogy mint Isten teremtményei miként gazdálkodjanak azokon a földeken, amelyeken Isten jóvoltából földi életük tartama alatt sáfárok lehetnek. Temetési beszédeiben nincs eschatologikus hang vagy gondolat, de a járványban elhalt gyermekek koporsójánál beszélt a tisztaságról és az egészségről, a babonát alkalmazott halottaknál pedig felvilágosító, népszerű előadás anyagát adta nevelő célzattal.

Tessedik mint lelkész a végtelenségig puritán volt. Azt írja önmagáról, hogy ötven év alatt nem dohányzott el ötven krajcár ára dohányt s megvetette azokat a pályatársait, akik a külországokban szerzett felvilágosításuk után idehaza kávéval és csokoládéval éltek. Ennek a puritán magatartásának voltak azután egészen rendkívüli megnyilatkozásai. Az természetes, hogy az iskolaépítő Tessedik mindent elkövet, hogy a szarvasi gyülekezetnek annyi viszontagság után rendes temploma legyen, s az 1788-ban épült ó-templomról fennmaradt iratok említést tesznek arról, hogy az ő tervei és támogatásával épült a templom, de amikor a gyülekezet ebbe a nagy ó-templomba orgonát vett 5700 forintért, akkor Tessedik szükségesnek látta feljegyeztetni egyházi iratokba azt a tényt, hogy ezt a vásárlást nem helyeselte.

Gyülekezetével azonban e miatt semmi komolyabb összeütközése nem volt. Viszont Boczkó Dániel lelkésztársával való áldatlan harcai, amelyeket sohasem ő kezdeményezett s amelyeknek egészen szokatlan személyeskedései azt mutatják, hogy régen is úgy volt, hogy azok a több lelkészű gyülekezetek, ahol különböző képességű lelkészek élnek együtt, az egyiknek sikereit a másik nehezen tudta elviselni.

Tessedik mint iskola-építő, mint a talajforgatás elméletének kidolgozója, mint az alföldfásítás apostola s a falusi olvasó-egyletek megalapítója, Szarvason túlra is ható nagy népszerűségre tett szert. Egyházi viszonylatban dékán és zsinati atya s elnyerte az udvari prédikátor címet is s egyházi felsőbbsége mindig pártolta, mégis gazdasági ismeretei szereztek neki nagyobb tisztességet. Második József császár Zimonyban fogadta őt s kilátásba helyezte, hogy szarvasi iskolájában is meglátogatja. Kitüntetéseket nyert császári udvaroktól s egyéb világi hatóságoktól, levelezett a herceg Eszterházy családdal s a Georgikonnak igazgatója is lehetett volna s mégis e nagy világi sikerek mellett is lelkész maradt. Meggyőződéses férfiú, aki amint kikísérletezte gazdasági elméleteit, ugyanúgy teológiai véleményeiért is helyt tudott állni. Az 1791-i zsinaton azt mondja, hogyha neki a Formula Concordia szerint kell tanítani, akkor hajlandó a zsinat színe előtt lemondani lelkészi állásáról. Levelezéseiben arról értesülünk, hogy állandóan érdeklődött az új meg új teológiai könyvekről s ahogy azután kérdezősködik, hogy a cenzúra egyik vagy másik német teológiai könyvet beengedte-e hazánkba, ebből azt láthatjuk, hogy kora egyik legjobban iskolázott teológusa volt.

Egyházi, lelkipásztori és valláspedagógiai gondolkodásába

nagyszerű betekintést enged rövid kis dolgozata, melynek címe ez: Tessedik Sámuel szarvasi lelkész utasításai a dékán számára. Könyvecskéjében ezeket írja: az olvasást a tanuló ezután ne a katekézisből, az újtestámentumból vagy egyéb vallási könyvekből tanulja, nehogy ezáltal hozzászokjék, vagy magát a vallást kevésre értékelje... Ne engedje, hogy a vallástant misztériumokból s a teológusoknak nehezen érthető megállapításaiból és szabályaiból kezdjék tanulni, de azon legyen, hogy a tanítók a könnyebb fogalmakról a nehezebbre haladjanak... A bibliai történet célját a tanulók mindig szem előtt tartsák, necsak annyit tudjunk, hogy mit csináltak ama régi időkben, de hogy a tetteknek úgy a jó, mint a rossz tetteknek következményeit idejében meg tudjuk ítélni... Az iskolai tanítás koronája legyen: Istent ismerni és az ő jótéteményeit kellően értékelni... Az iskolai imákat szerényen, áhítattal, csendben kell elmondani. — Tessedik mint dékán elrendelte a közös lelkészi és tanítói konferenciákat.

S az, aki egyházi vonatkozásokban látszólag ennyire rideg és racionalisztikus, gazdasági könyveiben bibliai illusztrációkat alkalmaz s amikor a jó magyar falu berendezése és újjáalakítása érdekében nagyszerű reformokat javasol, egyházi tekintetben semmi újat nem kíván, de inkább abban a meggyőződésben van, hogy az egyház a megjavított falu mellett a maga egyszerűségében és konzervativizmusában is azon a magaslaton van, hogy tudja nyujtani azt, ami Istentől való rendeltetése.

Tessedik falujában koronázott király volt. Ellenfelei elnémultak s az idők teljesen őt igazolták s racionalista teológus voltát s gazdasági nagyszerű szolgálatát soha kor annyira nem értékelte, mint éppen a mai, mely orthodoxiájával és modern kegyességével látszólag olyan távol van a teológus Tessediktől.

Van azonban valami, ami Tessedikben is ugyanúgy élt, mint korunk teológusaiban. Tessedik a török háborúk után az Alföld pusztáján víziót látott: látta a multat, hogy mi minden magyar érték pusztult ott el s megérezte azt a küldetést, amelyet vállalni kellett: építeni a romokon. Korunk teológusa, ha hazánkban nem is, de pályatársainak leveleiből tudja azt, hogy ez a lelkész tiszte: építeni a romokon. S az a lelkész, aki nemcsak gyülekezetének tudott életlehetőséget adni, hanem példája nyomán egy egész ország tanult meg dolgozni s földet szeretve művelni, amit nem kapott meg kortársaitól de megkap a késői nemzedékektől, hatványozottan és joggal tart igényt arra, hogy minden ma élő evangélikus lelkész tisztelettel említse annak nevét, aki legnagyobb misszionáriusunk volt, nem idegen földön s nem idegen testvérekért, hanem magyar földön s minden magyarokért.

Gaudy László

A magyar paraszt első istápolója

(Tessedik Sámuel születésének 200. évfordulójára.)

Az ezerhétszáznyolcvannegyedik esztendő, melyben Tessedik Sámuel (1742—1820) szarvasi evangélikus lelkész főműve: „Der Landmann in Ungarn, was er ist, und was er seyn könnte", napvilágot látott, eddig kevés figyelemre méltatott fordulópontot jelent a magyar parasztság történetében. Új, még csak bontakozó szemléletnek első önálló irodalmi terméke ez a munka; az első komoly vizsgálódáson épülő könyv, mely a falusi nép sorsának megértő tanulmányozását és lehető megjobbítását vallja céljának. Kétszázhetven esztendő telt el ekkor már a végzetes Dózsa-féle parasztlázadás óta, anélkül, hogy hasonló módon bárki is hitet tett volna a szegény nép mellett. Szigorúbb vagy megértőbb földesúr felsősége alatt, időnkint és helyenkint könnyebb vagy súlyosabb tehertől görnyedten, de alapjában véve változatlanul folyt attól fogva a rendi társadalomból kirekesztett jobbágyság élete. Nem hatolt át egyéb a paraszt sorsára boruló vastag sötétségen, mint a felvilágosult államhatalom népvédelmi politikája, az is csak lassankint, több-kevesebb sikerrel, az állam jól felfogott érdekében. Bél Mátyás jobbára elméleti síkon maradt próbálkozásait nem számítva, Tessedik az első ember Magyarországon, aki a „szegénység" javát — szóban, írásban s legfőként tettekkel — önzetlen buzgósággal hordozza a szívén.

Tessedik, a rendi társadalom legalsó lépcsőfokán álló egyszerű polgár, maga is, II. József évtizedében is, jól érzi vállalkozásának merészségét. Siet eleve kijelenteni: ha valami kivetni való akadna könyvében, legyen meggyőződve bárki, hogy nem rossz szándékkal írta azt; ítéljen az olvasó az egész munka s ne kiragadott kifejezések alapján. Neki, az írónak, ha nyitott szemmel néz körül, lehetetlen nem látnia, hogy veszélyben van a paraszt s vele a haza tekintélyes részének jóléte. Hallgasson-e hát, vagy panaszkodjék? Lelkiismerete egyiket sem engedi megtenni; az egyedüli helyes cselekedet, ha kutató elmével megkísérli feltárni a bajok gyökerét. Nem hivatásos államférfi ugyan, de mégis csak polgára az államnak; s azt a jogot remélhetőleg nem fogja megtagadni tőle senki, hogy emberi érzés lakozzék szívében, hogy meghallja a panaszokat, kutassa, miért vannak azok s mi az alapjuk. Az emberbaráti érzésnek és a részvevő keresztyénségnek nevében kéri az olvasót: felejtse el legalább egy pillanatra Isten és emberek kegyéből bírt előjogait, s gondolja el: ha paraszt lenne, a szív, mely keblében dobog, nem óhajtaná-e (vele, az íróval együtt), hogy szabadon és biztonságban cselekedhesse úrbéres telkén, ami leginkább javára válik? Vajjon jogosnak vagy jogosulatlannak tartaná-e akkor ezt a kívánságot?

Valóban, nem mindennapi, mondhatni vakmerő kéréssel zaklatta a kiváltságos rend tagjait a szarvasi „akatholikusok" lelkipásztora, amikor arra akarta rábírni őket, hogy a szegény és tudatlan s legfőképpen csaknem jogtalannak tekintett jobbágy helyébe képzeljék magukat, s ennek sorsát, érzelmeit latolgassák. Semmi kétség, Tessedik maga is tisztában volt vele, milyen nagy fába vágta a fejszéjét; igyekezett hát megnyugtató kijelentésekkel palástolgatni elszánt kezdeményezésének nagy horderejét. Távol áll tőle — hangoztatta —, hogy a földesúrnak vagy bárki másnak megillető jogát kisebbítse: ami jog és méltányosság szerint az úrnak jár, maradjon érintetlen. A rendtartást is, melyet az általa oly sok gonddal és szeretettel tervezett ideális falu számára dolgozott ki, csakis a földesuraság közbejöttével akarta megvalósítani, mert az ilyen szabályzat létesítése nem magánember dolga, nem lévén joga sem hozzá. Óvakodott attól is, hogy ebben az ideális faluban pontosan megszabja a földesúr gazdaságához tartozó telkek nagyságát, hiszen — mondotta — ez a földesúr s részben az uralkodó (!) rendelkezésétől függ; de a tervrajzon mégis fel kellett tüntetni bizonyos allodiális földet, hogy „valakiben olyan, rám nézve igen hátrányos gondolat ne támadhasson, mintha a földesúr érdekét teljesen (!) szem elől tévesztettem volna".

Nem egy életírója megakadt már azon, hogy Tessedik, a nagy úttörő, „nem merte kimondani a végső szót", nem sürgette a jobbágyság eltörlését. Van olyan is, aki azt veszi ki szavaiból, hogy bár nem mondhatta ki, amit akart, legalább, ha félénken és tapintatosan is, példálódzik a felszabadítással. A valóság az, hogy Tessedik csupán a paraszt személyi és reáltulajdonának lehető legteljesebb biztosítását kívánta, de nem az úrbéres kötelékek felbontását. Azt akarta, hogy a föld, melyet a jobbágy két keze munkájával tesz gyümölcsözővé, teljesen az ő rendelkezésére álljon, annak legjobb belátása szerint való megmunkálásában őt senki se háborgathassa. Szűnjék meg végre az az állapot, hogy a földközösség meg-megújuló periódusaiban időnkint más-más földdarabok jutnak ugyanegy jobbágynak; ne gátolhassa szabad mozgását a falukényszer se, ne legyen kénytelen a többi közé ékelt parcelláján ugyanazt termelni, mint a szomszédok. Hogyan legyen kapható a szegény ember újításokra, haladottabb gazdálkodásra, mikor szorgalmának újfajta gyümölcsét maradi szomszédai letapossák, a legelő jószág tönkreteszi, amikor befektetését irígy és mohó paraszt-kiskirályok átlátszó ürüggyel magukhoz kaparinthatják? Ameddig azt látja, hogy ma jól elvégzett munkájának holnap más látja hasznát, olyan, aki se kezét, se lábát nem mozdította érte — miért jobbítson, kinek igyekezzék? De mindjárt megjönne a szorgalma és vidáman, befektetést nem sajnálva dolgoznék magáért s gyermekeiért, ha úrbéres telkét oly szabadon és zavartalanul művelhetné, mintha az saját tulajdona volna (quasi-Eigenthum) — feltéve, hogy ez a földesúr sérelme nélkül megvalósítható.

Ennyi és nem több az, amit Tessedik a jobbágy birtokjoga tekintetében kívánatosnak tart; bizonyság erre könyvének a „Der patriotische Landprediger"-ből vett idézete, mely szerint a parasztnak szabadságot és tulajdont kell biztosítani, de szolgáltatásai maradjanak a régiben, már csak azért is, hogy ki ne találjon futni a kerékvágásból. Maga szükségesnek tartotta, hogy a földesúr emberségesen bánjék népével s ne követeljen tőle többet, mint amit az urbárium előír; ám mindvégig megmaradt a rendiség keretei között, eszébe sem jutott, hogy elvitassa a nemes ember tulajdonjogát jobbágyainak magukművelte paraszttelkéhez, távolról sem kívánt perbeszállni Werbőczy sarkalatos tételével. De vajjon vádolhatjuk-e ezért a reformok emberét félénkséggel vagy gyengeséggel? Semmiesetre sem. Hiszen nálunk a rendiség utóvirágzásának korában még gondolatnak is merész lett volna a jobbágyság megszüntetéséről ábrándozni, annál súlyosabb, hazaárulás-számba menő vétek ilyesmit hangoztatni. S hogyan állhatott volna ilyesmivel elő éppen az elnyomott protestánsok papja, még hozzá a kiváltságos rendek körén kívül álló ember, akinek szíve szarvasi hívei életében a jobbágyi kötelezettségnek legenyhébb formáján örvendhetett napról-napra, s aki földesurának mindig csak jóságát tapasztalhatta. Még II. József sem akart egyebet híres rendeletével (egy évvel a „Der Landmann" megjelenése után!) jobbágy*védelemnél*, földesúri önkénynek s a paraszt személyes függésének és röghözkötöttségének megszüntetésénél — pedig ő uralkodó volt, még hozzá autokrata s nagyon is radikális reformer, Tessedik szemében a felvilágosodott fejedelemnek, a sötétség előzőjének ideális mintaképe.

Ha van valaki ekkor Magyarországon, aki szívvel-lélekkel átérzi és benső rokonszenvvel kíséri II. József roppant erőfeszítéseit, elsősorban bizonyára Tessedik az, a tettek embere. Ő is azt vallja: azért vagyunk, hogy cselekedjünk, s ezt hajlandó életével is megbizonyítani; neki is igaz örömet jelent, ha segíthet, használhat a hazának és rajta keresztül az egész emberiségnek. A közérdek, az emberi közösség jóléte a végső cél, amire Tessedik is törekszik, s a hozzá vezető út: a felvilágosodás. A pap vallásos momentumoktól áthatott emberbaráti érzései a német felvilágosodás racionalizmusával és józan utilitárizmusával s a fiziokratizmus gazdasági szempontjaival fonódnak össze lelkében. Van bátorsága megfogalmazni és hangoztatni a rendiség korában forradalmi jelentőségű tételt, hogy a közjólét fogalmába a paraszt boldogulása is beletartozik, tehát őt is részesíteni kell a felvilágosodás áldásaiban. „Csak azt kívánnám — írja — *az emberek leghasznosabb osztályának*, a parasztnak javára, aki oly sokkal, talán — ha szabad hangosan mondanom — a legtöbbel járul, adóban és munkában, a köz javához, hogy végre ő is, mint tagja, s bizonyára hasznos *tagja az emberi társadalomnak*, személyes és reáltulajdona lehető legnagyobb biztonságának s annak legjobb használatához a lehető legnagyobb támogatásnak örvendhessen."

Korszakos jelentőségű szavak ezek a magyar paraszt meg-

becsülésének történetében; korszakjelzők főleg azért, mert tiszta, önzetlen szándék és bátor, tetterős törekvés iratta le azokat, józan belátás s nem a rokokó költők affektált paraszt-idealizálása. Minden érzelgősség vagy túlbuzgó lelkesedés nélkül, a tényleges szükségből kiindulva száll síkra Tessedik a szegény nép sorsának megjobbításáért. Művének első lapján a könyvdísz: sűrű, gomolygó felhők, rajtuk keresztültörő fényes napsugárral — ennek az életreszóló elkötelezésnek a szimboluma. Mily nagy öröm is — írja — széppé tenni egy vidéket, világosságot hozni oda, ahol minden érzékünk csak szegénységre és sötétségre bukkant! Nem fél a paraszt felvilágosításától, mint oly sokan a kiváltságos rend tagjai közül; aki napról-napra látja a tudatlanságot, lustaságot, hanyagságot, rendetlenséget, mértéktelenséget a jobbágyság körében, nem kételkedhet a felől, hogy ez az egyedüli helyes út. Felvilágosodás nélkül a paraszt, „aki kötelességeit mint gazda és a társadalom tagja még távolról sem ismeri, akinek tekintete nem fogja át a működési kört, melyet a természet s az állami érdek szabott ki s vont meg számára, hogyan akarjon és tudjon ezeknek a kötelességeknek eleget tenni, hogyan tevékenykedjék ebben az egész körben?" Végső fokon a társadalom szenvedi meg mindezt, mondhatjuk úgy is, hogy az állam,. hiszen Tessedik felfogásában fejedelem, állam, társadalom, haza és emberiség egymással szorosan összefüggő fogalmak, a legfőbb cél: a közjólét megvalósítói és letéteményesei. Másrészről éppen az állam, illetőleg annak megszemélyesítője: a felvilágosodott uralkodó az, aki legtöbbet tehet a paraszt-népet — mint ismételten hangoztatja: az emberi társadalom leghasznosabb és legnagyobb osztályát — elborító sötétség eloszlatása érdekében.

Innen van az a kitörő, szinte lelkendező öröm, mellyel Tessedik Mária Teréziának s főleg II. Józsefnek az értelem felvilágosítását és a szív megjobbítását célzó reformjait üdvözli. De a népboldogítónak rajongó lelkesedését csakhamar felváltja a józan realista tapasztaláson nyugvó fanyar bölcsesége. Tessedik jól látja, hogy a „Nahrungsstand" felvirágoztatására hozott üdvös rendelkezések csak akkor vezetnének eredményre, ha az egyszerű nép megértené, nem magyarázná félre s ennélfogva kellőképpen követné azokat. A valóság azonban az, hogy a parasztnak hihetetlenül zavaros fogalmai vannak a leghasznosabb intézkedésekről is; ha szíve hajlanék is a jóra, fantáziájának rémképei elriasztják a rendeletek követésétől. A hiba ott van, hogy a falusi ember nincs meggyőződve arról, hogy a felülről jövő rendelkezések az ő javát szolgálják; ez még nagyon újszerűen, sőt idegenül, szinte paradoxonként hangzik fülének. Ő, Tessedik, hiába hallgatta gyönyörűséggel és a földműves-nép körében kívánatos revolúciót illető örömteli várakozással már jónéhány kitűnő közhasznú rendelet közhírré tételét. Ezer gazda közül, akik ott vannak a kihirdetéskor a templom kapujában, néhány száz figyelmetlen és könnyelmű, nem tartja szükségesnek megfontolni, mit hirdetnek s miért; más százak nem értik; jó párszázan meg így vélekednek:

a nagyuraknak sincs egyéb dolguk, mint mindig újabb és újabb parancsokat kigondolni, hogy amúgy is meggyötört alattvalóikat még jobban gyötörjék. S az ilyen balvélekedést nem irthatja ki mégannyi általános rendelkezés sem, amíg a parasztot rá nem nevelik az uralkodó jószándékának kellő megértésére. Ezt pedig nem teheti meg, csak helybeli ember, pap vagy tanító, a község szellemi vezetője; ő legyen a fáklya, ha már a központi intézkedések fénye nem világít be a falu homályába. Ismét egy követelmény, amit Tessedik, a falusi pap, a tőle megszokott következetességgel, nemcsak hangoztat, hanem meg is valósít. Reggeli könyörgést, katechetikai leckét és prédikációt egyképpen felhasznál arra, hogy a híveket a felsőség és az alattvalók kötelességeire oktassa; híres iskolájában, melynek egyik nagy hasznát az állami kormányrendszer előmozdításában látta, nagy gondot fordít az alattvalók javát célzó bölcs rendeletek megmagyarázására, s igyekszik a nép fiát, buzdítással, felvilágosítással, már zsenge gyermekkorban azok követésére szoktatni.

Rögös és fáradságos út az, amit a falu vezetőjének végig kell járnia; nem is állhatja meg a helyét máskép, csak ha előbb a paraszt szokásaival, jó és rossz tulajdonságaival, gondolkodás- és cselekvésmódjával alaposan megismerkedik. Tessedik ebben a tekintetben is mindmáig követendő példakép lehet minden falukutató számára. A megismerés szenvedélyes vágya s a jó megfigyelő-képesség, úgy látszik, veleszületett hajlamként munkált benne egész életén át. A gyermekkor falusi tapasztalatai után az ifjúságnak Pozsonyban — az ország akkori fővárosában — töltött évei újabb ember- és világismeret forrásai lettek számára. Mint nevelő nagy érdeklődéssel tanulmányozta a különféle polgári házak szokásait, az ügyvédek, kereskedők, mesteremberek, legények és inasok gondolkodását, előítéleteit, hibáit és erényeit, háztartását és szükségeit, sohasem állapodva meg a puszta megfigyelésnél, az igazi racionalista módján mindig az okokat, gyökereket is kutatva. (Jellemző, ahogyan egyik tanárát bírálja, aki arra intette: a sokféle ismeretszerzés helyett tanuljon inkább logikát, s akkor képes lesz helyesen ítélni mindenről. Sehogy sem fért a fejembe — írja —, hogyan mondhassak ítéletet arról, amit nem ismerek.) Az ismeretszerzés mohó vágya kíséri el nagyobb útjaira is, melyeket bővebb tapasztalásnak okáért többnyire gyalogszerrel tett meg, Debrecenbe s végig a Felvidéken, majd német földön Erlangentől Jénán, Lipcsén, Hallén át Berlinig. S aztán első lelkipásztori állomása, a nógrádmegyei Surányban, a magyar földesúr mindennapi életének és gondolkodásmódjának megfigyelésére ad kitűnő alkalmat.

Így kerül 1767-ben Tessedik, 25 éves korához képest szokatlanul bő tapasztalatokkal, különféle rendű és rangú emberek életének alapos ismeretével felvértezetten, egy tiszántúli falu elmaradott környezetébe. Mintha ekkori arcképét látnók magunk előtt, amikor a parasztról írt könyvének egyik idézetét olvassuk: „Akkor jön egy falusi pap, odamutat, ahova senki sem tekintett, hasznot

mutat, ahol senki sem kereste azt, példájával bizonyítja, aminek lehetőségében nem hittek, tanítja, amit mint képtelenséget hallani sem akartak, segít, ahol addig nem volt segítség s nem is várták azt — s akkor végre mozdulni kezd a paraszt, megdörzsöli szemét és munkához lát." Ehhez az eredményhez azonban csak tüzetes tanulmányozás vezethet, a falusi embernek illúzióktól, hazug paraszt-romantikától mentes, reális ismerete. Tessedik odáig megy a földműves-nép tanulmányozásában, hogy — korát ismét megelőzve — népdalokat gyüjt, felesége pedig — jellemzően rideg utilitarisztikus kísérlet! — a lányokat oktatja „tanulságos erkölcsi és gazdasági (!) népdalokra, melyeknek fontossága megérdemelné, hogy többet törődjünk velük." „Én a parasztot pontosan megfigyeltem — írja Tessedik, s érdemes hallgatni szavára —, amikor jó oldalát mutatja (ismerem is erről az oldaláról), követtem körülményeinek legmélyéig, mai helyzetét egybevetettem a tegnapival és holnapival; ott is hallgatóztam, ahol azt hitte, egyedül van, ismerem fizikai és erkölcsi nyomorúságát, jó és rossz napjait tizenötévi fürkésző tapasztalásból. Szinte azt merném mondani: magam is paraszttá lettem bizonyos értelemben, csak hogy pontosan megtudjam: mi a paraszt, csak hogy megismerhessem gondolkodásmódját, előítéleteit, babonáit, erkölcseit; s főként, hogy kiderítsem: ezen a természettől annyira megáldott Magyarországon miért nem mehet jól a dolga?"

Tessedik e mélyreható vizsgálódás alapján számos általános és helyi okára tapint rá a paraszt elmaradottságának. Józan ítélőképessége megóvja attól, hogy mások példájára a szegény népet tegye felelőssé minden nyomorúságáért: akik mindig csak a paraszt lustaságát, ostobaságát és makacsságát szidalmazzák — írja —, bármennyi igazság van is szavaikban, gondolják meg: van-e módja a falusi embernek ahhoz, hogy javítson helyzetén? Hiszen ami a legfontosabb, anyagi kérdést illeti, egész mezőgazdasági kultúránk részben homályos érzéseken, részben hagyományos nézeteken és előítéleteken alapszik, amelyeknek sűrű homálya minden behatoló fényt elfojt, részben meg eddigi berendezéseken, tehát a szükség kényszerén. A paraszttól szorgalmat kívánnak, holott a körülmények meggátolják ebben, mintegy bilincsbe verik igyekezetét. Földjén nem dolgozhat kedve szerint, mert befektetésének gyakran más látja hasznát; terményeit nem tudja kellőképpen értékesíteni, mert nincs ipar, hiányzik a kellő városi fogyasztó-réteg; s hiába próbálkoznék mégis haladott újításokkal, a község, melynek hatalma alól nem vonhatja ki magát, a tehetős gazdák diktatúrája arra kényszeríti, hogy tovább ússzék az elmaradottság árjával. Lehet-e csodálni, hogy az átlagos, szegényebb paraszt-ember csak nyáron át dolgozik, pusztán arra törekedve, hogy legyen kenyérrevalója és vetőmag-gabonája, valamennyi szalmája tüzelőnek és téli takarmánya 2—3 lónak s néhány marhának. Gazdálkodása egészen egyoldalú, burgonyának, szántóföldi takarmánynak, répának stb. hírét sem ismeri; ezért tápláléka még nyáron sem áll egyébből kenyérnél, szalonnánál, kásá-

nál, hagymánál. Az ősz felét, az egész telet, sokszor a tavasz első hónapját is dologtalanul tölti el tanyáján, ahol jószágát teleltetni többnyire igen nyomorúságosan. Ennek a sovány állatállománynak sokszor szinte hihetetlenül csekély hozadékából, meg oly rosszul megművelt földjének terméséből kénytelen ez a nyomorult ember magát, feleségét és gyermekeit egész esztendőn át kenyérrel, tüzelővel, ruhával és más szükségesekkel ellátni, porciót és urbéres szolgáltatásokat adni, papot, tanítót, pásztort fizetni, s még azonfelül egy szolgát is tartani. Hogy miért nem gondozza jobban állatait? miért nem műveli jobban földjét? Mert nem tudja, milyen az a jobb gazdálkodás, nem is látott soha olyat, de nem is élvezhetné annak gyümölcsét. Ha dolgozik, épúgy nincs semmije, mint ellenkező esetben — tehát inkább nem dolgozik. Ezért hoz minden rossz esztendő éhséget, könnyeket, kétségbeesést.

A kép meglehetősen vígasztalan, de Tessedik, a nehézségeket nem ismerő faluapostol, konkrét reformjavaslatokkal sem marad adós, sőt azokat — amennyire egy egyszerű polgárember erejétől telik — meg is valósítja. Nincs itt terünk arra, hogy korszakos jelentőségű munkáját részletesen méltassuk. Csak éppen megemlítjük nagy pedagógiai művét, a híres szarvasi gyakorlati gazdasági iskolát, melyben a parasztifjak ezreit oktatta a Magyarországon annyira szükséges gazdasági ismeretekre s nevelte jó és hasznos állampolgárokká. Nevelő munkája épúgy a jövőnek szólt, mint újonnan alapítandó „szabályozott" falvak számára nagy gonddal, évtizedes munkával készített falurendtartása, melytől egyelőre jórészt csak közvetett hatást várt. De a „makacs felnőttek" számára is megtalálta a felvilágosítás eszközeit a személyes példaadásban. Korát megelőzve s egy falusi pap szerény eszközét messze meghaladó sikerrel buzgólkodott a korszerű mezőgazdálkodás elterjesztésén és tette a körösmenti táj képét új, nagyfontosságú növényekkel gazdagabbá. S tán ezek a kortársnak szóló eredmények lettek áldásos munkásságának legmaradandóbb gyümölcsei.

Wellmann Imre

Illyés Gyula prózája

Nem korai-e már most így taglalni e fiatal író képességeit, nincs-e ebben valami hamari hebehurgyaság, ahogy elébefutunk majdani tárgyilagos értékelésének? Nem okvetlen szónoki a kérdés, bennem is felmerült. De ha valaki más szegezné mellemnek, kérdésére kérdéssel felelnénk: nem késünk-e el a prózaíró Illés méltatásával? Szívünket korai verseinek lobogása fogta meg, e furcsa Dózsa-máglya, amin a lázadó költő önmagát emészti el, míg másokat hevít. A „Három öreg" óta pedig nem szűnő érdekkel figyeltük versei kiteljesedését: az ifjúság nagylángú, hamar-húnyó tűzeit hogy ragyogja túl érett tehetségének egyenletes, de egyre növekvő fénye. Ha nevét halljuk, neve költőt idéz. Elfogult szeretetünk e költő iránt méltatlanság műve egészével szemben. Romantikus történetíróként csak versei vezéri szárnyalását figyeljük s elfeledkezünk a nyomukban sorjázó végtelen próza-sorok regimentjéről. Hány cikke mállik el rossz újságpapírokon, miket bőkezű hanyagsága s a kor szűkmarkú szigora nem kötött könyvek kévéjébe! S az is mily sok, ami már kész mű. Oroszországi útinaplója, a Puszták népe, Petőfi-tanulmánya, a Lélek és kenyér, a Magyarok, a Ki a magyar?, a portkavaró Csizma az asztalon s a minap megjelent *Kora tavasz* (I—II. Budapest, 1941. Révai): talán nincs is ennyi verseskönyve.

Kosztolányi példája intő példa. Éppen Illyés Gyula, a Kosztolányi-hagyaték gondozója munkálkodik ma azon, hogy megszégyenülten ámuljunk törpe érzéketlenségünkön, mely e nagy költő próza-remekeire oly kevés ügyet vetett. Pedig Kosztolányi csak sírja mélyébe tekintve lett az a nagy költő, akinek hírét s népszerűségét előlegezte neki irodalmi köztudatunk; prózája mindig remekmű volt.

*

A vers összevéthetetlen a prózával, pedig alkati különbségük meghatározása szinte lehetetlen, hiszen mindkettőnek lényege az ütemesség, a ritmus. „Szél rengeti lágyan a kerti fa lombját", ez kétségkívül verssor. De miért próza ez: „Négy éve nem kapott s most nem viszi le a víz"? Vagy: „Forduljon föl a világ? — kérdeztem". A vers és a próza közötti külömbségnek igen sovány és semmitmondó meghatározása lenne, ha ritmikájuk kötött vagy lazább mivoltát firtatnók. Bármely ép prózai mondat épp úgy ritmusegység, mint egy verssor. A különbség csak ott van, hogy a versben a ritmusegységek rendszerint ismétlődnek, prózában nem, a versen egy, vagy két ritmus-fajta uralkodik (a kettő jelenthet többet is kettőnél: az a fontos, hogy zárt szám), míg egy prózai műben akár minden mondatnak más lehet a ritmusa.

Ám ez ismét merőben formai különbség s akár ki se mondjuk, ha nyomon nem követi a kérdés: miért ismétli ritmusát, vagy miért váltogatja szabályosan ritmusait a versíró s miért nem teszi ugyanezt a prózaíró? Ha érdemben akarunk felelni, erre kell felel-

nünk, még pedig úgy, hogy el ne feledjük közben, hogy nincs külön versíró és nincs külön prózaíró, ezek nem fiktív tankönyvfigurák, hanem eleven alkotók s a jó költő rendszerint remek prózaíró is.

A vers a líra kifejező formája; pontosabban: a lirikum legteljesebben verses formában fejezhető ki. Ha a költő megtalálta azt a formát, melynek ringásával elmondhatja érzelmei hullámzását, akkor mindaddig azzal él, amíg érzelmi állapota ki nem hül, vagy meg nem változik. Ez a ritmus-ismétlés oka. A versben tehát a ritmus ugyanannyit fejez ki a költő mondanivalójából, mint szavainak jelentése, sőt bizonyos fokig a szavak jelentésétől függetlenül is kifejezi a költő érzelmi állapotát. (Ez az oka annak, hogy csak a sekély érzelmi világok tudnak a hagyományos versformákban kifejeződni: Goethe, Arany minduntalan vét a hagyományos versformák ellen, Ady jambusai olykor felismerhetetlenek.)

A szépprózaíró lelke tartalmának is van ritmusa, megnyilatkozásának ritmikus közege. Csakhogy ez nem lehet egyenletes ringás, nem ismétlődhet, mert ő nem lirikumot fejez ki, hanem értelmileg színezett lelki tartalmat. Ennek pedig nincs olyan egyenletes ritmusa, mint az érzelmeknek. Az érzelmes lelkiállapot sokkal egységesebb, mint a gondolkodó, sokkal kevésbbé változatos. Érzelmes szavakat a köznapi nyelvben is lehet ismételni (gondoljunk a szerelem-nyelvére), a gondolatok ismétlése csak didaktikai célt szolgálhat, azt is csak bizonyos határig. Ugyanezért elviselhetetlen a rímes próza. A rím a versben két értelmileg távolálló fogalom között teremthet érzelmi kapcsolatot. Prózában ez lehetetlen, mert a gondolkodó nem érzelmi kapcsolatot keres fogalmai közt s nem hagyhat ki egyetlen láncszemet sem, mely fogalmait értelmileg egybeköti, fogalmai közt nem érzelmi kapcsolatot létesít, hanem értelmi rendet. A próza egyáltalán nem egyhangúbb a versnél, csak azért hat monotonnak, mert ritmusa nem oly kidolgozott, lazább a versritmusnál, hiszen nem egyenértékű a kifejezett tartalommal, csak formája annak. A próza...

*

...Így törjük magunkat, keresve valami rendet a semmitmondó stilisztikai fogalmak össze-visszaságában. Az a néhány évezred, amióta az ember a szépségre eszmél, csak arra volt jó, hogy bizonyos ízlés-formákat alakítson ki, arra már nem futotta az emberiség történetéből, hogy elemezze s magyarázza esztétikai élvezetének okát, illetve tárgyait. Az alapfogalmak is csak mostanság derengenek előttünk, de hol vagyunk még expressz-definicióinkkal az ellenőrizhető fogalmi meghatározásoktól! Ilyenkor látjuk, mikor olvasó-élményeinkről kellene számot adnunk, mikor egy olyan élvezetről kellene beszámolnunk, mint Illyés prózájának olvasása. Azt sem tudjuk, mi az a próza s most azt akarjuk elmondani, hogy milyen Illyés prózája! Az olvasó türelmének segítségét kérjük akadozó gondolataink számára.

Rendkívül könnyed és kecses próza. De ez a könnyedség nem

asszociálható a könnyűséggel, kecsessége nem a biztonságé. Az ideges ember fecskeröptét utánzó gesztusainak rajzához hasonlítható olykor. *„A jégen úgy forogtak a szélörvények, mint az orsók, sivítottak és közben egymás karjába lökdöstek, ahogy mi szoktuk egy-egy társunkat a gimnázium folyosóján. Volt, amelyik keblére kapott, úgy pörgetett s emelgetett, mint egy nekivadult bálozó a párját a gyorscsárdás végén; a másik utánam rohant, lihegett és üvöltött a vágytól. Lekaptam nyakamból a malaclopó-vitorlát s csaknem kuporogva dobáltam lábamat, hogy kiszabaduljak a megveszett hajadonok közül“*. Milyen bonyolult képzettársításról tanuskodik ez a néhány mondat! A forgószél-örvényekhez az orsó képe társul, a szélforgatagok vonzása, taszítása a lökdösődő gimnázista kamaszok emlékképét idézi. A forgás, lökdösődés s az, hogy „egymás karjába“ lökik, a tánc képét idézi fel, először csak férfi táncosokét (mint egy nekivadult bálozó a párját), a tánc a lihegő és üvöltő vágyat. A harmadik mondatban már megveszett hajadonok a szélörvények: mintha az üvöltő vágy szemérmetlensége nem illenék férfihoz. A képek szédítő gyorsasággal váltakoznak, mégsem érezzük terhét, mégsem orrontunk képzavart.

Miért? Mert van ebben az idegesen villódzó képsorban valamiféle rend. Először is mindig a vizuális benyomás az első; forogtak — sivítottak; rohant — lihegett és üvöltött. Az orsó hasonlat az első, itt még csak nézi a porhavat-jégszilánkot kavaró szélörvényeket a korcsolyázó: tárgyias szemlélet szülte. Mikor elkapja a szél, akkor már megelevenítő hasonlattal él, akkor a forgószelek már gimnázisták. Természetes, hogy ez az első hasonlat, hiszen a szemlélő diák s diáksága a legfrissebb élményanyaga, nemrég tért haza iskolájából. Természetes sorban következik a tánc, a szerelem, végül a nekivadult hajadonok: a szemlélő kamasz-fiú. Hogy a párját emelgető, csárdásozó táncosból megveszett hajadon lesz, az sem véletlen. Mindaddig, míg passzív tárgya a szélnek, míg forgatják, lökődik, addig ő a hasonlatban a passzív lény, a magános kisdiák, kit a többiek lökdösnek, a szűz, kit táncosa pörget, amint azonban ellentáll a szél játékának, ő lesz a férfi, aki kitér a jogtalan vonzás karjaiból. A váltakozó hasonlatok azért mindig pontosan egymásra utalnak. A *forgó* szélörvényre ráfelel a párját *pörgető* táncos, a *sivító* orsóra az *üvöltő* vágy, a *karra* a *kebel*, a *nekivadult* bálozóra a *megveszett* hajadon. Ezek a fogalmak nemcsak felelnek egymásra, hanem fokozzák is az első fogalom intenzitását. Az első két mondatban, melyben még csak formálódik a kép, él az áthidaló szócskákkal: csupa „úgy“, „ahogy“, „mint“. Az utolsó mondatnak nincs erre szüksége. Célba fut a mondat, pedánsul: célhatározó mellékmondatba.

Nem merem jobban szétfejteni ezt a három mondatot. De talán ebből is kiviláglik, mit értek könnyedségen, Illyés prózájáról szólván, s hogy az mily villódzó gondolkodásmód kifejezése. Nem könnyű közelférkőzni hozzá.

*

A Kora tavasz egyik fejezetében írja: „*Barátom, én valahogy szentségtörésnek érzem, hogy tájszólásban adjam vissza ezeknek a kedves népeknek beszédét, például anyámét. Gúnyolódásnak érzem; mert leginkább együgyűségük példázására szokták így beszéltetni őket? De egy-két mondatot ebben a meghitt kiejtésben őriz a fülem. — Mer én igön kedvellek tégöd — mondta Erzsi.*" Mintha életírója lennék Illyésnek, ki aprólékos mozaik-munkával rekonstruálja múló alakját, úgy jegyzem ide: mikor e sorokat írta s még sokáig utána, ő maga erősen tájszólásban beszélt, kivált ha a lelkesedés, a tréfakedv, vagy ha ideges haragja elragadta. Személyileg annál nagyobb diadal, de e személyi győzelemtől függetlenül is: jelentős fordulat ez a néhány mondat a magyar próza történetében. Idejében érkeztek e mondatok, hogy a magyar nyelv megcsúfolt méltóságát megvédjék, rangját biztosítsák s szeméremre indítsák az írókat. Gárdonyi Géza útálatos görézése nem volt oly káros, mint az, ami ma folyik stilizált-népiségünk korában. Mint fecsegő szeretők kedvesük titkát, mint szemérmetlen gyermekek szüléik meghittségét, úgy kotyogják el ma az írók nyelvünk minden édes selypegését.

S ha legalább pénzért tennék, vagy valóban aljas gúnyból! De egyszerűen tehetségük elégtelensége okán írják úgy műveiket, hogy pirul olvastukon a nép fia s a városi magyar tájszótárra szorul „műélvezet" közben! Mert kínosan gondos fonetikus-hűségű stílusuk a nyelvábrázolás és a jellemábrázolás terén való teljes tehetetlenségüket árulja el. „*No, meghoztam magam*", mondja a regényhős apja a Kora tavaszban s minden fonetikus átírás nélkül is eltalálja az olvasó, hogy nem városi ember mondta. „*Hát az úgy gondolja, mondod?*" — ezt a kérdést nem lehet pestiesen énekelni, pedig sem aszongya, sem ehejt-ahajt nincs benne.

*

Az idegességet említettem. Nem alkati idegességre gondolok. Feszült helyzetek teremtenek ilyen lélekállapotokat s képzelhetőbb-e feszültebb helyzet annál, mikor vallani kell. Könyve végén ugyan mímeli a tárgyilagosságot, divatos kis jegyzetben tagadja meg élményeit s védi magát és övéit az olvasó indiszkréciójától: „*... az író megjegyzi, hogy könyve nem saját falujáról, nem saját családjáról, nem is saját személyéről szól*". De mit jelent ez, akkor is, ha hiszünk neki? A szépprózai elbeszélés, akárhonnan veszi történetét az író, mégiscsak vallomás. Objektív világmagyarázat. A történet lehet merő kitalálás, a belőle kialakuló világkép mégis az író személyes világmagyarázata. S ha merő kitalálás: nem jellemző-e, hogy éppen ilyen történetet talált ki az író?

A feszültség tehát minden tiltakozás ellenére indokolt: mert úgy vallani, hogy közben elfödve maradjon arcunk, nem könnyű, úgy vallani, hogy az ne legyen magunk mutogatása, szemérmetlen kitárulkozás, próbára tévő feladat. Tisztesség és önuralom kell hozzá, ezeknek irodalmi készsége: nagyvonalúság és mértéktartás, egyszerűség és irónia. Illyés állja ezt a próbát.

Kosztolányi halála óta senki sem ír ilyen szárnyaló, mégis arányos, ilyen világos és ilyen derűs prózát, mint Illyés. Mégsem Kosztolányi utóda ő. Kosztolányi prózájának erényei más forrásból fakadtak: megrészegítő verbális fantázia, szakadatlan kifejeződés-vágy s bűbájos modorossága, amivel a latin stíluseszménynek hódolt, ezek szülték a magyar nyelvnek ezt az édes zenéjét. Illyés természettől áradóbb s alaktalanabb stiliszta volna, szépprózájának matériája dúsabb mint Kosztolányié, játékossága vaskosabb s minduntalan ősi fordulatokra térő. De valami gátat vet az áramlásnak, formába kényteti a kirobbanó mondanivalót, mosollyá soványítja a nevetést. Nem önti a szót, hanem kovácsolja. Formái teltebbek, mint a Kosztolányi-szólamok, mert a legnagyobb erőfeszítés tudta csak bepréselni áradó lelkét ilyen könnyed mondatok testébe.

Néha azt szeretnők kérdezni tőle: mitől fél, hogy ilyen fegyelmezett? Megfelelne rá: semmitől, — és verseit mutatná.

*

Az Oroszország és a Puszták népe óta (milyen meglepetés volt mindkettő!) sokat fejlődött. Az Oroszország „irodalmibb" volt, a Puszták népe nehézkesebb. A Kora tavasz és a Csizma az asztalon már hibátlan művek: az a küzdelem, mit írás közben folytat önmagával, felér a legnagyobb műgonddal.

Tartózkodása csak megnöveli vallomása értékét, óvatossága fűszer: nyelve ízét ízlelteti. Nem saját falujáról ír? Jó, de akkor miért nevezi a hárász-kendőt berliner-kendőnek, mint ahogy az ő vidékén nevezik? A rozs tárgyesete, ha nem is önmagáról ír, mégis „rozsot" és nem „rozst", mint ahogy én mondanám. *„A kocsik ablakában gyertya égett, mint nagyszombati feltámadáskor a házakéban"* — Tiszántúl aligha írnák le ezt a hasonlatot. A dombok cipóalakúak, az országút mentén jegenyék állnak, Ferenc bácsi nem tud böllérkedni (nem ám bellérkedni, mint keleten) s a kocsmába úgy hívják egymást: *„Gyerünk be egy hajtásra"*. Egy nyelvész és egy „tárgyi" néprajztudó hamar eltalálna abba a képzelt faluba.

Mi nem nyomozás okán ízlelgetjük nyelvét. Prózájának titkait feszegetjük s ha most megállunk a félúton, nem azért tesszük, mintha az út végén képzelnők magunkat. Messze van odáig. Csak azt akarjuk mondani, hogy érdemes végigjárni az utat, mind több gyönyörűséget ígér.

Bóka László

Halottaink

Árokháty Béla

Jóbarátnak nehéz feladat, hogy elköltözött jóbarátjáról írjon. Hiszen önmagunk vigasztalására talán legjobb mód az erőszakolt feledés. Mert ha nem felejtjük el Őt, úgy örökké sajog a szívünk a drága barát elvesztése fölött. Az pedig fáj, nagyon fáj, akadályozza minden életfunkciónkat és nem hagy nyugodni, mert folyton lázadozunk a végzet ellen, hogy a kedves jóbarátnak el kellett mennie. Lázadozunk ugyanakkor, amikor jól tudjuk, hogy ily esetben keresztyéni kötelességünk az volna, hogy belenyugodjunk a Mindenható szent akaratába.

Ki volt ez elveszett jóbarát? Barátai számára minden. Rendkívül finom ízlésű, nagy kultúrájú, csalhatatlan kritikájú muzsikus volt. A protestáns musica sacra valóságos megszállottja. Lelkesedése, lelkesítése, szuggeráló fanatizmusa nélkül mi, egyházi muzsikus-pályatársai félannyi munkát sem végeztünk volna. Mi, akik jól ismertük, belőle merítettünk hitet, erőt, kitartást, kedvet minden munkánkban. Ha pár napig nem láttuk, erőnket már lankadni éreztük, akkor utána szaladtunk, hogy kedves, megnyerő lényéből, végtelenül szerető szívéből és jóságos mosolyából friss energiát merítsünk további munkánkhoz. Akkor érezte magát a legjobban, ha egy-egy Bach-kantáta partitúrájából vezényelhetett, vagy a józsefvárosi orgonájánál ült. De ilyenkor sem volt „csak" muzsikus, hanem egyúttal lelkipásztor is. Mert érezte és tudta, hogy muzsikálásával is a keresztyénséget prédikálja. Mert mindig prédikált: a szószéken Isten Igéjével, a partitúrából és az orgonán a keresztyén egyházi zene hangjaival. Miért tette ezt? Mert az egyházi zenén keresztül is az Evangélium felé akarta fordítani hívei tekintetét. Budapest, de különösen a Józsefváros protestáns társadalma nem is tudja, hogy benne egyik legnagyobb egyházzenei apostolát veszítette el. Legyen áldott emlékezete!

Zalánffy Aladár

Kovács Sándor

„A történelemnek kettős medre van. Az egyik a hivatalos történetírásé; állomásai, szakaszválasztói a háborúk és békekötések, amelyek mint a folyók zsilipjei, egy pillanatra megállítják a víz árját s utána megint kényére bocsátják. Ez a külső történet, a jelenségek története, mely talán sejteti a munkáló erőt, de láttatni már gyenge vagy egyáltalán meddő... A másik meder, amelyet csak istenihlette szemek látnak, rejtett mélységekben, a lelkek legmélyén húzódik, mint a földnek feszültsége a reá szakadt közetrétegek alatt. E meder a szellemi és erkölcsi irányok árját hömpölygeti...

A történelem és költészet bölcsője valaha közös volt. Ugyanaz

az életszükség szülte mind a kettőt, — de utóbb kétfelé ágaztak, külön fejlődtek s a fejlődés legmagasabb fokán újra összeértek, mint az egy gyökérről nőtt két fának széles terebélye egybeölelkezik. A történelem a történetfilozófiában éri el csúcspontját, amidőn az eseményekben rejlő törvényszerűséget és eszmei fonalat fölismerve, hőst és tetteket, kisszerűségek fölé emelkedő, erejök érvényesülését szabályozó irányeszme szempontja és uralma alá helyezi. A költészet is akkor jut el zenitjére, amidőn az emberi végesség akarat- és érzelemnyilvánulásaiban rábukkan a végtelenség nyomára, az örök intéző kézre, mely a mindenség urához, Istenhez és nagy művéhez függeszti az emberi szívet..."

Kovács Sándor e mondatokat 1940-ben írta „Madách történetszemlélete" című tanulmányának bevezetőjéül. Madách Imre magasra méltatása végett írta. De most, hogy halálakor visszatekintünk több, mint félévszázados tudományos működésére, tisztán halljuk szavaiból történetírói önvallomását. Azt, aki a köznek a szó erejével szolgált, éppen azzal tiszteljük meg, hogy szavával tovább hatni engedjük. Mulasztás lenne tehát Kovács Sándort meg nem szólaltatni, amikor nála világosabban amúgy sem tudnánk jellemezni: miképpen látta történettudósi hivatását.

Akár mint az egyháztörténet professzora, akár mint ünnepi esték előadója, akár mint író, azt tartotta hivatásának, hogy a mélyére láttasson annak a személynek vagy kornak, akivel vagy amellyel foglalkozott. S hogy saját kifejezésével éljünk, *istenihlette szeme* volt arra, hogy a *rejtett mélységekben, a lelkek legmélyén húzódó* történést meglássa. S volt tehetsége, hogy amit meglátott, másokkal is megláttassa.

Kedves kifejezése volt a tanári katedrán, hogy keresztmetszetet — hosszmetszetet ad egy korszakról. Ilyen egyszerű szavakkal jelölte meg szándékát; kerülte a nagy szavakat; nem igérgetett hallgatóságának szellemtörténetet, de valóságosan a szellem történetét tanította. Korántsem úgy, hogy elhanyagolta volna a történések közvetlen adatait. Ellenkezőleg, megbecsülte az élet legszürkébbnek látszó jelenségeinek emlékét is. Azt tartotta, hogy ezekből inkább meg lehet ismerni a multat, mint feltűnő eseményekből.

Az a kor, amelyben történettudósi tehetsége kibontakozott, a századforduló, valóban közel vitte hozzá azt a veszedelmet, hogy eszmék és hősök történetévé finomítsa még az egyház történetét is. Egyházi és nemzeti feladatképpen. A materialista történelemszemlélet hódításával szemben érthető volt, sőt szükséges is az eszmék és hősök kidomborítása. Kovács Sándor reálisnak bizonyult ennek a szükségletnek a meglátásában olyan időben, amikor a hivatásos történészek nagy többsége szinte elveszett a pozitív adatok gyüjtögetésében. Ő nem esett semilyen egyoldalúságba. Sokkal nagyobb volt valóságérzéke, semhogy az eszmék és elvek kedvéért félretolta volna a való élet bizonyságait.

Reálizmusa megmentette tehát az objektív ideálizmus kísértésétől s általában az elfogultságtól.

Történelmi reálizmusát viszont a költészet szeretete tette lelkessé. A magyar egyháztörténelemnek azokat a korszakait kedvelte, amelyekben bőven buzgott a költők szava. A hazai reformáció mélyére az énekköltők szívén át látott. Bűnbánatukban és nemzeti bűnbánatra hivogatásukban láttatta meg legnagyobb szolgálatukat. Folytatóikat a kuruc-kor egyházi énekköltőiben találta meg. A magyar reformátorokon kívül talán velük foglalkozott legszívesebben. Hivatásául ismerte fel, hogy e kedvelt korszakainak egyházi énekeit újra a gyülekezetek kincsévé tegye. 1901-ben megjelent „Kis énekeskönyve" nagyhatású példamutatás volt arra, hogyan kell visszanyúlni a gyülekezeti éneklésben az egyházi szempontból értékes korok énekterméséhez.

Ő maga is kézbe vette a lantot; néhány éneke szívesen szólal meg az evangélikus templomokban. De költői lelkének pazarabbul szétszórt virága volt színes-ízes stílusa mind élő beszédében, mind írásaiban. Megvetette a dagályosságot, s ahol tehette, irtotta a henye szavakat s a magyar lélektől idegen kifejezéseket. És megbecsülte a helyén mondott szót, mélységesen szeretett anyanyelve gazdagságát, a magyar észjáráshoz igazodó beszédet.

Nagy volt mint az egyházi irodalmi élet szervezője is. Élete folyamán több folyóiratot, emlékkönyvet, kiadványsorozatot szerkesztett, mindig a műértő gondosságával. Hosszú időn át volt főtitkára, majd lelkészi elnöke a Luther-Társaságnak. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság különösen is hálával emlékszik arra a munkájára, amelyet Pozsonyi Körében végzett az országosan ismertté, sőt példává lett „Protestáns Esték" rendezésével és eredményes iratterjesztéssel.

Közel négy évtizednyi theologiai tanári működés után a Dunáninneni Evangélikus Egyházkerület püspöki székébe lépett, hogy egyházjogi és ma kiváltképpen figyelemre méltó egyházi nép- és földrajzi, egyszersmind magyarságismereti tudását új megbizatásban nyujtsa egyháza és népe javára. Élete gerincét mégis az egyháztörténelem szolgálata adta. Mint 21 éves theologiai hallgató vállalta ezt a soproni evangélikus liceumi Magyar Társaság történetének pályadíjjal koszorúzott megírásával, 1890-ben, és egy félévszázad multán is kész volt tehetsége javainak osztogatására.

A magyar protestántizmus hálával áldja történetírója emlékét.

Sólyom Jenő

Széljegyzet

Sokszor idézgetjük, de nehezen tudjuk meghatározni az erdélyi szellemet. Finomult emberségre gondolunk a szó hallatára, a mély átértésen és átérzésen alapuló meggyőződésre, mely tisztelni tudja az eltérő vagy éppen ellenkező meggyőződést. Kolozsvár jut először eszünkbe, és nem véletlenül. Ez a város ma is szimboluma az erdélyi szellemnek, amelynek képviselőjévé vérbekönnybe oltott mésszel avatták falait. Több nemzeti gyász menekültjei emelték e várost. Ide jött üldözői elől Apáczai Csere János, megalapítva a református kollégium országos hírnevét. Pár év mulva, Gyulafehérvár pusztulása miatt, ideköltözött a fejedelem és vele a református püspök. Ugyanezekben a harcoktól zajos, lángtól-vértől pirosló években települt ide Váradról az akkori magyarságnak egyik legnagyobb nyomdája, Szenci Kertész Abrahámé.

Megszünt a fejedelemség, de a kedvező földrajzi fekvés és a Kolozsvárhoz szokott szépszámú főnemesség idevonzotta a guberniumot. Nem véletlen, hogy itt épült az első magyar kőszínház. A református mellé idekerült az unitárius püspök és itt van székhelye az erdélyi római katolikus „státusnak". A református, unitárius és katolikus gimnázium több százados multra büszke, s velük együtt dicsekszik a város, mert ugyan hány városunkban volt három gimnázium századokkal ezelőtt? Ezek megkoronázására mintegy odakívánkozott 1872-ben az egyetem, összefogva és emelve a főúri és polgári elemeket felölelő társadalom művészet-, tudomány- és irodalompártolását.

Széchenyit nem az élők, nem is a falak kapták meg, hanem a házsongárdi halottak: öt vallás hívői nyugosznak egy temetőben — írta Naplójába, és beledobbant emberszerető szíve. Odaírhatta volna: öt vallás hívei, három nemzet fiai.

Kolozsvár épületei és sírhantjai, vidám játékú gyermekei és csöndes halottjai ma is beszélnek valamiről, amit ma erdélyi szellemnek nevezünk.

Erdélyi szellem?

Magyar szellem!

Szent Istvánra szokás ma hivatkozni, mint a türelem hirdetőjére, de aki a honfoglaló magyarság lelki alkatát ismeri, az tudja, hogy ezt a szellemet az ősi pogány világból örökségként hozták a puszta fiai. Ezt az örökséget a mohácsi vész után Erdély őrizte híven, s ha most a magyar ember bizonyos nosztalgiával szól erdélyi szellemről, melegedő érzésének egyik oka az, hogy az ősöktől vérrel örökölt saját lelkiségére ismer benne.

Fenesi Zoltán

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

RENATO FRESCHI: GIOVANNI CALVINO. (Corticelli kiadás. Milánó. Két kötet.)

Érdekes jelenség, hogy amíg az általános reformációs mozgalmaknak az olasz nyelvterületen meglehetősen nagy, itt-ott egészen rendkívüli módon nagy irodalmi feldolgozása van, addig a reformátori protestantizmus és főleg a nagy reformátorok — Kálvin, Luther, Zwingli — alig kaptak egy-két feldolgozást. És amit kaptak is, vagy kimondottan egészen részleges, nem egyetemesen tudományos célt szolgál, vagy ha jellegben mégis tudományos, a szerző alig tudott felemelkedni a tudományos tárgyilagosság magaslatára, így valójában éppen az olasz nyelvterületen szinte lehetetlen volt olasz szerzőtől nyerni elfogulatlan képet a reformációról és a vele kapcsolatos kérdésekről, vagy éppen magukról a reformátorokról. Csak a legutóbbi időkben indult el egy-két őszinte vállalkozás, melynek éppen az volt a célja, hogy ezen az egészen szembeötlő hiányon — mely az olasz tudományos élet organizmusában meglehetős nagy hiány volt — segítsen.

Ismeretes E. Buonaiutinak ezen a téren kifejtett rendkívüli módon nagy értékű munkássága és az ő szellemi vezetése alól kikerült tanítványi sereg új, ma már nagyon jelentős eredményekkel dicsekedő törekvése. Elég, ha D. Cantimori általunk is ismertetett, az olasz tizenhatodik századi reformációs törekvéseknek magas színvonalú és minden téren eredeti kutatások és szempontok szerint megírt munkájára utalunk.

R. Freschi méltó módon tartozik művével ebbe a táborba. Művét az Olasz Akadémia pályadíjjal koronázta. Egyetemes igényű élet- és szellemrajz a két kötetes, hétszáz oldalas, pompás beosztású, az egész vonatkozó — német, francia, angol — irodalmat ismerő munka.

Nagyon érdekes azonban — bár érthető és magyarázható —, hogy a szerző az objektív történeti és szellemtörténeti értékek és mértékek keresése és alkalmazása helyett — sokszor túlságosan is az „igaz" egyház szempontjai szerint nézi Kálvin életét és munkásságát. Számára Kálvin eretnek, a szónak minden vonatkozásában s az a mozgalom, amit elindított szellemtörténetileg, eltévelyedés: annak a fejlődési vonalnak megtörése, melyet a római egyház képvisel és képviselt.

Bár jól ismeri Kálvin műveit, alapjában véve értelmetlenül és sokszor zavartan áll szemben Kálvinnal: addig nem tud eljutni, hogy megértse küzdelmének és életének célját: az Ige feltétlenségéért vívott harcot. Így megállapításai sokszor süketen is hangzanak és a tökéletes mellébeszélés benyomását nemcsak keltik, de egyre világosabban látni azt minden egyes oldal után. A Kijelentés, a Kegyelem és a Hit kálvini fogalmazása meg számára egészen megközelíthetetlen.

De ezeknek ellenére is, sok becsületes sorával, egy-egy lépést tett azon az úton, mely végeredményében az olasz nyelvterületen is Kálvin jövőbeni reális értékelését eredményezheti.

Tőke László

KONCZ SÁNDOR: KIERKEGAARD ÉS A VILÁGHÁBORÚ UTÁNI TEOLÓGIA. Debrecen, 1938.

Sokan szeretnék megismerni Kierkegaard teológiai gondolkodását. Angol és német teológusok vetélkednek immár húsz esztendő óta, hogy új teológiájukat a dán teológussal igazolják. Valószínűen igazán és teljesen csak a dán evangélikusok értették őt meg, vagy azok a kevesek, akik eredetiben olvashatták műveit (A magyar evangélikusok közül néhai Szeberényi Lajos Zsigmond). Azok

akik a német és angol fordítások alapján férkőztek közel észak legkiválóbb teológiai gondolkodójához, nem szabadulhattak meg attól a kényszerképzettől, hogy a fordítók már a teológiai álláspontuktól befolyásolva adták meg a fordítás szövegét.

Koncz Sándor fáradozása imponáló tevékenységre mutat. Munkája mint teológiai munka is kiváló és sikerült annak a hangoztatásával, hogy vannak még hiányai mind a világháború utáni teológia, mind Kierkegaard ismeretében.

HORVAY RÓBERT: DEBRECEN EVANGÉLIKUSAI. Debrecen, 1931.

Egy alig másfélezer lélekszámú gyülekezet ma épen hatvanéves történelméről ad kimerítő felvilágosítást a füzet. Érdekes, bár kissé hiányos a XVI. század elejéről adott kép s rendkívül nagyraértékelhető az a fáradozása, hogy kimutatást közöl a debreceni ref. kollégiumban evangélikusok részéről tett alapítványokról.

Evangélikus egyházunk egyháztörténelmi adatgyüjtésére adjon impulzust a buzgó egyházfelügyelő ezen típusa.

GÖNCZY LAJOS: MI SZÜKSÉGÜNK VAN AZ ÓTESTAMENTUMRA? Kolozsvár.

Korunk sok teológusa érzi szükségét annak, hogy az Ótestámentummal szemben megnyilatkozó véleményeket dogmatörténeti és exegetikai ismeretei alapján önmagában is legyőzze s erről a tudásáról az egyházi nyilvánosságnak is hírt adjon. Abban a reményben vállalják teológiai íróink ezt a munkát, hogy ez a kérdés hazánkban is időszerű, s abban a meggyőződésben vannak a szerzők, hogy teológiai megalapozottsággal megírt könyveik nemcsak a teológus, hanem a laikus olvasóközönségre is meggyőző hatással lesznek. Gönczy igen jószándékú irodalmi vállalkozását a teológus társaság bizonyosan értékeléssel figyeli, de valószínűtlen az, hogy ez a füzet mondanivalóival az Ótestámentum ellen állást foglalt híveket visszavezesse az Ótestámentumot rendszeresen olvasók táborába.

DEZSŐ LÁSZLÓ: BEVEZETÉS A KATONAI LELKIGONDOZÁSBA. Pápa, 1941.

Minden érdeklődést megérdemlő könyvet írt Dezső László. A könyv első fejezeteiben adott történelmi megemlékezések, amelyekben az udvari és várlelkészekről ad megbízható történelmi tájékoztatást a szerző, nagy bizalmat előlegeznek a szerzőnek. Érdekes személyi közlései a világháború alatti tábori lelkészi tevékenységről és a teológusok katonai szolgálatáról a kortársaknak mindig érdekesek lesznek. (Szomorú az, hogy amíg a református konvent pontos kimutatást tud adni a világháborúban katonai szolgálatot teljesített református lelkészekről, addig az evangélikus egyház a szerző udvarias megjegyzése szerint talán pótolni tudja a névjegyzék összeállítását.) Egyenesen élvezetes olvasmánnyá válik a könyvnek második része, amelyben a világháború után újjászervezésre váró katonai lelkészség eddig ismeretlen anyagával ismerteti meg az olvasóközönséget.

Gaudy László

MITROVICS GYULA: A MŰALKOTÁS SZEMLÉLETE. (Budapest, 1940. Rózsavölgyi és Társa.)

Mitrovics Gyula hatalmas rendszerezése félelmetesen nagy arányúnak mutatja az esztétikai összefoglalások kereteit. A művészi valóság elemei minden irányban sokrétű kapcsolatokkal rendelkeznek, összetevői határtalan vidékké szélesítik elméletét, a kultúra minden válfaját érdekkörébe vonja. Tudósától rengeteg fáradságot és alaposságot követel, hiánytalan élettani és fizikai műveltségre kényszeríti az általános természettudományi és történeti ismereteken kívül. Mitrovics Gyula példája azt bizonyítja,

hogy kimerítő pszichológiai képzettség nélkül ilyen munka el se kezdhető. E mellett bölcseleti vonatkozásban csak mozdíthatatlan álláspontokhoz és határozott elvekhez viszonyítva kerekíthetők helytálló igazsággá az esztétikai megállapodásuk. Ismeretelméleti alapvetése a filozófia egészét állítja hátterül, hogy a messzi távlatok még inkább tisztázzák fontosságát. Etikai utalásai pedig emberségünk nagy szintézisének részesévé teszi a széptudományt, a lelkinemesség és az isteni eredet koordinátáján jegyzi a műalkotás minőségét. Az esztétikát e helyütt magas méltóságra emeli és a művészet egyedülálló spirituális jelentőségét hangoztatva metafizikai érvénnyel díszíti. Morális tanulságai a témát fölülemelik a fogalmi magyarázatokon, egyetemes törvényszerűséget biztosítanak a művészi nyilatkozatok számára. A nagy művek erkölcsi súlya létkérdéssé általánosítja a kultúra ügyét, számtalan elkerülhetetlen felkiáltó jelet helyez a szellemi kezdeményezések után, ami azt jelenti, hogy az elmult századok időtlen tanításait, a lélek nagyszerű ösztönzéseit művészetben keressük. Ez az értelmezés a könyv minden részletét emlékezetessé minősíti, mert hiszen a cselekvő humanitás műhelytitkait közvetíti, mindenütt végső következtetések láthatók, fejezetenként egy központi elgondolás adalékai tárulnak föl, a gyakorlati, műfaji és alaki értekezések az átfogó tétel kiindulói. Az egymást követő motívumok, tények és állapotok aprólékos taglalása egy eszmei cél felé viszik a tekintetet. Ez a cél: magyar tájon is tekintélyes formát szerkeszteni az esztétikának, egy reprezentatív szintézisben figyelemreméltó elismerést szerezni a művészetek bölcseletének. A tárgy oly jelentékeny, hogy e válságos időkben egy kicsit lelkünk jövője függ tőle, a kísérletet tehát mindenképen örömmel kell fogadni. S azzal az elmélyüléssel és színtelen szorgalommal, ahogyan a szerző foglalkozott témájával. A válsághoz csak ez a komoly hang illik, az áhítat még segíthet rajtunk. Mitrovics Gyula is végzetet lát a problémában, nem hajlandó az alkotó embert homoludens-ként kezelni, a művészethez sose használ játékszabályokat. A tartalom és jelentés mindig ideálokat elevenít, törvényszerűen és következetesen csak sarkalatos és döntő nézetekről szól. A nagymesterek szenvedése és nagysága megérdemli az ünnepélyes és töprengő meghatottságot.

Ezt a hatalmas anyagot csak a gyakorlott tudós türelmével és termékenységével lehetett áttekinthető elméletté rendezni. Mitrovics Gyula ilyen értelemben hézagpótló munkát végzett, lehetőséget teremtett egy tudományág megszületésére. A régi debreceniek bámulatos kitartásával építette ki művét több évtizedes előkészület után. Regionális hagyományaihoz híven a külföldi tapasztalatokat helyi vérmérséklettel egyesítette, fajtánk észjárásán szűrte át az európai próbálkozásokat. A magyar esztétika története után a széptani érdeklődés egyes fázisait külön-külön írta meg, de már ekkor is éreztette egy együttes elgondolás szükségét. Most a megvalósulás után elmondható, hogy a feladat teljességét sikerült fölvetnie és utat mutatni a hazai esztétikai irodalom további működésének. Fölmérte azt az óriási teret, melyet tanítványainak meg kell munkálni, s ezt úgy csinálta, hogy az alapvető kutatásoktól ezáltal megkímélte az utódokat. Reális szemléleti módja, alkatszerinti objektivitása visszatartotta a modern bölcseleti kalandoktól, csak bevált módszerekhez folyamodott, s így nem kell majd azzal bajlódni, hogy az elavult romokat takarítsák el utána, hanem csupán folytatni kell az építést, bontási törmelékek helyett új eredményekkel lehet majd dolgozni. Ami legszebb tanulsága könyvének, talán nem is az elvek és fogalmak között keresendő, hanem a magatartásban, — az a mélységes hit, ahogyan az esztétikával foglalkozik és amellyel biztón hirdeti a művészet hatalmát. Elszok-

tunk attól, hogy a programmbeszédek helyett a szerény tudománytól tanuljunk eszméket, Mitrovics Gyula halk mondatai egy emelkedett világ nosztalgiájáról beszélnek. Üzenetnek becsesebb a leghangosabb jelszónál.

Pogány Ö. Gábor

SZERB ANTAL: A VILÁGIRODALOM TÖRTÉNETE. (Három kötet. — Révai kiadás.)

A világirodalom legújabb magyarnyelvű összefoglalása alcímeként nem szerepel a csábító regény szó, melyet megszoktunk *Az orvostudomány regénye*, *A fizika regénye*, *A technika regénye* stb. jólhangzó összekapcsolásokból. Mégis Szerb Antal a világirodalom regényét írta meg, mint néhány évvel előtte Babits Mihály.

Szerény képzelőtehetségű és szellemileg eléggé fel nem szabadult egyének számára visszariasztó gondolat, hogy egy ember írja meg a világirodalom történetét. Érvelésükben leghatározottabban azt a tételt húzzák alá, hogy a világirodalom egyrészt beláthatatlan nagysága, másrészt azon alapvetően fontos tény folytán, hogy a sokféle nyelven írt termékek eredetiben való megismeréséhez hiányzik a technikai lehetőség, — elzárkózik minden megközelítő szándék elől. Ezek az érvelők nemcsak a tudósokat, de az olvasókat is kitagadják a goethei Weltliteratur-közösségből. De az is igaz, hogy az irodalom a legegyetemesebb keretek közt egy ember számára már inkább olvasói eszmény, mint tudományosan feldolgozandó anyag. A vizsgálódás kiinduló pontja feltétlenül a madártávlat lesz, amely széles perspektívát követel ugyan, de a hangsúly eltolódása a részletekről az egészre azt is magával hozza, hogy a beható boncolás helyébe az eredmények szűkszavú felsorolása lép. A terjedelem kétszeres, háromszoros növelése sem sokat változtatna a tényeken, hiszen egy író problémái teljességét sokszor kötetnyire nőtt munkák sem tudják teljesen felfejteni.

Megmarad tehát a világirodalom megismerése számára az a némileg ignorabimus-árnyalatú, de ezáltal a szerző felelősségét csökkentő és bátorságát növelő tétel, hogy bizonyos távolságból az arcok egybeolvadnak és az új, nagy arc fiziognómiáját kell csak kidomborítani. A világirodalom egységes szellemi folyamat és csak a nagyok részesek benne — hangzott a Babits kulcsszava, és Szerb Antal is rájön, hogy a világirodalom nem is olyan nagy, hiszen az olvasó, aki rászán egy életet, elolvashat minden olyan könyvet, melyek döntő jelenséggel voltak az ember plátói portréjának kialakításában. Igaz, hogy annak a pár ezer könyvnek a kiválogatása külön feladat, de Szerb Antal ebből a szempontból kétségtelenül tiszteletreméltóan hagyománytisztelő. Elfogadja azokat, akiket az iskola és irodalom együttesen a legnagyobbaknak ismertek el és beéri annyi eredetiséggel, hogy az ő műveikben keresi az örök és a modern ember számára különösen érdekes, rokon vonásokat. Tudja és vallja, hogy késői nemzedékek, ha könyve kezükbe kerülne, nem azt fogják keresni benne, hogy milyen maga a világirodalom (arra rendelkezésükre fognak állani a saját, sokkal korszerűbb ábrázolásaik), hanem hogy a huszadik század közepének szemlélője mit tartott kiemelendőnek a hatalmas anyagból.

Babits *Európai irodalomtörténeté*-vel szemben ez új szín a Szerb Antal könyvében, bár kettejük műve közül az elhúnyt költő műve a szubjektívebb. Ez az alanyiság azonban annyira fehér izzásig van hevítve, hogy kiégett belőle az egyéni szempont és csak az átszellemült órák élménye maradt meg. Az írókban nem az a fontos, ami jellemző, érdekes, epigrammai csattanóba kívánkozó, hanem ami lebillenti a remekmű bélyegét. Úgy vezet át a korokon, hogy szinte észre sem vesszük az emberi éghajlat változását, ízeit, csak a nagy delej magasfeszültségét érezzük. Reneszánsz vagy barokk, felvilágosodás és romantika ha-

tárvonalain nem állanak stílustörténet-elemző fejezetek, csupán egy nagyon finoman érzékelhető fátyolfüggöny suhan meg. Az írók nem a kor, hanem önmaguk stílusát viselik s a kortársak nincsenek közelebb egymáshoz, mint a különböző évezredekben élt költők. Babits műve a világirodalom klasszikus Valpurgis-éje.

Szerb Antal könyve azáltal is felhívja magára a figyelmet, hogy más mint a Babitsé, bár érdekességben korántsem marad mögötte. Az átszellemült vezető szerepét átveszi a művelt és szellemes cicerone, aki végigvezet a különböző korok, nemzetek, iskolák és irányok termein és rendkívül folyamatosan közli egyáltalán nem sablonos vagy katalógusokból merített tudását. Vannak termek, melyekben észrevehető szívességgel időz; ezekben általában a korízlés elitje által kiválasztott magasabb szempontok szerint divatos írók láthatók. Ennek az ízlésnek sajátosságai eredményezik, hogy a szerző élénk vonzalmat érez minden romantikusan csodaszerű jelenséggel szemben, melyeket olyan mély racionalista ügyességgel emel ki, hogy a múzeumlátogatás nem egyszer a vonzó borzalmak szellemvasútjává változik. De erről később!

A világirodalom új történetének soksok szellemtörténeti kommával ékezett bemutatása mögött egy alapjában véve materialista tétel lappang: hogy az irodalmi mű is termék. A tétel egyre szélesebb körökben fodrozódva határozza meg az írók, korok és az egész egyetemes irodalom helyzetét, míg végül beleilleszkedik a kultúrfilozófia még szélesebb keretébe. Természetesen Szerb Antal nem tagadja meg a műalkotásoktól az égi jegyet, a plátói szikrát, de alapnézete szerint a költemény sokkal humánabb jellegű, semhogy kikerülhetné az ember sorsát, melyet *morphologiai* törvények határoznak meg.

A huszadik század szellemtörténészei, amikor filozófiai vázat kerestek a történelmi folyamatokhoz, Hegel elvont alapvetése helyett húsban és vérben sokkal gazdagabb rendszert kerestek. Így jutottak el a biológiai formákat viselő alkat- és alaktanokhoz, mely a szellem és életlendület között rokoni kapcsolatokat szőtt. Szerb Antallal kapcsolatban a rehabilitált Spengler érdekel bennünket különösebben, aki a szerző bevallott mestere. A *Nyugat Pusztulásának* írója, bár önmagához ezt sem tartja méltatlannak, nem csupán az európai kultúra bukásának megjósolása által vált jelentőssé, hanem egyúttal megadta a kulcsot az összes eddigi és ezután keletkező művelődési egység megismeréséhez. A kultúrák megszületnek valamely dinamikus közösség telített lélkiségéből, saját mítoszt hoznak, mely megteremti és élteti az alkotásokat, mindaddig, míg a mítosz el nem veszti rugalmasságát, megöregszik és helyet ad a lélek nélküli, elgépiesedett civilizációnak, mely új hajtásokat már képtelen teremni. Ez a mélységesen pesszimista elmélet alapelgondolásában magán viseli az annyiszor bírált és támadott tizenkilencedik századi szellemiség lényegét és paradox éltetője a huszadikszázadi vitalizmus, mely a pesszimizmus ellenében termeli az új és új, az ember jövőjéért síkraszálló remekműveket. Szerencse, hogy Szerb Antal a Spengler elméletéhez csak ott ragaszkodik, ahol az ő malmára hajtja a vizet és a sokszor kritikus huszadik század legjobb alkotásainak mégis a legteljesebb elismeréssel hódol.

A nagy alapváz mögött és rajta keresztül érvényesül a modern ízlés második ajándéka, a világirodalom irracionális elemeinek értékelése. Aki csak a kirívóan erős vonásokat keresi a szellemi jelenségek mögött, nem tagadhatja le, hogy realista és romantikus, expresszionista és impresszionista, idealista és materialista irányok (vagy bármilyen tipológiai névpárt keressünk e két ellenkező emberi adottság, kifejezésmód, vagy célkitűzés számára) mintegy hullámszerűen váltják egymást. A szellemi élet ezen mechanizmus dacára is még mindig elég gazdag

a változatok kitermelésében. Ezt a hullámverést mutatják az egymást követő nagy stílusok: román, gótika, reneszánsz, barokk, felvilágosodás, romantika, realizmus, expresszionizmus, neue Sachlichkeit, hogy csak a *fausti* kultúr-kör területén maradjunk. Szerb Antal mindenhol az irracionális stílusokban érzi magát otthon, bár soha annyira nem engedi magát megvesztegetni, hogy tapsoljon az értelem fejtetőre állításának.

Ugyanakkor választékos és a könnyűt is csak akkor érzi igazán magáénak, ha problémákkal súlyossá tette. Így ragadja meg az antik irodalom alvilági gyökereit, jórészt a modern ókortudomány szellemében, a görögségből a nehéz és halálosmámorú dionysosi szenvedélyt elemezve ki. Így válik Heine lelke az egészen modern hasadás képviselőjévé, ezért lappanganak irracionális mélységek Rabelais mögött. Viszont a könnyű vagy hideg stílus folytán áldozatul esik nem egy író: kisebb mértékben Voltaire, Racine, Hauptmann (akinek legfontosabb művéről, a Till Eulenspiegelről Szerb egy szót sem szól), Da Coster, a Kalevala stb. nagyobb mértékben Tagore, Sudermann. Joyce stb. A bírálat itt természetesen teljesen relatív. Mindenki számonkérheti az írótól rokonszenveit vagy ellenszenveit.

Sokkal inkább vehető szépséghiba számba a hiányzó nevek galériája. Az alábbi lista egyáltalán nem teljes, nem is lexikon segítségével keletkezett, csupán a spontán olvasóban támadt kielégítetlen kíváncsiság hiátusaként maradt meg. A könyv a filozófusokat is bemutatja, amennyiben hatottak az irodalomra. Sorukból hiányzanak a Socrates előttiek, elsősorban Herakleitos, továbbá Plotinos, az újplatóni filozófiával és a modernekre átugorva Heidegger, ugyanakkor, amikor Scheler szerepel. A görög költők közül felejti Kallinost, a középkori lovagi epikából Hartmann von Auet, azelőtt a pogány-erejű germán Krisztus-költeményt, a Heliandot. Elszigeteltsége folytán hiányzik Mistral, a provánszi költő; továbbá Mirbeau, a naturalizmus merészhangú és sokszor igen mély tehetsége, Emily Dickinson, a holta után felfedezett nagy költőnő. Azonkívül a modernek vitatható légiójából az egyenlő elbánás alapján sokan: Geyerstam, aki *egy* remekművet kétségtelenül írt, Barbusse, a letűnt izmusok nagy nevei: Cendrars, Ivan Goll, a formaújító Paul Fort, a szinte klasszikussá váló furcsaságú Morgenstern, a legfinomabb modern német lirikus, Weinheber. A kritikus, aki Cronin nevével találkozott a műben, nem érzi igazságtalannak ezek számonkérését.

E néhány hiány mellett azonban annál nyomatékosabban rá kell mutatni a könyv erényeire: az egyes arcképek találó vonásaira, a hang emelkedettségére és a stílus mindig eleven, modern, szellemes szépségére. A műben az essay legnemesebb hangja egyesül a tájékozott tudós nagyvonalúságával. Hosszú oldalakon keresztül lehetne idézni szellemes meglátásokat, találó jellemzéseket, finom észrevételeket. Rá lehetne mutatni az eredeti meglátású eredményekre, a tanulmány alatt elevenen meghúzódó olvasmány-élményre.

Szerb Antal könyvét a világirodalom iránt felfokozott erősebb érdeklődés hívta életre. Az olvasás fegyelmezése és nívójának emelése kétségtelenül a szellem önvédelmi harcának egyik fontos fegyvere. Ha létezik a Schiller által elképzelt „emberiség szellemi nevelése", akkor a Szerb Antal könyve a magyar közönség számára szép és hasznos kalauz.

Vajda Endre

FARKAS ZOLTÁN: MUNKÁCSY MIHÁLY. (Az előszót írta Csánky Dénes. Budapest, 1941.)

Munkácsy Mihály festészetéről művészettörténetünknek kétségtelenül egyik legizgalmasabb fejezete szól. A kérdések dandárjai vetődnek fel méltatója előtt,

ellentmondások feszülnek, problémák távlatai megzavaró mélységek felé csábítanak. Hol zseninek tartották, hol meg dilettánsnak; a magyar faj egyik legjellemzőbb kifejezőjének, máskor meg a düsseldorfi iskola továbbfejlesztőjének; olcsó hatásvadászónak vagy lelke sötét drámájában tobzódó lángésznek. Hol itt az igazság, kérdezheti a történész, aki talán akkor adja meg a leghelyesebb választ, ha felismeri Munkácsy egyéniségében és művészetében mindazokat a vonásokat, amik ezekre az ellentétes megállapításokra okot adtak. Az isteni tüzet és az emberi gyarlóságot egyaránt felismerheted festészetében, de életműve egésze vitathatatlanul lenyűgöző és méltó a legnagyobb mesterek munkáinak szomszédságára. Farkas Zoltán tiszta és biztosvonalú vázlatban adja Munkácsy pályájának és művészetének ismertetését. Itéletei is helytállóak és még sem tudjuk elhallgatni, hogy könyvét némi csalódással olvastuk. A szerző ugyanis abban a szerencsés helyzetben volt, hogy Munkácsy kiadatlan feljegyzéseit és leveleit is tanulmányozhatta és ha már helyszűke miatt nem is ismertethette azokat, legalább néhány jól összeválogatott idézettel fokozhatta volna arcképe emberi közelségét. Reméljük azonban, hogy Farkas Zoltán a most kényszerűségből elmulasztottakat minél hamarabb pótolhatja és a rendelkezésére álló írások segítségével Munkácsy művészetének és egyéniségének nem egy új vonására mutathat majd rá.

A kötet értékes részét képezi Csánky Dénes előszava, melyben Munkácsy festői előadására, technikájára és ecsetkezelésére vonatkozólag találunk figyelemreméltó megállapításokat. Örvendetes lenne, ha irodalmunk nagy művészeink alkotásmenetének Csánky Dénes tanulmányához hasonló jellemzésével gazdagodna.

Csabai István

DERCSÉNYI DEZSŐ: NAGY LAJOS KORA. (Budapest é. n.)

Az Egyetemi Nyomda által a tárgyhoz méltó bőkezűséggel kiállított könyv címe talán nem fedi teljesen a tartalmat. Dercsényi józan tudatában volt annak, hogy írhatna ugyan összefoglaló és színdús esszét is e ragyogó korszakról, de akkor adósa maradna a magyar művészettörténelemnek, melynek pedig magát elkötelezte. Huizingát csak mint elérhetetlen eszményt nevezi meg az előszóban, de nem kíván versengeni vele, sőt még Horváth Henriknek Zsigmond király és koráról írott könyvénél is szigorúbb határokat szab maga elé, mert csak így adhatta ennek a nagyfontosságú négy évtizednek hiánytalan művészettörténeti monográfiáját. A korszak, amiről a cím szól, csak nagy vonalakban jelzett háttér, amiből a művészeti emlékek teljes megvilágításban emelkednek ki. A szellemi élet alaposabb tárgyalását Kardos Tibor e nembeli kutatásai amúgy is fölöslegessé tették, az ismétlés helyett Dercsényi hát inkább arra vállalkozott, hogy az eddig többé-kevésbbé elhanyagoltabb területeket, a képző- és díszítő-művészetek megnyilvánulásait teljes részletességgel és mégis a korszakkal, a későközépkori lovagi világgal való szoros kapcsolatban vizsgálja meg.

A XIV. század második fele kétségtelen Európa történelmének egyik legfontosabb fejezetét képezi. Egy pillanatra ekkor úgy tetszett, hogy az egész Európát behálózó, egymással rokoni kapcsolatban levő francia Karoling vérű uralkodócsaládok vezetésével, ha nem is politikai tekintetben, de kulturális síkon megvalósul a latin-európai egység. A középkor leköszönő vezér-népe, a francia, ekkor találkozott a reneszánsz elhivatott nemzetével, az olasszal és kialakult az előreneszánszba hajló gótika francia-olasz keverék kultúrája. A francia származású, olasz születésű Anjouk, kik magyarrá lettek Szent László trónján, nemcsak jelképei, de egyszersmind legkeletibb képviselői is ennek a latin-európai kultúrának. Nagy Lajos korának művészete is annyira szoros szálakkal fűződik az általá-

nos áramlatokhoz, mint talán még csak III. Béla és Mátyás király udvarának kultúrája. Az Anjou uralkodó személye még a művészeti emlékekben is széles európai távlatokat kívánt; az ő és az anyja műpártolási tevékenységével a legkülönbözőbb és távol eső földrajzi pontokon találkozunk. Az anyakirálynő fia megkoronázásakor, a család magyarrá válásakor, Szent László által kiszorított szentjének, Szent Lajosnak marseillesi templomát aranykelyhekkel, ékköves feszülettel, aranyozott oltárral és drága szőnyeggel ajándékozta meg, mikor pedig Endrét Nápolyban meglátogatta, a világ kétévi aranytermésének megfelelő aranymennyiséget vitt magával. Rómában, a régi Szt. Péter Bazilikában értékes textiliák hirdették a magyar királyné bőkezűségét, Aachenben remekmívű ötvöskincs, Maria-Zellben az ötvösség és a festészet határán álló kegykép, Zárában Szent Simon ezüst szarkofágja Nagy Lajosról és családjáról beszél. Prágában a korszak legjelentősebb bronzszobra, a Kolozsvári testvérek Szt. Györgye, a magyar művészet színvonalát ma is hirdeti. A bari székesegyház valamikor 9 magyar címeres ötvösművet őrzött e korból. Paduában, a krónikák szerint Lajos 6000 lovas kíséretében egy szekérre való aranyat és ezüstöt küldött a Carrarák építkezéseihez; pártfogását a vár déli kapuján ma is jelzi az Anjou-magyar kőbefaragott címer, míg egy másik példány ugyanerről az építkezésről a Museo Civicoba került. A híres S. Antonio egyik kápolnájának Ramiro spanyol király legendáját ábrázoló Altichiere falképein Dercsényi a főszereplőben Nagy Lajos eszményi képét fedezte fel és ezzel a király ikonográfiáját jelentős művel gyarapította. (Csak zárójelben merjük megjegyezni, mert bizonyítani nem tudjuk, hogy a Nemzeti Múzeum valószínűleg nagyváradi származású Szt. László hermájában is a király képmását sejtjük, annyira megegyeznek vonásai Küküllei jellemzésével, még a félvállúságban is.) A Dercsényi által felsorakoztatott emlékanyagból világosan bontakozik ki a lajosi kultúra kozmopolita jellege. Még a Távol-Kelet sem hiányzik. A párizsi Bibliothèque Nationale egy rajza megörökítette az egykor a dauphin kincstárának egyik legféltettebb darabját képező, XIII—XIV. századi mázalatti díszítésű kínai porcellánvázát. Ezt Lajos talán az Avignonban járt kínai nesztoriánus követségtől kapta és zománcos aranyfoglalattal és címerével látta el. Tudomásunk szerint ez az első Európába került kínai porcellán. Dercsényi az emlékek során biztos vonalakkal rajzolja meg Lajos udvarának európai kapcsolatait, különös figyelmet főleg Prágára, Avignonra és Olaszországra fektetve. Egyetlen hiányának véljük e tekintetben, hogy nem hangsúlyozza kellő nyomatékkal az anjoukori magyar kultúra keleteurópai kisugárzását. Kázmér lengyel király magyar anyagból és magyar mesterektől való krakkói síremlékét és a romániai, curteade argesi csattot említi ugyan, de szívesen láttuk volna pl. a korabeli magyar kultúrhatás felvázolását a moldovai és havaselvi fejedelemségekre vonatkozólag. Ruházatban, pénzeken, pecséteken utánozták a vajdák Anjou uraikat és ebben szépen nyilvánul meg a magyar kultúrának az a szerepe, hogy Bizánc felé az európai latin-lovagi szellemet terjessze. Külön érdeme Dercsényi könyvének, hogy a Kolozsvári testvérek nagyfontosságú és tőlünk oly sokszor és oly jogtalanul elvitatott művészetét a megfelelő helyi előzményekből vezeti le. Tanulmánya egyik legszebb része a Képes Krónikáról szól, mit nagyon meggyőzően néhány évvel a szokásosnál előrébb datál, a 60-as évek végére. Fejtegetéseiből egy pezsgő művészeti élet képe bontakozik ki, aminek öntudatos voltára jellemző, hogy az egyik egész Európában első művész-címer, az Ábel festőjé, Budán került elő.

Dercsényi könyvéből ép azáltal, hogy lemondott a könnyű sikereket igérő regényességről, multunk ismeretének hasznos szolgálatot tett. Ha minden félszázad

művészeti emlékét egy-egy ilyen alapos és tudományos felelősséggel megírt monográfia tárgyalná, művészettörténelmünknek nem lennének többé súlyos és vádoló mulasztásai.

Csabai István

SZETEY ANDRÁS: A MÁSIK ADY. (Budapest, 1941.)

Polémiának is, apológiának is nevezhetnők ezt a tanulmányt, mert mindkettőből van belőle és mindjárt hozzátehetjük, mindkettőnek nemes, jóhiszemű fajtájából. Szetey elgondolása egy köztudatban élő Ady-arcot tételez fel, amelyet sokan ünnepeltek, mások ugyanazért támadtak. Ez az *egyik* Ady, a „faunmezű" Apolló, a „bűnös" Ady. Ezzel szemben látja a szerző a *másikat:* „egy szépre, jóra, tisztára szomjúhozó Adyt, csakhogy ez a lélek-arca nem rajzolódott ki olyan élesen verseinek márvány-mozaikjából, mint a bűnös arca, melyet kezdetben mutatott a világ elé." Ezt az arcot akarja ő a maga magyar és keresztyén álláspontjáról megrajzolni. *Makkai* Sándor tanulmányát (*Magyar fa sorsa*) hasonló céllal írta meg s Ady ellentétes vonásait élete és költészete megértésében igyekezett föloldani.

Az ő nyomán jár Szetey, mikor ezt a „másik" arcot megrajzolni törekszik. Ennek körvonalait Ady költészetének három főtémacsoportjában kívánja kidomborítani s költészete folyamán a lelki tisztulást kimutatni: vallásos, szerelmi és magyarsággal foglalkozó versek csoportjában. Ady Isten-verseibe behatóan mélyed el és azokat meggyőzően magyarázza. Különösen figyelemreméltó ez a megállapítása: „Ady vallása tartalmát a puszta Isten-sejtés, az Isten-hit, e hitért való állandó tusakodás ... adja meg." Szerelmi lírájából úgy látja, hogy a bűnös szerelmet jelentő Léda-daloktól fokozatosan tisztul a költő élete és költészete a feleségéhez írt verseiig. Magyarságának kérdésénél sorra veszi a magyarságát bizonyító idézeteket, ismét fejlődést látva a kezdetben mutatkozó keserű, ostorozó hangtól a magyarsággal való teljes sorsvállalás és azonosulás gondolatáig. Mielőtt könyve érdemi részével foglalkozunk, kötelességünknek érezzük, hogy kisebb elírásait, félreértéseit sorra vegyük. „Magot a hó alól is ki kell kaparni..." írja. De, ha kikaparjuk, hogyan terem? A szólásnak és Ady versének is ez az értelme: *megmaradni* a hó alatt, fagy idején a szárba-szökkentő tavasz-időre. *Csucsai* Hűvösvölgyről ír Szetey. Holott a Hűvösvölgy Budán van, itt élt Ady sokáig egy penzióban. Újjászületés, fehér, tiszta szerelméről beszél s itt úgy említi a *Kis kék dereglyé-t,* mintha ezt későbbi menyasszonyához írta volna. Az „őszirózsás forradalom" elnevezés nem Ady verscíme után keletkezett, hanem azért, mert a forrongó katonák sapkájukra a letépett felségjelvény helyére őszirózsát tűztek. Legkedvesebb elírása: „Utálkozva beszél a piszkos, gatyás, bamba *néptársakról*..." Ady ebben a versében valóban a nietzsche-i csordára alludált, a *társak*-ban azonban már aligha gondolhatott a nietzsche-i néptársakra.

Komolyabb tévedések azok, ahol Szetey Ady verseinek adott helyt nem álló magyarázatot. *A percek aratója* c. versét hetykének és hangoskodónak mondja, holott az egész vers elesett, letört hangulatnak ad kifejezést. „Nagy alázattal hajtom le a fejem..." olvassuk a második versszakban, ez csak nem hetykeség? Téves felfogásra vall ez a mondata: ...tettetett könnyedséggel hág fel a Halál kocsijára s kacagva nyargal a rém-paripán, a koporsón, vérvevő álomfickók között". Nagy félreértése két sejtelmes versének, az egyikben is (*A Halál lovai*), a másikban is (*Az én koporsó-paripám*) a halálsejtés a legmélyebb tragikum borzongásával jut kifejezésre, mint ezt a „reszketve lovagolok" és „a szívem csak nagynéha dobban" mondatok is bizonyítják, a „kacagva" szó pedig az Adyra annyira jellemző paradox értelmű jelzők

kapcsolásával éppen az ellentét borzalmasságával hat. Kapcsolatba hozza a *Dalok tüzes szekerén* és *Az Illés szekerén* c. verseket, holott a kettőben a szekéren kívül semmi sem közös s az előbbi a görög mítoszon, utóbbi — Komjáthyn keresztül — a Biblián alapul. *A Hóvárbércek alatt* című erotikát gazdagon kisugárzó versét a közeledő új világ, a „tisztes Muszáj" érkezésének gondolja, szóval a megtisztulás egy mozzanatát látja benne. *A kényszerűség fája* c. versénél szerinte példaadóbb megtérés alig hangzott el még a világirodalomban. Mi nem tudjuk kiérezni ebből a versből a Szetey által imputált valláserkölcsi tartalmat. Nem tudjuk elfogadni a *hitető* szónak *hit-keltő* értelemben való magyarázatát, még kevésbbé a Jézusra vonatkoztatott *drága, isteni Együgyűséged* kifejezésben az *együgyű* szó értelmezését. Szetey szerint ez nagy dolgokat teremtő fanatizmust jelent. Utalunk arra, hogy Ady egy másik versében (*Az öreg szakálas*) naívnak nevezi Jézust, ez körülbelül az együgyűvel azonos jelentésű.

Szetey munkájában elsősorban stílusa kap meg. Képekben gazdag, lüktető mondatainak sodra van. Megérzik rajtuk az Ady költészetébe való mély beleérzés, a költő sugalmazó hatása. De megérzik a sokszor líraivá fínomodó sorokon az író rokonszenves egyénisége is. A sorok között és mögött egy igaz magyar és mélyen katolikus lélek arculatának körvonalai bontakoznak ki. Nem tagadhatja meg pedagógus voltát sem — s ezt dícsérettel mondjuk — mert hiszen egész munkája az etikai nevelésnek szép példája. Át meg át van hatva attól a törekvéstől, hogy megértessen egy nehezen megérthető költőt és életét és szempontjaiban mindvégig az etikum szigorú síkján marad meg. Nagyon meg tudjuk érteni szerzőnek a jó és rossz principiumán alapuló kettős látását, mert volt idő, mikor mi is két Ady-arcot láttunk. Igen értékesnek ítéljük az Ady vallásosságáról és magyarságáról írt figyelemreméltó fejtegetéseket.

Nem tudunk egyetérteni Szeteynek azzal a törekvésével, hogy Ady szerelmi költészetében a „megtisztulás" elvét házasságába necsak beletorkollni, hanem abban felívelni is látja. A szerelmi érzés őszintesége és intenzitása független annak legitim voltától, lehet mély, sőt a legerősebb ihletforrás, ha Lédához kapcsolódik is. Szetey úgy tünteti föl, mintha az *elbocsátó szép üzenet*-re, melyet a régi „öröm-asszony"-nak írt, következett volna a *fehér* (!) szerelem, holott ekkor jött csak a különféle szerelmi próbálkozások esztétikailag is kínos kora s szinte epilógusnak jutott már a Boncza Bertával való házasság. „Eszményi, megnemesült — *szabályos* szerelem" — kiált fel Szetey. Valóban annak látja a korán öregedő, súlyos betegségektől elgyötört testű költőnek a nála jóval fiatalabb leánynyal való legitim kapcsolatát az életrajz- és memoár-írók, a levelek, a kétségtelenül leszűrhető tények tükrében is?

Még egy szót elvi kérdésben. Könyve 25. lapján *Szerb* Antalra hivatkozva Ady *kálvinista dogmátlanságát* és annak rugalmas kereteit emlegeti. Rá kell mutatnunk — és éppen ennek a lapnak hasábjain — arra, hogy itt valami szólássá merevült, közhiedelembe átment tévedésről van szó. Volt idő, mikor kálvinistaságon valami politikai — ellenzéki, 48-as, radikális stb. — fogalomkört értettek s ezek a járulékos képzetek annyira elfedték a kálvinizmus vagy a tágabb protestantizmus vallási fogalmát, hogy az kieshetett belőlük. Ady körülbelül maga is ezt a fogalomkört asszociálta a protestáns szóhoz. Erre vonatkozólag éppen lapunk hasábjain történt tiltakozás (Prot. Szemle, 1916. évf. 4. füzet) *Aleph* (Ravasz László) tollából). Aki még nem tudná: a református keresztyéneknek van apostoli hitvallása, vannak hittételeik, ha ezek nem is zsinati határozatokon, hanem a Szentíráson alapulnak. Az pedig, hogy az *Institutio* szerzőjének nevét a dogmátlanság fogalmával kapcsolhatták

össze, mutatja, hogy szavak a sok (rossz) használatban milyen messzire eltávolodhatnak igazi, eredeti jelentésüktől.

Szabó Richárd

GALAMB ÖDÖN: JÓZSEF ATTILA ÉLETE NYOMÁBAN — MAKÓI ÉVEK I. (Cserépfalvi-kiadás.)

A költő halála nem volt hasztalan. Egy életet kellett fizetnie azért, hogy végre felismerjék a magyar ugaron. Most élete is lassan kibontakozik az olvasó előtt. Kiadója áldozatos munkára vállalkozott. Sorozatot indított ezen a címen: *József Attila élete nyomában. Galamb Ödön, József Attila* tanára, később atyai barátja, a makói internátusban töltött évekről számol be. A költő eme életszakának leghitelesebb ismerője. A zseniális gyerekről és kamaszról fest megragadó képet, elfogódott hangja tiszta nemes érzelmektől szorongó. Részleteiben ugyanolyan kemény írás, minden elfogódottsága ellenére, mint *József Jolán* műve, s egyben leszámolás is azzal a hamisító zseni-legendával is, mely nagyjaink arcát olyan gyakran torzítja új-Villon-ná, vagy kávéházi szociológussá. A makói gimnázista nem sokban ütött el társaitól, mondja *Galamb*, e szegényes környezetben nem volt a nyomor megtestesítése, inkább csak abban különbözött a többiektől, hogy okosabb volt. Tanára fedezi fel verseiben azt a pislákoló lángot, mely évek múltán egy egész korszakot világít meg. Tanácsokat ad neki, könyveket. Makón nem volt elesett proletár-fiú, mindenki szerette, fölkarolták. Öngyilkossági kísérlete penderíti ki innét a világba, de a költő haláláig érzi azt a nagy nyugalmas ajándékot, melyet ez a kisváros adott neki, ahol szerették és megbecsülték. Tanáraival, *Galamb Ödönnel* és *Tettamanti Bélával* levelezik és szorgalmasan beszámol élete egyre szomorúbb fordulásairól. Közben felnőtt és a világ idegensége egyre erősebben fojtogatja. A rajongó fiú, aki mezítláb megy be Szegedre, hogy *Juhász Gyulának* átadja verseit, lassan megkeseredik, a világ szeges korbáccsal üldözi a költőt.

A kötet második részében barátai által összeadott régi verseket, töredékeket találunk. Sok köztük a műhelyforgács, később átírt és megváltoztatott ismerős költemény is. Ezek a versek nem másíthatják meg — semilyen vers sem képes rá, úgy sem már — a bennünk élő *József Attila*-arcképet, de elmélyedésre késztetnek.

Gönczy Gábor

KOVÁCS ENDRE: PRÁGA—POZSONY—BUDAPEST. (Regény. Magyar Élet kiadása.)

Régóta vártuk ezt a könyvet. A volt felvidéki fiatal magyar kisebbség útját és sorsát mindig különös érdeklődéssel kísértük, hiszen éppen felvidéki fiatalságunk volt az, amelynek állásfoglalása és merész szellemisége heves világnézeti harcokat robbantott ki csonkaországunk magyarságában is.

Kovács Endrének már „Felszabadultak" c. novelláskötetében megjelent egy nagyszerű regényrészlete a prágai magyar diákság életéről, „Az alázat éveiben" pedig a kiforrott író meglepő művészetével mutatja be az elszakított új magyar nemzedék szellemi és anyagi küzdelmeit. Új regénye voltaképen önéletrajz, egy jómódú, polgári családból származó fiatalember útjának rajza a baloldali, forradalmi mozgalmakig, majd a hangsúlyozott kiábrándulás és a vezeklő bűnbánat hangjának lírai festése, egészen a polgári életformába való visszatérésig. Az író maga is érezte, hogy nagy és komoly feladatot vállalt, mikor sorsának tükrében egy nemzedék, egy korszak életét akarta az irodalom, a művészet síkján bemutatni. Mi hivatottnak láttuk őt erre, annál nagyobb tehát most a csalódásunk. Mert mondjuk meg mindjárt: vállalkozása nem sikerült. Ebből a munkájából éppen az hiányzik, amit első regényében annyira dícsértünk, a cselekvény drámai-

sága, az események egymásbakapcsolódásának könyörtelen végzetszerűsége, a jellemek harcának izgató kibontakozása. A regény nagy hibája, hogy ép a főhősei a legérdektelenebbek. A főhőst már az első lapokon tisztán látjuk, könnyen befolyásolható lélek, szinte előre látjuk állandóan, mi fog vele történni, nem ő alakítja az eseményeket, hanem őt dobálják a forrongó történések. Sokkal érdekesebbek lennének a mellékalakok, ezeket azonban az író elnagyolja, típusokká faragja és túlságosan is feladványszerűen dolgozza ki. Nem tartjuk szerencsésnek könyvének hangját sem. Regénynek jelzi műfaját és írása mégis úgy hat, mintha agyonvitatott politikai és irodalmi tanulmányokat rakott volna egymás mellé, ahol pedig fölenged merevségéből, ott hamar patetikussá vagy érzelgőssé válik. Egészében véve az a furcsasága is megvan ennek a munkának, hogy nagyjából és néhol részleteiben is az író első regényének utánzataként tűnik fel, csakhogy, ami ott lüktető valóság, az itt legtöbbször fakó és színtelen másolat.

Mint visszaemlékezés egy korszakra, amely már történelem lett, érdekes könyv, regénynek azonban kevés. Dokumentum ez, adatokkal és történelemmel, nevekkel és eseményekkel, gondolkodtató beszámoló, érdekessége, de egyben fogyatékossága is ebben rejlik. Csak tartalma van a könyvnek, de legnagyobb részében hiányzik belőle éppen az, ami a nyers anyagot az irodalom magaslatára emeli. Sajnáljuk, hogy „Az alázat évei" után ezt kell írnunk s nem is tudjuk művének kisiklását mással magyarázni, mint hogy a fiatal író elsiette ezt a munkáját, pedig a gondos, lelkiismeretes simítgatásokat az olyanfajta írói tehetségnek, mint Kovács Endre is, sohasem volna szabad elhanyagolni.

(Csak zárójelben csodálkozunk a címen. Már a „Felszabadultak" is erőltetettnek látszott a novellák tartalma után, „Az alázat évei" cím pedig legalább is semmitmondó és félrevezető. Legújabb könyvcíme már hatásos és mutatós, de mi értelme van itt Budapestnek? Hisz egy szóval sem fordul elő benne a magyar főváros. Vagy jelkép lenne? Ennek nagyon erőltetett és mesterkélt.)

Bikácsi László

TRAEGER ERNŐ: ÚGY-E, TE FÉLSZ TŐLEM? (Versek. Singer és Wolfner-kiadás.)

Érett, komoly költő mutatkozik be most e kötetnyi verssel, melyek nem válnak alkotójuk szégyenére. Csupa gyengéd, nemes érzelem, halk, fínom, úri mértéktartás jellemzi költészetét. A világ minden érintésére pontosan rezonáló, érzékeny lélek; érző szív és elgondolkozó fő. Ismeri célját, eszközeit és adottságait és saját törvénye szerint alkot. Nincs benne sehol szertelenség vagy túlkapás. A gondolat és forma harmoniává oldódnak. Nem újító, hanem megtartó fajta költő. Egész költészetünk genézise kiolvasható könyvéből. Izléses lélek álmai ezek a versek; higgadtan érzelmes nosztalgia.

Gönczy Gábor

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

6

TARTALOM:

Márkus Jenő: **Az észrevett lelkipásztor** ● Bódás János: **Havasi gyopár** (vers) Gesztelyi Nagy László: **A tanyai református sok lelki gondozása** ● Juhász Béla: **A református népiskolai tanítástery** ● Fenesi Zoltán: **Széljegyzetek** ● **Könyvek és írók** ● **Levél a Szerkesztőséghez**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1942. JÚNIUS **BUDAPEST** **LI. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

KRING MIKLÓS: Csapodi Csaba: Eszterházy Miklós nádor — — — — 185
VAJDA ENDRE: Ködlovagok — — — — — — — — — — 185
BÓKA LÁSZLÓ: Illés Endre: Zsuzsa — — — — — — — — — 187
SZABÓ RICHÁRD: Thurzó Gábor: A tintahal — — — — — — 188
DEBRECZENY LILLA: Regényírónők — — — — — — — — 189
VAJDA ENDRE: Mollináry Gizella: Betelt a föld hamisággal — — — 190
GÖNCZY GÁBOR: Török Sándor: A szemtanú naplója — — — — — 191
GÖNCZY GÁBOR: Benedek András: Ikaros — — — — — — — 191

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Az észrevett lelkipásztor

Az 1914—18-as világháború óta egyházunkban rendkívül nagy erőfeszítések történnek az egyházi élet megújítására. Az egész belmissziói mozgalom azonban, a legutóbbi Egyházi Törvényekben kötelező erejű elismerést nyervén, a maga sokszor imponáló rugalmasságával, sokoldalúságával, lendületességével, kitűnő tervszerűségével, a felsőbb hatóságok állandó figyelmeztetésével erősítve sem érte el azt az eredményt, amelyet a tervek és befektetett munka után várhatott az ember. Ma is kérdéses, hogy a felvonulásaink, a különböző megmozdulások mögött mennyi az élet, mi az, ami valóban *megújulásnak* nevezhető? Sokszor az a benyomásunk, hogy csupán az egyházi élet, a vallásos élet külső keretei újultak meg, a kegyesség formái vezetődtek be egyházunk s egyházunk tagjainak az életébe, az egyháztagok átvették az egyházi „új stílus" formáit, de az új élet tartalmi, fogalmi jegyei nem lettek sajátjukká.

Sok oka lehet és van is, hogy komoly megújulásról nem beszélhetünk, hogy az embert — ezek a törvénnyé vált erőfeszítések őt keresték — nem találták meg a leglelkesültebben dolgozó törekvések sem, hogy a zsinatunk és a különböző egyházi testületeink határozatai nem érkeztek el az egyháztagig.

Az egyik oka és meggyőződésem szerint nem az utolsó oka, amiért a kísérletek, a szándékok nem vezethettek a kívánt és célba vett eredményre, hogy a lelkipásztort, akit az egyházban az egyházi testületeknek először kellett volna meglátniok, akit először kellett volna keresniök és akinek a megtalálására kellett volna a legkomolyabb lépéseket megtenniök, nem keresték és így nem is találhatták meg. A felsőbb hatóságok határozatainak lelkész nélkül aztán nem volt közvetítője az egyháztag felé.

Az igehirdetőn keresztül keresték az embert, de magát az igehirdetőt nem keresték. Felfedezték az egyháztagot, tudomásul vették, hogy van egyháztag. Kérdezték, kicsoda az egyháztag a maga tényleges mivoltában, de nem nézték meg, nem kérdezték, kicsoda a lelkipásztor? A lelkipásztort — jogszerint helyesen és természetesen — egyszerűen adottságnak vették, a diplomájával és az állásával késznek és használhatónak egy valóban új stílus, új világ szolgálatára. Ideális szemlélet szerint a lelkipásztort nem is kell keresni.

A reális helyzet megmutatja, hogy a missziós mozgalmak nagy lendülete mellett ott maradt legelhanyagoltabb embernek a lelkipásztor. Még a legtávolabbi szórványban élő egyháztag sem elhanyagoltabb egyházunkban, mint kicsiny, eldugott helyen élő gyülekezet magára maradt lelkipásztora. A szórványban élő egyháztag legfeljebb nem kapja meg, amire szüksége volna, a lelkipásztor ugyanebben a nyomorúságban szenvedve mások gondját is kénytelen hordozni; a szórványban élő egyháztaggal nem törődnek, nem visznek be az ajtaján semmit, a lelkipásztor ajtaján

azonban nap mint nap jelentkeznek és valamit szeretnének az otthonából kivinni.

Legtöbbször szegényen érkezik meg a beiktatásra az igehirdető, anyagilag és lelkileg egyaránt szegényen, — nem igen kérdezték meg tőle, van-e valamire szüksége? Már látta, hogy egyedül lesz az egyházközségben és egyedül, nagyon egyedül az egyetemes egyházban, ahol számontartják, hogy a hívei járnak-e templomba, de hogy ő nem fárad-e bele, nem rokkanik-e meg, azt nem fogják megkérdezni úgy, hogy nyugodtan és őszintén felelhetne.

Az igehirdetők közül különösen azokra gondolok, akik apró gyülekezetekbe választódtak meg és ott maradnak élethossziglan. A nagyobb helyen élők valahogyan kárpótolják magukat, ha valamit nem találhatnak meg munkaterületükön; esetleg mindent megtalálnak, egy-egy intelligens egyháztagban barátot, egy-egy vendégszónokban külső és belső serkentést, népes és megértő egyházakban emberséges anyagi ellátottságot, a kicsiny, szegény községek lelkipásztorai, az élet lüktetésétől messzeesett falvak pásztorai azonban mindezektől elestek.

A kicsiny falvak lelkipásztorai a református egyház papjainak egészen jelentékeny számát, Dunántúl legalább az összesnek a felét, teszik. Ezeket az embereket eddig még nem keresték. Nem kérdezték meg, hogyan élnek, azt sem, mennyi munkát találnak az egyházközségben, a felfrissítésükre nem gondoltak. A magyar falvak, a dunántúli falvak nem nagyon éhes közösségek. Dunántúl inkább halni, mint élni készülnek az emberek, így aztán nem sokat zörgetnek eledelért, italért, különösen nem az örökélet italáért. Minél vékonyabb éren szívják az igehirdetőből az élő vizeket, annál előbb és biztosabban elapadnak ezek a vizek. Kicsiny községekben — így van ez az egész országban — a leghűségesebb munkára is néhány ember akad — már csak a gyülekezet számszerű összetételéből kifolyóan is — akit maga az Ige vonz, a többség fáradtan, közönyösen ül a templomban a templomért, a szokásért stb. A lelkipásztor egyszerűen pásztori munka nélkül marad; hiába akarja csinálni a munkát, ez a munka nem veszi igénybe és a tétlenség ellen kénytelen más munkával védekezni: beállni kocsisnak, szántó-vető gazdának, szövetkezeti titkárnak stb. Szép munka ez is, hivatás is, de tövis marad a lelkipásztorban, amíg ezeket, szinte mint főfoglalkozását végzi. Egyetlen lelkipásztor sem erre készült, az egyház nem erre készítette. Mezőgazdaságtant két évig heti két órán, közgazdaságtant egy esztendeig heti két órán hallgatott és tanítottak neki a főiskolán, a többi drága időben az igehirdetésre készítették elő. Egyháza egész embert kívánó, egész emberi erőt kívánó munkakörre készítette elő a lelkipásztort és mégis, a kis faluban, akkora megbízatást adott neki élethossziglanra, hogy a mennyiségileg kevés alatt maga is összezsugorodik. A minőségi munkában is van egy bizonyos mennyiség, ami emberi voltunk csorbulása nélkül nem hiányozhat.

Egyházunk mindenképen felnőttnek, nagykorúnak nyilvá-

nította a kis gyülekezetek lelkipásztorait, de akkora megbizatást adott nekik, hogy a családban nem érezhetik magukat otthon: az egyházban nem hallják meg a hangjukat, nem veszik komolyan a szavukat, nem is érdeklődnek, hogyan tudnak a felszínen maradni, egyáltalán nem is látszik fontosnak, hogy a felszínen maradjanak. Az egyháztagoknak, ezeknek a gyermekeknek, még van valakijük, aki kimossa az ingüket, megfoltozza a ruhájukat, de az ilyen „kispapok"-nak nem igen van. Olyan gyenge a fizetésük, olyan nehéz, sokszor reménytelenül nehéz a környezetük, annyira nem jut egy valamire való újságra, annyira nem érdemes elolvasniok egy valamire való könyvet — még csak magánosabbá, elhagyatottabbá tenné őket —, hogy nincs más választásuk, mint az emberi vonások lehető megőrzésével levetkezni a pásztort, hogy kibírják az életet, esetleg levetkőzni az intelligens embert is, hogy kibírják a helyüket. Akin ez bizonyos idő multán nem következik be, a szó legteljesebb értelmében hős.

A kis gyülekezetek lelkészei, az egyháznak ezek a nagykorú gyermekei, felnőtt fiai, fel-felkiáltanak, jelezve, hogy még élnek. Némelykor úgy van, hogy szakadatlanul kiáltanak: az egyházkerületi és egyházmegyei jegyzőkönyv lapjai, az ORLE gyűlései, a kisebb-nagyobb összejövetelek beszélnek a nyomorúságukról, az elhagyatottságukról. Panaszáradat, már fásult panaszáradat az életük; csupa keserűség, ami kicsap belőlük a legkisebb érintésre, de visszhang nem érkezik. Nincs, aki meghallgassa őket és feleljen nekik.

Ezeket a felnőtteket nem tartják testvéreknek az egyházon belül. Ők maguk sem tartják a „nagy papokat" testvéreiknek, bizonyosan feleletként a „nagy papok", a vezető papok magatartására. Hivatalosan nincs hierarchia az egyházunkban, de vannak osztályok sokszor szinte áthidalhatatlanabbaknak látszó ellentétekkel, mint az ú. n. társadalmi osztályok.

Ha csupán az volna a baj, hogy nem tartják a „kis papokat" hitbelileg felnőtteknek, valami akkor is járna nekik. Az egyház gondol azokra, sokat költ reájuk, szalad utánuk, akik még meg sem születtek, akik talán soha sem születnek meg. Dédelgeti, csicsijgatja, tejjel itatja a csecsemőket, a járni tanulókat, a pötyögő kis apróságokat. Tudjuk, a felnőtt testvéreknek nem jár ilyen babusgatás, de a felnőtt testvéreknek is elkél a rendes eledel, bizonyos gondoskodás, ha csak nem tagadták ki őket. Férfiak a fronton maguk mosnak maguknak, nem várhatnak melegséget, nem kereshetik a gondozást, de ez csak bizonyos ideig tart. A legkeményebb katona sem bírná ki negyven esztendeig szakadatlanul a lövészárokban valamilyen otthon, gondozás, melegség nélkül, pedig ott talál bajtársiasságot. Vagy mi lenne belőle, ha mégis kibírná!

A legkisebb hely pásztorát is felnőttnek tartja egyházunk. Ha a rábizottakkal baj van, a pásztort vonja felelősségre az egyház, a pásztort fenyegeti meg fegyelmivel, őt szorítja a törvénye alá, a pásztornak adja a pofont, ha a kisöccse bedobta a

templom ablakát. Nem érdekli azonban az egyházat, hogy ennek a pásztornak is kell ruha, megbecsülés, emberséges bánásmód időnként, hogy szíve is van a pásztornak, szenvedései is vannak, sebei is, s olyan valaki mindezeken túl, aki szinte naponként kétszeres mennyiségben kétmérföldeken kénytelen a terheket hordozni.

Nyomorúságainkért, a lelkészek összeroppanásáért nem tehetjük felelőssé az államot vagy a „világiakat". Hiába is kísérelnők meg, sem az állam, sem a „világiak" nem vállalnák a felelősséget, másrészt abból még sohasem született az egyházban eredmény, ha a felelőseket kerestük. Kinek kell elsősorban meglátni a másik embert, akit lelkipásztornak hívnak, ha nem annak, aki szűntelenül a másik embert keresi?! Az egyházunk, ebben is a lelkészek megújult életét, az egyházért felelősséget vállaló életét jelenti, de ugyanakkor minden egyes egyházi tisztségviselő ember hitét és szeretetét is mutatja, amikor egyházi hivatalos testületeink arról tárgyalnak majd, hogy nemcsak *kell,* de *lehet* is a kérdést, a lelkipásztorok gondozását, megoldani. Egyházi gyűléseink, református beállítás szerint, nem határozatokért felelnek elsősorban, hanem emberekért. Nem annyira intézmény a református egyház, hogy e miatt embereknek, éppen lelkipásztoroknak az élete minden ok nélkül másodrendű legyen az örök intézményhez viszonyítva. Az egyház intézmény voltával is az evangéliumot köteles szolgálni és mint intézménynek is az az elsőrangú feladata, hogy a jó-hírt eljuttassa a tagjaihoz és vigyázzon arra, hogy akik viszik a jó-hírt, azok is tudják, mi az, amit vinniök kell. Vagy pedig le kell mondani a lelkipásztorok közreműködéséről az egyház megújításában és nem abból a tézisből kiindulni, hogy a hivatalos egyház újítsa meg önmagát. Amikor az egyház vállalta a missziót, Krisztus parancsára helyesen cselekedve, az egyik legelső kérdése, hogy ennek a missziónak munkásai is legyenek, missziói lélekkel megáldott emberek, hivatalos egyházról lévén szó, az evangéliumot meghallott pásztorok, gondozott és nem elfelejtett munkások.

Az egyházban szerepet vállalni nem lehet következmények nélkül. Ha egyszer a szerepetjátszók vállaltak valamit az egyház kormányzásában, a kormányzáshoz hozzátartozik, hogy a pásztoroknak ne csak felügyelőik, de gazdáik is legyenek minden emberi vonatkozásban. A kisebbek előtt nagyon elfogyott az egyház, (értsd felsőbb testületek) hitele, s ez akkor áll helyre, amikor a kisebbek látják, hogy tényleg testvérként kezelik őket.

Minden egyes lelkipásztor nem húzható ki a nyomorúságból. A megújult egyházban is lesznek összetört lelkek a pásztorok között is, de úgy kell ítélnünk, hogy az Úristen egyházunkat azért nem engedte sok nagyszerű törekvése ellenére sem jelentősebb eredményhez, azért maradt a misszió lényegében az egyházi törvénykönyv egy cikke, sokszor valami kellemetlen adminisztratív feladat, mert az evangélium a sokféle bajjal megrakott, a magára hagyott lelkészhez a saját nyomorúságának a nyelvén még nem jutott el. Nem engedett Isten továbbmennünk, mert a lelkipászto-

rokat meg akartuk kerülni, egyszerűen megkerülhetőknek vettük őket, munkásokról a munka vállalása után sem gondoskodtunk, — lehet, hogy a legjobb szándékból és elvileg nem is alaptalan feltevésből.

Hogyan is vehetné a „világ" komolyan pl. az egyház szociális megnyilatkozásait, ha az egyház legbensőbb területén is rendezetlen a szociális kérdés? (Nem a fizetésdiferenciákra utalok, hiszen a legmagasabb fizetések sem érik el a más hasonló képzettséggel és munkakörrel rendelkező intellektuellek keresetét, hanem a legalsó kategóriák szomorúan és menthetetlenül alacsony javadalmazására!) Hogyan vehetné komolyan a „világ" a nemzet lelkisége kérdésében az egyház küldetését, amikor annyi lelkileg meg nem vigasztalt lelkésze van az egyháznak?!

Amikor a nyomorúság jelentkezik, a magárahagyottság szót kér, az *már* az életet jelzi, vagy az *még* az életet jelzi. Az egyház nem önző, ha úgy tetszik: jogosan önző, a saját legbenső, lényeges rendeltetése szerint jár el, ha egyszer már a lelkipásztor személyét is meglátja. Ha a lelkipásztorokon áll és bukik az egyház élete, ahogyan tartják, úgy igazán nem közömbös, milyen oszlopok tartják az épületet, milyen matériából gyúrt anyag és milyen talajrétegre állított anyag, s mennyire konzervált és időálló anyag és mennyire gondozott anyag az oszlopok anyaga.

Márkus Jenő

Havasi gyopár

Sivár kor ez. Mint gőgös hegyorom,
az ember égig nőtt s havas, hideg.
Acél, s vas kéreg fed minden szívet,
s pénzzel méri egymást testvér, rokon.

Lavinaként ropogva, zúzva, törve
pusztít az Érdek. Mit akarsz dalom?
Most a Bomba, s a Gáz a hatalom,
s a Parnasszus a Gyár, a Bank, a Tőke!

Próféta, költő, megfagysz itt szegény!
A „jó Üzlet" a legszebb költemény.
Lejárt a koldus álmodók kora,

a virághoz a havas mostoha,
s a vers csak úgy nyílik a kor kopár
szikláin, mint bús havasi gyopár!

Bódás János

A tanyai reformátusok lelki gondozása

I. Református szórvány-ügy van kétféle: *a)* pl. Vas megyében vagy más olyan megyében, ahol katolikus magyarok között elszórtan élnek reformátusok. *b)* Ahol idegen fajú másvallásúak között élnek reformátusok, mint pl. az oláh tengerben, a rutén, szerb, tót tengerben stb. stb. II. A puszta Dunántúl ismeretes, ahol órajárásnyira nincsen falu, egy-egy nagybirtok közepén a pusztaságban van egy major s ott élnek református hívek. III. Külterület általánosságban a tanya is, de a külterület szűkebb fogalma alá tartoznak pl. a fürdő-, villa- és munkástelepülések, bányavidéken a bányatelephez közeleső lakónegyedek, Budapest és a pestkörnyéki kis falvak külterületei, amelyek parcellázás útján keletkeznek stb. stb. De milyen más a kecskeméti külterület, mint pl. Budapest külterülete. IV. A tanya az Alföld tíz vármegyéjében (Pest, Csanád, Csongrád, Bácsbodrog, Békés, Szolnok, Hajdu, Szabolcs, Szatmár, Bihar) mindenkor valamelyik város vagy falu határa, külterülete, de amely beletartozik az illető városba vagy községbe. A Kecskeméttől 20 km-re lévő tanyai magyar épúgy büszkén vallja magát kecskeméti polgárnak, mint a kiskundorozsmai tanyai lakos kiskundorozsmainak vagy a karcagi tanyai magyar karcagi polgárnak. Ezek nem puszták, nem szórványok, nemcsak külterület, *hanem tanya.* Külön világ, külön táj, az Alföldnek mintegy 7 millió kat. holdján terülnek el. V. E felsoroláshoz tartozik még részben az eszmei község, amely nem más, mint egy uradalom, amely községesítve van (legtöbbször azért, hogy kisebb legyen a pótadója) s amelynek községi ügyeit az uradalom tisztikara látja el.

Az alábbiakban kizárólag a tanyai református hívek lelki gondozásáról lesz szó.

Nekünk, reformátusoknak, a tanyai hívek és szórványban lakók lelki gondozása nemcsak azért áll nagyon közel a szívünkhöz, mert sok közöttük olyan, aki hitünkhöz tartozik, hanem ez a kérdés nekünk reformátusoknak, úgy a tanya szempontjából, mint a szórvány szempontjából *magyar kérdés* is. A magyar tanyavilágban szétszórtan lakó református testvéreink ügye, mindezek ellenére, most csak, mint református kérdés érdekel bennünket, míg a szórványkérdés, különösen ott, ahol idegenek közé van beékelve a csekélyszámú református magyarság, valóban magyar kérdés is. Ezen a fájó szórvány-kérdésen segített a kultuszminiszter 1941. július 25-én megjelent 25.360. sz. rendelete, amelynek 1. §-a kimondja, hogy „Magyarország területén lakó olyan magyar anyanyelvű iskolaköteles gyermeket, aki nem magyar anyanyelvű körzetben él: vagy magyar iskolai tagozatban vagy vándortanító útján vagy magyar internátusban vagy egyébként magyar anyanyelvű környezetben elhelyezve kell iskoláztatni. A magyar iskolai tagozat felállításáról, vándortanító alkal-

mazásáról, internátusban vagy más magyar környezetben elhelyezéséről a vallás- és közoktatásügyi miniszter gondoskodik." Ezért mondhatta László Dezső kolozsvári ref. lelkész, hogy az utóbbi két esztendő alatt a szórványkérdés rendezése terén több történt, mint azelőtt száz esztendő alatt.

Minden református magyarnak éreznie kell a felelősséget azoknak a lelkeknek az elkallódásáért, amelyeket legtöbbször a mi saját nemtörődömségünk miatt állandóan, nagyobb tömegekben, veszítünk el. Konferenciákon, lelkészek gyűlésein, sőt egyes egyházi fórumokon is fel-felmerül ez a kérdés, de az összeírásnál, megdöbbenésnél, eszmei elhatározásnál tovább alig jutott. Ezért igen nagy eredménynek kell elkönyvelni azt, hogy az elmult évi konventi és zsinati ülésen ez a kérdés már komoly formában merült fel, ami a jövendő munkalehetőségeire, sőt a fájó seb gyógyítására is enged következtetni.

Alábbi soraimmal szeretnék bevilágítani e kérdés lényegébe, mint aki a tanyavilág kérdéseivel, közel két évtizede, hivatalból, sőt hivatásszerűen foglalkozom — református egyházi vonatkozásokban is.

Sajnos, az 1940-es népszámlálás adatai még nem kerültek nyilvánosságra, így a legfrissebb adatokat nem áll módomban közölni s ezért csak a régebbi adatokra támaszkodhatom; bár nem az adat, hanem az elv itt a lényeg.

*

Már a Gömbös-kormány rendelte el az új tanyai felvételt, ami 1935-ben meg is történt. Ezután a belügyminiszter vette kezébe a munkát, ami helyes is, mert a tanyai panaszok és bajok nagy százaléka közigazgatási vonatkozású. Ez a hatalmas adatgyüjtés ma már fel van dolgozva és ez adatok alapján készült az a nagyértékű kiadvány (A tanyai közigazgatás rendezése), amely alkalmas alap egy tanyatörvény előkészítéséhez is.

Közben állandóan tapasztalható különböző területeken bizonyos fejlődés. A Duna—Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara nem hagyta nyugodni az illetékes szerveket és memorandumaiban, szakosztályi gyűlésein, kongresszusokon, e sorok írójának cikkeiben mutatott rá a legsürgősebb teendőkre, sőt ahol kellett, személyes, közvetlen tárgyalással is igyekezett bizonyos tevékenységet, életet elindítani. Igy vált lehetővé, hogy sok eredmény már eddig is észlelhető ezen a téren. Tanyai közigazgatási kirendeltségek létesültek, részint kintlakó tisztviselőkkel, részint kijárókkal. Marhalevélkezelés s egyéb intézkedések igyekeztek megkönnyíteni a tanyai lakosság helyzetét. Igen sok helyen vezettették be az elmult évben is a tanyavilágban a postát, telefont, csináltak vasúti megállót, ami által a kultúrának a lehetőségeihez jutott hozzá a tanyai lakosság.

A belügyminisztériumban közben serényen folytak a feldolgozás munkálatai és az 1936. évben már oda fejlődött ez, hogy augusztus 27-én a minisztertanács elfogadta a belügyminiszternek erre vonatkozó javaslatát s a tanyai közigazgatás törvényi szabályozásának megoldására felhatalmazást adott.

Azok a tervek, amelyek a belügyminisztériumban már formát öltöttek, a tanyás községektől és a városoktól 4 km-ig terjedő lakott helyeket kiveszik a tanyafogalom alól, mert ez elbírja és el tudja látni a belterületről a maga szükségleteit. A

kintebb eső részek területe, lakossága és annak szükséglete így már kevesebb és könnyebb lesz s csak mintegy hét-nyolcszázezer léleknek a gondozásáról, szükségleteinek ellátásáról lesz szó. Az ország egész tanyaterülete már térképeken be van osztva és ennek alapján jelentette be a belügyminiszter az 1937. év tavaszán folyt költségvetési vita alkalmával, hogy e téren rövidesen tettek fognak következni és elkészül a tanyai törvényjavaslat.

Ma úgy áll a helyzet, hogy rövidesen a parlament elé kerülő közigazgatási reformról szóló törvényjavaslatban fognak ezek a kérdések előreláthatólag — legalább is nagy részben — rendezést nyerni.

Az elgondolás három különböző megoldást tervez:

1. A nagyközségeknek megfelelő megoldás rendes központi irodával, jegyzői kirendeltséggel.

2. Kisközségeknek megfelelő megoldás olyan központtal, ahol nem volna esetleg állandó tisztviselő, hanem kiszállással, orvos, jegyző stb. kiszállással oldanák meg a kérdést, mint ahogyan az ma a községi településeknél a körjegyzőség közigazgatási vonatkozásaiban feltalálható.

3. A harmadik volna az egészen kis körzet, amely csak 3—400 lelkes csoportra terjedne ki, amely az első vagy második csoporthoz osztatnék be s esetleg a belterületről igazgattatnék, de köteles volna az illető közület ide is kiterjeszteni a gondoskodását.

A javaslat szerint öt év alatt kellene az egész berendezkedést megcsinálni, ami nem is volna nehéz és lehetetlen.

A javaslat nem tervezi a nagy tanyás közületekből (városok) önálló községek kihasítását, szerintünk is nagyon helyesen. Megelégszik a fent említett módozatokkal. Ellenben a kisebb vagy nagyobb községek határába tartozó nagyobb tanyai sűrűsödéseknél már tervez önállósítást, miután itt nem tudják megfelelően ellátni a kisebb-nagyobb községi közületek a külső közigazgatást.

*

A tanyakérdéssel református szempontból elsősorban azért kell foglalkoznunk, mert amíg az alföldi városi és falusi református népünk fogyó irányzatot mutat, amíg a dunamenti őstelepülések már az egykén is túl vannak, addig a tanyai református hívek szaporodása még nem torpant meg. Határozott fejlődést látunk e tekintetben a sokgyermekes tanyai családoknál. A tanyai lakosság szaporodásával szemben áll a városi lakosok fogyó irányzata. E kérdéssel bővebben itt nem kívánok foglalkozni, megírtam azt e folyóirat hasábjain,* csak egy pár adatot említek itt meg. Az egyik az, hogy kb. 1.8 millió a tanyai lakosok száma, ha minden tanyai lakost együtt számolunk össze. De ha a legutóbbi belügyminiszteri összeírás alapján a belterülethez 4 km-es körzetben tartozókat kivesszük a tanyai lakosok fogalma alól, akkor lényegesen csökken és így kb. 7—800.000 az a tanyai lakos, akinek szükségletéről tanyai vonatkozásban gondoskodnia kell. Ebből kb. 250—280.000 a reformátusok száma. 19 olyan tanyacsoport van, amelyben a reformátusok lélekszáma ezren felül van; 43-ban 500—1000-ig van és 593 olyan tanyacsoport van, amelyben 100—500 a

* A tanyai magyarság felekezeti vonásai c. tanulmányomban. 1939. március.

tanyai lakosok száma. Óriási a külterületi lakosok száma Debrecen, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Mezőtur, Békés, Nagykőrös, Szentes, Cegléd, Törökszentmiklós, Makó, Kiskúnhalas, Gyula stb. helyeken.**

Ha 250.000-re vesszük csak a tanyavilág egész területén lakó református hívőket, úgy 125 kétezer lélekszámú gyülekezet telnék abból ki. De ha nem is vesszük ezt ilyen formában, akkor is nyugodtan mondhatjuk, hogy az alföldi tanyavilág református hívei lelkigondozására 50—60 tanyai önálló kongruás, végleges református lelkészi állás volna megszervezhető és beállítható.

Ezzel szemben alig történik valami. Kecskemét van e tekintetben a legelőrehaladottabb helyzetben. Kecskemét tanyavilágában közel 9000 református hívő él, ezek számára van három tanyai kintlakó lelkészség, öt gyülekezeti ház és állandóan kijáró lelkészek.

Hogy mi itt a teendő, az a Duna—Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara 1933. május 27-i szegedi tanyakongresszusán is tárgyaltatott, amelyet a kultuszminiszterhez terjesztett fel a kamara. 14 pontban foglalta össze ez a tanyai kongresszus a tanyai hívek lelkigondozására vonatkozó kívánságait, amelyet annakidején a kultuszminiszter, a református vonatkozásokat illetően, a konventhez is áttett.

Nagyon érdekes, amit az 1937. évi budapesti országos református missziói értekezleten elhangzott tanyai missziói előadásokkal kapcsolatban ír Antal Zoltán:*** „A tanyagondozás mostani eredményeit és rendszereit nem lehet állandóan s. lelkészekre és s. tanítókra bízni. Igaz, hogy ezek a fiatalemberek sokat bírnak, tudnak futni, biciklizni, lovagolni, kocsit hajtani a missziói útakon, de végeredményben még sem az a gondjuk, hogy állandóan tanyagondozó s. lelkészek legyenek. Itt a s. lelkész sem családot nem alapíthat, sem megelégedett nem lehet. Valamennyien érthetően azt tartják elsődleges feladatuknak, hogy mihamarabb más és kevesebb testi fáradsággal járó helyre kerüljenek. Segédlelkészekre csak átmenetileg lehet és szabad bízni a tanyagondozást, ide rendes lelkészek kellenek. Szükség, hogy az ilyen nagy szétszórtságban élő hívek gondozása hosszabb ideig legyen egykézben stb., stb."

*

Új fejezet kezdődik a tanyai református hívek lelkigondozása terén az 1936. évben, amióta Hetessy Kálmán kecskeméti lelkész került a konvent missziói előadói állásába.

Összeállítottam 1934 óta a magyarországi református egyház egyetemes konventjének jegyzőkönyveiből azokat a fontosabb részeket, intézkedéseket, adatokat, amelyek a tanyavilág református híveinek lelkigondozására vonatkoznak. Nem lesz érdektelen ezeket az adatokat alábbiakban röviden közölni.

** Ezek az adatok az 1930. évi általános statisztikai felvételből és az 1935. évi különleges tanyai felvételből valók.

*** Református Élet 1937. október 16. számában.

1934. Az Egyetemes Konvent elhatározza, hogy a szórványmisszió nevet ezentúl szórvány és tanyamisszió névre kell változtatni, továbbá, hogy a szórvánnyal bíró egyházak lelkészei számára kedvezményes vasúti jegy váltására jogosító igazolványt eszközöl ki. Örömüzenet c. lapból több példányt kíván a szórványokba juttatni.

Tárgyalta a Konvent a Duna—Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara által Szegeden 1933. május hó 27-én rendezett tanyakongresszus idevágó határozatait. A Konvent felkéri az elnökséget, hogy a szükségletek és igények kielégítése érdekében az illetékes minisztériumnál járjon közben: a tanyai nép lelkigondozására vonatkozó, a javaslatban felsorolt belkörű intézkedésekre, mint igen sürgős és fontos tennivalókra, felhívja a fokozatos egyházi hatóságok, szervek és egyházközségek figyelmét.

A Konvent kimondja, hogy a még mindig magára hagyott tanyai lakosság általánosabb gondozása érdekében, főként pedig azért, hogy rendes istentiszteletek tartása által, a hazafias ünnepélyek mellett vallásos ünnepélyek rendezésével a falutól és várostól gyakran 20—30 km. távolságban élő tanyai lakosság lelkigondozásban is részesüljön, megkeresi a vallás és közoktatásügyi miniszter urat, hogy a tanyai református tanítói állások betöltésénél olyan esetben, amikor az állásra lelkész-tanító is pályázik, az előnyben részesüljön. Kívánatos volna az ilyen állásokra egyébként nagyobb gyakorlattal bíró idősebb tanítók megnyerésének biztosítása.

1935. Egyetemes Konvent a szórványgondozó munka nagy fontosságát a maga részéről is látva és érezve, az e célra alakuló missziói állomások fokozottabb segélyezését általánosságban helyesnek és szükségesnek vallja. Ugyancsak célszerűnek látja a szórvány és tanyamisszió külön és némileg önálló munkakörbe utalását, megalakítja a tanyai missziói bizottság szórvány és tanyagondozó albizottságát, abba minden egyházkerülettől kéri egy rendes és póttag kijelölését.

Az Örömüzenetet a tanyákon és szórványokban lakó reformátusok részére 18.000 példányban 8 oldalon minden nagy ünnepre kiadták.

1936. A konventi szórványi tanyagondozó misszió albizottságba Hetessy Kálmán, Medgyasszay Vince, Kiss József, Csikesz Sándor rendes, Szabó Zsigmond, Tóth Endre, Komjáthy Aladár és Ferenczy Károly póttagokul küldetnek ki, az albizottság elnöki tisztét Ravasz László püspök látja el, az előadói tiszt ellátására Hetessy Kálmánt kérik fel.

1937. Sok olyan tanyarész vagy szórványrész egyházi átcsatolásáról találunk intézkedést, amelyek ugyan valamely egyházközséghez tartoznak, de attól messze esnek és a másik egyháztól könnyebben megközelíthetők és pasztorálhatók.

A dunamelléki egyházkerület részéről Hetessy Kálmán mellett a póttag Muraközy Gyula lett.

1938. A szórványmisszióról a hiányos és eltérő jelentésekből nem lehet hű képet alkotni. Legtöbbször az anyagiak hiánya miatt alig néhány egyházközség törődik a szórványokkal. Püspökladány buzgó missziói lelkésze révén minden irányban gondoskodik a szórványhívekről. Polgáron a káptalani birtokon nagy nehézségbe ütközik a hívek gondozása, mert a káptalan által fenntartott iskolában a vallásoktatást nem engedik meg. Békésbánátban tovább folyt a jól megindult szórványmunka. Csak Szarvas stagnál. Kondoroson a gyermekek vallástanítását az evangélikus tanítók végezték. A Szenteshez tartozó Fábiánsebestyénen templomot építenek. Makó újabb tanyai segédlelkészt állít be. Debrecenben a tanyai munkát 10 segédlelkész

végzi, ketten kint is laknak a tanyán. Példaadóan cselekedett a törökszentmiklósi egyház, amikor 93 tanyai gyermeknek biztosított hat héten át szállást a konfirmációi előkészület idejére. Sándor Pál fegyverneki lelkipásztor hetenként 24 km-t gyalogolt, hogy a tanyai hitoktatást elvégezhesse. Középszabolcsban lassú porlódásról, vérveszteségről szól a jelentés. A nyiregyházi tanyákon a segédlelkész beállítása óta javult a helyzet.

A tanyamisszió körébe tartozandónak tekintjük egyelőre azokat a területeket, amelyeket tanya, puszta, telep és külterület névvel szoktunk jelölni. (Fogalomzavar! Szerző.)

A tanyamisszió helyzeténél fogva elkülönítendő a szórványmissziótól. A tanyamisszió nem más, mint az egyházközség kötelezettsége az általa végzendő lelkigondozásnak minden lélekre kiterjesztésével. A tanya éppen olyan alkotórésze egy-egy egyházközségnek, mint a Kossuth-utca, vagy Nap-utca. A különbség az, hogy egyik a templomtól 500 lépésre, a másik 5—6 km-re van. A tanya népének gondozása az egyházközség legszigorúbb kötelessége. Annyival is inkább, mert a magyar tanyát nagyszerű forrásnak kell tekinteni, amely szüntelen táplálja a községek és városok sok helyen fogyó reformátusságát. Elsőrendű feladat a tanyák népét megtartani a magyar református egyház számára.

Magyarországon a külterületen él 360.382 református, ebből a dunántúli egy házkerületben 15.645, a dunamellékiben 117.791 (ebből a főváros környékére esik 42.698), a tiszáninneniben 19.576, a tiszántúliban 207.370. Ötven olyan egyházközség van, amelyben a tanyai lakosság ezren felül van. 2—3000 között van tanyai lakos Püspökladányban, Hajduhadházon, Hajdunánáson, Hajduszoboszlón, Ócsödön, Gyomán és Komádiban. 3—4000 között van Kiskúnhalason, Gyulán, Füzesgyarmaton, Makón, Hajdúböszörményben, 4—5000 között van Cegléden, Nagykőrösön, Kecskeméten, Szentesen, Békésen, Hódmezővásárhelyen, Debrecenben. De ezek közül Nagykőrösön (5.086), Kecskeméten (8.482), Békésen (7.842), Hódmezővásárhelyen (12.964), Debrecenben (38.264) már 5.000-en jóval felüli lélekszámmal találkozunk.

A tanyán lakó hívek lelkigondozásának az alapja az, hogy a tanyát éppúgy megszervezzük, mint a belterületet. Ha nagyobb tömegben élnek a tanyákon hívek, ezeket is körzetekre kell osztani. Minden körzetben ki kell válogatni azt a néhány alkalmas embert, akikből körzeti bizottság alakítandó és ki kell választani azt az embert, aki alkalmas egy-egy tanyarész gondozására. Ezek a tanyai szervezetek jól tudják előkészíteni az istentiszteleti alkalmakat, ünnepélyeket stb. Ahol nagytömegben élnek, ott segédlelkészi állás szervezendő. A tanyai hívek lelkigondozása azonban elsősorban a belterületi egyházközség vezetőségének és a lelkipásztornak a kötelessége. A városi lelkipásztorok segítségei lehetnek a tanítók, tanárok és a középiskolai ifjúság. A költségeket fel kell venni a költségvetésbe, ez akadálya nem lehet a munkának.

Ha a külterület néven összeírt 360.382 református hívőből kikapcsoljuk azokat, akik nem tanyaiak, akkor *összesen 260.0000 lélekről van szó csupán, amely kizárólag az Alföldre esik.* Olyan tömeg ez, hogy legalább száz gyülekezet telnék ki belőle, amelynek van temploma, lelkipásztora, iskolája, 2600 lelkű gyülekezete. Ez a több, mint negyedmillió református magyar tulajdonképpen egy tömbben él az Alföldön, ezért ezt a területet missziói területté kell átszervezni, mint ilyet lelkigondozás alá venni, érintetlenül hagyva az egyházközségek, egyházkerületek és egyházmegyék jogait és kötelességeit.

Minél előbb meg kell indítani a pusztai lelki munkások kiképzését, elsősorban a segédlelkészeket, aztán tanítókat és tanítónőket. A kiképzés történjék Budapesten

és Debrecenben. Ezek volnának megfelelő irányítás mellett a pusztai munkások. Felügyelet és szervezés szempontjából ezt az alföldi missziói területet három központtal három részre kellene osztani és pedig I. a Duna—Tiszaköze, központja: Kecskemét. II. Szabolcs-Szatmár-Hajdu-Bihar, központja: Debrecen. III. Szolnok-Békés-Csongrád-Csanád, központja: Hódmezővásárhely. Bele kell illeszteni ezt a munkát a tanyai közigazgatás szervezésére irányuló munkásságba, hogy ott induljon meg az egyházközség leendő magja, ahol ilyen közigazgatási kirendeltség van tervbevéve. Ennek a határozataképen 12 pontban foglalja össze a konventi előadó a teendőket, amelyek közül csak egy párat említünk meg: 1. hű felvétel a külterületi hívekről; 2. segédlelkészi állás szervezése a 2000-nél nagyobb lélekszámú tanyai hívek számára; 3. a tanyai hívek lelkigondozására a kultuszminiszter által újabb lelkészi állás szervezendő (Kongrua kérés. Szerző.)

1939.

1940. Még mindig nem lehet helyzetképet adni a tanyai hívekről és a lelkigondozás miként jéről, mert 1. zavar van a tanya fogalma körül, 2. hiányos az állandóan tanyán lakó hívekkel bíró egyházközségek kimutatása, 3. több helyről elmaradt a jelentés. — Zavar van több helyen a tanya és szórvány közötti különbségtételben. Szükséges, hogy az Egyetemes Konvent világosan megállapítsa, mely területek tartoznak a tanya és mely területek a szórvány fogalma alá. Sok helyen örömmel látjuk az egyházközségek megértő magatartását és áldozatát. Itt-ott látnunk kell a közönyt, sőt nemtörődömséget is, vagy anyagi erőben rejlő akadályokat. Érdekes, hogy az 1930-as népszámlálás adatai szerint Magyarországon külterületen él — a főváros környékére eső reformátusok számát leszámítva — 317.684, a jelentések szerint 203.059, tehát több, mint 114.000-rel kevesebb a jelentések szerint a lélekszám, mint a népszámlálásban olvasható.

Dunántúli fogalmak szerint a külterületi lakosság helye nem tanya, hanem puszta, ezek többnyire uradalmak, tehát az uradalmi cselédségeket inkább a szórvány, mint a tanyamisszió kötelékébe tartozónak tekintjük.

Tiszántúlon 134.000 tanyai reformátusról adnak számot a jelentések. Ez jóval kevesebb, mint a népszámlálás adata. Több helyen intézményesen szerveztetett meg a tanyai gondozás munkája. Az Alsószabolcs-hajduvidéki egyházmegyében van egy missziói lelkészi s 4 missziói segédlelkészi állás, egy választott diakónus. A békésbánáti egyházmegyében, Hódmezővásárhelyen van tanyai templom, 3 lelkészlakás. Gyomán, Makón, Szentesen tanyai segédlelkészi állás szerveztetett. Debrecenben két helyen van állandó kintlakó lelkész, ugyanitt működik 7 állandó tanyai segédlelkész s egy vezető lelkész a debreceni egyházmegyében. A Heves-nagykunsági egyházmegyében Kunosorbán és Tiszaroffon van egy-egy pusztai templom, 8 tanyai segédlelkész működik az egyházmegye területén a tanyavilágban. A tanyai állami és községi ref. vallású tanítók nagyon szép munkát végeznek. A középszabolcsi egyházmegyében Ibrány egy férfi és női munkaerőt állított be. A nagyszalontai egyházmegyében Komádin külterületi lelkészi állást szervezett és töltött be, Okány segédlelkészt tart és másodlelkészi állást szervezett tanyagondozás céljaira. A középszabolcsi egyházmegyéhez tartozó Nagykálló egyházközség tanyáin nincs semmiféle lelkigondozás. A négy községi tanyai iskola ref. vallású növendékeinek vallásoktatásáról nincs gondoskodás.

A Konvent kimondja, hogy „tanya vagy puszta alatt olyan területet kell érteni, amely annak a községnek közigazgatási területéhez tartozik, amelyben az egyházközség székhelye van. Szórvány alatt pedig más politikai község területét értjük, ahol nincs megszervezett egyházközség, tekintet nélkül arra, hogy bent a

községben vagy künt a tanyákon — pusztákon — laknak-e a szórvány reformátusai".

*

Elismerésre méltó munkát végzett a tanyai hívek lelki gondozása érdekében a Református Jövő c. hetilap, amely jelenleg legjobban hozzá tud férkőzni a református tanyai és szórványhívekhez. Itt csak a Református Jövő 1941. március 1-i számában Esze Tamás tollából megjelent cikkre hivatkozom,* aki ebben a cikkében szomorú, fájdalmas érzésekkel kiáltja bele a református közvéleménybe a tanyakérdés elmaradottságát, rettentő szomorú állapotát és azt, hogy tulajdonképen határozott és bátor állásfoglalás ebben a kérdésben ezidőszerint még alig történt. Szinte nem is hisz már abban, hogy e tekintetben bármilyen fejlődés vagy változás is jöhet a tanyai hívek javára és érdekében.

A Református Jövő hatalmas propagandát kezdett a tanyai rádió érdekében. Igaz, hogy ez nem elég, de a semminél ez is több.

Minél több tanyai lelkészre van szükség, hogy e tekintetben eredmény legyen elérhető.

Megszólalt Farkas István, nemrégen elhalt püspökünk is a Sárospataki Református Lapok 1941. évi 13. számában, amelyről ugyane lap ugyanez évi 31. számában van egy érdekes cikk dr. Csomák Zoltántól, aki a széthulló 300.000 tanyai hívőnek az érdekében áll ki a síkra, akik a magyarság javából valók s akik széthullanak, ha sürgősen nem fogunk segítségükre sietni.

Mennyivel jobban érzik a felelősséget az erdélyiek a szétszórt református hívekért, mennyivel komolyabb elhatározások történnek Erdélyben ezen a téren! Könnyekig meghatva olvastam a Lelkészegyesület 1941. évi február 22-i számában vezető helyen írt cikket, mely a diákifjúság feladatairól beszél Erdély tükrében. Kicsinységemet éreztem, amikor elolvastam, hogy a kis erdélyi diákok hogyan mennek ki, hogyan mennek ki a nők, lelkészek a legeldugottabb helyekre is, hogy a szétszórt református magyarokkal érintkezni tudjanak.

Ebbe a fájdalomba kiáltott bele a református Egyetemes Konvent 1941. május 6-án tartott első ülésén Balogh Jenő konventi elnök megnyitója, midőn a tanyai hívek lelkigondozásáért aggódóknak azt üzeni, „megnyugtathatom azokat, akik e tárgyban egyházi lapjainkban felszólaltak, hogy missziói bizottságunk, valamint konventünk több mint négy év óta állandóan foglalkozik a tanyákon szétszórtan lakó híveink lelkigondozásával. Elsősorban püspök urunknak, kitűnő elnöktársamnak, valamint a missziói bizottsági előadó, dr. Hetessy Kálmán úrnak érdeméből a konvent már 1938-ban lefektette a tanyai nép lelkigondozásának feltételeit. Később új kérdőíveket bocsátott ki e tárgyban s minden egyházközségtől jelentést kívánt. A tiszáninneni és tiszántúli egyházkerületben a tanyai hívek számára 4 templom épült. Egyéb jelentős intézkedések történtek: Tiszántúl 31 lelkész, illetve segédlelkész foglalkozik tanyagondozással. Egyes helyeken nem templom, ha-

* „Új munkásokat vár a magyar tanya."

nem 4—5.000 P-ért már felépíthető gyülekezeti ház emelése kívánatos. A tanyai utak javítása volna legsürgősebb, de addig is az iratterjesztés megszervezésével jól szerkesztett traktátusok szétosztását és a tanyai rádióállomások felállítását kell megfontolni. Ez a kérdés konventünknek a jövőben is szívügye és állandó gondoskodásának tárgya lesz."

Ezen a téren ma már a konvent missziói bizottságának valóban vannak tervei. Meg kell tehát állapítanunk a teendőket: 1. missziói területté kell nyilvánítanunk az Alföld tanyavilágát; 2. három missziói kerületre kell osztani ezt a területet: Debrecen, Hódmezővásárhely és Kecskemét székhellyel, amint ezt az Egyetemes Konvent 1938. évi jelentésében olvassuk és a legsürgősebben számotvetni azzal, hol, milyen sorrendben kell megindítani az önálló lelkészségek felállítására, állami kongrua biztosítására a munkát, hogy necsak állandóan változó segédlelkészek, hanem rendes, kongruát élvező lelkészek is, kerülhessenek oda a tanyai hívek lelkigondozására. Természetesen ezzel egyidőben a debreceni, budapesti és sárospataki ref. teológiákon a leendő lelkipásztorok kiképzésénél ezekre a szempontokra külön gond volna fordítandó, mert nem lehet kívánni azt, hogy az a segédlelkész, aki soha tanyán nem volt, nem ismeri azt a tájat, azt a lelket, amelyet ott talál, megfelelő felvértezettség, útmutatás és ismeretek nélkül megállja ott a helyét. Ebben a tekintetben az volna a kívánság, hogy ezeken a teológiákon a *tanyai hívek lelkigondozásával a gyakorlatban foglalkozó vidéki ref. lelkészek szemináriumszerűen hetenként felváltva egy-két órában foglalkozzanak e teológiák ifjúságával,* amely valóban értékes munka lenne. Ezt a kérdést ugyanis csakis a gyakorlati életből merített példákkal, hogy így mondjam, átéléssel lehet tanítani. Ez a munka apostoli munka, önfeláldozó munka, egy életet odaáldozó munka, de olyan munka, amelyért élni, égni és elégni is érdemes.

Honnan lehet ehhez előteremteni az anyagiakat, azt Hetessy Kálmán egyik cikkében már elmondotta. Csak röviden említünk meg egy pár forrást. 1. Az állami kongrua, amely évenként tíz lelkészi állás létesítését kellene, hogy elősegítse. (Kecskeméten pl. a város 30 kat. hold földet adott egy-egy tanyai lelkészség számára. Hasonló mozgalmat lehetne indítani, ha kisebb mértékben is, azoknál a birtokos városoknál és nagyhatárú községeknél, amelyeknél jelentős számú református tanyai hívő él a külterületén.) 2. A közalap támogatása. 3. A külterületi hívek egyházi adója bizonyos részének e célra fordítása. 4. Ami itt is segítene: a központi adózás, továbbá a lelkészek fizetési osztályokba sorolása.

Az anyagi megoldás lehetőségei egyébként nem képezik e tanulmányom anyagát, csak tájékozásul említem meg a fentebbi lehetőségeket, mert most már ez a kérdés a konvent kezében van, amelynek missziói bizottságában olyan előadó foglalkozik a tanyai hívek lelkigondozásával, aki maga is közel 25 esztendő óta végez tanyai munkát Kecskeméten, ahol e téren legeredményesebb munka folyik. Nemcsak a kintlakó és kijáró lelkészek munkája ér-

demel itt figyelmet, hanem a KIE, a diakonisszák, a gimnázium, tanítóképző, leánykör stb. kiszállásai, azonkívül a presbiterek kiszállása, akik időnként ellátogatnak a tanyai gyülekezetekbe. Megható igazán az az ünnepség, amely pünkösd másodnapján Kecskemét egész tanyavilágában ugyanabban az időben mintegy harminc helyen folyik presbiterek részéről, akik istentiszteletet tartanak, igét hirdetnek, imát mondanak ugyanabban az időben, amely a tanyai hívek lelki összefogásának, egységének legszebb szimboluma. Erre azért van szükség, hogy egyrészt érezze a tanyai lakos a testvéri összeköttetést a belterületi lakosokkal és érezze minden külterületi lakos a testvéri összetartozandóságot egymással, hogy így büszkébbek, bátrabbak, öntudatosabbak, erősebbek tudjanak lenni hitben, szeretetben, önfeláldozásban, munkában és áldozatban.

Ravasz László mondotta egy alkalommal, amikor legelső tanyajáró útjában Kecskemét tanyavilágában megjelent: „Nekem a tanyavilág úgy tűnik fel olykor, mint egy halotthamvasztó, amelyben hatalmas falvak, városok omlottak össze és lettek porrá, sokszor úgy tűnik az fel, mint egy nagy bölcső, amelyben ring a magyar feltámadás és a magyar jövendő."

A koporsó valóban ráillik az Alföld tanyavilágára, mert itt a törökök pusztításai előtt virágzó falvak százai voltak s pusztultak el a másfélszázados török uralom alatt. A jövendő számára kell azonban ápolgatnunk a tanyavilágot, mint a református megújhodás bölcsőjét, amelyben a szaporodás, a hit, a szeretet s a református egyház jövendő reménysége, megerősödése és új korszaka ring.

Gesztelyi Nagy László

A református népiskolai tanítástervben

I. Az egyetemes konvent rendelkezésére a református népiskola református tanítástervet és útmutatást kap, hogy a tanítók ennek alapján neveljenek évenkint mintegy 150 ezer református gyermeket.

Az iskolai nevelő munkában az oktatás, mint a nevelésnek egyik részlete, eszköze, a kiemelkedő feladat. A tanítástervben (kevésbbé magyar nevén tanterv) határozza meg, hogy törvény által megnevezett ismeretkörökből: tantárgyakból mit kell oktatással feldolgozni, hogyan oszoljék meg a kijelölt oktatási anyag az osztályok közt és melyik tárgy tanítására heti hány óra jusson. A tanítástervhez kapcsolt útmutatás irányt ad a tantárgyak oktatási módszerére (részletes útmutatás) és azt is kifejti, hogy az iskolai nevelés miféle állandó és változó feladatokat oldjon meg (általános útmutatás).

A most készülő tanítástery az első ilyen, egyetemes érvényű szabályozás a magyar református egyház népiskolái részére. Tíz évvel ezelőtt is megindult az a törekvés, hogy az akkor kiadott állami tanítástery és utasítás alapján éppen a benne észlelt nem református szempontok miatt készíttessék református is, azonban az egyház abban az időben megelégedett olyan végrehajtási utasítással, amely az állami tanítástery alkalmazását megnyugtatóan lehetővé tette. Ez az utasítás azonban nem volt kielégítő az oktató munka sokrétű mozzanataiban való, református gyökerű eligazításra nézve, hiányoztak belőle az utasítás nekünk való, részletekben is tájékoztató nevelői gondolatai. E hiány érzése csak erősödött, amikor a közoktatásügyi kormányzat alig egy éve kiadta az Országos Tanterv és Útmutatást a nyolcosztályos népiskolák részére. Kiadását az 1940:XX. t.-c. tette szükségessé; ez a t.-c. az iskolázási kötelezettséget az eddigi hatosztályos népiskola helyett a nyolcosztályos népiskolára terjesztette ki.

II. Az iskolai nevelés ügyeivel közvetlen érdekből (szülők) vagy hivatásból (iskolai nevelők) foglalkozók mintegy húsz év óta megszokták, hogy az iskolákat egyik újítás a másik után éri. Az újítások, átszervezések egy része szervezési vagy megszüntetési tevékenységben nyilatkozik, másik része az iskola belső szervezetét érinti és új tanítástery meg utasítás alakjában jut kifejezésre. Annak is tanúi lehetünk, hogy az újítás egyszerre mind a két téren folyik, mert új iskolafaj teremtése új tanítástery kiadását is maga után vonja. Még a kívülről, alkalmi módon szemlélők is észrevehetik azt a nagy versenyt, amelyet az iskola fut az élettel, azért, hogy elkerülhesse a vádat: nem az életnek készít elő. Minthogy az iskolaügyi átalakítgatások nem egységes, egyetemesen rendező módon, hanem az élet által kisürgetett okokból, részleteiben: fokaiban, fajaiban érintik az iskolákat, megnyugvás, szünet a reformálásban nincs. Az iskola rendszerint úgy védekezik, hogy új tanítástervet kér, mert a régi (?) nem vált be, eleve nem volt jó, elavult lett és így tovább. Ebbe a futásba az iskolai nevelők is kezdenek beletörődni; ha felismerik munkájuk sikertelenségét, nekiszaladnak a meglévő tanítástervnek és újért kiáltanak. A módosítások legtöbbször tehát a tanítástervet sujtják. A tanítástery, alkata miatt, már régóta nem bírja a küzdelmet hatalmas versenytársával: az élettel a verseny egyenlőtlen feltételei miatt. A mai élet oly gyors változásokat mutat, hogy ezekhez az iskolában tanítástery alapján idomulni, azaz az életnek nevelni lehetetlen, viszont elszakadni tőle nem szabad. A nevelésen elmélkedőknek kell végre annak okos módját eltervezniök: hogyan lehetne a tanítástervek szakadatlan módosítása, újak kiadása nélkül az élettel az iskolán belül észszerűen lépést tartani. Vagy helyette kell mást kitalálni vagy melléje kell valamit kiegészítésül.

Református tanítástery kiadásának szándékát sok és sokféle szükséglet érlelte meg. Részes ebben az állami közoktatásügy, amely a korszellemnek engedve jelentős újításokra szánta rá magát a népnevelés mindenik ágában, ezzel élénk fejlődési ver-

senyt indított a népiskolák körül. A református egyháznak el kellett határoznia magát a fejlesztésben való lépéstartásra. Be kellett látnia, hogy az iskolák csendes elmúlásának veszélye nélkül a haladástól el nem maradhat, az iskolákat pedig fel nem adhatja, ha már egyszer felismerte, hogy a népiskola missziói terület, amelyben a legtermészetesebb úton nevelik a hívek gyermekeit a református egyház számára. Rá kellett jönniök, hogy ezt a hatást mással nem pótolhatják, az eddig dícsért eredményt nem kockáztathatják. A lépéstartás azonban nem volt teljes ütemű, ezért a református népiskolák arculatán mindjobban felismerhető lett több olyan, tőle idegen vonás, amely növendékeinek református keresztyénné nevelésére kedvezőtlennek bizonyult. A református népiskolák benső munkájából fokozatosan kialudt az az evangéliumi tűz, amely akár pattogó lobogásával, akár csendes, épp ezért tartósabb melegével az iskolát lényeg és szellem szerint reformátussá tette. Ebben a kedvezőtlen alakulásban legalább annyi külső ok vett részt, mint amennyi tőlünk is függő. Észre kellett vennünk, hogy hiábavaló reményekkel bocsátottak ki keresztyén szellemű tanítókat népiskoláinkba református tanítóképző-intézeteink, mert az állami hatás, beavatkozás sokféle, laicizáló alakja erősebbnek, döntőnek bizonyul: a tanító kezébe állami tanítástervet és utasítást adunk, fizetéséhez pedig államsegélyt és minősítésében az állami körzeti iskolafelügyelet mértéke az irányadó. Ezek mind eltakarták, eltorzították a tanító előtt a maga sajátos feladatait. Az elhatározáshoz, hogy mi legyen tehát népiskoláinkkal, belső érvek is szót kértek. A legerősebb hang az iskolafenntartás súlyos gondjából eredt. A probléma évszázados, de sohasem jelentkezett olyan heveny-módon, mint ebben a században és főként most, a református egyház másféle feladatainak előállása miatt. Az iskolafenntartás válságokat is okozó terhe a református lélek számára ismételten sürgetve felveti a végső kérdést: érdemes-e ily nagy áldozatot hozni a népiskoláért, amikor ez az egyház életében más, nem kevésbbé jelentős feladatok hátraszorítását jelenti s főként, amikor az iskola úgysem nyujtja azt a *többletet,* amiért egyedül érdemes és kell református népiskolát fenntartani.

Ez a hosszas fejtegetés csak látszólagos kitérés gondolatmenetünkből. Református népiskolai tanítástery és útmutatás éppen ennek a plusznak érdekében készül. Nem akarjuk azt mondani, hogy talán utolsó próbatétel: vajjon sikerül-e református tanítástery segítségével előteremteni azt a bizonyos, áldozatos többletet.

Eddig egyetemes érvényű református tanítástervet tanítóink nem használtak. A most készülő volna az első, minden református népiskola számára. Nem csodálatos tehát, ha nagy várakozással veszik a kezükbe: vajjon milyen lesz, jó lesz-e. A tanítástery jóságának azonban több feltétele van. Függ e jóság elsősorban a tanítóktól, akik alkalmazzák, függ az állami tanítástervtől, amelynek alapján áll elő a mienk, függ továbbá a készítők felfogásától és sok egyéb körülménytől is.

III. Megtisztelő, súlyos feladat vár arra a két emberre, akikre az egyetemes konvent elnöksége a tanítástery és útmutatás készítését bízta. Arról országos törvény rendelkezik, hogy az iskolafenntartó csak állami (országos) tanítástery alapján készíthet magának valót. Eredetit tehát nem kell alkotniok, hanem az államiból kell jó református tanítástervet készíteniök. Egyképen segítség és akadály ez a megszorítás; a szerkesztőkre azt rója, hogy tartóztassák meg magukat egyéni nézet, vélekedés beleszövésétől, de felelősségük azt is követeli tőlük, hogy, amit kialakult, tisztázott fogalomként ismernek, iktassák bele a munkába a kivetett gyárlóság helyére.

A tanítástervi útmutatás nem elméletet ad, nem tudományos igazságokat fejtegető értekezés, hanem igazolt ismeretek szakszerű felhasználásából áll egybe; ez feltétel, hogy tárgyszerűség szempontjából megbízható legyen. Ezért a szerkesztők a maguk tollát olyan tintába márthatják, amely fényes betűket festhet a tanítástervnek és útmutatásnak mintegy ötven ívére s a toll ha akadozik is, a fény mégis világít. Elsősorban *Imre Sándor* kristálytiszta neveléstani fogalmi rendszerét a népiskolai nevelésről, *Makkai Sándor* magvas megállapításait a református egyházról és vallásos nevelésről, *Ravasz László* örökszép tanításait a keresztyén hitről és világnézetről s *Révész Imre* meggyőző erejű történetszemléletét veszik kölcsön.[1]

A kéretlenül kölcsönvett szellemi értékeket a készülő munka hálából, viszonzásul közkinccsé teszi, a református mindennapi élet alkotó elemeivé tördeli szét azáltal, hogy a református gyermekek lelkét e szellemi tartalommal itatja át. A szerkesztők lelkében szent, néma tusakodás megy végbe, hogy református használatra szánt nevelői eljárás elemzésével — ha lehet — minden követelményt a Bibliából, mint egyetlen hiteles forrásból eredeztessenek, hogy összeillesszék a mai műveltségünkben kettévált keresztyén tanításokat és világi tudományos ismereteket, vagy, ami még nehezebb, hogy ezekről az ismeretekről lefejtsék azt a szürke réteget, amely „világi" humanizmus alakjában vonta be hitünk nagy igazságait. E törekvésük közben roppant nagy vigyázással ügyelnek arra, hogy az útmutatást ne tömjék tele református látásokkal, mert ezek a túlbuzgó tanítót helytelen útra vonzanák: eljárását erőltetetten teletüzdelné Isten nevének, parancsolatainak emlegetésével, ezáltal unalomig megterhelné nevelői tevékenységét, csak szavaló kálvinistákat, nem pedig cselekvő, hívő, evangéliumi lelkületű keresztyéneket nevelne; az iskola református jellegét ezzel nem lehet biztosítani.

[1] Sok hasznát látják dr. Imre Lajos, Pap Béla, dr. Soós Béla, Szele Miklós, dr. Vass Vince írásainak, kevéssé felhasználják a külföldi szakirodalom útbaigazítását s elégtétellel állapítják meg, hogy az Útmutatásban Imre Sándor sajátosan magyar nemzetnevelési rendszere a maga elegyítetlen valóságában, legalább vázlatosan, eljut azokhoz is, akik eddig csak tartalmatlan kifejezéseket hallottak erről az örök követelményről.

A református keresztyén és nemzeti nézőpontok szép egyensúlyára is gondolniok kell, hogy ne veszélyeztessék a nemzeti művelődés folyamatának egyöntetűségét, vagyis figyelembe kell venniök és el kell fogadniok az állami útmutatásból minél többet a református érdek sérelme nélkül. Ami tiszta magyar elvi álláspont, a református eszménnyel amúgy sem ellenkezik. Külön gond van arra is, hogy aprólékos útmutatással meg ne kössék a tanító kezét; jó munka nem lehetséges szabadság nélkül.

IV. Nem kétséges, hogy bárminő tanítástery és útmutatás annyit ér, amennyire avatott az a lélek, amelynek elébe teszik, hogy alkalmazza. Hasztalanul szabja meg az irányt az útmutatás, ha szellemi tulajdonság hiánya nem teszi a tanító számára hozzáférhetővé a tennivalók felismerését. Hiába küzd a többletért, ha benne nincs meg ez a „többlet", ellenben valamely meglévő tulajdonsága akadályozza a jól felfogott tennivalók megoldásában. Bizonyára nem kevés az olyan tanító, akit hiába késztetgetnénk, hogy álljon ki a megkezdett barázdából; meg kell elégednünk azzal is, hogy új irány vállalása helyett egyenesre fogja eddigi útját.

A tanítástery jósága akkor derül ki a maga teljességében, ha a református tanítóképzőkben a tanítójelöltek már ennek útmutatásait teszik magukévá pályájukra való előkészület közben. Amit most másféle, nem református gyökerű tudnivalók elsajátításával veszítenek el, működésükre nemcsak hiányt jelent, hanem gátlást is: a tanított ismeretek egy része akadályozza őket a keresztyén jellegünknek megfelelő nevelés kiformálásában. E tekintetben a helyzet javulása később is csak a nevelési tárgyak irányában remélhető. Az útmutatásnak olykor oktató hangja onnan ered, hogy a tanítástery egyöntetűséget, az irányelvekre nézve egyetértést akar a református népiskolai nevelésben kialakítani, ez azonban nem lehetséges a neveléstan fogalmainak azonos értelmezése nélkül.[2] Azokkal is törődnie kell, akik állami vagy más felekezeti intézetben kaptak oklevelet. De gondolni kell a hivatásukban lassanként elfáradókra, akik sok, korszerű nevelői gondolattal nem találkozhattak. Ezek a körülmények ma sok, református tanítóképzőbe járt tanítónk gyakorlatát bénítják, ha az új tanítástery követelményeit nézzük. Aki a pályája derekán állva eltöltődött a közömbös színezetű állami kiadványok intézkedéseivel, nem egykönnyen mozdulhat el a szilárdnak vélt alapról. A hivatása területéről kifelé haladó embert pedig aligha lehet sikerrel az új elvállalására reábírni.

Természetesen látnunk kell a kedvező lehetőségeket is. Sok tanító bizonyára eddigi eljárásának megerősítését szemléli majd a két vaskos kötetben s örömmel állapítja meg, hogy eddig is így dolgozott. A tanítók többségéről elmondható, hogy várja a felsőbb

[2] Ez az egyöntetűség még a református intézetek közt sincs meg; nem egy, magát nagyon erős reformátusnak tartott tanítóképző könnyedén vállalja el a nem református helyről érkező szakismereteket.

helyről, a maga igazi gazdájától a neki való útmutatást, mert vezérfonalat keres és igazolást is a többre törekvésében; eddig is áthatotta a felemelő gondolat, hogy emberalakító hivatásában Isten terveinek szolgálatában áll, de nem volt benne tudatos a munka: jól csinálja-e; vagy nem volt számára világos: hogyan kell feladatát végeznie.

V. Az országos tanítástery — amelynek alapján a református készül — minden iskolára kötelező. A nem állami iskolafenntartó részére irányadó, mert ennél kevesebbet sehol sem szabad tanítani, az anyagot legfeljebb át lehet rendezni vagy bővíteni. A nyolcosztályos népiskolát létesítő törvény ezt szokott módon hangsúlyozza; megállapítja, hogy a cél csak azonos lehet, az anyag is terjedelemben megegyező. Bár ez a követelmény az egyének művelődésének szilárd alapvetése érdekében érthető, azonban református tanítástery összeállítását rendkívül megnehezíti. Engedmény csak ott van, ahol az állami tanítástery üres helyet hagyott: a vallástan és egyházi ének tekintetében. Még ha nagyobb lenne is a szabadság az ismereti anyag kiválogatása dolgában, felmerül a kétség: lehet-e ugyanegy célt másféle eszközzel, művelési anyaggal szolgálni. Mindent nem lehet a módszerre bízni, amely, mert meg nem kötött részlete az egész műnek, sajátos, nekünk való szellemben is megalkotható. Ezt a szabadságot nem szabad túlbecsülnünk. Ha már egyszer elénk adatott: ezt el kell érned (cél), s ha az is megmondatott: miféle eszköz által kell elérnem (tanítási anyag), akkor a magunk céljának elérését az eszközök használatától túlságosan remélnünk nem szabad. Megnyugtat azonban a lelki szemünk elé állított, református tudatossággal dolgozó, eszményi tanító, aki a maga lelkéből olyan szellemmel gyúrja át az anyagot, hogy aki elé ezt teszi, maga is tudatos református érzületű emberré válik általa. Tehát, ha a zenekar és a zenekari mű ugyanaz is, de a karmester más. Ebben a gondolatban benne rejlik a saját útmutatás jóságának és a jó tanító rátermettségének roppant fontossága: a jó útmutatást követő jó tanító visz életet az anyagba. A lélek az, amely megelevenít. Bár az állami útmutatás az ezidőszerinti népiskolai nevelésügyi irodalomnak teljes foglalata, de, sajnálatosan, fogalmaiban nem mindig megbízható, mert több, külföldön termett neveléstan nem egybevágó hibásan értett és itthon rosszul is mondott megállapításainak gyüjteménye. A református útmutatásnak ettől a fogyatékosságtól meg kell magát szabadítania; ha ez sikerül és e szerint nevelnek majd sok magyar gyermeket, ez egymagában jogosulttá teszi *külön* református népiskolák fenntartását, mert a nevelői gondolkodás tisztulását idézi elő. A fogalmak tisztázását úgy végzi a két összeállító, hogy a nemzeti, közösségi szempont épségét nem érinti, nem szakad el az állami útmutatás célkitűzéseitől, mert belátja, hogy a nemzet tagjainak azonos alapműveltsége legfőbb biztosíték a közösség egyetértésére. Ez a részünkről felajánlott szellemi alkalmazkodás méltó ahhoz a fizikai önfeláldozáshoz, amelyet a református egyház mértéken felül vállal, azzal, hogy

az államhatalom helyett az államnak és az államért nevel hűséges állampolgárokat. Az elszakadás helyett arra fordítja erejét, hogy az országos útmutatásban találtakat megnemesítse, átalakítsa, e közben az iskola rendeltetésének megfelelő irányító elvekkel meggazdagítsa. E gazdagítás sok tekintetben újszerű feladat, mert a neveléstudomány és a református teológia kölcsönös, termékenyítő hatásban egymással még nem találkozott, magyar földön ezidőszerint az egymáshoz való viszony problematikája sincs együtt írásban.[3] A református szempont következetes érvényesítése az ismeretkörökben alig lehetséges annak a látszatnak felkeltése nélkül, hogy ez a törekvés merész visszakanyarodás a multba. Bár nyílik mód arra, hogy bibliai idézetekkel igazoljuk, támogassuk a református tanítót református vallásosan erkölcsi nevelésében, azonban az idézetek ezt az eljárást a gyakorlatban nem feltétlenül irányítják. Nem mindenik iskolai nevelő számára olyan nyilvánvaló például, hogy, mert a test a Szent Lélek temploma (I. Kor. 6: 19.), a nevelőnek ezért kell a növendékei testét gondoznia, erősítenie, a szennytől óvnia; ha ez a belátás hiányzik, a testi nevelés az iskolában könnyűszerrel másodrendű feladattá zsugorodik össze.

VI. Az új tanítástery jósága még sok más feltétel bekövetkezésétől is függ. A jó tankönyv a tanítástervnek hatalmas kiegészítője, a nyolcosztályos népiskolában a tanítónak az oktatáshoz az eleven szó mellett legerősebb eszköze; ha ilyen eszköz nincs, hiábavaló a tanító hozzáértése és buzgósága, maradandó eredmény el nem érhető, a megtartásra kijelölt ismeretek megerősítés híján kihullanak a lélekből. Elég az olvasókönyvre gondolni, amely a világnézeti nevelés egyik fő erőssége. Ide tartoznak a jól használható segédkönyvek a tanító kezében: nyelvi ismereti, számolási, olvasmány-gyüjtemény, történelmi képeskönyv a református példák, adatok tárával.

Minthogy a már működő tanítók elveszítették a tanítóvá nevelődés folyamatában a tanítástery és útmutatás tanításainak átélését, tőlük csak abban az esetben várhatunk jó munkát, ha alkalmat adunk nekik a veszteség pótlására továbbképző tanfolyamok, gyakori szakértekezletek tartásával. Sőt szükség lenne arra is, hogy az útmutatás gondolatait — a nevelői tevékenység sok-sok mozzanatában szemléltetve — vezérkönyvekben fejtegessük; ilyeneket a nem református eredetű, nagyon elterjedt, szakszerűség tekintetében nem kifogástalan, a mi fogalmainkkal ellentétben álló irodalom ellensúlyozása, hátraszorítása miatt is szerkeszteni kell.

A jó tanító a jó tanítástervet sem tudja sikerrel alkalmazni, ha iskolája nincs törvényes mértékben felszerelve; ennek a zsinórmértéke a Szolgálati Pragmatikában található. Nagy önámítás volna magunkkal elhitetni, hogy a felszerelést a tanító nevelői

[3] E hiány eltüntetésére hivatott a Katechétika ígért és várt megjelenése Imre Lajos tollából.

gondolkodása és lelkessége pótolhatja. Ahol még tábla sincs, nemhogy Magyarország térképe, ott jó munkát nem érdemes követelni, mint ahogy nem lehet gyakorlati oktatást végezni gazdasági gyakorló-terület nélkül.

A tanítástery magas célt jelöl ki, ennek megvalósítása sok külső tényezőtől is függ. Kedvező körülmények nélkül a cél megközelítése is kétséges. Első helyen áll az a kérdés: vajjon hány növendéket kell a tanítónak egy teremben nevelnie. Az egyéni nevelés, amely minden növendékhez való alkalmazkodást kíván, közepes létszámú növendéksereg együtt-foglalkoztatását feltételezi; nagy tömegekben az oktatás sikere mindig kétséges, tehát a tanítástery célravezető alkalmazása is. Ehhez vegyük hozzá, hogy sok tanítónak heti 68 félórát kell majd dolgoznia, nyolccal többet, mint az állami tanítónak, megérdemli tehát a nehéz munkájában szükséges támogatást: az osztálytermek zsúfoltságának megszüntetését. De még ennél is nagyobb jelentőségű kérdés: vajjon a családi nevelés hogyan támogatja az iskola nevelő munkáját. Közönséges tapasztalat, hogy a családi és iskolai nevelés hatása nem egyirányú, a családi környezetből hiányzik az, ami erősítené az iskolában kapott testi és szellemi fejlesztő hatásokat. Amíg a szülők nevelői gondolkodása olyan fogyatékos marad, amilyen most: az iskolai nevelés sikertelenségének legáltalánosabb oka ezután is a családi hajlék s nem a tanítástery meg a tanító lesz.

Az egyházmegyei népiskolafelügyelet legfőbb feladata ezután sokáig az lesz, hogy a tanítástery és útmutatás alkalmazása az iskola életébe zökkenő nélkül menjen át. A feladat nem teljesíthetetlen, mert az útmutatás nemsokára ugyanazt kívánja a tanítótól és a tanítónak az iskolai élet mindenik részletét átfogó nevelésétől, amit az egy évvel ezelőtt kiadott Felügyeleti Szabályzat: Imre Sándor nevelői gondolatainak hűséges szolgálatát. A kettőnek szerencsés találkozásából a tanítói minősítés egységes mértéke is inkább kialakulhat.

VII. A tanítástervnek az iskola életébe való átültetését a közoktatásügyi kormányzat engedélyezi. Remélhető, hogy a felsőbb hely bírálata elvállal néhány jelentősnek tetsző változtatást az országos terven, amilyen például a beszéd- és értelemgyakorlat tantárgy ajánlott új neve: Beszélgetés; ez a módosítás talán még követésre is méltó. Hogy a munka igazában mennyit ér: majd a tanítók gyakorlatából tűnik ki; ez majd feltárja azt is, hogy a tanítók hogyan értelmezték önmaguknak, hogyan értették meg a szándékokat, hogyan fogták fel mindazt, ami ilyen munkában is csak a sorok közt lelhető fel; megmutatja a tanítástervnek bizonyára nem egy fogyatkozását is. Értékét az láttatja meg: hogyan tudták a tanítók sajátos viszonyaik közt alkalmazni, mert mindegyik református népiskola csak így töltheti be rendeltetését a maga helyén.

Nem csupán a szakemberek, hanem a református társadalom érdeke is az, hogy ez a tanítástery a nevelői eljárásban ma tapasz-

talható bolyongás megszüntetésére eléggé alkalmas legyen s legyen elég jó arra, hogy útmutatásait elfogadva a tanítók iskoláikat lélek szerint is református jellegűvé tegyék és ne csupán a címe legyen az. Csak így viszonozhatják azt a hősi áldozatot, amelyet a társadalom vállal az iskolák anyagi biztosításáért. A legfőbb eredmény tehát abban jelentkeznék, ha e terv alapján a tanítóknak sikerül iskoláikban azt a nevelési többletet elérniök, amely nem az ismeretek nagyobb mennyiségében, hanem a tiszta nevelői céltudatossággal végzett nevelői tevékenység minőségében: a nevelés keresztyén szellemében nyilatkozik.

Juhász Béla

Széljegyzetek

Hány hét a világ? Sokan csodálkoznak, hogy Japán hosszú háborúra számít. Villámdiadalainak hatása alatt valóban összeroppant eddig minden ellenállás, de a japánok hidegen gondolkoznak. Ők magasra értékelik az ellenség lelkierejét és nem hiszik, hogy fegyverletételre kerüljön a sor a főerősségek lerombolása előtt. Ilyen főerősség kettő van. Egyik az egymás hátának támaszkodó Szovjet és Kína. Ez a tömb be van kerítve, összekötő része a külvilág felé elég széles két helyen is, de nehezen hozzáférhető. Az északi Jeges-tengeren át repülőgépen lehetne közlekedni Amerika felől. Viziúton Norvégiában leskelődnek a német, a Vladivosztok felé vezető úton a japán búvárhajók. Délről a kínai-szovjet-tömböt Törökországtól Indiáig terjedő széles résen át lehet megközelíteni, de az utak Perzsián, Indián át kényelmetlen hegyi hágókon át haladnak, s e vonalak számát is egyre-másra csökkenti a japán előnyomulás. Ugyanezzel fenyegetik a tengelyhatalmak afrikai előnyomulása az Egyiptomon át vivő utat. Óriási távolságok és nagy akadályok állnak itt a japánok előtt. Ezek leküzdése nagy időbe kerül, ha t. i. az ellenség lelkiereje meg nem törik a szakadatlan pörölycsapások alatt. Kiszámíthatatlan természetesen az ellenség összeomlásának időpontja. Gyöngeségére vall, hogy a kínálkozó román ellenkormány megalakulását nem engedélyezte. Ez vagy azt jelenti, hogy nem akarják eltorlaszolni a béke útját, vagy azt, hogy kénytelenek voltak egész Romániát a szovjet étvágyának csalétkül mutogatni — persze illő távolságból. Egyelőre dühöng a harc és legalább a Homerosra emlékeztető szócsaták terén bámulatos az ellenség heve és szívóssága. — A körülzárt tömbtől elkülönítve áll a másik, mely Amerikából és Angliából áll. Míg az előbbi tömbnél a főerősséget támadják a tengelycsapatok Oroszországban és Kínában, addig e másik tömb ellen még csak a gyarmatokban folyik a harc. Európai szemmel óriási a japánok térnyerése. Négymillió négyszögkilométernyi földet foglaltak el, az egész Hátsó-Indiát és Sziget-Indiát, Európa felét megközelítő területet. De a főtömb

megtámadása előtt esedékes még Elő-India és Ausztrália elfoglalása: közel tizennégymillió négyszögkilométernyi terület. — Afrikáról nem is beszélve. Ezeken erősebb ellenállásra és nagyobb utánpótlási nehézségekre kell számítania Japánnak, mint az inkább kézügybe esett eddigi hódításokban. A szállítási nehézségeken kívül figyelembe kell venni azt is, hogy az angol-amerikai hajóhad annyi kudarc után megkísérelheti a szállítóhajók megtámadását a Japántól Ausztráliáig és Elő-Indiáig vezető sok ezer km-nyi útvonalon. Csak ezek után a hosszú időt követelő operációk után kerülhet a sor a főtámadásra Amerika ellen. Így kell képzelnünk a valóban grandiózus japáni haditervet, így érthetjük meg az ő józanságukat, amely a nagy diadalok dacára még hosszú háborúval számol.

A kritika akkor is kellemetlen, amikor a legjobb akarattal figyelmeztet hibáinkra. Szükséges-e megtoldani kellemetlenségét gyűlölködéssel és durvasággal? Fájdalommal látjuk, hogy igen előkelő lapokban a politikai szenvedély szépirodalmi és tudományos térre csapva, erre a súlyos hibára ragadja a kritikusokat. Igazán tehetséges íróktól egyszerűen megtagadják az írói nevet, a kifigurázás eszközéül jogosnak vélik a testi fogyatkozásra tett célzást, és itt, Magyarország kellős közepén, ahol annyian szavaltak nemrégiben Széchenyiről, megfeledkeznek Széchenyi híres mondásáról: mi, magyarok, oly kevesen vagyunk, hogy még az apagyilkosnak is kegyelmeznünk kellene, — megfeledkeznek arról, hogy éppen ma ilyen szomorúan aktuális ez a keserves igazság, és a névmagyarosítás előtti név fölhánytorgatásával mintegy kiebrudalni akarnak a magyarság soraiból olyanokat, akiknek eszük ágába sem jut, hogy tőlünk elszakadjanak. Hová vezet ez a féktelenség?

Fenesi Zoltán

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

CSAPODI CSABA: ESZTERHÁZY MIKLÓS NÁDOR. 1583—1645. (Magyar Életrajzok. Szerkeszti Szekfü Gyula. Budapest, Franklin Társulat.)

Szekfü Gyula avatott szerkesztésében Magyar Életrajzok címmel sorozat indult meg, amely a haladó idővel mind messzebbre távozó nagyjainkat kívánja közelebb hozni a mai magyarsághoz. Szenvedélyektől fűtött, tragikus ellentétek közt hányódó korszak robusztus alakja lép e kötetből elénk, veszedelmes korszak súlyos kétségektől tépett magyarjai elé. Csapodi Csaba Eszterházy Miklósnak, a XVII. század nagy nádorának életrajzát írta meg. A körülmények, amelyek között Eszterházy élt, a problémák, amelyek gyötörték, mások voltak, mint a mi életünk körülményei, s a problémák, amelyeknek megoldásáért jövendő magyar nemzedékek bennünket tesznek majd felelőssé. És mégis lehetetlen érzéketlenül átsiklanunk a XVII. század rég multtá vált ellentéteit magába záró magyar élet kétségei felett. Ha igen távol is vannak tőlünk e problémák, mégis a mienknek érezzük azokat, egzisztenciális magyar problémáknak. És ugyanaz a melegség önti el szívünket, mintha élő kortársunkról állapíthatnánk meg, amit a nádorról tudunk, hogy „igaz, tökéletes, hű magyar" volt. Kétségtelen, hogy ebben Eszterházy Miklósnak annyi évszázad távolából is lenyügöző egyénisége mellett, az eszméit interpretáló, alakját emberi közelségbe hozó életrajz kvalitásainak is része van. A szerző jól ismeri és előljáróban az olvasó számára fel is vázolja az életrajzírás nehézségeit. Minden olvasója elismeréssel fogja megállapítani, hogy komolyan igyekezett az akadályokat leküzdeni. Alig lehet hibául felróni, hogy ez nem mindig sikerült neki egészen. Természetes, hogy Eszterházy Miklós alakja előtérben áll; itt-ott azonban úgy érezzük, hogy a kelleténél jobban emeli ki a szerző a nádor szenvedélyektől fűtött cselekedeteinek jelentőségét. Bethlen Gábor alakját túlságosan sötétre árnyékolta, hogy Eszterházy Miklós annál fényesebben álljon előttünk. A protestáns magyarság problémáiról pedig olyan hidegen beszél, mintha csillagászként a messzeségbe vesző bolygók pályáját figyelné. S ez annyival feltűnőbb, mert Eszterházy egyéniségének kibontakozását, „a bízó és optimista fiatal főúrból keserűségét félelmetes kirobbanásokban kiöntő nádorrá" válását mély emberi megértéssel, őszinte átéléssel rajzolta meg. E szép kis életrajz után méltán várjuk a szerzőtől, hogy történetírói képességeit az ismeretlen levéltári anyag feltárásával és részletproblémák felkutatásával, nagyszabású Eszterházy-monografiával tegye próbára.

Kring Miklós

KÖDLOVAGOK. (Irói arcképek. Szerkesztette *Thurzó Gábor*. — Szent István Társulat kiadása.)

Újabb irodalmunk tünetei között a megfigyelők az első helyek egyikén szokták említeni az *essayizmust*, egy feltétlenül irodalmivá érett és gyakran lírai ihletésű, másodlagosnak mondható műfaj nemzedéket jellemző, általános kivirágzását. Az előttünk fekvő tanulmánykötet végső elemzésben szintén ennek köszönheti létét: ösztönző és új életet akaró mult, bizonyságtevő és igazolást kereső jelen találkoznak benne. Olyan terjedelmű kötetben, melyben elfér egy irodalomtörténeti korszak oknyomozó monográfiája, tizennégy tollból elénk rajzolódik tizenkilenc író arcképe. *Ködlovagok:* ez a gyüjtőfogalom jelzi alkati rokonságukat és a „tegnap" szóban van meghatározva időbeli helyük.

Tegnap alatt a szellem emberei a világháborúval lezáródó és valahol a századforduló táján kezdődő, Thomas Mann

varázshegyének klímájával átitatott korszakot értik. A művészi alkotások alaphangjának közös volta kétségtelenül olyan egységet ad egy ilyen korszaknak, hogy szinte nem is napnak érzi már az ízek kémiájára rájött utókor, hanem csak „múló pillanat"-nak, a divatos kínai író, Lyn Ju Tang történelmi kivetítésével élve, vagy talán annál is tartalomnélkülibb prousti idő-kristálynak.

Ezek a lebegő elvontságok érzékeltetik legjobban azt a tudomány ellenében született ihletet és tendenciát, melynek jegyében a Ködlovagok kötete született. Nem tudósok demonstrálnak benne közös munkával, dolgozva egy a századelő koncepciójára emlékeztető tudományos piramison, inkább egy nagyarányú írói önképzőkör — távol a szó minden peiorativ jelentésétől — fog össze benne, hogy közös nyelvet dolgozzon ki magának, ha úgy tetszik, egyfajta tolvajnyelvet, melynek szófordulatai azonban épp annyira nyílt titkok, mint azé a másik populárisabbé is, melyet nem vettek ugyan fel a szótárakba, de alvilági tenyészettel minden iskolás ápolás nélkül is terjed.

Mert a tanulmányok szerzői közt alig van egyműfajú essay-író. Legnagyobb részük belletrista és ha essayizmusukat valaki körül akarná írni, azt mondhatná, hogy a mesterség tisztelete és szeretete. Legtöbben úgy jutottak el az irodalmi jelenségek vizsgálatához és ábrázolásához, hogy kivetítették saját problémáikat objektív síkba, vagy belső tendenciák számára modellt kerestek, akin keresztül szenvtelenné érik a manifesztum. Márai Sándor előszava különben nyílt kifejezése a lappangó mondanivalónak, apológiája annak az írótípusnak, mely szándékos vagy önkénytelen magábazárkózása által egyedül maradt a nagy közönségben és gyakran eltűnt a mult süllyesztőjében. A ködlovagok közül igen sokat utalt a köztudat az elefántcsonttoronyba, melynek látványa az írástudók árulása le nem zárható vitájának feliratát könnyen változtathatja át az „írástudók hűségévé".

A ködlovagok egy része „don-quijotei" útján kétségtelenül elveszett a ködben, de hogy lényük értékes része nem kallódott el, hogy az utókor kutatói elindulnak nyomaikon, *hűségük* mellett bizonyít. Mert kik voltak ezek a ködlovagok? Egy irodalmi nemzedék, mely a jelenlegi írói gárdával az apa-fiúi viszonyt tartja. A nemzeti klasszicizmus letéteményeseitől már őket is két őrségváltás választotta el Az, ami Reviczkyben, Komjáthyban, Tolnay Lajosban, Zilahy Károlyban, Gozsduban, Justh Zsigmondban stb. mint világnézeti nyugtalanság, új nézőpont keresése, átértékelési szenvedély, tájékozódó ösztön, témagazdagítás és témaforradalom, egy szóval mint *modernség* jelentkezik, sokszor rögösen és egybefolyó, színtelen masszában, igen gyakran csak a jószándék sürgető hevével, az a ködlovagokban éretté, differenciálttá, színpompássá, árnyaltá, művészivé válik. Irjuk ide névsorukat, úgy ahogy a kötetben egymás után következnek, a születési évszámok láncára fűzve: Ambrus Zoltán, Gárdonyi Géza, Cholnoky Viktor, Andor József, Jovik Károly, Zuboly, Harsányi Kálmán, Szini Gyula, Tormay Cecilia, Krúdy Gyula, Cholnoky László, Kaffka Margit, Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Csáth Géza, Karinthy Frigyes, Török Gyula. Első pillantásra a névsor elég önkényesnek látszik. Bizonyára világnézeti szempontok okolják meg, hogy kimaradt Bródy Sándor vagy Somlyó Zoltán, kiknek alkati rokonsága a ködlovagokkal kétségtelen, másrészt a felsorolt lista néhány tagját csak igen vékony szálak kötik az együtteshez. De túlságosan messzire vezetne felfejteni annak a gazdag szövedéknek szálait, mely magában foglalja a háború előtti irodalmat. Csak egy megjegyzést: kimaradt Ady Endre, nem tévedésből, még kevésbbé rossz szándékból; ködlovagok és ügyes élnitudók között ő képviselte az átütő erejű zsenit, aki nem fér el kortársai kategóriáiban. Babits irodalomtörténete is

mint a világköltészet utolsó nagy népszerű lírikusáról emlékezik meg róla.

A kötet szerzői közt a szerkesztő katolikus tanulmányíróink legjobbjait vonultatta fel. Figyelemre méltó, mennyi fiatal író van köztük. A hivatásos tudomány vendégeként szereplő *Brisits Frigyest*, *Sik Sándort* és *Várkonyi Nándort* vagy a nemes értelemben vett újságírásból indult *Illés Endrét* és *Szabó Zoltánt* kivéve általában annak az írói csoportnak tagjai, melynek egyrésze mint szépíró is bemutatkozott a tavaly megjelent *Magyar Irodalmi Almanach*ban. Velük kapcsolatban utalt Szerb Antal új íróink biedermeier jellegére. Annak fenntartásával, hogy tanulmányaikban nem teljes írói méltatásra törekedtek, csupán a ködlovagság kielemzésére, ki kell emelnünk *Sőtér Istvánt*, aki a kötet legszintétikusabb tanulmányát írta; *Rónay Györgyöt*, a költők belső formájába magát legjobban beleélő esztétát, az élesen elemző, lélektani érdeklődésű *Lovass Gyulát*, aki legfilológusabban uralkodik anyagán; a szempontokban gazdag, kereken szerkesztő *Makay Gusztávot;* a frappánsul idéző *Kéry Lászlót*. Az egész kötet emelkedett írói hangját jellemezze két mondat *Thurzó Gábor* Szini Gyula-essayéből: „Makabreszk, bágyadt céltalanság lepi be hőseit és meséit — a szép élet nagy ábrándjában élnek. Cselekedeteik egy elegáns hívásnak engedelmeskednek, s regényeinek alaprajza koreográfia, melyet hősei, hősnői tündéri graciózussággal, merev, de csodálatos mosollyal lejtenek a szecesszió pompeji-vörösei, ezüstjei között, mint Anna Pavlovna egy Bakst-díszletben."

Vajda Endre.

ILLÉS ENDRE: ZSUZSA. (Budapest, 1942. Franklin.)

A lélektani elbeszélés veszedelmes műfaj, — az elbeszélés könnyen kivetkezik műfaji tisztaságából, formája eltolódik a regény vagy a regényes tanulmány felé. Színpadiassága elvész, tömörsége feloldódik, feszültsége s megoldhatatlansága békülékeny okoskodásba satnyul. Illés „Zsuzsá"-ja leplezetlenül lélektani beszélysornak készült, mint alcíme is mutatja (Vázlatok egy női archoz), de szerzője alaposan felkészült a műfaj veszedelmei ellen. Csak érdeklődése lélektani, csak gondolkodása elmélyülten elemző; ábrázolásmódja következetesen megjelenítő, irálya, szerkesztésmódja csupa tömörség, nagyvonalúság. Beszélyei nem bíznak semmit az olvasó képzeletére, nem „kiszakított életdarabok", nem érezzük szükségét semmiféle előzménynek és nem sejtünk folytatást, mint ahogy a csiszolt ékkő köré sem képzeljük el poros, sáros, agyagos, meszes, sziklás lelőhelyét.

Elbeszéléseiből hiányzik minden személyes, valló, leleplező elem, az olvasóban fel sem merül az „élmény és mű" viszonyának kérdése: meglepődve tapasztalja, hogy a műélvezethez elég maga a mű is. Az elbeszélések lélektani jellegében sincs semmi szándéka annak, hogy „feltárja az élet mélységeit": e beszélyek nem törődnek a költészet előzményeivel, hanem azt keresik, ami kipárolható az életből, ami több az életnél, magát a költészetet. A beszélyek Zsuzsái, Editjei, Juditjai nem igazi női fajképek, nincs közük az újkori nő ilyen vagy amolyan voltához; azért érdeklődünk irántuk, mert megjelenésüket fölényes íróművészet vezeti be, sorsukat a legalkalmasabban megszerkesztett helyzetben, a legjobban kiválasztott szavakkal képzelteti el velünk írójuk. A költészet által élnek, igazságuk költői igazság.

A szerző teljes tudatossággal tér el a valóság-ábrázolás hóbortjától s szinte hitvallás e kötete a költőiség, az elegyítetlen irodalmi eszközök mellett. Éppen ezért bátran él a valósággal, mint nyersanyaggal. A valószerűség így csak annyi szerepet játszik művészetében, mint Baudelaire hibátlan költészetében egy-egy meghökkentő köznapi szó. Bár e téren néha túllő a célon, — kötetének ez

az egyetlen hibája. Közönye a nyersanyag iránt, érdektelensége mindazzal szemben, ami nem tartozik szorosan megoldandó művészi kérdéseihez, olyan fokú, hogy észre sem vette, milyen ellenszenves környezetet választott elbeszélései számára. Mint ahogy az irodalom egy korszakában az írói mondanivalók természetes környezete a nagyvárosok szennyvízlevezető csatornája volt vagy az istálló, úgy mozognak hősei csak villákban, futtatásokon, galamblövészeteken s egyetlen közlekedési eszközük az álomszerű sebességű gépkocsi, italuk a „Manhattan", illatszerük a „Molineux cinq". Ez a vaskos előkelőség beszélyei művészi értékén nem változtat, de nehezebbé teszi élvezetükhöz az útat s néha gúnyolódásnak hat. De érdemes Horkayné olvasmányait, Pekár világfiait kigúnyolni?

A „Zsuzsa" közreadásával régi adósságát törlesztette le írója, ki első kötete előtt rég beérkezett már. Ám új adósságot is csinált: a beszélyíró Illés fokozott igényeket keltett a színdarabíró Illéssel szemben.

Bóka László.

THURZÓ GÁBOR: A TINTAHAL. — Nyolc elbeszélés. — Balassi Bálint könyvtár. 5. szám. — 92 l.

Thurzó Gábornak ebben a kötetben megjelent novelláit az kapcsolja össze, hogy valamennyiben fontos szerephez jut a gyermek. Ahol a látszólagos főszereplő felnőtt ember, azt is a gyermek szemén keresztül láttatja meg az olvasóval. A fontos itt éppen ez a látás és fontos a gyermeki lélek bemutatása.

Thurzó elbeszéléseinek közös témája tehát — a mottóul vett rilkei idézet szavaival — a gyermeklélek vadona. A vadakkal teli őserdőt akarja bemutatni a nélkül, hogy útat vágna benne. Talán ezért van, hogy legtöbb írásában valami szorongásos érzés bujkál. Legjobban megvan ez — sőt központivá lesz — a kötet címét adó *A tintahal* című elbeszélésben. Hogy a kötet címéül is ezt választotta, talán azt jelenti, hogy a szerző ezt tartja a nyolc közül a legjobbnak. Ha így van, nem osztjuk ezt a felfogást. Maga a *tintahal*, mint szimbolum, nem a legsikerültebb, mert hiszen azt az embert hasonlítják a tintahalhoz, aki zavaros helyzetet teremt maga körül, hogy azután abban elmenekülhessen. Itt azonban az a fóbiás komplexus, ami a leleplezett gyilkossági kísérlet nyomán a kisfiúban kialakul, nem a zavarosban menekülő tintahal által, hanem valami kocsonyástestű, hideg és nyálkás állat érintése által keltett testi érzéshez hasonlít.

Nagyon sivár az *Árvák* amorális gyermekvilága, érdekes a *Kifosztjuk Lujza nénit* kétféle igazságának a gyermeklélekben történő kettéhasadása, korai tapasztalatok nyomában járó kiábrándulás és csömör az *Új bor* és a *Flerimonda* mélyen átélt, finoman kifejezett tárgyai. Egyetlen elbeszélése, amelyben, ha szerepel is gyermek, de a lélektani megvilágítás sugarai egy felnőttre irányulnak, a kleptomániás német nevelőnő különös története *(Trauti kisasszony)*.

Thurzó igen szerencsésen el tudja kapni a gyermek serdülőkori rügyfejlődésének egy-egy szerencsés mozzanatát és erős lencsén át vetíti elénk. Minden sorában benne remeg a titkokat rejtő gyermek erősen érzelmi idegélete, ő maga, írása azonban nem válik érzelmessé. Van benne valami sejtelmesség, ez kifejezésre jut stílusában is és nagyon jól illik tudatalatti mélységekben járó felfedező útjához.

Thurzó Gábornak van egyéni meglátása és stílusa. Néha több, mint amennyit teljesen és egészen kifejezni tudna. Ez a többlet azonban szerencsés oldalon mutatkozik és minden reményt megad arra, hogy az író fejlődni fog és eszközeiben is utóléri feltörekvő mondanivalóinak zsúfolt világát.

Szabó Richárd.

REGÉNYÍRÓNŐK. (BOHUNICZKY SZEFI: HÁROM ÉV. Franklin Társulat. — BECZÁSSY JUDIT: A CSODA.

Singer és Wolfner. — SZEBEN KLÁRA: KÜLÖNÖS UTAZÁS. (Officina kiadása.)

A gombamódra tenyésző regénytermésnek jelentős része nőíróink tollából kerül napvilágra. Mintha ebben a hemzsegő tülekedésben nem akarnának elmaradni a férfiaktól. S ha nem is előzik meg őket, lépést tartanak velük tehetségük érvényesítésében, írni tudásban s abban az eleven képmutogató kedvben, hogy a társadalom és egyéni élet sokoldalúságát kifejezzék.

A három regényírónő közül Bohuniczky Szefi a legerőteljesebb tehetség. Női egyénisége nem ellágyulásban, érzelmek és érzékenységek feltárásában mutatkozik, hanem a külsőségek: környezetrajz aprólékosságai, ételek, ruhák, házi szokások élénk és sokszínű halmozásában. Ebben nagy és egyéni. Az aprólékosságot hatványra emeli, még sem terjengős vagy unalmas. Valami bőség ömlik át regényén, szinte Móricz Zsigmond-i méretekben. Van arányérzéke, kellő helyen és időpontban tudja összefogni a felhalmozott gazdagító és díszítő elemeket, úgyhogy sohasem válnak ezek henye öncéllá.

A műnek külső váza egy házasság első három éve, az iparos családból fölfelé törő orvos sikeres életútjának részlete. A férj nem válogatós az eszközökben, mindennapi törtető ember, aki a kisváros vezetőinek érdekszövevényében jól megállja helyét, kierőszakolja tekintélybeli és anyagi emelkedését. A regény tulajdonképpeni tárgya a fínomabb lelkű feleség elfojtott ellenérzése urának erkölcsi gátlástalanságával szemben. Különböző világból érkeznek: a férfi alsóbb társadalmi rétegből, a nő felsőbből, földbirtokos családból. Lelkialkatuk is e szerint fejlődött, a férfié durvább szövésű, erősebb, a nőé fínomabb, gyengébb. E kétféle elemnek küzdelme alkotja a regényt. Különbözőségük csak a testi szerelemben olvad fel s válik eggyé. A asszony sem elpuhult, túlfinomult és kultúrált nőtípus, tanyai levegőn nevelkedett, de küzdelmében, — melyet szótlanul, kitörések nélkül folytat törtető, hűtlenkedő férje ellen — gyengébb a férfinél. Megalkuszik a körülményekkel, nem hagyja ott urát. Az író hangsúlya a nőre esik, őt teszi főszeméllyé részletező, árnyékoló tolla. Valóban jól megrajzolt alak s a mellékszereplők is élőek, bár nem a jellemzésben vagy cselekménysűrítésben van legfőbb ereje Bohuniczky Szefinek. Magda egyéniségét, férjéhez való viszonyát, ebből származó lelki harcát mélyebbről, szélesebb alapon lehetett volna felkutatni. Kifejteni előttünk, hogyan, mivel tudja ez a törtető, durvább alkotású férfi annyira magához láncolni értékes asszonyát? Igy csak a nemiség marad magyarázatul. Az a közhely, hogy a nőt ösztönei irányítják és nyügözik le. Ebben a feltevésben Magdának ezt a vonását feltűnőbbé, rikítóbbá tehette volna az író. Módszere: a már kialakultról, a felületről lefelé haladni mélyebb lelkirétegekbe. Tiszteljük eszközeit. Sokféle módon lehet értékes írást teremteni s Bohuniczky Szefi művésze mesterségének. Mutatják a Három év jellegzetes tulajdonságai.

Beczássy Judit A Csoda című regénye — ellentétben Bohuniczky Szefi művével — belső mivoltában nevezhető nőiesnek. Lágy, érzelmes, könnyű, szórakoztató regény átlagolvasók számára. Jószándékú, igénytelen alkotás. Ha értéke nincs is, létjogosultsága megvan: sok egyszerű lélek szomjazza az ilyenfajta érzelmes regényt. Női lelket boncol, mint az előbbi, de csak egy síkba, a szerelem irányába beállítva s csak a felületen. Annyi értéke van a főszereplő Paulának, amennyit az író lehel belé önmagából. Nincs önálló léte, csak kölcsönzött. Különben teljes rokonszenvünket, tiszteletünket, sőt részvétünket — bírja lelki gátlásokkal megkötözött lénye. Ezer szerencse, hogy a magányos, tragikus sorstól megváltja a „Csoda" — szerelmes csók alakjában. Ettől megolvad a német-francia-szakos tanárnő lelkére ráfagyott jégréteg: egyik tanártársa iránti titkolt s elfojtott érzéseinek szabad folyást enged. A

férfi is felmelegszik s a cselekvés terére lép: nyilatkozik. Az elfojtott s végül is kitörő szerelem a regény kerete. Amit bekeretez, abban van: tátrai tél, karácsony, egy kis eldugott kápolna a behavazott fenyők aljában, síelés, ródlizás, tánc és — szerelem. Kell-e még több az olvasó bűvöléséhez? Úgy hisszük, ennyi elég.

Szeben Klára Különös utazás-a, valóban különös. Különös benne az író merészsége, felületes könnyedsége és magabiztonsága, amellyel a legkülönbözőbb dolgokat hevenyében összetákolja s ezzel elintézettnek véli. Kalandregény akar lenni irodalmasított formában, de csak a szándék látható ez utóbbira nézve, az eredmény csekély. Csak a kaland maradt meg, az irodalom hiányzik. A regény nemesebb része: hogyan változott a méltóságos orvostanár rideg, merev tekintélyből egyszerű, boldog emberré egy véletlen folytán, mely eltéríti útjából rövid ideig tartó, hegyvidéki pihenésre? Valószínűtlenségek halmozása ez a könyv, minden Deus ex machina-ként történik benne. Emberek, történések, helyzetek össze-visszazsúfolása, jól-rosszul sikerült összedobálása csúfolja meg a nemesebb szándékot. Érdekes, különös és kalandos akart lenni az író. Sajnos, csak a legutóbbit érte el, ezt is meglehetős unalmas formában. Emberi sorsokról alig beszélhetünk műve ismertetésénél. Bábok vannak könyve lapjain, akiket különös fintor közben rángat ide-oda. Legszánandóbb a főszereplő, ez a merev, de belül puhány bábalak. Stílusából sejtjük, hogy a groteszk elemet akarta hangsúlyozni Szeben Klára, de ez a törekvése sem meggyőző, csak félszeg mozdulat. Mindamellett hangjában van valami figyelemre méltó burleszk-komikai vonás, aminek hasznát veheti, ha majd az írás iránti alázattal, megbecsüléssel, s több felkészültséggel fog nyúlni a tollhoz.

Debreczeny Lilla.

MOLLINARY GIZELLA: BETELT A FÖLD HAMISSÁGGAL (Grill kiad.).

A magyar írói önéletrajzok közül időrendbeli legfrissebb volta folytán az érdeklődés előterében Mollináry Gizella munkája áll. Elődeinek gazdag sora — hogy csak a háború utáni irodalom néhány kiemelkedő memoárját említsük: Herczeg Ferenc, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, Kassák Lajos, Remenyik Zsigmond, Németh László, Veres Péter, Illyés Gyula — azt bizonyítja, hogy sajátos külső körülmények és belső szükségszerűség indokolják és kívánják a sűrűbbé vált termést. Közrejátszik ebben bizonyára az a tény is, melyet a műfajok elirodalmiasodásának lehetne nevezni. A tényközlő gondosság mellett egyre határozottabban érvényesül a forma igénye: az író ne csak azt érezze elsőrendű művészi feladatnak, mikor a fikció sugalmának enged, hanem az élet hiteles adatait is a műalkotás törvényei szerint láttassa, belső elmélyítéssel és kidolgozott felületi plasztikával. Az úttörők példája egyre több követőt vonzott és nem véletlen, hogy a huszadik század regényműfajának egyik legfontosabb ága az emlékezésből hajtott ki. „Költészet és Valóság" fínom egybeszövése vonta meg a határt az emlékezések és önéletrajz valamikor közös műfaja közt, hogy ugyanakkor újra egybemossa — megadva a végső jelleget az önmagába tekintő és a saját tükröződésében a mind tágabb környezetet láttató, művészi autobiografiának.

Mollináry könyve is ebbe a műfajba tartozik. Úgy viszonylik — mondjuk — a *saint-simoni* emlékezésekhez, mint az époszhoz a regény. Nem az „egész közösség életére kiható fontos eseményen" van benne a hangsúly, hanem a belső történésen. Műve egy fiatal leány tizennégytől húszig terjedő éveit foglalja magába s azzal lehetne jellemezni: az eszmélés története. (Az első tizennégy esztendőről ugyancsak két kötet terjedelemben számolt be a mult év könyvnapjának egyik legnagyobb feltűnést keltett könyve: *Betévedt Európába.* Úgy tudjuk, az írónőnek szándékában áll emlékezéseit tovább

folytatni. Az egyes részek zártságát az élet nagy ritmusának hullámhegyei és völgyei adják meg: egy születés, egy halál, egy gyermek...).

Elsősorban tartalmával hívja fel magára a figyelmet. A miliő, melyet ábrázol, sokszor a meglepetés erejével hat. Irodalmunkban már a tizenhatodik század óta figyelemmel lehet kísérni azokat a legtöbbször önkénytelen tágító tendenciákat, melyek megóvták attól, hogy egyetlen osztály magamegmutatásának lehessen tekinteni. A nemesi vonal mellett ott húzódott állandóan egy népi, a polgári mellett egy proletár, s utolsó éveinkben a nemzeti mellett egy nemzetiségi. A *Betévedt Európába* és *Betelt a föld hamisággal* az adatok hatalmas tömege által válik megdöbbentővé. Horvátországból a millénium idején felkerül Budapestre egy könnyűvérű leány, aki itt ad életet gyermekének, a könyv szerzőjének. Husz hányatott év pereg le aztán 1300 oldalon. A törvénytelen gyermek élete, otthon és nevelőszülőknél, füstös kávémérésekben, csapszékekben és lacikonyhákon, rendőrök és betörők közt, falun és Pestkörnyéken, lelencházakban, kórházakban, patronázsban, szanatóriumban, utcán és kaszárnyákban, kizsákmányoló vagy erőszakos cselédgazdáknál, műhelyekben és a perifériák szeméttelepén. Közben az egyéni élet sokszor hátborzongató válságai: a kurtizánok tündöklését és nyomorát anyja életén keresztül szemlélő gyermek küzdelme a fennmaradásért, sokszor irányítás nélkül, az erkölcsi értékek relativitásának szörnyű hipnózisában, görcsösen ragaszkodva a magasabb életet jelentő költészethez, haláltáncszerű szerelmekben vergődve, eltévedt pillangóként a mocsár felett, az elbukásig. S mindezen felül a háború rajza, melynek forgószele betölti az utolsó kötetet.

Az íródeákok sorsa, a könyvek közmondásos fátuma mindig bizonytalan. Vajjon eljut-e a *Társadalmi Felelősség* kezébe, ahová kétségtelenül címezve van? Vagy megmarad lenyügöző költeménynek? Mert annak is lehet olvasni, a megrajzolt alakok életszerűsége, oroszos mélysége, az események drámai pergése, a képek filmszerű váltakozása, a sorsok balladás tömörsége, a hasonlatok melankólikus szárnycsapása, a fegyelem alatt eltemetett ábrándok lírai felbukkanásai folytán. Mert Mollináry Gizella költőnő is. Nevéhez néhány fínomhangú és mégis erőteljes verseskönyv fűződik.

Vajda Endre.

TÖRÖK SANDOR: A SZEMTANÚ NAPLÓJA. (Hungária-kiadás, 1941.)

Török Sándor megáll egy láthatatlan utcasarkon s megméri a szavak, az érzelmek és szenvedélyek valóságos jelentőségét — s legtöbbször könnyűnek találja Szimatol, akár egy vérbeli riporter s megbocsájt, mint egy igazi nagy író. Önfegyelme sokszor majdnem az öngyilkosság határán mozog s jobban szeretnők, ha kimondaná, ami a lelkét nyomja, de író és nem tud cselekedni másképpen, mint az egyénisége, tágabban a művészete törvénye szerint.

Négy év története tárul fel összegyüjtött újságcikkeiben; négy év belső története, ami a szemtanúban lejátszódott s többé-kevésbbé függvénye a külső eseményeknek. Török a szemérmes naplóírók fajtájából való, aki legfőképpen azért jegyez fel, hogy el ne felejtse, amit akar. Sokhelyt súrolja a napi politika határait, de fínom egyénisége mindig megóvja a közhelyektől s zörgő frázisoktól. Igyekszik pártatlan, elfogulatlan és megértő maradni s ez legtöbbször sikerül is neki.

Gönczy Gábor.

BENEDEK ANDRAS: IKAROS. (Officina-kiadás. Budapest, 1941.)

Benedek Andrásnak első műve, de bizonyára nem első experimentációja az Ikaros. A nagy nemzeti drámák útjára lépett vele. Idegen míthoszban eszmél önmagára. Ikaros, az emberi akarat végzetes és tragikus hőse; tragédiája megren-

dító, példátlan és hősies. Az igazi hősök fajtájából való, akik egy lapra teszik fel életüket, mint a megrögzött kártyások. Ikaros meghal, lezuhan, de az eszme megmarad és tovább szárnyal. Alakjában minden emberi erőfeszítés reménytelensége testesül meg, Benedek András alá is húzza ezt a reménytelenséget, de fínoman, célzat nélkül, egy hivatott művész eszközeivel. Alaphangulata nem dekadens azért, hiszen ez az alapvető reménytelenség Madáchnál is a legerősebb motívum s Madách világképe minden más inkább, csak éppen nem dekadens. Nagyon fínom fokozatokról van itt szó. Jellemei nem földi és nem irodalmi szempontból hitelesek, hanem valahogyan humanisztikus hitelük van.

Az Ikaros-téma a világ egyik legcsábítóbb témája. Tág lehetőségeket nyit az írónak, hogy Ikaroson keresztül ítéljen. Benedek, dícséretére legyen mondva, elkerüli ezt az olcsó szerepet és nem ítél, nem ad hozzá és nem vesz el belőle; egyszerűen hús és vérembert, egy vergődő igaz férfit állít elénk. S ez a szerénység óriási érdem is, talán legkiválóbb bizonyítéka az író hivatottságának.

Gönczy Gábor.

Levél a Szerkesztőséghez

A következő levelet kaptuk:

Folyóiratuk ezévi márciusi számában megjelent ismertetésükkel kapcsolatban tisztelettel kérem alábbi nyilatkozatunk közlését:

Gaudy László evangélikus vallásoktatási igazgató úr, volt tanárom és igen tisztelt barátom felhívta a figyelmemet arra, hogy a Protestáns Szemle márciusi számában a szerkesztésemben megjelenő Lélektani Tanulmányok 5. kötetének egyik szakdolgozatával kapcsolatban tiltakozó hang szólalt fel. Nagy örömünkre szolgál, hogy szűk köröknek szánt tudományos kiadványunkat figyelemre méltatták, de *igen sajnáljuk, hogy akaratlanul érzékenységre tapintottunk*, mert a referens egyenesen támadásnak minősíti szerzőnk képanyagát. Nem hiszem, hogy a szaktanulmány illusztratív példáiban propagandaerő lakoznék és nem tudom, mi a bántó abban, hogy Kretschmer nagy horderejű típustanának szemléltetésére két olyan kimagasló férfiú jellegzetes arcképeit közöltük, mint Luther és Kálvin. A dolgozat is megmondta, hogy a típusok szélső variánsokban, tehát nagy tehetségekben és kóros esetekben a legtisztábbak. Hogy a szóbanforgó képek az első osztályhoz tartoznak, világosan kitűnik Kretschmernél, aki Luther arcképét „Geniale Menschen" című könyvében (Berlin, Springer, 1929. 245. l.), Kálvinét pedig „Körperbau u. Charakter" című könyvében (Berlin, 1931. 9. és 10. kiadás, 227. l.) hozza. Nyilván a nagynevű szerzőtől époly távol állt a vallásüldözés, mint a mi szerény körünktől. *Mégis, hogy a referens lássa aggályai iránti megértésünket, a közeli hetekben újra lenyomásra kerülő dolgozatunkban* (A lélektan eredményei c. kötetben) *a két képet kicserélem* két nagynevű ókori államférfi arcképével. Remélem új kiadványunkban a szakmunkát méltóztatnak majd bírálat tárgyává tenni.

Harkai Schiller Pál
a Lélektani Tanulmányok szerkesztője.

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

7

TARTALOM:

Kapi Béla: **A nemzetszolgálat szempontjai** ● Gulyás Pál: **Búcsú Debrecentől** (vers) ● Makkai Sándor: **László, a hős** ● Sólyom Jenő: **A „nagy nemzet" titka** ● Révész Imre: **Nyilatkozat a leendő új énekeskönyv és a zsoltárok tárgyában** ● Máthé Klára: **Szinházzárás után** ● **Könyvek és írók**
(Tóth Béla: Makkai Sándor új regénye — Könyvismertetések)

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1942. JÚLIUS **BUDAPEST** **LI. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

TÓTH BÉLA: Makkai Sándor új regénye — — — — 216
TÖRÖK PÁL: Szabó István: A magyarság életrajza — — 219
L. M.: Czebe Jenő: Magyar önkormányzati jog — — — 219
BÓKA LÁSZLÓ: Kassák Lajos: Hídépítők — — — — 220
VAJDA ENDRE: Szentkuthy Miklós: Európa Minor-Cynthia — — — — — — — — — — — 220
GÖNCZY GÁBOR: Két Márai-könyv — — — — — 222
DEBRECZENY LILLA: Szentmihályiné Szabó Mária: Magvetők — — — — — — — — — — — 223
GÖNCZY GÁBOR: Benedek Elek: Nagyapóéknál — — 224

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

A nemzetszolgálat szempontjai

Magyar Protestáns Irodalmi Társaságunk, mint a magyar protestantizmus kultúr-misszionáriusa, nemzeti szolgálatában három szempontot érvényesít: a kötelességtudat, a történelmi öntudat és a nemzeti egységtudat szempontját.

A nemzet varázserejű csoda-tengerszem. Sok millió cseppből áll, bennük és általuk él, mégis a millió csepp mindegyikének ő ad életet. Saját forrásvízével táplálja közösségéhez tartozó tagjait és mégis azok verejtékéből, könnyéből és véréből gazdagodik. Nemzeti közösségében nemesedik az ember emberré és saját tagjaiban nemesedik a nemzet nemzetté.

Ez a kölcsönhatású életkapcsolat egyetemes emberi kötelességgé teszi e nemzet szolgálását. Kicsinek és nagynak, szellemi- és fizikai munkásnak, előkelőnek és egyszerűnek, férfinak és asszonynak, minden embernek kötelessége nemzetét szolgálni. Ésszel és szívvel, munkával és jellemmel, élettel és önfeláldozással szolgálni kell nemzetünket és a vele szemben fennálló kötelesség-levelünkön verejtékünk, könnyünk és vérünk a hitelesítő pecsét.

Nemzeti szolgálatunk második szempontja történelmi hivatásunkra vonatkozik. Ennek első alapigazsága az, hogy nemzetünket a teremtő Isten művének tudjuk. Nem csupán az élet acélkeze terelt egybe, nemcsak az egymásra-utaltság érdeke tartott össze ezer esztendőn át, hanem a teremtő Isten. Aki teremtette a zúgó erdőt, a hósipkás bércet, aki életerőt rejtett a napsugárba és harmatcseppbe, aki megfejthetetlen titkokkal töltötte meg a világmindenséget és kifürkészhetetlen lehetőségeket rejtett beléje, aki sokmillió embert teremtett saját képére, — az teremtette magyar nemzetünket. Teremtő akaratával világra hozta, keményfogású acélkezével formálgatta, belehelyezte változó sorsát görgető történelmi küzdelmek sodrába s azt mondta: magyar nemzet, én téged életre szólítlak! Akarom, hogy élj, s akarom, hogy életeddel betöltsd földedet!

Ez a történelmi öntudat azt is megmondja, hogy mit akar Isten a magyar néppel. Azt akarja, hogy a nekünk adott földön magyar legyen, Krisztus lelkével megtöltse magyarságát s országunk fenntartásával építse Isten országát. Széchenyi szerint a saját fénykörébe felemelkedő nép Istenhez vezető lépcsőfok. Nekünk, magyaroknak, a négy világtáj felé kidolgozott keresztyén magyarságunk által, magasba vivő lépcsőfokká kell lennünk. Ez a történelmi öntudat változó sorsunk fölé emel s megerősít azon meggyőződésünkben, hogy célunkat nem a változó zivataros idő hullatja elénk, hanem az élő Isten. A történelem véres szívekkel kövezheti ki jövendő útunkat, diadalmas hősként magasba emelkedhetünk, avagy véresre törve mélységbe zuhanhatunk, Istentől kapott történelmi hivatásunkat semmiféle hatalom nem veheti el tőlünk.

Az igazi történelmi öntudat annak az igazságnak meglátása,

hogy a nemzet nem önmagában, hanem Isten lelkén keresztül találja meg önmagát és Isten teremtő akaratából bírja nemzeti hivatását.

Nagy szolgálat ennek a történelmi öntudatnak felébresztése és megerősítése.

Nemzeti szolgálatunk harmadik szempontja: a nemzeti egységtudat. Ez a szempont azt követeli, hogy dolgozzuk ki a nemzet egységét és azt tervszerű munkával, áldozattal, lemondásvállalással védelmezzük minden fenyegető veszedelem ellen.

Nemzetünk életében sokféle tagozódással kell számolnunk. Nemzetiségi ország vagyunk s földünkön különböző nyelvű népcsoportok élnek. Keresztyén ország vagyunk, de templomainkban Mária-ének, zsoltár- és korálmelódiái zengenek. Szembetűnő különbség van népünk műveltségi rétegeződésében. A gazdasági és szociális különbözőség szintén mély árkot hasít nemzetünk életföldjébe.

És mégis, sőt annál inkább, meg kell teremteni a nemzet egységét. Ehhez azonban nem elég az ellentétek megszüntetésére, a különbözőségek enyhítésére irányuló törekvés. A nemzet egységét csak a nemzeti lélek biztosíthatja. A nemzeti lélek komoly valóérték. Benne származás, sorsközösség, gondolkozás-azonosság, történelmi mult és messze kéklő jövendő, tradíció és aspiráció, célkitűzés és felelősségérzet egyesülnek. Ez a lélekegységesítő erő: egybeforrasztja a társadalmi osztályokat, a különböző nyelvű népcsoportokat, a különböző templomban imádkozó egyházakat, azokat összetartásra, szeretetre, megértésre, egymás megbecsülésére ösztönzi és arra int, hogy „Legyen az erdő akármilyen sötét, Csak el ne engedjük egymás kezét, Kitett, anyátlan árvák, magyarok!"

Ez a nemzeti lélek a nemzet életirányán, erkölcsén, világnézetén határozott magyar bélyeg.

Ez a nemzeti lélek szigorú értékmérő. Azzal a követeléssel lép minden magyar ember és magyar közösség elé, hogy értéküket tegyék nemzeti értékké. Minden építő-kő közös kő, minden bástya közös védelem, minden oltártűz közös világosság. Ne nézzétek hát egymást idegenül, féltékenyen, ellenségesen. Szellemi, erkölcsi, anyagi értéketek váljék nemzeti gazdagsággá.

Ez a nemzeti lélek ítéletmondás. Ítéletet mond a magyar földön élőkről, azokról, akik munkájukkal és jellemükkel nemzetünket szolgálják. Azokról, akik ezen a földön csak önmaguknak élnek. És azokról, akik azt gondolják, hogy lehet ezen a földön nemzetszolgálat nélkül, avagy a nemzet történelmi érdeke ellenére élni.

Ez a nemzeti lélek viszont aranykapocs, magyar testvériségben egyesíti azokat, akik lelkükben a nemzet álmait hordozzák.

Nagy nemzeti szolgálat munkálkodni a nemzet egységén s építgetni azt a hamisítatlan nemzeti lélek kiművelésével.

A nemzetszolgálás megvilágított szempontjai Istenben gyökereznek s gyakorlati követelésképpen a nemzeti életre nevelés feladatába torkollanak. Istenben hívő magyarokat kell nevelni,

mert a nemzet szükséges voltát és értékét, vele szemben fennálló kötelességünket a hívő ember ismeri fel igazán s szolgálatának elvégzésére ő rendelkezik Istentől kapott erővel.

„Világ" című munkájában Széchenyi egy sajátságos álmát írja le. Gazdagon ékített díszruhában, kivont kardú magyarok egy lezárt ládát őriztek. Évtized, évszázad múlt el felettük. Hajuk megőszült, szakálluk mellüket verte, arcuk ráncossá lett. Ők pedig rendíthetetlenül álltak díszmagyarban, kivont karddal kezükben s őrizték a vaspántos ládát. Végre az idő döntött. A rozsda megemésztette a láda lakatját, fedele feltárult. És íme, a századok óta őrzött vasveretű láda üres volt, csupán egy papírosdarab hevert benne, rajta ez a néhány sor írás: „A magyar gyermeknép, most még semmi, de minden lehet..."

Nemzetszolgálatunk feladata abban áll, hogy hivalkodó gőggel ne őrizzünk üres veretes-ládát, hanem töltsük meg azt keresztyén magyarságunk értékes erkölcsi, szellemi, nemzeti tartalmával. Memzetek élet-halál küzdelmében bizonyítsuk be, hogy van Istentől kapott küldetésünk s történelmi hivatásunk betöltésére van Istenben elrejtett erőnk.

Kapi Béla

Búcsú Debrecentől

(Kísérlet egy irodalmi estnek verses bezárására.)

Urak, a dalnak vége van,
eresszünk függönyt a homokra,
bezárták az ablakokat,
csüng már az éj a templomokra,
homály mászkál hideg falán
a Kollégiumnak s a szobákban
elpihentek a szellemek,
most mindenütt csend és homály van,
csak a hó világít a fán,
a háztetőn a hó világít,
betakarja a sírokat
s a régi tölgyek zöld moháit.
Menjen kiki, amerre tud,
urak, a terem nyitva-tárva,
bezárták az ablakokat,
s megnyílt a természet határa, —
aki akar, most átmehet
a földbe, messze vándorolhat,
aki akar, most már mehet
és megszerezheti a holdat...
Aki most a tükörbe néz,
meglátja végső pillanatját,
övé lesz az első öröm

s övé lesz a végső szabadság.
Aki akarja, a havon
most szikrát fújhat, égő lángot...

Mit akar holnap Debrecen,
mit akar holnap ez a város?
Hiába küldök egy igét,
az ige bújdosik az éjben,
az ige útja az idő,
nem áll meg, csak a messzeségben,
messziről néznek az igék
reánk a felhők mögül vissza,
nem lesz az ige újra test,
idézni nincs oly spiritiszta.
A hús a csontról leesik,
és szálló felhő lesz belőle,
úsznak a testek az egen,
az ég a holtak temetője...

Urak, a dalnak vége van,
egy pillanat volt csak az élet,
köszöntsük a pillanatot,
mely holnap úszó semmivé lesz!
Aki fél a haláltól, azt
őrizze meg az ég kegyelme,
magányosan száll a halál,
magányosan repül a pernye...
Égő városok üszkeit
dobja ide a szél, a gyermek
a tűz füstjében fuldokol,
a Géniusz ismét elernyedt,
a sír lett úr az életen,
az új időn úr lett a régi...

Urak, a dalnak vége van,
most kell Hannibált megidézni, —
ott áll az utca szögletén,
ott áll és nincs ott mégse, mégse,
pedig még hallik jajszava,
pedig még hallik szívverése
és zuhanása, mely soká
fog bújdosni még a terekben...

Urak, a dalnak vége van.
Most kezdődik a lehetetlen.

Gulyás Pál

László, a hős

Kilencszáz esztendő roppant távolában ring a bölcsője, nyolc és félszázad avarja fekszik a koporsóján, emberi alakját a legendák fényköde burkolja... honnan és hogyan idézhessük magunk elé a maga igazi valójában a hőst, akit ünneplünk? A történelem adatai fényjeleket gyujtanak a nagy éjtszakában, de az élet titka nincs az adatokba zárva. A mult zarándokának, aki találkozni akar a hőssel, mélyebbre kell hatolnia s valahol „halálon innen, életen túl" kiáltania el nevét. A magyar Sors-folyó zuhog ott örök medrében s parti szikáin a magyar lélek időtlen visszhangja zeng: honnan? hova? miért?...

László király történelmünk ama kevés legnagyobbjai közé tartozik — István, IV. Béla, Mátyás, Bethlen Gábor, Zrinyi Miklós, Széchenyi István sorába —, akik csak akkor magasodnak fel előttünk élő és éltető lángolással a mult sírjából, mikor létünk és lényegünk végső titkára szomjasan, a döntő kérdésre keressük a feleletet: van-e értelme és jelentősége annak, hogy magyarok vagyunk és legyünk?

Erre a kérdésre nem az ész és a tudomány felel. Jaj volna nekünk, ha magyar reménységünkre csupán az értelem válaszolna. Az emberi értelem, az okosság mérlegén már ezer évvel ezelőtt halálra voltunk ítélve s régesrégen nem szabadna élnünk. Magyarnak lenni hit dolga, hit a minőségben, a léleknek az anyagi és tömegerők feletti hatalmában, a szellemi műveltségből fakadó nagyság legyőzhetetlen lehetőségeiben, az erkölcsi jellem megdönthetetlen uralmában, a „felfelé" elvághatatlan és végtelen szabadságban, egyszóval: hit az élő Istenben. Nemzetünket a számító és önző értelem fölé szárnyaló hit csodája tartotta meg ezer éven át s példázatos megtestesítői azok a történelmi személyiségek, akik szenvedték bűneit és nyomorát, látták a nemzethalál szörnyű vízióját, de hittek a megtérés és újjászületés kegyelmi ajándékában s ezért áldozták oda magukat szent ellentmondásul minden logikának, mely a földi erőviszonyok kérlelhetetlenségét hirdette. Ennek a nemzetmegtartó hitnek nagyszerű hőse László király s ebből a hívő nemzetszemléletből lehet az ő személyiségét, a minden emberit elfakító időbeli messzeség ellenére is, igazi valóságában és jelentőségében megeleveníteni.

Mikor László király örök arcát bontogatjuk elő az idő rengetegének szövevényéből, rájövünk, hogy csak egy másik arc ráeső fényében lehet őt igazán megértenünk. István király az, aki László életművében teljességre jut és feldicsőül.

Kettőjük között történelmileg sötét és véres szakadék tátong: felnégyelt, megvakított elődök árnyai, száműzött apa és nagybátyák, hontalanság, aztán királygyilkosságok, polgárháborúk, pogány lázadások, nemzeti megaláztatások, társadalmi elvadulás és szétzüllés. Szörnyű négy évtized, mely csaknem elsodorta Árpád házát és szinte megsemmisítette István apostoli királyságát.

S mégis: a nagy művet László mentette meg és fejezte be úgy, hogy többé soha meg nem rendülhetett. Amit István király intézményekbe testesített, azt László a magyarság szívébe és lelkébe örökítette át. Eszmeileg ő István király közvetlen utóda, benne él tovább és virul ki teljes szépségében annak magvetése s ő lett a magyarság szeretetében és csodálatában azzá a hőssé, akivé István király, tragikus körülmények folytán, nem lehetett. László a hős, akiben a magyar nemzet elfogadja, magáévá teszi és hálával koszorúzza meg István királyt magát is, általa lesz először igazán magyarrá, saját életünkké a krisztusi hit s európaivá a magyarság.

A legtávolabb áll tőlem, hogy István király személyiségét és művét külsőségesnek, csupán a politikai okosság és kényszerűség múlóértékű, fanyar gyümölcsének tekintsem. Amint arról többször és többféle formában bizonyságot tettem, meggyőződésem az, hogy István királyé volt a karizma, melyből a magyarság életének nagy lelki döntése fakadt. Ő a Magyarok Csillaga, aki isteni értelem fényét gyujtotta a világkóborló pogány nép halálba rohanó, céltalan, üres életének éjtszakájában. Ő az első, aki Krisztusban a maga és népe életének Megváltóját, a magyar jövendő Urát megrendülve ismerte fel. De egy valami nem adatott meg neki. Az, hogy földi életében nemzete szívét is meghódíthassa. A nagy döntés mindenekfelett benne magában történt meg, népe felé pedig az alapvetés és úttörés sokszor kemény, véres kötelessége lett tragikus osztályrészévé. Isten helybenhagyása és igazolása a magyar nemzet szívén át Lászlóban érkezett meg számára.

Ezért László királyt mindenekelőtt Isten hősének kell neveznünk. Mert hogy ezt a nagyszerű történelmi küldetést végbevihette, ahhoz önmagával kellett megviaskodnia, s mint öntudatos férfinak, igazi erkölcsi győzelmet kellett aratnia sajátmaga felett, legkedvesebb áldozatul Megváltó Ura iránt. Ebben a harcban nem élő emberek, nála minden esetben gyöngébb és gyarlóbb ellenfelek állottak vele szemben, hanem a hatalmas halott, István, akiről legkisebb gyermekkorától kezdve csak mint családjának üldözőjéről, véreskezű zsarnokról s idegen hatalmaskodók és idegen hit erőszakos behozójáról hallott, az ősi, igaz magyarok nyakára. A nagy árnyék gyermekálmainak réme, ifjúságának megkeserítője s férfiéletének örökös gátja volt. Emberi értelem szerint gyűlöletes ellenségként kellett volna rágondolnia s odaállania azoknak élére, akik még emlékét is szerették volna kiirtani a magyarság lelkéből. És íme, Isten lovagja királyi eszményképül választotta a Magyarok Csillagát. Győzött lelkében a nagyobb igazság, a hit felismerése. Abban a jobbkézben, mely egykor családjára sujtott le, országának, népének áldott vezérlőjét látta meg és tisztelte. Az ő kérésére és akaratából emeltetett fel István király az egyház szentjei sorába. Ő nyitott útat előtte a nép szívéhez. Tudatos elszánással állott nyomdokába és szolgálatába. Mi volt az, amit László István király szelleméből merített? Magát a mély, engedelmes hitet még a lengyel anya szívén át, kicsi korában szívta

magába, mint életének mennyei táplálékát s úgy lélekzett benne, mint az éltető levegőben. Neki a hit világa nem öntépő viaskodások tüzében tárult fel, hanem kezdettől fogva nyitva állott, mint édes otthon. És neki nem kellett saját családja, vérei ellen fegyverrel küzdenie a Bárány győzelméért, feladata sokkal lelkesítőbb volt: Krisztus népét, országát kellett megvédelmeznie a kívülről betörő pogányság rohamai ellen. Ehhez a boldogabb hivatáshoz merített erőt nagy elődjének lelkéből és hitéből, hogy gyermekded hite magára ölthesse a Miles Christi páncélját s félelmes fegyverré változhassék a pogány farkascsordák ellen. Vér és vas az ő osztályrésze is, de harcaiban kiengesztelődik és hálával telik meg a magyar lélek az iránt, aki négy évtizeddel azelőtt még kényszerítette az önvédelemnek erre az útjára népét. László tudja, hogy erre a hivatásra az nyitotta fel szemeit, aki nagyapját megvakíttatta. Szíve olyan ihletett tisztasággal hódol meg és engedelmeskedik a parancsnak, olyan üdén és érintetlenül, ahogy csak a magyar hitnek abban a hajnali órájában volt lehetséges, melynek ő az örökvarázsú tükrözője. Ezt a szent katonai lelkületet talán még csak egyszer látjuk felvillanni Árpád családjában, a mohi csata nagy hithősében, Kálmán hercegben, akiben László szelleme lobbant mégegyszer fényes lángra.

Isten hőse, aki így önmagát legyőzve, lett győzhetetlenné minden külső ellenséggel szemben, örök mintaképe a magyar lovagnak. De, hangsúlyozzuk, egészen eredeti és páratlan értelemben. Életében és jellemében az erkölcsi értelemben vett, hívő lovagság ábrázolódik ki akkor, mikor még a történelmi, nyugati lovag-eszmény és intézmény ismeretlen, legfennebb csak első csírái fakadoznak és magyar földön sohasem is teljesedik ki. Lászlónak, Krisztus magyar lovagjának jellemében azok az ősi értékek tündökölnek, melyek a magyar lélek legszebb ékességei: az igazságosság és a nagylelkűség. A hagyományos és világhírű magyar lovagiasságnak László az atyja és mestere, de ez a lovagiasság igazi jelentésében a hit hősiessége. Az ilyen lovag dicsősége elsősorban nem is fegyverténveiben ragyog, sőt fegyvertényei is azért olyan századokon át világolók, mert önmegtagadásból és önfeláldozásból születtek.

Szilaj hadakat rémülettel eltöltő roppant testében, az öldöklő angyalt megjelenítő dalia vértje alatt szelíd gyermek szíve dobogott. Ősképe annak a tiszta, komoly, égitekintetű gyermekiességnek, amelyet csak nagyon kivételesen láthatunk, mint a legédesebb és legmegdöbbentőbb tüneményt az élet porában és szennyében forgolódók számára. „Az édenkertnek egy késő sugára ez." De ne gondoljuk, hogy ez Lászlóban valami természetből fakadó, félig-meddig ösztönszerű tulajdonság megnyilvánulása. Nem. Ez a hit csodája, a természetet legyőző, az embert újjászülő hité. Kegyelmi ajándék. Életének minden körülménye és adottsága, születésétől haláláig az önbíráskodásra, az elégtételvevésre, a bosszúállásra sarkallták a hús és vér testi emberét. S ehhez megadatott neki a félelmetes és lebűvölő testi erő, a rettenthetetlen

harciasság, az Árpádok szenvedélyes lelke, a magával ragadó népszerűség és a hatalmi lehetőség is. Hogy mégis sohasem élt velük ezekre a célokra, az csak a hit önmegtagadásának és önfeláldozásának gyümölcse lehet. Senkitől se tanulhatta ezt. Apja, nagybátyjai, bátyja, unokaöccse, mindenkie telítve van az uralom vágyával s az eszközökben nem válogatósak, akárhányszor készek egymás életére törni. Őt magát is folyton kerülgetik a féltékenység, irigykedés, cselszövés, sőt az életére törő merényletek orvtámadásai. Másfelől az egész ország kiáltja feléje, hogy egyedül ő méltó az uralkodásra s akármelyik pillanatban, egy intésére, ölébe hullana az. Mégis, minden sértődöttség nélkül, szerényen félreáll, nem egyszer, szolgál a méltatlanabbnak, mindig kész a békülésre, nagylelkű megbocsátásra, segítésre. Gézával, Salamonnal, Kálmánnal, a lengyel Boleszlóval szemben tanúsított, soha meg nem ingó testvéri, atyai, baráti magatartása egész történelmünk legragyogóbb bizonyságtétele a lelki nagyságról és hősiességről. A királyságot végre is csak a legnagyobb unszolásra vállalja s élete végefelé inkább kész lemondani róla s átadni a trónkövetelő Kálmánnak, csakhogy végét vesse családja átkának, a vértagadó pártütésnek. Ez az önmegtagadás, ez a szelíd és megbocsátó lelkiség annál megrendítőbb, mert tud és akar uralkodni, mikor ez a felismert kötelessége s a nem sóvárgott hatalommal úgy él nemzete javára, ahogy pártatlanságban, igazságosságban és kizárólagosságban aligha egy is királyaink közül.

A magyar nép örök dicsősége marad, hogy Istennek ezt a lovagját, a szelíd nagylelkűség és önmegtagadó igazságosság hősét a maga hősévé tette. A néplélek és a magyar közszellem ezzel sajátmagáról tett történelmi jelentőségű bizonyságot, mert a tulajdon ősi lelkületének legértékesebb vonásait ismerte el az életben döntő fontosságúaknak és követendőknek. A Lászlóról szóló legendáknak ebből a szempontból is nagy értékük van. Eltekintve most az egyházi és irodalomtörténeti vonatkozásoktól, emeljük ki azt, hogy a mindenkinél válltól fogva magasabb óriás, regényes és csodás hőstetteiben tiszta magyar népi hős, éppen azáltal, hogy minden kiválósággal ékes és mégis nem a maga, hanem Isten erejével cselekszik, győzelmei, szabadításai és szabadulásai a buzgó és alázatos imádság meghallgattatásából fakadnak. A magyar képzelet megkívánja, hogy hőse igazi hős legyen, mert csak akkor méltó arra, hogy a varázsige birtokába jusson, mely mindenre képessé teszi. Ez az ősi felfogás jut, átnemesedve, kifejezésre a Szent László-legendákban, ezért lettek azok a magyar nép kedves regéivé, s így szolgáltak arra, hogy hősén keresztül felemeljék lelkét a hitből fakadó tiszta jellemvonások becsüléséhez és csodálatához. Szent László tiszteletének az egyházi kegyesség által ápolt és irányított kultuszát a magyar nép önként és odaadó szeretettel tette magáévá s ez bizonyítja, hogy Lászlóban a magyar természet és szellem találta meg a maga hősies, királyi, időn és halálon győzedelmeskedő eszményképét, az életerőnek, az újrakezdésnek, a vigasztalásnak, az elhivatottságnak erőforrását. Olyan

egyetemesen magyar ez az életeszmény, hogy Arany Jánosban talált halhatatlan énekesére. Mindez arra indít, hogy meghajtsuk fejünket a legendák és költemények titokzatos ihletője, a mult ködében rejtőző magyar nagyság előtt, akiben először találkozott és forrott össze szívszerint a keleti néplélek a nyugati christianismus lelkével.

Hallgathatunk-e itt és most arról, ami szívünket különös varázzsal remegteti meg: hogy Isten és a magyar nép hőse közelebbről Erdély hőse is? László király az, aki Erdélyt valóságosan belekapcsolta a magyar föld egységébe. Ő szabta meg örök hivatását, melyet századokon át, különböző módokon, de egy értelemmel szolgált, amelytől csak időlegesen és erőszakkal lehetett eltépni s amelyhez mindig, most is visszatért. Ez a hivatás a keleti bástya szerepe a Kárpátmedence, a magyar anyaország védelmében. Ő emelte Kraszna, Borsa, Dés várát a besenyőkun hullámok gátjaiul, erdélyi földön aratta feledhetetlen győzelmeit a betörő rablóseregeken, Cserhalom, Kalotaszeg, Torda hegyeihez völgyeihez fűződnek legendái s erdélyi ősi templomok falfestményei őrizték meg vitézi képét. Holta után, századok múlva is, erdélyi bércekről látták lezúdulni megdicsőült alakját, villámló csatabárdjával, a rémülettől kővémeredő ellenségre. Az akkor még lakatlan gyepűelve dombjainak tengerként hullámzó rengetegein túl, az őstavak és pusztaságok mögött, László király építtette Küküllő-várát, annak a völgynek torkába, amely a két Küküllő között a Maros völgyére tárul, Gyulafehérvár felett. Ebbe a várba helyezte képviselőjét, a székelyek ispánját, az országkapukat védő harcias nép vezéréül és ellenőréül. Szerette a székelyt, ezt a vitéz katonanépet, de tudta, hogy vigyázni is kell reá, mert ha valamiért megmakacsolja magát, semmi szóra sem hajlandó engedelmeskedni. Ezért egy velük együtt vívott győzelem emlékére, azon melegében építtette a várat, hogy inkább dicsőségüket lássák benne s ne a figyelmeztetést. Inkább az ő köztüklétének dicsőséges idejére emlékeztesse őket s ne az ispán fenyegető kópjáira. Igazán csak az a csodálatos ebben az egész dologban, hogy László király nem székely volt. De ezek a harcok és alapítások nyitották meg a következő században az útat Erdély betelepítéséhez, országrésszé szervezéséhez és kultúrája megalapozásához.

Végre, de nem utolsó sorban: László király Várad hőse. Még gyermekkorában forrt hozzá a lelke ehhez a gyönyörű tájhoz, mikor atyja, Béla király, mint herceg, Bihar várában tartotta székhelyét. Itt nőtt vitéz daliává a fiúcska, innen szállt ki első harcaira, itt pihent, tanult, itt merült el a lelke Isten dolgaiban. Váradra hozta és itt alapította újjá a bihari püspökséget, építette a székesegyházat, itt akart örök pihenőre térni s ide temették el. Itt állott híres lovasszobra. Sírjához jöttek imádkozni, esküvést tenni királyi utódai, itt folytak az országos igazságosztások, ide zarándokoltak a bűnbánók és keservesek. Várad az óriás hős kapujává magasodott, amelyből örökké vigyáz a két lángoló gyémántszem Erdély felé s az Alföld felé. Méltó hely a nemzet királyi

őréhez, a hegyek s a rónaság találkozópontja. A magyar sors kapuja ez, itt dől el újra és újra: kicsoda s mire méltó a magyar?

Várad sorsa példázatosan tükrözi a magyar bukások és felemelkedések hullámzását. Bűneink büntetését, megtérésünk kegyelembefogadását.

Várad hőse a sorskapuban állva, hirdeti és tanítja, hogy ítéletünk és jövendőnk önlelkünkben van elrejtve.

Várad hőse buzdít: vigyázz!
Erdélyi hőse parancsol: küzdj!
A magyar nép hőse int: légy igaz és nagylelkű!
Isten hőse kiáltja: higyj!

Makkai Sándor

A „nagy nemzet" titka

A magyar élet megújulásával kapcsolatban sokszor esik szó a magyar nép megtérésének szükségességéről. A magyar népnek meg kell térnie Krisztushoz; — Krisztus az egyedüli megoldása a magyar élet mindenféle válságának; — egyetemes magyar bűnbánat nélkül nincs új magyar élet; — egy reform sem ér semmit, amíg a magyar nemzet nem fogadja be Krisztust.

Bizonyára senkit sem sértünk meg, és az ügynek sem ártunk, ha hangot adunk annak a nézetnek, hogy ezek a szent célzatú mondatok általában kegyes szólamokként hatnak az olvasókra és hallgatókra, részben változatlan ismételgetésük, részben a kifejezések értetlenül maradt tartalma miatt. Legfeljebb azt éreztetik meg, hogy a megszólaltatójuk valami nagy, szép és üdvös dolgot kíván a magyar nemzetnek, s talán még azt is, hogy őszinte hitből fakadnak. De nem közömbösítik azt az érzést, hogy ezek a felhívások valószerűtlenek; ha pedig távol vannak a való élettől, akkor törődni sem kell velük.

Kívánatos tehát, hogy a nemzet nélkülözhetetlen megtérésének hirdetését megtisztítsuk a szólamszerűségtől. Annál inkább, minthogy legállandóbb szellemi táplálékunk: újságolvasmányunk és a rádióbeli hírek hallgatása a legkevésbbé alkalmas, hogy a magyar nemzet és Krisztus viszonyát tevőlegesen tisztázza előttünk. Ellenkezőleg, a világ eseményeiről vett tudósítás szinte belénk sulykolja azt a nézetet, hogy a nemzeteknek nincs szükségük az evangéliomra a nagyság útján. A legtanulságosabb itt a japán nemzet példája. Egyenesen pogány vallási életének tulajdonítják feszülő erejét és sikereit. De közelebb élő nagy népek hősi és sikeres életének sem a Krisztushoz való megtérésben szokták keresni a magyarázatát.

Szűretlen benyomásaink hatására veszedelmesen terjed közöttünk valami homályos érzés, hogy nemzetünk kivétel: a mi népünknek szüksége van a Krisztushoz való megtérésre; ám legyen más nemzetek útja a nagyság felé népi önerejük összeszedése és

a saját alkatukhoz szabott istenhit, de a magyar nemzet számára az egyetlen út a keresztyénség. Ha virulni hagynók ezt a hiedelmet, nemcsak hogy megrekednénk egy népi, sőt faji szűk látóhatárú szemléletben, hanem az evangéliom egyetemessége ellen is vétenénk. A keresztyénség nem valami sajátos magyar szükséglet. Minden nemzet ugyanaz előtt az Isten előtt áll. Egy az Isten akarata minden nép számára. Pogányul gondolkodik, aki úgy gondolja, hogy más az Isten követelése és szándéka egy európai, úgynevezett keresztyén nemzetre és más — mondjuk — a japán nemzetre vonatkozóan.

Így jutottunk el a magyar élet megújulásának égető kérdésétől egy általános kérdéshez: mi a „nagy nemzet" titka. Erre kell keresnünk a feleletet, hogy az elsőre megtaláljuk.

*

1. *A nemzetek Isten akaratából vannak e világon.* Felettük is úr az Isten. Igen rossz szolgálatot tesz az Isten ügyének, aki hallgat erről, vagy aki egyenesen úgy vélekedik, hogy az egyes embereknek törvényt adott ugyan az Isten, a természet erőinek is parancsol, de a nemzetek dolgából inkább hagyjuk ki a nevét. Hogyan lenne összeegyeztethető a „jó Isten", a „szeretet Istene" és az egymás pusztítására törő nemzetek ura? De milyen fúra istenigazolás az, amelyik Isten uralmát az egyes emberekre korlátozza! Ha a bűn, az önzés, a háború miatt nem merünk Isten osztatlan uralmáról beszélni, akkor nem beszélhetnénk arról sem, hogy az egyes embereken uralkodik.

Külön is hangsúlyoznunk kell, hogy az Isten nem egyes nemzeteknek az istene. Minden népnek Isten az alkotója. Minden népnek mindent Isten ad. Egyet követel minden néptől.

Minden nemzetre vonatkozóan az a parancsa, hogy gazdálkodjék hűségesen azokkal a javakkal, amelyeket neki adott és reá bízott.

Isten a nemzeteknek különböző tulajdonságokat ad. Ezek a tulajdonságok magukban véve nem tesznek sem naggyá, sem kicsinnyé egy nemzetet. Csak mássá, mint a többi. Nincs elvégzett, Istentől rendelt rangsoruk a nemzeteknek. *A nemzet nagysága nem állandó tulajdonság.*

Ezért a nemzet nagyságának nincs föltétlen, általános (absolut) mértéke sem. Nem az a mértéke, hogy elér-e egy bizonyos lélekszámot, ad-e egy bizonyos számú tudóst, művészt a világnak, van-e egy bizonyos számú hadihajója és repülőgépe. Még a közgondolkozás sem szokott alkalmazni valaminő föltétlen mértéket, hanem józanul a környezethez méri a népet. De ez is igazságtalan, mert egy önmagában derék nép is eltörpülhet hatalmas nemzetek szomszédságában.

Valóban durva számítás lenne csupán a lélekszámot összevetni. A *szaporodás*nál sem szoktuk az abszolút számot mértékül venni. Igazságosabbnak látjuk a százalékos összehasonlítást: a maga lélekszámához képest szaporodott-e egy nemzet olyan mér-

tékben, mint a másik. Azonban magunktól is még igazságosabbnak érezzük, hogyha tekintetbe vesszük, milyen éghajlat alatt élnek a népek, milyen vérmérsékletűek, tehát a biológiai erejükhöz képest kielégítő-e a szaporodásuk. Egy háborúban álló nemzet szaporodását sem lehetne ugyanazzal a százalékos mértékkel mérni, mint amilyent egy békében és zavartalanul élő nemzetre alkalmazunk.

Viszont annak megvizsgálásához, hogy egy nemzet híven gazdálkodik-e biológiai erejével, nem elegendő a végső eredmény számbavétele. Ha ugyanannak a nemzetnek a körében a mostohább körülmények között élők szaporábbak, ellenben a kedvezőbb viszonyok között élők, a testileg edzettebbek (kisportoltak) és szellemileg tehetségesek kevésbbé járulnak hozzá a nép fennmaradásához, akkor ott meg kell állapítanunk a nemzet életerejének hűtlen fecsérlését, — még akkor is, ha egyébként az összesített számok kedvező képet mutatnak.

Bizonyos, hogy a szaporaság magában véve még nem tesz naggyá egy nemzetet. A *lelki, szellemi erőkkel* való gazdálkodásban ugyanúgy hűséget kíván az Isten. De egyiket a másik ellen kijátszani nem lehet. Egy nemzet csak ideig-óráig ámíthatja magát, hogy bár nem gyarapszik, de vezető a szellemiekben. Hamarosan megsínyli egyoldalúságát.

Nem ok nélkül emlegetik újabban erős hangsúllyal a nemzet szellemi javai közt a sajátos *népi kincseket*: a nép lelkének különleges termékeit. A nemzetnek egy tehetséges fia egy más nemzethez asszimilálódva is kifejtheti erőit a világ szellemi élete javára, de a népi lélek sajátos kincsei veszendőbe mennek, ha maga a nép nem törődik velük.

Híven kell azonban gazdálkodnia a nemzetnek azzal a *földdel* is, amelyen él. És értenünk kell itt a földön mindazokat a természeti erőket és kincseket is, amelyek rendelkezésére állanak, napfényt, vizet, szelet, kibányászható javakat. A föld termékenységének a kihasználása, a vízi erők kiaknázása s általában a sáfárkodásra adott tér teljes szolgálatba állítása nem egyik vagy másik nemzetnek a kiváltsága, hanem mindegyik nemzet kötelessége. Botor nemzet az, amelyik kihasználatlanul hagyja terének javait. Viszont önhitt az, amelyik a maga javainak teljes kihasználása helyett más nemzetek életterével akar gazdálkodni.

Isten adta a nemzetnek az *öntudatot* és *önérzetet* is. De talán itt a legnagyobb a kísértés a visszaélésre. A túltengő öntudat és túlsarjadt önérzet nemhogy nem válik javára egy nemzetnek, hanem gátolja igazi életében. Az önmagával túlsokat foglalkozó, öntetszelgő nemzet éppen annyira hasznavehetetlen, mint a hiúságból vagy betegségből folyton magát vizsgáló egyes ember. Kell ismernie, becsülnie önmagát; tudnia kell, mi teszi mássá, mi idegen tőle; önérzetesnek is kell lennie. Ez óvja meg egyedül a nemzeti kisebbrendűségi érzettől, ami szintén van olyan veszedelmes gátlás, mint az egyes emberé. Ez menti át a nagy próbákon. Ezért nem lehet egyszerűen a bűn oldalára írni a nemzeti önérzetet, ha-

nem Isten ajándékának kell venni. A nemzet úgynevezett lelki nagysága éppen akkor mutatkozik meg, amikor a világ reménytelennek, hivatástalannak, feleslegesnek ítéli függetlenségét, sőt fennmaradását, s az a nemzet mégis minden lenézettsége, kicsinysége és pusztulásra ítéltsége ellenére Isten értékes alkotásának, életre, sőt szabadságra méltónak érzi magát.

Híven kell élnie a nemzetnek a *felsőbbség* szolgálatával. Isten rendeli a felsőbbséget a jórend fenntartására. Ezért bizalom és jóramagyarázás illeti meg. Amelyik nemzet csak szidni tudja kormányát, az éppen nem politikai érettségéről tanúskodik, hanem elárulja, hogy egy ponton nem ismeri fel Isten rendelését. Más kérdés, hogy demokratikus berendezkedésében mi a kötelességük a nemzet tagjainak, amikor a szavazatukon fordul meg az ország kormányzásának az iránya. Ekkor maguk is részesei a felsőbbség tisztének. De máskor a szülőknek kijáró bizalom, jóramagyarázás és engedelmesség a kötelességük azok iránt, akik a felsőbbség tisztét viselik.

Ugyancsak Istentől kapott kincse minden nemzetnek az *ifjúsága*. A nemzethez a családon át tartoznak a gyermekek, az élet természetes rendje szerint nem is tartozhatnak hozzá közvetlenül. Ezért a nevelés is a szülők joga és kötelessége. Hogy pedig a szülők híven nevelik-e gyermekeiket, ennek felügyeletére a felsőbbség kapott megbízást az Istentől. Tehát az állami hatalom bírja a nevelés felségjogát. Más kérdés, hogy a szülők megbízásából és egyszersmind a felügyeletre hivatott állami hatalom jóváhagyásával milyen tényezők végzik a nevelést iskolában, iskolán kívül, — a községek-e, egyházak-e, maga az állam-e, vagy talán más társadalmi közösségek-e. A család Istentől alkotott rendjét és az állam szuverénitását tenné kérdésessé, ha a nemzet nem akarná szabadon rá áthárított feladatnak tekinteni a nevelést, hanem dölyfösen azt képzelné magáról, hogy elszámolás kötelezettsége nélkül tetszésére bánhatna az ifjúsággal. Különösképen súlyos tévedése lenne egy népnek, ha azt vélné, hogy a természetes népi erők érvényesítése alkalmas és elegendő a nevelésre, és nem igazodnék a sötét valósághoz, a bűn hatalmának felismeréséhez. Egy nemzet sem rendelkezik természetes erőivel istenteremtette tisztaságukban; a bűn hatalma alatt nyögnek azok is .A természetes nevelés tudvalevően mindig csúnya kudarcba fullad, még akkor is, ha egy hatalmas nép próbál érte kezességet vállalni. Nem is képes egy nemzet sem, hogy a család és az állami hatalom nélkül híven s eredményesen tudjon nevelni. De a közvetlen nevelés helyett sokkal inkább is gyakorolni tudja az ifjúság szeretetét, ha biztosítja számára a családi otthont, az otthon: a fészek minden sajátos jó tulajdonságával együtt.

Ha egy nemzet a neki adott javakkal hűségesen gazdákodik, látszólag önzően él, mert hű sáfárkodása elsősorban önmagának válik javára. De mégsem illethető az önzés vádjával, mert önmagának ez a teljes kifejtése szükséges ahhoz, hogy elvégezhesse hivatását. Az önfeláldozás nem általános, hanem kivételes parancs a nemzet számára.

A nemzet nagyságának az útja tehát a hűség. Önmagához, a maga javaival való gazdálkodásban. De Isten előtt.

Isten pedig folyton *számadoltatja* a nemzeteket. A számadás szerint elvesz a nemzetnek adott javakból, vagy megtetézi azokat; megbünteti, elpusztítja, vagy feljebb emeli. De egy nemzet sorsából mégsem lehet egyenesen az Isten döntésére következtetni. Isten a nemzetekre is bocsát megpróbáltatásokat. Egy nemzet sorsának rosszrafordulása nem mindig büntetés. Viszont ha egy nemzet útja felfelé halad, nem bizakodhatik el, hogy Isten meg van vele elégedve. Ezért egy nemzet sem igényelheti, hogy elvégzi vagy folytatja a számadoltatást Isten helyett. Egy nemzetnek sincs joga, hogy Isten trónjára hágva életre vagy pusztulásra ítélje az útjában álló nemzeteket.

2. De *nincs hibátlan nemzet Isten előtt.* A hűség mértékével mérve, bármelyiket megfoszthatná nagyságától. *Ezért kegyelem, ha felhívja — megtérésre.*

A nemzet azonban a maga teljességében képtelen a megtérésre. Képtelen a bűnbánatra és arra, hogy higgyen Istenben. A nemzet kollektíve képtelen arra, hogy megragadja a bocsánatot és új életet, amelyet Krisztus Jézus szerzett meg számunkra. Nincs egyetemes nemzeti bűnbánat, *nincs egyetemes nemzeti hit.*

Mégis van menekülés. Isten ugyanis nem vár addig, amíg az egész nemzet mindenestől megtér, hanem megelégszik azzal, hogy *kevesen* megtérnek, kevesen bánkódnak nemzetük vétkei felett, kevesen hisznek a Megváltó Istenben. Kevesek a nemzet helyett. Ebben pedig az a *titok,* hogy senki nem tudhatja, kik azok a kevesek, akiknek a bűnbánatát, megtérését, hitét és új életét elfogadja az Isten a nemzeté helyett! Senki nem mondhatja magáról, hogy őneki is része van a nemzetének adott kegyelemben. Senki nem tudhatja ezt másról. Nem lehet tudni, kikért irgalmas az Isten egy nemzethez. Mihelyt valaki azt gondolná, hogy az ő megtérése és hite beszámíttatik, máris kiesett a kevesek közül.

Viszont senki nem hárithatja el magától a felhívást az egyéni megtérésre azon a címen, hogy nélküle is naggyá lehet a nemzete, őreá már nincs szükség a kevesek sorában. Először is: egyénileg még mindig veszve lenne, mert hiszen nemzete e-világi megmentéséből nem következnék az ő egyéni megigazulása. Másodszor pedig: a meghallott evangéliomot nem teheti hallatlanná; most már felelős letagadhatatlanul. S harmadszor: a krisztusszerezte bocsánatból támadt új élet nélkülözhetetlen darabja a nemzet hűséges életének.

Amikor tehát azt hallom, hogy meg kell térnie nemzetemnek, — mert különben elpusztul a nemzetek nagy számadoltatásában, — sohasem szabad ezt másképen értenem, minthogy énnekem kell megtérnem. Rögtön félreértem az Igét, ha nem gondolok kizárólagosan magamra, pusztán magamra, az én megtérésem szükségességére. Világos tehát, hogy a nemzet Krisztushoz térésének hangoztatása csak akkor történik helyesen, ha vele együtt hangzik az evangéliom az egyes emberek üdvösségéről. Hallanom

és tudnom kell, hogy *az egyetemes nemzeti bűnbánat mindig az én egyéni dolgom.* A nemzet minden bűnét úgy kell vállalnom, mintha csak az én egyéni bűnöm lenne. Nincsen olyan nemzeti bűn, amelyért énnekem nem kell bocsánatot kérnem. Ezért kell ismernem nemzetemet mindenestől. Ezért kell úgy szeretnem a nemzetemet, hogy mégis meg tudjam útálni minden bűnét.

De vajjon van-e láttatja a megtérésre való felhívásnak, ha kötelességem ugyan bánkódnom, hinnem és imádkoznom, megigazultan és szentül élnem — nemzetem javára, de mégsem lehetek annak a tudatában, hogy Isten figyelembe vesz engem nemzetem megkegyelmezésében? Emberi gondolat szerint talán több látható eredménye lenne az önmegelégedést szító felhívásnak. De vajjon a nemzetet Isten előtt helyettesítés önérzete nem lenne-e nagyobb veszedelem?

Amit az Isten titoknak hagyott, csekély dolog ahhoz képest, amit közölt velünk. Mindenkinek éppen elég folyton szem előtt tartania azt, amit az Isten tudni engedett neki. Elég egy nemzetnek is.

Ezért nem szabad egy nemzetnek sem nagyságának titkára hagyatkoznia. *A nemzetnek úgy kell élnie, mintha nem volna bocsánat,* nem volna irgalom, hanem az Isten szigorúan mindenkor csak a számadás eredménye szerint tartaná meg és pusztítaná el a nemzeteket. Elég, ha nem képzeli, hogy meg tudja váltani önmagát a nyomorúságból, hogy jóvá tudja tenni addigi mulasztásait; a nemzetre szintén áll ugyanis, hogy holnap sem fog tudni többet cselekedni, mint amennyi a kötelessége, a mult vétkeire elháríthatatlanul jön az ítélet, ez elől csak egy segít: a bocsánat.

Ezért nem halogathatja a *felsőbbség* a nemzetnek adott javakkal való hűségesebb gazdálkodást későbbre, a háború utánra vagy a megtérés utánra. Azonnal meg kell tennie mindent, hogy Isten akarata érvényesüljön. Nem térhet ki a reformok elől azzal az ürüggyel, hogy a nemzet megtérése nélkül amúgy sem válnék áldás belőlük.

Abból rendszerint csak kár származik, ha a nemzet kegyesen, *vallásosan* akar megállni az Isten előtt. Még akkor is, ha ez a vallásosság keresztyén jellegű, vagy ha az egyházaknak teret engednek, hogy kedvező színben tüntessék fel a nemzetet Isten előtt. Istent nem lehet megtéveszteni. Nem az ünnepnapok, körmenetek, szentelések arányában ítéli meg a nemzeteket (V. ö. Jeremiás 7, 3—8.) Egy a mértéke: a nemzetnek adott javakkal való hű sáfárkodás; és itt *nincs kiegyenlítés,* például a családi élet belső s külső pusztulását, a szociális viszonyok miatt a családi élet lehetetlenülését nem lehet a vallásos élet fokozásával kipótolni. Isten mindig csak a rejtve maradt kevesek hitéért és imádságáért irgalmas a nemzethez.

A keveseknek ezt a titokzatos kiváltságát persze nem igényelheti magának egy *egyház* sem. Sem a nagysága, sem a kicsisége címén. Az egyházak felett sem lehet megszervezni a keveseket. Az egyházaknak tehát vállalniok kell, hogy hirdetik Isten bo-

csánatát és a nemzeti nagyság útját, a nélkül, hogy ki tudnák mutatni munkájuk végső eredményét: a nemzet megmenekülését az ítéletből és felfelé haladását. Igazi munkájuk titokban marad, de éppen ez a titok a legdúsabb forrása reménységüknek, hogy nem hiábavaló a munkájuk akkor sem, ha az elvilágiasodott nemzeti érzés elhatalmasodásakor semmibe veszik, sőt károsnak ítélik. Kétségtelen azonban, hogy méltán sujtja a vád az egyházakat, ha szólammá engedik felhígulni a nemzeti nagyság titkát, és nem hirdetik világosan: mi az Isten eredeti követelése a nemzettől.

*

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a magyar élet megújulásával kapcsolatban *méltán* esik gyakran szó a magyar nép megtérésének szükségességéről. A keresztyénségnek azonban úgy kell ezt hirdetnie, hogy ne a szólamok száma gyarapodjék, hanem minden magyar megértse belőle, ami reá tartozik. A felsőbbség tisztének viselői tegyenek meg mindent, hogy a magyar nemzet minden tagja végezze híven a maga dolgát. A keresztyének pedig értsék meg, hogy rajtuk, az ő imádságukon fordul meg: megtért nemzetnek tekinti-e Isten a magyart. A nemzet nagyságának istenrendelte útja és a nemzet nagyságának krisztusszerezte titka nem játszható ki egymás ellen — a halogatás és hitetlenség érdekében. Az evangéliumi reformált keresztyénség tehát akkor vesz részt leghatékonyabban a magyar élet megújulásában, ha nem hagy kétséget Isten számadoltató akarata és irgalmának titka felől, s így tanúskodik életszerűségéről.

Sólyom Jenő

Nyilatkozat a leendő új énekeskönyv és a zsoltárok tárgyában

Az albizottság megvizsgálta a Kálvin János Társaság IV. országos konferenciájának „Zsoltáros könyvünk az Ige mérlegén" címen megjelent előadásait és a konferencia 14 pontba foglalt „elvi és gyakorlati eredményeit". Ezeknek tárgyában a következőkkel kívánja tájékoztatni egyházunk közvéleményét:

1. Az énekeskönyv megújításának időpontját albizottságunk véleménye szerint az egyház aktuális szüksége határozza meg. Éppen ezért nem okvetlen szükséges várni az énekeskönyv megújításával „egyházi életünk valóban bibliás, virágzó és hitvallásos öntudatban csúcspontra emelkedett korszakára". Isten Lelke felhasználhatja a „csúcspont"-ra még fel nem emelkedett korszakokban is az Ő engedelmes szolgáit arra, hogy a legfontosabb kérdéseket legalább koruk számára kielégítően megoldják, sőt, hogy korukat éppen ezzel is a „csúcspont" felé haladni segítsék. De nem halasztható az énekeskönyvi reform munkábavétele albizottságunk nézete szerint a háború miatt sem, mert az egyház feladatainak megoldására minden idő „utolsó idő" s így egy háborús világhelyzet még csak fokozza a szükséget és sürgősebbé teszi a megoldást; e mellett történelmi példákból is tudjuk, hogy a háború magában véve nem nagyobb akadálya az énekeskönyv megújításának, mint pl. egy békebeli felszínes „kultúroptimizmus".

2. Albizottságunk teljes meggyőződéssel vallja, hogy *a reform csak a teljes Szentírás alapján, hitvallásaink szellemében, egyházunk legértékesebb történeti hagyományainak szem előtt tartásával történhetik.* Éppen ezért vitán felül állónak tartjuk azt, hogy *az új énekeskönyv törzsanyagát is a zsoltároknak kell alkotniok.* A versformába átköltött Zsoltár azonban az albizottság véleménye szerint olyan legsajátosabb értelemben, mint maga a megfelelő szentírási szöveg nem tartható Isten igéjének. A gyülekezeti énekeskönyv általában, s így annak zsoltáranyaga is már nem elsődleges hordozója a Kijelentésnek, hanem korszakok vagy emberöltők megnyilatkozása a Kijelentés hatása alatt, tehát nem kánonikus irat. Ennélfogva a bibliai zsoltároknak nyugateurópai dallamokra alkalmazott metrikus átköltései (a mi esetünkben jó francia parafrázisok erőtlenebb német fordításának bibliás hittel végzett s általában sikerült magyar tolmácsolásai) sem tekinthetők minden további nélkül azonosoknak az eredeti zsoltárokkal. Az ilyen zsoltárátköltések épúgy rászorulnak a Szentírásból, mint Istennek egyedüli írott Igéjéből való időnkénti ellenőrzésre, mint akár a legbiblikusabb szellemű és fogalmazású egyházi hitvallások is.

2. Albizottságunk véleménye szerint *sem Isten igéje, sem hitvallásaink sehol nem követelik, hogy a gyülekezeti énekeskönyv*

mind a 150 zsoltárt s még hozzá minden egyes versével magában foglalja. Magyar református egyházunk a maga 1607 előtti, nagyon is biblikus és hitvallásos őskorszakában éppen nem énekelte mind a 150 zsoltárt (amiket énekelt belőlük, azoknak legnagyobb részét is ma már túlságosan szabadnak tetsző parafrázisokban énekelte), s még 1607 után is csak körülbelül félszázad múlva, a puritán mozgalom hatása alatt ment lassan bele az egyházi köztudatba annak kívánalma, hogy az énekeskönyvben mind a 150 zsoltár minden verse benne legyen a Szenczi-szöveg szerint. Másfelől viszont albizottságunk szerint nem ugyan theologiai vagy hitvallási kényszerűségből, hanem *az énekeskönyv gyakorlati rendeltetésének szem előtt tartásával igenis mind a 150 zsoltárt felvehetjük az énekeskönyvbe* olyan és annyi szöveggel, amilyen és amennyi az illető zsoltár gondolategészének kifejezésére az élő gyülekezet szükségletei szempontjából kívánatos és elégséges — természetesen a szentírási szöveg föltétlen mértékadása szerint.

4. Albizottságunk a Szenczi Molnár Albert példátlan hatású zsoltárfordítását theologiailag is megbecsüli és az új énekeskönyv szerkesztésében föltétlenül figyelembe veendőnek tartja annak nemcsak irodalomtörténeti jelentőségét, hanem máig élő gyülekezeti értékét is. A Szenczi munkája iránt érzett mélységes tisztelet azonban nézetünk szerint sohasem eshetik akkora túlzásba, hogy csaknem még a Bibliával szemben is *gyakorlatilag* (ha nem is elvileg) az 1607-es Szenczi-szöveget tekintse a zsoltárok alapszövegének. A bibliai alapszöveghez való nagyobb hűség szempontja mellett pusztán már az élő nyelven való énekelhetőség érdeke is megköveteli helyenként a Szenczi-szöveg átdolgozását. Igeszerűség dolgában ugyan aránylag kevés Szenczi-vers tér el a zsoltár eredeti bibliai értelmétől a maga *egészében*, ezt a tényt az albizottság különösen kívánja hangsúlyozni, de a *részletekben* mégis számos hermeneutikai és exegetikai botlás és nyilvánvaló tévedés akad. Pedig amíg az Ige egyháza vagyunk, a zsoltárénekekben csak azt lehet énekelnünk, amit az eredeti zsoltár mond a mindenkori legmagasabb tudomány eszközeivel megállapítható leghitelesebb szövege szerint. *Mégpedig a gyülekezet mindenkori élő nyelvén kell azt énekelnünk.* Holt kincset, nem tanítható és nem énekelhető, vagy értelmetlenül énekelt, ódonnál is ódonabb szövegeket, kommentárra szoruló nyelvi vagy tárgyi anakronizmusokat egy naponkénti használatra szánt énekeskönyvben őrizgetni nem lehet, ezt az albizottság nézete szerint semmiféle hitvallási vagy theologiai követelménnyel nem lehetne megokolni. Az albizottság a Szenczi-zsoltárok revíziójában mindenesetre a nyelvi és művészi szempontból is maradandó értékeket rejtő 1607-i szöveg iránti tisztelő konzervativizmussal kíván eljárni, de ugyanakkor föltétlenül első helyet kíván biztosítani az abszolút igeszerűség követelményének, ha kell, még az archaikus igényekkel szemben is.

5. A dícséretek kiválogatásában is a föltétlen igeszerűségnek és az ebből következő hitvallásos szellemnek kell elsőrendűen mértékadónak lennie albizottságunk véleménye szerint. A zsoltá-

rok nagyobb tekintélyét és örök jelentőségét a dícséretekkel szemben nem a számuk túlnyomó volta van hivatva kiemelni, hanem egészen más szempontok. A dícséretanyag felfrissítése viszont a gyülekezeti élet megelevenítése érdekében újra meg újra szükséges. *Dícséretet tehát annyit kell felvenni, amennyi az egész hitvalló irodalomból épülésre felhasználható és amennyit az énekeskönyv, illetőleg maga az éneklő gyülekezet egyáltalában elbír.* Ami pedig az igeszerűség és a hitvallás mértékének és természetesen a szintúgy mellőzhetetlen nyelvi és művészi követelményeknek) megfelel, az az albizottság nézete szerint az új énekeskönyvben akkor is helyet foglalhat, hogyha *ma* élő költő alkotása. Az ezzel ellenkező elvet és gyakorlatot a magyar és a külföldi református énekeskönyvek szerkesztői éppen egyházaik leghitvallásosabb korszakában követték legkevésbbé.

6. Az énekeskönyv összeállításában az Anyaszentegyház szolgálatának minden ágára tekintettel kell lenni, mert valahol az Ige megszólal, ott az Igére hallgató és felelő gyülekezet sem hiányozhatik. Éppen ezért *albizottságunk az egységes énekeskönyv mellett foglal állást,* amely a gyülekezet egész organizmusának minden megnyilatkozásában, el a családi áhitatig, használható legyen a lelki szükségletek kielégítésére.

7. Az albizottság távol áll attól, hogy ezzel az alkalmi nyilatkozattal lezártaknak tekintse mindezen és a kapcsolatos kérdéseket. Sőt nagyon kívánatosnak tartja, hogy az énekeskönyv megújításának valamennyi elvi és gyakorlati kérdése, közelebbről éppen a theologiai vonatkozásúak is, alkalmas módon és helyen az ügyhöz illő komoly tárgyilagossággal és beható részletességgel megvitatás alá kerüljenek.

8. Albizottságunk tisztán látja mindazokat az emberi gyarlóságokat amelyek minden korban befolyásolták — ma is befolyásolhatják — a gyülekezeti énekeskönyv szerkesztőinek munkáját. De mégis sokkal több komoly értéket és tiszteletreméltó lelki buzgalmat lát az énekeskönyvszerkesztő elődök munkásságában, semhogy azt bármely korra nézve is egészben véve haszontalan tévedésnek vagy épp megtévelyedésnek volna hajlandó minősíteni.

Az Egyetemes Konvent énekügyi bizottsága theologiai albizottságának nevében és megbízásából közzéteszi *Révész Imre* püspök, az albizottság elnöke.

Az Egyetemes Konvent énekügyi bizottsága theologiai albizottságának nevében és megbízásából közzéteszi

Révész Imre
püspök, az albizottság elnöke.

Szinházzárás után

Színpadi évünk mérlegét kell elkészíteni: a feladat nem könnyű és nem is nagyon kellemes, noha nagyobbára sikerekről szól ennek az évnek színpadi krónikája. A közönség mindenfajta és mindenrendű színpadi előadáson megtöltötte a nézőtereket. De a közönség részéről nem az igazi művészet utáni végre-végre felébredt érdeklődést árult el a nagy tolongás a pénztárak körül, hanem, sajnos, narkotikum keresését, talán a legártalmatlanabb narkotikumét a szórakozások között, szemünk kedves öncsalását, amellyel órákra elfelejtheti mindenki kevés pénzért és kevés fáradtsággal a színházon kívüli valóságot. Olcsó álmokat árultak, sajnos, színpadaink a legtöbb esetben. Dicséretes kivétel ezen a téren *Nemzeti Színházunk*, amely lassanként, akárcsak a Comédie Française az utóbbi években, az ország első kísérleti és legmodernebb úttörő színpadává alakul. Nyoma sem volt az idei szezonban a Nemzetiben a szokásos állami klasszikus unalomnak, amely szerte a világon jellemezni szokta a hasonló műintézeteket. *Németh Antal*, párizsi és berlini mintákat követve, nagyobbára merész, új és magyar szerzőket hozott, merészebben, mint bármelyik magánszínpad, igyekezve nem a közönség színvonalához alkalmazkodni, hanem azt a színházéhoz felemelni. *Illés Endre*, *Németh László*, *Bibó Lajos* és az évad végén a fiatal *Hubay Miklós* új művei sokat követeltek és sokat is adtak; valamennyi értékes és érdekes alkotás volt. Hiányzott az idén a Nemzeti színpadáról *Tamási* vagy más erdélyi író darabja; e helyett egész sor *jubileumi reprízről* kellett gondoskodnia a színház vezetőségének. De még a reprezentatív kötelességeknek is érdekes és értékes módon tudott eleget tenni *Németh* Antal: külföldi rendezőket (*Meissner* és *George* német színházi intendánsokat) hozott és az ünnepi darabokat új és megkapó rendezésben vitte a közönség elé. Eltekintve néhány kissé unalmas és feleslegesen újrafestett felújítástól, elsősorban a „*Sasfiók*"-ra és csak másodsorban a magyar biedermeier *Csiky*- és *Kisfaludy*-felújításokra gondolunk — a Nemzeti 1941/42. szezonja elsőrangú volt és igen jól sikerült. A darabok előadási színvonala is igen jó, ha arra az óriási munkára gondolunk, amely a Nemzeti Színház művészeit *egyszerre négy színházban* való vendégszereplésre kényszerítette. A Nemzetin kívül a *Magyar Művelődés Háza*, a *Kamaraszínház* és végül a *Pesti Színházban* igyekeztek kiaknázni sikereiket, miközben a Nemzeti Színház színpadán csaknem kéthetenként volt bemutató. Ilyen körülmények közt lehetetlen jobbat produkálni; az is igaz, hogy az anyagi sikerre való törekvés voltaképp nem országunk első színpadának feladata, azaz, hogy nem elsősorban az. Kicsit kevesebb bevétellel jóval jobb, kiforrottabb előadásokat lehetett volna elérni; de ezzel valahogy úgy volt a Nemzeti Színház, hogy túl nagy sikerei voltak és az akkora Bajor-féle színésznői, ha nem is irodalmi sikert, mint pl. a *Harsányi* Zsolt „Bolond Ásvayné"-

jának sikere kiaknázatlanul hagyni, valóban lemondást követelt volna.

Az utolsó bemutatók közül figyelmünket főként két magyar darab ragadta meg: *Bibó* Lajos *„Hibások"* című paraszti életképe és *Hubay* Miklós „Hősök nélkül" című korrajza. Bibó Lajost elsőrangú feuilletonistának ismerjük, de régebbi darabjai közül is nem egy aratott komoly sikert. A „Hibások"-ban egy álmodozó paraszt-kollektívum képét rajzolja meg: a mesélő és éneket költő gazdáét, aki a puszta végtelen horizontja alatt éli a maga vegetatív, teremtő életét. Anyja és a többi „józan" azonban kitagadja és megtámadja; még szerelmét, a kis befogadott cselédet is elveszi tőle a fiatalabb, tettrekészebb legény. Végül egyedül ül a három világbolondja a magasságos pusztai éjszaka óriás ege alatt, míg benn a házban egy szál gyertya virrasztja a halott ellenfelet: Nótás Gál István anyját. Ez a végső, legmegkapóbb képe a drámának egyúttal Bibó színpadi erejének legszebb kifejezése is. Bibó a színpadon is anekdótamondó marad; képei voltakép drámai feszültséget lehellő, de fejlődést nem ismerő paraszti zsáner-képek, valahogy csak úgy és annyira igazak és népiek, amennyire *Munkácsy* Mihály parasztsiralomháza igaz, drámai és népi. Nem vet fel igazán égető mai kérdéseket, nem vajúdik a falu aktuális problémáival, de meglátja és nagyszerűen festi a puszta örök pillanatait. *Pillanatfelvételeket* ad, de igazakat és megrázóakat. Nem a „nagy" népi dráma Bibó dolga és öröke, hanem a móriczzsigmondi erőteljes, de valamivel idealizáltabb magyar parasztról szóló elbeszélés, néha, mint itt is, drámai formába öntve. Igazi költészetet lehellenek a darab egyes jelenetei és igazi érzéseket tudott elhitetni a mű legjobb alakja: *Kiss Ferenc* költő-gazdája.

Hubay Miklós „Hősök nélkül" című drámája korrajz. Ezzel a meghatározással a szerző azt vállalta, hogy iszonyú nehéz fába vágja friss és új élű fejszéjét. Aki korunk politikai életét akarja színpadra vinni, annak ma nemcsak nagyon bátornak kell lennie, de a legnagyobb színpadi rutinnal is kell rendelkeznie, hogy ezt a rendkívül sokféle, sokszínű, bonyolult, a rothadás szivárványszíneire szétbomló időt megfogja és formába tudja önteni. Hubay Miklósban megvan a bátorság, de nincs meg a rutin, megvan a tehetség is, de kiforratlanul, zavarosan. Annál szebb és dícséretesebb cselekedet volt, hogy országunk élszínháza színre merte hozni biztatásként ezt a kínzó és sokhelyütt a zsúfoltságtól szinte érthetetlen drámát.

Egy politikai Vezető bukik meg az első felvonásban egy családi jelenet miatt; öngyilkos akar lenni a másodikban, mert nem hisz semmiben és mások sem őbenne, és feléled és magához ragadja újra, de most már hitetlenül a kormányt a harmadik felvonásban, amely korunk „danse macabre"-ja kellene hogy legyen, de, sajnos, csak torzkép lett belőle. Hubay sem a bukást, sem a feltámadást nem indokolja elég súlyos és világos érvekkel, — a színpad nélkül maradt nagy Kalandor ösztöne pedig nem rajzolódik ki elég világosan a főhős hősmentes alakján. *Somlay*

Artúr, akitől az idei évad legjobb színészi teljesítményeit láttuk (Hauptmann, Zilahy, majd Hubay darabjában), élete egyik legnehezebb, de leginkább testére szabott szerepét játszotta Isóf János alakjában. A rosszul komponált, de párbeszédei élességével, okosságával és metsző gúnyával ostorcsapásként ható fiatal mű szövevényes útjain néha-néha ő is eltévedt, de az alapjában véve gyönge, hiszterikus élő-szobor mintázását tökéletesen eltalálta. Maga a szerző is szerepel a darabban, mint középkori képeken a kép jobb sarkában a donátor: egy mindent kommentáló, de semmibe bele nem folyó író mond bírálatot a darab alakjairól, a színpad szimbolikusan tágított keretén kívül állva, de mégis a darabban játszva. Ez a figura Isófé mellett a mű legérdekesebb alakja. A női szerepek — egy könnyelmű és kicsit romlott fruska és egy csalódott és utolsó szép éveit élni akaró félözvegy, egy szerelmi gyűlölettől égő, hiú és ambíciózus színésznő a kiegészítői az érdekes arcképcsarnoknak, amelyre nyugodtan írhatná Hubay Miklós a *„modern képkiállítás"* címet. A mai fiatalságról is keserű kritikát mond a szerző: egy mindenáron feltörekvő házitanító valóságos Julien Sorel-alakja és egy csomó szavaló és üresfejű diák képviselik a kor jövőjét. Nem csoda, hogy ezekután a harmadik felvonásban mindenki hangosan, már-már leplezetlenül hazudik, csal, tolakszik és lop, valószínűleg csak azért nem gyilkol, mert az mégis több feltűnést kelt. Hubay vitriolos kór- és korképe minden hibája dacára megragadja a figyelmet. A fiatal szerző egyik legjobb tulajdonsága, hogy nagyot akar; ez igéret arra, hogy idővel nagyot is fog produkálni.

Kisfaludy Sándor: „Dárday ház"-a, mint azt egykorú címlapja igen helyesen állapítja meg, *„nemesházi rajzolat"*. Dícséretes stílusgyakorlat és kegyelet aktusa a színrevitele, ennél több azonban aligha. Még akkor sem, ha gondolatköre, a másfajúság mint szerelmi és főként házassági akadály nagyon is modern — és olyan avatott kéz restaurálta, mint amilyen *Galamb Sándoré*. Amily közel állt korunk lelkiállapotához pl. a most felújított *Kállay* által feldolgozott japán hőslegenda, a *„Roninok kincse"*, olyan csillagtávol pipeskedik, játszogat és illatozik a biedermeierkomédia mai színházi közönségünk ízlésétől. Minden idők mindenféle stílusa érthetőbb ma, mint ez a játékos, kedves, langyos, nebántsvirág-játék. A felújítás a darab újkorában is gyönge szerkezetén csak keveset változtatott, de bájos, archaizáló nyelvét teljesen megmentette. *Horváth János* primitív fametszet-szerű szép díszletei és *Galamb* Sándor stílusos rendezése, elviselhetővé tette e magyar kisfaragást és iparművészetet. Kisfaludy Sándor, a jeles lirikus, igen rossz drámaíró volt, — ezen az 1942-es felújítás sem változtathat, sajnos.

Ami magánszínházaink utolsó hónapi műsorait illeti, csak kevés mondanivalónk lehet róla. A *Vígszínház* mindvégig megmaradt óvatos duhajnak és világért sem hoz sem merészebb új szerzőt, sem igazán új utakat járó színészt és főként fájdalmasan nélkülözi régente oly híres nagy *rendezőit*. Minden előadása a

közismert „vígszínházi" kvalitásokat hozza: szép ruhákat, szép nőket és egy nagyon rút és elkoptatott világnézetet. Kimagasló magyar szerző nem került színre ott az idén, kivéve *Zilahy Lajos „Tábornok"* című színművét; ez is csak felújítása egy az első háború után játszott darabnak. Mindazáltal érdemes foglalkozni ezzel a drámával, Zilahy lévén legjobb formálója az érzelmes, fínom-dialógusú polgári drámának napjainkban. A „Tábornok" halk és okos lírája legjobb írásai közül való; a háborúban játszó, még sem a háborúról szóló hármas, a két férfi és egy nő körüli bonyodalom örök változatai köréből. Zilahy igazi gentlemaneket és emberi asszonyokat tud színpadra vinni és napjainkban már ez is üdítő.

A *Madách-Színház Pirandello, Ardrey* és *Achard* melletti nagy sikere *Felkay Ferenc „Nero"* című drámája volt, mégpedig inkább tanulságos, mint megérdemelt siker. Felkay a ma oly divatos és sikeres prózai romantikus hősi életrajzok nyomán színpadra vitte Nero császár alakját, drámai formába öntve kusza és véres életét. Nerot psychologiai vagy politikai kórtünetnek nézhetjük; mindkét tanulmány rendkívül érdekes, ha a szerző elmélyed benne. De ez, sajnos, ebben a 130 estét megért darabban nem történt meg: Nero alakja, infantilis vérengzési ösztöne, elnyomott sikervágya és az ebből eredő zsarnoki tettei egy psychoanalytikai zsebkönyv közhelyeit idézték. Felkay „véres költője" az első felvonásban még érdekes alak, de miután csak *egy* színt és *egy* hangot játszik meg mindvégig, lassanként unalmassá válik. Politikai térfoglalása pedig, a hanyatló pogányság és a felgyúló keresztény fény között, egyike a történelem legérdekesebb helyezéseinek: Felkay ebből a született drámai helyzetből sem tudott többet faragni, mint néhány gyermeteg és meglehetősen műveletlen dialógust *Seneca* és egy megtért fiatal római között, aki Poppeát szereti. Seneca stoikus bölcsességéből gyáva megalkuvás, a fiatal tüzes hitből pedig jajongó, naív rajongás lett. Érdekes, hogy a darabnak alacsony műveltségi és drámai színvonala dacára, néhány aktualitást sejtető politikai utalás kedvéért mégis nagy sikere volt. Nyilván a ponyvaíz is vonzotta a közönséget a többszörös gyilkosságokkal fűszerezett produkcióhoz. A „Panem et circenses" publikuma volt ez — ma is, mint a költőcsászár régi fellépései idején. Azt hisszük, hogy nem kell egyéb magyarázatát adni ennek a sikernek, — amely a Pirandello sznob-közönségétől merőben elütő arcok előtt futotta be bámulatos pályáját.

Az idei színházi évad 53 bemutatójának 21 magyar szerzője közül, sajnos, csak *Illés, Németh, Bibó, Hubay* és *Zilahy* neveit jegyezhetjük fel a megérdemelt siker emléklapjára. A többi darab részben zenés, részben zenétlen vígjáték és operettszámba mehet legföljebb és nem tarthat igényt, komolytalan szándéka folytán, komoly tárgyalásra.

Máthé Klára

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

Makkai Sándor új regénye

Szép Kísértet. Révai, Budapest, 1942.

Két évvel ezelőtt ott hagytuk el, hogy a kiegyezés után Ernyei Áront az enyedi kollégium tanárává választották, ő pedig megtalálja a sorstól nekirendelt párt, Bándi Esztike személyében. Ebben a regényben már 7 gyermekük közül a legkisebb, Tamás áll velünk szemben, s az ő gyermekemlékeinek tündéri fátyolán át villog felénk az Ernyeiek további sorsa s a millennium-körüli Erdély.

Regényének olyan formát választ a szerző, mintha szándékosan meg akarná nehezíteni a dolgát. A könyv régi „emlékirat"-szerű jellege megmaradt. Ernyei Tamás beszél a maga életéről, de gyermekemlékeit adja elő úgy, ahogy azok akkor szemébe, agyába ivódtak, percre sem lépve ki a gyermekkor varázsköréből Ha van keretes regény, az ilyen művet „áttételes" regénynek lehetne nevezni. Makkai regénye háromszorosan is áttételes: felnőtt férfi idézi gyermekségét s a tündéri kor laterna magikájában a körülötte gyűrűző életet.

Az eszmélkedő, érzékeny lelkű, élénk képzeletű gyermek életének első kerete: a lakás és a kert környezete: szülei, testvérei. Világa igazi kis álomország, tele a mesék alakjaival, különösen azóta, hogy egy mindent megelevenítő kis tündér, a szomszéd Izuka is belekerül. Egy többnapos kirándulás az erdőségekbe újabb lázakat, színeket hoz ebbe a világba. De Izuka eltávozik, s vele eltűnik a kert varázsa is. Meghal az édesapa, Ernyei Áron, s mint a mesékben szokás, a legkisebb fiúra bízza az Ernyei örökséget: „Majd te!" „Tanulj, tanulj..." „ Nagy játék!" Győzni kell!" Egyben elmúlásával megidézi a legnagyobb rémet: a Halált. — Ezután a támasz nélkül maradt család tétovázásai következnek.

Egy kirándulás Bándi nagyapóhoz — az első út vonaton — újra a mesék világába visz: az Ernyei-mese kirepítő fészkéhez. Az Ernyei-erő és lendület itt kap célokat: Nagyapó varázslata idézi fel a Szép Kísértetet Tamásnak is: „A Szép Kísértet... előttünk száll, sohase hagy nyugodni, folyton hív, hogy utána repüljünk. Róland valami csodálatos madár alakjában látja maga előtt a Szép Kísértetet s valósággal a levegőben repülve akarja utólérni. Így is lehet lehet győzni a Halált. A fő csak az, hogy föl kell szállani, nem szabad a porban csúszkálni, engedelmeskedni kell a Szép Kísértet parancsának... Az Ernyeiek, igen, többnyire szárnyas embereknek születtek, kiki a maga dolga szerint. Némelyik ugyan visszaesett vagy lezuhant... Van úgy... De apád bátran, szépen szárnyalt. Őt a Halál nem ölte meg, csak ajtót nyitott neki az égbe. Mert így van ez az ilyenekkel. A Halál ajtónyitóvá lesz

nekik, szolgává, mikor már elfáradtak itt a földön s a maguk jószántából bevárják."

A mesék világa mögött Gerléd a szilárd valóság. Itt tenyésznek a család gyökerei a földnek és a földből élve: a hely, ahonnan a szárnyaló lendületet vesz, a hős erőt gyűjt.

Gerléd az átmenet a mesék honából a valóságos életbe is. Itt a „tündérek és kísértetek lassan sápadni kezdtek egy megrendítő hatalomnak, a mindennapi valóságnak előnyomuló földszagú lehelletétől".

A valóság az iskolával lép be a kisfiú életébe. Gombási bácsi elemije az első lépés, keserves lépés, a valóság felé. — Aztán jönnek a lakásváltozások, melyek új meg új világokat nyitnak meg a gyermek előtt változó környezetükkel. Melinda férjhez megy egy Bihari Péter nevű ref. paphoz, s ezzel új, földhöz kötő erőt kap az eszmények egébe törő Ernyei-fa. Ottilia tanulni kezd, hogy megélhessen... A kisebb gyermekek is: Beáta, Ákos nekikamaszodnak. Tamás életébe az iskolás korral olvasmányai is beleszólnak s új, érdekes játékokra ingerlik fogékony elméjét és képzeletét. Ottilia nevelőnő lesz egy gazdag román család leánya mellett, majd tanítványa hozzájuk költözik. Érdekes román arcélek — ennek a félig természeti népnek jellemző sajátságaival — villannak fel a regényben. Ákos és Magdolna szomorúan végződő szerelme egyidőre a tragédia borúját vetíti a kis családra. Ákos elbujdosik, Magdolna meghal, s a szintén Magdolnába szerelmes Róland szíve összetörik. Anyja siet vigasztalására s magával viszi az elemijét éppen befejező Tamást is — Kolozsvárra. Itt éri a gyermeket a családi ház és iskola után harmadik nagy élménye: a nagyváros, a gyermeki tündérálom megvalósulása s utolsó gyémánttüzű felszikrázása. Egyben: „Élet, élet, élet." A kispark az utolsó gondtalan gyermeki játékok színtere lesz. A város adja az igazi barátot is Árvéd személyében s itt, a gyermeki sors delelőjén, újra feltűnik Izuka is, a Szép Kísértet testet öltött alakja: a királykisasszony, akiért érdemes lesz elmenni s a sárkányokkal megverekedni, s aki a regény végén megigéri, hogy várni fog visszatérő hősére...

Már a mesének ebből a rövid vázlatából is átüt az a gondosság és gazdag leleményesség, mellyel a szerző hősének világát felépíti. S ezek az események, mint a növekvő fában az évgyűrűk, építik a főszereplő gyermekek lelke sudarát.

Azt is megértjük, hogy az írónak gyermeket kellett regénye hősének választania. A regény légköre az első perctől az utolsóig meseszerű, szimbolikus: „Rémek huhognak a sötétben s elátkozott had nyöszörög." Az életünket kormányozó nagy Elvontságok: Halál, gonosz lények, jóságos tündérek, a Szép Kísértet, a gyermek képzeletében testet öltenek s mint valóságos szereplők vesznek részt a regényben. Izuka egyenesen ennek a másik világnak az előőrse. Ő az összekötő a valóság és álomvilág között. Gyermek még, de már nő, aki nagy álmok sugállatával veszi körül férfiját: Éva.

A regény gazdagságban sem marad el a Mi Ernyeiek mögött. Az enyedi környezet rajza a kisváros egész életét elénk vetíti, de ebben a tengerszemben ott tükröződik az egész millenniumkörüli Erdély. Magyar, szász, román arcok űnnek fel előttünk egy-egy éremkép élességével s eljövendő korok problémáival terhesen. Az érettségiző Ákos és egy fiatal történelemtanár a századforduló utáni modern magyarság fényét pislogtatja lelkében.

Külön bekezdést érdemel Tamás elemi iskolája. Egy szál tanítójával valóságos pedagógiai panoptikum. A Mi Ernyeiekben a középfokú és felsőbb oktatásról adott sugalló képeket az író, itt egy elemi iskola rajzában mutatja meg, ahogy elemiben nem szabad tanítani. A gyermeki ártatlanság tükrében, de a felnőtt elődó önmegtartóztató iróniájának hideg fényében látunk itt egy tanítót, az összes nevelési hibákkal megterhelten, hasonlóan amaz állatorvosi ábrákhoz, melyeken az összes állatbetegségek fel vannak tüntetve. Makkai művészetének érdeme, hogy az alak ennek ellenére sem múlik ki keze alatt, megőrzi életszerűségét s valósághitelét.

A „korszerű" nemzetiségi nevelés példáját is megkapjuk ebben az iskolában: „Mivel például Miku nem tudott magyarul, ostoba dadogásain vonítva kellett kacagnunk, hogy ezzel serkentsük őt a magyar nyelv megszeretésére és elsajátítására".

A könyv mondanivalójának hitelét növeli az egész történet biztos realitása s a földrajzi és történeti háttér élethűsége. Azonkívül az alakok is oly elevenek, annyira az életből kiragadottak vagy az életbe beillők, hogy a szerző minden tiltakozása ellenére kísértésbe jövünk őket élő személyekkel azonosítani. A kolozsvári kis barát, Árvéd átsuhanó alakja mintha Reményik Árnyát idézné.

A könyv élvezetességét és értékét növeli egyenletesen nemes, tiszta, folyamatos előadása. Nem színes, nem zsúfolt, nem zamatos ez a nyelv, de nyugodt, csiszolt, s minden erőltetés nélkül elegáns, egy gyakorlott előadó biztos és széplejtésű mondataiból felépítve.

Tóth Béla

SZABÓ ISTVÁN: A MAGYARSÁG ÉLETRAJZA. (A Magyar Történelmi Társulat kiadása. Budapest, Franklin, 1942.)

„Az ország honfoglaláskori népi viszonyait, a magyar településterület kialakulását, e terület hullámzását, a magyar népiség lendülő-hanyatló sorsát, az ország területén talált és az utóbb beköltözött más népelemeket, a magyarság és e népelemek koronkinti arányát, az eltolódás okait, a magyar államhatalomnak e népelemek irányában tanúsított magatartását, magának a magyar népnek és az ország más népeinek viszonyát, a keveredés tényeit és mértékét tárgyalja" Szabó István e munkája. Maga a tárgy nem ismeretlen. Ezek a problémák jórészt figyelemben részesültek már, különösen újabb történetírásunkban. Új és hasznos a tárgykör önállósítása. Valahogy plasztikusabbá válik az olyan ismert tény is, mint a magyarság szörnyű pusztulása a török századaiban. Élesebbé válnak az új telepítés körvonalai. Milyen földszagú pl. az a megállapítás, hogy a dél felé vándorlók túlnyomó többsége csak egy-egy vármegyényire hatolt a puszta felé: Abaújból Zemplénbe—Borsodba, — Szabolcsból Biharba és így tovább. Mennyi új kérdést vet föl az, hogy polgárságunk alig, nemességünk — melynek körében pedig szintén elég volt a nincstelen — egyáltalában nem vett részt e „bódulásban". Élesebbé válik a forráskritika, amint ezt legrészletesebben Acsády Ignác sokat forgatott művével szemben (Magyarország a pragmatica sanctio korában) látjuk. Nevezetes tanulsága e műnek a magyar állam és a magyar történelem egysége a sokféleségben. Hogy nyüzsög ez az állam, történelmének egész folyamán, a sok kisebb-nagyobb autonómiától! Nemzetiségi, vallási, foglalkozási, helyi autonómiák legmélyebb gyökerét Szabó előadása alapján az ember veleszületett elzárkózó hajlamában sejthetjük. Szabó különösen a falusi parasztságnál mutatja ki az elzárkózó hajlamot, mely magyar vidéken más magyar vidékkel, faluban más faluval, sőt ugyanazon helység „tizedében" más tizeddel szemben is megfigyelhető. Egyes községekben a családnevek XVII. sőt XVI. századig visszavezethető állandósága árulja el az elzárkózás makacsságát. Örök emberi jelenségként emelkednek ki e háttérből a magyar és nemmagyar autonómiák. A nemmagyar autonómiák nemzetiségvédő jelentőségét tompítja ez az örök emberi vonás, mely érthetővé teszi Szabónak azt a megállapítását, hogy autonómia dacára számos nemzetiségi sziget olvadt környezetébe, és autonómia nélkül számos tömb tartotta meg nemzetiségi jellegét kikezdetlenül: a népiség védelmére más tényezők segítsége nélkül nem elég hatékony szer az autonómia. Bámulatos a magyar fölfogás állandósága e kérdéssel szemben. Ez a keletről hozott hagyomány egybefoglalja a magyart és magyarországit, ellentétben a külföldivel, az „idegennel". A közelmultban zajlott viták anyagában bölcs óvatosság jellemzi Szabó Istvánt. Nem kicsinyli a történelmünkből ismert autonómiákat, de annyit megenged, hogy ezek a mai igények mértékével talán nem is autonómiák. Mi csak azt ismerhetjük el, hogy a régi magyar királyok sem a római pápának, sem más, Magyarországon kívül székelő szuverénnek nem adtak Magyarországon a magyar királyéval egyenlő jogot. — Fatális az a sajtóhiba, mellyel a szedő Pest-Buda 1820-i népességében 2000-re szállítja le a magyarok 12.000-nyi lélekszámát. — Szabó István, aki Ugocsa megye c. művével a részletkutatásban, most pedig az összefoglalásban végzett úttörő munkát, színes és lendületes előadással, a történelem levegőjének érzékeltetésével teszi élvezetessé az eredeti forrásokból merített adatok bőséges folyamában fürdésünket.

Török Pál

CZEBE JENŐ: A MAGYAR ÖNKORMÁNYZATI JOG. (Bpest, 1941.)

A gazdag közigazgatási tapasztalatokkal rendelkező kiváló közjogász szerző

ismét egy hézagpótló művel ajándékozta meg a magyar jogtudományi irodalmat. Áttekinthetően tagolt, világosan megírt fejezetekben vezeti végig az olvasót az egyes önkormányzati közületek (községek, városok és vármegyék) autonómiájának történeti alakulásán, valamint mindazokon a jogszabályokon, melyek az egyes önkormányzatok jogkörét meghatározzák. Rendkívül tanulságos egybevetésekre ad alkalmat az a fejezet, melyben a szerző a világ nagyvárosainak közjogi helyzetét ismerteti. Az egész kérdésre vonatkozó irodalom és kútfők részletes bemutatása után az időszerű reformtörekvésekkel foglalkozik. Könyve itt már nemcsak a szakembert, hanem mindnyájunkat érdeklő elvek és vélemények közt igazít el. A szerző higgadt kriticizmusa és tárgyilagos véleményalkotása biztos vezető a legutóbb felmerült reformszándékok tömegében. *L. M.*

KASSÁK LAJOS: HIDÉPITŐK. (Budapest, 1942. Singer és Wolfner-kiadás.)

Ahogy Kassák lírája is egyre elmélyülőbb, egyszerűbb, bensőséges hatásra törekvő, úgy foszlik le prózájáról is mindaz, ami nem volt egészen az övé, ami a kor fénye és árnya volt rajta. Pedig ez a harcosnak indult, a szó igaz értelmében „forradalmár" író ma sem csendesedett meg, nem öregedett bele a csalódásokba, ma is fájdalommal felel az eszmények és a valóság nehezen megbékülő ellentétére. A régi és az új Kassák között talán csak annyi a különbség, hogy ma már nem támad, hanem példát ad, hogy tollát már nem indulat, hanem a szeretet egyenletesen izzó melege tüzeli. Nem békült meg hazug világunkkal, de egyre jobban szereti e hazug világ bűnös áldozatát, az embert.

Regénye, a „Hidépítők" nem igazi utópisztikus regény, mert nem a társadalombírálat a hajtóereje. A Kooro-i képzelt világ csak annyiban tartozik a képzelet birodalmába, hogy a mai társadalmi valóság leegyszerűsített formában szerepel benne. De ettől eltekintve hibátlanul valóság, torzítás és eszményítés nélkül való, mint ahogy a mezítelen ember nem torzképe felöltözött enmagának. Világunk minden eleven problémája ott forr egy épülő híd építtetői, építői és környezete között, de nem merev sémákká absztrahálva. A regény társadalmi problémája nem a munkaadó és a munkás, nem az egyén és a közösség problémája. Kassák azt az ellentétet villantja fel olvasói előtt, ami az igazi munka és a méltatlan, céltalan munka között van, ami az igazi individualizmust a kalandorságtól, ami az igazi közösséget a tömegtől elválasztja. A XIX. század végének problematikáját mélyíti el ebben a regényében, nem a társadalom-elméletek felé, hanem az igazság és a jóság aspektusába állítva őket.

Regényének különös művészi értéket ád formája, az, hogy tartalmi mondanivalóját stilisztikailag ábrázolja. A regény hosszú levélsor s ahogy a levélíró élete egyre tisztul a kalandos ifjúságból a felelős férfiasságba, úgy nemesedik s egyszerűsödik a levelek hangja is. A mondatok irodalmiaskodó, hideg csillogása meghitt költészetté szépül, az első levelek szeszélyes fordulatosságát, hanyag kapkodását zárt, célbafutó szerkezet váltja fel.

Kassák írói pályájának jelentős állomása a „Hidépítők", — az „Egy ember élete" óta mindenesetre legjelentősebb munkája. Emberi magatartását is közelebb hozza megértésünkhöz: mintha már látnók azt a csillagot, mely kétezer esztendő óta útmutatója az emberiség pásztorainak, akár koronát, akár juhász-főveget viselnek. Most az ő szemében dereng visszfénye.

Bóka László.

SZENTKUTHY MIKLÓS: EURÓPA MINOR, CYNTHIA. (Részletek „Szent Orpheus Breviáriumából 4—5.)

Folyóiratunk kritikai rovatában ismertettük már Szentkuthy Miklós érdekes vállalkozását. Hatalmas arányú készülő művének, mely szépirodalmi jellegű kere-

tes essay-sorozat s azért viseli a breviarium nevet, mert „a valóság titkai közt bolyongó emberi agy" mindennapi önfegyelmező elmélyedésének hű tükrét adja — most két újabb füzete fekszik előttünk. Akik számára a felfigyelés bizonyos számú oldalakon túl kezdődik, nyugodtan megállhatnak már a megjelent részek előtt, melyek együttvéve lexikonvastagságú kötetet tesznek ki.

Az Orpheusnál ugyan nem a mennyiségen van a hangsúly, hiszen egyetlen tanulmánya is fogalmat nyujt írója módszeréről, nyelvi fordulatairól, látásmódja sajátosságáról, témakörének változatairól, de kétségtelenül Szentkuthyhoz hozzátartozik a hatalmas méret, a gondolat vizének mikroszkópon keresztül megmutatott gazdagsága mellé ugyanennek a víznek tengerré dagadása is, ami egyáltalán nem válik fullasztóvá, sőt általa lesz otthonos a műben az olvasó.

Az Orpheus a történelmen keresztül megjelenő ember *álarcairól* szól, tehát a változatok számlálatlan sokaságát vállalja s úgy keveri alvilági bűvészkedéssel az eszméket, korokat, hősöket és elemeket, mint a középkor megszállott alkimistája, vagy egy bárpult coctail-vegyítője. Szentkuthyban kétségtelenül mindkettő jellemvonásai megvannak, egyszerre áhítatos és mondain, fanatikus és kételkedő, életszerető és nihilista, áthevült és blazirt. Minden tény mellett ott van a tagadás s a racionalizmus nem egyszer tiszta értelemnélküliséget párol ki a dolgokból.

Azonban távolról sem zavarról vagy végig nem gondolt gondolatokról van szó. Hiszen a mű legnagyobb erőssége a megmérendő anyagot soha szem elől nem tévesztő értelem aranymérlege, amely végtelenül kis súlyokat érzékel, a mellett nem filigrán. Ez a paradoxszerűség egyik érdekessége. Irányának legfőbb jellemzője és megkülönböztető vonása a huszadik század radikális újítóinak sorában éppen az, hogy a pszichológia ösztönútvesztő ábrázolása, vagy végső esetben felszcenirozása helyett visszatért a ráció területére és csupán annyiban forradalmi, hogy nem riad vissza a filozófiai lényegek szembesítésének anarchiájától. Ha valaki egyetlen kifejezésben akarná összefoglalni műve lényegét, azt mondhatná: a stílusösztönné vált intellektus. Egész durván kifejezve: nem a lélek folyamatai érdeklik, hanem a lélek tartalma, vagyis az a mérhetetlenül változatos skála, mely az aprólékos érzékelések pehelykönnyű tényeitől a legbonyolultabb összetételű kultúr-adalékokon keresztül egész az objektivizálódott élmények tárházáig terjed. Ennek megfelelően a mostani két füzet egyike a reneszánszkori Anglis álarcát viseli, míg a másik, ugyanazon a színtéren, egy nagy szerelmet leplez le.

Az Europa Minor csupa áttétel. Tudor Erzsébet fedezi fel benne a japán Genji-regényt, egy II. Fülöphöz írt levélben; keleti mesék kerülnek elő a tengerjáró Drake hajójáról, Dzsingisz khánt tudósítja Bizáncból egy hűséges szolgája, aztán átveszi az író a szót, hogy megrajzolja a királylány szerelmét. Ez a tarkaság azt van hivatva jelképezni, hogy milyen messzire érnek a kultúrák hajszálcsövei és milyen árnyaltságot igényel a morfológia formanyelve. Csak így lehet játékos könnyedséggel hordozni a felgyűlt évszázadok orpheusi terhét. . „Csak egyfajta műalkotás érdemli meg a mű nevet — írja Tudor Erzsébet a japán regényről —, amely nem egyéniség kifejezése, hanem egy ezeréves kultúrhagyomány fáradtan tarkáló elemeiből összerakott ‚pattern'. Magasranőtt gaz, elhanyagolt utak, az őszi vihar vadsága, burjánzó lapu és csalán, melyet csak a holdfény tud átjárni sugaraival: mindez így egymás mellett és még vagy százszor ugyanígy egymás mellett: a tradíció őszi szüretje, egy egész kultúra kiegyensúlyozott rezignációja." Természetesen ezt az Erzsébetet nem a történelem költötte, hanem Orpheus álmodta. Szándékolt anakronizmusaiban azonban a Shaw-i vagy Valéry-i értelmező-szenvedély borul vi-

rágba. Elég ha azokra a ragyogó elemzésekre gondolunk, amikor Pindaros vagy Sappho elevenedik meg a mongol követ tollán, vagy a román stílus elemzésére, vagy a spanyol hangok bravúros esztétikájára, amit csak mellékesen vet oda a levél egy részleteként.

A másik füzet szintén Erzsébetről szól, akiről azonban eltűnnek a királynői vonások és Cynthia lesz, egy szerelem hősnője, ahogy az angol udvar egy fiatal tudósa vagy maga a szerző átélte. A valóság talán sehol sem olyan színváltó, mint ebben az Orpheus-álarcban, de mindenestől benne van a modern ember szerelme, mely végtelenül bonyolult, s annyira keveri az önéletrajzot és kultúrélményt, mint Goethe *Római Elégiái*, vagy *Nyugat-Keleti Divánja*. Megszólaltatja a füveket és a történelmet, a környezetet és emlékeket, hogy mindezekből összeállítsa az eltűnt Cynthia-szerelmet.

És mindez az elemzés, bámulatos gazdagsága mellett is a felületen marad. De lehet-e a szerelemnél egyáltalán a lényegről beszélni? Az író könyve teli van kérdésekkel és felkiáltásokkal, töredékes szavakkal és leplezetlen fájdalommal. „Drága, egyhangúan bonyolult Cynthia, mi lett belőled?... Hihetetlen!... Nem kérdezed-e velem: amare necesse est? ... Sírok, mint egy állat ... Cynthia él ..." Ezek a banális töredékek éppen úgy a nagy érzés hitelessége mellett szólanak, mint a szerelmesek műben elszórt levelei, melyek annyira emberiek, teljes megfogalmazatlanságukban. Milyen meggyőző, mikor az eltévedt panaszos hang túlzengi az intellektualizmus hatalmas tengermorajlását.

Ezeréves humanitás és írói meglepetések: ebből áll Szentkuthy műve. Korunk irodalmában, mely 99-nél sokkal nagyobb százalékban a XIX. század stílusát írja tovább, ő néhány külföldi rokonával együtt a modernek kis élcsapatát alkotja.

Vajda Endre

KÉT MARAI-KÖNYV. (*Az igazi. — Ég és föld.* — Révai kiadás.)

Régi és verhetetlen törvény, hogy a lezárt remekműhöz nem nyúlhat mégegyszer az író, s ha valamit még homályosnak, kideríthetetlennek tart benne, csak pótkötetekkel segíthet. *Mária* a *Féltékenyek* óta jónéhány ilyen pótkötetet írt. S talán nincs is nemesebb feladat egy író számára, mint tovább dolgozni, eszményi kiegészítésekkel továbbvinni a a nagy művet, megmutatni a félhomályos alkovok sarkait, az alagsor titkát, a központozásokban néha elsötétedő mély értelmet és általában, ami csak kimaradt, valamilyen okból, a nagy egészből.

„*Az igazi*" szintén a „*Féltékenyek*" pótkötete. Közelebb visz a polgár titkához, mely egyszersmind a „rang" és az emberi méltóság titka is. *Márai* polgára nem egy szám a tömegből, merő statisztikai adat. Az ő eszménye: „überbürger", polgárfeletti polgár, akit osztályos társaitól mereven elkülönöz a rang és a hivatás érzése. Görcsösen és felőrölhetetlenül véd egy életformát, ami a valóságban legfeljebb a lelkekben élt és semmi köze, sem a nyárspolgárhoz, sem a neobarokk-társadalmi rendhez. Ez a polgár *Giraudoux* és *Duhamel* rokona s amit véd több egy életformánál is: Európa, a mi meggyalázott édes-mostoha Európánk. Ez a magatartás époly természetes funkció, mint a lélekzetvétel.

A regény két hatalmas monológból tevődik össze. Az első feleség vall férjéről, Péterről (Péternek hívják a főhőst, mint Garren Pétert, aki Anna levelére hazamegy Karnakból megvédeni a Művet), a második monológot Péter mondja el egy barátjának, aki most érkezett Peruból (Garren Tamás Peruja), második feleségéről, Áldozó Juditról, a cselédből lett élettársról, aki némán tudott küzdeni és tűrni a szeretett férfiért, megtanult angolul, kockás szoknyákat hordott és „hellót" mondott a telefonba, halló helyett, aki mindent meg tudott tanulni, csak egyet nem: polgárnak lenni,

mert ez megtanulhatatlan. Péter boldogtalanul élt, műfaja és rangja törvénye szerint, mert az első felesége, aki kispolgár volt, nem érthette, a másik, a „proli"-nő, pedig hiába kísérletezett vele, belefáradt és meglopta. Lázár, az író, barátja, megtanította valamire, arra, hogy polgár, tehát művész, akinek nincs műfaja. De ezzel a felismeréssel sem tudott segíteni magán.

Az ember nem léphet ki önmagából, végzetes polgár-sorsából, mely oly determináns egész életére, mint a tehetség, vagy a púposság. A polgár Műve láthatatlan, de elorozhatatlan: ez Európa. Legfeljebb annyit tudhatunk meg róla, hogy a különben enervált és hitetlen ember oroszlánok elé dobja magát érte. S mindezt a Rangért vagy Műért, mert a kettő ugyanaz. Benne van egy egész társadalmi mult; a levegős, nagyablakos szobák, a zongora, a rejtelmes pohárszékek, a falak, a bútorok cirádái és az éltető levegő. Benne van: a tenger, a székesegyház, Emanuel gyanús s nem egészen jóhiszemű üzelmei, Edit és La, János püspök, Ábel varázslata, Tamás Peruja, a diákkori összeesküvés „szemtanúsága". Benne van Szindbád, az ezeregyéjtszakából átmentett hajós, aki tudja, hogy „nem boldog a magyar" s hogy az élet legszebb percei, melyeket egy velőscsonttal bíbelődik át az ember. Casanova, aki tökéletesen átérzi Franciska egyetlen mondatát és betűit, ahogy a herélt tanította írni s most Péter rózsadombi villája, az Anya lakása az öreg, huzatos belvárosi házban, a Krisztina- és a Rác-templom s mindaz, amit egyik hitves sem tudott megtanulni: az elsajátíthatatlan. Talán erre döbbent rá Garren Péter is, „a visszaúton, Edit és La szobája között". *Márai* hősei épúgy védenek valamit, mint *Proust Marcell-je* és *Babits Sátordy Miskája.*

Valószínű, hogy a polgár el is bukik ebben a küzdelemben, de bukása nemes, felemelő és példás. Sírkövére ezt kell írnunk: meghalt a rangért, mely nélkül nem tudott volna élni!

Az *„Ég és föld"* nem egységes mű, apró jegyzetek, kis vallomások, jegyzőkönyv-lapok, hírlapi glosszák gyüjteménye. A napi publicisztikán és hírfejeken azért mutat túl, mert ezek a vallomások az időtlenségnek szólanak s egy csodálatos írás-művész egyénisége tartja őket egybe.

Egy nagy író forgácsai mindig áruikodók, az írói szándékon túl és attól függetlenül. Óriási és süvöltő erejű tiltakozássá állanak össze, minden barbár és oktalan gonoszság s gyűlölet ellen, mely a művet veszélyezteti. Ennek a kilátásnak nincs eleje, közepe és vége. Nem politikai tiltakozás és semmi köze a napi eseményekhez. Önvizsgálatra és önmérsékletre int, mint Pál levele a korintoszbeliekhez. Visszavisz a Szellem tiszteletéhez, melyről már lassan kezdtünk megfeledkezni. Hősies kiáltás ez, mert meddő és céltalan, szinte csak belső parancsszavára hallgat, aki elkiáltja a vadonban. A szellem embere elvégzi a kötelességét, mert megszólal, mikor a többiek torkát elszorította a fáradtság és a halálos közöny.

A két új *Márai-könyv* két új tanúságtétel a szellem méltósága mellett.

Gönczy Gábor

SZENTMIHÁLYINÉ SZABÓ MÁRIA: MAGVETŐK. (Regény. Singer és Wolfner kiadása.)

Sierült regényes történelmi életrajzok után, az író újabban társadalmi regényekkel lép olvasóközönsége elé, de ezek a társadalmi művek is a multat idézik.

Magvetők c. legújabb regénye a XIX. század fordulójától az 1847—48-ig terjedő korszakot öleli fel, — de a világot mozgató nagy események: napoleoni háborúk, I. Ferenc uralma, a magyar politikai élet erjedése, Széchenyi és Kossuth mozgalma csak halvány visszfényként tükröződik a regény eseményein és alakjain. Társadalmi családregény tehát a Magvetők, mely három nemzedék életét mutatja be. A nagyapa, Visontai István, somogymegyei gazdaember és felesége,

Kis István Katalin gyermekei közül Mihály kiemelkedik a paraszti sorból, Debrecenben tanul, pap lesz belőle Kőröstarcsán, híveinek igaz vezetője. A regény cselekményének zöme az ő családjának története. A ref. parókia s az egész falu példaadó jószelleme felesége, a jómódú, úribb származású: Zsuzsika, akinek törékeny testében erős lélek lakik. Fiait önmagának megtartó anyai ösztönét legyőzve, diadalmaskodik benne a vágy, hogy Mihály és Károly fiainak előrehaladását segítse, saját lelki küzdelmének árán is. Mihály visszatér a földhöz: magvető lesz, Károly ahhoz a nemzedékhez tartozik, akiben erjed az új idők eszmei tartalma: lelkiekben válik magvetővé.

A regény szerkezete egyszerű és világos. A személyek azonban nem élettelje-sek, nem érezzük eléggé kidomborodni őket a háttérből, egy síkon maradnak reliefszerűnek. Van rajtuk valami különös, egyoldalú világítás, ami az író lelkéből sugárzik rájuk. Nem bágyadt ez a fény, de kölcsönkapott, mesterséges. Az író tisztult erkölcsi felfogása, nemesre, jóra törekvő ösztöne ad létet alakjainak, akik átveszik egyéniségének jellemző vonásait. Hangjában naív páthosz érezhető, messzebbről hallatszik, mint a mindennapi valóság. A multat jól tudja feltámasztani, érezzük a XIX. század elejének levegőjét alakjain, akik között Budai Ézsaiás is szerepel. Látjuk a protestáns papi családok nemes egyszerűségét, józanságában is bibliás, magyar szellemű célkitűzéseit. Stílusa anyagának megfelelően archaikus, nem túlozza el, inkább tompítja, egyezteti a mai nyelvvel, ízesíti itt-ott tájszólással.

Ha Szentmihályiné Szabó Mária legújabb könyve nem is éri el azt az értékfokot, amit a multba mélyebben bevilágító művei, így is jelentékeny, rokonszenves írás.

Debreczeny Lilla

•

BENEDEK ELEK: NAGYAPÓÉKNÁL. (Singer és Wolfner. — Ötödik kiadás.)

Mindnyájunk Nagyapója még szabad hazában született és rab-földön húnyta örök nyugalomra szemeit. Az elnyomatás idején hazaköltözött, Erdélybe, mert szükség volt, mert csak a mese segített. Otthon maradt, erdélyi „Garren"-nek és varázsolt, a maga módján, minden politikánál és hatalmi cselszövésnél erősebben. Halálakor még sötét és durva csizmák alatt nyögött Transylvánia, ezerkilencszázhuszonkilenc nyarán. Talán a halál óráján is várta, hogy a kisbaconi kúria előtt megáll egy mentés, igazi magyar huszár, megveregeti habos lovát, valami Táltos-félét és hírül adja, hogy újból haza lett az otthonból.

Tízegynéhány éve, hogy *Benedek Elek* koporsójára ráhullt a göröngy. S az álom is teljesült nemrégiben. Már nem kell visszafojtani a magyar szót Kisbaconban és bezárt ajtók mögül énekelni, mint a megszállottak. Ezt a végvárat *Benedek* Elek és társai nélkül semmiféle hatalma a világnak nem adhatta volna vissza nekünk. A hatalom elmúlik, a töltény kifogy, de a Szellem megmarad és ők vitték tovább, ki nem aluvó fáklyaként, akik, sajátos eszközeikkel, de halálos elszántsággal védték a végvárat, mint Zrinyi katonái.

... A kritikus észre se vette, hogy írt. Az írógép szinte önmagától kattogta le a vallomást ifjúságunk első és igazi Mestere emlékének. Nem kritika ez, nem bírálat, sem nem méltatás, csupán kalaplevető tisztelet, hódolat és egy híd az elmúlt boldogság felé, amire mindig visszavágyunk.

Gönczy Gábor

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

8

TARTALOM:

Trombitás Dezső: **A bűn mint az ember tragédiája** ● Békési Andor: **Új fordítás, vagy Károli-revizió?** ● Boda István: **A magyar személyiség főjegyei** ● Szász Károly: **Egy régi öreg pap leveleiből** ● **Könyvek és írók**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1942. AUGUSZTUS · BUDAPEST LI. ÉVFOLYAM

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

GAUDY LÁSZLÓ: Túróczy Zoltán: Az első papszentelési beszéd — — — — — — — — — — — — — — 252
G. L.: Ferdinánd István: Vallás és életforma — — — — 252
MAKKAI LÁSZLÓ: Erdély és népei — — — — — — — 253
K. D.: Eckhardt Sándor: Balassi Bálint — — — — — — 254
GÖNCZY GÁBOR: Sik Sándor: Összes versek — — — — 256

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

A bűn mint az ember tragédiája

1. „Ki-ki annál nagyobb haladást tesz az önismeretben, minél mélyebbre sujtotta nyomorúságának, szegénységének, mezítelenségének, gyalázatának tudata."[1] Kálvin ezen szavaival azt akarjuk kifejezésre juttatni, hogy ahol a filozófia *végzi*, a teológia ott *kezdi*. A filozófia röppályája olyan, amint az ellőtt nyílé: merészen és könnyedén libben a magasba, a metafizikai régiókba, hogy aztán a mozgás-energiák fölélése után a sárba, a porba zuhanjon. Vele ellentétben a Szentlélek feltétele alatt álló teológia kezdeti sebessége a por és a sár-attitüd. Addig *valami*, míg tudja, hogy *semmi;* hogy kegyelem az, hogy *lehet*. A teológia az „alászállás" tudománya. Csak mezítelensége tudatában bírhatja el Isten tekintetét. Az ember monológja — a filozófia — viszont a „csakazértis" tudománya. Úgy véli, ha beismerné az Én nyomorúságát, szegénységét, mezítelenségét és gyalázatát, leglényegét, önmagában való hitét adná fel. Éppen ezért még sisyphusi alámerülésaiban is jeligéje: sapere audere, — és mégis legyen merszed tudni! A filozófia *látni* akar, minél egyetemesebben, — a teológia *hinni*, minél alázatosabban. A filozófia erőssége az *ismeret*, — a teológiáé a *bizonyosság*. A filozófia, hogy kifürkésszen az Egészet, isteni rangra emeli az Én-t, a teológia, hogy megismerje az Én-t, az Isten-emberre figyelmez. A filozófus önmagából él, a felsőbbrendűség-tudatból, — a teológia, ha *élni* akar, nap mint nap elkiáltja: „Oh, én nyomorult ember! Kicsoda szabadít meg engem e halálnak testéből? Hálát adok Istennek a mi Urunk Jézus Krisztus által" (Róm. 7: 24, 25). A teológia megszentelő sorsa és végzete: a *Kereszt tragédiája*, — a filozófia halálos sorsa és végzete: az *ember tragédiája*.

A hívő teológia is az *ember* kérdezése, de a tudottan és megvallottan bűnös és elveszett — és ami a legfontosabb —, a hitben az Istennel *dialogikus* viszonyban álló emberé. S így a teológus nem *megragadni* akarja a valóság tiszta képét, a sokszínű igazságot, de — sub specie aeternitatis — engedi *megragadtatni magát* a Tiszta Valóságtól, az egy-Igazságtól. Istentől. És így a teológia — kiinduló pontjának megfelelően — nem a *megismerés* tragikumáról, hanem a megismerés *alanyának* a tragikumáról beszél. Éppen ezért befelénézésének egy vallomás az első stációja, az, amit a Heidelbergi Káté tömören és félreérthetetlenül így összegez: „Mily nagy az én bűnöm és nyomorúságom".

2. Az illúziók többnyire az összehasonlításokból, az emberi mértékek egymás mellé állításából erednek. Így keletkeznek az efféle megállapítások: Ix jó ember, Ipszilon gazember. Vagy: Ix hívő, Ipszilon hitetlen. De vajjon, igaz-e ez és így? Nemde inkább annak a hangsúlyozása volt éppen a keresztyénség egyik legnagyobb forradalmi tette, hogy *önmagában, lényegében minden*

[1] *Inst.* II. 2, 10.

ember istennélküli és gonosz! A hangsúly ezen van: minden ember. „Igaz beszéd ez és elfogadásra méltó, hogy Krisztus Jézus azért jött a világra, hogy megtartsa a bűnösöket, akik közül első vagyok én" (I. Tim. 1: 15). Egy Pál apostol írta ezt! „Nem lehet arra gondolni — írja e hely magyarázataképpen Kálvin[2] —, hogy az apostól szerénységből valótlant mondott volna, sőt éppen olyan őszinte, mint alázatos vallomást akart tenni, amely szíve mélyéből fakadt." Pár sorral lejjebb pedig egyenesen arra int bennünket Kálvin, hogy „jól meg kell jegyeznünk ezt a helyet".

Aki törvény alatt van, az ítélet alatt van. Itt nincs tovább. Itt kell, „hogy minden száj bedugassék". „Zsidók és görögök mindnyájan bűn alatt vannak", úgyannyira, hogy „nincsen csak egy igaz is". Mi talán „különbek vagyunk? Semmiképpen nem" — állapítja meg magáról újólag az apostol (Róm. 3: 9—12). „Az egész embert tetőtől talpig, mintegy vízözön, úgy elborította a bűn, hogy attól egy része sem mentes".[3] Így természetesen „az értelem várát is elfoglalta az istentelenség",[4] úgyhogy „nincs egyebünk, csak a bűn".[5]

Ennek meggondolása késztet bennünket annak kimondására, hogy az ember nemcsak *bűnös*, hanem egészen *bűn*. A bűnös megjelölés csupán állapothatározó, körülírás, fajsúlylemérés, a bűn viszont maga az állapot. És itt nem fogalmi distinkciókról, nem a bűnről, „mint olyanról" van szó, hanem valóságos magamról, az emberről, mint személyiségről. „Átkozott legyen a föld te miattad" (I. Móz. 3: 17), ez nemcsak úgy, általánosságban hangzott el Isten ajkáról, de személyesen az *emberhez* intéztetett. Aminthogy Jézust sem egy eszmei bűn, egy fogalmi meghatározottság adta halálra, hanem én, te, mi. Miattam, éretted és helyettünk könnyezett vért a Gecsemáné kertjében. Tehát én is segítettem a keresztet ácsolni. Én is ütöttem egyet a tenyerét áthasító szegre. Én is ott ágáltam az „egész nép" között: „Az ő vére mi rajtunk és a mi magzatainkon" (Mát. 27: 25). És az én kezem is tartotta a lándzsát, amelyik átszúrta oldalát.

Természet szerint mindannyian a „harag fiai" vagyunk, és mint ilyenek, leszünk egymás testvéreivé, vérrokonaivá, martalékul odavetve „minden tisztátalanságnak nagy nyereséggel való cselekedetére" (Ef. 4: 19). A bűn tehát nem magánügy. Sőt a bűnt éppen az teszi bűnné, hogy nem izolálható, hogy beletagolódik egy, az esetig érő láncba, hogy kivétel nélkül ugyanegy romlás által vagyunk inficiálva. Természeti mivoltában nézve nincs szent és tiszta élet, és nincs jó ember és gonosz ember.

Az ember azonban nem önmagában, egyedi szubsztanciájában válik jóvá vagy gonosszá, hanem egy magasabbrendű viszony-

[2] l. *Kálvin János magyarázata Pál apostolnak Timótheushoz írt leveleihez.* Ford. Szabó András. Székelyudvarhely, 1939. 18.

[3] *Inst.* II. 1. 9.

[4] U. o.

[5] U. o. II. 2, 27.

ban. Ha dolgaim mértéke, tárgyalási alapja sajátmagam volnék, minden erkölcsi skrupulózitás nélkül cselekedhetnék, mint ahogyan a pók *saját* természete törvényeinek engedelmeskedve csalogatja hálójába és falja föl a legyet, sőt a — párját. A magamagához viszonyuló lét állati vagy anyagi fokozatú. Az ember azonban épp azáltal minősül emberré, hogy egy, a természeti világot is átfogó mérték alá esik. S a bűn azért lesz számunkra jajjá, az ember tragédiájává, mert általa áruljuk el fajsúlyunk minéműségét. A mérték ugyanis, akihez méretünk, maga a felséges, szent Isten. És ki az, aki elbírná az Istennel való összehasonlítást? Sőt a bűn, melynek forrása az Isten és az Ő jósága elleni lázadásban van, éppen azáltal lesz ítéletté számunkra, mert az Istennel hoz vonatkozásba bennünket.

Magunkat pedig Isten előtt szemlélni annyit jelent, mint megvallani Ádámmal való egyidejűségünket. Egész reálisan: a tőle való származásunkat.

Mi volt Ádám bűne? Az, hogy nem vette halálos komolyan a *szent* Istentől néki felajánlott szövetséget. Az, hogy nem engedelmeskedett teremtője hangsúlyozott akaratának. Az, hogy hite megpróbálásakor könnyűnek találtatott. A mi bűnünk is csak ez, azzal a különbséggel, hogy míg Ádám önerejéből is betölthette volna Isten akaratát, addig mi már nem tudjuk, mert mi önmagunktól csak elbukni vagyunk képesek. És mégis, noha ilyen nyomorultul koldusok vagyunk, Isten akarata és igénye ugyanaz ma is az emberrel szemben, mint ami volt a Paradicsomban. Micsoda deszpotizmus! — kiált fel a hitetlen. A hívő azonban tudja, hogy ez így van jól, mert éppen mint ilyen, az önmagunkban való reménykedéseket fölszámolt koldusoknak kell nékünk Krisztus könyörülő szeretetébe, erejébe rimánkodnunk magunkat. Arról nem is beszélve, hogy Isten igazságigénye öröktől fogva változatlanul megáll.

Azzal, hogy Ádámig vezetjük vissza a családfánkat, valljuk a bűn szakadatlan folytonosságát is. Ádám *még* Isten képére és hasonlatosságára volt teremtve, és ez azt jelentette, hogy szent, igaz, szabadakarattal rendelkező és halhatatlan volt és szemtőlszembe ismerte Istenét. Sőt: kezdetben a világ is *emberközpontú* volt: „És megáldá Isten őket, és monda nékik Isten: Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá, és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokon" (I. Móz. 1: 28). De az első emberpár ezt az istenképiséget és világuralmi küldetést tudatos engedetlenségével — más szóval hitetlenségével — eljátszotta, megfertőzte, úgyannyira, hogy mi *már* Ádám kreatúrái vagyunk, megverve az ő megrontott természetével. Éppen ezért bűne nekünk is tulajdoníttatik Istentől, annak ellenére, hogy személy szerint nem munkáltunk közre abban. Viszont Ádám volt az emberiség „törzsöke", pater familias-a és így benne mindnyájan megromlottunk. Ádám az az ős, aki a nemesi örökséget elprédálta, aki nem tudott ránk hagyni mást, csak a meztelen, beszennyezett, halállal

eljegyzett életet. A kálvini terminológia szerint is: amiképpen az elveszített isteni igazság helyett való Krisztus igazsága „közöltetés" útján a miénk, ugyanúgy elsőszüleink természetének létsajátosságai is közöltetés, azaz továbbmenés révén van bent a világban. Aki tagadja a *bibliai* átörökléstant és csak a *biológiait* hajlandó elismerni, az tagadja Krisztust is. „Miután ugyanis ember által van a halál, szintén ember által van a halottak feltámadása is. Mert amiképpen Ádámban mindnyájan meghalnak, azonképpen a Krisztusban mindnyájan megeleveníttetnek" (I. Kor. 15: 21, 22).

Természetesen az önnön beátifikálását elvégző emberész és a vicclapok számára örök botránykő, kimeríthetetlen tárház marad a bűneset „anachronizmusa". Ismeretes Hegel hirhedt esprit-je: Az édenkert bűneset nélkül állatkert lett volna. Az efféle szellemeskedésre válaszul hadd idézzük Anselmus szavait: „Még nem gondoltad meg a bűnnek súlyát". Mert ha belegondolunk abba, hogy milyen sokba került Istennek az ember édenkerti „kalandja", amiért „a mi drága Krisztusunknak nagy árat, nagyon sokat kellett fizetnie" (Luther), elmegy a kedvünk a profanizálástól; megértjük, hogy a bűn valósága ezerszerte nagyobb, semmint mi azt még a hitben is csak megközelítőleg is föl tudnánk mérni. Ez viszont annak a fölismeréséhez is el kell hogy vezessen minket, hogy Isten helyettesítő elégtételét, Krisztus önként vállalt föláldoztatását sem bírjuk a maga csodálatos történet-történetfölötti valóságában még csak körülírni is!

5. Ha a bűnt bűnné az teszi, hogy az Isten színe előtt követjük el *és* Isten ellen, akkor el kell hogy vessük azt a felfogást, amely „bűnökről" beszél, illetve különbséget tesz bűn és bűn között. A bűn minden fokozatában istenellenesség, felségsértés. A bűn minden formájában a természeti ember *abszolút* csődje: „Gyűlölsz te minden bűnt cselekedőt" (Zsolt. 5: 6). Dávid „minekutána Bethsábéval vétkezett", megdöbbentő fordulattal így vall: „*Egyedül* te ellened vétkeztem" (Zsolt. 51: 6). A tékozló fiú is ezekkel a szavakkal roskad az Atya lába elé: „Atyám, vétkeztem *az ég ellen* és te ellened" (Luk. 15: 21).

Kvantitatíve — tehát morális és jogászi szempontból — a bűnök kétségtelenül nem egyenlők. Nagy ostobaság volna azt állítani, hogy egy tyúktolvaj bűne ugyanolyan megítélésben kell hogy részesüljön, mint mondjuk egy Matuska Szilveszteré vagy a tiszazugi arzénes gyilkosoké. *Kvalitatíve* azonban nincs különbség szimpla vétek és bűnhalmaz között. T. i. nem a cselekedet a kárhozatos, hanem az *állapot;* a cselekedet csak tünete egy kóros elváltozásnak. Egy pohár tengervízben benne van az egész óceán s egy atom is magában hordozza a test jellemző sajátosságait. Elvileg a legkisebb bűn is kimeríti a bűn általános fogalmának ismérveit. Viszont a legnagyobb bűn alkata és alapanyaga is csak a végső molekuláris egységekből adódik ki.

Így felfogva *minden* bűn halálos, mert általa a szent, felséges Istent ütöm meg. És ha a földi felségsértők tettét csak a halál moshatja le, egyenlítheti ki, mennyivel inkább kell hogy álljon

ez Istenre vonatkoztatva. Talán hallgassuk meg errevonatkozólag Anselmust, a katolikus középkornak Augustinus mellett egyik legnagyobb teológusát: „Talán azt gondolod, hogy van olyan bűn, amely kicsiség? Bárcsak a kérlelhetetlen szigorúságú bíró is kicsinynek találná csak egy bűnömet is. Jaj, nekem! Hát nem Isten dicsőségének elárulása-e minden, de minden bűn? Hogyan merészelheti a bűnös, hogy kicsinynek tartson akármilyen bűnt? Vajjon Isten dicsőségét megtámadni olyan kicsiség?... Akkor majd minden ítélet alá esik".[6] És ha „kis" és „nagy" bűnünkkel egyaránt Isten *végtelen* valósága sértetik meg, akkor az örökkévaló Isten mértéke alapján kell megítéltetnünk is. És így felfogva, az isteni verdikt nem csupán életfogytiglan kell, hogy marasztaljon el minket, hanem egy örökkévalóságra.

Ezzel egyidejűleg azonban azt is hisszük és valljuk, hogy Isten nemcsak igazságos, de könyörületes is. Bár minden cselekedetünkkel kárhozatot és halált érdemelünk, bárha tudjuk is, hogy Isten „akkor", azaz az utolsó ítéletkor felelősségre von mindannyiónkat, mindamellett is ki az közöttünk, aki ne reménykednék abban, hogy Ő *még* halálos bűneinket is bocsánatosakká tudja és fogja tenni, ha megtérünk és újjáteremtetünk? Sőt a hitben épp az válik nyilvánvalóvá, hogy Isten *hozzánk, az elveszettekhez kegyelmes*. „Vétkeztem roppant vétkekkel — írja *Imádságos Könyv*ében Augustinus[7] — és sok bűnnek vagyok a tudatában. De még így sem esem kétségbe. Mert ha bőven vannak is a bűnök, még bővebb a kegyelem (Róm. 5:20). Aki kétségbeesik bűnei bocsánata felől, az tagadja azt, hogy Isten irgalmas. Nagy méltatlanságot követ el Istennel szemben, aki nem bízik irgalmában."

Isten éppen Krisztus keresztjén mutatta meg, hogy Ő *egyszerre* ítéletes és irgalmas. Más dolog a *bűnöst* meg nem büntetni és más a *bűnt* büntetlenül hagyni. Ez utóbbi ellenkeznék Isten igazságával, az azonban már Isten szuverén joga, hogy a bűnöst büntetlenül futni hagyja és a kezest bocsátja ítélet alá. Sőt önnön mértékét épp azáltal tartotta meg, hogy nem a *csak* véges és idői, hanem az egyszerre örökkévaló és idői Isten-emberrel rendeztette Ádám halálos passzíváit. A Keresztnek ezt a megbotránkoztató paradoxiáját nevezzük éppen kegyelemnek, hogy t. i. Isten minket ítélt halálra és mégis Szentfiának kellett szenvednie; hogy az ártatlan bűnhődése által szabadít ki bennünket ősnyomorúságunk halálgyűrűjéből. És hogy még felfoghatatlanabb legyen a *haragvó* Isten igazságának irgalmas *szeretete* által való kiegyenlítődése, — *azt teszi meg az ítélet végrehajtójává, aki miatt bírói székbe kellett ülnie: az embert, Ádám sarját!* Olyan mérhetetlenül nagy volt a mindenkori Ádám vétke, hogy ezt egy — kvantitatíve — *még nagyobbal* kellett megtetéznie, hogy Isten megbocsásson néki! Ki ne roskadna itt össze? Ki ne gyötrődne a bűn tántorgó szakadékai fölött? Bizony, igaza van Debrecen néhai, tudós püs-

[6] l. *Urbán Ernő: Krisztus Keresztje*. Bp.-Sopron, 1941. 164—165.

[7] Ford. *Előri János*. Tata, 1928. 272.

pökének, Hunyadi Ferencnek: „Megnémultok itten mindnyájan ti Philisophusok a ti okoskodásaitokkal, semmit sem értek minden Világi Doktorok e nyavalya ellen minden orvosságaitokkal".[8]

Trombitás Dezső

Uj fordítás vagy Károli-revízió?

Bibliafordítás és revízió éppúgy, mint a hitvallás, mindig hű tükre az egyház hittudatának. Nemcsak a fordítók vagy revizorok ifjúkori álmait, felkészültségét és teológiai beállítottságát mutatja meg, hanem az egész közösség lelki életére és hitére is világot vet, mert a bibliafordítás, és úgyszintén a revízió is, nem egyéni vállalkozás, hanem az egyház sajátos szolgálata és bizonyságtétele. Az „istenes vén ember" munkája se magánügy volt annakidején, hanem egy seniorátus és azon keresztül az egész egyház ügye. Az Ószövetségben leírt refidimi csata mintegy előképben ábrázolja ezt a közösségi munkát. Míg Józsué harcol, Mózes imádkozik; mikor elfáradnak karjai, Áron és Húr emelik azokat.

Nem egyének, hanem az egyház teljesítette a neki szóló parancsot most is, amikor vállalta a magyar biblia revíziójának elvégzését. Az egyház ritkán bizatik meg ilyen feladattal, éppen azért a legnagyobb felelősséggel kell azt hordoznia az egész közösségnek. Nem lehet közömbös az egyház egyetlen tagja számára se, hogy mi történik a magyar bibliával, mely neki az írott Igét jelenti. Bár különösen hangzik, de mindenki résztvehet a munkában. A sokak imádsága éppen olyan fontos tényező lehet benne. mint a kevesek görög vagy héber tudása. Ki fog tűnni, hogy bár egyesek végzik a feladatot megbízásból, mindnyájan megméretünk általa.

Az egyháznak jogában állt volna a használatban lévő bibliát egy egészen új, korszerű fordítással helyettesíteni. Az egyházat képviselő bibliabizottság azonban nem kívánt élni ezzel a jogával, hanem, nagyon bölcsen, csupán a meglévő revideált Károli újabb revíziója mellett döntött. A revízió arányait, kereteit se bízta, természetesen, a revizorok egyéni tetszésére, hanem a Bibliatársulattal kötött megállapodásban pontosan megszabta azokat. Így: „A revíziót úgy kell végezni, hogy Károli Gáspár bibliafordításának tiszteletre méltó és évszázados egyházi használat által a köztudatba mintegy átment szövegéből minél kevesebb menjen veszendőbe. A revíziós szövegnek nem szabad azt a benyomást keltenie, mintha új bibliafordításról volna szó, s ezért Károli szövegétől csak ott kell eltérni, ahol az új szövegalap, a nyelv ódonsága,

[8] *A Heidelbergi Catechismusnak Ur Napok Szerént-Való Magyarázatja.* Vátz, 1808. 52.

másfelől az újabb tudományos exegetikai eredmények szükségessé teszik".

Ez a határozat minden tekintetben kielégítő. A revizoroknak ezt alázatosan tudomásul kell venniök, és egyéni véleményt félretéve, ehhez mindenben alkalmazkodniuk kell, mert az egyház ilyen biblia mellett döntött. Kérdés most, hogy ilyen-e az 1938-ban megjelent próbakiadás?

Az ószövetségi részből mintegy száz fejezetet egybevetve az eredeti szöveg és annak verziói alapján az „öreg Károlival" és a használatban lévő 908-as revízióval alkalmam volt meggyőződni, hogy az Ószövetség az idézett határozat értelmében készült. Akadnak benne helyek, ahol talán nem értünk egyet a revizor értelmezésével, még mindig maradtak bent javításra szoruló dolgok, egy azonban bizonyos: az előttünk lévő szöveg nem új fordítás, hanem revízió. A dolog természetéből következik, a határozatot nem is említve, hogy az újszövetségi revizornak a jóval kisebb terjedelmű és a közismertebb újszövetségi részben alkalmazkodnia kell az ószövetségi revizorhoz. Amit román-stílusban kezdtek építeni, azt nem lehet barokk-stílusban befejezni. Az újszövetségi rész nem lehet új fordítás, amikor az ószövetségi csak revízió. És ha revízió, nem lehet gyökeresebb, mint az ószövetségi részé.

Mi hát a viszony az 1938-as próbakiadás ó- és újszövetségi része között? Összehasonlításaim azt mutatják, hogy az újszövetségi rész egészen más természetű, mint az ószövetségi. Az általam átnézett Cselekedetek könyvében az új szöveg egyáltalán nem kelti a revízió benyomását, mert a revizor az évszázados szöveget úgy átdolgozta, hogy abban kő kövön nem maradt. De felesleges is róla, mint Károli-revízióról beszélni, mert nem az. Károlihoz csak annyiban van köze, amennyiben Czeglédy Sándor 1930-ban és Raffay Sándor 1929-ben megjelent új fordításainak, mivel az új szöveg nem egyéb, mint e kettő kombinációja. Erről bárki könnyen meggyőződhet, mert az alapszöveg szinte végig a Czeglédy-féle fordításból való, a kiigazítások pedig — a kevés számú újkeletűtől eltekintve —, az 1929-es Raffay-féle fordításból. Vannak fejezetek (pl. a 7-ik), melyek szinte szószerint egyeznek a Czeglédy-fordítással, egyes kisebb terjedelmű részletek (pl. 15: 35—41) viszont a Raffay-fordítást követik. Nyilvánvaló tehát, hogy az új szöveg se nem Károli-revízió, se nem új fordítás, hanem két régebbi fordítás új kombinációja.

Az idézett határozatot egy pillanatra félretéve, azt mondhatjuk, hogy a Cselekedetek könyve problémájának ilyen megoldása ellen elvi kifogás nem emelhető. Raffay Sándornak jogában állt a saját és Czeglédy Sándor fordítását felhasználni. És különben is egészen közelfekvő gondolat, hogy két jónak tartott fordításból egy harmadik még jobbat csináljunk. Még eredetinek is nevezhetnők az ilyen munkát, hiszen az eredetiség sokszor nem egyéb, mint régi dolgok új kombinációja.

Ennek az elgondolásnak azonban gyakorlati nehézségei vannak. Először is a két új fordításból előállított harmadikat semmi-

képpen nem tekinthetjük Károli-revíziónak. Lehetne egészen tökéletes munka, revízió azonban semmiesetre. Pedig, ha az Ószövetség és az Újszövetség többi része revízió, akkor a Cselekedetek könyvének is annak kell lennie. Egyházi használatra felemás bibliát nem bocsáthatunk és az ilyen biblia címlapjára nem írhatjuk, hogy „fordította Károli Gáspár". Feltételezem, hogy az Újszövetség más részeiben a revizor szigorúan alkalmazkodott az idézett megállapodáshoz, de mi oka lehetett arra, hogy azt a Cselekedetek könyvében elvesse és ilyen kétesértékű megoldáshoz folyamodjék? Mert kétes, továbbá, hogy a két régebbi fordításból készült új szöveg van-e olyan jó és értékes, mint azok külön-külön, amelyek alapján készült. Szerintem nincs, sőt igen sok kár és fogyatékosság származott e kettősségből.

Innen van először is a *szövegkritikai zavar.* A Czeglédy-féle fordítás ugyanis más görög szöveg alapján készült, mint a Raffay-féle. Ezt dolgozta át azután a revizor a Nestle-féle kritikai szöveg alapján. Az eredményt ismerjük. Száznál több olyan szó kimaradt belőle, aminek feltétlenül benne kellene lenni.

Itt vannak azután a *következetlenségek.* Minden fordítónak vannak jellemző sajátságai. Bizonyos görög szavakat bizonyos magyar szavakkal fordít, lehetőleg következetesen. Az új szöveg egyes részeiben, mivel a revizor nem harmonizálta a két különböző forrásból vett anyagot, mindkét fordító sajátságai megmaradtak és mint következetlenségek mutatkoznak. Különösen szembeötlő ez a 16: 19—37. versekben. Itt a „stratégoi" szó ötször fordul elő. A Czeglédy fordítás ezeket a tisztviselőket „bírák"-nak, a Raffay-féle pedig „elöljárók"-nak mondja. Az új szöveg a Czeglédy-féle fordításból vett sorokban háromszor „bírák"-nak, a Raffay-féle fordításból átvett sorokban pedig kétszer „elöljárók"-nak nevezi őket. Ez természetesen zavarólag hat. A bírák küldik a szolgákat üzenettel a börtönbe, a börtönőr azonban, mintha rosszul értette volna, azt mondja, hogy az „elöljárók" üzentek. Pál ismét az „elöljárók"-nak küldi válaszát, a szolgák mégis a „bírák"-nak adják azt át. A Czeglédy-fordításban „megbotozták" Pálékat, a Raffay-félében „megvesszőzték". Ez egyik se rossz. A baj csak az, hogy az új szövegben mind a kettő előfordul és az olvasó azt hiszi, hogy két különböző dologról van szó. A „prosélütos" szót Károli prozelitusnak fordítja. Nem magyar szó, de legalább következetes. Háromszor fordul elő ez a szó a Cselekedetek könyvében és az új szöveg háromféleképpen próbálgatja visszaadni értelmét. A „sünedrion"-t egyszer „tanács"-nak, máskor „főtanács"-nak fordítja. Ugyanaz a testület a 6: 12-ben még „tanács", három verssel lejjebb azonban már „főtanács" lesz. Mondani se kell, hogy az ilyen következetlenségek mennyire lerontják egy fordítás tudományos értékét.

Ezzel szorosan összefügg a *lexikális hűség* követelménye. A görög szavak értelme, különösen az igéké, bizonyos változáson megy át az összefüggésben. De ugyanazt a szót ugyanabban az összefüggésben csak egyféleképpen lehet fordítani. Az új szöveg

ezért nem tud meggyőzni bennünket, hogy a „politarché" többesben (17: 6, 8) „elöljárókat" és „városbírót" is jelenthet. Thessalonikának különben is öt politarchája volt, nem pedig egy városbírája. Tehát itt nemcsak következetlen a fordítás, hanem egészen téves is. Nem tudjuk azután megérteni, hogy miért kell a hatszor előforduló „hairesis" szót ötféleképpen, a tizenhétszer előforduló „pléthos"-t kilencféleképen, vagy a Pálra annyira jellemző, tizszer előforduló „dialegomiai" (vetekedik) igét nyolcféleképpen fordítani? Az ilyen fordítás zengzetesebb és változatosabb, elismerem, de bizonyos, hogy lexikális hűség szempontjából mélyen alatta áll nemcsak a mostani bibliánknak, hanem még az öreg Károlinak is. Az utóbbi esetnél maradva, ebből a fordításból megtanulhatjuk, hogy Pál sokat és érdekesen beszélt, azt azonban nem, hogy kérdés és felelet formájában argumentált, impulzív természetének megfelelően „vetekedett". Legalább hatszor-hétszer következetesen ezt kellett volna érzékeltetnie a revizornak, mint ahogy a legújabb fordítók is teszik Károlival egyértelműen.

Szóvá kell tennünk továbbá az *indokolatlan szövegjavítások* útján előállott újítások kérdését. Kommentárírók, egyes fordítók is, többször kockáztatnak meg szövegmódosítást. A legilletékesebbek azonban, a szövegkritikusok, csak a legvégső esetben folyamodnak ehhez a kétesértékű vállalkozáshoz, egyesek egyenesen elvetik ezt a gyakorlatban. Kenyon szerint „the sphere of conjecture in the case of the New Testament is infinitesmal; and it may be added that for practical purposes it must be treated as non-existent". Éppen ezért nem kis meglepetés volt számomra, hogy a Cselekedetek könyvében olyan szövegmódosításokat találtam, amelyeket sem a külső, sem a belső evidencia nem igazol, sőt a legújabb fordítások se tesznek indokolttá.

Mostani bibliánkban a 9: 31-ben ez van: „járván... a Szent Lélek vigasztalásában, sokasodnak vala". Ez kissé nehézkes és homályos, de pontosan ez van az eredetiben. Az „epléthüneto" sokasodást, gyarapodást jelent és semmi mást. Ezzel szemben Raffay Sándor az 1929-es fordításából átveszi az ott megkockáztatott szövegmódosítást és ezt mondja: „megteltek a Szent Lélek vigasztalásával". Tehát „eplérunto"-ra javította az igét. Jóllehet a német egyházak így olvasták ezt Luther után évszázadokon keresztül, mégis elfogadhatatlannak tartom, mert szövegkritikai szempontból indokolatlan, önkényes, minden alapot nélkülöző újítás. Itt Luther tévedett, egészen bizonyosan, tehát nem követhetjük.

Hasonló „javítás" van a 13: 17—18-ban is. Csak a 27: 13-ban találhatót idézem, ahol ez van az új szövegben: „felszedték a horgonyt és körülhajózták (paralegonto) Krétát". Tényleg körülhajózták Pálék Krétát? Ha igen, akkor kétszer is körülkerülték a szigetet, mert ez az ige a 8-ik versben is előfordul. Ott azonban a revizor így fordítja, helyesen: „mellette elhajózva". Természetesen a 13-ik versben is ezt jelenti: egészen közel, a part mentén hajózni, a latin „legere oram"-nak megfelelően. A „paralegonto"-

nak ez a két annyira különböző jelentése, amit a revizor tulajdonít neki, nincsen, mert a „para" igekötő semmiképpen se jelentheti azt, hogy „körül". Pedig itt „para" van és nem „peri". Ha a revizornak lenne igaza, akkor Pál missziói útját jelző térképeket mind ki kellene javítani. A mostani bibliánkban akadnak nehézkes helyek, de ilyen szövegmódosításon alapuló téves értelmezések nincsenek.

Tucatjával tudnánk azután olyan helyeket felsorolni az új szövegből, amelyek fordítása talán *nem rossz, de mindenesetre kétes,* és nem jobb, mint mostani bibliánk fordítása. Csak a könyv eleiről említek néhányat. Pl. 1:3 „élőnek mutatta magát"; 1:8 „a reátok leszálló Szent Lélekből erőt vesztek majd". Itt az, hogy a két cselekvés egyidejű, nem jut kifejezésre, és arról, hogy a „Lélekből" veszik az erőt, szó sincs az eredetiben. A Szent Lélek személy, akitől kapni lehet, nem pedig „belőle" venni. 1:13 „heveskedő Simon"; 2:38 „keresztelkedjetek meg a Jézus Krisztus nevére a bűnök bocsánatáért". Nyelvtanilag így is lehet, de kérdés, hogy dogmatikailag helytálló-e ez a fordítás? Vajjon a bűnök bocsánatáért (cél) kell-e megkeresztelkedni, vagy pedig bocsánatjára (alapján), azaz, miután megbánták bűneiket és megtértek? Itt a revizor, akarva-akaratlanul, mintha szakrális jelentőséget tulajdonítana a keresztségnek. 2:39 „ha elhívja majd őket az Úr". Itt elvész a kiválasztás gondolata. Mert nem azt mondja az eredeti, hogy mindazokat elhívja az Úr, akik távol vannak, hanem valakiket, ahányat, amennyit jónak lát. 2:45 „vagyonukat eladva". Jobb a mostani bibliánkban található „eladogatták", mert az maradék nélkül kifejezi az imperfectum jelentését: nem egyszerre, apródonként. A 7:36-ban ezt olvassuk: „ez vezette ki őket a Veres-tengeren és a pusztában negyven éven keresztül, csodákat és jeleket téve Egyiptom földjén". Eltekintve attól, hogy milyen szokatlanul hangzik a „kivezetni a pusztában negyven esztendeig" kifejezés, az egész mondatnak más értelme van az eredetiben. Pontosan és szószerint az, ami a mostani bibliánkban. A revizor szerint Isten nem tett csodákat a Veres-tengeren és a pusztában, hanem csak Egyiptomban!

Meg kell még említenem az *Ószövetségből vett idézetek* fordítását. Az Újszövetség, mint tudjuk, a Septuagintát idézi és nem a hébert. A Septuaginta többször eltér a hébertől, éppen ezért nem mindig lehet az Újszövetségben az idézeteket a héber fordításával harmonizálni. Vannak azonban helyek, ahol a Septuagintából vett idézet pontosan egyezik a héberrel. Ilyenkor a magyarban is egyeznie kell a fordításnak az ószövetségi hellyel. Az új szövegben azonban, sajnos, nem egyezik. A 4:25—26-ban a „Miért zúgolódnak a pogányok" kezdetű idézet valami öt helyen eltér az ószövetségi fordítástól. A revizor tehát nem egyezteti a fordítását. A 2:20-ban ellenben a héber szöveggel „félelmes"-t olvas „fényes" helyett. Itt tehát egyeztet, holott szövegkritikai alapon nincs jogunk hozzá, mivel se az újszövetségi kéziratok, se a Septuaginta nem egyeznek a héberrel.

Folytathatnám a példák felsorakoztatását a kifogásolt helyek mindegyik csoportjából. Sok eset közül többször talán nem nekem lenne igazam, elismerem. De nem is arról van szó, hogy egyes helyek értelmezésében nekem vagy egy harmadiknak van-e igaza, hanem arról, hogy mi történjék Károli Gáspár bibliájával, amelyhez anyaszentegyházunk eddig, mint drága örökséghez ragaszkodott? Nem állítom, hogy az általam bírált szöveg egészen elhibázott vagy nem lennének helyenként Károlit felülmúló értékei. Irodalmi értéke talán nagyobb, mint a Károli fordításának. Folyékonyabb, fordulatosabb, zengzetesebb, mint Károli. Ezek a szempontok azonban nem lehetnek döntőek bibliafordításban, ahol a szöveghűség, lexikális hűség, következetesség stb. követelményeit kell első renden szem előtt tartani. Ezeket tekintve az új szöveg nem tudott meggyőzni arról, hogy, a bibliabizottság határozatával szembehelyezkedve, érdemes lenne érte Károlit elejteni. Pedig itt, a Cselekedetek könyvében, az új szöveg ezzel az igénnyel lép fel.

Emlékezünk, hogy Károlit csak nem régen ünnepeltük országszerte. Újabban szobrot akarunk neki állítani. Szomorú lenne, ha Károli Gáspár egy ünnepi alkalmakkor elsóhajtott név, egy szoborrá merevedett emlék lenne ezután számunkra. Ha a 938-as próbakiadás a mai formájában megy át egyházi használatba, akkor ez részben már is megtörtént.

Összefoglalva az elmondottakat: Távol áll tőlem, hogy a revízió munkáját akadályozzam. Szükségesnek tartom és annak befejezését szívből óhajtom. De ugyanakkor kötelességemnek érzem kifejezésre juttatni, hogy én nem így tanultam Isten Igéjének írott szövegéhez nyúlni és nem így képzeltem a Károli-revíziót. A kezünkben levő szöveg hibáiról beszéltem. De hangsúlyozni kívánom, hogy nem arról van szó végeredményben, hogy hibák vannak az új szövegben, amelyeket esetleg ki lehet javítani, hanem arról, hogy az egész kérdés ilyen megoldása eltévesztett. Ha minden kifogásolt helyet kijavítanánk, ebből a szövegből — legalább is a Cselekedetek könyvében — akkor se lenne Károli-revízió. Nincs más választás tehát, mint újracsinálni, azaz, Károlit revideálni az idézett megállapodás értelmében.

Békési Andor

A magyar személyiség főjegyei

A magyar alkalmazkodás problémájában fölvetett kérdések[1] megoldása nem lehetséges addig, amíg nem rendelkezünk megfelelő tájékozottsággal a magyar lelkiség sajátos jellegzetességei tekintetében. Elsősorban kísérleti személyiségvizsgálataink eredményeire támaszkodva,[2] a sajátosan magyar személyiségre *általában* jellegzetes lelki jegyekről a következő összefoglaló kép[3] adható:

1. A sajátosan magyar személyiségjegyek között — vizsgálatainknak újra meg újra egyező eredményei szerint — a legközéppontibb jelentőséggel egy természetes, ösztönös, *spontán lendület* bír, amelyik eredetileg semmi mást nem keres, mint a maga *gátolatlan* kitárulását, hirtelen kilobbanó megnyilatkozását, amelyikben az önérvényesítés még legkirobbanóbb formájában sem irányul eredetileg senki és semmi *ellen*, sőt mások felé egy természetes jóindulattal, sőt nagylelkűséggel fordul. Ebből a spontán (és generózus hajlamú) lendületből természetesen értjük meg *a)* a magyar *temperamentum*nak fő jellegzetességeit, de ez az alapjegy a maga részéről általában meghatározza *b)* a bármely életkörrel és mindenségproblémával szemben elfoglalt magyar *beállítódás*módokat, és *c)* mély forrású tényezőként színezi a magyar *moralitás*nak és értékhez tapadásnak sajátos jellegzetességeit is. Örök, állandó forrása ez a jegy minden férfias és mégis örök-gyermekien naív magyar életerőnek és a sok tekintetben mindmáig teljes kibontakozottsághoz el nem jutott rendkívüli magyar *fejlődéslehetőség*eknek.

Belőle természetesen értjük meg a szabad, gátolatlan, energikus, bátor kifelé fordulást, az azonnali, tettrekész beavatkozások hajlamát, a veszélynek is magát bátran kitevő virtuskodó önerőmutatást, a közvetlen, nyilt, egyenes megnyilatkozásformát és i. t. De legvégső fokon belőle értelmezhetjük a bármi lendületes magyar aktivitásnak sajátosképen *nem tartós* jellegét is: ez az aktivitás addig tart, amíg az első lendülések hevessége kilobban, hogy utána egy természetes elernyedés, lanyhulás következzék el, — a gyökerében kiirthatatlannak látszó magyar „szalmalángos" természetnek enyhébb vagy súlyosabb formájú megnyilatkozása-

[1] L. a *Protestáns Szemle* 1941. márc. és szept. számában megjelent cikkeinket: *Magyarság és alkalmazkodás* és *A magyar személyiség megismerésének módszerei.* — A magyar alkalmazkodás kérdésével foglalkozik egyébként a következő tanulmány is: *A magyar alkalmazkodás problémája* (Magy. Psych. Szemle, 1941. és Új Élet Felé 10. sz.).

[2] L. fentebb és Új Élet Felé 11. sz.

[3] Részletezőbb rajzot adunk két megjelenés előtt álló terjedelmesebb tanulmányban: „*A magyarság lelki jegyei*" és „*A magyar személyiség nevelése*". A jelen tanulmány szövege több részben egyezik az itt második helyen említett dolgozat szövegével.

ként. — Pszichológiailag jól érthetően kapcsolódik evvel az alapjeggyel egy *életigenlő*, bízó, optimista és derűs beállítódás, éppenúgy, mint némely (a gyakorlati életben gyakran szerfelett hasznos) lelki megtapadásnak, perszeverálódásnak feltűnően csekély foka, a nyiltság és őszinteség természetes alapjegyei, a jóindulatú másokhoz fordulás, a nagylelkű „gesztusok" készsége, az életigenlő, bízó (sőt hiszékeny), derűs, bátor és szabad megnyilatkozáshajlam. Csak a fenti jegyekből egyúttal már érthetővé válik egy általában *rokonszenves* színeződés, amelyik jellegzetesen magyar egyéniségeknek közelebbi megismerésekor rendszerint ki szokott váltódni az elfogulatlan közeledésű külföldiekben.

Azonban csak ez az *egy* alapjegy is már bizonyos *veszélyeknek* és *negativumoknak* is forrása. „Fátum"-unk: jó is (és főleg jó), de rossz is, különösen, ha ez a könnyen kitáruló, sőt kirobbanó lendület az életnek többé vagy kevésbbé súlyos *akadályaiba* ütközik. Az első aktív lendületet egy természetes ernyedés váltja fel, de nagyobb baj ennél, hogy az akadályt sokszor egészen elviselhetetlenül kellemetlennek érzi a magyar. Ezen az alapon könnyen fognak kifejlődni a magyar tevékenységeredményt igen károsan befolyásoló különböző jelenségek, reakcióformák: nemcsak a gyors sértődés és haragkirobbanások (amelyek természetesen hamar széjjel is foszlanak ebben az energia-kiélésmódban), de a meddő töprengés, fásult lomhaság, tompult közöny, a dac és passzív rezisztencia is, a bizalmatlanságba rendülés jelenségei, egy nagy benső vívódás az elfojtáskényszer és a kirobbanni akarás között. Talán csak egy rendkívül egészséges őserőnek bizonyítéka, ha minden (és jórészben mi magunk okozta) szenvedéseink és gyötrettetéseink ellenére eddig a magyar soha nem tudta tartósan elveszíteni gyökeres optimizmusát, sorsa jobbra fordultában való bizodalmas hitét.

2. A feltárt alapjegy — mint már mondottuk — hasznosan értékesíthető az élet és a világ különböző köreivel szemben megnyilatkozó magyar beállításmódok mélyebb és teljesebb megértésében.

a) Természetes, hogy a mondott lelkületű magyar *önmagával* szemben erősen *pozitív* értékeléssel állítódik be. Önértékelő, magabízó, önérzetes, ezentúl büszke, sőt gőgös, dölyfösködő stb. De még hárijánoskodóan játékos hetvenkedéséhez is nem egyszer valamely rokonszenves morális színeződés járul, nemcsak a bátorságé, de némelykor egy különös felelősségérzésé is, vagy ha reápirítanak, egy különös szégyenérzésé és i. t. Az önsúlyát ennyire érző ember természetesen individualista, gyökerében „úri", akár „arisztokratikus" színezettel és (márcsak természetes lendületének alapszíneződése miatt is) morális vonatkozásokkal. Olyan valaki lesz, aki elég tud lenni önmagának, még ha szívesen és örömmel fordul is mások felé, ha szereti is a társaságot. Valami különös színű — hol megnyerően rokonszenves, hol mások iránt tapintatlannak mutatkozó — módon hajlamos arra, hogy magát *csak* a saját spontán, pillanatnyi kedvétől és hangulatától vezettesse.

A maga értékességének (jogos vagy nem jogos) tudatában önmaga megismerésére nem törekszik, és viszonylag igen keveset törődik a maga benső fejlesztésének, a legjobb önfejlesztésnek kérdésével: sokszor még csak problémává sem teszi maga előtt az önfejlesztés kérdését: én már ilyen vagyok, ilyen is maradok. Pedig sokszor jól érzi a maga hibáit (és általában könnyen *képes* azok belátására), de nem szívesen néz beléjük, másoktól pedig éppen nem szívesen hajlandó elfogadni a hibáira való reámutatást. (A magyar személyiségre *jobban* reászabott nevelés ezen a ponton is nagy eredményeket érhetne el.)

Amilyen természetesen szereti ez a lelkiség a szagadságot és függetlenséget, éppen annyira nem szereti a lendülete elé kerülő akadályokat. Ezért is érthető, hogy bizonyos gátakat egyáltalában nem képes eltűrni, míg némely másféléknek túlságosan könnyen is enged. E kérdésben nem az *objektív* fontosság, nem a gyakorlati eredményesség, siker és hasznosság elve vezeti a magyart. A bajokhoz feltűnő gyakran hozzászokni kényszerült magyar meg is edződött, sőt megkeményedetté vált a — saját és idegen — bajokkal szemben.

b) Másokhoz való beállítódásának két végső gyökerű meghatározó tényezője van: spontán lendületének természetes jóindulatúsága és, ezzel ellentétes irányban hatva, büszke individualisztikus önértékelése. Az alapvetően jóindulatú másokhoz fordulásból (más alapjegyek belejátszásával) könnyű értelmeznünk a természetes emberszeretetet, jószívűséget, vendégszeretetet, a természetes megértéshajlamot, erős igazság- és méltányosságérzést, a keleteuropid típusú magyarra különösebben jellemző szelídséget és i. t. A magyar lovagiasság, vagy a sokszor igen zajos és túlzottan lelkendező másokhoz fordulás (pl. váratlan találkozáskor, vendéglátáskor stb.) szintén erősen színeződik a magyar temperamentum lendületes és úri nagylelkűségre hajlamos természetétől. A magyar ember természetes bizalma, sőt naív hiszékenysége másokkal szemben szintén kapcsolatos a már eddig említett jegyekkel. A mondott alapjegy hatásaként értelmezhető elsősorban az a tény is, hogy a magyar „úri" büszkeség, hatalmaskodás és egyebek soha nem tették a magyart másokat tartósan *elnyomni* akaróvá, soha nem tették zsarnokká, mások megrontására törekvővé. — Az individualista önértékelés erősen fékezi e másokhoz való kapcsolódás erejét. Önmagában is meg tud lenni a magyar, sokszor csak egymagában szeret dolgozni, még tanácsért sem szívesen fordul másokhoz, és lehetőleg maga szereti elvégezni még azt is, amit mással tudna elvégeztetni. Ez az alapvető kettősség érvényesül az *engedelmeskedés* kérdésében is: a magyar *tud* engedelmeskedni, de szívesen csak a maga által is értékelt célért és (legalább) értékesnek tartott személynek, tehát értéknek és értékért engedelmeskedik: *ezért* és *ennek* azonban nagyon és szívesen tud engedelmeskedni, azzal a fegyelmezettséggel is, amelyet a magyar katona, csendőr, cserkész stb. példája is bizonyít. A tekintélytisztelet és a megalázkodás kérdésében is sajátos színezetű a magyar

beállítódás. Bár megadja — sokszor túlságosan bőkezűen is — *a külső* tekintélynek is, ami őt megilleti, előtte igazi tekintély csak az, akit *ő* ismer el (a benne megnyilatkozni vélt komoly értékek miatt) maga felett tekintélynek. És ha a megalázkodásnak két formáját ismerjük fel: a gyávaságból eredő szolgai és csúszómászó meghunyászkodását és az egyén- sőt személyfeletti magasrendű érték előtt való büszke fejethajtást, az elsőt ugyan ne próbálja senki is követelni a magyar gyermektől, mert vagy hiába is próbálná, vagy — ha eredményt érhetne el — lélek- és nemzetgyilkolást végezne. Ám a magunk felett elismert nagyszerű érték előtt fejet hajtunk: ez nem csökkenti, de valósággal emeli büszkeségünket, amelyik értékre alapozott és az értékmegbecsülésből származik. Büszkesége sokféle válogatóskodásra is készteti a magyart (így emberekben, barátokban, társaságban, a pályaválasztásban stb.). Az is könnyen érthető, hogy rátarti és társadalmi elismerést is váró, úri kedvét tölteni kívánó (bár alapjában jóindulatú) beállítódásában sokszor ingerlékeny, általában sértődékeny, türelmetlen, zsörtölődő, gyorsan haragvó is, — hogy aztán a bántást könnyen, túlkönnyen is feledje, haragja gyorsan tovatűnjék. Szociális beállítódásában befolyásolja megkeményültsége, de lomhasága is (amelynek — szó lesz még róla — a természetes elernyedésen kívül van, mint már Széchenyi is látta, valami mélyebb, sőt morális vonatkozású oka is). Mindezek és egyebek miatt nem könnyen bírja rá magát arra, hogy — bármi jószívű is alapjában — másokba könnyen és azonnal beleolvadjon, (mégha azonnali megértésre és méltányosságra való készsége, tapintata stb. képessé teszi is); de alább még külön tárgyalandó alkalmazkodási gyöngéi sem kedveznek a könnyű másokba olvadásnak. Ezért tartósan ezen a téren sem mozgatható meg könnyen. Rendkívüli nőtiszteletét is e ponton említjük meg. Ez igen komoly, spontán, mély és őszinte érzés és érzület kifejezője, se nem teátrális póz, se nem szavakkal való szellemeskedő vagy komolytalan játszadozás, se nem érzelgés, se nem fínomkodás, se nem realitástól szakadt légieskedés vagy romantikusan ábrándos elvont idealizálás. Ez a nőtisztelet is jól mutatja a másokhoz fordulással kapcsolatos mély, morális értékeket: v. ö. a magyar nőt illető kivételes tiszteletet egy Vörösmarty, Madách, Széchenyi (Hitel) stb. stb. részéről, nézd a magyar lírát, a népi és a műköltészetet: a magyar költőknél — egészen Adyig — mindig kapcsolódik a szerelemhez is valami morális vonatkozású nemes eszményítés, és sehol nem érvényesül a puszta érzékiség tobzódása.

Most már teljesebben érthetjük meg: miért nem tud a magyar lélek könnyen kerülni fölibe sokféle akadályoknak, miért nem tud harmonikus lélekkel leszámolni velük. A benső töprengések és vergődések, a mástól szenvedett bántalmat és méltánytalanságot könnyen feledő léleknek (legalábbis titkos) önvádlásai, az aktivitást béklyóba törő csüggedések, levertségek, a közönyössé tompulások, autista magába menekvések, a mély bizalmatlanságba rendülések, a lomha lemondás és a „minden mindegy"-nek

fatalista beletörődése, az örökös elégületlenkedő zsörtölődés, az önelfojtás és a kirobbanni vágyó indulat előre sokszor ki nem számítható eredményei (váratlan és objektíve legalább ekkor és itt nem indokolt kirobbanások vagy esetleg éppoly váratlan visszahúzódások és meghunyászkodások), Bánk báni tragédiák és a félmeg ál-megoldások hosszú sora, a helyén nem való, *„spostato"*[4] reakciók sokasága, a dac különféle megnyilatkozásai: szomorú és nagy változatosságú sorozata ez a nem helyes magyar reakciómódoknak. Ha a *nyilt szembeszállás*, ez a természetes magyar reakciómód — sok keserves balsiker eredményeképen — már semmi sikerrel nem kecsegtethet, reagálni kezdünk a *dac*nak különböző formáival. Ha már aztán ez a dac sem lehetséges többé (pl. egy egészen durva elnyomás alatt), utolsó fegyverül az eddig még minden történeti esetben meggyőzhetetlennek és bevehetetlennek bizonyult végső mentsvárul a *passzív rezisztencia* sajátos formája marad. (Csak éppen egyet találunk igen ritkán a magyar személyiségnek oly gazdag reakció-sorozatában: az okos mértékkel önlegyőző, a megfelelő érvényesüléseszközt körültekintően megkereső, és biztos-aktívan hasznosítani tudó, óvatos és határozott, objektíve helyes alkalmazkodást.) Ebben a tényben rejlik a gyakorlati magyar nem-érvényesülésnek, illetőleg a viszonylag kisebbfokú érvényesülésnek kulcsa.

Ha így, részben a maga hibái miatt, nem jut a magyarnak megfelelő osztályrészeül a külső gyakorlati siker, eredmény, érvényesülés, benső gyötrődéséért valami kompenzációt keres, és talál is egy sajátos, számára nem tisztán külsőleges kárpótlást. Ez a kompenzáció a magyarságnak egyik legkülönösebb beállítódási sajátossága: a társadalmi megbecsülés, elismertetés vágya, akár csupán a *cím és rang*, a külső tekintély jeleinek keresése, a társadalmi, ill. társasági tekintetekhez való túlzott hozzátapadás, de legalább a társadalmi megszólástól, lebecsüléstől való szégyenkezés. E beállítódásnak előfeltételei egyebek között a következők: egy alapvető általános *értékrevágyás*, egy hasonlóan alapvető *önerőérzés*, de az *objektív igazoltság* követelménye is, továbbá a *másokban rejlő értéknek* is elismerése: hiszen ez utóbbi nélkül az ő részükről érhető elismerés nem bírna jelentőséggel számára. Ennek a beállítódásmódnak legnemesebb és nagy morális értékű terméke a *becsület* fogalmához tapadó különös magyar jelentőség, a becsület „szentségének" kialakulása. (Valamelyes morális színezet azonban még az olyan sokat — és joggal — kárhoztatott magyar cím- és rangkórsághoz is járul: lehet, hogy a cím és rang a magyar embert büszkébbé, talán gőgössé is teszi — úgy amint pl. azzá teszi a magyar parasztgazdát a maga *több* földje —, de a magyar származású címkórosok mintegy *kielégülnek* e címmel,

[4] Más helyen *(Sajátosan magyar személyiségjegyek nevelői befolyásolása*, II. rész, Nevelésügyi Szemle, 1941. szept.-okt.) már hivatkoztam R. *Mosca* budapesti egyet. prof. egyik előadására, amelyben az egész magyar történeti életre is meg nem felelő, helyén nem való („spostato") reakciók sorozatát ítélte feltűnően jellegzetesnek

és nem használják azt arra fel, hogy pl. a reális *anyagi érvényesülés* útján hasznosítsák a maguk számára. Ellenkezőleg: az igazán *magyar* moralitású egyén számára a nagyobb cím nem az anyagi haszonszerzés keresésének lépcsőfoka, de csak több *kötelezettség* fakasztója, aminek következtében nem meggazdagodni fog rajta, de esetleg inkább elszegényedni, még több „úri gesztus"-ra, prédálásra, mutatásra érezve magát kötelezettnek).

c) A *nem-személyi* tényezőkkel, az anyagi érdekkel, a siker, gyakorlati érvényesülés, Sors stb. problémájával szemben a magyar emberre általában az *anyagi* javak szerzésére és a reális *életsiker* elérésére fordított alkalmazkodó törekvésnek viszonylagosan kis ereje, illetve *viszonylagosan kevésre* értékelése jellegzetes. A magyar ember viszonylag többre értékeli *önmagát* és a *maga* kedve, hangulata, akár szeszélye szerint való kellemes vagy legalább neki megfelelőnek érzett életet, semmint az anyagi javakat és a reális érvényesülést. Hogy mindig is így volt ez, alig hihető. Hogy így *marad-e* is? egészen különösképen a magyar neveléstől függ (és pedig a családitól éppenúgy, mint az iskolaitól és mint a közéleti neveléstől). Az „addig nyujtózkodj, amíg a takaród ér" éppen olyan szép és helyes magyar közmondás, mint a „más kárán tanul az okos". A baj csak az, hogy igazságukat bármi józanul látja is a magyar, életgyakorlatában nem igen szeret tanulni, okulni. Természetesen színezi a nem személyi dolgokkal szemben való beállítódásunkat is egy általános derűlátás, amelynek oktalan túlzásai már igen sok bajba sodortak, de amelyik hangulati szeszélyünk, érzékenységünk, könnyen sértődésünk, megbántottságunk stb. hatására gyorsan csap át a szélsőséges pesszimizmusba és mély bánatú teljes csüggedésbe. Szerencsére ez a pesszimizmus általában csak átmeneti, miként a bánat is (habár ez egyre gyűl és gyűl, mélyül a magyarban, életkorának előbbrehaladásával). Primitív önerőérzésében és önbizalmában a magyar mintegy eleve *el is várja* a sorstól is, hogy — akármint forduljanak is a dolgok — az végül is őt szolgálja, úgy alakuljon, amint ő kívánja: ez a beállítódás sem túlságosan kedvez a komolyan kitartó aktivitáshoz szokásnak és edződésnek. A szabad fejlődést gyakran megkötöző konzervatív maradiságra való hajlamosság is nemcsak a kényelmi beállítódás tényezőitől függ: függ a bevált értékhez való ragaszkodástól, az ismeretlen újtól való félelemtől, egy sajátos, lejjebb még említendő egyszerűségi, puritánsági hajlamtól is. Felesleges lesz elidőznünk annál a kérdésnél, hogy a szabad lendületű, önértékérző, temperamentumos és büszke magyar — amint közönségesen ismeretes — függetlenség- és szabadságszerető. Hogy tűrni nagyon tud, nemcsak a türelmességre való természetes képességétől, de könnyen feledni hajlamosságaitól, sőt — minden ellenmondó látszat ellenére — nagy önlegyőző képességből is[5] ered. E kérdésekben most már a pontosabb válasz is megadható: *könnyen*, sokszor bűnösen könnyen beletörődő a

[5] L. a 3. sz. jegyzetben említett első tanulmányt.

magyar az *objektív siker és valóságos érvényesülés* (a maga benső nagy értékeinek a siker és eredmény aprópénzére váltása) kérdéseiben, vagy legalább is ily irányú igényei nem tudnak nagyobb erővel hatni reá büszkeségénél, a másokhoz segítségül fordulás restellésénél, kényelménél stb., ám aránylag nehezen tud beletörődni, lemondani a következő területeken: bizonyos *morális, elvi, igazság-követelmények* (—ezekben igen nagyigényű is), úri *kedvének* lehetőleg akadálytalan, büszke és sokszor hiú, szabad töltése, a neki éppen tetsző virtuskodás, úri gesztusok, esetleg prédálás vagy éppen csak szórakozás. Ősi jegynek tetszik a természetesség, egyszerűség, sőt puritánság. Ám ez a *puritánság* — amelyik történelmünknek sok érdekes jelenségében, sok nagy magyar egyéniségben, és pl. még az ú. n. „magyar vallás"-nak, a kálvinista református vallásnak szellemében is feltűnő módon érvényesül — igen jól megegyeztethető egy sajátos, büszke, úrias *pompa szeretettel* (amelyet *Ravasz* László találóan mond „reprezentációs"-nak): ha a puritánság hajlama és tisztelete a *benső* (és morális) lényegszeretet jegye, e reprezentációs pompa szeretete a külső (főleg ünnepi) megnyilatkozás büszke és individualisztikus lendületének, gyakran az úrhatnámságot és a társadalmi tekinteteknek a magyarra gyakorolt hatását jelzi.

Hogy a magyar nem a mások elnyomásának és a tartós hatalmaskodásnak népe, volt szó már erről. Következő problémacsoportunk tárgykörére is utalva, sokkal inkább mondhatjuk egy büszke és sokféle *morális* színeződésű „dicsőségre"-vágyás népének. Végül: az e csoportba tartozó jegyek nagyobb teljessége kedvéért felemlítjük e helyen is a magyarnak általánosan is elismert és igen sokoldalú ép és erős általános kulturális fogékonyságát.

a) Az *értékkel*, eszményekkel, elvekkel szemben való beállítódás elemző vizsgálata a magyarságnak talán legkomolyabb benső értékeit, a magyar személyiség „autonóm súlyá"-ának[6] és komolyságának legmélyebb forrásait fedi fel előttünk. A magyar ember alapvető és végső lelki szükségletcsírákból táplálkozó spontán[7] moralitása hozzákapcsolódik egyénisége összes megnyilatkozásaihoz: biztosítója temperamentuma rokonszenvességének, a másokhoz való beállítódás alapvető jóakaratának, a különböző életproblémákkal szemben (anyagi érdek, reális életsiker stb.) való beállítódás rokonszenves vonásainak, az érzelmi élet komoly nemességének, az értelmi élet józan ítélő erejének és következetességének, az *objektív igazságra* való törekvések rendkívüli mértékű és meglepően tiszta erejének, de ez az értékre, nemesre, magasrendűre tekintés érvényesíti a maga igényeit az engedelmeskedés, a tekintély, a megalázkodás problémáiban is és i. t. Legtermészetesebb eredeti vágyai szerint úgyszólván *csak azt* értékeli a magyar, ami valamikép morálisan színeződik: földszeretete sem a durva materiális javak iránt való szeretet kifejezője

Ha ilyen lelkület oly spontán lendületű személyiségnek sa-

[6=7] *L. A személyiség szerkezete és kísérleti vizsgálata* (Új Élet Felé 3. sz.).

játja, mint amilyen a magyar, természetesen érthetővé válik benne az eszményekért való nagy és gyors (de éppen nem mindig tartós) *lelkesedés*nek és az állandó, mintegy morális alapszövetet jelentő *idealizmus*nak jellegzetessége. Ez az idealizmus azonban sajátosan színeződik a sokszor — és joggal — hangoztatni szokott magyar *reálitás*-érzékkel, amelynek nem egyszer súlyos rovására érvényesül, ábrándos cél- és eszközkereséseket és jogosulatlan bizakodásokat is meghatározva.

A — legtágabban értelmezett — morális alapszükséglet határozza meg a magyarnak úgyszólván *egyetlen perszeverációs* területét: az általános idealisztikus beállítódást, a személyfeletti, objektív igazságra való törekvés rendkívüli erejét, és az *elvekhez* való (sokszor túlzó, szinte formalisztikus és a reális életsiker tényezőit egyszerűen negligáló, nem egyszer egyenesen öngyilkos jellegű) hozzátapadásnak állandóságát. Az elvekhez való ragaszkodás érteti meg az utóbbi századok egész magyar történelmén végighúzódó alkotmányjogi harcokat (— a ragaszkodásnak gyakori *negatív* értékét is, a sok fél- és álmegoldás tényét, a helytelen reakciók egész sorozatát eredményezve —), de ez érteti meg a magyar jogi gondolkodásnak sajátosságait is és a magyar bírói gyakorlatnak általában magasszintű nagyvonalúságát és méltányos igazságosságát. Ide tartozó jelenség az elvek és eszmények megsértése esetén belülről bizsergetően érvényesülő restelkelés és különös férfias szégyenérzés, vagy a lehető vétségnek már csak gondolatától előre is irtózó, visszahúzódó, sokszor feltűnően túlzó, nyiltan még bizonyos természetes dolgokról is beszélni restellő szemérmesség, amelyik természetesen húzódik vissza pl. a mások benső vagy családi stb. életének kíváncsi kutatgatásától, nem ritkán még a saját lelkiségbe való világos belenézéstől is. (E jelenségben magunk részéről egy sajátos magyar „a-pszichologizmus"-nak legmélyebb egyik forrását is látjuk.[8]

Jól megérthető, hogy ez a lelkiség mások felé alapvető egyenességgel, jóindulattal, sőt a nagylelkűség gesztusaival fordul; a magyar nem is intrikus, nem bosszúálló, és — amint Széchenyi „nagy szatirája" még a császárral beszélgető Bach szájával is mondatja — általában nincsen a magyarok között áruló vagy spion. A magyart bátran nevezhetnők a legmélyebbről fakadt humánitás népének. „Nemes" liberalizmusa is (gondoljunk Eötvös Józsefre és t. i.) nem egyszer egyenesen áldozatává is teszi a *nem az ő érdekét* szolgáló, de emberméltóságra, emberbaráti érzületre stb. hivatkozó) liberalisztikus — szabadgondolkodó, szabadkőműves stb. — áramlatoknak. Természetes, hogy a nőtiszteletben, a becsület értékelésében stb. ugyanez a moralitás érvényesül, és érvényesül a felelősségvállalásnak jellegzetességében is (vagy legalább is a felelősségvállalásra meglévő *képesség*ben: mert a magyar köz-

[8] Egy a magyar lélektan állásáról német felkérésre írt összefoglaló áttekintésben (még nem jelent meg) részletezőbben foglalkozom ezzel a magyar „a-pszichologizmus"-sal.

élet nem egy tekintetben helytelenül viselkedik e ponton is, túlságosan könnyen bocsátva meg pl. némely könnyelműséget, vagy túlságosan kevés teret juttatva nem egy hivatalban az egyéni felelősség egyenes vállalására.)

Csak röviden említjük a magyar *vallásosság* kérdését. *Eleve* nyilvánvaló, hogy az ennyire erősen morális fogékonyságú, oly természetesen bízó és hívő alapbeállítódású és az életben annyi szenvedést átvészelt magyarban, aki ezentúl szereti *végig*gondolni is a dolgokat, bensőleg eleve is mély fogékonyság kellett, hogy éljen a végső, isteni hatalom-, igazság- és jóságrendhez való komolyhitű, bízó odaforduláshoz. Ezt a magyar vallásosságot azonban sajátosan színezi sokféle magyar jegy, így a konkrétság iránt való érzék is, a magyar önerőérzék és büszkeség is, és i. t. De ez a magyar büszkeség sem okvetlenül akadálya a vallásos elmélyülésnek és átnemesedésnek. *Ellenkezőleg:* a sajátosan magyar büszkeség — amelyik éppen morális és idealisztikus vonatkozásoktól nyeri sajátosan magyar jellegét — csak erősödni érzi magát attól a tudattól, hogy a maga benső értékeit egy legvégső, leghatalmasabb értékforrástól nyerte, és az *ez* előtt való készséges megalázkodásába mintegy az értékes saját magán való erőtvenni tudásnak új büszkesége is belé-belévegyül.

e) Szenteljünk rövid figyelmet az *egyes lelki funkciókörök* némely magyar jellegzetességére is. Az egész magyar lelki életre egy fokozott, fínom benső *érzékenység általános alapértéke jellemző.* Ez az érzékenység sokszor lefékezett, sőt tudatosan titkolt és megtagadott, de erején ez mit sem változtat, sőt lényegi, benső fínomságát éppen fokozza. A lényeges az, hogy tompaság és közöny a magyarban *nem eredeti,* de föltétlenül csak másodlagos fejlődöttségű jegyek. A magyar *pszichomotorizmust* természettől fogva azonnali reakció és eleven aktivitás jellemzi. A magyar *hangulati* világra egyfelől a hangulati élet *szélsőségei* (lelkes és optimista felhangoltság és pesszimista csüggedés), - valamint e szélsőségek rendkívül *gyors* és meglehetősen szeszélyes egymást váltása jellegzetes, másfelől a hangulati tényezőknek szinte *minden* állásfoglalásba és probléma-megoldásba való *belejátszása,* végül általában egy természetesen derűs, bízó, *optimista alapszínezet.* A magyar optimizmus alapjában legyőzhetetlennek látszik, minden átmeneti pesszimizmusnak és esetleg kétségbeesett levertségnek ellenére is. A magyar *érzelmi* világ általánosan uralkodó jegyei: egy rendkívüli, férfias *komolyság* (az érzelem nem játék, nem póz, nem szeszély, nem érzelgés és fínomkodás stb., de — amint a nőtisztelet és szerelem kérdésében már láttuk — komoly, igen komoly dolog a magyar ember számára), egy sajátos és minden mással szemben természetesen *jóindulatú nemesség,* egy határozott hajlam, sőt vágy a *pozitív* (kellemes, felemelő) érzelmi színezetre (— ez korántsem jellemző minden népre vagy akárcsak minden magyarországi nemzetiségre —), végül az érzelmi fűtöttségnek bizonyos sajátos *külső megjelenési formái:* egyfelől a lelkendező, sokszor gyermekesen zajos gátolatlanságú megnyilatko-

zás, másfelől az érzelem külső megnyilatkozásra juttatásának (gyakran restellkedő és szemérmes) tudatos elfojtása, hogy aztán csak a belülről áradó nemes éthosz színezze sajátossá a magyar stílust is[9] és avassa sajátosan meleg, morális és idealisztikus színezetűvé egyebek között a legtöbb nagy magyar szónoknak (a Kölcsey-Deák-Eötvös-típusúaknak) a józan értelemhez forduló, rendkívül objektív és puritán érvelésű beszédeit. De talán még több érdekességet mutat a magyar *értelmesség.* Igen egyszerű, természetes, sallangtalan, józan a magyar értelmesség, tud rendkívül módon, személytelenül, sőt könyörtelenül objektíven józan lenni. Józansága nemcsak a másokra vonatkozó, de — ami sokkal ritkább és nehezebb — a *saját* magára vonatkozó, általában inkább szerény ítéletekben is feltűnő módon jelentkezik már az iskolás diákokban is. Az egyszerűségre való törekvés nem egy kényelmes és könnyű *szimplifikálásra* való hajlamot juttat kifejezésre: az egyszerű *lényeget* keresi mindenben, és a külső mögé is azonnal ezt a lényeget szereti odatapasztani. Amint egyben látja az emberi személy minden külső és benső jegyét, a magyar szellem szeret mindenről *egységes,* egyszerűen *átlátszó, benső ellenmondásoktól mentes,* de *igaz* képet alkotni magának: világos tájékozódásra törekszik mindenben. És e törekvésében azután minden *nem sajátképen értelmi* érdek (szubjektív érzés stb.) könyörtelenül háttérbe tud szorulni, úgy, amint talán semmi más népnél. („Tud", — de nem történik így mindig.) Az értelem „autonóm tisztasága"[9] rendkívül érdekes módon nyilatkozik elénk a magyar származású gondolkodó fők legkiválóbbjaiban: az objektív és személytelen igazság komoly keresése az eszményektől átfűtött morális erővel párosul. És mennyire gyakori magyar vonás, hogy a kiindulási alapok kesesésében a magyar gondolkodó megáll azoknál a végső elveknél vagy egyéb biztos kiindulási alapoknál, amelyeket *mindenki* által (— a legtöbbször minden „komoly", „nemes" érzésű és gondolkodású és „jószándékú" „józan" magyar ember által —) eleve, föltétlenül elfogadhatónak ítél, az értelmi igazságeszmény és a nemes és komoly moralitású idealizmus egy különös varázsú kapcsolatával: ám maguknak e végső kiindulási tételeinek egymás közötti viszonylatait rendszerint már nem is kutatja tovább, a pusztán elvont-teoretikus érdekű rendszerezést *csak magáért a rendszerezésért már nem ejti meg.* Érvelésében ilyen igazságokból indul ki, tételeit ezekből vezeti le, hibátlan logikával, egyenes, világos és biztos gondolatvezetéssel, hogy azután valamely nemes *gyakorlati* eredményre jusson el (vagy legalább ilyenre is jusson el). A magyar szellem számára még a *tudományos* vizsgálódás is a gyakorlati életfeladatok nemes szellemű megoldását kell, hogy szolgálja, és ha ezt a feladatát elvégezni képes, mintha nem is

[9] L. *Zolnai* Béla érdekes tanulmányát is a Szekfü Gyula szerkesztette *Mi a magyar?* c. kötetben.

[10] E kifejezéshez 1. *Az értelem. Funkcionális és minőségi lényege, szerkezete, kísérleti vizsgálata* (Új Élet Felé, 5. sz.)

volna nagyon érdemes tovább törődni vele. Nem az *abstrakcióhoz való érzék* fogyatékos a magyar értelmiségben: csupán az üresnek és levegősnek érzett *önkényesen* szabad spekulációs fogalmi játék nem kenyere a magyarnak (sőt már csak a puszta „l'art pour l'art" teoretikus érdeklődés és „l'art pour l'art" rendszer-építés sem): az e fajta, az ő szemében sokszor komolytalannak tetsző fogalmi játékot szívesen engedi át a magyar tudós idegeneknek és a magyar tudományos- és közéletnek az érvényesülést jobban kiharcolni képes, jobban is együtt-tartó, ám gyakran súlytalanabb boldogabbjainak. A mondott beállítódás kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy a magyar filozófiai szellem megfelelőképen kibontakozni mindmáig még nem tudott: a magyar élet a sajátosan magyar gondolatot a nem magyarral szemben sokszor részesítette és részesíti mostoha fogadtatásban, amint *Apáczai Csere János* példája mutatja, még a nevelés terén is. Hadd említsük meg itt is: a valóban a magyar lélekre szabott nevelés szinte beláthatatlan távlatot nyitna meg a magyar értelmiség és egyúttal a valóban magyarabban magyar tudományos élet szabadabb és diadalmasabb felszabadítására és kibontakoztatására.

Az *akarat* problémája: gyönge oldala a magyarnak, — legalábbis ma. Hogy miért bénult ily fogyatékossá, nem tesszük problémává. Bizonyosnak tetszik azonban, hogy némely eredeti hajlandóság is, talán a túlságos szelídség és a heves temperamentumú kitörésvágy közötti egyenetlenség (a keleteuropid és a turanid ősfaj kétfélesége) *természetes úton* is ki kellett hogy bontakoztassa az akarati élet bizonytalanságát és egyenetlenségeit, amelyek felett nem vált úrrá, sem az önfegyelemnek egy megacélozódott szervező hatalma, sem a leghasznosabb alkalmazkodásnak beállítódásmódja. Lényeges e ponton az, hogyha már baj van sokszor az elhatározás, választás, döntés terén, még feltűnőbb a fogyatkozás az elhatározások, döntések tényleges és kitartó, következetes, erélyes végrehajtása terén. Ma is nem egyszer külön biztatásra szorul a magyar. Megvan még ma is a gyors beavatkozásnak és azonnali cselekvésnek első impulzusa, de az akarat könnyen megtörik, sőt általában kissé megtörtnek mondható, már a magyar gyermekben is. A lemondás akaratbénító beállítódásán erőt venni, nem könnyű feladat: a jobb magyar nevelés e téren is rendkívül áldásos eredményt érhetne el.

A fentiekben általában nem a *teljességre,* mint inkább a rövid és egységes elvű összefoglaló képre törekedtem. Említést kíván, hogy a különféle (és főleg a két legfontosabb: keleteuropid és turanid) magyar típusnak egymásközti különbségeit sem tüntettem fel. Úgy érzem: joggal tehettem: a történeti magyar élet tompította az ezt az egységes életet élő mindkét eredetű magyarban a szigorú faji különbségeket. *Van egy* magyarság[11] mint ahogyan van — talán kevésbbé egységes lelki képpel — egy né-

[10] *Kodály* Zoltán is *egységes* képet kapott a legkülönbözőbb országrészek magyar népdalairól. (L. ***Mi a magyar?***)

metség, vagy egy olaszság: az alpesi és az északi német, a mediterrán és az északi olasz között mégis legalább olyan éles (és morális szempontokból még nagyobb) a különbség, mint pl. a keletbalti és a turanid magyar között, akiket (nagy ellentéteiken túl) igen mély, a *legmélyebb* morális, hangulati, másokkal szemben való beállítódási stb. kapcsolatok tartanak szorosan össze, hogy kapcsolódásaikból egy egészen sajátos színű és *rendkívüli benső* értékű, lelkileg többé-kevésbbé egységes — bár sokféle benső ellentmondásból színeződő és ezért különösen nagy és értékes benső feszültségű — nép álljon elő: éppen a magyar.

Boda István

Egy régi öreg pap leveleiből.

Most száz esztendeje, hogy — 1842-ben — a pesti protestánsok két nagynevű lelkésze: a református *Török Pál* és az evangélikus *Székács József*, szerkesztőtársul maguk mellé véve a theologiával és mathematikával foglalkozó *Taubner Károlyt* — *Kossuth*nak a *Pesti Hirlap*ban megpendített javaslatára megindította a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*ot, amely — mint *Szász Károly* egy cikkében[1] megállapította — „a protestáns egyház kebelében a legjótékonyabb forradalmat, a folytonos haladás, a benső életre s tevékenységre törekvés, a szervezkedés forradalmát indította meg".

A lap, mely 1848 végével — „A haza veszélyben van" című nyilatkozattal — megszűnt, s csak 1857 elején indult új életre, *Ballagi Mór* szerkesztésében — sok érdekes cikkével, sok polémiájával, jelentékeny tényezője lett a magyar protestáns életnek.

Ennek a lapnak buzgó munkatársa volt a lelkészi és egyházirodalmi munkásságával s nemkülönben igen érdekes egyéniségével is nagy hírre szert tett *Dobos János* (1804—1887), akit *Révész Imre*, tiszántúli püspök úgy jellemez, nagyapjáról, az idősb Révész Imréről írott kitűnő könyvében,[2] hogy „nagytehetségű, geniális villanásaiban utólérhetetlen, de szakgatott és sokszor meghasonlott lelkű, cynismusra hajló" férfiú volt.

A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*pal kapcsolatban pedig azt írta *Szász Károly* 1879-ben, *Vasárnapi Újság*-beli fentebb jelzett cikkében, Dobos lelkészi működésének ötvenedik, ceglédi papságának huszonötödik évfordulóján, hogy „úgy egyházszervezeti kérdések körüli eszméivel, mint irodalmi kritikáival sokat tett e lap erőteljes és hatályos működésére, s tolla hegyes és éles, ahol kellett, költői s majdnem ecsetszerűen színező, ahol a tárgy engedte és kívánta".

E cikkéhez Szász Károly magától Dobostól kért adatokat

[1] *Vasárnapi Újság.* 1879. 42. sz. 668. l.

[2] *Révész Imre élete,* 1826—1881. Debrecen, 1926. 62. l.

— s nem érdektelen az a két levél, mellyel Dobos megfelelt a kérésnek, s miket 1879. május 9-én és 12-én intézett Szász Károlyhoz. E leveleket Szász Károly híven megőrzött, s rendkívül gazdag tartalmú levelesládájából az alábbiakban szó- és betűszerinti hűséggel közöljük.

1.

Nemes barátom Károly.

Leveledben te is beletrombitálsz a jubileum vagyis a trombiták innepébe hol engem doboltak ki — trombita és dob a törökmusikában és nehány nyitányban találkoznak, és vajmi csúnyaság volna a dobszó trombita nélkül! Köszönöm a trombitát és a trombitahangot, melyet a dobszó mellé megfúni szándékod.

Arcképet, biográfiai adatokat kívánsz. Küldöm lehető legszebb arcképemet, mely úgy hasonlít hozzám mintha a szám bol köptem volna. Kedves nőd valahogy belém ne szeressen, mert akkor jaj neki, minden ártatlanságom mellett, a palást félre csúszva vállatvonít a világnak, és suhog mint a denevér szárny a templom födél alul. Olyan közel lebben el fülünk mellet, hogy ösztönszerűleg utána kapunk.

Az adatok:

Születés hely Ó Buda, idő 1804. apr. 14. Apám *István* lelkész, janitor az 1791. 'sinaton, melyel, valamint magával a 'sinattal kérkedni nem szeretett, nyitogatta az igaz, de örömestebb csukta be, mindig attol félt, hogy még egyszer meg kell nyitnia.

Gyermek és fiatal korom folytonos nélkülözése, mindennek mi a gyermeket és ifjút boldogithatja. Négy éves koromban himlős melynek következtében többnyire csak fél szemmel láttam, két szemmel téged se láttalak talán sokszor azért nem értettelek.

1814-ben tiz éves koromban ott szaladgáltam Pesten a három király nehéz hintója után,[3] jut eszembe hogy a régi megyeház fa rostélyra dőlve, láttam Ferenc császár halvány, sovány és Sándor posgás horvát vagy Bojér metszésű arcát. A porosz királyé nem jut eszembe milyen volt, akkor is bujkált valahol a dubietások redői között.

Későbbi fejlődésemre határozó befolyással volt egy magasabb míveltségű német magyar család, a Ferency család. Volt egy velem egykorú leány, tele élccel és pikantériával, fájdalom hatalmas nagy orral, Emiliának hivták a leányt ez egyszer megtapogatván quadrat agyamat, annak szegletein állitása szerént szarvakat talált kész lett a Szarvas csúfnév, és nőttek belőle a nagyobbnál nagyobb szarvak falra festve, melyek helyett én még számosabb csodálatos ormányokat rajzoltam mindenfelé. Itt nőttek a kecskelábak melyek nekem annyi bajt csináltak és tapostak az életben.

Kecskemétre vittek 1816. Ott mint novitius syntaxista kínt szenvedtem, Salamon uram vesszője és botja alatt. Nagy István tanárom fedezte fel előtem a latin classikusok szépségeit. Ő rendezte szellemvilágom összevissza képeit, képzelő tehetségemet ő nemesítette. Dugonics Andras Etelkáját nála láttam és hónapokig futkostam mig megtaláltam, és belemerültem fülig, de nem értem el vele Etelvárig soha.

Debrecenben subscribáltam 1819. Daróci uram volt a Kontra, Lakatos uram a

[3] *Ferenc*, osztrák császár és magyar király, — *I. Sándor*, orosz cár, — *III. Frigyes Vilmos*, porosz király.

sénior,[4] Nagy Dani grádusa volt az enyim, hol a subscriptio után épen Nyári Pál[5] mellé estem hol is az első nap mindjárt megdögönyöztük egymást, ezt volt Nyárinak utósó hátrálása előtem. Később elhagyott, a porát is alig láttam, annyira.

Hat esztendő multával, sok küzdés és esztelenkedés után odahagyva Debrecent, mentem Lovasberénybe mint tanító, ez nem volt egyéb mint két évig tartott folytatása a legátusi kalandoknak, derűre borúra.

1828 atyám házához menve készültem szorgalmasan a papi censurára. 1829 máj. 6. tette fejemre kezét az öregebb Bátori Gábor,[6] kinek reszkető keze alatt megindult a kerék mely mozgásba hozta lelkész életem egész Sphäráját. 1831. apám helyébe Ó Budán rendes lelkész 1844.ig egy egész élet, melynek miliókra menő jelenetei egy egy vonását adják a 13 éves Óbudai papságnak — *Török*,[7] *Szekács*,[8] *Fényes*,[9] *Bajkai*.[10] Első nőm 1834. Ez a nő mellettem 1849 ig nem győzve velem szemközt menni a viharral, kidölt mellőem, és én őt eltemettem, multom mellé, hadd pihenjen! fel ne verjétek álmukból a halottakat.

1844. őszén szálitottak Kömlődre. — Sárközy Jósef,[11] Percel Mór,[12] a két

A magyar protestáns lap — annak első megnyitó vezércikke, — Hierarchia — a kegyeletek elleni bűnül rótt harcjáték, — voltige —

1845. Vissza Pécelre a Ráday könyvtárba — ismét egy egész élet 1848 ig melyet csak akkor irhatnék le ha ismét elkezdenék egyenként beszélni a könyvekkel és leirnám hogy mennyi sok bolondságot sugdostunk Tenerdank német néném asszonyal egymásnak fülébe, vagy ha ismét felitatnám a boros üvegek feneknyomát, melyet boldog emlékű H..k hagyott a könyvek háta mögött vagy pedig Schediusz[14] keze szennyét kellene törülgetnem, mely ott maradt a hézagokon.

A fóradalom. Az 1847—48 országgyülés a fiatalság élén 1849 — folytonos fenyegetés után végre Martiusban Babarci Antal[15] bevitetett, Trattner ezredesnek németül beszélve, épületes intések után hazakerültem.

1852 tavaszán Tótfaluba, a jó kenyér és jó bor hazájába mentem pihenni, itt éltem két évig Epikurussal — Imakönyvemet irni itt kezdtem, elvégeztem 1854. Cegléden.

[4] *Lakatos József*, később Debrecen kedves papja.

[5] *Nyáry Pál*, később Pest megye alispánja és képviselő.

[6] *Id. Báthory Gábor* (1755—1842). 1814-ben lett a dunamelléki református egyházkerület püspöke.

[7] *Török Pál* (1808—1883), a későbbi püspök, 1839-ben lett pesti református lelkész.

[8] *Székács József* (1809—1876), a későbbi evangélikus püspök, 1836-ban lett a pesti magyar evang. egyház első papja.

[9] *Fényes Elek* (1807—1876), a híres statisztikus.

[10] *Bajkay Endre*, a dunamelléki ref. egyházkerület világi főjegyzője.

[11] *Sárközy József* (1802—1867), a dunántúli ref. egyházkerület főgondnoka.

[12] *Perczel Mór* (1811—1889), 1848/9-i honvédtábornok.

Pázmandy Dénes.[13] — Mennyi emlékezetesség!

[13] *Id. Pázmándy Dénes* (1781—1854), főispán, képviselő, a dunántúli ref. egyházkerület főgondnoka. — *Ifj. Pázmándy Dénes*, 1848/9-ben a képviselőház elnöke.

[14] *Schedius Lajos* (1768—1847) egyetemi tanár, a M. Tud. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja.

[15] *Báró Babarczy Antal* (1813—1881), 1848-ban az országgyülési konzervatív párt egyik vezére.

A földmivelő házánál, a Homliák a gyermeki imák, az Úri ima — Cegléden készültek kevesen tudják ismerik Arbertni[16] énekeit melyeket sok gonddal én fordítottam a Nádorné[17] megbizásából.

[17] *József nádor* harmadik felesége, a protestáns vallású *Mária Dorottya* főhercegné, würtembergi hercegnő, aki 1855-ben halt meg.

Nem szabad szint adni egyh. kerületi pályámnak, melyet más látott más itélt.

Sok nemű irodalmi műveimet, az Egyház és a tudomány terén, lássa az utókor, ha megkivánja mint megkivánja a viselős nő a meszet a paprikás sót és sok más egyebet.

Ezekből összeállithatsz valamit a mi épen olyan idomtalan lesz, mint a te

Maj 9. 1879 Cegléd

szives öreg barátod
Dobos.

Második nőm Csokonay Vitéz Susána, Csokonay Mihály unoka huga. Két leány — Lida a világtalan és Ersi *Bányainé* — első házasságbol — László Szalki lelkész János ceglédi rendőr kapitány.

2.

Kedves barátom!

Küldtem néhány adatot életemből üres keretek azok; a mivel ezeket betölteni lehetne, kiestek, kiszakadtak mint egy régi incunabula lapjai, hagyjuk, én se tudnám azokat összeszedni. Hol is keressem én ezeket a kitépett leveleket?

E hézagok helyére pótlásul küldök egy lapot, melyre hatvanéves koromban ez előtt. 15 évvel ezt irtam vala:

Egy fürtöt hajadbol.

Fürtöt kérsz! évek alatt őszült hajambol
Fürtöt a szálakbol, melyek hullanak!
Szép ujaid mit fonnak a hervadt lombokon?
Fűzért csak zöld lombok adhatnak.

Lyánka ne hidd, borult homlokomon
Min hatvan év virága hervadt le már
Selyemfürtök nem játznak többé azon
Köztük csak a tel hideg szele jár.

Lyánka ne hidd! a szellemi lantal
Nem zeng ihletett hangon kebelem
Elszakadoztak a hurok; hallgat a dal
A hurok helyén a puszta hézagot lelem.

Mit mondna a fecske, leányka, ha te
A tollakat kérnéd, melyeket el

[16] *Albertini Johann Baptist* 1769-ben született Neuwiedben, 1831-ben halt meg Herrnhutban, mint evangélikus püspök. *Geistliche Lieder* c. munkáját *Lelki énekek* c. alatt dolgozta át Dobos, 1842-ben.

Tépett szárnyából a vihar szele
S hullám — sziklák fölött szórta el?

Kérd vissza, szólna ő a fellegektől
Szedd össze a vadon elhagyott tar útjain
Egy-két szál maradt még a szelektől
Hadd lengjenek ott...

Mégis, ha játszik édes lehelleted
Ritka hajammal; érzem e puszta
Homlokom, hervadt koszorúja éled
Mint tavasz szellőjén a szikla moha.

Mind ezt, édes barátom, kik változatos életemnek hézagait betöltve látni ohajtják, mond ezt: az ilyen élet, mint az enyim hasonlít a pillangó szárnyak belső lapjához, meg kell lesni abban a percben, mikor kinyitva a két szárnyajtót a virágról elszáll — azután nem.

De ha már úgy akartad, ám legyen.

Édes jó anyám, a tudományosan mívelt nő, ki üres óráiban Brougtont[18] és Ladvokátot[19] tanulmányozta, ki latinul is értett, a mystikai mélyedésekig vallásos nő Literáti Mádi Erzsébet volt.

Ki ne feledd egyházi életemből a 25 éves censorságot a papi vizsgákon szerencsés korszakom ama sajátságát, hogy a régi classikai lapidaris alapjából nőve sajátítám a modern tudományosság minden cifraságát, mint a huszár a régi testhez álló nadrág fölibe a veres bugyogót, az száznál több fiatal lelkészt, kik most is emlegetnek pedig már hallgatok, és készülök a nagy rigorosumra.

A magyar tudos tudományos világgal semi összeköttetésem, oka igen egyszerű: mert nem kerestem, és így nem kerestek, de hova is tettek volna? oda tudom hogy nem ahova én tettem őket.

Ha lehet érintsd Szt. Endrén a régi nagytudományú Doktor Pajor Gáspárt,[20] kinek házánál töltöttem rendesen a szünidőket Sophocles Thucidides mellett a görög újtestamentomot tanulmányozva. Volt egy leány ott!... utóbb az apát, az anyát, a leányt, a fiút, Titust, keblem barátját én temetve mind — mind —

Egyébaránt, Kecskemét, Debrecen, Lovasberény, Ó-Buda, Pomáz, Kömlőd, Pécel, Cegléd, egy-egy nagy kötetét teszi életem nevezetes naplójának, nem kevésbé tanulságosak, mint a' német Göthe Wilhelm mestere,[21] mindenesetre annál taipraesettebb életrevalobb.

Az a Wilheim Meister épen olyan őrült csizmadia, mint a nagyapja a még őrültebb Böhmer Jakab,[22] kinek bagariáját magam is szagoltam egy ideig, hanem azután túladtam rajta.

[18] *Broughton János* (1786—1869), angol államférfi, radikális képviselő, nagy Napoleon-barát.

[19] *Ladvocat Jean Baptist* (1709—1765), a párizsi Sorbonne-on a héber tanszék tanára.

[20] *Pajor Gáspár*, szentendrei orvos, *Kármán József*-fel együtt az *Uránia* három kötetének szerkesztője.

[21] *Goethé*-nek *Wilhelm Meisters Lehrjahre* c. regénye.

[22] *Böhme Jakab* (1575—1624), csizmadia-mester és író. Irodalmi munkái 1831 és 1847 közt kerültek kiadásra, s nagy hatással voltak a német romantikus írókra.

Tiszteld nevem, nem említve az én kedves szerkesztőmet,[23] a kit annyiszor rászedtem, megvárakoztattam.

Az a turini út![24] Ah, azt megírni nem lehet. — Ki lelne arra szót? ha csak Horác *aegri somniáit* megírni nem akarnám. — Nem bánom ha azt is megemlíted majd, és még sokat, mit nem tudsz, nem tudok én, Máj. 12.

barátod
Dobos

ez a csunya lucskos
Pongrác, nem hiába
hogy rác.

Közli: *Szász Károly*

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

TURÓCZY ZOLTÁN: AZ ELSŐ PAPSZENTELÉSI BESZÉD. (1941.)

Az evangélikus lelkészek evangélizációja ma már egy darab élet. Amikor alig félévtizede hazánkban felmerült a lelkipásztorkodás a lelkipásztorok felett való gondolata, ez a lelkészek evangelizációjában valósult meg. Turóczy Zoltán Istenben boldogult Gáncs Aladár felett tartott temetési beszédében azt mondotta, hogy ő az ország papja volt. Ezt a kifejezést Turóczy használta először s a nélkül, hogy egy temetési beszédben mondott megállapításával szemben valami mást állítani mernénk, azt kell kihangsúlyoznunk, hogy a magyarországi evangélikus lelkészek papja: Turóczy Zoltán. Ezt örömmel és boldogan vallja minden magyar evangélikus lelkész.

Az evangélikus lelkészek papja lett Turóczy Zoltán sok egyéb nagyszerű, kiváló és utolérhetetlen igehirdetési tevékenysége mellett ezzel a könyvvel is, amelynek megírott beszédei Gyenesdiáson hangzottak el.

Büszkeséggel hagyja korunk ezt a könyvet késő utódainkra és idegen országokban élő kortársainkra is. A valamikor is élő magyar evangélikusok, papok és világiak azt fogják ebből a könyvből megállapíthatni, hogy mi volt az evangelizálás legmagasabb és utolérhetetlen iskolája Magyarországon 1940-ben s külföldi kortársaink azt láthatják ebből a könyvből, hogy abban az országban s abban az aránylag kis evangelikus közösségben, melynek boldogan vagyunk tagjai, olyan papja volt az evangélikus lelkészeknek, akitől a külföld legkiválóbb igehirdetői és nagyszerű igehirdetői rengeteget tanulhatnak, mint ahogy mi ma élők valamennyien, rengeteget tanulhatunk tőle. *Gaudy László*

FERDINAND ISTVÁN: VALLÁS ÉS ÉLETFORMA. (Vallásfilozófiai tanulmány. Pécs, 1941. 72 lap.)

Sok igaz és felesleges szó hangzik el a filozófia dermedtségéről. Teológus berkekben meg egyenesen állandó panaszkodás tárgya az, hogy teológiai főiskoláinkon a filozófia művelése a legszűkebb kereteken túl egészen meddőnek mondható. Még olyan teológusok is vannak, akik egyébként a dialektikai teológiával éreznek rokonszenvet, de azt nem tudják neki megbocsátani, hogy a teológia mellől minden tudományos kísérletet kiirtott, sőt még a filozófiát is halálra ré-

[23] *Nagy Miklós*, a *Vasárnapi Újság* szerkesztője.

[24] 1877. januáriusában Dobos vezette a ceglédiek száznál több tagú küldöttségét az országgyűlési képviselőjükül választott *Kossuth*-hoz, *Collegno al Baracconé*-ba.

mítette a fiatalabb teológus nemzedék előtt.

Már ezért is örömmel kell köszöntenünk a fiatal szerző vallásfilozófiai kísérletét. Munkája alapján azt kell mondanunk róla, hogy a teológiai tudományok útvesztőiben nagy jártasságra tett szert s hogy komolyan akar foglalkozni a jövőben is a filozófiával, abból is látni, hogy bár tudna írni, stílusában sokszor bonyolultságra törekszik.

Kitűzött célja, hogy a vallásnak az életformára gyakorolt hatását olvasói elé állítsa és megértesse, nehézkes stílusa ellenére is sikerült. Első vállalkozásában értelmes, tisztánlátó és helyesen gondolkodó teológust és filozófust ismertünk meg benne s reménnyel figyeljük és várjuk további kísérleteit. *G. I.*

ERDÉLY ÉS NÉPEI. (Szerkesztette *Mályusz Elemér*. Franklin Társulat, 1941)

A kötet, melynek tárgya „Erdély településtörténete és népeinek művelődési érintkezése" a budapesti egyetem Magyarságtudományi Intézete rendezésében elhangzott 11 előadást tartalmazza. Mint a gyüjteményes munkáknak általában, ennek a kötetnek is előnye, hogy minden részletkérdésben az illetékes szakembert szólaltathatja meg, viszont érthető hátránya az egységes anyagnak különböző szempontok szerinti tárgyalása s ezzel kapcsolatban aránytalan megoszlása, ismétlések előfordulása, sőt fontos kérdések kimaradása (a magyarság népiségtörténete, a székelyek és szászok újkori története stb.). Ez utóbbi kifogásunk élét csak részben veheti el a szerkesztő megjegyzése, t. i. hogy a hézagok elsősorban a tudományos előmunkálatok hiányának tudhatók be. Mégis, a cikkek elolvasása után az olvasó egységes képet formálhat magának Erdély népiségtörténetének alapvető kérdéseit illetőleg, s úgy véljük, hogy ezzel a kötet el is érte kitűzött célját.

Alföldi András és *Kniezsa István* eddigi kutatásaikat foglalják egységes, világos képbe. Előbbi a régészeti emlékek értékelése útján megállapítja, hogy „a dákok alaprétegére támaszkodó romanizmus Dáciában nem létezett" s a tartomány gyökértelen, jövevény rómaisága a katonai és közigazgatási kiürítéssel kapcsolatban teljesen eltűnt. Utóbbi viszont nyelvészeti és történeti adatok alapján leszögezi, hogy a honfoglaló magyarság a X. században csak szláv nyelvet beszélő népességet talált Erdélyben, ez is csak szórványosan szállta meg az erdők széleit és a mocsaras vidékeket. A magyarság a szászok és románok megjelenése előtt a bükkerdők vonaláig az egész területet benépesítette s a szlávokat magába olvasztotta. *Györffy György* igen érdekes új elméletet állít fel a székelyek eredetére vonatkozólag: a nemzetségi és ági szervezetet vizsgálva arra a meggyőződésre jut, hogy ez az organizáció csak Magyarországon keletkezhetett, mégpedig a központi hatalom mesterséges teremtményeként. A különböző faji és nyelvi eredetű elemekből összeállított új törzs határvédelmi feladatokat kapott, ezért a nyugati és déli határvidéken, zömében pedig a bihari gyepük környékén kapott szállást; innen húzódott a XI. század elején Erdélybe és fokozatos terjeszkedéssel érte el három évszázad alatt mai néphatárait. Az eddigi kutatások eredményeit harmonikusan egyeztető elmélet, mely természetesen sok intuiciót is alkalmaz, bizonyára élénken fogja történészeinket foglalkoztatni. *Maksay Ferenc* a szászok településtörténetéről írva sikerrel cáfolja azt a meggyökerezett tudományos babonát, hogy a XII. század közepétől fogva a német nyelvterület legkülönbözőbb sarkaiból századokon át állandóan Erdélybe vándorló telepesek névtelen, puszta vidéket szálltak volna meg. A déli és keleti Kárpátok vonalán megelőzték őket már magyar határőrök, s a Szászföld rengeteg magyar eredetű helyneve azt bizonyítja, hogy nemcsak kis falvakban, hanem később városokká fejlett telepeken

is (Szászváros, Szászsebes, Medgyes, Segesvár stb.) előttük már magyarok, főleg székelyek laktak. A híres szász politikai egységet is a magyar királyok teremtették meg s a magyar társadalomfejlődés hatása náluk is érezhető. *Fekete-Nagy Antal* kimutatja, hogy a románok a XII. század végén, mint költözködő pásztorok jelennek meg Erdélyben s félnomád életmódjukat egyrészt a királyok és füldesurak telepítő akcióinak, másrészt a magyar és szász lakosság példájának következtében cserélik fel lassan megtelepült életformával. A középkor folyamán a románság sehol sem távolodik el természetes életterületétől, az erdőövtől és a mezőségre csak a XV. században kezd kiterjeszkedni. *Jakó Zsigmond* értékes tanulmánya ezzel az újkori román terjeszkedéssel foglalkozik, melynek okai egyrészt a hegyvidéki románság túlnépesedése, másrészt a két román vajdaságból állandóan tartó bevándorlás voltak; következménye pedig az erdélyi mezőség nagyfokú elrománosodása lett, amit a XVII. századi Basta-, Mihály vajda-féle rémuralom és tatárdúlás tettek lehetővé, kipusztítva, megritkítva a magyarságot. A kóborló, alig hasznavehető román elem annyira lenyomta az erdély jobbágyélet színvonalát, hogy a magyar jobbágyság tömegesen vándorolt az újonnan népesedő Alföldre. Egy másik irányú, a román vajdaságok felé tartó kivándorlás történetét ismerteti *Elekes Lajos*. E területeken már a XII. században megjelent a magyarság, a románokat is megelőzve. A tatárjárás (1241—42.) elpusztította ugyan a magyar telepeket s a magyarság a független román vajdaságok megalapítása miatt már nem tudott itt többet vezető szerephez jutni, de a kivándorlás úgyszólván napjainkig állandóan továbbtartott s a román ókirályság magyarsága a városi kultúra és a magasabbrendű földművelés bevitelével szerzett magának örök érdemeket a román kultúrtörténetben. *Pukánszky Béla* a magyar-szász kultúrkapcsolatok ismertetése során arra mutat rá, hogy a szászok tudatos elkülönülésük ellenére sem tudták magukat kivonni a magyar birodalom művelődési hatásai alól. Sokszoros mértékben áll ez a románokra, amint ezt *Gáldi László* tartalmas fejezete bizonyítja. Nemcsak a szellemi élet egyes területein figyelhetünk meg a románságra gyakorolt magyar hatást, hanem mondhatni, hogy az egész román kultúra és civilizáció magyar gyámság alatt fejlődött, természetesen mindenekelőtt az erdélyi románságé. Gáldi főleg a magyar humanizmus, reformáció és ellenreformáció mozgalmainak a román szellemiségre gyakorolt döntő befolyását vázolja s új adatokkal erősíti meg azt az eddig is helyesen képviselt álláspontot, hogy a románság nemzeti öntudatosodásához a kulturális eszközöket a magyarság adta. *Bíró Sándor* a mult századvég román nemzetiségi mozgalmairól ad képet s utána hatásos ellentétként az erdélyi magyarság két évtizedes kisebbségi sorsát mondja el; az egymásmellé állítás minden védőbeszédnél vagy bírói ítéletnél érvényesebben igazolja a magyar nemzetiségi politikát. *Gyallai Domokos* fejezete a székely nép és föld kapcsolatáról kissé szervezetlenül illeszkedik a kötethez és nem egészen indokolt függeléknek hat. A helyzet vázlatos ismertetése után kijelöli azokat a szociálpolitikai feladatokat, melyeknek végrehajtása a súlyos székely-kérdést megoldaná.

Makkai László

ECKHARDT SÁNDOR: BALASSI BÁLINT. (Magyar írók. Franklin-kiadás.)

Amikor 1923-ban Dézsi Lajos gondozásában valamennyi Balassi-szöveg megjelent, — amint minden összefoglaláskor történni szokott — a szöveggyüjtemény új hiányérzeteket is felkeltett. Ezeket Babits Mihály meg is fogalmazta abban a tanulmányszerű ismertetésében, melyet Dézsi Lajos kiadványáról írt. Hiányzott neki az életet és költészetet egységben

látó életrajz, valamint nem egy filológiai természetű kérdésnek (versek időrendje, szöveghitelesség stb.) a megoldása. A Dézsi-féle gyüjtemény megjelenése óta a kutatás nem is maradt tétlen. Előkerültek új életrajzi adatok (Schulek Tibor kiváló Bornemisza-könyvében és a Protestáns Szemlében közölt ilyeneket), igen megbízható kísérlet történt a Balassi-versek időrendjének megállapítására nézve (Waldapfel József), meglett az istenes versek első kiadása (Varjas Béla), s a költő irodalmi forrásairól is többet tudtunk meg. Régi és újabb ismeretek kritikai felhasználásával most, közel húsz évvel Dézsi Lajos szöveggyüjteménye után, Eckhardt Sándor munkájaként elkészült a rég kívánt életrajz és írói pályakép is. Az az érdeklődés, mely a szerző tudományos útjának kezdetét jelző tanulmányban (Balassi Bálint irodalmi mintái) ma is megbecsült részeredményekkel jelentkezett, most az egészet átfogó szemléletté nőtt. A XVI. század egykönnyen nem is ereszti el azt, akit egyszer megragadott.

Eckhardt Sándornak sikerült Balassiról olyan tanulmányt írnia, melyben élet és költészet eleven egysége tárul elénk. A külsőleges adatokból, nyilatkozatokból, versekből mozgalmas és színes életrajz jött létre. Első ízben van itt alkalmunk arról olvasni, hogy Bornemisza Péter nevelő ráhatása mikép érvényesült Balassi költészetében. Bár Eckhardt hajlik arra, hogy a gazdag szellemű reformátor vallásosságát kissé babonássá, zorddá és kicsinyessé stilizálja, Balassi bűnbánó töredelmének és megújulásvágyának hatalmas lírai élményét mindenestül az ő nevelésének tulajdonítja. De ugyancsak Bornemisza, a humanista, adta a költő kezébe a világi ismereteket tartalmazó könyveket, sőt a költő Bornemisza még a versírásban is vezetgethette a próbálgató fiatal kezet. Hasonló elmélyült részletezéssel válik Eckhardt könyvében tartalomtelivé a többi életformáló kör: a családi és politikai körülmények, a költő előtt csak egyetlen pillanatra kinyíló királyi udvar, az erdélyi és a lengyelországi közjáték, a szerelem, a házasság, a kalandok és a végvári élet. Bennük hányódik, a maga egyenes útját soha meg nem találva, az erkölcsi szélsőségek változatait élő, kora erényeit és bűneit szinte egymagában megtestesítő rendkívüli ember.

Életrajzi egyidejűséggel, de ugyanilyen rétegekre szétbontó módszerrel ismerteti meg Eckhardt Balassi költészetét is. Kár, hogy az istenes versek ezzel a módszerrel kissé halványabban ábrázolódnak, mint a többiek. Tárgyalásuk erősen a Bornemisza-hatáshoz tapad, pedig a korabeli vallásos költészettel (pl. zsoltárátírásokkal) való egybevetés már nem egy jó alkalmat adott volna Balassi zsenijének megmutatására. Annál meglepőbb eredményeket ér el Eckhardt a vitézi és a szerelmi költészet rajzában és elemzésében. Kitekint a meglévő és lehetséges magyar hagyományra, felfejti a divatos műveltségi hatásokat, vers és élmény összefüggéseit, a költői módszert, az írói tudatosságot. Különös figyelmet érdemel az a fejezete, melyben a költő és közönség kapcsolatáról és ennek a stílusban is meglátszó következményeiről ír. Közben, amint a szorosan vett életrajzi részekben is, igen gyakran helyesbít régibb adatokat és megállapításokat.

A tanulmány, bár az aprózott szakaszolással mozaikszerűnek tetszhetik, igen szép és kerek szerkezeti formához jut azzal, hogy Eckhardt a költő hányatott életét közvetlenül az esztergomi vég rajza előtt, a katolikus egyházba való áttéréssel, mintegy a megnyugvás, sőt a teljes lelki hazatalálás révébe vezeti. Azzal is nyomatékozza ezt a fordulatot, hogy a Bock-féle Füves kertecske reformációs hitmagyarázatait a Campianus-fordítás hadakozó tételeivel állítja szembe. Kérdés azonban, hogy a Bock-fordítás, mely valószínűleg mindenestül Bornemisza munkája, alkalmas-e Balassi protestantizmusa minőségének meghatározására. Eckhardt küzd az ellen a nézet ellen is, mely a költő áttérésében csak az érdek indítóokait

vélte megtalálni. „Balassi megtérése — írja — őszinte volt, s nem szorult helyzetében kieszelt, cinikus csalás". Az őszinteség és a cinizmus közt azonban (bár Balassitól egy-egy nehéz helyzetben az utóbbi sem volt éppen egészen idegen), igen sok változata lehet a motivumoknak, s a XVI—XVII. század emberei mindegyikre bőven szolgálnak példákkal. Balassi 1586-ban, tehát kilenc évvel halála előtt, tagadta meg ünnepélyesen régi hitét, de költészetében semmi nyoma sincs hite megváltozásának. Maga Eckhardt írja, hogy a Bornemisza tanítása nyomán kialakult „lelki beállítás megmarad benne... megtérése után is" (30. l.). Valószínűleg soha nem is fogunk egészen belelátni áttérése okaiba.

Aminthogy e kitűnő könyv után is marad még megoldandó Balassi-probléma, Eckhardt látja is valamennyit. Csak sajnálhatjuk, hogy könyve nem készülhetett a Balassi-versek kéziratai alapján, mert a kézirat tulajdonosa még a megtekintésre sem adott engedélyt. Szeretnők remélni e sajnálatos akadály mielőbbi megszűnését, hogy Eckhardt Sándor, Balassi Bálint legjobb ismerője, e szövegeket hű kiadásban adhassa közre. Megtetézve nemcsak a költőre, hanem egész XVI. századi irodalmunkra vonatkozó új ismeretekkel. *K. D.*

SIK SÁNDOR: ÖSSZES VERSEK. (Szent István Társulat.)

Az első vers arról szól, hogy egy reggelen belenézett a költő a Napba, s azóta megigézetten jár a világban, az utolsó verse a könyvnek a „Dalolj, ne félj" címen közreadott humanista vallomás, melyben a hajdani fényesség melegebb és kozmikusabb értelmezést nyer. Itt már „a Pillérek erősen állanak" és a férfi kijegecesedett eszményei megsebezhetetlenek, mert szerves alkotói annak az immanens világrendnek, melyet ez a költő a nemzeti élet számára jelent.

Harminc év termése, összesen tíz kötet jelzi azokat az utakat, melyeket *Sik Sándor* megjárt. S mindjárt hozzá is tehetjük, érdemes volt megjárnia. Az első felrajzolt vonalak nem változtak meg, törés nem támadt bennök, csak belső tartalommal teltek meg. Az a tételes vallásos élmény, mely költészetének első perctől kezdve spiritus rectora volt, idők folyamán kollektív hátteret nyert és elmélyült.

Nagy humanista szeretet és megbocsátás lengi át egész könyvét, természetesen, a megbocsájtás-szót nem szabad köznapi értelemben elfogadnunk. A költő nem felejt, hanem önmagával feledteti el a hajdani sérelmeket, melyeket a világtól kapott és az emlékezés fátyola megszépítően borul a fájdalomra.

„Ments meg, Uram, a szürkeségtől!" — írja egyhelyt és ez a jellemző egyetlen sor mélyen belevilágít *Sik* egész oeuvre-jébe és módszerébe. Aki a Végtelenért küzd és szűntelenül azt akarja látni, nem maradhat közönyös a „szürke külvilággal" szemben sem; meg kell mérnie a fenyegető veszélyeket, hogy méltó fegyverekkel tudjon küzdeni ellenök. A szemlélődés gazdag óráit, kell, néha felváltsa a készenállás-állapota, a lapuló várakozás is.

Nem kirekesztő értelemben katolikus költő, hanem ellenkezőleg, mindent magábaölelően. A táj, az emberek és a világ berendezése számára csodálatos anyaggal telnek meg és ez az anyag éppen: a Hit.

Azt mondhatnánk, egy *Arany* szigeti napjainak szomorúságával telített lelket szólaltat meg, *Ady* stíl-forradalmának eredményeit tükröző nyelven, de benne nyoma sincs *Ady* mély vívódásainak; nem harcos és viaskodó, önmagaemésztő hit, hanem nyugodt, kijegecesedett tanítást és eszményt inkarnál: tágabb horizontot az Isten és Ember viszonyában.

Nemes és szép ajándék ez a könyv: állásfoglalás és passzív rezisztencia egy emberibb ember és nemesebb élet érdekében!

Gönczy Gábor

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

9

TARTALOM:

VITÉZ NAGYBÁNYAI HORTHY ISTVÁN

Gaudy László: **Hét sovány esztendő** ● Nagy Géza: **A Herepeiek belmissziós törekvései** ● Oláh Gábor: **A jobb és bal serpenyőben** (vers) Kovács Endre: **Németh László kritikai szerepe** ● Gesztelyi Nagy Zoltán: **Gondolatok a tehetségkutatásról** ● **Könyvek és írók** (Kiss Ernő: Tanítás a személyes életről. Halasy Nagy József könyve — Könyvismertetések)

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1942. SZEPTEMBER **BUDAPEST** **LI. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

KISS ERNŐ: Tanítás a személyes életről — — — — — 281
TÖRÖK PÁL: Szekfü Gyula: Állam és nemzet — — — — 284
HALÁSZ GÁBOR: Waldapfel József: Katona József — — 286
GUNDA BÉLA: Szücs Sándor: A régi Sárrét világa — — 287
SZABÓ RICHÁRD: Fertsek Ferenc: Boldogok éneke — — 287
GAUDY LÁSZLÓ: Kopasz Gábor: Mondani valóm van néked 288

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

HORTHY ISTVÁN

Minden magyar katona, aki életét adja jövendőnkért, hősi áldozatával méltóvá lesz arra, hogy nevét hálával és kegyelettel őrizzük meg s példáját hathatóssá tegyük gyermekeink és unokáink életében.

De a hősök között is van olyan, akinek áldozata, emlékezete és példája nemcsak egy büszke fájdalommal gyászoló kis család körében válik megszentelt erőforrássá, hanem az egész nagy családnak, a nemzetnek szívében és életében.

Horthy István kormányzóhelyettes hősi önfeláldozása már önmagában véve is ragyogó és emlékezetes tény, de nevének és méltóságának kivételessége ezt a tényt az egész magyar nemzet fájdalmas dicsőségévé avatja.

Nagy, történelmi jelentőségű és örökre feledhetetlen áldozat marad a Horthy Istváné, kinek vitézségében, kötelességteljesítésében, önként magára vett s mindvégig híven végzett szolgálatában ezer és ezer névtelen katonánk önfeláldozása kapott példaszerű megtestesülést és a messze jövendőbe hangzó nevet. Horthy István szimbolumává lett a nagyszerű magyar katonának s minden igazi magyar katona benne láthatja saját magának megdicsőült kezét.

Még sokáig élhetett volna s szolgálhatta volna nemzetét a béke műveiben is. Isten másképpen rendelkezett felőle és felőlünk. Ebben a rendelkezésben azonban benne foglaltatik az is, hogy nagyobbat, maradandóbbat, építőbbet egy hosszú élet munkájával sem adhatott volna nemzetének, mert ezt kellett adnia: ezt a példát, ezt a parancsot.

Mindnyájan megrendülve állunk Kormányzónk és családja körül, súlyos gyászukban. A hős áldozata még forróbban és elszakíthatatlanabbul kapcsolja a magyar híveket földi Vezérükhöz. Könyörgünk számára és szerettei részére Isten vígasztaló kegyelméért. És könyörgünk azért, hogy ez az áldozat is Magyarország boldog és dicső jövendőjében teremje meg édes gyümölcseit.

Hét sovány esztendő

Gyermekkorunk egyik legkedvesebb emléke a bibliai József története. Az a gyors és váratlan karriér, amelyben a családjától elszakított gyermeknek része lesz, az a nagyszerű gazdaságtudományi gyakorlat és elmélet, amely ebben az ifjúban az idegen nagy nép javára s saját családja számára később bőven kamatozik, olyan bölcs cselekedet volt, hogy miatta József személye túlnőtt hívek és hívők bibliai világán.

Áldott emlékű Gáncs Aladár egyik hittanóráján hallottam egyszer ezt az érdekes történetet megkapóan tanítani. Az a rész volt különösen érdekes, amikor rendkívül szemléltető módon növendékei elé állította a hét kövér esztendő alatt gyüjtögető Józsefet, aki tudta azt, hogy elkövetkezik a hét sovány esztendő, amikor a nép élelmezése és ellátása csak a kamrákból és a községek tárházaiból történhetik. Példákat is mondott erre, utalván arra, hogy a magyar anyák gyakorlata is ez volt régen. Dédanyáink azt cselekedték, hogy a hosszú tél előtt, amikor a falvak népei teljesen elzáródtak az ipari és gazdasági központok elől, megtöltötték éléstárukat minden olyan elképzelhető élelemmel, amelyre a hosszú idő alatt a családnak szüksége lehetett.

A háború kitörésekor Svájc közgazdasági szervei folytatták ezt a gondolatot. Az állam pénzügyi szervei, az ipar és kereskedelem vezérei nagy előlegeket adtak alkalmazottaiknak abból a célból, hogy egy egész évre rendezkedjenek be a családi önellátás gyakorlatára. De úgy tudjuk, hogy e kicsiny ország lakossága sem tudta magát ellátni, s Európa egyetlen állama sem követhette ezt a gyakorlatot! Mindegyik mint egy nagy család rendezkedett be arra a gazdasági gyakorlatra, hogy maga az állam gyűjti össze mindazt a nyersanyagot, amely a nemzet ellátásának céljait szolgálja s az idők és a lehetőségek szerint adagolja. Minden gondoskodás és szervezés ellenére egész Európában a közszükségleti nyersanyagok ára erősen megváltozott, s természetesen következett be az, amire az első világháború tapasztalatai után sokszor gondoltunk, hogy az európai középosztály és munkásosztály ismét a szegényedés útjára kerül.

Sokan emlékeznek még Weber nagyszerű munkájára, amelyben az európai négy nagy egyház gazdaságpolitikai arculatát igyekezett megrajzolni s pl. azt is, hogy az európai református egyházak miképpen voltak a kapitalizmus gondolatának megteremtői és megvalósítói. De hol van ma már európai egyházaink közül bármelyik is attól a lehetőségtől, hogy közösségében a legszerényebb számítgatások alapján is a megelégedettség érzésében ringassa magát. Az államok elszegényedése és a magánháztartások anyagi helyzetének leromlása természetszerűen hozza magával az egyházak elszegényedését is. Nem titok senki előtt sem, hogy pl. napjainkban Róma nem kapja meg azt az anyagi támogatást sem Észak-, sem Dél-Amerikától, amely minden időben

jelentős összeg volt, de ugyanúgy az a helyzet protestáns vonatkozásban is, hogy mindazok a segélyek, amelyeket eddig az amerikai protestantizmus bocsátott a missziók, az európai szegény egyházak rendelkezésére, szünetelnek napjainkban. Bár a missziók életében mindjobban hangsúlyozzák azt, hogy a misszióknak maguknak kell eltartaniok magukat, (s valóban vannak olyan külmissziói gyülekezetek, amelyek minden külső támogatás nélkül is virágzó gyülekezeti életet élhetnek), de az is köztudomású, hogy vannak olyan európai egyházak és főként protestáns denominációk, amelyek önmaguk erejéből nem tudnak fennmaradni. A korlátozott anyagi lehetőségek minden állami és egyházi háztartásban előtérbe lépnek, napjainkban az a helyzet, hogy az egyházak kezdenek megismerkedni a létüket is fenyegető szegénységgel. Érzésünk szerint a hét sovány esztendő közepén járhatunk.

Szokatlannak és visszatetszőnek látszik az, hogy a magyar protestantizmus reprezentáns lapjában és éppen egyházi ember tollából láthat napvilágot egy anyagiak miatt aggodalmaskodó értekezés. Nemcsak maga e cikk írója, hanem egyháza is azzal gyanúsítható meg: íme a keresztyénség vagy annak egyik egyháza mennyire az anyagiakra is építtetett! Még tiltakozni sem illik az ilyen megállapítások ellen, hiszen korunkban minden egyháznak lelki céljai mellett nagy kulturális és szociális célokat is kell szolgálnia, s ez a szolgálat anyagi erők birtoklása nélkül teljesen lehetetlen.

Ma még nincsenek megbízható adataink arról, hogy a világ különböző részein élő és bizonyságtevő protestantizmus gyülekezetei miképen állják a nagy gazdasági megrendüléseket, és a lelkipásztori vezetés hogyan tudja levezetni a hívek kísértéseit, de azt reméljük, hogy a protestantizmus éppen azért, mert számot vet a hét sovány esztendő időre korlátozott voltával, tud tanítani és igehirdető szolgálatot végezni éppen azok között is, akik túlontúl súlyosnak látják a szűkölködés éveit. Luthernek reformátori működése második és harmadik évtizedében voltak hasonló nehéz tapasztalatai. Voltak olyan lelkésztestvérei, akiknek szolgálatát és buzgóságát veszélyeztette a gyülekezetek nagy szegénysége. Lelkészeiknek otthont istállókban adtak s ellátásukról csak olyan formában tudtak gondoskodni, amilyen sorsban akkor a szegény falusi paraszt élt. S ezek a papok mégis gyülekezeteket, intézményeket létesítettek szinte a semmiből. S azóta is mind a magyar evangélikus, mind a magyar református egyház lelkészei, tanítói és tanárai tudnak olyan időkről, amikor az egyház alkalmazottainak közelről kellett megtapasztalni a szegénységet s mégis ezek a családok adták a magyar szellemi életnek az elitjét. A magyar protestantizmus régóta ismeri és megszokta a szegénységet.

Egy pillanatig sem lehet azt állítani, hogy a magyar protestantizmus a legboldogabb békeidőben, a hét kövér esztendő idején annyit tudott volna tartalékolni, hogy a maradékból a hét sovány esztendő tartamára önmagát és hívei létét biztosítani tudná. Ezt ma már nemcsak az egyházak érzik és tudják, hanem a hívek is

sejtik és tapasztalják s a protestantizmus mellett való hűséges kiállást s a vele való teljes hitbeli és lelki közösséget sok kortársunk szívében megnehezíti. Az elszegényedésnek ezeket a veszélyeit látni kell, mert félő, hogy szomorú tapasztalatokon keresztül jutunk el a tétel igazságához. Mert, amint a mult háború végén tapasztalhattuk azt, hogy az egyik Budapesten tevékenykedő amerikai szekta, az amerikai testvérektől kapott nagyértékű szeretetadományaival váratlan, rendkívüli léleknyereséghez jutott éppen a fővárosban, ugyanúgy lehet tartani attól, hogyha egyházaink vagy gyülekezeteink elszegényedésének gátat a hét sovány esztendő végére nem tudunk állítani, olyan területen ér a veszteség, amelyre alig készültünk fel.

Sokan joggal állítják azt is, hogy szellemi tekintetben is észrevehető az elszegényedés, s ez teológiai irodalmunkat is jellemzi. Természetesnek tartja mindenki ugyan, hogy ez a terméketlenség csak a sovány esztendők időtartamára korlátoztatik s ha ezeknek vége, akkor itt is bő esztendők következnek, de a teológiai élet bő irodalmi terméseire most volna éppen a legnagyobb szükség. Ma kellene szinte naponként könyveket kiadni, amelyek használatával és ismeretével minden gyülekezet egyszerre értesülne a tenni és hinnivalók tekintetében. Abban a harcos időpontban, amikor a reformáció kezdeti nehéz éveit élte s akkor, amikor a katolicizmusnak két-három ünnepelt teológiai nagysága pápai dekretumok citálásával s vitatkozások nagyszerű anyagával úgy vélte, hogy halálra zúzza a reformáció mozgalmát, Luther csak félszemmel tekintett ezekre az emberekre és naponként írta újabb és újabb könyveit. A legszegényebb időben egy-egy gazdag lélek szellemi termékeinek harcbadobásával ott fordította meg a keresztyénség sorsát, ahol azt kevesen hitték. S egy-egy embernek Istentől rákényszerített tevékenysége nemcsak egy korszak arculatát változtatta meg, hanem egész Európa szellemi életére, annak előnyös irányváltoztatására is óriási hatást gyakorolt.

Bár jogos az a meggyőződés, hogy pontosan nem ismétlődik a történelem, a minket legközelebbről érdeklő protestántizmus helyzete mégis arra kényszerít, hogy szegény helyzetünkben levő kilátásait szemügyre vegyük.

Ki hitte volna azt, hogy a kicsiny és gazdag Hollandia, annak keresztyénsége is anyagi bajokba kerül s ki gondolt volna arra, hogy a szorgalmas francia protestantizmus egyszer abba a helyzetbe kerül, hogy testvéregyházak külföldi támogatását fogadja el? De ki tudja azt, hogy a legnagyobb európai protestáns összefogások idején, akkor, amikor szegény egyházak felsegítése igazán nem volt komoly kérdés, abban az időben is az volt a helyzet, hogy hazánk protestantizmusa, kivéve a megszállt területek protestáns közösségeit, csak az első világháború befejezése utáni közvetlen években kapott külföldi anyagi támogatást, egyébként pedig szegénységében is elegendő erővel rendelkezett megélhetése szempontjából.

Sőt tovább menve és befelé nézve azt is hangosan el kell

mondanunk, hogy minden, a hazánk nyilvánosságában kifelé bemutatott s az egyházaknak nyujtott támogatások számadatai ellenére azt kell állítanunk, hogy a magyar protestáns egyházak sokkal kevesebbet kértek és kaptak az államtól és egyéb közületektől, mint a többi egyházak s az inkább önfenntartó gyakorlatnak önérzetünket erősítő hatása elérte azt, hogy büszkén tudtuk hordozni szegénységünket és sebeinket.

A büszke szegénység állapotát sokszor tapasztalta meg a magyar protestantizmus s napjainkban, amikor nem minket elnyomó klerikális hatalmak ereje miatt szegényedünk el, hanem amikor a magyar keresztyénség és a magyar protestantizmus is azért szegényedik el, mert minden javát feláldozza a hitetlenség kiirtása érdekében, akkor azért üresíti meg magát s lesz szívesen szegénnyé, mert e cselekedetével másokat, sőt később önmagát is meggazdagítja.

Tehát valljuk be nyiltan, keresztyénségünk tudtával dolgoznak a fegyvergyárak hazánkban is. S ahogy a finn evangélikus egyház nyugodtan teszi ezt, a magyar protestantizmus is örömmel kell vállalja ezt az áldozatot s szívesen néz elébe az elkövetkező szegénységének.

A magyar és keresztyén jövőt illetőleg az új Európában sok kijelentés hangzik el napjainkban. Legkevesebb szó éppen erről az egészen természetesen bekövetkező szegénységről esik. De mert ez bizonyosan meglesz, nekünk, magyar protestánsoknak az erre való felkészülés s ezzel a gondolattal való megbarátkozás azért nagyon sürgős, mert gyermekeink nevelésében, családjaink vezetésében, gyülekezeti tagjainknak Isten előtt való megtartásában teljes felelősséget érzünk s úgy érezzük, hogy közöttünk senkinek sem szabad mostantól kezdve azon panaszkodni, hogy mennyire nélkülözzük ezt vagy azt, hanem azt kell valljuk, hogy a szegénységünk oka egyezik Isten akaratával.

Ez a magatartás nemcsak az egyháziasság kérdése s nemcsak a teológus lélek igénytelen célokra irányított figyelme miatt érthető meg, hanem a magyar protestantizmus multbeli magatartását tökéletesen jeleníti majd meg előttünk, amikor derék eleink protestáns keresztyénségének a tiszta puritánizmust és aszketizmust vallották. S a régi protestáns politikusok, hadvezérek, lelkipásztorok, pedagógusok, munkások, földművesek, nincstelenek és zsellérek mindenha ebben, a részben paruziás és eschatologikus magatartást mutató életgyakorlatban boldogan tudtak élni.

Régiekre való büszke hivatkozásunk csak akkor jogosult, ha lelkiekben igyekszünk egészen a nyomukban járni s olyan életformát követni, amilyent ők természetes könnyedséggel valósítottak meg. Ha ez a kísérlet a magyar protestantizmus egészének könnyen elfogadott és szívesen vállalt magatartása lesz, akkor senki sem féltheti a magyar keresztyénséget a jövő Európájában.

Gaudy László

A Herepeiek belmissziós törekvései

A cím sokak előtt talán feltűnően hangzik. A magyar belmissziót általában úgy tekintik, mint az ilyszerű külföldi mozgalmaknak egy másfélszázad mulva ideáramló hullámverését, aminek nálunk egyelőre alig van valami talaja. Csak jámbor skótok és német reformátusok buzgólkodnak mellette. A hazai, nemzeti jellegű munka pedig tulajdonképen a budapesti Theologiai Akadémián végbement ébredéssel kezdődik (1882).[1] Ezzel szemben évekkel ezelőtt rámutattam arra, amit annak idején Pokoly is hangoztatott, hogy az evangéliumi hit mentő tevékenysége, megelevenítő munkája az egyházi szolgálat megszokott keretein kívül nálunk már a reformáció kora óta megindul és különösen a XVII. században áldott gyümölcsöket érlel. S ez a kezdetleges, öntudatlan belmisszió egész a legújabb korig tart, amikor a liberalizmus elszíntelenítő hatása alatt nyoma vész.[2]

Ennek a hazai talajon felsarjadó, részben a mult hagyományaihoz kapcsolódó munkásságnak egy ismeretlen szakasza éppen Erdély szellemi középpontjában, Kolozsvárt zajlik le, a nemzeti ébredés éveiben. Meg fogjuk látni, hogy a XIX. század első felében itt valami egyéb is történt, nemcsak az egyházi önkormányzat kiépítéséért és a két protestáns egyház egyesüléséért való fáradozás.[3] Az ekkor még egészen önálló egyházi életet élő Erdélyt ezek a mozgalmak alig érintették. A Főconsistorium átszervezése képviseleti alapon a kormány ellenállása miatt csődöt mond. Salamon József theol. tanár alkotmány reformáló tervei pedig heves ellenzésre találnak akkori vezetőinknél.[4] Unió a nemzeti alapon álló szász luteránusokkal alig lehetséges. A reformáció kora óta egyes egyházaik a református püspök fennhatósága alatt élnek, ők meg négy eklézsiánkat igazgatják. Ennél tovább csak egyes idealista református papok tudnak menni a közösség ápolásában.

Annál élénkebb tevékenységet látunk *egyháztársadalmi* téren. Mint tudjuk, a XIX. század első évtizedei a városi kultúra fellendülését hozzák magukkal. Pest mellett sok vidéki város, köztük elsősorban Erdély fővárosa, Kolozsvár, nagy vonzóerőt gyakorol a vidéki tömegekre. A lakosság száma itt rohamosan nő, 1787-től 1829-ig 10476-ról 18132-re emelkedik. Hasonló arányban

[1] *Forgács Gyula:* A belmisszió és cura pastoralis kézikönyve. Pápa, 1925. 193, 212.

[2] A belmisszió nyomai az erdélyi ref. egyház régibb történetében. Kálvin és a kálvinizmus. Debrecen, 1936. 363—377.

[3] *Forgács:* i. m. 192.

[4] *Török István:* A Kolozsvári Ev. Ref. Kollégium története. Kolozsvár, 1905. II. 289—290.

gyarapodik az itteni legnagyobb felekezet, a reformátusság, amely 5267 lélekszámról 10.000-re nő.[5] A vidéki lakosság beözönlését nem annyira a gyárak létesítése, mint inkább a fejlett kézműipar és a sok nagyszabású építkezés magyarázza. 1790-től fogva itt székel a Főkormányszék (Gubernium) s ez, valamint a nagyszámú katonaság állandóan sürgeti a város fejlesztését. Egész sereg főúri palota épül, a középületek közül pedig felemelkedik az országgyűlési tanácskozások színhelye, a Redoute, a Ref. Kollégium, a színház, a városi kaszárnya, végül a tanácsház. A piacon még ott állanak az ósdi, elől nyitott fedelű reneszánsz épületek, a főtéri templomot boltok veszik körül. A széles, nyílegyenes utcák a romladozó várkapukon át népes külvárosokban folytatódnak. Megkezdődik 1790-től fogva az utak kövezése, csatornázása, a főtér rendezése, sőt 1827. dec. 31-én 247 lámpással a város világítása is.[6] Persze a fejlődés azért nem egyenletes. Petőfi 1847-ben még így látja Kolozsvárt:

Összevissza, tarka barkán
Állnak új és régi házak,
Mintha képviselve volna
Itten minden eltűnt század.[7]

A lakosság mindinkább keveredik a beköltözködő németekkel, románokkal, zsidókkal és cigányokkal. Maga a református többség is mind erősebb versenytársra talál a folyton erősödő római katholicizmusban. Összetétele pedig — akárcsak a város lakosságáé — konglomerátumszerű. Már 1732-ben a Tanács a külvárosok lakosságát a különböző nemzetek gyülevész sepredékének nevezi, akik ma jönnek, holnap ismét tovább állnak.[8] Természetesen megvan itt az őslakó népi elem is. De ép Herepei Gergely mondja 1845-ben Erdély „legnépesebb, legelső anya Eklézsiájáról" ezt a lesujtó ítéletet: „E népnek nincsenek sem emlékezetei, sem reményei, *sem multja, sem jövendője*... nincsenek közérdekei, nincs közszelleme, nincs közélete, s ezért nincsenek sem polgári, sem vallásos közintézetei s amelyek vannak is, csak sínlenek, nem élnek.[9] Vegyük ezekhez hozzá az olyan nagy társadalmi megrázkódtatásokat, mint az 1816—17-i éhínséget, az 1830—31-i kolerajárványt, az 1840-i árvizet és az 1847-i általános drágaságot s a nemsokára tárgyalandó szellemi elmaradottságot, babonaságot, iszákosságot, káromkodást stb. és előttünk áll Kincses Kolozsvár [illegible]

[5] *Jakab Elek:* Oklevéltár Kolozsvár története II. és III. kötetéhez. Budapest, 1888. 750—751. Itt az 1829-i vallási statisztika nincs meg. A reformátusok lélekszámát *Herepei Károly:* Oskola alapításra buzdító beszédéből veszem. Erd. Préd. Tár. Kolozsvár, 1834. 127.

[6] *Jakab Elek:* Kolozsvár története. Budapest, 1888. III. 612. s köv.

[7] El innét, el...

[8] *Jakab E.:* U. o. 958.

[9] Új szövetség az ó templom romjai felett. Alkalmi beszédek. Kolozsvár, 1846. 231—232.

sokat magasztalt, múltszázadbeli, előkelő kultúrájának ellentétes oldala: az *elhanyagolt népi élet.*

Ezen elsősorban a református egyháznak kellett segítenie.

1.

A gyülekezeti élet e korban *feltűnő aránytalanságokat* mutat. A lélekszám gyarapodása magával hozza a lelkipásztori állások szaporítását. Megvan tehát 1785-től fogva az egyházközség négy rendes papja, de temploma már csak kettő.[10] Ezek közül is csak az egyik, a fejedelmek által adományozott, rendbehozott farkasutcai vagy várbeli templom méltó a város közönségéhez, a másik, a külmagyarutcai vagy külső templom, romladozó, szinte másfélszázados faalkotmány. Tornya egyiknek sincs, a harangok egy farkasutcai egyházi telken felállított haranglábon hívják istentiszteletre az áhítatos lelkeket. A temetőben európai hírű tudósok, püspökök, előkelőségek síremlékei, de ez a kegyeletes hely puszta, elhagyott, s kerítés nélkül áll, mint ahová leghitványabb portékáinkat elhányni, kidobni szoktuk.[11] Az áldozatkészség főként kegyes hagyományokban, perselyes adakozásban s a nevezetesebb építkezéseknél ú. n. segedelem-pénz gyüjtésében, összeadásában nyilvánul, de az egyháztagok rendszeres adó (kepe, rovatal stb.) címén semmit sem praestálnak.[12] Persze évszázadokon át megszokta a gyülekezet, hogy személyi kiadásait, az ú. n. saláristák fizetését főként a városi dézmanegyed fedezze. Ez búzából, borból s az ú. n. minor dézmából (zab, szalma, törek, rajváltság stb.) áll s jó esztendőkben — pld. 1825-ben — még fölösleget is mutat, ami természetesen átmegy a szegényebb évekre. Az egyház kormányzását az 1652-ben létesített *Domesticum Consistorium* vagy Kebli Tanács vezeti. Ennek felépítése évszázadokon át alig változik. Wesselényi Miklós főgondnok felszólítására 1834. márc. 31-én így tesznek jelentést róla: Résztvesznek benne a lelkipásztori kar (ven. clerus) tagjai, a városi tanácshoz tartozó személyek (centumpaterek), városi szószólók, guberniális tisztviselő urak — hivataljuknál fogva s még ezeken kívül némely vallásokhoz buzgó polgárok és consistorok életek fogytáig. Elölülő az inspector főcurator, akit a Dom. Consistorium ajánlatára a Főconsistorium nevez ki. Helyettesei a kebli gondnokok (dom. curatorok), elsősorban a vezető lelkész (első pap) vagy a két világi gondnok közül az idősebbik. Van még két közös gyűlés az egyház élén, egyik a róm. katolikusokkal a városi dézmaügyeket, a másik a Kollégiummal a

[10] *Szilágyi Ferenc:* A kolozsvári ev. ref. ecclesia történetei. Kolozsvár, 1829. 42. s köv. — *Eccl. Consistorium Jegyzőkönyve.* 1825-től fogva az egyház levéltárában.

[11] L. 9. sz. jegyz.

[12] 44—1826. sz. consist. hat. Még a papi és kántori házak meszeltetésére stb. sincs pénz. Egy ideig megtagadják, majd visszaállítják. 65—1825. és 49—1826. sz. cons. hat.

még együttesen bírt anyagi javak igazgatását intézi.[13] A Consistorium hatásköre kiterjed az egyház gazdasági kormányzása mellett az istentiszteletek felügyeletére, a protectiója alatti árvák gondozására, más egyházakkal való érintkezésre, a kebli gondnokok, lelkipásztorok és kántorok választására. A papválasztás tk. mindig meghívás útján történik. A Consistorium jelöl egyet vagy többet s egy következő gyűlésen a legtöbb szavazatot nyert egyént megválasztottnak jelentik ki. Az ilyen „szózatolás" nagy vonzó erővel bír. A máskor alig 8—10 tagból álló gyűlés létszáma ilyenkor 50-en is felülemelkedik. Természetesen a gyülekezet, bár első papja a Kolozs-kalotai Egyházmegye esperese, püspöki vizsgálat alatt áll és a Főconsistoriumtól függ, tehát nem illeszkedik bele az egyházvidéki kormányzásba.[14] Ez a sajátságos, világi elemnek csak közvetve, a városi tanácsválasztás útján helyet engedő szerv, amelyik rendesen önmagát egészíti ki, már a XIX. század első felében kezd elégtelennek mutatkozni. Egy olyan nagyszabású építkezés, mint a külső vagy magyarutcai templom felemelése (1829—1851) szükségessé teszi először a hívek rendszeres megadóztatását, majd az első egyetemes iskolai alap, az Ezüstgarasos Intézet felállítása (1834) az évenkénti segedelem-gyüjtést. A hívek teherhordozásával pedig együtt jár ezek bebocsátása a döntő kérdések megvitatására. Az új templom befejezését 1844-ben és a régi fatemplom lebontását 1845-ben már a város 12 tizedének lakossága szavazat útján, egyházi közgyűléseken dönti el, az 1848-i események hatása alatt pedig — Salamon József indítványára — rendszeressé teszik ezt az új, demokratikus egyházi szervet: *a teljes számú gyűlést* a lankadni kezdett buzgóság felélesztésére.[15]

Még egy pár szót az *iskolaügyről.* A városban ott áll az ősi Kollégium, melynek Apácaitól elkezdve Hegedüs Sámuelig európai méretű, tudós professzorai vannak. Egyfelől a közös vagyoni ügyek, másfelől a személyi kapcsolatok, a professzorok részvétele az egyház kormányzásában, építésében ezt a főiskolát bevonják a gyülekezeti élet szolgálatába. S tagadhatatlan, hogy ennek előkelő része is van abban, hogy Kolozsvár Erdély legelső, legműveltebb egyházközségévé lesz. De ennek a képnek megvan az árnyoldala is. Míg a Kollégiumban Kantot és Rousseaut magyarázzák, *a népiskolázás siralmasan el van hanyagolva!* A Tóthfalusi Kis Miklós és Szőnyi Nagy István dícséretes kezdeményezése után a XVIII. században az elemi oktatás visszaesik. A két templomnál két leányiskola működik, ahol a szegénység és a szülők „nehéz álma" miatt alig tanul 40—50 gyermek. Innen a vastag tudatlanság, a babona s elvadulás, innen a vallásos lágy-melegség.[16] 1827-

[13] *Török I.:* I. m. III. 342—344. A közös javak részletesen felsorolva.

[14] 18—1834. cons. hat. A Dom. Consistorium fejlődését végig kíséri a XVIII. sz. végéig *Tárkányi György* jelenlegi főgondnok értékes adatközlése a helyi Reformátusok Lapja 1937. 4. és 1939. 2. számaiban.

[15] 29—1844, 70—1845, 6—1848. cons. hat. Előbb csak a tizedek képviselői, végül az összes egyháztagok vesznek részt ezeken.

[16] *Herepei Károly* i. b. 128—129.

ben a Consistorium meglepetve értesül arról, hogy a Hóstátban egy ismeretlen tanító, Konda József, iskolát nyitott és ott csekély fizetésért 24 fiút és 28 leányt oktat. Az egyik papnak, Intze Sámuelnek javaslata alapján, a kellő ellenőrzés fenntartásával, a tanító munkája „toleráltatik". De mikor a rendszeres iskolázás megkezdésével Konda kenyér nélkül marad és segedelmet kér, könyörtelenül elutasítják.[17] A belső templom melletti iskolának sok gondot okoz a római katholikus egyház, mely a szegényeket ingyen taníttatja s a vegyes vallású szülők gyermekeit elcsalogatja. A növendékek alig tudnak írni, olvasni, számolni, elaprósodnak, nincs kikkel a kántor exament tegyen. A külső iskola tanítója szegénysége miatt pálinkafőzéssel foglalkozik, helyisége sincs. A Consistorium végre 1845-ben szabályoza a kántori vagy leányiskolák működését. A külsőt megfelelő épületbe, az ujonnan épülő templom közelébe helyezik el, a kántort eltiltja mellékfoglalkozásától s a tandíjat mindkét helyen 2 rh. forintban és bizonyos fapénzben állapítja meg. A szegények semmit sem fizetnek, a tehetősebbek a rendes díjon felül még „amennyit tetszik".[18] Nem csodálkozhatunk, ha a szabadságharc után, 1851-ben, az egyház vezető szellemei: Salamon, Herepei Gergely és Nagy Péter egy nagyobbszabású „pénzes" leányiskola felállítását indítványozzák.[19]

A negyvenes évek forrongó, izgalmas napjaiban már jelentkezik az itt vázolt, lelki elesettségnek két fájdalmas eredménye: az egyház tehetetlensége a *nyomorgó tömegek* sorsának enyhítésében, másfelől a *bűn félrevesztett tombolása.* A templomajtókat 1843 telén valósággal ellepik a koldusok, cigányok, kereset nélküli kőműves napszámosok, akik az istentiszteletet zavarják, az adományok felett verekednek. A Consistorium tehát, épp mint 1826-ban, újból szabályozza az alamizsnaadás helyes rendjét s a koldusok eltávolítását sürgeti.[20] A katasztrofális 1847. évben Herepei Gergely családlátogatásai alkalmával sokhelyt az elővárosokban rongyokba burkolt, sápadt alakokat talál, akik fáznak, éheznek hús és kenyér nélkül, vagy haldokolnak szalmaágyukon, míg benn a palotákban víg lakomákat ülnek vagy muzsika lármája zeng.[21] A vasárnap, a nyugodalom és vallásos gyakorlatok napja a legbotránkoztatóbb kicsapongások és tobzódások napjává lesz. A templomkerülésben nagyjaink, uraink veszedelmes példával mennek elől. Tolvajok, gyilkosok, verekedők, cellengő korhelyek borítják el az utcákat, az ajtókon zörgetnek, a lakósok nem alhatnak bátorságban éjjel miattuk.[22] 1848. aug. 13-án még a farkasutcai templomba is betörnek s onnan öt főnemesi címert ellopnak, egyet

[17] 122., 136—1827. és 38—1833. cons. hat.

[18] 105—1833., 7., 8—1843., 42., 48—1845. cons. hat.

[19] 229—1851. cons. hat.

[20] 144—1826., 81—1843. cons. hat. Ma is ott vannak!

[21] Egyházi beszéd, melyben hallgatóit adakozásra szólította fel. Kolozsvár, 1847. 11.

[22] Alkalmi beszédek. 167—168., 221.

megrongálnak, úgyhogy az egyház kénytelen ezeket a drága ősrégi klenódiumokkal együtt a biztonságosabb városi pénztárban helyezni el.[23]

Ha még hozzávesszük e sötét vonásokhoz a római katholikus egyház részéről történt határsértéseket, református gyermekek elkeresztelését, törvénytelen bérmálását, iparos híveinknek a céhek zászlói alatt misére való felvezetését, szegényeinknek, iskolás növendékeinknek elcsalogatását,[24] előttünk áll Erdély vezető gyülekezetének nehéz, szorongatott helyzete — éppen a magyar újjászületés éveiben.

2.

Az 1812. év május 9-én nagy veszteség érte a kolozsvári ősi Kollégiumot. Javakorban lévő, kiváló theologiai professzora, Herepei János, az elöljáróság mély fájdalmára elhúnyt. Tanítványai az ékesszólás mesterét, a magyar Bourdalout és Massilont, a nagyeszű és hírű, jó tanítót és emberbarátot siratják benne.[25] A temetés után megjelent az elárvult háznál az erélyes, gondos anyós, Méhes György professzor özvegye, Intze Sára, s a két apátlan, anyátlan gyermeket, a 13 éves Károlyt és 5 éves Gergelyt kézenfogva elvezeti magához, külmagyarutcai otthonába. Itt nő fel, ebben a tisztes „polgári körben", a takarékos, gondos, vallásos lelkű nagyanya védő szárnyai alatt a két Herepei testvér.[26] A nagyobbik, Károly, 1799 szeptemberében, a kisebbik, Gergely, 1807 március 21-én született.[27] Nevelésükre jótékonyan hatott még nagybátyjuk, Méhes Sámuel is, aki akkor már a Kollégiumban a természettudomány és mennyiségtan professzora. Az ifjú „gyámatya", mint ő magát nevezi,[28] bizonyosan sokat beszélt nekik külföldi utazásairól, a németországi fejlett egyházi és kulturális életről. A felső akadémiai osztályok tanárai közül Lengyel Istvántól a kanti filozófia elveit, id. Szilágyi Ferenctől pedig az ezzel szoros szövetségben álló, felvilágosult protestántizmus tanításait ismerhették meg.[29] Az előbbi Németországban Salzmann schnepfen-

[23] 39., 41—1848. cons. hat.

[24] 86., 88., 90—1832., 53—1837., 8—1843. cons. hat.

[25] Tanítványi Illendőség, mellyel elvesztett kedves professzorát a sírig érzékenyen kíséri... a Kolozsvári Ref. Kolégyomban tanuló ifjúság. K. 1813. és *Török I.* i. m. II. 127—129.

[26] Temetésekor (1836. márc. 13.) kívánsága szerint ők prédikálnak felette, hiszen életében is jól esett neki, ha unokái prédikációit hallgatta, tőlük úrvacsorát vehetett. L. *Herepei G.:* A maga házát jól elrendelő keresztyén asszony és *Herepei K.:* Az asszonyokról egy halotti beszéd. Kolozsvár, 1836.

[27] Kolozsvári Ref. Egyházközség Anyakönyvéből kiírta Herepei János tanár, múz. igazgató. E szerint az Új Magyar Athenás (Budapest, 1882.) adatai (174., 176. l.) helyesbítendők.

[28] Részlet „Életem rajza" c. naplójából. Herepei J. közlése.

[29] Lengyel a Köteles Sámuel kézikönyvét is tanítja, l. *Török* i. m. II., 194. Szilágyi Ferenc theol. felfogása főként a reformáció III. századának ünnepén tartott beszédében áll előttünk. Kolozsvár, 1818.

thali nevelőintézetét, Halléban a híres árvaházat is meglátogatja, az utóbbi pedig Hollandiában a még mindig töretlen, öntudatos egyházi életet szemtől-szembe tanulmányozhatta. Előadásaikban ezekről bizonyosan beszámoltak hallgatóik előtt.

A Herepei-testvérek kollégiumi tanulmányaik befejezése után meglepően egyforma életpályán haladnak. Mindkettő a tudós nagybácsi hatása alatt mérnöknek készül. Károly Bécsben, Gergely pedig Pesten. De hogy-hogy nem, mégis a theologiánál kötnek ki. Károly Bécsből a természettudományok hallgatása után a külföldi nevezetesebb egyetemeket látogatja meg (1824—25), öccse pedig egy félévig Désen lesz segédpap, majd 1830—31-ben Göttingent és Marburgot keresi fel.[30] Visszatérésük után Károlyt már 1825 januárjában Kolozsvár hívja meg lelkipásztorául, Gergely még 3 évig Désen szolgál. 1833 március 17-én foglalja el — bátyjának a filozófiai tanszékre történt távozása után egy évvel — az itteni negyedik papi állást.[31] Mindkettő nagytudású, kitűnően képzett, több európai nyelven beszélő, művelt lélek. Szónoki képességük pedig családi örökség. A város már a rokoni kapcsolatoknál, előkelő összeköttetéseknél fogva is bizalommal, szeretettel fogadja őket keblére s tisztességes fizetéssel biztosítja számukra az építő munka lehetőségét. Prédikátori hírnevüket hamarosan szárnyára kapja a szél. Alig történik meg Erdélyben nevezetesebb temetés, egyházi ünnep, ahová ne őket hívnák meg díszszónokoknak. Mindez azonban nem teszi őket elbizakodottakká. Krisztus szolgáinak érzik magukat, akiknek kötelességük mutatni az élet útját a szomjazó lelkeknek és dolgozni a társadalmi élet, de különösen az Anyaszentegyház megújulásáért.

Fentebb említettük a göttingeni egyetemet, ahol tanulmányaikat betetőzték. Ez a főiskola a XIX. század elején a mérsékelt szellemű, komoly bibliai kritikának olyan kiválóságaival dicsekszik, mint a költői lelkű, keleti nyelvész, Eichhorn és a mély hitű újtestam. exegéta, Lücke. Az egyháztörténetet az ősz Planck a valóság előtti áhitatos tisztelettel, a személyiségek jelentőségének értékelésével adja elő, a dogmatikai tanszéket pedig egy kegyes sváb, az egyetemes tudású Stäudlin tölti be.[32] Kezük alól kerül ki az erdélyi papságnak a mult század első felében vezérszerepet játszó elite-je. Nemcsak a kolozsvári professzorok, de Bodola Sámuel, a későbbi püspök, Hegedüs Sámuel, a kiváló esztétikus és Kőrösi Csoma Sándor is. Az egyetem különben a racionális supranaturálizmusnak nevezett közvetítő theologiai irány tűzhelye. Planck és Stäudlin meglehetős egyértelműséggel állapítja meg ennek lényegét. A keresztyénség egyes vallási és erkölcsi tételei az ész által is bebizonyíthatók, de ezenfelül szük-

[30] H. Károly is minden valószínűség szerint a kolozsvári diákok rendelkezésére álló s általuk sűrűn látogatott Göttingenbe megy. V. ö. *Török* III. 292—293. Salamon József Auto biográfiája. Erd. Prot. Közlöny, 1877. 447—48.

[31] 1., 6—1825. és 34—1835. cons. hat.

[32] *A. Hauck:* Realencyklopädie für prot. Theologie und Kirche. Leipzig, 1898. V. 234—37., XI. 674—79., XV. 472—77. és XVIII. 741—44.

ség van a Krisztus általi közvetlen kijelentésre is, ami Istent és az ő megismerhetetlen titkait leplezi le előttünk.[33] Ilyenformán létrejön a világképnek a protestáns theologus előtt annyira fontos egysége, s míg az ész nyugodtan fog hozzá a véges viszonylatok kutatásához, addig a hit még mindig megtarthatja ősi forrásait: a Bibliát és hitvallásokat.[34]

Ezt a bizakodó, reményteljes hitet, a felvilágosodásnak az új századba átmentett örökségét találjuk fel a Herepeiek prédikációiban. A keresztyénség helyett itt, mint a külföldi theologiában, a vallás lép előtérbe, ami kb. azzal egyet jelent. Ennek lényege a hit az irgalmas és igazságos Istenben, a „virtus" iránt való belső, szent érzés, az Isten gyermeki tisztelete. Vagy: a szívnek, a léleknek a dolgok felsőbb rendje s a mindenek Atyja előtt hódoló azon meleg érzete, mely az emberi munkásságnak egy magasabb irányt tűz ki a földinél s ezért jámbor életben, jó cselekedetekben mutatja meg magát.[35] Csak természetes, hogy ebből a hitből, a Jézus evangéliumából hiányzik minden homályos és érthetetlen, „emberi" hozzáadás. A csodák a keresztyénséget szentebbé nem teszik, ennek isteni eredete önmagából tetszik ki.[36] Mindamellett, sőt éppen ezért Jézus Krisztus-Isten és az Anyaszentegyház örök szegeletköve. Isten-ember, aki velünk van mindennapon a világ végeztéig.[37] Az ő jelentősége nem tökéletes elégtételében, hanem életében, példaadásában, tanításában és harmadnapi győzelmes feltámadásában áll, ami számunkra is megnyitja a mennyet. A megigazulás nagyon egyszerű. Eredendő bűnről nincs szó, csak a sötétség és tudatlanság uralmáról, amit eloszlat Jézus. Mi pedig akaratunk erkölcsi szabadságánál fogva feltétlenül követhetjük törvényeit. Tökéletesedhetünk! Hiszen az evangélium az igazság meggyőző erejével, az erény hódító szépségével kötelez a jóra, de nem kényszerít.[38] Az egyház — a kor felfogása szerint — elsősorban önkéntes csatlakozáson alapul, ezért nevezik vallásos egyesületnek és társulatnak is. Egyetlen alapja, gyökere az értelmesség, s az ebből származó meggyőződés. Egyik legfontosabb munkája tehát a nevelés, iskolázás és közértelmesedés, amik nélkül az egyház ablak nélkül való templom.[39] Az örökéletnek — bár Jézus feltámadás bizonyos — elsősorban bölcseleti érvei vannak.

[33] U. o. XV. 474. és XVIII. 742.

[34] Nálunk különösen Bodola S. kézirata alaposan kidolgozott Dogmatica Theologia című kurzusa tükrözi e felfogást. V. ö. 17., 20., 22., 37., 74—105. §§. A kolozsvári Theol. Fakultás kézirattárában.

[35] *H. K.:* A tiszta vallásosság. Kolozsvár, 1826. 16., 20. — *H. G.:* Közhasznúság és közhasznú tisztviselő. Kolozsvár, 1843. 20.

[36] *H. G.:* Alkalmi beszédek. 107. — *H. K.:* Milyen templomot építsünk mi? Kolozsvár, 1829. 38.

[37] *H. K.:* U. o. 36—37. — *H. G.:* Beköszöntő Kolozsváron. 1835. (Kézirat.)

[38] *H. G.:* Alkalmi beszédek. 58. s köv., 104—109.

[39] U. o. *H. K.:* Oskola alapításra buzdító beszéd. Erd. Préd. Tár. 1834. 149. — *H. G.:* Közönséges zsinati beszéd. Marosvásárhely, 1841. 4—5.

Ez a „józan okosságra" is támaszkodó hitvilág mégsem nevezhető racionálizmusnak. Át- meg átszövi — amint látjuk — a mennyei világ hatása. „Önnön gyengeségünk képesít minket — írja Herepei Károly — az isteni kijelentésben való hitre s az Istenség testben való megjelenésének feltételére." A vallásban a világosság mellett árnyékolatnak, „saisi fátyolnak" is kell lenni. A pap nemcsak tanító és emberbarát, hanem kiáltó szó is, aki által Krisztus beszél. A keresztyén erkölcsiségben a csupán formás képzetek életet nyernek.[40] Minden emberiességre törekvés mellett is megmarad az evangélium lényege: az isteni titok és ennek hirdetése átformálja az élettelen világot. Emellett a legsúlyosabb ítéleteket olvassuk H. Gergelynél a demoralizáló „fattyú kultúra", a szabad gondolkozás és a megvilágosodás cifra köpenye alá bújt vallástalanság ellen.[41] Innen van igehirdetésének demokratikus vonása. Kímélet nélkül vádolja az elbizakodott előkelőket, tudósokat önzéssel, templomkerüléssel, sőt hazaárulással is. Kimondja ezt a súlyos tételt: *Egy nemzetnek ereje nem az arisztokráciában, hanem a népben áll, a népet pedig nemzetté, naggyá, erőssé a művelődés és közértelmesedés teszi.*[42]

Egészen különleges figyelmet érdemelnek a Herepeiek nyilatkozatai az egyház belső romlásáról és annak megújhodási lehetőségeiről. A bevezető részben már részben utaltunk a romlás tüneteire. Világosan áll előttük az *eddigi építő munka* elégtelensége. „Kolozsvárt az évenkénti szülöttek száma 300 felé jár, akikről a közönség (gyülekezet) szinte semmit sem gondoskodik. Mikor születnek, néhány csepp tiszta vízzel leöntjük, azután, ha növekednek, kétheti rövid tanítás után konfirmáljuk... Így magukra hagyva nőnek ezek, mint a mezei burján... az utcán s útfélen, majd, ha növekednek, a barmok, s ami veszélyesebb, a rossz emberek társaságában, hol erkölcstelenségnél, káromkodásnál s veszekedésnél egyebet nem látnak, nem tanulnak". A hitetlenség és lágy melegség a nyilt vallástalanság vagy a lassú, lopó hideg alakjában támadja, sorvasztja a nép testét. „Az egyházat veszedelem fenyegeti most is, és pedig belülről![43] Különösen a kevésbbé filozófáló, gazdag érzésvilágú H. Gergely fáradhatatlan az alkalmi bűnök és nyomorúságok részletezésében. „Hány szerencsétleneket, nyomorultakat látunk csak azon kicsiny körben is, amely munkásságunknak ki van szabva... s ha egy utcában rendre vesszük a házakat, hányadik az, melynek belsejében nyilvános vagy titkos jajra nem találunk... s a legjobb akarattal is nem segíthetünk, mert erőnket felülmúlja" kiált fel az 1840-i

[40] *H. K.:* A pap a templomban és azon kívül. Kolozsvár,1826. 9., 10., 14., 21. Milyen templomot stb. 49.

[41] A maga házát jól elrendelő keresztyén asszony. 11. Alkalmi beszédek. 239—40. A maga apostoli hivatásának megfelelő főpásztor (Antal János felett). Kolozsvár, 1854. 9.

[42] U. a. Közönséges zsinati beszéd. 7. — Te magadat vesztetted el Izráel! Kolozsvár, 1848. 12.

[43] *H. K.:* Oskola alapításra buzdító beszéd. 126—28. — *H. G.:* Alk. besz. 246.

árvíz alkalmával.[44] Az ünneprontás, iszákosság szörnyű eredményeit senki sem tudja megrázóbb színekkel ecsetelni, mint ő. Az 1847-i ínség alkalmával így szólítja fel úri hallgatóit a könyörületre: „Egyetlenegy pipere cikkely megtagadása, egyetlen báli estélyből való elmaradás és óh, mely sok boldogot fog csinálni s óh, mely sok örömöt fog az szerezni!" E szavak a híveit rendszeresen látogató, érettük állandóan tusakodó, érdekükben a szívekhez szóló pásztor képét állítják szemünk elé.[45]

E sötét képpel szemben nem győzik hangsúlyozni a *keresztyén népnevelés és iskolázás szükségességét.* „Ha mindenki igazán fel tudná fogni vallásunk lelkét, zsoltárral jönne a templomba, itt énekelne s azután a papot értelemmel hallgatná, akkor lenne vallásunk igazán erős és virágzó", sóhajt fel H. Károly. S álmodik, mint Széchenyi, egy olyan hazáról, melynek „áldott földjén minden falú kebelében jól elrendezett, nemzeti oskolák lesznek,... ahol mindenki legalább írni és olvasni tud s a magyar paraszt gazdasági könyvekből tanulja meg, mint kelljen saját földjét jobban mívelni... Innep napokon, hosszú téli estéken épületes erkölcsi oktatásokból magyarázza családjának, mivel tartozunk Istennek, királynak, magoknak és a Hazának". Az *egyesületi munkára* való buzdításban viszont öccse fáradhatatlan. „Egyesség mentheti meg csak a fenyegetett egyházi és vallásos életet, hit és szeretetbeli egyesség. Külön gyengék vagyunk, együtt erősek, külön megoszlik talán szerelmünk, együtt éled; egyesüljünk buzgóságban, egy légyen szerelmünk és amely most sindevész (sínylődik), felvirágzik ismét egyházi és vallásos életünk... Az első keresztyének külön gyengék és szegények valának, az együtttartó egyesség által erősek és gazdagok levének... Kössünk frigyet, szent szövetséget egy közös vallásos érzés és közös keresztyén szeretet által egybefonott, egyházi életre![46]

Lehetetlen e gondolatokban fel nem ismerni a német belmisszió elméleti úttörőjének, Lücke Frigyesnek a hatását. Ő a göttingeni egyetemen a keresztyén humanizmus, az egyház sorsa iránti érdeklődés állandó élesztője, aki a herrnhuti és berlini ébredő körökből (Wunderling, Neander, Kottwitz) plántálja át e friss szellemet Hannoverbe. Híres irata az ev. egyház belső és külső missziójáról csak 1843-ban jelenik meg, de ennek alapgondolatai bizonyosan át- meg átszőtték azokat az előadásokat, amivonatban — utóbb is olvashatták.[47] Ő állapítja meg, hogy minden ket erdélyi tanítványai, köztük a Herepeiek a huszas és harmincas években tőle hallgattak. Röpiratait pedig — legalább kimisszió egy bizonyos távolságot előfeltételez a között, akihez küldenek s a közt, aki küld. Minél rendezettebb külsőleg és belsőleg

[44] U. o. 162—63., 218—21. Egyh. beszéd stb. 13.

[45] E vonását fia, ifj. H. G. is kiemeli, Új M. Ath. 177. Unokája, H. János szerint 1848-ban még a személyes honvéd-toborzástól, lelkesítéstől sem riadt vissza. Az asszonyok meg prédikációi hallgatásakor a szebb részleteknél egy-egy göcsöt kötnek kendőjükre, hogy otthon eszükbe jussanak azok.

[46] *H. K.:* Oskola alapításra buzdító beszéd. 149—50. — *H. G.:* Alk. besz. 246—51.

egy gyülekezet, egy egyház, annál kevésbbé beszélünk belmisszióról. De ha ezekben a keresztyén életnek olyan egyenlőtlensége állott elő, hogy egy rész az egyház élő szervezetébe még nincs teljesen felvéve s az egyház határain vagy ezeken kívül szétszórva él, vagy az egyházon belül *egy alacsony életfokon* olyan beteg és gyönge lett, hogy az elhalás vagy elesés veszélye fenyegeti, de a rendes prédikátori hivatal nem elég a felébresztésre és gyógyításra ez esetben beszélünk jogosan az egyház belső missziójáról.[43] Ugyancsak ő figyelmeztet arra, hogy minden igazi, ilyfajta munkának a hit és tudomány által belsőleg megelevenített igehirdetői hivatalból kell kiindulnia és nem pártemberek részéről, mint amilyenek pl. a methodisták.

Az aránytalanul fejlődő, megdöbbentő egyenlőtlenségeket felmutató kolozsvári gyülekezetben e szerint már életszükség a belmissziói munka. S lelkipásztoraiban meg is van a hajlandóság ennek folytatására. Hitvilágukat nem lehet ugyan ízig-vérig biblikusnak nevezni, hitvallásilag meg éppen gyönge lábon állanak. De él bennük 1. az Isten általi megbízatás, küldetés tudata, 2. népük forró szeretete, 3. a Krisztus győzelmében, örökkévalóságában való hit és 4. az egyházi élet újjáalakításának vágya a buzgóság és szeretet által. Ezek teszik törekvéseiket előttünk vonzókká és érdekesekké. *Nagy Géza*

A jobb és bal serpenyőben.

A Csaba csillag-útján Adyval
Együtt robogtam. Táltos lovamon
Hevederrel, nyereggel volt szerelve
Az ügető kín, sorsos fájdalom.
Ady fekete ménje háborodva
Kapott vágtába mély örvényeken;
Fehér lovam felhőt verő tetőkön
Zúgott, mint lent-útakra idegen.
Adyt átkozva kacagta nemértőn
Minden bolond magyar ia-fia,
Engem tenyerén hordott, majd levágott
A magával sem békés Hunnia.
Most, hogy Ady koporsó-paripája
Ezüst patkósan magasabbra vág:
Lelkét teríti elébe s riongón
Isteníti a hun ostobaság.
Engem mocsárba gázolt a megingott
Hitű magyar s bal serpenyőbe dob;
Adyt az egek egéig ugratja,
Mert mindennél szebb és jobb és nagyobb.
Elönt az ismeretlenség ködével,
Szürkébe burkol, átkoz és temet.
Egy emberöltő multán Adyéval
Egy csillagba célozza nevemet.

Oláh Gábor

Németh László kritikai szerepe

Németh László kritikai módszeréről értekezni olyan értelemben, ahogy azt az irodalomtörténeti pozitivizmus jellegzetes képviselőjénél, W. Scherernél, vagy egy Ermatinger, egy Gundolf esetében szoktuk tenni, kétségtelenül tudományos nagyképűség lenne. Azt a Németh Lászlót, akit fokozatosan megjelenő tanulmánykötetei útján megismertünk, semmiképpen sem lehet beleszorítani a napjainkban divatos irodalomtörténeti iskolák egyikébe sem. Ezek az irodalomtörténészek az irodalomkritikai módszertannak igen változatos fogalmazásait teremtették meg a túlhaladottnak tekinthető pozitivizmustól a különféle, Dilthey által sugalmazott szubjektív irányokig. Ha azonban Németh Lászlót ezekben az iskolákban keressük, egyikében sem találjuk meg. Egy bizonyos fokig kívül van a mai nagy európai zajláson s majdnem azt mondtuk: szerencsére kívül van azokon. Mert tudni kell, hogy ami ma irodalomtörténeti módszertan címen folyik Európaszerte, mind abból a káoszból született meg, ami a pozitivista eljárás csődje nyomán állott elő. Mindezek az irányok többé-kevésbbé az átmenet tapogatózásai, bár el kell ismerni, nagy eredményekkel, főleg az új szempontok eredményeivel gazdagítják eddigi irodalmi látásunkat. Egyesek a mű mindenhatóságára esküsznek, mások a kritikus és a bírált író személyi kapcsolatában keresik a varázsszert, mellyel a mű titkát megfejthetik. Az irodalmi kritika és az irodalomtörténet az ő kezükben azonban mindvégig szigorúan tudományos rendszer, melynek szilárd zsinórmértékét bogozzák. Németh László módszere nyilván szabadabb és több bátorságot igérő, mint ezeké az európai tudósoké. A Németh László-i kritika éppen proteusz-arcúságával, válogatott közeledési módjával, a tárgyhoz símuló érdeklődésével és gazdagságával mutat szintetikus törekvést mindama iskolával szemben, amelyek egy bizonyos szempont uralmával szeretnék a műalkotás lényegét többnyire irracionális úton megragadni. Az irracionális vonás nem hiányzik Németh László lelki struktúrájából sem, ez az irracionalizmus azonban inkább immagináció, nélküle kritikus nem is lehetséges, ha még olyan felkészült is. Az újabb irodalomtörténeti teoretikusok egyik kiválóságának, Fr. Gundolfnak van egy megállapítása: Methode ist Erlebnisart, und keine Geschichte hat Wert, die nicht erlebt ist. Ennek a tételnek a szavai pontosan találnak Németh Lászlóra. Ami művének enciklopedikus halmazában állandó kritikai ellenőrzés mellett elsősorban meglep, az éppen az a különleges sajátossága, mellyel minden tárgyat, minden személyt élményévé tud tenni. Egy csodálatos fogékonyságú egyéniség példáját szemlélhetjük benne, egész remegő idegzetével éli meg a problémákat, melyek az ismerkedésen túl, már a megismerés pillanatában a kérdések egész tömegét villantják fel számára.

Az európai irodalomelmélet ma nagyjából két vonalon halad. Az egyik oldalon ott állanak az irracionalizmus képviselői,

a másik oldalon az ellenhatás: az új objektivizmus harcosai. Az irracionalizmus történelmi előzménye a német szellemtörténeti iskolában keresendő. Jellemzi, hogy szubjektív mitológiát alkot az íróból, az írói személyiséget szívesen teszi meg mítosz-hordozó, téren és időn átemelkedő nagyságnak s ezzel mintegy végletekig monumentalizálja a költői sorsot (Bertram, Gundolf). Másrészről megérlelődik a vágy, hogy minden művészi alkotást magából a műből, annak is formai lényegéből magyarázzunk, tekintet nélkül a históriai anyagra, életrajzra, miliőre. Ez a strukturalizmus vagy formalizmus néven jelentkező irány s mint az előbbi, ez is a pozitivizmus reakciója. Az átalakulás sok helyütt forradalmi úton történik, de a pozitivizmus ma már úgyszólván minden nemzet irodalmában meghaladott álláspontnak látszik. Ha most valaki arra vállalkoznék, hogy Németh Lászlót ebben a zajlásban valamelyik iskolába belehelyezze, nemcsak hogy leküzdhetetlen akadály előtt állna, de egyben rájönne arra is, hogy nálunk milyen símán ment végbe az irodalomtörténet módszertani forradalma. Amit nyugaton és az oroszoknál programatikusan, jelszavak kíséretében vittek végbe, azt a mi irodalomtörténészeink pusztán a dolgok belső követelménye alapján oldották meg. Ma — éppen Németh László példája mutatja — ott tartunk, hogy kritikai irodalmunk minden jelszó nélkül felöleli mindama szempontokat, amelyeket a jelzett iskolák képviselnek (író és környezet, személyiség és mű, kritikus és az alkotó, pszichikai determináltság és az eredmény, táj és alkotás, író és kor stb.).

Valaki azt mondhatná: mindez nagyon szép, de hol van rá a biztosíték, hogy ami így előáll, kiállja-e a tudományos ellenőrzés próbáját s nemcsak a pillanatnyi kritikusi inspiráció hangulati terméke? Nos, ezen a téren kész eredményekkel egy század sem dicsekedhetik. Érték és igazság az irodalomban — itt vagyunk Németh László problémájánál. A fogalmak koronként változnak, módosulnak, az abszolút norma nem egyéb jótékony csalásnál. Nem is ez a fontos, mindig az út a fontos és azok a tapasztalatok, melyeket útközben nyertünk. Az elért eredményt későbbi idők nemzedéke átértékelheti, mint ahogy bizonyos, hogy át is értékeli, a mai kor kritikusa ezzel nem törődhetik, őt hivatásának nemes gerjedelme kötelezi arra, hogy meggyőződésének megfelelően hántsa le a megkövesedett előítéletek kérgét s nyujtson teret új eszmélkedésnek. Németh László kritikai szerepét sokféleképpen lehet megítélni, annyi azonban eddigi életpályájából máris biztosnak vehető, hogy ennek a két háború közti kornak irodalomtörténeti téren ő a legnagyobb bálványdöntögetője. Ez a dezilluzionáló munka azonban két konstruktív jeggyel válik ki: Németh László nem a nemzeti nagyság ékes alakjait dönti porba, csak az írók irodalomtörténeti szerepéről vallott beidegződéseket s ugyanakkor olyan inspiratív erővel rendelkezik, amely feltétlenül további haladás előkészítője. Mint gyakorló kritikusra, ugyancsak áll a tétel. Amikor az első kritikáival feltűnt, a magyar irodalom egén a pajtáskodó kritika halvány csillaga szomorkodott. Németh

László kritikai fellépte hadüzenet volt ennek a klikk-szempontú, eltompult kritikai modornak. Ugyanakkor azonban olyan kritikus jelentkezett benne, akiben a helyes érzék ritka szókimondással párosult. Irodalmunk egyik legszomorúbb jelensége, hogy nincsenek nevelő kritikusaink. Németh László egy időre ezen a hiányon segített. (Gondoljunk Tamási első regényéről írt kritikájára.)

Nehéz ellenállni a csábításnak, hogy Németh Lászlóval kapcsolatban ne elmélkedjünk a kritikus általános jellemrajzáról, közösségi hivatásáról. Az olvasó, Németh László műveit olvasva, ismételten kénytelen megállapítani, hogy a kritika valójában művészet. Éppen úgy az, mint a költészet vagy a festészet. Ahhoz, hogy a kritikus valóban azzá legyen, elsősorban erős és gazdag érzékkel kell rendelkeznie. A goethei megállapítás róla szólva fokozottan érvényes: aki nem beszél világosan az érzékekhez, az nem beszél tisztán a lélekhez sem. Nos, ami Németh László olvasása közben elsősorban fejen kólint, s ami olyan élesen választja el őt kortársaitól: az, hogy ennek az írónak egészen ritka érzéki látása és megmutató képessége van. Mindegy most, hogy egy merész metafora vagy egy telibetaláló hasonlat képszerűségével éri el, de mindig megvan hozzá az alkalmas eszköze, hogy két lábra állítson egy személyt, plasztikussá tegyen egy dolgot a szemünk előtt. Ez a stílus, mely így képek, hasonlatok, metaforák gazdag szövevénye, egy pillanatra sem erőltetett. Bátran elmondhatjuk róla a legnagyobbat, amit író stílusáról mondani lehet: organikus stílus, a szükség stílusa. Egy-egy képe váratlanul mélyről tör fel, az írói gondolkozás és a megfigyelt tárgy ezer boggal összekötött egybesímulását mutatja. Az író nem ismeri a dadogást, a tárggyal való ismerkedés első, félénk fogalmazásait, valahogy készen születnek meg benne az ítéletek, mint aki hosszú időn át és igen intenzíven mélyült el tárgyában. Irodalmi kritikusok munkáiban könnyű megfigyelni az elsőrendű élményt s a másodkézből kapott irodalmi anyagot. Németh Lászlónál valahogy minden élménnyé válik s az élet zsúfolt színeiben dúskál. Ez a stílus okozza azután, hogy a fiatalabb olvasó könnyen úgy jár vele, mint Nietzschével jártunk ifjúságunkban: nem a gondolatok ragadják meg elsősorban, hanem az érzékek ereje, fínomsága, pontossága és megbízhatósága. Németh Lászlónál azonban a gondolati tartalom is bőven buzog: nemcsak érzékeivel éli meg tárgyát, de gondolkodó értelmével is. Egy-egy axiomatikus, tömör kijelentése vagy hasonlatba bújtatott értékítélete a matematikai igazságok élményével nyügöz le. Ami ezekben az igazságokban leginkább megfog, az a jó kritikus legnagyszerűbb erénye: szavakba tud foglalni olyan gondolatokat, melyek mindnyájunkban vagy legalább is sokunkban benne élnek, de amelynek ilyen tömör, érzékletes, konkrét megfogalmazása egyedül a kritikus fejében születhetik meg. Ez a lényegmegragadó képesség a kritikusi hivatás legbiztosabb igazolványa. Az újabb esszéirodalmunkban aligha dicsekedhetik még valaki ezzel a képességgel. Emeli az értéket, hogyha az író nem feltétlenül az újat mondani akarás gondolatával lát hozzá mun-

kájához. A kritikusnak elsősorban élményekre van szüksége, nem a kifejezni akarás szorongó érzésére. Az élmény mindennek az alapja. Aki nem állt kellő ideig az élmény tűző sugarában, az nem lehet eredeti, legfeljebb eredetieskedő. Az esszé Németh László számára az olvasó körülsétáltatása a lelki kaland, az élmény körül. „Meghívó egy tanácskozáshoz, amelyet önmagammal folytatok." „Alázattal járulok az ismeretlen elé." Igen, ez a helyes kritikai magatartás. A lélek szaturnáliáinak vagyunk szemtanúi, miközben egy-egy mű, személyiség rejtett titkaiba hatolunk bele a kritikus segítségével.

A kritika, amely méltó akar lenni erre a névre, nem puszta kontempláció. A passzív kritikai magatartás nem lehet kielégítő egyetlen kritikusra sem. Az ítélkezés nem vénasszonyi, hanem lovagi funkció. A kritikus kezében láthatatlan kard van, ha még oly békés természet is különben.

Németh László abban is vérbeli kritikus, hogy minden írásának változtató ereje van. Ez az inspiratív jelleg hozzátartozik a kritikai mű legbensőbb lényegéhez. A kritikus a maga lelki életének legtitkosabb privatissimumáról vall, de szándéka félreérthetetlen: azt szeretné, hogy új irányba terelődjék a helytelen közfelfogás, hogy megsemmisüljenek a begyökeresedett előítéletek. Van ugyan egy másik véglet is, amelynek legkiválóbb képviselőjét a kortársak közt Paul Valéryben láthatjuk. Valéry a racionalista esszéírónak az a típusa, akinél a szellem politikája legszörnyűbb fiaskóhoz jut el. Az író teljesen receptív lélek. Nincs benne semmi hősiesség, önmaga cselekvésre sem képes, másokat cselekvésre ösztönözni ugyancsak nem bír. A leegyszerűsítéstől való félelme megakadályozza abban, hogy kérdéseire feleletet, megoldást javasoljon. Ahol az ész az első tekintetre nem tanácsol értelmes megoldást, ott megoldhatatlannak jelenti ki a helyzetet. Innen származik azután a „szellem krízise" s a vád, mellyel az európai emberiséget illeti: a szellem, a kultúra csődbe jutott. Ez Valéry s most gondoljuk melléje Németh László szerepét. Amikor Németh László a minőség szocializmusát a huszas években meghirdette, semmi sem bizonyította, hogy az akkori politikai konstellációban akadhat csoport, tábor, amely az arisztokratikusan hangzó morált magáévá teheti. A kor kész fogalmi kategóriákat kínált és aki ezeken kívül vagy felül mert gondolkodni, üldözött vad sorsát vallhatta magáénak. Az igazi kritikus azonban nem lehet el hősiesség nélkül, igazi eleme a drámai pátosz. Pátosz a szó görög értelmében, ahol ez a kifejezés egyensúlyból kilendült lelket jelent szemben az etosszal. A minőség gondolata néhány nagy európai koponyában született meg s valljuk meg, a legtöbb országban igen távol vagyunk a megvalósulásától. Helyzetünk ebben is szerencsés: nálunk a minőség elve csodálatosan egybevág azokkal a törekvésekkel, amelyek nem egy-két ember vagy egy szűkebb szellemi élet szívügyei, hanem a több milliós népi rétegek legfontosabb létérdekei. Népi eszme és minőség nálunk ma rokon fogalmak — ki ne érezné ennek az óriási jelentőségét?

Kritizálni annyit is jelent, mint szenvedni. Aki kritikus, annak kötelező véleménye van a dolgokról. Azt köti, kínozza valami. Annak le kell mondania egyéni kényelméről. A nem-ítélkezés a gyönyör és kényelem állapota, a kritikus élete legszebb pillanatait áldozza fel, adja oda hivatásának. Valami kárpótlása azonban van mindezért. Látja, amint műve új inspiráció erejével él a közönségben s teremt új eszközöket céljai megvalósításához. A kritikus akkor válik igazán tragikus lénnyé, ha elszakad attól a közösségtől, amelynek feladata volna az eszmék megvalósítása. Németh László kritikusi szerepének megvilágításához hozzátartozik az a körülmény is, hogy az író minden idegszálával benne ágyazik a magyarságban, annak népében s hogy legszebb eszméi ennek a népnek a felemelkedését szolgálják. Elképzelhető olyan kritikus is, aki elszakadt a népközösségtől s akinek sorsa ennek következtében a szomorú vegetálás. Thomas Mann esete beszél erről legfényesebben. Ez a nagy író a mult századbeli polgárságban látja a kultúra egyedüli hordozóját. Igen ám, de hol van ez a polgárság és rendje, a liberalizmus? Eltűnt, elenyészett. Csak néhány nagy író művében él az emléke. Thomas Mann pedig hazátlan bolyongó. Nem volna nehéz feladat a kritikai hit megrokkanását a mi Máraink példáján is kimutatni. Itt ugyancsak a polgárság fantómja a kísértő.

A kritikus új tájak, új horizontok felfedezője. Született érzékenységénél fogva az átlagembernél jóval hamarább reagál a külföld nagy szellemi megmozdulásaira, tudósít róluk s viszi általuk előbbre a nemzet ügyét. Az aprólékos kritika feladata lesz kimutatni, hol, miben tágította Németh László enciklopedikus érdeklődése a magyar szellemi élet horizontját s hol mindenütt adott értékes indításokat. Ennek az értekezésnek a célja csupán az, hogy megmutassa, hogy viszonyaink között mennyire termékeny az az esszéista magatartás, amely Németh Lászlónál megkerülve a mai irodalomtörténeti iskolák viharait, tudott és tud egész nemzeti életünkre vonatkozólag kiható cselekvéssé alakulni. A kritika nálunk sokáig műkedvelés volt, egyetemi tanárok, tudósok privilégiuma. Az irodalmi kritika nem vállalt közösséget az élettel, csak szakmai igényeihez volt hű. Az utóbbi időkben mintha egyre inkább közelednénk ahhoz az állapothoz, amikor az egészséges, élő organizmus mintájára nincsenek külön funkciók, mert élet és irodalom elválaszthatatlanul összefog a nemzet jövőjéért vívott közelharcban. Ez nem jelent műfaji feloldást, tudomány-népszerűsítést, csak annyit, hogy a kultúra a jövőben ne lehessen elhanyagolható mennyiség. Hogyan is mondja az új szellemi nemesség kiváló hirdetője, Ortega y Gasset: a kultúrát tegyük egyenlő fontosságúvá az endokrinális folyamatokkal!

Németh László lidérces nyugtalansága, mohó tudásszomja, irodalmat életté változtató kritikai vénája a legjobb bizonyítéka annak, hogy ebben a célban mindnyájan egyetértünk.

Kovács Endre

Gondolatok a tehetségkutatásról

Akár kutatás, akár mentés, divatos szó. És talán kártékony is kissé. Elhiteti a lelkiismeretes újságolvasóval, hogy minden rendben van, a kérdést megoldottuk.

Valójában pedig, senki, még a benne dolgozók sem látják a munka pontos arányait. Mert a tehetségkutatás mai állapotában gyakorlatilag nem valami társadalmi mozgalmat jelent, hanem csak annak lehetséges csíráját. Annyi történik, hogy most már hetvenkét gimnáziumban, ahol eddig is voltak szegénysorsú tanulók számára kedvezmények, most módszeresen megvizsgálják, hogy a kijelölt földmívesgyerekek közül kik fognak a gimnáziumi tantárgyakban is olyan jó előmenetelt tanúsítani, mint az elemiben tették.

*

Kérdés már most — feltéve, hogy a tízéves gyermek valóban elárulja a tehetséget —, hogy a gimnáziumban való fogékonyság valóban az eszesség, életrevalóság és szellemi erő bizonyítéka-e? Egy bizonyos határig feltétlenül. De azért jó lenne, ha valamennyi újságolvasó tudná: a tehetségkutatás mai alakjában egyszerű áthidalása annak a nehézségnek, amelyet az elemiiskolai és gimnáziumi tantárgyak eltérése jelentett a jótanuló falusi gyermekek iskoláztatásánál: gyakran nem bírták a latint és a németet, meg az algebrát azok, akik nagyszerűen feleltek a tanítónak. Az ünneprontó szerepét is vállalnánk, csakhogy megmondjuk, hogy ez a jelentőségében önmagán túlnőtt szó és tevékenység: tehetségkutatás, egyébként lelkes és jószándékú munkálói hibáján kívül a sok szerepeltetéssel éppen az ellenkezőjét érte el, mint amit megálmodói akartak vele. Nem ébresztője, hanem inkább elaltatója lett a tanyákon kallódó tehetségeken fájó lelkiismeretünknek.

*

Semmi gáncs nem érheti Nyugat-Európa lélektan tudósait, akik kidolgozták a képességvizsgálatoknak és tehetségvizsgáknak modern lélektani módszereit, a figyelemfárasztó és gondolatbeli gyorsaságot megmutató próbákat, a Bourdon-testet és a többi „test"-eket. Azonban senki, aki a falusi gyermeket ismeri, nem állíthatja, hogy ezek a próbák helyesen mutatják a magyar parasztgyerek képességeit, vagyis éppen azét, akin a magyar tehetségkutatás elsősorban volna hivatva segíteni. E sorok írója jelen volt többek közt egy északkeleti városka tehetségvizsgáján. Harminckilenc gyerek érkezett és ebből kettő volt valahogyan ránézésre a legmagyarabb. Az első délután játékaiban kiderült, hogy ez a két mongolszemű, tatárképű kölyök messze felülmúlja a többit értelmességben, szellemi erőben, tudásvágyban és bizonyos nehezen felkelthető érdeklődési területén tanulékonyságban is. Másnap a két kis magyar, akik a játéktér pázsitján is gondolkoztak egy pilla-

natig, míg talpraesett feleleteiket kimondták, makacsul, könnyesen és zárkózottan hallgatott és — a nélkül, hogy egy hajszálnyi kifogás eshetnék a vizsgáztató bizottság igazságossága és hozzáértése iránt — néhány símabeszédű, szerepelni tudó gyerek vitte el előlük a pálmát. És még egyéb is volt: az egyik gyerek meglepően jól rajzolt, a másik feltűnően jól fogalmazott. Hiába, a többi tárgyakra nem telt az érdeklődésükből és figyelmükből, nem kerültek a kiválasztottak közé. Nem lehetne ilyen speciális esetekre is kiterjeszteni a vizsgát? Nem említettük volna meg ezt a két esetet, ha nem lenne állandóan visszatérő eset és a legelhagyottabb zugokból felkerülő gyerekekre jellemző.

*

Mondjuk ki mindezekután őszintén: a tehetségkutatás mai formájában kitűnő mód középosztályunk injekciózására, és sikert ígérő eljárás egy pár pangó értelmiségi pálya felfrissítésére. De távol áll attól, hogy a magyar parasztság felemelésében szerepet játsszék. És még egy de: elveszi a gyermeket szüleitől, a falutól és életformájától. Hiába teszik közös internátusba a tehetségvizsgás fiúkat, a városi élet sokkal erősebben vonzza őket. mint amilyen a magukkal hozott földszagú honvágy. Az évekkel elhalkul bennük a nagyotakarás és a gimnázium kissé gépesített üzemében, ahol a tízperc is nevel, legtöbbször, sajnos, jobban, mint a tanórák, ugyanazokat a típusokat dobja ki belőlük is a nyolcadik év, mint a többiekből, a nem tehetségvizsgásokból: a strébert, a versírót, a mulatozót, a szalonfiút és a többieket. Beolvadnak egy osztályba, mely rosszul vizsgázott az utolsó félévszázadban. Magukra veszik olyan életmód lelki egyenruháját, melynek megváltoztatásáért egy jóindulatú mozgalom az értelmiségi pályákra szólította őket. Gyéren csörgedező vérük nem törhet be frissen a beteg magyar középrétegbe, mert hozzáhűl a régi formák közt eltöltött iskolaévek során.

*

És ha sikerül megvalósítani mostani céljait, vajjon „középosztályunk" felfrissítése az egyetlen cél, amit a tehetségkutatás jó vagy rossz módszerekkel elérhet? Nem az lenne a végcél, hogy a parasztgyerekek tehetségeseit a parasztok számára kutassuk fel?

Igen, tudom, nincs polgári rétegünk. Már annyiszor mondtuk és hallottuk ezt, hogy elfelejtettük: ez a sokat hiányolt réteg máris útban van a „kispolgár" egyre szaporodó és mindig olvasottabb rétegén át. Nyilt titok, hogy folyóirat, könyv, színdarab és film egyre inkább ennek a rétegnek készül: a becsületes munkája után szórakozni vágyó dolgozó embernek. Csak ugyanaz a kasztszellem, amely ellen küzdünk és amely ellen a tehetségkutatás is dolgozik, tiltja, hogy ezt kimondjuk, mintha szégyen volna, hogy kultúránk ezeknek a becsületes kisembereknek a kezében van a legbiztosabban.

És ha mégis egy „felső középosztályt" akarnánk teremteni,

nem késtünk-e el egyenként szerezni ennek tagokat a tehetségkutatáson át? Akkor már nem lenne jobb valami „Kitűnőek Iskolája"-szerű valami, mely apostolokat nevelne és a traktor erejével szántana a tehetségkutatás néhány ásója helyett az itthoni ugarakon.

De ne beszéljünk középosztályról a tehetségkutatással kapcsolatban. Beszéljünk csak a nincstelen milliókról, akik — valljuk be — a szegénység miatt nem értek rá már régen kultúrára és akiknek napfényből és a mezők illatából font lelki egyensúlyát megbontotta a város, a nélkül, hogy igazi értékeket adott volna nekik.

*

Tehetségkutatás vagy népfőiskola? — tette fel valaki igen lényegretapintóan a kérdést és tegyük mindjárt hozzá, megfelelhetetlenül. Mert itt lelkiismeretes mérlegelés után nem lehet választani. A kettő egybeolvasztásából származna valami olyan, ami meghagyná a falu emberét mélyrenőtt gyökerein és ellátná őket a tudás napfényével is, önállósággal az új világ forgatagában, gyanakvás helyett tájékozottsággal és a szükség életművészete helyett gondolatokkal. Valami olyan burkolt iskolára gondolunk, mint a nagy vallási forradalmak népi leckéi voltak. Iskolára, melynek nincsenek sem társadalmi, sem tantárgyakhoz kötött határai. Iskolára, mely egy tömeg tudásszomjából és egy kis csoport tanítaniakarásából születik. Születik? Azt hisszük, már meg is született. Diákkollégiumokra gondolunk, mint kollégiumaink hőskorában, tudománnyal faluzó diákjaink korában, amikor kevesebb volt a betű, de több a szellem.

*

Összefoglalásul: Valami baj van, ez kétségtelen. De hogy mi pontosan ez a baj, azt csak most tudjuk tisztán, a tehetségkutatás nekiindulása után. A módszer határozottan sikereket ér el egy területen: a középosztály utánpótlásának megszervezésénél. De ez csak igen kis része az alapfeladatnak, amit a kor ránkró: felemelni a földhözragadt magyar réteget, elviselhetővé tenni számára a paraszti életformát. A magyar történelmi kalendárium addig késett volna, míg egy teljes forradalommal lemaradt? Még mindig a polgár forradalmánál tartanánk, mikor Európa kaput nyit a millióknak? Nem lehetne egy füst alatt elintézni a kettőt?

Gesztelyi Nagy Zoltán

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

Tanítás a személyes életről.

Halasy-Nagy József: Ember és világ c. könyve. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Évszám nélkül.

Sokan nevetségesnek tarthatják, hogy valaki filozófiai könyvet ír akkor, mikor biológiai értelemben vett életérdekeink forognak veszélyben. Mi tartsuk inkább mélyen meghatónak. A szellem embere végzi munkáját, amelyre elhívatott: a környező zűrzavarban higgadtan mutat rá a szellem változatlan értékeire.

A filozófia klasszikus igazságai, átszűrve egy — legnemesebb értelemben vett — mai ember gondolkodásán, harmónikus egésszé, egységes világképpé olvasztva, — ez Halasy-Nagy József könyve. Ez a világkép elsősorban nem eredetiségével, hanem rendszerességével és a mögötte izzó meggyőződés erejével hat. Miután világosan elhatárolja egymástól a tudományt és a filozófiát, — amannak tárgyát az érzékekkel megtapasztalható világban, emezét pedig a gondolkodó szellemiségben, a szellem öneszmélkedésében jelölve meg, felveti a kérdést: Mi az ember, aki ennek a szellemiségnek a hordozója, és milyen az a világ, amelyben ez az ember él?

Az anyagi világtól könnyen megkülönböztethető élők világára jellemző a tagjaiban tevékenykedő, belülről kifelé ható benső erő, a test saját magát szervező akarata, — lényegében azonos az Aristoteles-féle entelecheiával. Ezt a tudatosságnak különböző fokára eljutott teremtő elvet nevezi a szerző léleknek. Az ember az az élőlény, amelyben a lélek a legteljesebb tudatosságra érkezett el. Ezen a fokon válik a lélek a szellemnek, az értékek megvalósítandó világának a hordozójává. Az ember tehát olyan lénynek tekinthető, amely nem egy síkban él. „Létének központja az éltető lélek, mely szálakat sző egyfelől az anyagi, másfelől a szellemi világ felé." E szerint három egymás felé boltozódó világban él az ember: a természet, a lélek és a szellem világában. „Az ember sajátos természete tehát a chaosnak és a logosnak különös vegyüléke, s léte azon a problémán sarkallik: hogyan emelheti fel a maga készen kapott, egyéni létét a szellem igényei szerint formált személyes életté." — Az embernek és világának erre a fogalmára és az ember belőle adódó problémájára építi további fejtegetéseit a szerző.

Az emberi élet három szférában játszódik le. A *pathoszférában,* lényünk mélyrétegében, éltető magjában, melynek az emócionalitás a jellemzője, (ezt nevezik a pszichoanalitikusok „Selbst"-nek, „Es"-nek); az ennek talajul szolgáló *bioszférában,* melynek segítségével lényünk be van ágyazva a természeti világba, s végül a feléjük épülő *logoszférában,* melyet az ösztönök világával szemben a gondolkodás és az értékes célok tudatos akarása jellemez.

Ez már az egyéni erőfeszítés által alakítható, tehát a „testi-lelki hajlam nem abszolút meghatározója szellemi, személyes életünknek".

Az ember mivoltáról és a világ megismeréséről szóló itt következő fejezetek közül legszebb az, amelyik a személyes életre vonatkozik. A személyesség e szerint nem más, mint az örökkévalósághoz, a szellemhez kapcsolt létnek a tudata, mely megszületik a maga természetes mivoltán túlemelkedő ember lelkében. Ez a gondolkodó, érző, akaró személy ott van a világ formáló tényezői között.

A lélek a lét teljességére törekszik. Ez a szükséglete kényszeríti rá, hogy világképet alkosson magának. E szerint a világképnek három alaptípusa van: a mechanisztikus, az organisztikus és a theisztikus-personalis világkép, melyek azután keveredhetnek egymással.

A *mechanisztikus* világkép az érzéki tapasztalatra s az azokat ellenőrző és tovább értelmező racionális gondolkodásra támaszkodik. Forrását az újkori polgári lélek hatalmi akaratában találhatjuk, mert az érzéki-anyagi világ megismerése tette lehetővé a külső világ meghódítására és alakítására irányuló technikát. Ez a világkép mindent szigorú rendben, okok által meghatározva mutat be. Szabadság nincs; a lelkivilág és ideáljaink: puszta illúzió. — Az *organisztikus* világkép az organizmusban található benső egységet tágítja ki a végtelenbe s a részt az egészből igyekszik megérteni és a mechanisztikus világkép materializmusával szemben idealisztikus törekvések rejlenek benne. Az egész, a közösség, a rend, a szellem idealisztikus mozzanatok, melyeknek át kell alakítaniuk a valóság képét. Az organisztikus látásmód tehát már beleviszi világképünkbe a valóság és érték kettősségét. Legtisztábban a renaissance korában érvényesült. — A legmagasabbrendű a *personalisztikus-theisztikus* világkép, a vallásos ember világképe, mely a személy fogalmának megalkotásával már kiemeli az embert a természetből. Az erkölcsi síkban élő személy a felelősség élményében döbben rá a tökéletes erkölcsi személyre, Istenre, aki értékek megvalósítását követeli tőlünk. Isten felé, az erkölcsi világrend által köte vagyunk tehát, de szabadok vagyunk az érzéki-anyagi világgal szemben, mely alkotásaink területe. Ez a vallásos világkép a középkorban uralkodott.

E három világképben a természettudomány, a történelem és a teológia írják le, hogy mi *van* a természeti vagy a természetfölötti világban. Maga a filozófia a *lehet* és a *kell* síkját kutatja, a szellemi embert, aki a világképet magának megalkotja.

A *van* és a *kell* feszültségének lelkünkben történő átélése az erkölcsi élet. Az erkölcsi élet alanya az egyén, de talaja, amelyben az egyén gyökerezik, a közösség. A dolgok világával párhuzamosan a társas közösségnek is három formája van: az érdek-, sors- és szeretetközösségek. E három közösségnek három morál felel meg: a hedonikus utilitárizmus, a mechanikus világfelfogás gyermeke; a patetikus hősi morál, mely az organisztikus világ-

felfogással tart rokonságot és a stoicizmusban találta meg legjobb kifejezését; végül a vallási etika, mely a theisztikus-perszonalisztikus világképből fakad s melyet legjobban a Szentírásból ismerhetünk meg. A szeretetközösség személyes erkölcse sohasem kész valami, hanem állandó feladat. Az érzéki-anyagi világba is beletartozó személy sohasem tudja ezt a feladatot teljesen megvalósítani, de minél előbbre jut megvalósításában, annál nagyobb reménye lehet az örökkévaló szellem átélésére, a boldogságra. Ám a szellem végtelen feladatokat tűz elénk, azonban a halál megállást parancsol e feladatok elérésében. De a halál, csak az egyén idejének végét jelenti, a szellem aktusaiban élő személy az örökkévalóságot hordozza magában.

Azáltal, hogy a szerző az embert három létszférában helyezi el, egyformán megszabadul a materializmus és a spiritualizmus egyoldalúságaitól, mert nem kell az embert sem csupán az anyagból, sem csupán a szellemből származtatnia. „Ez az egész könyv arról szóló bizonyság akar lenni, hogy az emberi létnek dialektikus jellege van." A biológiai élettel szemben elénk tárja az erkölcsi élet magasrendűségét s úgy mutatja be azt, mint az emberi élet egyetlen lehetséges megoldását. Kár, hogy a személyességről beszélve a szerző csak lángelméket emleget s ezáltal arra a félreértésre adhat okot, mintha a személyességnek nem volnának fokozatai. Holott az ú. n. „átlagember" vagy „tömegember", a filozófusoknak ez a Herakleitos óta kedvelt céltáblája is eljuthat a személyes életnek — ha nem is a csúcsára, — legalább a kapaszkodóira, sokszor éppen azáltal, hogy elfogadja a külső és belső sorsának kereteit s azokon belül igyekszik életét és egyéniségét a szellem követelményei szerint kialakítani.

Fel lehetne vetni a kérdést, hogy vajjon emberi mivoltunknak és világunknak ez az egymásnak megfelelő hármas tagozódása valóban megfelel-e a valóságnak? De hiszen éppen a filozófiából tudjuk, — s ez a könyv is tanúbizonyságot tesz mellette, — hogy számunkra csak egy valóság van, a *mi* valóságunk, melyet az emberi szellem formál meg és tagol a maga törvényei szerint. Ha tehát a filozófia és vallástörténetben a legrégibb kortól kezdve találkozunk ezzel az egészet felosztó bűvös hármassal, ez csak ennek az alakítva befogadó szellemnek a természetében találhatja magyarázatát.

Minden filozófiai világkép lényegében művészi alkotás is. A művésznek pedig szuverén joga, hogy úgy ábrázolja a világot, amint az neki megjelenik. Látomása hitelességének mértékét pedig az adja meg, hogy mennyire tudja ezt a látomást reánk kényszeríteni. A Halasy-Nagy József könyvében megvan ez a sugalmazó erő, amely a legmélyebb élmény feltárásáról tesz bizonyságot.

Kiss Ernő

SZEKFŰ GYULA: ÁLLAM ÉS NEMZET. (Tanulmányok a nemzetiségi kérdésről. Budapest, 1942. Magyar Szemle Társaság.)

A szerző külön kiemeli, hogy tudományos szempontból ír, távol a napi politikától. Csakhogy a történelem nagyon közel áll a politikához s e kötet olvasása közben érezzük, hogy megfordítani is lehet a régi mondást: az életnek *tanítványa* a történelem. Napjainkban annyira izgató a nemzetiségi kérdés, hogy hiába tömjük be ablakréseinket, hiába találunk ki légmentes burkot falainkra, az teleitatja az „áthatlan" anyagot és az égető kérdés fojtó hőségét, számumi porát lehelli reánk. Hiába mondja a historikus: én tudós vagyok, tanítani akarom az életet, az élet állítja őt kérdés elé és az vizsgáztatja. Nem ok nélkül sóhajt föl Szekfű Gyula — a történelemnek nehéz tanítványt kapnia. Az élet kérdez, sőt beleszól a feleletbe, úgy válogatja meg a historikusokat, akiktől tanulni akar, mint autokrata a hivatalnokait: a „megbízhatónak" van becsülete, nem a szakértőnek. Szekfű az egyetemes magyarságnak fogadott hűséget, s mintegy önmagát jellemzi a Bethlen Istvánról írt sorokban: az egész nemzet embere, akinek gondja az egész magyarság gondja, — a magyar táj, magyar ember és a talajban gyökeredző magyar élet egyetemességének helyreállítása érdekében akar reális nemzetszemléletre oktatni, faji, vallási, nyelvi, társadalmi, gazdasági, politikai és földrajzi szakadozottságunkban a békés együttélés, sőt vállvetett együttmunkálkodás előfeltételeit kell keresnünk, ha élni akarunk, — a pogány kortól örökölt és Szent István által megerősített hagyomány, az ősi magyar türelmesség cselekvő híveiül kell szegődnünk. Ez a tanulság e kötetnek minden cikkéből, köztük „A nemzetiségi kérdés rövid történetéből". Filozófiai alapja e kérdésnek az állam és nemzet viszonya. Csak egyetemes nemzet alkothat államot, és csak állam nevelhet egyetemes nemzetet. Olyan népnek, mely államalapításig el nem juthatott, „nincs is igazában nemzeti története, sem műveltsége. Államélet és állami öntudat nélkül nemzeti műveltség sincs." Az állam és műveltség összefüggései megszakítatlanok történelmünkben, így a magyar renaissance és humanizmus kapcsolata Corvin Mátyás életével, Balassa költészete a végvári harcokkal, — Petőfi és Arany sem képzelhető el olyan nép körében, mely lemondott a nemzeti nagylétről. — A magyarságnak hazát szerzett Árpád, de állami létet Szent István adott nekünk, ő a magyar államiság, a magyar függetlenség, a szuverénitás megalapítója. Századokon át minden jog és minden újítás azon az alapon épült, melyet ő vetett meg, — nem ok nélkül feledtette ő a honalapítót és lett névadójává a királyi családnak, Árpád helyett. Ilyen módon lett ő eponymosává a magyar nemzetiségi politikának is. A keleti pusztáról hozott többi anyag tudatos elvetésével Szent István ezt az egyet rakta államának alapkövei közé. Nem adott ő kiváltságleveleket az itt élő és a bevándorolt „vendégeknek", mint utódai tették, de a később keletkezett privilegiumok az általa vallott eszmének szellemében állíttattak ki. A szónak nyelvtani értelmében adtak ezek *„autonomiát": saját törvények szerint* élésre jogot és lehetőséget. A katonajövevény besenyő katona maradhatott, katonai kerületet alkottak századok mulva azok az oláhok is, akik katonákként érkeztek e földre. Városaiban, falvaiban a régi otthonból hozott törvények szerint élhetett a német, balkáni módon ötvenedett adott juhaiból a hegyipásztor oláh. „Minden doktrinerségtől és egyenlősítéstől független, rugalmas" volt ez a rendszer, amelyben alig födözhető föl más közös vonás, mint az, hogy a maga módja szerint való bíráskodást és közigazgatást engedélyez minden vendégnek, mentességet adva a magyar vármegyék hatósága és a magyarokra vonatkozó törvények alól. Ez

a rendszer gazdasági célú, nemzetiséget sem föntartani, sem lemosni nem akar, de a nemzetiségnek és a különállásnak fenntartására igen alkalmas. Napjainkig segített fenntartani némelyik vidék nemzetiségi jellegét és századokon át megtartotta némelyiknek, rég magyarrá váltnak különállását. Könnyen tartotta fönn a rendet e mozaikban a középkor erős magyar állama. 80%-nyira becsülhetjük a magyarság arányát ez időben, s e magyarságnak emberséges érzülete és bánásmódja irígyelhetővé tette a pax hungaricát a szomszéd államokban észlelhető gyűlölködéssel való összehasonlításban. Más irányba forgatta a sors kerekét a törökdúlás. A magyarságnak csak viszonylagos biztonságot nyujtottak azon városai, amelyek a szultán közvetlen tulajdonában maradtak, a többi magyar terület nagy részéről letörölte a lakosságot a hódolás kora és az azt befejező, kegyetlen pusztításokkal járó fölszabadító háború. A pusztulás végül a tót és német vidékeket kezdte ki, de igazán szörnyű a magyar vidéken volt. Az ősi magyar Bács és Bodrog félezernyi helységéből romok is elvétve maradtak s az üszkös romok alá temetett magyarok csontjai fölött sátrat a Balkánról menekült rácok vertek. E romlás korában sem volt hazánkban súlyosnak mondható nemzetiségi viszálykodás. Katolikus és protestáns hithirdetők a nemzetiségek nyelvén szóltak és írtak, az urak iskolákat a nemzetiségek részére is alapítottak, könyveket az ő részükre is nyomattak. Az új telepítésekből legbékésebbek a németek, ezekkel való viszonyunkat a bécsi kormánynak nem sikerült megmérgeznie. Sok szeretettel és gonddal ültették ezeket: állami mérnökök tervezték ki a község alaprajzát, állami hatóság vezette az építkezést és berendezést, ez az oka annak, hogy napjainkig ezek a legrendezettebb falvak Magyarországon. Más volt a helyzet a szerbekkel, akiknek nagy tömegét egy esztendőben telepítették a délvidékre. Bennük a bécsi kormány sikerrel élesztgette a magyarellenes érzületet, amíg az ilyenirányú „nevelést" kézbe nem vette az orosz, majd a XIX. század második felében a szerb állam. Szintén határos állam vette át a hazai románság irányítását a XIX. században. Ezekkel a külföldről támogatott mozgalmakkal szemben a magyarság 1867 előtt alig tehetett valamit, hiszen maga is nyomás alatt állott, 1867 után a nemzet és a kormány nem követte ugyan Kossuth szélső, Deák és Eötvös mérsékeltebben szabad tanait, de nemcsak az 1918 utáni, utódállamokbeli nemzetiségi politikával való összehasonlítás teszi kötelességünkké a liberális kor nemzetiségi politikájáról alkotott ítéletünk revízióját, hanem az a tény is, hogy nálunk akkor sem volt más alapja e politikának, mint aracionalizmus kora óta előtérbe lépett nyelvi probléma. Nálunk a nemzetiségi kérdésnek nem volt olyan gazdasági oldala, mint más európai országokban, vagy mint 1918 után körülöttünk mindenfelé. Napjainkban középosztályunk műveltségés politikai érzékhiánya miatt juthat szóhoz a magyar fórumokon az ezredévnél régebbi magyar hagyománytól eltérő gondolat, a népiségnek vérre alapított eszméje. Helyes ítéletű ember rég láthatja, hogy e materiális, vérre alapított mithosz sem élhet racionális, szellemi támaszték nélkül: „*tudatosítás*" az első föladat ott, ahol a vérnek kellene szólnia! Nem lehet vérszerinti származásra alapítnia politikát a magyar nemzetnek, mely (minden más nemzethez hasonlóan) idegenfajúak tömegeit olvasztotta magába már a honfoglalás korában és azóta is, napjainkig. — Politika-e vagy tudományos igazság az az állítás, hogy a magyar nemzet mindig szeretettel fogta egybe a magyarokat és magyarországiakat a magyar haza és a közös jólét emelésére? politika-e vagy egyszerű igazság, hogy ennek így kell lennie ezután is? Szekfüvel együtt állítom, hogy ez tudományos igazság és vallom, hogy ez a nemzetmentő politika.

Török Pál

WALDAPFEL JÓZSEF: KATONA JÓZSEF. (Franklin-társulat.)

A legjobb értelemben vett írói életrajz Waldapfel munkája; anyagismerete óriási, mégsem terpeszkedik el és nem zavarja a kép plaszticitását, az életadalékok nem szorítják ki az esztétikai jellemzést, a mű sem kap túlzott hangsúlyt a lélekrajz rovására; az ember és az író egyformán éles megvilágításba kerül. És e megvilágítás nem akar minden áron eredetieskedő lenni; a hagyományos színeket keveri számos fínom és új árnyalattal. A korai drámák, amelyekben eddig inkább csak sejtették a bánki tragédia előzményeit, Waldapfel világos és okos előadásában meggyőzően mutatják az érlelődő szenvedélyt, a fejlődő lelkiismeretet, a beszéltetés elmélyülő művészetét. Többek puszta kísérleteknél; egy eredendően drámai lélekalkat ad hírt magáról bennük jobb-rosszabb témák ürügyén, szenvedélyeit váltogatja az eseményekben, indulatait éli ki a párbeszédekben. A jellegzetesen epikus témát (*Jeruzsálem pusztulása*) ez az alkat tragikus vízióvá változtatja, egymásnak feszülő hatalmas jellemekkel, a lovagdráma szertelen ihletését pedig szűkszavúságában drámai, fojtott, befelé emésztődő lélekállapotra cseréli. A rémdrámától a történet felé elhajlásban az általános romantikus fejlődés mellett része van az egyéni érésnek is, a valóban tragikus érzésnek, amely többé nem külsőségekben, hanem a lélek megroppanásában keresi a megrendülést. Bánk azután méltó képviselője lesz a belső összeomlás kezdettől érlelt komor színjátékának.

Bánk bán elemzése, gondos, minden részletre kiterjedő figyelmével méltán csatlakozik Gyulai klasszikus megállapításaihoz. Waldapfel szemében az elemi indulat kitörése, fékezhetetlensége és bűnbánata a lényeges; nem a vétség dönti el a nagy lélek sorsát, hanem a nagysága, az önfegyelmezés pompás erényét pillanatra és örökre megbontó fellobbanás, a nemes indulat, mely nemtelenné válik, ha tombolva véghezviszi tettét. „A drámai művészet csodái közé tartozik, hogy amin Bánk nagysága megbukik, mennyire az is egyúttal, ami nagyságát legjobban kiemeli." (93. l.) (Meglepő jól illeszkedik ide Waldapfel filológus megfigyelése Katonának jogi iskolázottságáról, amely a felvilágosodás szellemében a rendbontót érezte legfőbb bűnösnek.) Bánk az önfegyelmezés hőse és elbukottja, ráció és jellem összhangjának hőse, s megzavarodásának áldozata, az indulat parancsoló ura és megalázott szolgája. Waldapfel az áldozatulesés rajzáért talán túlkönnyen átsiklik a kétségtelen vétség, az egyéni sérelemnek közüggyé emelése miatt; Bánkot nem az összeesküvők győzik meg, akiket megvet, nem is Tiborc panasza, amelyre oda sem hallgat, csupán az indulat érvelése, amely elhiteti vele, hogy az országért cselekszik, amikor önmagáért áll boszszút. Szenvedély és tudatosság szembeállításában Waldapfelnek tökéletesen igaza van; de ő is érzi, hogy van pillanat, mikor szenvedély és tettetés, áltudatosság kerülnek szembe egymással és a szomorú diadal így nem lehet kétséges. A „bánki sértődés", melyet Gyulai a dramaturg, Waldapfel a filológus szigorával ítélt el Bánk dikciójában („Bárány Rostájából kissé könnyelműen átültetett mondattal van dolgunk" 137. l.), valójában ennek a tragikus botlásnak jellembeli előlegezése; hiúság, mely sértett erkölcsi rendnek vallja magát.

Ahogy a szenvedélyes Katona, úgy talál valóságos felfedezőre Waldapfelben a melankólikus lírikus is. „Az élettől való elzárkózás, a magány és éjtszaka kedvelése, a jelennel való örök elégedetlenség, a jövőben való hit hiánya, egy távoli mult visszasóvárgása, örökös vágyakozás és a vágyakozás örök kielégíthetetlenségének érzése" (146. l.) szólalnak meg e versekben, formájukban pedig a szenvedély zúgásától a játékos muzsikához forduló költő meglepett öröme és, különös, kissé précieux ékesszólása. „Fáradt

csend sziszeg" ebben a költészetben, mintha a titán így akarná feledni keserű és sikertelen ostromát.

Halász Gábor

SZŰCS SÁNDOR: A RÉGI SARRÉT VILÁGA. (Bolyai Akadémia kiadása. Budapest, 1942.)

Ma, a nép iránti érdeklődés idejében igen nagy szükség van olyan munkákra, amelyek a magyar nép mindennapi életére, hétköznapjára világítanak rá s társadalmunk felsőbb rétegeit a népi életforma megértéséhez és megismeréséhez közelebb viszik, szellemi közeledésének lendületet adnak. Sajnos „falukutató" irodalmunk nemegyszer le-lesiklott a nyugodt szemlélet útjáról. A „falukutatás" keretébe tartozó munkákban gyakran sokkal több az írók politikai szemlélettől befolyásolt társadalmi vonatkozású mondanivalója, mint a népi élet hű, időtálló s a tudomány szempontjából is elfogadható ábrázolása. A szakemberek munkája pedig elsősorban a céhbelieknek szólnak. A kevésszámú, a szakembert és társadalmunk szélesebb rétegeit egyformán kielégítő, kivételek közé tartozik *Szűcs Sándor* könyve. A békési-bihari Kissárrét vadvizes, mocsaras, ingoványos életét eleveníti fel. Főleg szóbeli hagyományok nyomán megrajzolja a réti juhászok, kanászok, betyárok, pákászok életét. Szól a nép képzeletét foglalkoztató, a nádasokba húzódó boszorkányokról, táltoshagyományokat őrző régi pásztorokról, akik bűbájos cselekedeteiben a sámánkodás nyomait fedezhetjük fel. Mindezekkel a magyar életnek még alig ismert részleteit bontakoztatja ki. Eddig a legrészletesebben *Szűcs Sándor*nak sikerült elénk tárni a pákászok életét. Ezek a különös életű emberek télen-nyáron a rétben tartózkodtak; egyszerű eszközökkel fogták a vadat, halásztak, gyüjtötték a vadmadarak tojását, tollát, a teknősbékát, a gyógynövényeket, szedték a piócát stb. Akadt közöttük, aki darvak szelidítésével, méhészkedéssel foglalkozott. Nyáron ide-oda kóboroltak a mocsárban s csak télire telepedtek le állandóan. Ezt az idegenföldi útleírásokba kívánkozó világot ritka írói készséggel mutatja be *Szűcs Sándor*. Hasonlatai, tájszavai, a népi életet jellemző kifejezései éppen annyira meglepőek, mint az a világ, amelyet elénk tár. *Györffy István* Nagykunsági krónikája, *Kiss Géza* Ormánysága és *Kis Lajos* A szegény ember élete c. munkája mellett *Szűcs Sándor* könyvét a magyar népi élet legszebb, tudományos hitelű és értékű ábrázolásai közé kell sorolnunk. Dicséret illeti a kiadót, hogy a munkát megjelentette. A hozzátartozó tartalomjegyzékről azonban elfelejtett gondoskodni.

Gunda Béla

FERTSEK FERENC: BOLDOGOK ÉNEKE. (Regény. Palladis r. t. kiadása. Budapest.)

Illés Sándor életét két nagy fejezetben mondja el ez a regény. Az első a gazdag és tekintélyes józsefvárosi patriciusnak, a Pfannenwald Gusztáv és fiai vaskereskedő cég tulajdonosának lakásában indul meg. Itt született Sándor, az ő gyermekségének és fölserdülésének, valamint a józsefvárosi és vidéki kisvárosi miliőnek emlékét gyüjti össze és éli át vallomásai megírásakor a később már Illés-sé magyarosodott költő és író. — A második fejezet Illés Sándor és Ábel Kornélia különös szerelmének történetét beszéli el.

Van ennek a regénynek valami egyéni, szinte sugalló erejű hangja, saját fényű kisugárzása. Megérdemli, hogy érdemeit és hibáit a komoly alkotásoknak kijáró őszinteséggel tegyük mérlegre.

Érdeme, hogy önálló úton igyekszik haladni. Sajátos és kevéssé ismert rétegben találja meg hősét, magyarországi, nem magyar származású polgári, iparos környezetben. Ennek a városi lakosságnak zömét adó társadalomnak rajzát csak kevéssé bontakoztatta még ki szépirodalmunk. Az író által nyujtott környezetrajz az emlékek és átélések eleven erejével hat s ha az előző generációknak a

háttérben tartott története: a vállalat, a ház bukása múlhatatlanul bizonyos irodalmi emlékeket ébreszt is föl bennünk, egyéni színei, sajátos látása, megkapó részletrajzai már a regény első felében művészi értéket jelentenek.

Sándor és Nella szerelmében nem maga a történet a fontos, hanem az a mód, ahogyan az író azt elbeszéli. A lelki élet tudatalatti mélységekben lejátszódó rezdüléseit valami sajátos zeneiséggel közvetíti az olvasóhoz. Nemcsak a versre ihlető pillanatok titkait tárja föl: az elbeszélés folyama olyan, mintha vers volna. Próza — mégis különös muzsikának — kissé hamsuni muzsikának — érezzük: hangulatok végletekig fínoman árnyaló vers-zenéjének. Az érzésárnyalatoknak ez az egyszerű, természetes eszközökkel, épp ezért meggyőzően és rezonanciát keltő módon való megérzékeltetése a regény legfőbb, legszebb erőssége.

Rá kell mutatnunk a regény gyöngéire is. Ilyen elsősorban a szerkezete. A két egymással majdnem egyenlő hosszú rész semmiféle szerkezeti kapcsolatban nem áll. A szerelmi történet Sándor származásának és ifjúkori történetének ismerete nélkül is önálló és egész. Amit mégis meg kell tudni a multból, az író retrospektív módon is előadhatta volna. Az első rész pedig, mint egy sajátos társadalom rajza, önálló regénnyé is formálódhatott volna épkézláb mese folyamán. Itt azonban éppen a cselekvény tartóváza hiányzik s olyan, mint egy hosszúra nyult expozíció.

Sándor és Nella szerelmét az idősebb — sőt *jóval* idősebb leány — és fiatalabb férfi korkülönbsége teszi tragikussá. Nem tudjuk azonban egészen elhinni az írónak, hogy ezt egy férfi, még ha rövidlátó is, ne vegye észre. Ha pedig olyan a kettőjük testi-lelki alkata, hogy ez a különbség elenyészik, miért kell akkor ennek a mély és szép szerelemnek megtagadásával két, sőt három ember életét tönkretenni? Ezt a motivációt egy régebbi — biedermeyer- vagy romantikus-korba helyezve el tudtuk volna fogadni, de a két világháború rövid és rohanó intermezzójának embere — két független és önálló ember — ha a házasságot félti a jövőtől, még nem mond le a szerelemről a házasság bizonytalan sorsa miatt.

A regényt kerettörténetben nyujtja át az író. Mintha Illés Sándor fia, Kornél találta volna meg atyja titkos naplójegyzeteit, anyjához írt gyónását, melyet az közbeszőtt reflexióival kiegészített. Ezzel a történet egyes pontjait erősebben meg tudja világítani, másokat pedig, látszólag akaratlanul, homályban tarthat s így sikerül bizonyos feszültséget, várakozást, titokzatosságot teremtenie.

A regénynek két főalakja ismerős valósággá elevenedik a könyv lapjain, az első rész családi albuma is a jó megfigyelésen át nyert képek sorozatából áll. Főhibája a kompozíció hiánya. De hisszük és reméljük, hogy a lélekábrázolásnak ez a fínomkezű mestere maradéktalanabb művészi alkotással is fogja még a magyar szépirodalmat gyarapítani.

Szabó Richárd

KOPASZ GÁBOR: MONDANI VALÓM VAN NÉKED. (Egyházi beszédek. Gyula, 1941.)

A szerzőnek 50 éves lelkészi jubileumán bizonyosan elmondja valaki a felköszöntők között azt, hogy már segédlelkész korában kiadott egy prédikációs kötetet s a szerző is úgy fog emlékezni erre a vállalkozásra, mint ami annak idején elvégeztetett, de talán egy kissé ő is arra fog gondolni, amire a kortárs gondol, hogy minden elismerésreméltó készültség és tisztánlátás ellenére is, bizonyos tapasztalat és lelkipásztori lehiggadtság kell ahhoz, hogy az igehirdető önmagát is meg tudja ítélni, legalább is abban a tekintetben, hogy egyházi beszédei nyomdakész állapotban vannak-e?

Gaudy László

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

Egyháztársadalmi kongresszus

Az Országos Luther Szövetség az egyháztársadalmi kérdések megvitatására f. évi szeptember hó 23—25. napjain Budapesten egyháztársadalmi kongresszust rendez. A kongresszus programmja a következő:

Szeptember 23-án:

Istentisztelet. Prédikál: *D. Raffay Sándor* püspök.
Megnyitó ülés. Megnyitót mond: *dr. Bencs Zoltán,* az OLSz elnöke.
Előadások: Egyház és állam. Előadó: *D. Kapi Béla* püspök. Hozzászólók: *Németh Károly* esperes és *dr. Zsedényi Béla* jogakadémiai tanár.
Evangélikus közösség. Előadó: *dr. Bencs Zoltán.* Hozzászólók: *dr. Pass László* tb. esperes és *dr. Mády Zoltán* keresk. isk. c. igazgató.
A külföldi evangélikusság egyháztársadalmi munkája. Előadó: *Wolf Lajos* tb. esperes. Hozzászólók: *Egyed Aladár* tb. esperes és *Joób Olivér* lelkész.

Szeptember 24-én:

A református egyház egyháztársadalmi munkája. Előadó: *Zászkaliczky Pál* esperes. Hozzászólók: *Járosi Andor* esperes és *Dezséry László* egyetemi lelkész.
A katolikus egyház egyháztársadalmi munkája. Előadó: *dr. Halász Kálmán* lelkész. Hozzászólók: *Lic. Fizély Ödön* esperes és *dr. H. Gaudy László* vallásoktatási igazgató.
Mi tartozik az egyháztársadalmi munka keretébe? Előadó: *Kemény Lajos* esperes. Hozzászólók: *Zászkaliczky Pál* esperes és *dr. Vácz Elemér* vm. főlevéltáros.
Ki végezze az egyháztársadalmi munkát? Előadó: *Turóczy Zoltán* püspök.Hozzászólók: *D. Kapi Béla* püspök és *dr. Bencs Zoltán,* az OLSz elnöke.

Szeptember 25-én:

Az egyháztársadalmi munka egyházvédelmi része. Előadó: *dr. Keken András* tb. esperes. Hozzászólók: *Kuszy Emil* tb. esperes és *Ajkay István* földbirtokos.
Az egyháztársadalmi munka kulturális része. Előadó: *dr. Sólyom Jenő* egy. ny. r. tanár. Hozzászólók: *dr. Schulek Tibor* tábori főlelkész és *Kemény Péter* vallástanár.
Az egyháztársadalmi munka szociális része. Előadó: *dr. Mády Zoltán* keresk. isk. c. igazgató, *Várady Albert* lelkész és *dr. Reök Iván* kórházi főorvos.
Az egyetemes egyházhoz benyujtandó határozati javaslat előterjesztése.
Záróáhítat. Végzi: *D. Kapi Béla* püspök.

A kongresszus meghívóit a Szövetség szept. hó elején küldi szét.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

10

TARTALOM:

Kovács Endre: **Móricz Zsigmond elment** ● Gulyás Pál: **Az örök álom** (vers) Bende János: **Reformáció és képzőművészet** ● Mesterházy Jenő: **Csengey Gusztáv emlékezete** ● **Könyvek és írók**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1942. OKTÓBER **BUDAPEST** **LI. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

KOVÁTS J. ISTVÁN: Dancsházy Sándor: Az egyház harca 312
MÁRKUS JENŐ: Imre Lajos, Csomár Zoltán, Sipos István Vass Vince, Muraközy Gyula és Ecsedy Aladár könyvei — — — — — — — — — — — 313—317
GAUDY LÁSZLÓ: Hegyaljai Kiss Géza és Gáspár Jenő könyvei — — — — — — — — — — — — 318
GULYÁS PÁL: Halász Előd: Nietzsche és Ady — — — 318
DEBRECZENY LILLA: Ignácz Rózsa: Róza leányasszony 319

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Móricz Zsigmond elment

Móricz Zsigmond elment. Ennek a századnak s talán minden időknek legnagyobb magyar írója csendben eltávozott közülünk. A száraz újsághír „egyik nagy magyar írónk" haláláról emlékezik meg, de a szellem embere ebben a távozásban többet lát egy „nagy író" korai végénél. Nemcsak egy nagy magyar író ment el örökre, de egy nagyszerű magyar ember is s mindezeken felül a mai korszerű magyar tudat egyik legdöntőbb erejű kiformálója. A kritikus pedig — Isten katonája — tisztelgő fegyverrel hódol a nagy halott emlékének.

A halált követő napon egyik fínomtollú közírónk azt írta, hogy ma még nem is tudjuk felmérni, mit vesztettünk Móricz Zsigmondban. Valóban: az író mint magyar jelenség is robusztus volt, a nagyság minden látható jelével. A magyar optimizmusnak, a töretlen életerőnek kevés ilyen remek példányát láttuk az elmúlt félévszázadban. Nemcsak mint író tudott döbbenetesen új és merész dolgokat mondani a világnak, de mint ember is egyike volt a magyar életfa legszebb hajtásainak. Bölcs derű és biztos kiegyensúlyozottság, vidám kedély és meleg szív, építkező nyugtalanság és nyugodt ösztönök egyesültek benne valami megragadóan nyájas emberi magatartásban, mely szeretett Zsiga bácsijává avatta őt a nemzet ifjúságának A sors iróniája, hogy ő, aki arra született, hogy ellentéteket simítson el, összebékítse a magyart a magyarral, — szinte egész életpályáján a megnemértés és a támadás céltáblája volt. Amikor a világháború előtt a Hét krajcárral üstökösként tűnt fel az irodalom égboltján, a Rákosi Jenő-féle ízlés uralkodott irodalmi életünkben, középosztályunk a millenniumi évek derűs eudaimonizmusában sütkérezett. Ennek a könnyebb irodalomhoz szokott rétegnek a szemében Móricz afféle vadzseni színezetet nyert s egyesek haláláig sem bocsátották meg neki a Túridanit. A magyar olvasóközönség félrenevelt részének harminc gazdag év sem volt elég hosszú idő ahhoz, hogy felismerje azokat a roppant fejlődési távlatokat, amelyek évről-évre egyre többet váltottak valóra az író gazdag zsenijéből s a magyarság egész társadalomszemléletére kihatottak. André Gide szerint az író örökké ellenzékben van. Nos, Móricz Zsigmondra a politikai ellenzékiskedés vádja semmiképp sem illik. Ha ellenzéki volt, hát úgy volt ellenzéki, ahogy a szellem embere hivatása parancsa értelmében egy kissé mindig ellenzéki, mert őt az igazság szólítja, nem pedig az úzus, a társadalmi vagy politikai illem. Egyszer rólunk, elnyomatásban élő felvidéki fiatalokról azt írta egy pesti lapba, hogy többet tanulunk, mint a trianoni ország ifjúsága. Meg akarták őt ölni ezért. Pedig csak buzdítani, ösztönözni akart vele. Egész élete mintha csak szimbolizálni akarná azt a ferde viszonyt, mely középosztályunk és a nemzet nagyjai között régóta fennáll. Köztudomású, hogy az írók meg-

előzik korukat. Mint ahogy Ady Endre mélységes igazságainak megértéséhez egy vesztett háború vezetett el, így minden valószínűség szerint a ma még csak a népieskedés vonzó palástjában tetszelgő rétegek is csak akkor tudják teljesen magukévá tenni a Móricz-i világképet s tudják megszeretni magát az írót, ha az idő a lelkekben is elvégzi a népi átalakulás nagy reformjait. Akinek Móricz még mindig nagyon „naturalista" — az lélekben, gondolkodásban nem jutott el a korszerű magyarság átéléséig, ha mégoly hangos híve is a népi politikának.

Az író meghalt és halála pillanatában nagy csend támadt. Ez a hallgatás lehet a gyász némasága, de lehet a közönyé is. Aki meghalt, annak nincs szüksége a kortárs síránkozására. Az igazság szolgáltatása csak a művet illetheti. A mű pedig a miénk s halhatatlan, mint maga a nemzet, mely magából kitermelte.

Az utókor irodalomtörténésze eljön és leméri az írói alkotás pluszát és az írót beskatulyázza a fejlődés menetébe. A kortárs — különösen a friss sír képére emlékező olvasó és tanítvány — inkább az érzésein keresztül fogja fel azt a különleges értéket, melyet a halott író imponálóan nagy életműve jelent a közösségnek. A kritikus és olvasó szemében így talán egy kissé líraian alakul ki a mester írói jelleme, erénye, irodalomtörténeti többlete, de e szubjektivitás mögött is lehetetlen észre nem venni magának a műnek objektív arányait, lenyügöző gazdagságát, elmúlhatatlan hatását. Mert közel-távol hasztalan keresünk még egy írót a magyar irodalomban, aki a szép igézetével ilyen sokat tudott volna mondani korának arról, ami minden írásban a legfontosabb: a nemzeti lét lényegéről. Arról a lényegről, amely talán ki nem mondottan, de az olvasó számára mégis megfoghatóan ott rejtőzködik mint immanens erkölcsi érték az epikum tarka szövetében, amely a puszta epikai keretet és érdekességet időtállóbb anyaggal tölti ki s amely az utókor előtt is legbiztosabb erénye a műnek a formai feltételek mellett. Nincs még egy írónk, aki származásánál, neveltetésénél fogva ennyire egybeforrott volna a magyarsággal, mint néppel s akinek jellemében, írói erényeiben népünk étosza ilyen gyönyörű formában valósult volna meg. Érezzük és tudjuk, hogy itt, mint Arany és Petőfi esetében is, a nép, az istenadta, gazdag termékenységű és kimeríthetetlen kincsű nép adott létezéséről jelt s küldött követet a Parnasszusra. A nép öléből jött az író s ez a kapocs halála pillanatáig irányítója volt életének. Nem volt népi író abban a rosszalló értelemben, ahogy a népi írókat ma szokás jellemezni, összekeverve a népiességet a tanulatlansággal vagy a szűk osztály-horizonttal. Móricz kezdettől fogva az egész magyarságé volt: erre kötelezte az egész nemzet sorsát egységben látó hatalmas horizontja, művészi ihlete, mindenkit érintő mondanivalója. Népi volt abban, hogy egészséges ízlését, konkrét szemléletességét, ösztöneit nem engedte megrontani semmiféle divatos irány által és sohasem akart mást adni, mint önmagát. Mint maga mesélte egy ízben, harmincéves korában világosodott meg előtte, mi a feladata. Ettől kezdve már csak

erre a feladatra gondolt, ezt szolgálta utolsó pillanatáig. A Rózsa Sándor regény, minden újságírói különvélemény ellenére, ennek a soha ki ne hagyó írói öntudatosságnak ékes bizonyítéka. Egyben az író utolsó hódítása.

Mert a kortársnak Móricz Zsigmondban elsősorban a hódítót kell tisztelnie. Hódítás volt ennek a nagy írónak minden jelentős állomása. A Sárarany az első magyar regény, amely a falut a reális élet keretében ábrázolja olyannak, amilyennek mindnyájan ismerjük, de amilyennek nem tudta ismerni s láttatni a Gárdonyi-féle idillikus faluszemlélet. A fiatal Móricz Zsigmondnak volt bátorsága hozzá, hogy ezt a falut a maga meztelenségében mutassa meg s ezzel a felnövekvő fiatalabb évjáratok egész lelki fejlődésének új irányt adjon. De meghódította Móricz a falu mellett a kisvárost is, ezt az eleddig tökéletesen ismeretlen, de a magyar életre leginkább jellemző földdarabot, melynek süppedő talaján a Rokonok elferdült, beteg magyar tragédiái virágzanak ki. És gondoljunk azokra a pompás, sűrű írásaira, melyekben a budapesti szűk polgári élet jellegzetes sorsait állítja elénk s akkor előttünk áll a móriczi világ gazdag arzenálja. Valaki szemünkre vethetné, hogy a móriczi falu és kisvárosábrázolás a világháború előtti élet rajza, s mint ilyen, egy elmúlt világot tár fel. Nos, éppen itt van az írói zsenialitás. Móricz a magyar társadalmi struktúrának olyan lényeges jegyeit írta meg, amelyek ma is jellemzői életünknek. Meg merjük kockáztatni az állítást, hogy a magyar faluról Móricz óta semmi lényegeset nem tudtak mondani íróink, a kisváros pedig végképp terra incognita fiatalabb íróink számára. Ha kapunk is néha környezetrajzot, részleteket, jeleneteket, ez gyakran bizony csak aqua pura destillata. A mai magyar társadalmat még mindig Móricz regényei mutatják meg.

Íme, itt vagyunk az írói művészet legintimebb titkánál. Hogyan alkot az író? Minden becsületes művésznek víziója van a világról s ezt a víziót nyujtja az olvasónak a maga friss izgalmával, vulkanikus forróságával, perzselő lehelletével. Móricz Zsigmond kétségtelenül legnagyobb vizionáriusunk. Minden írónk között neki van a leggazdagabb víziója a kor társadalmáról. Nem apró pepecseléssel, realisztikus részletek összerakásával, raffinált elhitetésével, módszerrel és manirral, olcsó tömeghatással, dolgozóasztalnál kitervezett jellemzésekkel építi fel regényei cselekményét, hanem rögtön a regény első lapján bevezet egy világ kapuján, amely éppen olyan reális, mint a mi való világunk, de mégis írói világ, mégis más, külön atmoszférájú társadalom, hiszen nem kópiája a természetnek, hanem az író gazdag víziója az életről. Rengeteg látomása van ennek az írónak. Nincs még egy írónk, aki ilyen roppant matériával rendelkeznék, mint ő. Arcok, gesztusok, jelenetek, párbeszédek a látomás szuggesztív erejével kelnek életre a lapokon, az író száz ember különös, egyéni életét éli anélkül, hogy ez fáradságába kerülne s a mű mozgása szinte öntörvényűleg kerekedik ki a látomás hatására. Egy sűrű, de valószerű világ útvesztői, szakadékai tárulnak fel

az olvasó előtt a tömény, leegyszerűsödött nyelv nyomán s egy percre sem jut eszünkbe, hogy csak regénnyel állunk szemben. A regény zárt ablakán belül nem bábokat rángat az írói önkény, — igaz, megrendítő emberi színjáték tanúi vagyunk.

A regény nem valamely személyes eszme fejlődését adja, hanem pusztán az életnek egy esetét — vallja az egyik francia elméletíró. Ott ahol íróink nagyot markoltak, gyakran kilóg a műből az eszme, mint Eötvös Falu jegyzőjében, vagy Tolnai Lajosnál vagy Szabó Dezsőnél. Móricz Zsigmondot szerencsés írói erényei megóvták a tendencia varázsától. Nála a regény valóban az, aminek lennie kell: az életnek egy esete. Az író célja egészen szerény, mégis lenyügöző: az életet akarja megmutatni, művészien sűrítve, de hűen a lényeghez, drámaian és szimbolikusan, de a mindennapok érthető nyelvén. Regénye így a legtisztább irodalom: az élet emlékezik benne önmagára. Külön írói erénye, hogy az íróban szunnyadó intellektuális tartalom nem nyomja el a regény anyagát, az élet demonstrálásának követelménye fontosabb, mint a filozófia. Az ősi nagy epikusok egyenes folytatója ebben s világirodalmi viszonylatban is az elsők között van helye. A regény nála visszatér eredeti értelméhez és nagyszabású mesévé válik. Hogyan tudja ezt elérni? Móricznak kitűnő ösztöne mindenekfelett pedig erős érzékei voltak. Írót íróvá főleg az érzékei tesznek. A világot az érzékein keresztül fogja fel s azokon át adja vissza. Ezért van aztán az, hogy Móricz regényei a közvetlen érzéki benyomás intenzitásával ragadják meg az olvasót, nem lehet szabadulni a hatásuktól. Az olvasó éppen úgy részese lesz ennek a világnak, mint az író, aki régesrégen túl van azon, hogy határköveket tüzdeljen az élet és a regény közé. Az írói világképben minden szoros egységbe rendeződik és egy szerves életfolyamat törvénye diktálja a cselekvényt. A mű alakjai az olvasás után is tovább élnek, folytatják életüket, típusokká, a magyar sors hordozóivá válnak az olvasó emlékében. Valami ilyesfélét érezhetett az író is, amikor a Légy jó mindhalálig nagy sikere után megírta Nyilas Misi életének további alakulását a Forr a borban. Ez a Nyilas Misi regényhős, de egyben élő alak is, akihez mindenkinek köze van, aki olvasta történetét... Van Csehovnak egy darabja, Három nővér a címe. A három nővér (Mása, Olga, Irén) mellett szerepel benne egy öreg katonaorvos, Csebutykin. Csehov egy ízben társaságban erről a művéről beszélgetve elmélázott. — Igen — mondta barátjának Csehov — lehet, hogy Irén Csebutykin leánya volt... Mi történt itt? Az író egy tökéletes életszakaszt ragadott meg, de ez az élet kiszökött a kezei közül, független lett az írótól s életre kelt a mult: amikor Csebutykin még Irén anyjával járta a birtokot. Az író olyan életdarabot fogott meg, amely még számára is titkokat tartogat. Móricz Zsigmond minden művénél érezzük ezt a rejtett folytatódást s a meg nem írt előzményt. Az író víziója van olyan erős, mint a valóság, de érdekesebb és fontosabb annál. A jellemzés kérdése eltörpül. Az ember-egész a maga gesztusaival, szavaival

és cselekedeteivel a vízióban korábban van adva, mint a mű s nem fokozatosan alakul ki a mű során az írói elképzelés szerint, hanem készen jelenik meg, akárcsak a valóságban. A legcsodálatosabb epikusi hagyomány ez, az írói teremtés legbiztosabb záloga. Fiatalabb íróink vérszegénysége éppen ezen a ponton ütközik ki s itt kell alázatosan meghajolni a Mester előtt, akinek művében utoljára élt érzékelhető tesközelségben a magyar mult és jelen hatalmas birodalma, egy egész süllyedő világ minden intő jelével.

Az írói nagyság súlyát a munka és a mű arányán szemlélhetjük legkönnyebben. Mennyi az írói alkotásban a munka és mennyi a mű, ez a kérdés. Móricz Zsigmonddal kapcsolatban elégszer hallottuk, hogy ez a nagy író milyen könnyen dolgozik, mint egy kifogyhatatlan bőségszarú önti magából a regények, színdarabok, elbeszélések sorát és sohasem szűkölködik irodalmi tervekben. Ez a könnyen-írás pedig valójában messze van a felületességtől. Törvény azonban, hogy a mű fontosabb, mint a munka. Móricz Zsigmond ismerte az alkotás szabályát: minden írói termékben csak annyi legyen a munka, amennyit a mű feltétlenül megkíván. Ha szabad világirodalmi példára ualnunk, Móricz a stendhali írófajtához tartozik. Miközben az effajta író könyveit olvasod, elgyönyörködsz az író varázsosan új, merész mondanivalójában, de sehol sem érzed a munka izzadságszagát, mindig a mű az, ami arányaival, részleteivel lenyügöz. Móricznál is vannak lapok, melyek többet jelentenek, mint máshol a fejezetek és vannak fejezetek, amelyek többet mondanak, mint más könyvek. Azt mondod: ökonómia, sűrítés? Nem hiszem. A művész és a munkás különbsége inkább. A regényre fordított fizikai munka pontosan annyi, amennyit a remekmű megkíván és éppen ezért sehol se találsz rendetlenséget vagy elnagyolást. Ez több mint ökonómia, ez már írói zsenialitás.

A zseni most elment, sírját tanácstalanul állja körül a tanítványok gyér serege. Móricz Zsigmond örökségét keresed? Művészetének értelmét, üzenetét várod? Ez az üzenet a legnagyobbak intő beszéde. Nem éltem boldog korban, mondja a Halott szelleme, de hű tudtam maradni az alkotó élet törvényeihez. Móricz művében az örök magyar géniusz erkölcsi parancsa szól az utókorhoz. Az írói hivatás nagyságáról, a szellem megkötő erejéről, a vállalt feladathoz való makacs ragaszkodásról, a perc emberénél nagyobb távlatokba való látásról és a magyarság derűsebb holnapjáról beszél ez a feledhetetlen élet. Egy hősi irodalmi korszak legtöbbet megvalósító harcosa ad példát és lelkesítést. Írói helytállásról, magyarságszeretetről, haladásról, egymás megbecsüléséről beszél. És a munkáról, melynek lázas hitvallója volt egész az utolsó lehelletig.

Lesznek-e, akik meghallják a szavát?

Kovács Endre

Az örök álom

I.

Mindenkit az álom kerül,
az álom mindenkire rászáll.
Örök álomról álmodik
az illatos esti virágszál,
álmodik a fű és a kő,
a holdban álom leskelődik...
És mégis az egész világ
az álom ellen készülődik:
nézd, a sivító csecsemő
az álom ellen született meg,
az álom ellen dübörög
ágyúja a bús hadseregnek,
az álom ellen szalutál
a tábornok s vitézlő káplár...

Mindenkit az álom kerül
s az álom mindenkire rászáll.

II.

Apámmal mostanában én
mindennap elbeszélgetek.
Öreg ember az én apám,
de néha mint a fergeteg
kitör, úgy, mint gyermekkoromban, —
aztán alig figyelve szómra,
behúnyja fáradtan szemét,
az örök álomba fogózva.
Valamikor rengett a föld,
ha ment előre biztos útján;
úgy dobta fel életemet,
mint a piros lávát a vulkán.

Most már ezüst levelű nyár lett,
ezüstösen csillog feje,
ezüst fény csengeti körül,
az örök álom kürtjele.

Gulyás Pál

Reformáció és képzőművészet

A reformáció egyike ama világtörténelmi eseményeknek, melyeknek hatása az újabbkori művelődés minden ágában felismerhető, természetes tehát, hogy ez a hatalmas szellemi mozgalom a képzőművészetre sem maradt hatás nélkül.

Vajjon kedvező, vagy kedvezőtlen volt-e ez a hatás?

A mélyebb lelki indítékok, a változásokat szükségszerűen megelőző és irányító szellemi áramlatok vizsgálását mellőző és csak a szembetűnő tények megállapítására szorítkozó régebbi műtörténészek — még teljes elfogulatlanság és tárgyilagosság esetében is — azt a felfogást vallották, hogy a reformáció a képzőművészet fejlődésére kedvezőtlen befolyást gyakorolt. Sokan még célzatosságból és felekezeti elfogultságból is igyekeztek ezt a felfogást erősíteni, nem csoda tehát, ha általánossá vált és még protestánsok között is elterjedt az a nézet, hogy a reformáció a képzőművészet fejlődését akadályozta, vagy legalább is nem mozdította elő.

Újabban a művészettörténeti érdeklődés köre tetemesen kibővült s az az új szellemtörténeti irány, mely a későbbi korok, vagy napjaink törekvéseitől, irányító eszméitől elvonatkozva, a tárgyalt kor szellemének átérzésével, abba mintegy belehelyezkedve igyekszik a történeti igazságot megállapítani, az utóbbi időben új tartalmat nyert eszmetörténeti tudományok, első sorban a művészettörténet terén jutott érvényre. Az új művészettörténeti irány a reformáció és a képzőművészet viszonyáról vallott eddigi felfogást is revízió alá vette és a reformációra nézve kedvező ítéletet hozott, de azért az újabb műtörténeti munkákban is találunk utalásokat a protestantizmus művészeti ellenszenvére. Így a kitűnő és egyébként teljesen elfogulatlan Benedetto Croce az olasz barokkról szóló művében azt írja, hogy a reformáció nemcsak a barokk, de a reneszánsz és a gótika „tiszteletreméltó keresztyén művészetének" is ellensége volt.

Hol van tehát az igazság?

Magábanvéve az az állítás, hogy a reformáció a művészetek iránt ellenszenvet tanúsított és ezáltal a képzőművészet fejlődését akadályozta, éppoly téves, mint a korai keresztyénség művészetellenes tendenciájáról szóló legenda. Azonban mind a két korszaknak van egy közös vonása, mely különösen a képzőművészetre nem kedvező: az uralkodó gondolat, az új eszme kizárólagos volta. Ilyen forrongó, erjedő korszakokban a beszéd, az írás mögött mindig háttérbe szorul a képzőművészet. Vagy teljesen elhallgat — legalább is egy időre — vagy elvesztve öncélúságát, a szó, az írás szolgálatába szegődik. Ilyenkor mély értelemmel, gyakran meggyőző kifejező-erővel és tartalommal telik meg, de rendszerint elveszti formai értékét. Csak később lendül fel ismét a képzőművészet, midőn az új eszme már érvényre jutott és a mű-

vészetben is megtalálta a maga kifejezési formáját, az új stílust, mely az új szellemi áramlat hordozójává lesz.

Ez történt a reformáció korában is.

Az a szellemi áramlat, amely az Alpesektől északra élő emberek lelkében megindította a vallási reformáció gondolatát és amely Luther és Kálvin tanaiban jutott kifejezésre, a képzőművészetben is csakhamar megteremtette a maga stílusát. Az az állítás tehát, hogy a reformáció nem mozdította elő, sőt inkább akadályozta a képzőművészet fejlődését, nem helytálló. Azok a művek, melyek a XVI. század folyamán a vallási reformáció szellemétől meghódított országokban jöttek létre, éppen úgy megnyilvánulásai a korstílusnak, mint a velük egyidejű olaszországi művek. A középkor elmúlásával együtt a gótika is letünt. Egész Európában új szellem, a XVI. század szelleme és az ebből sarjadzott új művészet uralkodott. Ezt az új művészetet általában reneszánsznak nevezik, ez a név azonban csak egyik — bár legtisztább és legjelentékenyebb — változatát jelzi a korstílusnak, mivel a reneszánsz-művészet tulajdonképen csak Olaszországban volt egyeduralkodó. Olasz hatás alatt ugyan máshol is keletkezett reneszánsz-művészet, de azokban az országokban, ahol a reformáció elterjedt, a reneszánsszal párhuzamosan a kor művészeti törekvéseinek egy másik megnyilvánulási formája is érvényre jutott. Erre betűszerint érvényes a „reformációs művészet" elnevezés, mivel új formáját hozza a meglevőnek és a reneszánsszal együtt alkotja a XVI. század művészetét.

A reneszánsz-művészetet Olaszországban és máshol is a humanizmus szelleme keltette életre. A XV. század végén azonban egy másik szellemi áramlat is keletkezett, mely a humanizmus mellett az Alpesektől északra eső országok egész kulturális életét és művészeti stílus-fejlődését befolyásolta. Ez a hatalmas szellemi áramlat volt a reformáció. A latin kultúrából keletkezett humanisztikus szellem a magasabb műveltségűeket kerítette hatalmába és így a reneszánsz-művészet mint az előkelő osztályok és a fejedelmi udvarok művészete jutott kifejezésre, míg a reformáció szelleme és az általa életrekeltett művészet elsősorban népies erőkből táplálkozott. A két stílus egyébként — különösen eleinte — nem határolható el szigorúan. Az egyes művészekben és műalkotásaikban rendszerint mind a két irány képviselve van, de később mindinkább új, sajátos művészi szándék jut érvényre, mivel a reformáció szellemétől áthatott művészek csak azt vették kölcsön a cinquecento olasz művészeitől, amit a saját formagondolatukkal kapcsolatban felhasználni tudtak.

Ez nem is lehetett másképen. Az Alpesektől északra lakó népek sohasem tudták teljesen beleérezni magukat a tiszta olasz reneszánszba s Rafael és Bramante művészete csak erősen módosított alakban jutott el az északi országokba.

Olaszország és az északi országok művészeti csereforgalmának Velence volt a közvetítő állomása. Itt szívta magába *Dürer Albert* is az olasz művészet hatását, de csak azért és annyiban,

hogy az itt nyert új benyomásokat mielőbb a saját lelki egyéniségének a kifejezésére használja fel. Híres képe, a misztikus tárgyú, mély felfogású és érzésű „Mindenszentek", már típusos példája a korai reformációs művészetnek. A kép építészeti felfogása, stilizáltsága, a színek festőietlen kezelése, a középrész erős hansúlyozása, a szentháromság nyugodt méltósága és az egész kompozíció már nem az olasz művészetből van levezetve, hanem szükségszerű eredménye a korszellemtől érintett új művészetnek.

A magyar származású ajtósi Dürer Albert általában a legjellegzetesebb alakja a reformációs kor művészetének. Ez a művészet rendkívül nehéz feladatot tűzött maga elé. Megkísérelte, hogy hogyan lehetne a gondolatbeli abstrakciót érzékelhetővé alakítani és egyidejűleg az érzékelhető szépséget anyagtalanítani. Nem új életet akart alkotni a mult meglevő alkotásai alapján, mint a reneszánsz, hanem valóságos *reformáció* volt a törekvése: új alkotás a chaosból.

Senki sem volt az akkori festők közül az ehhez szükséges szellemi tulajdonságokkal, különösen a művészi alakítás oly erejével megáldva, mint Dürer. A filozófiai spekuláció állandó hatása alatt álló, nagyműveltségű Dürer sohasem adta át magát oly nyugodtan a művészi alkotásnak, mint nagy kortársa, Holbein. Mindig uralkodott rajta a transcendentalis eszme és épen ezért mondhatjuk, hogy az ő műveiben a reformáció szelleme él, mivel a reneszánsz a forma által győzött, a reformációs művészet pedig a gondolat által. Dürer a szellem és az igazság szavát akarta kifejezésre juttatni a művészetben, éppúgy, mint Luther a vallási tanításban. Az a hatalmas feszültség és lelki izgalom, melyet Luther protestálása kiváltott, Dürerre is nagy hatással volt. A kor szellemi küzdelmei és vallásos élményei lelke mélyéig megrázták és idegeit a végsőkig feszítették. Egyéni élete és körülményei is nyomasztólag hatottak rá és mindez műveiben is visszatükröződik. „Melankólia" című remek metszetének misztikus vonalai között korának egész problematikája el van rejtve. Ez a szuggesztív hatású mű igazi dokumentuma a kornak s ebben, valamint anyja arcképében, továbbá a „Lovag és a halál" és „Hieronymus" című lapjaiban a reformációs kor egész lényege és szelleme megnyilvánul. Európa szellemtörténete számára rendkívül nagyjelentőségűek ezek a művek s a reformációs művészet fejlődésében ugyanaz a hely illeti meg őket, mint a sixtini kápolna mennyezetfreskóit a reneszánszban. Ezekben a művekben Dürer valóban a reformációs művészet nagymesterének mutatkozott, éppúgy, mint Rafael ugyanakkor a reneszánszénak.

Németalföldi utazása alatt még jobban elmélyült Dürer szelleme és művészete s az élete végén, 1526-ban, festett nagy apostol-képe az a mű, melyet tulajdonképen az új művészet alkotásának lehet nevezni. Ebben a képben ragadta meg Dürer azt az anyagot, mely alkalmas volt a reformáció szellemének a megtestesítésére. Itt sikerült neki átvinni az eszmét a konkrét formába. A négy hatalmas férfiút: János, Péter, Pál és Márk apostolokat

ábrázoló kettős-képen oly nagyszerűen és egyéniségüknek oly megfelelően jellemezte az egyes alakokat, hogy a hagyomány találóan a négy vérmérsékletnek nevezte el őket. Különösen az evangéliumában egészen elmerülő János és a dacos szemmel körültekintő, kardját keményen megmarkoló Pál: képpé vált szelleme a reformációnak.

Az egész képzőművészetben alig van ilyen fenséges kép, mint a békésmegyei Ajtós községből származó magyar ötvösmester Nürnbergben született fiának ez a műve. Luther hitvallásának követői ezekben a fanyar, hatalmas alakokban látták a keresztyénség lényegét, az új tanítás tisztaságát és a tett keménységét. Dürer maga is nemcsak tudatában volt annak, hogy ő képszerű konkrétumba vitte át a reformáció szellemét, hanem a reformációs gondolat volt művének a kiindulópontja. Ebben a hatalmas alkotásban nyilatkoztatta ő ki a reformációs szellem és művészet s a szó és a kép egységét. Az apostolok képe nem volt megrendelve. Ennek a megalkotása belső, lelki szükséglet volt. Dürernek ezt meg *kellett* festenie. Ez a kép csúcspontja Dürer kifejező művészetének s ebben elérte a szelleminek és az érzékelhetőnek az abszolút szintézisét. A forma itt izzóan folyékonnyá vált a gondolat tüzében, reflexió és vallásos érzés megfoghatóan valóságos formában helyezkedtek el, művészi megnyilvánulássá lettek.

A reformáció korának másik nagy festője, az ifjabb *Hans Holbein*, egyszerűbb lelki alkatú művész volt, mint Dürer. Számára a szónak kevesebb jelentősége volt és könnyen megelégedett az érzékelhető világgal, de azért az ő tiszta, képszerű alakjain is átzúgott a reformáció vihara. Már első jelentős műve, a „Krisztus a sírban", világosan felmutatja Holbein géniuszának irányát és törekvéseit. Ebben a képben — melyen a magas festői kultúra kegyetlen verizmussal egyesül — benne van az ő művészetének egész programmja. Ezt a programmot már szinte megvalósítva látjuk Rotterdami Erasmus arcképén. Itt már oly kiforrott festői készséget mutat fel Holbein, mely képesíti őt arra, hogy a legmagasabb szellemi valóságot a legegyszerűbb természethű vonásokkal fejezze ki. Rotterdami Erasmus arcképe is azt mutatja, hogy Holbein ugyanazon szellemi mozgalom hatása alatt áll, mint Dürer, de méginkább látható ez „Haláltánc" című rajzain. Őt is megragadta az ősi borzalom a haláltól és őt is elfogta a kétely az egyedül üdvözítő római egyház iránt. A haláltáncsorozat éppenúgy a reformációs hangulat igézete alatt áll, mint Dürer Melankoliája, csakhogy ő, vérmérsékletének megfelelően, groteszk humort vegyít a rémületbe és kétségbeesésbe.

Holbeinnak, úgy mint Dürernek is, általában grafikai művei, különösen fametszetei azok, amelyekben a reformáció szelleme leginkább kifejezésre jut és úgyszólván a nagy tömegek számára is megfoghatóvá válik. Dürer és Holbein fametszeteiben a vonal közvetlen kifejezője lesz annak, amit a szó tartalmaz. Ez képezi az átmenetet az elvont gondolattól az érzékelhető formához

és szolgál a hangulat egyetlen gerjesztője gyanánt. Plasztikusság, forma, szépség, szín, tónus-értékek, festői fény-homály ki vannak küszöbölve s a képzelet kiegészítő tevékenysége közvetlenül a vonalakon nyugszik. A fametszetnél a művész inkább a háttérben marad, mint a rajznál s ezért az sokkal tárgyilagosabb és általánosabb érvényű. Dürer és Holbein fametszetei hangsúlyozott szavak és anyagtalanított képek. Bennük meg van írva a reformációs korszak egész szellemtörténete s az a nagy Krisztusfej, melyet csak Dürer halála után metszettek fába, úgy jelenik meg, mint az egész mozgalom jelképe: felszabadulás a hagyományos formától, elvonatkozás az érzékelhetőtől, valóságostól, tapasztalatilag megismerhetőtől, visszatérés a tiszta szóhoz és a krisztusi erkölcstan szellemi megismeréséhez.

Cranach Lukács szintén buzgó terjesztője volt a reformációnak. Személyes barátja és híve volt a reformátoroknak s vallásos és bibliai tárgyú műveiben, különösen oltárképeiben az ő egész hitvallása le van fektetve. Cranachnak és az olasz reneszánsz vele egykorú mestereinek művészi felfogása két külön világ. Az olaszok eszményített típusai helyett ő egyéni modorban, népies stílusban ábrázolja az evangéliumot. Az ő apostolai valóban egyszerű munkások és halászok, kérges, esetlen kezekkel, viharvert, barázdás arccal. Cranach nem volt oly mély kedélyű, mint Dürer és oly finom idegzetű, mint Holbein. Nem tudott úgy elvonatkozni a valóságtól, mint ezek és talán nem is akart. Teljes naivitással fogta fel a dolgokat s azoknak egyszerű, természetes visszaadására törekedett. Ez a felfogás tükröződik Lutherről és Melanchtonról festett arcképein is.

A reformáció szelleme az építészetre és szobrászatra is éppen olyan hatással volt, mint a festészetre. Azokban az országokban, ahol a reformáció elterjedt, a képzőművészetnek ezek az ágai is hordozói lettek a reformációs gondolatnak és újabb, a déli reneszánsztól lényegesen eltérő stílust alakítottak ki, e rövid tanulmány keretében azonban az építészettel nem foglalkozhatunk s a szobrászatnak is csak egy, e szempontból legjellegzetesebb alkotására mutatunk rá. *Hans Leinberger* „Szent Jakab"-ja ez a reformációs szellemmel telített, lenyűgöző szépségű szobor. Ebben éppúgy, mint Dürer apostolaiban, megtestesül a lutheri reformáció szava.

Kálvin tanai természetesen szintén nagy hatással voltak a képzőművészetre, de ezt a hatást és Kálvinnak a képzőművészet irányában elfoglalt álláspontját régebben még felületesebben, még tévesebben ítélték meg, mint Lutherét.

Pedig ez az állásfoglalás egyáltalában nem volt művészetellenes. Sőt Kálvin azáltal, hogy felemelte tiltakozó szavát a francia reneszánsz érzéki iránya ellen, megmentette azt a túlzásoktól, másrészt pedig a túltengő, a képzőművészetet úgyszólván teljesen kisajátító egyházművészet helyett más irányba terelte a művészek figyelmét és így egészen új területeket nyitott meg a képzőművészet számára.

Kálvin fellépése egybeesik a reneszánsz térfoglalásával Franciaországban. A reneszánsz, mint mindenütt, itt is a klasszikus ó-kor szépségkultuszának, szépségeszményének az újjáéledését jelentette, az az érzéki mellékíz azonban, mely ennek a formaszépségre törekvő új művészetnek a velejárója volt, Franciaországban különösen érvényre jutott. A frivol galantériának a szelleme, mely nemcsak a Lajosok, de már I. Ferenc udvarában is uralkodott s innen a főnemességre és az egész társadalomra szétáradt, a kor irodalmában is visszatükröződött, a képzőművészetet pedig különösen érzéki irányba terelte. A királyi udvar és a főnemesség fényűzése, pompaszeretete nagy mértékben fellendítette ugyan a képzőművészetet, de ez a fellendülés éppoly egészségtelen volt, mint a vágy, amelyből született. A vágy a szépség után, mely ebben a korban a lelkeket mozgatta, különösen Franciaországban erős érzékiséggel volt telítve és nélkülözte azt a mély, komoly szellemet, mely a szépséget és az egész művészetet megnemesíti. Ezzel a hajlammal, mely I. Ferenc korában a francia művészetet eltöltötte, áll összefüggésben Kálvin művészeti elmélete és az egész képzőművészet irányában elfoglalt álláspontja.

És ez az állásfoglalás egyáltalában nem volt káros a művészetre, különösen a francia művészetre. Michelet írja a Franciaország történetéről szóló nagy művében, hogy Franciaországban a reneszánsz bűnökbe süllyedt és Kálvin „zordon géniusza" nélkül biztosan megsemmisült volna.

A nagy francia történetíró a reneszánsz és a reformáció viszonyának a meghatározásával egyúttal mind a két iránynak a művészethez való viszonyát is meghatározta. Midőn a reformáció saját művészeti alaptételét: „l'art pour le bien et pour la vérité", szembe állította a francia reneszánsz érzéki irányával, a reneszánsz-művészet vezetőjévé vált, hogy az túlságos szabadságában tévutakra ne tévedjen és el ne vesszen.

Kálvin erős egyéniség volt, szigorú magával és másokkal szemben. Szenvedélyesen szerette a jót és az igazat és hajthatatlan volt benne az akarat, hogy küzdjön minden ellen, amit rossznak és igazságtalannak tartott. Minden gondolatának és cselekedetének ezek a tulajdonságok voltak a rúgói és ezekkel lépett fel korának könnyelműsége és élvezetvágya ellen is. Ha nekünk most Kálvin követelményei a ruházatot, életmódot és társasérintkezést illetőleg túlszigorúaknak látszanak is, nem szabad elfelednünk, hogy ez az akkori idők erkölcstelenségének szükségszerű visszahatása volt. Kálvin kárhoztatta a drága ruházkodást, az értékes ékszerek viselését és a nők fényűzését. Igyekezett megóvni az embereket attól, hogy a külsőségek miatt bensőjükről megfeledkezzenek és lelkiéletüket elhanyagolják, de azért távolról sem akarta az örömöt az emberi életből száműzni, csak azt kívánta, hogy ez az öröm mértékletes és Istennek tetsző legyen. Beszédeiben, tanításaiban több helyen kifejti, hogy Isten nem kívánja a világot az örömtől, a vidámságtól megfosztani és nem kívánja, hogy az emberek búskomorak legyenek. Isten azért teremtette a

virágokat s adott azoknak színt és illatot, azért adta az elefántcsontnak, márványnak, aranynak és drágköveknek a fényt és csillogást, hogy örömünket leljük bennük. Őszintén kívánta, hogy az emberek örvendjenek és megtalálják, élvezzék és ápolják a szépet, ami éppúgy az Isten adománya, mint minden a világon. Nem kívánt ő aszkézist és barbár szigorúságot, csak bölcs mérsékletet az élvezetben.

A templomból is csak azért küszöbölte ki a külsőséges szertartásokat és a túltengő művészieskedést, mivel úgy gondolta, hogy az átlagember lelke nem képes egyidejűleg több benyomást magába fogadni, anélkül, hogy az egyik a másiknak rovására ne essék. A képzőművészet közvetlenül az érzékekre hat és annyira megkapja azokat, hogy az emberek esetleg nem képesek figyelmüket az igehirdetésre fordítani. Ez a lehetőség már magában véve is elég volt arra, hogy Kálvin ne tűrjön képeket és szobrokat a templomban, de azonkívül attól is félt, hogy a szentképek és szobrok túlságos tisztelete bálványimádásra vezet. És ez a félelem abban az időben nem volt alaptalan.

Természetes, hogy Kálvinnak ez az állásfoglalása az egyházművészettel szemben ugyanakkor, midőn a trienti zsinat az egyházművészetet az igehirdetéssel, a szószékkel egy rangra emelte, művészetellenesnek tűnt fel és érthető, hogy később ez a vélemény általánossá vált s az egész reformációra, különösen annak kálvini irányára kiterjedt.

Pedig Kálvin a világi művészettel szemben nem foglalt állást és tanaival nem akadályozta, sőt inkább előmozdította annak fejlődését. Nem ellenszenvet, hanem határozott rokonszenvet tanúsított a művészet iránt és úgy tekintette azt, mint Isten ajándékát, melyet azért adományozott az embernek, hogy az neki áldásul szolgáljon. A művészi tehetséget úgy jelölte meg, mint Isten különös kegyelmét és azt tanította, hogy a művészetet ápolnunk kell, de nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy tehetségünk nem saját erőnkből származik, hanem Isten adománya, tehát csak üdvös és Istennek tetsző célokra szabad azt felhasználnunk. Műveiben több helyen hangsúlyozta, hogy a festészet és szobrászat művelése, fejlesztése ellen a templomon kívül semmi kifogása nincs. Sőt a második parancsolatról szóló fejtegetéseiben egyenesen rámutat arra, hogy távolról sincs a Biblia szellemében a képzőművészetnek, mint világi művészetnek a megtiltása. Ennek a magyarázatát abban látja, hogy a művészeti ábrázolás, illetve az emberi alak ábrázolása a templomon kívül nem vezet és nem is vezethet bálványimádáshoz, mivel az emberek akkor nem is gondolnak arra, hogy a festett, vagy faragott képet Istennel vonatkozásba hozzák. Nemcsak, hogy elismerte Kálvin a képek és szobrok létjogosultságát világi területen, de még útmutatást is nyujtott a festészetnek, hogy milyen dolgokat válasszon ábrázolása tárgyául. Mózes ötödik könyvéről szóló ötödik beszédében kifejti, hogy a szentírás csak Isten ábrázolását tiltja, mert Istennek nincs teste, de az ember ábrázolása nincs megtiltva és mindent lefesthetünk, amit látunk.

Sőt Kálvin nem is maradt meg ennél az általános elméletnél, hanem még részletezi is azt és műveiben egy helyen kifejti, hogy a festészet bármilyen alakot, embert, állatot és tárgyat, továbbá várost, tájat lefesthet. Festhet eseményeket is, akár köznapit, akár ünnepieset, vagy történelmit, de különösen az utóbbit. Kálvin tehát a történeti festészetnek adott előnyt, de elismerte más műfajok: a táj-, arckép- és csendéletfestés jogosultságát, illetve szükségességét is és így egészen új területet jelölt ki a festészet számára.

Kálvin művészeti felfogása elsősorban Hollandia művészetére volt hatással, ahol a kálvini reformáció is leginkább elterjedt.

Hollandia a XVI. század végén szabad és protestáns köztársaság lett. Az egyházművészetnek tehát itt nem volt talaja, megszűnt az udvari művészet is, mivel a polgárság lett a mecénás. Mindez erősen rányomta bélyegét a művészetre. A templom, a fejedelmi udvar s a főúri paloták művészete helyett egy új művészet, a polgárház, a polgári osztály művészete alakult ki és új műfajok: táj-, csendélet- és életképfestés nyertek polgárjogot.

Az ünnepi talárban járó, csak a nemesért, fenségesért rajongó, vallásos irányú olasz festészet a mindennapi életből vett jeleneteket banálisaknak találta s ezért az életképet egyáltalában nem ismerte, a tájképet pedig csak nagyobb kompozíciók háttere gyanánt, mint dekoratív kulisszát használta. Ezzel szemben Németalföldön mindig megvolt a hajlam az intímebb jellegű témák iránt s az itteni festőkben már korábban is felébredt a vágy és a törekvés, hogy a természetet és a köznapi élet jeleneteit önálló festmények tárgyává tegyék. Történtek is ez irányban már előbb is értékes kísérletek, de ezt a törekvést csak Hollandia különválása után, a Kálvin szavától s a reformáció szellemétől megihletett hollandi festők tudták megvalósítani.

A régebbi németalföldi festők, ha festettek is tájképet, vagy életképet, még mindig a bibliából, vagy a szentek életéből választottak ehhez való témát. Különösen jól megfigyelhetjük ezt az átmenetet Lucas van Leyden és Quentin Massys, valamint Hendrik Bles és Joachim de Patinir képein. Ezeken már a népéleti, illetve tájképi elem az uralkodó, de még mindig — bár csak staffageszerűen — szentek vagy bibliai alakok szerepelnek rajtuk. A reformáció elterjedése és megszilárdulása után azonban egymásután tűntek fel Hollandiában a legkiválóbb tehetségek, akik éles szemmel, a valóságra irányított tekintettel figyelték meg a természetet s az emberi életet és Kálvin szavainak megfelelően választották ki témáikat, kibővítették a festészet körét, új műfajokat fejlesztettek ki és megteremtették a sajátos hollandi festészet virágkorát. Ennek a festészetnek kedvelt tárgyai a szárazföldi és tengeri táj, a köznapi életből s a népéletből vett jelenetek, a holt természet, az állatvilág és az épületek, egyszóval minden, ami látóérzékünk alá esik. Főbb sajátságai az erős jellemzés és kifejezés, a részleteket mellőző széles ecsetkezelés a valóságnak a fény és

árny ellentéteinek kiemelésén alapuló festői visszaadása. Mindez újat, haladást, fejlődést jelent a festészetben.

Nem lehet célunk itt a hollandi festészetet részletesen ismertetni, azért a sok közül csak néhány olyan művészt említünk meg, akik a legkiválóbbat és legjellegzetesebbet alkották a festészetnek a kálvini szellem hatása következtében megnyílott új területein. Ilyenek *Ruisdael* és *Hobbema* tájképeikkel; *Wouwermann* és *Aelbert Cuyp* állatfestők tájképbe helyezett állatcsoportjaikkal; *Van der Heyden* és *de Witte* épületfestők, az előbbi városi vedutáival, az utóbbi az egyszerű, fehérfalú református templomok ájtatos hangulatát híven visszatükröző templom-interieurjeivel. *Rombouts, Cornelis de Vos* és *Jordaens* flamandok voltak és Rubens köréhez tartoztak, de azért műveik, különösen Jordaensi, erősen református szellemet sugároznak magukból. *Frans Hals* családi arcképei és céhek, egyesületek vezetőit ábrázoló csoportképei a legjellegzetesebb alkotásai a függetlenségét, vallásszabadságát kiküzdött Hollandia életerőtől duzzadó művészetének. *Rembrandt* a legjelentékenyebb képviselője a kálvinizmusnak a képzőművészetben. Őt úgy, mint Kálvint, minden gondolatában és érzésében a biblia ihlette meg és ő annak szellemét belevitte az életbe, hogy az embert az isteni által megnemesítse és így a tiszta emberit létrehozza. Bibliai tárgyú képein oly tisztán emberinek ábrázolja a személyeket, hogy azokban a mindennapi élet eszményített alakjait véljük felismerni. Híres festményében, a „Staalmeesters"-ben (a posztósok céhének elöljárói) testesül meg a hollandi ipar, az az ipar, melyet Franciaországban hugenotta iparnak, máshol kálvinista iparnak neveztek. Másik híres képe, a „Tulp doktor bonctani előadása", is egészen a kálvinizmus hatása alatt áll.

Az említetteken kívül úgy Hollandiában, mint máshol is, sok olyan művészt köszönhet a képzőművészet a reformáció befolyásának, akiknek alkotásaiból Kálvin szelleme beszél s műveik szépsége és igazsága a kálvini igazságon nyugszik.

Még csak annak az állításnak a téves voltára akarunk rávilágítani, hogy a reformáció káros hatással volt az egyházművészet fejlődésére. Korántsem. Hiszen azért, hogy a reformáció a saját templomaiból kiküszöbölte a képzőművészetet, a katolikus egyházművészet továbbra is virágozhatott és virágzott is. Mondhatnók azt is, hogy az újabban oly nagyra értékelt barokkművészet közvetve szintén a reformáció hatása alatt fejlődött ki, mivel a barokkot általában az ellenreformáció művészetének tartják, az ellenreformációt pedig a reformáció váltotta ki. Ez azonban némileg erőltetett érvelés volna, azért csak arra mutatunk rá, hogy bár a reformáció, különösen a kálvinizmus, a fennebb kifejtett okok miatt a templomból száműzte a képzőművészetet, a vallásos irányú művészet művelését egyáltalán nem ellenezte, sőt kiszabadítva azt a sablónok és konvenciók béklyóiból, új és művészeti szempontból is helyesebb irányba terelte fejlődését.

A vallásos festészetnek ez az új iránya nem élősködik a

sémákon, nem ragaszkodik a régi, szinte dogmává merevedett felfogáshoz, vagy a régen kialakult, úgyszólván kanonizált formákhoz, hanem a vallásos tárgyú képeken is a valódi életet, természetet, embereket kívánja adni, de szabad festői felfogással, a szín és fény költészetével igyekszik azokat megnemesíteni és eszményíteni. A biblia szellemétől és a nagy reformátorok tanításától megihletett művészek előtt hazugságnak tűnik fel a bizánci művészek bíborpalásttal övezett Krisztusa, vagy a konvencionális egyházművészet túlságosan eszményített megváltója. Ezek a művészek nem az átlényegülés dicsőségét keresik Krisztusban, hanem a megváltó gondolatot, mely enyhülést nyujt a szenvedőknek.

Az ilyen irányú vallásos festészetet a protestáns felekezetek is nagyon méltányolják és távolról sem viseltetnek iránta ellenséges érzülettel. Hogy is tehetnék azt? Hiszen az ilyen művészet — éppúgy, mint a vallás — a magasabb régiók felé irányítja a lelkeket, bizonyságául annak, hogy szépnek, jónak és igaznak — művészetnek és vallásnak — közös forrása az, aki maga az ősjóság, ősigazság és összépség: az Isten.

Bende János

Adassék tisztesség annak a szellemi mozgalomnak, melynek neve: népi irány, mindaddig, amíg szellemi mozgalom és nem akar erőnek-erejével vallás lenni vagy vallást pótolni. Igaza van, mint szellemi mozgalomnak. A nép valóban ható erő. Olyan a „nép" a magas kultúra számára, mint Anteusnak volt az anyaföld érintése: ha már ellankadt vagy megfáradt, megújul tőle, általa, belőle vagy benne. Az is így van valóban, ahogy a tapasztalat számára megtetszik: napjainkban az irodlmi, művészeti, tudományos, társadalmi és politikai megújhodást azok jelentik, akik a nép-ből vagy a nép-ben az ősforráshoz visszatérést és az abból merítést csakugyan is véghezvitték.

De. Nép és magas kultúra összes társaslelki vonatkozásai épp olyan „testi" ügyei a nemzeti közösségnek, mint az egyénnek az, hogy eszik, iszik, alszik, lélekzik, szeret, örül, búsul, gondolkozik és akar. A test: test és a lélek: lélek. Az az igazi igazság a kettőjök viszonyában, hogy nem igazi és főleg nem előre vagy fölfelé ható erők a test erői sem az egyéni, sem a közösségi életben. Az egyetlen igazi és az egyetlen igazán életre mozgató erő a szellem ereje. A szent szellemé. A közösségi élet szellemi ereje éppúgy ágyazott, mint az egyéni életé. Tehát: a „nép"-be ágyazott. De a népet éppúgy az evangélium, a szent szellem, a Szentlélek mozgatja életre és nem halálra, mint az egyén „test"-ét. A klasszikus művek is csak akkor jelentenek megoldást (addig csak probléma-állítást jelentenek) ha a Szent Lélek sugalmazta őket. Mihelyt ez a Szent Lélek élni és hatni kezd a „népi irány"-ban, azonmód megszűnik az a veszedelme ennek az „irány"-nak, hogy mozgalomból világnézetté, világnézetből vallássá (nem emelkedik, hanem) süllyed.

(Karácsony Sándor)

Csengey Gusztáv emlékezete

Ki volt Csengey Gusztáv, hogy születésének századik évfordulójára emlékeztetünk? Ha megadjuk rá a feleletet, hogy költő, író és tudós férfiú egy személyben, aki nagy kort ért el, mert 83. évében, 1925-ben húnyt el, akkor is csak kevesen emlékeznek már nevére. De ha azt mondjuk, hogy ő az a magyar költő, kinek sok verse közül egyetlenegy semmiféle magyar antológiából sem hiányzik és hogy ez a vers egyike azoknak, amely legkedvencebb szavaló-költeménye volt a magyar diákságnak, akkor azonnal felvillan a magyar költészetet ismerők emlékezetében nemcsak a költemény címe, A fogoly lengyel, hanem már idézzük is a költemény első hangulatos sorát: Beh világos a cár palotája...

Ezzel a versével örökre beírta nevét Csengey a magyar irodalom történetébe. — Ennek legrészletesebb megírója is ezt a költeményt emeli ki, mikor felsorolja Csengey nagyobb elbeszélő műveit ama megjegyzésével, hogy „a költő (már mint Csengey), nem ezekkel a nagyobb munkáival, hanem Kosciusko lengyel szabadsághőst dicsőítő balladájával, A fogoly lengyellel tette nevét híressé; ezt a versét az 1860-as évektől kezdve évtizedekig nagy hatással szavalták az egész országban. Az ifjúságot elragadta Kosciusko lendületes dicsőítése. A hazaszeretet lángját kevés más költemény élesztette nagyobb hatással, elbeszélő formában, ennél a balladánál. Másik népszerű költeménye a Ballag már a vén diák kezdetű búcsúdal, egy német Bursch-nóta sikerült átdolgozása. Ezenkívül az evangélikus egyházi lírát is számos szép énekkel gazdagította."

Ime ezeket olvashatjuk Csengey Gusztávról, a nagy Pintérféle munka lapjairól és így ne csodálkozzunk, hogy Csengey Gusztávot 1912-ben, 70 éves korában, mikor írói munkásságának 50. évfordulóját ünnepelték, elnevezte az akkori Nyugat egyik szellemeskedő kritikusa „Az egyversű költő"-nek. Ebben az elnevezésben tájékozatlanságot, sőt némi fölényeskedést láttak Csengey tisztelői és állítólag magának a költőnek is keserűséget okozott ez az éppen nem hízelgő cím. Pedig ha az akkori Nyugatról meg is lehet a nem kedvező véleményünk, kétségtelen, hogy a kritikus Csengeyt ezzel a címmel éppen nem akarta megbántani. Lelkesedéssel állapította meg, hogy az ő korában, a 80-as, 90-es években sem volt jóravaló diák az, ki nem tudta A fogoly lengyel-t könyv nélkül. „Csengey pályája 50. évfordulójáról büszkén tekinthet vissza: adott valamit, amit nem mindenki ad, amivel igen kitűnő költők sem mindig dicsekedhetnek, ami meg tudott elevenedni ebben az országban, ahol semmi sem elevenedik meg nehezebben és ritkábban, mint a nyomtatott betű — ami vagy két nemzedék fiatal embereiben gyujtott kedves és szép érzéseket lángra; formát, testet adott sokezer fiatalember megszólalásra törekvő buzgóságának. Nézem Csengey ma élő és elhúnyt kortársait. Hány

van köztük, akinek csak ennyije is maradt, akiről többet tudna kortársai nemzedéke s az utánuk jövőké, mint azt az általánosságot, hogy költő volt, verseket írt. Hány versét tudjuk a 80-as évek sokat emlegetett élő és elhúnyt költőinek? Hány van, akinek egyetlenegy verse, egy sora, egy mondása se ment át sem a kortársak, sem az utódok tudatába? Csengey mégis csak jelentékeny sikerű költő volt, mert ki a jelentékeny költő, ha nem az, aki csinált valamit, ami soká élt, ami sokezer ember ajkán fordult meg, ami igazán közkincsé vált? Akkora hatást, mint A fogoly lengyel, csak olyan vers tud tenni, amely ezer meg ezer ember hangulatát tudja magába foglalni, amelyben egy közhangulat fejeződik ki. Csengey Gusztáv A fogoly lengyel költője marad örökké. Hiába írt még jónéhány kötet verset, jókaias regényt, byronias verses regényt, ez mind elmult, nincs többé, soha fel nem támasztható, ez az egy verse azonban megtartja emlékét, de egyúttal elfeledteti minden más munkáját. Egy külön irodalmi típus ő, minden irodalomban van ilyen, nálunk ő a legjellemzőbb képviselője „Az egyversű költő" . . .

Ilyen címmel ír ismét Csengeyről a Nyugatban 1925 derekán Tóth Árpád, mikor az a megtisztelő felszólítás érte, hogy emlékezzék meg az elhúnyt költőről. Bevallja, hogy nem ismeri más művét, mint híres versét. Nyomtatás nélkül is élt benne, elevenebben, mint akárhány kötet jelesebb és nevezetesebb költemény, mert szívében őrzi, tündérkézzel beírva, annak a szépséges tündérnek a kezével, aki az ifjúság emlékeit jegyezgeti fel bennük. „Ahogy végigpörgetem a régi, ropogva léptető sorokat, az az érzésem, hogy A fogoly lengyel ezután sem hal meg. Ha le is hámozom róla mindazt a külön varázst, amely elfogulttá tesz vele szemben, még mindig maradandó értéket érzek benne. Vannak ilyen egyetlen versek, amelyek egyébként kevésbbé jelentékeny szerzőjükből ritka teljességgel szakadnak ki. Többnyire a kor zendül ki belőlük, valami nagy és egyszerű közösség rendkívüli feszültségű pátosza, amelynek nagyobb tehetségek éppen egyéniségük komplikáltabb, korukon már túljáró voltánál fogva nem tudnak ilyen naív és skrupulustalan kifejezést adni . . . A fogoly lengyel ugyanazoknak az eszméknek havasi levegőjét szívta, mint híres külföldi társai . . A szabadság imádata, az izzó nacionalizmus, a végletesen idealista lelkesedés lobog benne is. Tudjuk, ezek az érzések és eszmék veszélyesen verselhetők meg: folyton fenyeget a közhely, a laposság, az áradozás, a puffogás réme. Ezer és száz gyötrelmes klapanciát írtak már ezekről a nagy témákról. És írtak súlyosakat, nagyszerűeket is, amelyeket viszont ha szájába rágtak is, nem értett, nem bírta meg a tömeg. Olyan vers, amely csaknem a közhelyek trivialitásával, ilyen egyszerű lélek lendületével emelkedjék a ritka tökéletességű kifejezés és fenség régióiba, a legkevesebb költőnek sikerült. A fogoly lengyel költőjének megadatott ez a csoda a magyar irodalomban s ezért maradandóság jár ki nevének ezután is, ha a két generáció, mely

versén oly híven tudott lelkesülni, lassanként el is tűnik az örökké változó, de mégis örökké ugyanannak maradó világból."

Több, mint másfél évtizede annak, hogy elhangzott ez az újabb kritika, mert ha az idézett sorok egy jeles költőnek elismerő szavai is voltak, azok még mindig az „egyversű költő"-ről szóltak. Ezek a szavak a Nyugat hasábjairól még annyit sem mondtak Csengey többi műveiről és életéről 1925-ben, mint 13 évvel előbb, a mindent elsöprő világháború előtt. De amit A fogoly lengyelről mondottak, az egy olyanféle elismerés, amilyeneket csak a legkitűnőbb költőkről olvashatunk. Feltétlen megbecsülése ez a költőnek és legfeljebb csak sajnálatos hiány a kritikus részéről, hogy a nagyon értékelt egyetlen versen kívül nem is nagyon törekedett a többi költői műnek és a költő teljes munkásságának megismerésére. Pedig egy kritikus részére talán még különleges érdekesség számba is mehetne annak kikutatása és elemzése, hogyha már egy ilyen nagyot és maradandót alkotott valaki, mi van a többi művében, miért nem sikerült azokkal is feltűnnie és valóban arra vannak-e kárhoztatva, hogy a magasra emelt egyetlen vers mellett azokat teljesen elfeledjük?

Állapítsuk meg legelőször is azt, hogy Csengey Gusztáv teljes irodalmi munkásságát még nem is ismerjük. — Kiadatlan novelláit, verseit, 70 éves korában leírt szép kéziratos életrajzát a miskolci evang. jogakadémia féltékeny gonddal őrzi. A hosszú életkort elérő költő csak ifjabb korában élt a fővárosban, távol a fórum zajától, görögtűzzel állandóan kivilágított fényétől. Ahogyan egy kedves tanítványa feljegyezte: „Nemcsak gyenge egészsége, törékeny alakja, hanem főleg szerénysége, a tülekedéstől és önreklámtól való irtózása tartotta a vidéken, előbb Aszódon, később az eperjesi evangélikus teológián. Ezt a félreállást jövendő generációk önfeláldozó és lelkesítő neveléséért, melyre megfontoltan és mindent előre látva határozta el magát, később meg is írta az Akadémia által is megdícsért Don Quijotte című költői elbeszélésében (1903-ban), melyet ő maga baráti körben „hétköznapi éposz"-nak nevezett. A vidékre elvonulva mondogatta önmagának a szépről, jóról, nemesről való vallomásait. Sokat hallott e versek közül Eperjes, e művelt, szép város, de ő bizony nem fárasztotta magát azzal, hogy messzebb is meghallják . . ." Csengey teljes irodalmi munkásságát tehát valójában nem ismerjük. A kritika — miként kedves tanítványa, Kemény Lajos megállapítja — a fínom hangulatok költőjének minősítette őt s nem vette észre, hogy a férfikor delén túl, mint hajlott át a nehezebb műfajokhoz, elsősorban az ódához. — A formakészség tökéletes bírása, a mélyen látó gondolkodás, a lendületben is egészen egyszerű nyelvezet, az izzó hazaszeretet és a nyugodt hit egyensúlyozottsága költészetének legértékesebbjeivé azokat az ódákat teszi, melyeknek csak kis részét adta ki a Luther Társaság 1911. évi kiadványai között.

Csengey Gusztávot tehát érdemes volna jobban is megismerni, már csak azért is, hogy megállapíthassuk róla, mennyire

helytelen az ítélet, hogy csak egyetlenegy verset írt — „a többi mind csak arra való, hogy legyen mit ennek az egynek a kedvéért elfelejteni." Érdemes a megismerésre az a változatos élet is, amely Csengeynek osztályrészéül kijutott. Édesatyja gazdatiszt, majd községi jegyző volt és sok táján megfordult az országnak, mígnem a pestmegyei Irsán telepedett meg, majd véglegesen Aszódon. A Komáromban született költő gyermek- és ifjúkorát Irsán töltötte. Elemi iskolai tanulmányait éppen abban az időtájban kezdte meg, mikor a szabadságharc eseményei végigzúgtak az országon. Irsa közvetlen szomszédságában fekszik azoknak a községeknek, melyek határában folytak le a dicsőséges tavaszi hadjárat nagy csatái: Szolnok, Bicske, Isaszeg ütközetei. A nagy idők nagy tetteit sokat hallotta emlegetni a minden szép iránt fogékony gyermeklélek és később azokat ő maga is kitűnő elbeszélő készséggel mondta el nagyobb tanulótársainak, kikkel együtt folytatta középiskolai tanulmányait az ország különböző részein. Ezeket Pesten kezdte, majd Sopronban folytatta, hol rendkívüli élénk irodalmi élet fogadta Csengeyt, hiszen még lapja (Hajnal) is volt az ifjúságnak. — Itt kezdett verselni az ifjú Csengey. Szerelmes verseket írt barátjának kis húgáról, Székács Etelkáról, akit III. gimnázista korában még Pesten ismert meg. De nem Etelkának nevezi verseiben, hanem legkedvesebb meséjének alakjáról Hófehérkének. Lelkesedéssel olvasta Petőfit, Berzsenyit és Csokonait, az élők közül pedig különösen Tóth Kálmánt, majd Arany Jánost, akinek kedvéért Nagykőrösre ment iskoláit folytatni, csakhogy tanítványa lehessen az ott tanárkodó költőnek. Arany János azonban éppen akkoriban, 1860 nyarán hagyta el Nagykőröst és így Csengeynek ez a vágya nem teljesült. Itt fejezte be középiskolai tanulmányait. Innen került fel ismét Pestre 1862-ben, ahol az egyesült protestáns teológiának lett a növendéke.

Ebben az időben, az osztrák elnyomatás korában bukott meg Bach Sándor és a bécsi körök megkísérelték a kibékülést a nemzettel. Összehívatták az 1861-i pesti országgyűlést, de Deák Ferenc hiába terjesztette elő feliratait. Az országgyűlést feloszlatták és következett a provizórium korszaka. A vármegyék alkotmányos tisztikara lemondott... Az országban benn is, kinn is a nagy világban csendes, szürke volt minden, de a lelkekben még ott izzott az 1861-i rövid alkotmányos élet minden emléke; — az országos gyász, amelyet az országgyűlés többségi pártjának, az öngyilkosságba kergetett gróf Teleki Lászlónak haláláért viseltek. Ott égtek még a hazafiak lelkében azok a gyászbeszédek, amelyek elhangzottak a nagy hazafi halálának hírére a gyászoló gyülekezetekben. A temetőbe kivonuló ifjúság között Csengey is ott volt. Visszaemlékezéseiben elmondja azt is, minő rögtönzött beszédet mondott ott az ifjúság szónoka. „Valami őserő egetvívó szilaj lángolása volt az, ami csak a hosszú szolgaságban fogvatartott lélek lappangó tüzéből törhet így elő, midőn egyszerre szabadnak érzi magát." És ez a szabadság ismét semmivé vált a provizórium alatt... A 20 éves ifjút még az imént „tarka szép

ábrándok, nagyratörő események hevítették..." A közelmult nemzeti események, az alkotmány helyreállításának fenséges mozgalmai, a feloszlatott országgyűlés nagy eszméi lelkesítették. „Annak a belső lelkes hangulatnak, mit az elmult év (1861) nagy eseményei keltettek fel bennem, valami témához kellett kapcsolódnia", írja tovább Csengey a visszaemlékezésekben. „Ezt a történelem olvasása hozta meg. Ennek az újkorát lapozgattam és a 18. század lengyel mozgalmai megragadták figyelmemet. Feszült érdeklődéssel olvastam a hősök-hősének, Kosciuskónak csodaszerű harcait, szomorú bukását..." Így született meg Csengeyben 1862 őszén Irsán A fogoly lengyel, amely ezután a következő esztendőben, 1863-ban jelent meg Pákh Albert lapjában, a Vasárnapi Újság hasábjain.

Ebben az esztendőben tört ki a lengyelek utolsó szabadságmozgalma a világháború előtt. Mindenki azt hitte, hogy Csengeyt ez a szabadságmozgalom ihlette verse megírására, amely egy csapásra ismertté lett az egész országban. „Pedig nem úgy van — írja Csengey... A fogoly lengyel megelőzte a lengyel forradalmat. Megvan a dátuma: 1862-ben, szeptember 27-én írtam. Ifjú életemből sokat elfeledtem már azóta, de ennek a költeménynek a keletkezésére nagyon élénken emlékezem vissza. Magyar annak a versnek minden íze, ha lengyel is a hőse." De nem is vonja azt kétségbe senki és talán ennyi előzmény után most már meg is értjük, hogy miért nem írhatott ehhez hasonló lendületű verset többet is Csengey. A Pestre kerülő fiatal teológus egy tréfás naptárt szerkesztett a teológiai akadémia életéről, melyben persze szerepeltek az akadémia tanárai is. Közülük a nagytekintélyű Ballagi Mór beajánlotta az ifjú kalendárium-csinálót Heckenast kiadónak, aki aztán Csengeyre bízta a Gyermekbarát és Házikincstár szerkesztését.

Így indult meg Csengey irodalmi munkássága. Rá akarták bízni egy megírandó élclap szerkesztését is, de Csengey ekkor már Jénába ment tanulmányai folytatására s azokat e lap miatt abbahagyni nem akarta. Így nélküle született meg a Borsszem Jankó. Csengey pedig hazahozta magával az általa átdolgozott Ballag már a vén diák c. Burschen-Liedet. Újságíróskodott, majd tanár lett Aszódon, az evang. gimnáziumban. Az irodalomról azonban természetesen nem feledkezett meg olyan biztató előzmények után, mint amilyen volt A fogoly lengyel, amelyet a világ minden művelt nyelvére hamarosan lefordítottak. Csak néhány hazafias költeményt írt még, mert túlnyomóan a szerelmi lírát művelte. Kezdte ezt már a Jozefin-ciklussal. Jozefin volt Ballagi leánya. Követte a Fanni-ciklus, később az Eszter, majd néhány szép elbeszélő költemény, egy-két ballada, amelyek közül Szücs Marcsa a Kisfaludy Társaság által is „kiemelt pályamű" volt. Hozzáfogott a szépprózа műveléséhez is és már 1871-ben megjelent A hullámok közt c. regénye, amelyen erősen érzik Jókai hatása. Tárgya a 40-es években kezdődik és olyan érdekes volt, hogy olvasóközönsége valósággal kikövetelte a szerzőtől a regény

folytatását, mely aztán a fiatalon özvegységre jutott egyik szereplőnek az emlékezetére („Ida emléke"-ként) későbbi időkben meg is született. Irodalmi sikere hogyan lehetett volna kiemelkedő ennek a kétségtelenül érdekesen és lendülettel megírt munkának, mikor Gyulai Pál még Jókaival sem volt megelégedve és úgy írt a koszorús íróról, hogy „a közönség oly elnéző irányában, hogy az mint elkényeztetett gyermek, már-már azt hiszi: neki minden szabad".

Csengey sikeres munkásságát mindenesetre mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 36 éves korában kiadót kapott 3 kötetben összegyüjtött munkáira, melyek közül az elsőben versei, a másik kettőben pedig elbeszélései jelentek meg. Ezeket a munkákat a kritika nem osztatlan elismeréssel fogadta. A legrészletesebben Szana Tamás lapja foglalkozott velük, a Figyelő, mely kevesebb frázist, nagyobb önállóságot, zavartalanabb egyszerűséget és tisztább népiességet vár el a költőtől. Talán azért is volt szigorúbb a kelleténél a Figyelő, mert jóformán ez volt az egyetlen folyóirat, melyben nem jelentek meg Csengey-költemények. Jutott ezekből még a vidéki lapoknak is, mint amilyen volt a Délibáb, Váczvidéki Lapok, a székesfehérvári Szabadság. (Ez utóbbiban jelentek meg A másvilágon és a Címer rabjai c. regényei 1882 és 1883-ban).

Nem feledkezett meg Csengey az ifjúságról sem. Nemcsak az ifjúsági folyóiratokban, dolgozik, hanem egy történeti elbeszéléssel is gazdagítja (A mocsarak királya), amely közel 12 ívnyi terjedelemben jelent meg 1889-ben könyvalakban (előbb a Cs. Ugróczy Ida Ifj. Könyvtárában) és Nagy Alfréd angol király trónra való visszajutását mondja el érdekfeszítően és vonzóan. Úgy ez a prózai munkája, mint Bokrétás világ c. költői elbeszélései (1876) és egyéb prózai művei között (A gavallérok 1877., melyhez Edit-ciklust is írt és A vadonban I—II. 1889.) bizony vannak olyan érdemes termékek, amelyek hiányát csak sajnálhatjuk. Mert miért nem ismerik még a Nyugat volt kritikusai sem Csengey műveit? Mert azok már hozzá nem férhetők, még nagy könyvtárakból is hiányzanak, régen elfogytak és azok újabb kiadására hol kap egy meghalt író újabb vállalkozót? Ma, mikor jelszó a ponyva elleni küzdelem, állami és társadalmi összefogással épen az ilyen feledésbe merült, de még mindig értékes munkákat kellene feltámasztani újabb kiadással és nem hevenyében összecsapott népi munkákkal a nagy olvasóközönséget kielégíteni.

Mikor A mocsarak királya megjelent, Csengey már nem volt Aszódon. A 80-as évek végétől már a nagymultú Eperjes az otthona. Itt születnek meg a Lenke-dalok, amelyek az utolsó és egyetlen ideálhoz, Bartha Lenkéhez szólottak, aki aztán hűséges hitvestársa és élete jobbik fele lett a nagyhírű költőnek, termékeny írónak és tudós professzornak. Csengey u. i. szakított még arra is időt magának, hogy a tudományos irodalommal is foglalkozzék. Ezek inkább az egyháztörténet keretébe tartoznak, mint amilyen például Izráel története; de általános és nemzeti

érdekűek is, mert hiszen Thököly Imre grófra és a nikolsburgi béke pontozataira vonatkoznak. Zavartalan, szép és magának élő munkás életét felejthetetlen szép események csak gazdagították. Nem a Petőfi Társaság által rendezett lelkes jubileumra gondolunk, melyet írói működésének 50. évfordulójára tartottak a fővárosban, hanem egy lengyelországi utazására, mikor is Varsó polgármestere a város díszfogatán vitte A fogoly lengyel költőjét arra a díszközgyűlésre, amelyet Csengey tiszteletére hívtak össze és ahol egy leigázott nemzet tüntetett elvesztett szabadsága mellett. De a szép életesemények mellett a legszomorúabbak egyike az volt, mikor a cseh megszállás miatt el kellett hagynia a drága Eperjest. Csengey izzó magyar lelke nem tudta elviselni a rab levegőt. A teológiai akadémiával ő is Miskolcra ment, ahol tárt karokkal, de csak szükséglakással fogadhatták és bálványozott tiszteleti tagja lett a Lévay Józsefről elnevezett közművelődési egyesületnek. Innen várta nagy keserűséggel, de bizakodó lélekkel az Eperjesre való visszatérést...

1922-ben megérte születésének 80. évfordulójával azt az igazságosabb kritikai értékelést, mely megállapította, hogy „Költészetének iránya irodalomtörténeti fontosságú. A méltatlan Petőfiutánzás, a kelmeköltészet durvaságai, a tájszólások faragatlansága, az alantjáró zabolátlan érzelmek valósággal iszappal borították költészetünk termőföldjét... Csengey izzó lelkesedése, nyelvének szárnyaló ereje, érzéseinek szinte mámoros kitörései éles ellentéte ennek a sivár, zakatoló formátlanságnak. A magyar szabadság lángoló költője... mely mellett megzendül lantján a lelkiismereti szabadság harcainak dicsőítése is, amely azzal ikertestvér .Ez magyarázza, hogy hazafias lírája megzendülésével vallásos költészete is megszólal, hogy mily hatással, bizonyítja énekei javarészének felvétele az evangélikusok énekes könyvébe".

Élete utolsó évében még pünkösd előtt személyesen olvasta fel utolsó költeményeit a Lévay József-egyesületben. Teljes szellemi frisseségben érte a halálos betegség és hiába ápolta az önfeláldozó hitves, kit bánatában csak az vigasztalhatott, hogy felfoghatta A fogoly lengyel és a Lenke-dalok költőjének utolsó szavát: Angyalom...

Szép és termékeny élet zárult le azzal az élettel, amely ezelőtt 100 évvel kezdődött. A Petőfi Társaság, a tiszai evangélikus egyházkerület és a miskolci jogakadémia nem feledkeztek meg ennek a szép életnek századik fordulójáról. Augusztus 5-én Miskolcon együttes centennáriumi ünnepségeket rendeztek, melyeknek keretében az evangélikus templom udvarán leleplezték Csengey Gusztáv jól sikerült mellszobrát is. A lélekemelő, szép ünnepségek bensőségét teljessé tette az is, hogy az országos hírű költő és író hűséges hitvestársa és múzsája is megérhette azokat. Szép és felemelő életet ünnepelhettek a Miskolcon megjelenő ünneplők, akik nem feledték megemlíteni A fogoly lengyel írójának soha meg nem szűnő ama reménykedését sem, hogyha neki nem is, de az utána jövőknek még eljönnek a szebb idők. — Gyönyörűen fejezte

ki ezt a reményét Csengey hattyúdalának tekinthető Egykor és most című költeményében, melynek legszebb két versszakát ideiktatjuk:

Lesz-e még szebb idő? nekem nincs reményem;
Lesz, aki megéri talán egykor, nem én
A fekete földben csendben eltemetnek,
S távozva síromtól, lassan elfelednek...

De nem! hisz akiknek hősi dalom zengett
Szívükre melege nem hiába lengett,
Közülük, kik a hon nehéz gondját végzik,
Áldott legyen, aki rólam megemlékszik.

Mesterházy Jenő.

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

DANCSHÁZY SÁNDOR DR.: AZ EGYHÁZ HARCA. (Az Exodus kiadása. Budapest, 1942.)

Református egyházunkban az utóbbi években egyre több szó esik mind hivatalos egyházi gyűléseken, mind a sajtóban az egyházfegyelemről. Egymásután jelennek meg az erre vonatkozó cikkek, tanulmányok. Legutóbbi zsinatunk is nagy lépést tett a magyar református egyházunk multjában is olyan nagy szerepet vitt egyházfegyelem visszaállítása terén. Az egyház hivatalnokaival szemben eddig is elég szigorú fegyelmi büntetések voltak megállapítva. Legutóbbi zsinatunk az egyháztagokra kiszabható fegyelmi büntetéseket is erősen megszigorította.

Az egyházfegyelemről szól Dancsházy Sándornak, a debreceni egyház egyik lelkipásztorának, ez a hatalmas kötete is, amely „Az egyház harca" címet viseli. Abból indul ki, hogy a keresztyén egyházakban világszerte megfogyatkozott a bűnnel szemben való harc, a hősiesség, míg ugyanakkor az egyházon kívül álló területeken, így a keresztyénellenes irányzatok körében is, nagy mértékben tapasztalható a nagy eszmékért és elvekért való önfeláldozó küzdelem. Megállapítja, hogy az elvtelenség és a hitetlenség a legnagyobb baj az egyházban. Ez magyarázza meg, miért nem tud a lelki világban a mennyei seregek és a Sátán közt folyó harc olyan eredményeket felmutatni manapság. Az egyház hanyatlása ott kezdődött, ahol az ember ki akarta sajátítani Istentől a bűnbocsánat jogát. Az egyháznak harcoló egyházzá, „ecclesia militans"-szá kell válnia újból, amint kezdetben is volt.

Fejtegetéseit nyolc részben tárgyalja a szerző. Az első részben az ellenségről és szövetségeseiről: a Sátánról és vele küzdő szövetségeseiről: a spiritisztákról, a szektákról, a zsidókról, pogányokról, a különböző bálványokról emlékezik meg. A második részben a nem harcoló egyházról szól. A szigor az egyházi életben virulást, míg a lazaság pusztulást eredményez. Rámutat arra, hogy ebben a pusztulásban — fájdalom — nagy része van a hivatása magaslatáról lecsúszó papságnak is. A harmadik részben, amelynek „Harc önmagunk ellen" a címe, arról szól, hogy a harcot önmagunkon kell kezdenünk evangéliumi értelemben vett aszkézissel, önmegtartózta-

tással. A negyedik részben a harcosokat ismerteti. Ezek közt a legfontosabb feladat a lelkészekre vár, akiknek a legértékesebb segítségei lehetnek a bűn ellen való harcban a presbiterek, azután a segédlelkészek, tanítók, diakónusok, diakonisszák, az egyházi alapokon nyugvó egyesületek. Az ötödik rész „Fegyvernemek" címmel az egyháznak a bűn ellen a multban folytatott harcát ismerteti az ősegyházban, a középkori egyházban, majd nagy reformátoraink harcát, a harcnak a pietizmus és puritánizmus idején való változatát ismerteti. Itt mutat rá a hazai példákra is a multból. A hetedik részben, amely a „Korszerű felszerelés" címet viseli, a bűn ellen folyó küzdelem legfőbb fegyveréről, az ígéről s az egyház és állam összekavarodásáról emlékezik meg. A hetedik részben „Hadviselés" címmel a szigorúbb egyházfegyelem visszaállítására idehaza, a világháborút követő összeomlás után megindult kísérleteket ismerteti, részben saját tapasztalatai alapján. Itt tárgyalja az egyházból való kiközösítés, az „excommunicatio maior" kérdését is. Ez legutóbbi zsinatunkon is felmerült, de annak kimondását megakadályozta az ott még erőteljesebben képviselt, régi szabadelvű álláspont, amely azt vitatta, hogy senki sem foszthető meg attól az állampolgári alapjogától, hogy ahhoz az egyházhoz tartozzék, amelyhez tartozni kíván. Az utolsó, a nyolcadik rész „A szabadságharc célja" címmel arra mutat rá, hogy a harc célja a szabadság, a Krisztusban való „több élet" elérése. A részek elnevezése közül az ötödik, hatodik és hetedik, nem fedi egészen a tartalmat: más következik utánuk, mint amit a cím sejtet.

A hatalmas, 21 íves könyv, a szerző sok évi adatgyűjtő munkájának élénk bizonysága. A mű minden sora a református egyházunk hitvallásaihoz való tántoríthatatlan ragaszkodást, az úgynevezett „valláspótlék"-ok ellenében (spiritizmus stb.) határozottan elutasító álláspontot, meleg és aggódó egyházszeretetet árul el. Mint a szerző is írja, munkáját „hívő keresztyéneknek" írta. Határozott érdeme könyvének, hogy a külföldi eszméket, a külföldről származó személyes a közvetlen hatásokat, csak „asszimiláltan": hazai viszonyainkhoz alkalmazottan kívánja értékesíteni. A könyvben lévő sok idézet, előny helyett, mintha inkább hátrányára volna a műnek. A mű olvashatóságát csak fokozta volna, ha az idézett művek és helyek jegyzéke az egyes lapok aljára került volna, nem pedig az egész könyv végére. Ez annál kívánatosabb lett volna, mert sokszor csak a jegyzetekből derül ki hogy kinek a művéből idéz a szerző a szövegben.

A művet melegen ajánljuk nemcsak azok figyelmébe, akik érdeklődnek az egyházfegyelemnek napjainkban egyre fontosabbá váló kérdései iránt, de mindenkinek, aki szívén viseli egyházunk jövőjét. Egyházunk akkor volt erős a multban, minden üldöztetés dacára, amikor szigorú egyházfegyelmet gyakorolt. A jövőben sem lehet ez másképp!

Kováts J. István

IMRE LAJOS: EKKLÉZIASZTIKA. (Az egyház élete és szolgálata. A Coetus Theologorum Református Theologusok Munkaközösségének kiadványsorozata. 2. Budapest, 1941.)

Imre Lajos is, a Coetus Theologorum is, nyugodt lelkiismerettel nézheti a könyvet: engedelmesek voltak mindketten. Imre, mert és ahogy megírta, a Coetus, mert kiadta; Imre is, a Coetus is hálával tekinthet a könyvre, hogy ennyire méltatták: Imre a megírásra, a Coetus a kiadásra. — Mi is hálásak vagyunk, hogy újra megjelent egy munka, amelyikre nem a szerzőnek volt szüksége, hanem nekünk, olvasóknak, amelyik semmivel sem használ többet a szerzőnek, mint másoknak.

A könyv az egyház életét és szolgálatát ismerteti. Mögötte kész elvek, vi-

lágosan látott és megfogalmazott theologiai eszmék feszülnek. Feltételezi a könyv, hogy aki olvassa, tisztában van a theologiai kérdésekkel, a könyv tehát ott kezdheti, ahol ezek a theologiai tanítások elindulnak az egyházon át az egyes ember felé. Elolvashatja és megérti Imre munkáját, aki nem tanult theologiát, aki a theologiát a maga elméleti mivoltában másokra bízta és másoknak hagyja, akit csak a látható egyház érdekel a maga különféle megnyilatkozásaiban, feladatának felismerésében és ennek aprópénzre váltásában, abban a merész vállalkozásban és kötelező vállalkozásban, amelyet az egyház helytállásának nevezhetnénk.

Imre előtt mások is foglalkoztak ekkléziasztikával, illetőleg annak egyes, alapvető kérdéseivel. Imre könyve annyiban eredeti, hogy az őt megelőző elgondolásokkal ellentétben Imre az ekkléziasztikát nem bevezető tudománynak, hanem befejező tudománynak tartja. Míg a másik beállítás előre megmondja, mit találsz, amikor belépsz a gyakorlati theologiába, milyen feladatokat, milyen helyzeteket és ezek a különféle helyzetek miként kapcsolódnak egységbe, szóval előre tájékoztat a magatartást illetően, Imre könyve az útat megtett embert ülteti le, hogy tapasztalatait rendszerezze, egységbe összefogja. A másik felfogás előre öntudatosít, Imre felfogása a tapasztalatok után, rengeteg illusztrációval támogatva, a tanítvány tapasztalatával erősítve, végzi az öntudatosítást, a helyes magatartásra beállítást. Imre módszere a pedagógus módszere, aki először élményeket ad a résztudományok formájában, s azután vonja le az elveket.

Imrénél nem is várhatnánk másként. Egész életén át nevelt. Erdély egyházainak ifjúságát, gyerekeket és felnőtteket a nevelő szemével nézte. Részéről az egyetlen következetes, ne értessem félre: az egyetlen tisztességes magatartás. Ha nem így áll elő Imre Lajos az Ekkléziasztikában, azt a rendkívül értékes munkásságát kell megkérdőjeleznünk, amit eddig kifejtett. Ami Imre gyakorlata, ugyanaz a tudománya. Itt jön napvilágra Imre személyisége, az, hogy mennyire existenciális ügye a nevelés és mennyire nevelő egyéniség. A nevelő, amikor évtizedeken át szívből végzi a nevelést, a theologiában sem vetkőzheti le az évtizedeket, különösen, amikor azokba a szívét beletette.

Amíg Imre kitűnő, nagyon komoly, feltétlenül nagyértékű könyvét olvastam és abból a magam szolgálatára is sokat nyertem és amíg olvastam a Coetus Theologorum debreceni vitadélutánjának épen Imre könyvével foglalkozó felszólalásait, kérdések ébredtek. Kellemetlen kérdések. Nem Imre az oka, nem is a könyve, s nem okai a Debrecenben felszólalt kitűnőségek. Aki beszél, nem egészen a maga képében beszél. Van úgy, hogy az egyén csak hangadója a kornak, amelyben él, a helyzetnek, amiben találtatik, amit napról-napra él. Az a kérdés ébredt: a könyv és a felszólalások hátterében nem a mentsük, ami menthető elv áll öntudatlanul is? Nem az evangéliumból, nem az evangélium számára, de a mai egyházból és a mai egyház számára mentsük, ami menthető!

Korok nem mulnak el máról-holnapra. A halál egy pillanatban történik, de a haldoklás hosszú ideig tart. A régi kor letűnőben. Megöregedett az egyház (a mai látható egyház). Már nem tud az lenni az egyház, aminek lennie kellene, a testében ezer halálos góc akadályozza, hogy Egyház legyen. Nem tudja azt tenni az egyház, amit tennie kellene és amit tenni szeretne. Nem tud járni az egyház, azért vitetni kell magát emberi meggondolásokkal. Nem az öreg ember makacssága az ekkléziasztika általában? Minél inkább veszélyben az öreg pozíciója, minél inkább érzi, hogy nincs mondanivalója, megélhetnek és megélnek nélküle is, elveszett a tekintélye, nem képvisel súlyt a világban — mindezt

valamikor magától értetődően, azzal, hogy volt, megkapta — annál szervezettebben, megfontoltabban kapaszkodik a régi hely után. Az ekkléziasztika általában, a theologiának vagy az egyháznak nem a görcsös nekifohászkodása, a kihúnyó parázs egy nagyobb, talán az utolsó fellobbanása, az elfáradt egyház utolsó kísérlete: íme még nem aludt el a tűz, hátha minden nem veszett el? A theologia, az egyház, szervezi, rendszerezi, egy parancsnoksághoz osztja be a különböző fegyveres alakulatokat, a különböző minisztériumokat csúcsminisztériumba fogja egybe nagyon rendszeresen és kézzelfoghatóan, így vállal egy új kísérletet, hátha így sikerül? Sikerül tartani a keveset, ami megmaradt a régi örökségből, sikerül szerezni valamit a nagyon leapadt örökséghez. Ami van, abból csak nyáron futja az életre, amikor ruha sem igen kell, fűtőanyag nélkül sem fázik az ember, minden bokor szállást nyujt. Eddig, legalább is az utolsó időkben, mások ruháztak, fűtöttek, szállásoltak el, a jóakarat a végéhez közeledik, valamit szerezni kell, mert ami van, az csak az éhenhalásra elég, ha egyszer egészen kitaszítanak a felmondható segítségként adott hajlékból. — Ez az ekkléziasztika általában, vagy pedig egy most született nagyhatalom friss, lendületes erejének rendszerezése, tervszerű csatarendbe állása, felsorakozása minden frontra kiadott irányelvekkel?

Melyik az ekkléziasztika általában? Kényszerűség szülte vagy a gazdagság? Csatornákkal a mocsarakat csapolják le, vagy száraz területekre vezetnek éltető vizeket, általában összeköttetést létesítenek. Hátha úgy van, hogy csatorna sem vezethet vizet erre a földre, ide csak felülről hullhat az eső? Hátha a mocsarat csak valami csodálatos napsütés szárithatja ki?

Az ekkléziasztika maga is tudja, hogy élet csak Felülről jön.

CSOMÁR ZOLTÁN: A CSEHSZLOVÁK ÁLLAMKERETBE KÉNYSZERÍTETT MAGYAR REFORMÁTUS KERESZTYÉN EGYHÁZ HÚSZÉVES TÖRTÉNETE. 1918—1938. (Ungvár, 1940.)

Szorgalmas könyv a Csomár Zoltán könyve. Hasznos könyv is. Képet ad 20 esztendőről, annak küzdelmeiről, győzelmeiről és elbukásairól. A képek alatt nincs ott a történetíró ítélete, a megítéléshez hiányzik a történelmi távlat. Csomár könyvét olvasva, úgy látjuk, a mi ref. egyházaink nem alvó egyházak, hanem elfáradt, nagyon megerőtlenedett közösségek. Az alvó ember felébred az első zajra, mindenesetre felrázható és a veszély nagyságához mérten kinyílik a szeme, hogy készüljön a cselekvésre. Ott is, ahonnan Csomár hozta könyvében a hírt, sok esztendőnek kellett elmúlnia, amíg tudomásul vették mi a helyzetük és mi a szerepük. Fáradt, beteg ember mindig később érti meg a tényeket és az elhatározásai is később születnek. Fáradt egyházak későn reagálnak. Igazán nem rajtuk múlt, hogy megmaradtak — nem rajtunk múlik, hogy vagyunk.

Csomár könyve tárgykörök szerint csoportosítva, regisztrálja az eseményeket. A 20 esztendő külső és belső története, közigazgatási és spirituális teljesítményei vonulnak fel előttünk, egyszerűen, ahogyan történtek. A missziói életből is inkább a kész eredmények, mint a készülődések jutnak szóhoz, így nem láthatjuk, mi élt a lelkekben, volt-e pl. bűnbánat? Azt tudjuk, hogy a magyar élet nem ért odáig, hogy bűnbánatot tartson, az egyház, igen, az egyház is elmulasztotta. A csonka földön is, de az elszakított területen is. Úgy látszik, az ú. n. belmissziói mozgalom a Felvidéken sem fogta meg a magyar egyházat, ahogy nálunk sem sikerült neki. Csak intézkedésekig, összeregléseksig érkezett el, a mélyben nem hagyott nyomokat.

Elfogadjuk a könyvről, amit az elő-

szóban Magda Sándor írt: forrásmunka lesz úgy a politikai, mint az egyházi történetírás számára.

SIPOS ISTVÁN: A ZSOLTÁROK HELYES ÉRTÉKELÉSE. (Budapest, 1941.)

A Kálvin János Társaság IV. országos konferenciáján, ahol „Zsoltárkönyvünk az Ige mérlegén" összefoglaló címmel tartattak az előadások, Sipos István előadása „A zsoltárok helyes értékelése" címmel hangzott el. Ez az előadás, nagyon kibővítve jelent meg könyvalakban, hogy így Sipos szolgálata annál mélyebb és szélesebbkörű legyen. Hűséges, alapos munka Sipos István 60 lapra terjedő dolgozata. Mekkora kitartás kellett ahhoz, hogy a zsoltáros-könyv XIX. századi sorsának tárgyalásában az egyes apróságokat, sorok és szavak sorsát is szemügyre vegye és a különböző változtatásokat theologiai szempontból bírálat alá is vonja. Fontos művelet ez, hiszen a theologiában egy betű is nagy jelentőségű lehet, eretnekséget hozhat vagy szüntethet meg.

A könyv alaptendenciája: a 150 zsoltár Szenczi Molnár-féle szövege mellett való kiállás, szimpatikus magatartás. Csak helyeselni tudunk, amikor az eljövendő új énekeskönyvbe mind a 150 zsoltárt minden egyes versével visszakövetelni. A theologiai szempont is, de az irodalmi és zenei szempont is ajánlják, megkívánják, hogy különb elbánásban részesüljenek a zsoltárok, mint a multban.

Találhatók viszont még Sipos könyvében is megállapítások, amelyek meghökkentik az embert, amelyek épen a hitvallások hangsúlyozói részéről szokatlanok. Hitvallásos alapon pl. igen könnyen elgondolható, hogy az ú. n. „hivatalos egyház" téved és jobban a korszellem hatása alá kerül, mint egy gyülekezet (8, 1.). De hát mindenkivel megesik, hogy egyszer-egyszer elvéti a maga dallamát.

Sipos könyvét az új énekeskönyv készítésénél bizonyosan használják, használhatják is.

VASS VINCE: A PREDESTINÁCIÓ. (Kecskemét, 1941.)

Mindig érdekes vállalkozás, amikor nehéz theologiai kérdésekről „népszerűen", nem a szakma nyelvén írnak. Valószínűleg nehezebb vállalkozás a népszerűen írás, mint a theologia nyelvén, a „beavatottak" nyelvén történő megnyilatkozás. Egy fokkal jobban kell értenie a kérdést, valamivel tisztábban kell látnia, aki „kívülállóknak" magyarázza a kérdést. Ezért érdemli meg az elismerést Vass Vince füzete: a tárgya tisztánlátásáért s a látás világos előadásáért. A Református Élet-ben jelentek meg eredetileg a predestinációval, annak különböző, a mindennapi embert legelsősorban érdeklő kapcsolataival foglalkozó sorok. Mint eddig, úgy ebben a füzetében is a ker. hittapasztalat útján keresi a megismerést Vass Vince. A maga iskoláját jól képviseli.

MURAKÖZY GYULA: ÜZENET BABILONBÓL. (Prédikációk. Budapest.)

Nem könnyű kérdés, hogyan hangozzék el a rádióistentiszteleten a prédikáció? (Hogy az Igét kell hirdetni, az nyilvánvaló.) Reprezentatív megnyilatkozásnak szánja-e, avagy a vigasztaláson kívül mást ne akarjon, aki a rádióba mondja a prédikációt? A „világ" felé beszéljen, vagy egészen elfelejtve a „világot", Isten népéhez szóljon? Misszió, bezárt kapuk döngetése, vagy régi fészkek bélelgetése, egy-egy pehely a fészekbe, — mit kell a rádión keresztül adni? Valószínűleg mind a kettőt: a világ felé tanúsággal tartozik Isten népe s Isten népének megvannak a legbelső sajátos kérdései.

Muraközy Gyula az utóbbi esztendők folyamán tartott rádióprédikációiban (a mostani könyve ezeket tartalmazza) a világ felé beszél s közben egy-egy pelyhet hoz a régi fészekbe is. Helyes és szük-

séges, amit tesz és ahogyan teszi. Az egyháznak sohasem lehet közömbös, mi történik a világban, mi történik közelebbről épen a tagjaival, a hívő tagjaival. A magyar református egyháznak fontos kérdése, hogyan áll a magyar ügy az országban, mi történik az egyházon belül és az egyházon kívül élő magyar emberekkel, megtalálták-e a helyüket, hogyan látják a jövendőjüket, megtartják-e helyüket stb. Muraközy, amikor prédikációiban ezeket a kérdéseket előhozza, abból a megismerésből teszi, hogy az Úristen véletlenül sem csak az egyéni lélek üdvösségének Ura, hanem Ura a látható világnak is, nemzeti nagy közösségeknek is, a prédikáció tehát az egyéni lélek ügye és egyúttal a népeknek is ügye. Isten Igéje megvilágítja az egyéni élet, a hívő élet kérdéseit és megvilágítja népi közösségeknek az ügyeit. Egyéni és nemzeti ügy a prédikáció, erre tanít meg Muraközy könyve.

Az igehirdető nem azért foglalkozik, épen amikor ország-világnak szól, a magyarság kérdéseivel, mert történeti ősei, a mult idők nagy prédikátorai is így cselekedtek, hanem mert a mult nagy prédikátorai sem nyugodhattak, amíg népük előtt nem világított a Magasság fénye.

Örülnünk kell, hogy Babilonból az üzenet elhangzott és papírra is került. Lehet, hogy egyszer ez a könyv és a hozzá hasonló nagy megnyilatkozások jelentik az egyház számára az egyetlen alibit arra nézve, hogy az egyháznak az egész ember, az ember, a magyar föld és ennek embere fontos kérdése volt. Muraközy könyvének az értékét nem csupán ez a tény méri. A könyvben az embert látjuk, aki egyik kezével Krisztus kezét fogja, a másikat odaadta a felebarátnak, a magyar föld síró és reménykedő emberének, hogy ennek az embernek a kezét Krisztus kezébe vezethesse át. Ezt a két kézfogást, a magyar embernek Krisztus felé hívását és utasítását mondja el a könyv. Nem dicsekedik a fáradsággal, a munkával, amivel kereste és elérte az ember kezét, nem dicsekedik a szépséggel, amellyel kifejezte a két kézfogás, a népi közösség és Krisztus viszonyának az értelmét, de a könyv minden lapján érezhető és látható a harc, látható a szeretet és látható a szépség.

ECSEDY ALADAR: SZERETLEK TÉGED URAM... (Prédikációk. Budapest, 1940.)

Ecsedy Aladár tollából egyik könyv a másik után, gyors egymásutánban lát napvilágot. Áldott, meleg lélek, az országnak egyik legismertebb evangélizátora. Szüntelen égés az élete. Ma itt, holnap ott találjuk, felnőttek között, gyerekek között. Ébreszt és épít. Közben tahitótfalusi gyülekezetének is jut annyi belőle, hogy a gyülekezet is szüntelenül gyarapodjék. Prédikációin mindenütt a lélek meleg vonása. Az Istennel élő ember beszéde ez a kötet is. Bizonyság arról, mit látott az Úr szeretetéből, mint érezte meg a kegyelmet és mit hallott felülről. Képek szakadatlan sorozata Ecsedy prédikációja. Mindig kéznél van egy kép, illetve illusztráció, amiben bemutatja látásait. Csak az a baj, hogy nagyon siet Ecsedy Aladár. A képek nem tisztulhatnak meg, az illusztrációk nem sorakozhatnak úgy, ahogy valóban sorakozniok kellene. Néha még a maga második felét sem találja meg a kép. — Sietni és várni, Blumhardt ezt ajánlotta, így látta a ker. életet. Ecsedy nagyon tud sietni, jobban, mint bárki más. Mi, akik szeretjük Ecsedyt, szeretnénk azt is, ha várni is tudna. Megértjük, nem Ecsedy az oka, hogy ennyire sietnie kell. Hívják, kívánják, rengeteg az éhes ember a magyar földön. Ecsedy nem érhet el mindenüvé, tehát küldi írásban az üzenetet. Mégis várjon Ecsedy Aladár. Egy-egy könyve előtt feltétlenül álljon meg és várjon. Kárt tesz, ha nem vár. Nemcsak neki kár, nekünk is az.

Márkus Jenő

HEGYALJAI KISS GÉZA: NAPFÉNYES VIZEKNÉL. (Elbeszélések. Budapest, 1942.)

Ebben a kedves kötetben 37 novellát ad a magyar, de inkább a protestáns közönségnek szerzőnk. Aki bármennyire személytelenül is írja meg kedves emlékei gazdag tárházából hallott és látott élményeit, a sorokból kiérezni a papi hivatalt s a szerző református voltát.

A novellák témái nagyrészt egyházi és magyar tárgykörből valók s bár nagyon memoire-íze van a történetek nagyrészének, úgy érezzük, hogy a magyar művelt olvasóközönség jórészének kedves és gyönyörködtető olvasmánya lesz ez a könyv. Annak a vidéknek emberei, akik a novellákban ráismernek a maguk helyeire ezért lesz gyönyörűség sok novella, az e vidékekről elszármazottak s városok kőtengerébe bezárt embereknek pedig, mint gyermek- és ifjúkorukra emlékeztető novella lesz nagyon kedves sok feldolgozott történet.

Gaudy László

GÁSPÁR JENŐ: ARANYLEGENDA. (Budapest, 1942.)

Célnovella mind a 23, amit szerzőnk megjelent írásaiból ebben a kötetben közre ad. Egyben pedig kísérlet minden novella abban az irányban, hogy modern és meggyőződéses magyar katolikus ember, hogyan szolgálhatja irodalmi tevékenységgel egyszerre a magyarságot és a katolicizmust is.

A elbeszélések témája, néhánytól eltekintve, amelyek inkább személyes vonatkozású tartalommal töltődtek meg, teljesen történeti talajon mozognak. Hozzátehetjük azt, hogy azok a történeti részletek, amelyeket Gáspár Jenő novellisztikus formába önt, nagyobbrészt túlontúl közismertek a többet olvasó magyar közönség előtt. Ha a kevesebbet olvasott közönség céljait és szükségleteit látta maga előtt a szerző, akkor jó munkát is végzett.

Gaudy László

HALÁSZ ELŐD: NIETZSCHE ÉS ADY. (Minerva-könyvtár, 150. szám. Budapest, 1942. Danubia-könyvkiadó.)

Lehet-é közös nevezőre hozni egy nyugati és egy keleti nagyságot? Nietzsche és Ady: ez az összetétel némelyekből talán ilyen kérdést válthatna ki. Különösen azokból, akik nem ismerik eléggé a magyar irodalmat. Halász Előd tanulmánya ezt az aggodalmat oszlatja el. De nemcsak a magyar irodalmon kívülállók számára tanulságos Halász munkája, a magyar irodalom szakértőinek is elgondolkoztató olvasmány.

Mi hát a közös Nietzschében és Adyban? A századvégi polgári kultúra fülledt légköréből Énjük mint valami vulkán tör elő. Énjük vulkánikussága és akaratuk láva-izzása a századvég halálremegésében: ily pont körül vált csókot Múzsájuk. Persze más a magyar Múzsa és más a német Múzsa. Itt kezdődik a lényeges különbség. A magyarság bár ezeresztendős kultúrnép, sőt a legújabb kutatások szerint Árpádék előtt már ősi kultúrája van, elsősorban a Föld Szellemére hallgat. A Föld súgja poétái fülébe a végső igéket. Apollójuk — ahogy egy kiváló képviselőjük kifejezte — „paraszt Apolló". Ez azt jelenti más szóval, hogy kevesebb áttétellel fejezik ki érzéseiket. Szinte egyenesen a földből buknak fel és egyenesen a földbe hullnak vissza. A német költő Múzsája a Filozófia istenasszonya. A német költőre nézve kötelező a Filozófia. Az absztrakció gyémánthálóját terítik lüktető szívükre, — azon át ver a szívük. S a Filozófia karjaiban halnak meg.

Halász Előd nem ezeket használja a Nietzsche—Ady párhuzam megvilágítására. Mi azonban végül ilyen összefoglaló hasonlatra jutottunk. Szükségünk is van erre az összefoglalásra, különben külön kis füzetet kívánna ennek a rendkívüli filológiai gonddal összeállított doktori értekezésnek a részletes tárgyalása. A magyar olvasó számára különösen a Nietzsche-idézetek bősége meglepetés.

Az idézeteknek ebből a bőségéből elénk lép a két szellemi hős, mint az Én titánja. Énjük azonban nem öncél, nem zsákutca, hanem kollektív akaratok összegezése. „Nietzsche is, mint minden nagy szellem, maga a nép testet öltött géniusza." Ez az Én a végleteket vetíti ki önmaga mélységéből. Egyszerre kettőt mutat: „ismerésre irányuló filozófiai beállítottságot: dialektikát és művészhajlamot, formaadó készséget, kifejezést, művészi megnyilatkozás". Nietzsche filozófikuma a zeneiség fundamentumába van ágyazva. Ezzel szemben Ady elsősorban látnoki képesség. A vízió titánja.

Nos, ez a zenében és vízióban tántorgó két „dekadens" zseni a — tett prófétája. Nietzsche mindenesetre már világtörténelmi távlatból kimutathatólag az. Talán reakció ez Énje „kibogozhatatlanságára": a tett bogozza ki az Én zenei labirintusából... A cselekedettel — Halász Emőd szavai szerint — a „sötét gondolat" egy csapásra életadóvá válik s a tett révén szerves egésszé alakul Nietzsche két alaptétele: az Übermensch és az Ewige Wiederkunft.

Halász Előd hosszas és sokszor bizony fárasztó analízissel világít be a két művész alkotó műhelyébe, Ady belső látásába és Nietzsche zenei reflexiójába. A Semmivel viaskodnak és a tett felé robbannak ki. Az Élet-Halál bipolaritása költészetük két ellentétes mágnessarka. S a Halál pólusa mindkettőnél a Kozmosszal érintkezik.

A Ma aktualitásán túl mindkettő az örök jövendő hőse: az örök magyarságé és az örök németségé. Ennek érdekében mindketten szembeszállnak — ha kell — fajtájuk pillanatnyi érdekeivel. Vállalják ezért a kortársak gyűlöletét. „Eine Linie Mensch!" — kiáltja Nietzsche. — „Nekem az ember egy folytonos ember!" — echózza Ady. Míg azonban Nietzsche a „német polgári kultúrához való kapcsolatát érzi és tudja döntőnek s még későbbi működésének negatív oldala, a kritika is erre mutat: az európai, liberális álműveltséget akarja legyőzni, a Bildungsphilistert bírálja, — addig Ady Szent Kelet felé vágtat táltos lovával s a parasztságban látja a magyarság kultúralkotó erejét."

Nietzsche inkább eszmeileg azonosul fajtájával. Kapcsolatában van egy kínzó anorganikusság. Ady azonosulása hús-vér szerinti. De mindkettő áttöri — ha kell — a fajta jelleg-sorompóját: „Gut deutsch sein heiszt sich entdeutschen" — kiáltja Nietzsche. „Fajából kinőtt magyar" — echózza Ady. Mégis: van-é ennél igazabb németség és igazabb magyarság? *Gulyás Pál*

IGNACZ RÓZSA: RÓZA LEÁNY-ASSZONY. (Dante kiadása.)

A századfordulótól rangra és terjedelemre nézve erősen megnövekedett nőirodalom újabb időben sokat nyert értékben és népszerűségben Ignácz Rózsa regényeivel. Művei nemcsak azért népszerűek, mert érdekes és kellemes olvasmányok, hanem mert van bennük valami különlegesen egyéni zamat, friss íz, ami értékálló. Írásainak női jellegzetessége belülről jövő, — mégsem olvad fel érzelmi lágyságban. Egyénisége szilárd keretet ad mondatainak, talpraesetté, valószerűvé teszi. Erőteljes székely temperamentuma megóvja a kenetteljességtől, érzelgősségtől. Figyelő, értékelő szeme megláttatja vele a helyzetek és alakok furcsaságait s a belőlük kiaknázható humort. Itt-ott felcsillanó, mosolyogva élcelődő derűje leginkább Mikszáthot idézi. Nőírók között nem volt még előd je ezen a téren. Hangban, felfogásban, a dolgokról alkotott véleményében, érzékeltető képességében úttörő a nőírók között.

Ignácz Rózsa eddig mai problémák megszólaltatója volt. Nem tudjuk epizód-e ez csupán vagy megváltozott célkitűzés — esetleg egy nagyobb műnek, korszaknak, intézményfeltárásnak bevezetője — de ebben a regényében a multhoz fordul, a színészet küzdelmes hőskorát mutatja be olvasóinak. Laborfalvi Róza, a híres

tragika, életét támasztja fel, de nem egyoldalú jellemzésképen. Színes, eleven, mozgalmas korrajz keretébe állítja be „a drámai aktrix-t, a játszónét". Tulajdonképen nem is életrajzot ír Rózáról — laborfalvi Benke József Judit nevű leányáról — életének csak egy részlete van művében: gyermek és ifjúkora s amíg eljut Jókai oldalán dicsőségének csúcspontjára. Ezáltal a szerkezet némi eltolódást, ferdeséget mutat. A tárgy több, mint a címben kifejezett „Róza leányasszony". Magában foglalja a magyar színészetnek egész heroikus korszakát, mikor vándorszínészetből állandósul s Pesten irányítóvá, központivá fejlődik. Az első nemesebb, nemzeti célokért küzdő magyar színész, igazgató, darabfordító: laborfalvi Benke József elhanyatló élete a keret, amelyből Laborfalvi Róza kinőtt s lett a magyar színjátszás igazi hősnőjévé. S ez a keret szélesen, színesen kirajzolt. A lófőszékely Benke József tragikus, bogarasan eszelős alakja talán legjellegzetesebben felvázolt a sok mellékszereplő között, akik mind szinte testi közelségbe jutnak az olvasóhoz az író gazdag emberábrázoló készsége által. Az elhitető erővel valószerűvé tett Déryné, az első magyar primadonna; Szigligeti Ede, akinek különösen Róza iránti hódoló barátságát hangsúlyozza az író s mind a többiek: Szigligetiné, Fánika, Lendvai Márton, a hódítóan szép bonviván: „Fra Diavoló; Lendvainé Hivatal Anikó; Kántorné, az első nagy tragika; Egressy, a kitűnő jellemszínész; „lelkem Kovátsné" — a kedves, élősdi öreg komika. Szerves részei mindannyian a regénynek, nem rínak ki belőle, hozzátartoznak, mint Róza környezete, udvartartása. Természetesen kellő hangsúly esik Jókaira, az eszményi ifjúra, álmodó költőre és hazafira. Petőfi és Szendrey Júlia kissé ellenszenvesen beállítottak, de ezt a tárgy: a regényben való szerepük — megokolttá teszi. A költő-lángésznek nem árt vele, ha elhisszük, hogy ilyen volt a mindennapi életben. Sikerülten illeszkedik bele a regénybe március 15-ének története is. Nem lesz puffogó frázis vagy terjengős leírás belőle, csak jelentős részlet az egészben. A párbeszédek — bár az író igyekszik enyhe archaizmussal régiességüket megőrizni — sokszor szinte maiaknak hangzanak, annyira életteljesek, érdekesek.

Végeredményben ezt a nehéz, sokfelé ágazó tárgyat kellő mértéktartással fogta össze az író, ami nem kis feladat volt. Nem krónikát, nem tudományos művet írt, műve a regényalakító képzelet szülötte, de az ihlet, ami létrehozta, nagyjából fedi a valóságot. Végigvonul rajta valami jóleső emberi hang s a magyar tehetségbe, akaraterőbe vetett hit, amelynek diadalra jutása Laborfalvi Róza rokonszenvesen megrajzolt alakjában áll előttünk.

Debreczeny Lilla

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

11

TARTALOM:

Makkai Sándor: **A reformáció mérlegén** ● Gaudy László: **A kétszázadik háborús igehirdetés előtt** ● Bóka László: **Pórázon farkast** (vers) ● Asztalos Sándor: **Oláh Gábor** ● Tolnai Gábor: **A hetvenéves Schöpflin Aladár** ● Oroszlán Zoltán: **Művészeti irodalmunk újabb terméséről** ● **Könyvek és írók**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1942. NOVEMBER **BUDAPEST** **LI. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

BALÁZS LÁSZLÓ: Regnum — — — — — — — — — — — 345
GAUDY LÁSZLÓ: Szabolcska László: Emberi arcképek — — — — 347
GAUDY LÁSZLÓ: Kovács Bálint: Magyarországi keresztyén népfőiskolák 347
KERÉKGYÁRTÓ ELEMÉR: Hankiss János: A magyar irodalom közelről 348
GÖNCZY GÁBOR: Jankovich Ferenc: Iránytű a magyar irodalomban — 348
TÓTH BÉLA: Erdély öröksége — — — — — — — — — — — 350
MÁTHÉ ELEK: Vághidi Ferenc: Wellington — — — — — — — — 351
DEBRECZENY LILLA: Zempléni Fodor József: Délre nyíló — — — 352

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Meghívó

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
1942. november 3-án. kedden délután fél 6 órai kezdettel

IRODALMI DÉLUTÁNT

rendez a Ref. Theologiai Akadémia dísztermében, IX., Ráday-utca 28. szám alatt.

Műsor:

1. Elnöki megnyitó: *Dr. Kapi Béla* püspök.
2. Előadást tart: *Milotay István* főszerkesztő.
3. Protestáns költők verseiből előad: *T. Mátrai Erzsi*, a Nemzeti Színház örökös tagja.
4. Költeményeiből felolvas: *Erdélyi József.*
5. „Testvérek vagyunk". Irta: *Szentmihályiné Szabó Mária.* Előadja: *Csiky Mária,* a Madách-színház tagja.

A reformáció mérlegén

A nagy reformáció évfordulóján ismét és ismét hangsúlyoznunk kell, hogy a reformáció nem az emberi szellem szabadságjogaiért, sőt nem is a vallásos érzület felszabadításáért harcolt, hanem az egyház helyreállításáért. Tiltakozása által szembeszállt ugyan az egyházi hatalommal, de ezt csakis magáért az egyházért tette. Azért az egyházért, melyről az apostoli hitvallás mondja: „hiszek egy közönséges keresztyén anyaszentegyházat". Azért az igaz egyházért, melyről Kálvin tanítja, hogy vele egységben kell élnünk, mivel minden istenfélő embernek anyja. Ez a közösség az, amely megtart minket Isten szövetségében. Ehhez a közösséghez vannak kötve Isten ígéretei és vígasztalásai s rajta kívül bűnbocsánatot és üdvösséget nem remélhetünk.

Az evangéliumi keresztyén theológia Isten igéjéből meghatározza és részletesen kifejti Krisztus egyházának mivoltát. De minden tanításának lelke az az evangéliumi igazság, hogy az egyház az igehirdetés és a sákramentumok által naponként munkálkodik a tagok között a bűnök bocsánatára.. Az egyház tehát arra való, hogy a Krisztus testébe felvétettek és beoltottak, Isten kegyelme folytán, Krisztus érdeméből és közbenjárásáért, a Lélek megszentelése által naponként részesüljenek a bűnök bocsánatában, mert az egyház az elveszettek megkeresője és a betegek orvosa. Kálvin, akit annyiszor vádoltak keménységgel és ridegséggel, Institucziójában megragadóan mutatja fel, hogy az egyházban Krisztus megváltó műve lesz élő hatalommá a lelkekben, s nem a tan aprólékos részleteinek hangoztatása, hanem a bűnbocsánat lelkének kiárasztása bizonyítja az igaz egyház jelenlétét és munkálkodását.

Érdemes és szükséges ma azon elmélkedni, hogy az evangélium magyar egyháza valóban egyház-e, csakugyan ez történik-e benne, s tagjai ezért élnek-e vele közösségben, ezt keresik, élik, áldják-e anyai karjai között?

Mikor erre a kérdésre keressük a feleletet, egyházi életünket a reformáció mérlegére állítjuk.

Ez alkalommal csak két jelenségre mutassunk reá, amelyek a reformáció alapvető és döntő tényének világosságában, mint megítélőink, fordulnak szembe velünk.

Az egyik jelenség abban mutatkozik, hogy az egyházról nagy többségünk ma is úgy gondolkozik, mint valami intézményről, s nem a személyes, lelki közösséget látja igazi lényegének. Az egyház, beleszövődve a világba s átszőve annak viszonylataitól, túlságosan is úgy jelenik meg előttünk, mint kulturális, szociális, jogi, sőt politikai szervezet, mely a nemzeti társadalom és állami élet szolgálatában áll. Természetesen senki sem tagadja, hogy az egyház főfeladata az igehirdetés és a lelkek gondozása,

de ezeket túlnyomóan aszerint értékelik, hogy mennyire segítik az embereket e világbeli helyzetük és életük biztosításában.

A reformáció ítélete szerint az egyház a megtérő bűnösöké, akik a Kegyelemmel találkoznak. Nem a műveltséget, társadalmi igazságot, közjogi elismertetést keresőké tehát, hanem a bűneiket megbánó és megismerő, s azokból szabadulni akaró szegény lelkeké, akik semmit sem tehetnek magukért tulajdon erejüknél, vagy érdemeiknél fogva, hanem egyedül a Kegyelem trónjához folyamodhatnak, hit által, Krisztus egyetlenegy áldozatának érdemében bizakodva.

Ezért olyan rendkívül fontos ma annak az igazságnak fölelevenítése, melyet a reformáció állított helyre, hogy az egyház nem több és nem más, mint tagjainak összesége és közössége, a szentek egyessége, mégpedig a fejjel, Krisztussal összeforrva. Mi következik ebből? Az, hogy az egyház nem hely, nem keret, nem intézmény, nem azonos templomaival, iskoláival, hivatalaival. Noha e világban helyhez is van kötve és intézményes eszközei is szükségképpen vannak, mégis ezek csak eszközök és emberi módok az egyház lényegének szolgálatában. Mert hitvallásunk szerint az egyház az igaz hitben megegyezők személyes közössége Krisztussal és egymással, Isten jótéteményeinek kölcsönös közlése végett. Ez a hitbeli, lelki közösség az, amelynek megvalósításában és gyakorlásában azután úgy alakulnank a helyi, intézményes és emberi eszközök, mint ahogy a léleknek testre van szüksége, hogy megnyilatkozhassék.

Nemcsak ebben a mindennapi értelmében, hanem bármely úgynevezett magasabb, vagy elvontabb elképzelés szerint sem lehet az egyházról úgy beszélni, mint valami olyan valóságról, amely több és más, mint élő tagjainak a világ kezdetétől fogva a világ végezetéig Isten által elválasztott közössége. És így az egy igaz egyháznak bármelyik gyülekezete szintén egyháznak nevezhető, amennyiben hitben és szeretetben a szentek egyességét alkotja, Krisztussal egybekapcsolt lelkek társasága által.

Ilyen értelemben az egyháznak az istentisztelet a képe, melyben alkalomról-alkalomra a megtérni vágyó bűnösök találkoznak a kegyelmes Istennel, s ebben a találkozásban kiábrázolódik Krisztus által való testvéri közösségük. Ennek a képnek azonban csak akkor van igazi jelentősége, ha nem kötjük helyhez, időhöz, a templom küszöbéhez, hanem folytonosan megismételjük és élővé tesszük mindennapi életünkben is. A tagjaival azonos, személyes, közösségi egyháznak, ennek a benső lelkivalóságnak csak gúnyképe lehet az, ami, fájdalom, állandóan megtörténik az egyházi életben, hogy a templomi istentiszteleten egymásra nézve idegen emberek gyűlnek össze, elkülönülten, magukba zárva hallgatják az Igét, utána ismét mint idegenek oszlanak el, s vesztik szem elől egymást, nem törődve többé azzal, hogy ki mit fog tenni, s mi lesz a további sorsa. Ez az alkalmiság, felületesség, közönyösség és idegenség jellemzi leginkább azt az egyháziassá-

got, melyet napról-napra látunk, s mely a reformáció mérlegére téve értéktelen és haszontalan.

Ezzel függ össze a második jelenség: az egyház élettelensége, a gyülekezetszerűség hiánya. Mondhatnám úgy is: egyházi életünknek nincs meg a missziói jellege. Ma divatos dolog missziói egyházról és egyházi misszióról beszélni. De ez nem jelenti azt, hogy egyházi életünk csakugyan missziói is. Sőt még a missziói munka fogalma sincs tisztázva, nemcsak a közvélemény, hanem még a lelkipásztorok gondolkozásában sem.

Az egyház, mint tagjainak közössége, azáltal telik meg valóságos élettel, hogy minden egyes tagja felelősséget érez és hordoz a másikért s küldetve érzi és tudja magát arra, hogy megkeresse a betegeket, a veszedelemben forgókat, az elveszetteket. Az az egyház, amelyben a templomok ürességéről panaszkodnak, vád a saját tagjai ellen, mert az élő egyház templomába nem véletlenül botlanak be az emberek, hanem együtt vitetnek a hívő szeretet erős köteléke által a szent találkozóra, s ebben valamennyien együtt munkálkodnak, „vigyázván arra, hogy az Isten kegyelmétől senki el ne szakadjon." (Zsid. 12, 15.)

Az az egyházi élet, amely csak istentiszteleti alkalmak esetszerű gyakorlásában áll, üres és elégtelen; egyetlen lelket sem vigasztalhat meg és elégíthet ki. Ilyenkor várják tőle, hogy legyen aktuálisabb, szociálisabb, vegyen részt a közélet harcában, teljesítse tagjainak anyagi kívánságait, hogy az emberek vágyainak szolgálója legyen, akik saját kívánságaik szerint keresnek maguknak tanítókat, mert erre viszket a fülük.

Mihelyt azonban a gyülekezet valóságos élet-közösséggé, tehát igazi egyházzá válik, az Isten igéje azonnal elég és mindennél fontosabb lesz tagjainak életében, kiemeli őket a világból, annak gondjai, gyötrelmei közül, az istenfiak közösségébe és örömébe, hogy megszentelve küldje vissza a világba, az evangélium lelkének a nemzet ,a társadalom, a család életébe való kiárasztására. Így az igazi egyházi élet állandó gyülekezeti misszió, szent sereggyüjtés a világból, Isten titkos végzésének megvalósítása a mulandóban és a mulandó felett építése a láthatatlan, de egyre dicsőségesebben közeledő, s egykor teljességében megvalósuló Isten országának.

A reformáció öröksége számunkra az élő egyháztagság és a missziói gyülekezet kincseiben rejlik. Egyházunknak ma és az idők jelei által annyira válságosnak, súlyosnak ígérkező jövendőben nem lehet más megtartatása, mint ezeknek a kincseknek újra és újra való felfedezése, a lelkek elé állítása és odaadó szolgálata.

Makkai Sándor

A kétszázadik háborús igehirdetés előtt

Ilyen jubileumra kevesen gondoltak és gondolnak. Talán kissé erőszakolt is cikkünk címe, de amit mond, közeli valóság. Ha a világ keresztyénségének hűséges lelkipásztorai, akik egy-egy gyülekezet élére hivattak, vasárnapi igehirdetésük számát a háború kezdete óta gondosan összeszámlálják, érthetőnek fogadják címünket.

Az igehirdetés elméletében örök kérdés az, hogy a lelkész szabadon választhatja-e igehirdetése alapjául szolgáló Igéjét, vagy az ősegyház által megállapított perikópa-rendszer szerint gyüjtött s sorban következő igék alapján szóljon. Az evangélikus egyház a római katolikus egyházzal együtt inkább a perikópa-rendszer mellett foglalt állást, a református egyház a kisebb szabad egyházakkal együtt általában a szabad igeválasztás gyakorlata mellett döntött. Nagyon konzervatív teológusok ezt a kétféle magatartást úgy jellemzik, hogy az utóbbi csoport inkább a tematikus igehirdetés gyakorlatát alkalmazza, előbbi csoport pedig alkalmat találna a tiszta igeszerű igehirdetésre. A teljesség kedvéért meg kell említenünk azt is, hogy az evangélikus egyházban a megkötöttség és szabadság gyakorlata cserélgeti egymást, mert az első évben kötött evangéliumi igék alapján, a második évben levélbeli igék felvételével és a harmadik évben a szabadon választott igék alapján végeztetik az igehirdetés napjainkban különösen elhatározóan döntő szolgálata.

A gondolkodás pillanatáig sem kétséges az, hogy a háborús igehirdetés általánosan tematikus. A háború és az eschatologikus valóság olyan közel van minden ma élő emberhez, tehát a gyülekezet tagjaihoz és a lelkipásztorhoz, hogy az a lelkész és az a hívő, aki nem a formákhoz köti magát, ezt tartja a legvilágosabb valóságnak.

Hazánkban 1942. szeptember hatodikán és szeptember tizenharmadikán nem volt egyetlenegy keresztyén templom, amely igehirdetésében nem súrolta volna azt az élményt, amelyet a két vasárnap közelében átélt a magyar keresztyénség. Bizonyára még utólag sem akadnak olyan teológusok, akik ezt kárhoztatni fogják, hiszen az igehirdetés magától az élettől mégsem szakítható el.

A magyar keresztyénség élményéhez hasonló élményeken esik át immár három év óta a világ keresztyénsége s ezek a hatások mind megmutatkoznak az igehirdetésben. Vakmerőnek látszik állításunk, de mégis azt valljuk, hogy a mai keresztyénség igehirdetésében akár illusztráció formájában, akár érintés alakjában az itt következő tíz kérdés az állandó téma:

1. Egyházilag is legirígyeltebb hely Svédország. Természe-

tesnek tartja mindenki azt, hogy a svéd egyházban teológus túltengés van s lelki értelemben Mekkának tekinti mindenki ezt az országot, mert állítólag itt, a semlegesség főfészkében, egyházi vonatkozásban is mindent legjobban tudnak. Sok szó esik a népfőiskolából kifejlődött Sigtunáról, amelynek hasonmását most akarja megépíteni a svéd keresztyénség, de ezen túlmenően az angol püspökök épen olyan szívesen mennek látogatóba Svédországba, mint az újságírók, hogy a „hideg északi szív" hűvösségével megmutatott tények alapján nézzék a világ keresztyénségének jelenlegi helyzetét. Szakértő és a svéd nyelvet ismerő lelkészek most világszerte figyelik a svéd rádión keresztül érkező egyházi közvetítéseket és igehirdetést, s azok az eredmények, amelyek így nyerhetők, a tárgyi igazság és a valóság szempontjából vitathatatlanul döntő irányítást adnak és adhatnak.

2. Az európai keresztyénség nagy része amilyen mértékben Svédország felé fordul, ugyanolyan kíváncsisággal gondol Amerikára. Ez az Amerikára irányított kíváncsiság olyan, mint amikor az ember belebámul a legsötétebb csendes éjszakába, amikor ebből és ebben alig mozdul valami. A sajtóirodákon keresztül adott politikai hírektől messzire érzi magát a keresztyén ember, de teljesen átéli Adolf Keller svájci professzor lelki vívódását, amikor hazaküldött írásában megvallotta azt, hogy épen legfontosabbnak látszó igehirdetésére ment fel az egyik amerikai templomba, amikor rikkancsok kiabálták az utcán a legfrissebb, Amerika szempontjából akkor nagyon is tragikus híreket. Ez az önvallomás mutatja azt, hogy a beemlékezett igehirdetés milyen átalakuláson megy át abban a pillanatban, mikor a templomajtó előtt híveket és lelkipásztort hatalmas események térítenek el a kijelölt útból.

Bár azt az ellenőrizhetetlen s egyben vigasztaló képet nyerjük Amerikából, hogy az egyházak sokkal inkább politikamentesek, mint az első világháborúban voltak, Adolf Keller amerikai levelei és egyéb híranyagunk birtokában is azt és úgy látjuk, hogy az amerikai keresztyénség még igehirdetésében is olyannak mutatja Európát, amely nem örvendetes jövőnek néz elébe. Feloldva ez a mondat a maga valóságában úgy fest, hogy Európa lelki és anyagi elszegényedését úgy látják, mint amelyen Amerika sem tud segíteni. A nagy egyházak körében valóban ilyen a helyzet, a segítő keresztyénség szellemében élő kisebb denominációk azonban útrakész állapotban vannak vagy volnának Európa felé bármely percben, hogy zsebükben az evangéliummal és csekkjeikkel, a kis közösségeknek komoly segítséget nyujtsanak.

3. Anglia vezető és vezetett egyházi emberei a háború első éveiben kinyilatkoztatott állásponttól részben eltávolodtak. Az az angol közönség, amely az Angliában élő menekült európai lelkészek igehirdetéséhez tódult eddig, mert mindig valami érdekességet várt a menekült lelkészek igehirdetési anyagából, amikor meggyőződött aról, hogy a lelkészek híranyaga is elfogyott s a személyes tapasztalataik formájában elmondott látásaikat elpa-

zarolták az igehirdetésben, ma már újabbat nem tudnak mondani s az angol keresztyénség további védelmében és oltalmában tartva a menekülteket, az Ige közös használatával inkább a belső elmélyülés együttes gyakorlatában tömörül.

A lelki élet intenzitása szempontjából is vannak eltolódások. Igaz keresztyénség gyakorlatára tör a skót irányzat s a hatalom oldalához símul az anglikánizmus, a szabad egyházak pedig most is azt nézik, hogy európai hitelüket kifelé miképen tudnák erősíteni, állandósítani és alkalomadtán hasznosítani.

4. Az ökumenicitás ténye nem lett sem rejtéllyé, sem emlékké, hanem ma is munkált cél. Amerika egyházi csoportjai épen úgy foglalkoznak e kérdéssel, mint Anglia és Svájc életben levő egyházi szövetségei. Nem lehetett eddig kiirtani a negyedik háborús év küzdelmei ellenére sem azt a lehetőséget és célt, hogy a most csoportokra tagolt keresztyénség sokak szemében továbbra is egynek láttassék. Nem mer senki sem számokat és mozgalmi eredményeket közölni ezeknek a csoportoknak anyagi és lelki erőviszonyairól, de az egység gondolata él és úgy látszik, ezt a hatalmas vágyat nem is lehet sohasem kikapcsolni az emberiség jobblelkű csoportjának munkaprogrammjából és imádságanyagából.

5. Még Róma ellenzése ellenére és részvétele nélkül is erősödik a fenti mozgalom. Sőt azt lehet látni, hogy a keresztyén egység gondolatának programmja és szolgálata épen Rómát fenyegeti legjobban: az elszigetelés és kikapcsolás ténye áll Róma előtt. Világviszonylatban természetesen sokkal élesebb ez a kép, mint Európai viszonylatban. Valószínű az, hogy amennyire megnyugtatja Rómát európai látszólagos helyzeti biztonsága, ugyanannyira kell, hogy nyugtalanítsa az a világviszonylatban mutatkozó törekvés, hogy az egység munkásai nem beszélnek Rómáról. Amilyen érdekesen tompultak el világszerte a felekezeti viaskodások éles tőrei, épen olyan mértékben rajzolódott ki minden keresztyén egyházban az a gondolat, hogy a keresztyénséget keresztyénség nem korlátozhatja tevékenységében, hanem csupán az istentelenség, hitetlenség és közöny.

6. Igy nyomult előtérbe az igehirdető munkában az a kérdés: mit tehet a mai kor gyermeke Isten országa megmentése érdekében? Természettudományi oldalról indult férfiak épen úgy, mint a legkegyesebb és legszeparáltabb egyházi közösségek emberei találtak egymásra. Nem paruziás vágy hajtja ezeket a lelkeket, sem a háború démonikus ereje váltotta ki belőlük ezt a vágyat, hanem annak az eschatologikus élménynek világossá válása: ez a világ elmúlik minden dicsőségével s nem a földi valóság, hanem a láthatatlan egyház: „Isten dicsősége által megteremtett s az Ige által kinyilvánított „nem e világ" a többet érő, s ezért érdemes azt a legnagyobb áldozatot is meghozni, hogy az ember legyőzi legnagyobb ellenségét is, az önmaga által felépített kulturális világot és világképet is.

7. Ebből a látásból következik az a magatartás, amely sok európai keresztyén számára érthetetlen, de mégis megoldandó

kérdés lett: a zsidó kérdés. Az eddig megjelent s a zsidók érdekében megírt tanulmányok és beszédek nem mindenütt a világban voltak meggyőző hatásúak, és tudjuk azt, hogy e kérdés körül lesz a legnehezebben megoldható az egységes állásfoglalás. De azt is látnunk kell, hogy az Európán kívüli világ, legfőképen pedig annak keresztyénsége, keresztyéni kötelességének tudja a felebaráti szeretet törvényének rájuk való kiterjesztését is. Az európai keresztyénség azt a zsidóságot látja maga előtt, amelyik a legkeletibb pusztákon alakította ki morálját. Azt hirdeti, hogy az urbánizálódott zsidóság maga sem azonosítja magát ezzel a csoporttal s lehet, hogy az a keresztyén csoport, amelyik a zsidóság védelme érdekében minden áldozatra kész, nem ismeri ezt a réteget, mert ha ismerné, még a legideálisabb keresztyénsége ellenére is változtatná némileg keresztyén felfogását. Úgy látszik, hogy sem az Európán kívüli, sem az európai keresztyénség nem méltatta együttes valóságában a zsidókérdést figyelmére s úgy az egyik, mint a másik oldalon túlontúl személyi s az utcán heverő felismerések alapján befolyásoltatta magát. De a döntés előtt álló kérdés, keresztyénségünk szempontjából és a keresztyénség jövője szempontjából, így határozható meg: az lesz-e a zsidóság, ami eddig volt, hogy t. i. a keresztyénség közelében él és marad, vagy pedig olyan emberi és lelki közösséggé alakul át, mint amilyen ma a mozlim a keresztyénség szempontjából?

8. Hogyan látja a fenti kérdéseket az ifjúság? Politikai nagyságok épen olyan jól tudják, mint egyszerű gondolkodók, hogy a negyvenen felül levőket rendkívül nehéz politikai újjászületésre inspirálni. A nagyon érvényesülni akarók még ebben a korban is tudnak lelki, tudományos és világnézeti saltó mortálét csinálni, de a többség nagyon fél a nyaktöréstől.

Az ifjúság pedig kell a jövendőhöz. Amerikát még izgatja az, hogy túlontúl sok az ifjúsági bűnöző. Az angol mentalitást az foglalkoztatja, hogy továbbra is biblikusan nevelje-e az ifjúságot, vagy szociális szellemben. Az orosz ifjúság pedig még a múzeumi emlékeket sem találja meg, amelyekben felfedezhette volna a negyven év előtti nagyon is meditatív hangulatú orosz ifjúságot. A középeurópai szülők nagyon jól tudják, hogy gyermekeik a most következő hosszú évtizedeken át erős katonai szellemben nőnek fel a hon és hit mindig kész védelmezése érdekében. De ezzel a világ ifjúsága, a sajátos nevelési célok megvalósulása után vajjon jó szülővé válik-e, vajjon szellemi kiteljesedése érdekében vállalni tudja-e az elődök nagy munkáját s továbbviszi-e azt a hitet, amelynek sáfárságára teremtetett? Nem kikényszerült kérdések ezek, hanem a világ egészében benne élő korproblémák, amelyeket senki sem tud siettetni, de a rá való gondolás s a lehetőségekkel való foglalkozás kényszere és vágya olthatatlanul él az emberekben s a segítés szándéka minden lelkipásztor igehirdető szolgálatában.

9. Válaszúton örök kérdés: jobbra, vagy balra kell-e menni! Totális kérdés minden ma élő számára. Nem lehet vita tárgya,

hogy mi a jobb és mi a baloldal. A világ legtöbb részén az együttélők számára már elintéztetett a kérdés is. Inkább egyházi vonalon időszerű a kérdés. A keresztyénség előttünk ismeretes területein egyeduralkodó a szélső jobboldalúság, s ez igen is áttetsző minden igehirdetésen. Ugyanilyen jobboldalúság vehető észre az angol nyelvű egyháziasságban is. De azt mindenki érzi, hogy az élettel való szintézis és harmónia lehetősége érdekében ez az irányzat, amely más szellemi áramlatokkal szemben semmi engedménytevésre nem vállalkozik, olyannak ítéltetik-e majd a jövő érésekor, hogy vele valósítsák meg a szintézist?

A keresztyénség és a nacionalizmus területén baloldali irányzat valójában sohasem volt. Azok a frakciók és szellemek, akik ilyeneknek neveztettek, inkább csak azzal vádolhatók, hogy mindig értékelték és jobban figyelembe vették a szellem eredményeit, mint a dogmatikus irányzatok vallói. Épen azért elgondolható, hogyha még vannak ilyen csoportok és lelkek, tevékenységüket a jövőben sem lehet kikapcsolni, sőt lehet, hogy szerepük még növekedni is fog. De félni ettől a lehetőségtől Yowában épen úgy nem félnek, mint Turkuban vagy Pápán, mert abban az árnyalati különbségben is él s talán ma még ismeretlen erősségben él az a szándék, hogy Isten országa diadalmaskodjék.

10. Általában azt érzi a keresztyénség, hogy a fegyverek döntési ideje alatt, még nem érkezett el ideje. Mostani munkája: sebek kötözése, nyomor enyhítése, lelkeknek az örökkévalóságba való segítése és hinniakarók megerősítése, csak félkézre való munka. Amikorra minden eldöntetett, akkor több és egyéb tevékenység várja az egyházat. Eddig az időig kitartani és vezetni kell a nyáját és az egyházat.

Az egyszerű építés és a bátor megállásra való felkészítés szolgálata követeli ismét a nyitott templomokat, a személyes meditációra alkalmas liturgikus istentiszteleteket, az igehirdetésnélküli imádkozó templomi összejöveteleket, amikor a lelkek virrasztanak és tusakodnak maguk és övéik üdvözülése érdekében.

Komplikációnélküli, egyszerűségre való törekvés, elmélyült keresztyén életre való indítás céljait keresik és szolgálják világszerte s az igehirdetések hívek felé csendülő hangja is ezekkel az útmutatásokkal keresik és vezetni szeretnék a lelkeket. Sorban legutolsó ez a tétel, de jelentőségében talán a legelső s a gyakorlatban is a legáltalánosabban szívesen fogadott indítás.

Ezekkel a korkérdésekkel viaskodik napjainkban többezer igehirdető, s a szavakon keresztül megmutatkozó hatások mutatják meg azt, hogy milyen a világ keresztyénségének lelke a kétszázadik háborús igehirdetés előtt.

Magunk nem szívesen vállalkozhatunk önmagunk megítélésére, inkább csak elítélésére, de mégis úgy érezzük, hogy a keresztyénség egésze s így részei sem kapcsolhatók ki abból, ami van, s abból a munkából, ami a jövőben lesz. S ha meg kellene érnie nemzedékünknek a háromszázadik háborús igehirdetés jubileumát is, az igehirdetés anyaga nagyjából akkorra sem változna

meg, mert ahogy Isten változhatatlan, ugyanúgy nem változtathatók meg az ő dolgai sem s az ő gyermekei sem, akik, hisszük, hogy hibás szempontjaik és esetleg téves igehirdetésük ellenére is egyedül csak arra készülnek, hogy Krisztus megváltsa őket.

Gaudy László

Pórázon farkast

— Révész Imrének —

Most térj haza, ha eddig tévelyegtél.
Nincs oly feddés és nincs olyan heves gáncs
hogy visszatartson. Tetted, amit tettél,
protestáltál, most otthon légy protestáns.

Ki Atyáddal ellenkezni tanultál,
tudj ellentállni érte, ez a dolgod.
Ezek a falak... megettük a mult áll...
Bástyák és hídfők, ha a követ hordod.

Nem volt elég? Ideje visszatérned.
Ha vessző vár: a lelked is sanyargasd.
A szíved vezekeljen, ne a térded.
Ne bárányt vigy haza: pórázon farkast.

Tékozló, tékozolj most! Nyilt tenyérrel
nyilt szívvel add, amid még megmaradt.
Bocsánattal és borral és kenyérrel
várnak. Hagyd künn sarudon a sarat.

Bóka László

Oláh Gábor

Nem olyan volt, mint ahogy a költőt képzelni szokás. Nem hasonlított Shelley-hez sem, Keats-hez sem, de még a Saison en Enfer csodálkozószemű kamaszához sem. Láttára nem kiáltottak fel a kortársak, mint Walt Whitman kortársai: „Micsoda szeme van ennek az embernek és micsoda szakálla!" Külső megjelenésében mégis volt valami megdöbbentő, robusztus groteszkség, amelyet Gulyás Pálnak sikerült a legjobban megragadnia:

falában járó kísértet, hideg
árnyékodat kergeted zord körökben;
amerre lépsz, te, elfutnak az élők,
a lombok lehullnak és a szívek
dobbanása megáll...
(Oláh Gáborhoz.)

Óriási „ákom-bákom lépésekkel" dübörgette végig hatalmas testét Debrecen megszokott utcáin: a Kar-utcán, ahol életét leélte, a Mester-utcán, a civisek utcáján és a Nagyerdő felé vezető utakon. Mozgásának a Térre rajzolt vonalhalmaza, teste formáinak „ügető lüktetése" egy roppant elzuhanás félelmével töltötte el a szemlélőt. De volt ebben a mozgásban a „Shakespeare-i arányok" ellenére jóadag gyermetegség is. Örökösen égnekfordított szeme kék volt, és ahogy járt az utcán, olyannak látszott, mint egy túlméretezett gyermek, akit játékában nem lehet, vagy legalább is nem illenék megzavarni. Ebből a két centrumból lehet megrajzolni azokat a köröket, amelyek Oláh Gábort körülzárják, de amelyek sorsát is végzetesen meghatározzák. Itt van elsőnek Oláh Gábor úgynevezett „szobor-komplexuma".

Egyik nagy szerelme Shakespeare volt. Amikor róla magyarázott és páratlan erővel elrecitálta Hamlet rejtelmes monológjait, tisztán kijött, mennyire csodálja „az angol óriás roppant pátoszát, az őrültek rajzának megrázó erejét és a zengő, zúgó, áradó, gyönyörű nyelvet", de amikor Hamletet minden további nélkül belekényszerítette a klasszikus drámakeretbe, az is kiderült, mennyire fiktív ez a felvázolt Shakespeare-portré, s mennyivel kevesebb és merevebb a művekben megjelenő Shakespeare-nél.

„Tökéletes szobornak azt a szobrot mondjuk, — írja Petőfi-tanulmányának expozíciójában — amelyet minden oldalról harmónikusnak, befejezettnek, plasztikusnak látunk. Az az emberi alak az igazán szép, amelynek minden része az egészért van s minden mozdulata a szokottnál jólesőbb formában hangzik össze." Mennyire árulók ezek a sorok. Nem Petőfire, aki végső fokon a „szép analógia" szűkre szabott gyepűi közül kisíklik mint költő is, mint ember is, hanem a gyepűkészítéssel önvallomást tevő Oláh Gáborra. Mert amit Shakespeare-nél torzításnak neveztünk, azt Petőfinél szobornak hívják. Ez Oláh Gábor szobor-komplexu-

mának egyik oldala. A magyarázat: az ő átizzított „belső süketsége"; személyiségnek olyan végzetes hibája ez, hogy nemcsak alkotásainak motivációját teszi egyenetlenné, hanem egész életét is.

Így közelíthető aztán meg ez a komplexum mélyebbről, élete irányából is. Egyszer órán történt meg vele (magyart és latint tanított), hogy a rómaiak szobrászatát magyarázva váratlanul széttárta a karját és félig-meddig illusztrálásképen így kiáltott fel: „Milyen volna, ha most bronzba öntenének...!?" Micsoda grandiozitás van abban, ahogy diákjai közé berobbantja ezt a mondatot! De micsoda groteszkség és kamaszos színészi póz is! És mennyi keserűség van elásva az ige félig feltételes, félig óhajtó módjában! Keserűség és kétségbeesés. Az önellenőrzésnek ugyanaz a keserűsége borzong fel itt, mint a Panoráma egyik szonettjében:

Mert ez volt életem: keresni. lomha
És tompa lelkek közt elbújt magam,
Örömport hintve méreg-bánatomba,
Reményt kacagni s várnom untalan.
Nagy jóslat ormát másztam, úgy lihegve,
Mintha örök üdvöm honába törnék,
S porig alázott nyeglék sanda kedve,
S törpe szoborrá törtek kapzsi törpék.
Nem tudtam kibontani vitorlámat
És kényre-kedvre szórtak vad habok.
Álmom ködéből felhők raja támadt,
Elfedték tőlem az örök Napot.
Vakon lobogtam, ködben gyönge lámpa,
S kunyhó-gyalázat tört be palotámba.

Mégis legerősebb ebben az idézetben a szobor igénye. Ha mármost a szobor helyére ezt a szót helyettesítjük be: klasszikus, a „klasszikus" szót pedig minden szellemtörténeti velejárójától megfosztjuk és csak értékfogalmi jelentését hagyjuk meg, akkor válik világossá, hogy a szobornak Oláh Gábor jel- és értékrendszerében végső értelme ez: Halhatatlanság. Oláh Gábornál ez az a bizonyos szeptima, amelyik mindenüvé behívatlankodik és majdcsak minden tiszta hármashangzatát disszonánciává torzítja, a nélkül, hogy legalább a feloldás reményével megnyugtatna bennünket. Ezt ostromolja olyan példátlan makacssággal, olyan hihetetlen kitartással, amelyhez foghatót az egész világirodalomban aligha találunk. Ezért van az is, hogy kifelé teljesen bezárt élete egy végnélküli hajsza, tűz, amelyik önmagát emészti fel. Végigkorbácsolja szellemét a világ térségein, irtózatos hajrával sarkantyúzni neki a csillagoknak. Közben érzi, hogy minden hiába: egyhelyben maradt.

Huxley egyik regényében van egy biológus, aki egyszer kísérletképpen (az élet egyik nagy titkának elleplezése céljából) üvegbúra alá tesz egy olyan kerékpárt, amelyet hiába hajtanak, egyhelyben marad. Felül erre a kerékpárra, be a ritkított leve-

gőjú üvegbúra alá és irtózatos erővel elkezdi hajtani. Megfeledkezik lassan az emberekről, akik a búrán kívül vannak, még a kísérlet céljáról is. Így kerékpározik ki a regényből.

Mennyi van ebben Oláh Gábor sorsából, szerepvállalásából és alkotásainak lényegéből! Kétségtelen költői ösztöne az ezerhangú, ezerszínű „csodálatos élet" titkainak szerelmesévé teszi. Rendkívüli stíluskészséget, páratlanul hajlékony ritmus- és színérzéket is kap az istenektől. De a Sátán angyalának tövisét is bedöfik bordája közé. Alkatában preformálva vannak azok a motívumok, amelyek életművének irányvonalát olyan szakadozottá, olyan egyenetlenné teszik. Szerepvállalása rákényszeríti erre a modern Pegazusra és elszakad az élettől. Ne essünk azonban tévedésbe: Oláh Gábornak az élettől való elszakadását lényegében nem a karutcai elzárkózása jelenti. Ez csak a külső formája. Van ennél egy sokkal mélyebb, sokkal alapvetőbb szakadás. A Keletiek Nyugaton, vagy a Barangolások Erdélyben című útirajzának stílusát kell csak egy kicsit vizsgálat alá venni. Minden sorban van legalább egy hasonlat, ha nem kettő. Ez még nem volna baj. A baj csak az, hogy ott is hasonlatok vannak, ahol semmi szükségét nem érezzük. Mintha Oláh Gábor nem hinne önmagának, — ez az első érzésünk. Másodjára már arra is rájövünk, hogy a hasonlatok nagyrésze túlságosan is irodalmi ízű, doctus-hasonlat. A stílus teljes pompájában sziporkázik, színes mint egy keleti szőnyeg, de az olvasó mintha megsokalta volna, leteszi és egy Csehov-novelláskötet után vágyik, vagy Petőfi Uti Leveleit üti fel, ha kezeügyébe akad. Miért van ez? Oláh Gábor a tájakkal és épületekkel is ugyanazt csinálja, amit Shakespeare-rel, vagy Petőfivel. Érzi a nyomást, az atmoszféra még alázatossá is teszi, de aztán nekizúdul és elmerevíti. A legkülönösebb és legmegtévesztőbb az, hogy hogy ezt a merevítést színek orgiájával, zsongó muzsikával és a dinamizmusnak jellegzetes oláhgábori változatával viszi véghez.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy nála ez a „torzítókiegészítés" csak a stílusnak, a megfogalmazott élménynek a hibája. Nem. Ez az alkatnak, az életet felfogó és feldolgozó gépezetnek a hibája. Olyankor látszik ez meg, amikor így jajdul fel: „Nem tudtam kibontani vitorlámat...!" Ilyenkor ugyanis beleütközik abba a könyörtelen falba, amelyről már azt sem tudja, meddig az ő műve és meddig a végzeté.

Közben szüntelenül hajszolja a gépét az üvegbúra alatt. A „Gábor, ne légy bolond" című versében, melyre legutóbb Móricz Zsigmond hívta fel figyelmünket, mintha a költő egyik fele menekülni akarna a másik felétől. Még felhorgad a teljesebb élet lehetősége, de már érezzük, hogy a vállalt szerep győz és magával rántja a lehetőségeket. Akaratlanul is az öregedő Flaubert jut eszünkbe. A nagy sorstárs egyik kései levelének sorai vágnak belénk, a „Gábor, ne légy bolond" olvasásakor: „Szenvedéllyel magam ellen hadakozván, két kézzel szakítottam el gyökereitől magamban az embert, két kézzel, mely erővel és büszkeséggel

volt tele. A zölden csillogó levelű fából mezítelen oszlopot akartam csinálni... mindennek megvan az ára... Nevetni kell és sírni, szeretni, dolgozni, örülni és szenvedni, általában együtt rezdülni a dolgokkal, amennyire lehetséges... Ez, azt hiszem, az igazán emberi... Én féltem az élettől."

Hölderlinnek egyik versében találhatók a következő sorok:

So gib unschuldig Wasser,
Oh, Fittiche gib uns, treuestens Sinns
Hinüberzugehn und wiederzukehren.

(Patmos.)

„Adj ártatlan vizet, Oh, adj szárnyat nekünk, hogy hű lélekkel Átalmenjünk és visszatérhessünk." Ez a könyörgés kimondatlanul is ott van a „Gábor, ne légy bolond"-ban és a Flaubert-idézetben. De mélyreható különbség is van a kettő között. Flaubert hangja ez: „Már késő". Oláh Gáboré pedig: „Nem lehet, mert még meg nem írott alkotásaimat féltem!" Így maradt benn Oláh Gábor az üvegbúra alatt és így hajtotta egyre kétségbeesettebben azt a kerékpárt, amiről nem lehet tudni, önmaga szerkeszette-e, vagy az istenek csináltatták vele. És így lett életművének rendszerében *tömeg* abból, ami stílusában a színek és hangok tobzódása.

Egy alkalommal az egyik fiatal debreceni költőtől ezt kérdezte: „Mikor jön már a másik köteted?" „Ugyan, Gábor bátyám, hiszen alig három hónapja, hogy ez a mostani megszületett!" — felelte a fiatalember. „Három hónap, három hónap! — kiáltott fel Oláh Gábor. — Három hónap alatt én két kötetre valót megírtam!" Munkatempója kezdettől fogva csakugyan ez volt. Élete vége felé még fokozódott.

„Fogyó élete növekvő lázában", elhatalmasodó cukorbaja lassan vakságot bocsátott rá. Mi, a szemlélők, ebben már Isten ujját láttuk és abban is, hogy így kellett, letett fegyverrel bevárnia azt, aki ellen egész életén át hadakozott. Oláh Gábor tulajdonképpen nem 1942. június huszonharmadikán halt meg, hanem akkor, amikor reáborult ez a sötétség.

Szerepvállalása Victor Hugo szerepvállalását juttatja eszünkbe. (Nem is szólva munkamódszeréről.) Ő is a „Prophète mage" palástjában szeretett volna tündökölni és az „Univerzum zengő visszhangjává" énekelte magát. De itt is mekkora a különbség! Az egyik: népvezér, világszerepben, a másik: pusztába kiáltó szó; egyre kietlenebb magányban sustorog el.

Már indulásánál is egyedül van. A „Bokréta" költőihez alig fűzi valami. Ki is szakad közülük. Igaz, a népi klasszicizmus pecsétjét nem tudja többé letörölni homlokáról. Nép és klasszicizmus, Debrecen és az Univerzum: ezzel az örökséggel indul. Ezt kapja közvetlen környezetétől, apjától, anyjától, a Kar-utcának és környékének cíviseitől és öregasszonyaitól: bábáktól és kofáktól, de ezt kapja a Kollégiumtól, Csokonai és Fazekas lépésének visszhangoztatójától és a hatvanutcai temetőtől is. Regényeinek

legjobb részei azok, amelyekben ez a világ elevenedik meg, minden pátosztól mentesen. Versei közül is azok a töretlenek, amelyekben ez az itt már zengőléptű, díszespalástú két király együtt uralkodik Gábor torzító akaratának nagy vizei fölött.

Erre az alaprétegre, a debreceniségre barázdálódnak aztán rá az adys évtizedek. Efölött lobbannak fel az égő színek változatai. Erre rakódik rá Párizs eloláhgáboriasított vadonja is. Eddig ismeretlen hangok, buja ritmusok zendülnek fel nyelvünkön. „Úgy akarok magyarul írni, ahogy még eddig nem írtak." Ez Oláh Gábor programmja, nemcsak ekkor, ezután is. Egy darabig ott van a nyugatosok mellett, aztán észrevétlenül mindenhonnan kireked. Verseskötetei nagyrészét őmaga adja ki. Regényei fillérekért se kellenek. Mindenki számontartja, minden Debrecenbe jövő vándor kíváncsi rá. Irodalomtörténetek is számolnak már vele, még a hivatalos irodalomtörténetek is, Csak mintha az élő irodalom nem számolna. Igazságot szolgáltat neki Móricz Zsigmond. Az üvegbúrát azonban már ekkorra ellepte a sötétség. Hiába udvarolja körül ezüstkoszorúval Debrecen közönsége, Oláh Gábor már megközelíthetetlen: a Halál sziklái növekednek körülötte egyre magasabbra, mígnem teljesen elfedik, őt, a „mozgó tornyot".

Hátrahagyott kiadatlan munkái iránt egyre nagyobb az érdeklődés. Érzésünk szerint azonban ezek az írások nagyobbá nem teszik már Oláh Gábort, mint amilyennek megismertük. Legfeljebb tisztábban áll majd előttünk mindaz, ami vázlatosan úgyis készen van bennünk.

Asztalos Sándor

A hetvenéves Schöpflin Aladár

Hetvenedik születésnapján úgy ültük körül mindnyájan, testi közelségben vagy lélekben, mint a nagyapát a hű unokák; elfogódott tiszteletadással, leróhatatlan hálával és köszönettel. Hiszen mi mind, akik az utolsó évtizedekben irodalomról gondolkozunk, ítéletet alkotunk és írói egyéniségeket igyekszünk megközelíteni, az ő iskolájában jártunk és oly sok mindenben vagyunk elkötelezettjei.

Egy huszonkét esztendővel ezelőtti tanulmánya jár mostanság folyvást emlékezetemben, amelyet *A fiatalság költője* címen Petőfiről írt. Petőfi egyéniségének, pályájának és alkotásának, életet, gondolkozást és a hétköznapi szókincset alakító hatásával foglalkozik itt egyebek mellett. Egy helyt ezt írja: „Számtalan olyan gondolatunk van, amelyet — ha elkezdenők elemezni — megtalálnók benne Petőfi profiljának legalább néhány vonását! És számtalan embernek Petőfi vágta fel a nyelvét: ő tanította meg érzéseinek kifejezésére". Ahogy e tanulmány gondolatai felidéződ-

tek emlékezetemben, szavai már nem is Petőfire utaltak, hanem más konzekvenciával átterelődtek arra, aki a tanulmányt írta; e más természetű és más rétegekre ható egyéniségre, s ez egyéniségnek külső méreteiben is olyan hatalmas életművére.

Schöpflin írói pályája negyvennégy esztendővel ezelőtt indult, s negyvennégy esztendő alatt írott irodalomtörténeti könyvei, tanulmányai és kritikái — a tárgyilagos esszéstílusnak ezek a divaton és múlandó korízlésen felülálló darabjai — nagyszerűen visszatükrözik e négy évtizednél hosszabb időszak irodalmát. XIX. századvégi és XX. századi íróink és költőink csaknem mindenike mérlegre került írásaiban. Gyulain kívül nem volt még magyar kritikus, akinek műve olyan nagykiterjedésű anyagot tekintett volna át, mint az övé. Működése nagyszerű vetülete e kor íróinak és alkotásainak, de a szerves egésznek, az irodalomnak is, az irodalom esztétikai és világnézeti felfogásának, s az irodalom harcainak. Schöpflin műve a minden irodalmi jelenségre figyelő szemtanú alkotása, de az esztétikus szemtanúé, aki a maga felfogásának szemszögéből tanúskodik munkáival egy nagy irodalmi korszakról, a nagy korszakot közvetlenül megelőző évtizedről és arról az új irodalomról, ami a nagy korszak után következett.

A mű, amelyet hosszú pályája során alkotott és szemünk előtt érik, s gazdagodik tovább, történelmi jelentőségében éppenolyan példaadó, mint amilyen hatalmas külső méreteiben. Itt érkeztünk el ahhoz a gondolathoz, amelyet Petőfi-tanulmánya ébresztett fel bennünk. Modern irodalmunkkal kapcsolatban számtalan írói arckép és irodalmi elemzés él emlékezetünkben, amelyeket, ha elkezdenők elemezni, megtalálnók benne Schöpflin Aladár kézjegyét. Modern irodalmunkról való vélekedéseink gyökérszálai csaknem minden esetben őhozzá nyúlnak vissza. Hiszen legtöbb modern írónkról ő mondott először *lényegeset*, s ez a lényeges mindég végleges ítélet maradt. Hányszor olvassuk — különösen a Nyugat hőskorában, az irodalmi harcok idején íródott — tanulmányaiban ilyen, vagy ehhez hasonló mondatokat: „Ezt ma még nem látják általában, de hiszem és tudom, hogy látni fogják előbb-utóbb". És, amiben hitt és amit tudott, és amit elsőnek ő fogalmazott meg, ma megmásíthatatlan közkincsünk; éppolyan elszakíthatatlanul a sajátunk, mint a mű, vagy az írói pálya, amire az esztétikus szavai vonatkoznak. Amit Schöpflin Aladár mindenkit megelőzve leszögezett, akár tudatosan, akár öntudatlanul kiinduló- és középpontja lett minden azutáni elemzésnek is.

Értelmezését adni egy nagy irodalmi korszaknak és elhelyezni alkotásait a történelem menetében, maga is hatalmas teljesítmény. Nem kisebb jelentőségű mű, mint a nagy kortársak alkotásai, amelyek az esztétikus munkájának témái voltak. És mégis, hogyha itt befejeznénk Schöpflin Aladár pályájának vázlatos méltatását, nagyon keveset érzékeltettünk volna meg az építményből, amelynek teljességét negyvennégy esztendő óta szüntelen munkával gazdagítja.

Életművének gerince a modern magyar irodalom esztétájává avatja. De — mennyire jellemzi ez a kritikus gondolkozását — mondott-e nálánál lényegesebbet bárki is *Rákosi Viktor*ról, *Beöthy Zsolt*ról, *Tóth Béláról*, *Mikszáth*ról, *Petelei*ről, *Sebők Zsigmond*ról, *Baksay Sándor*ról, *Bárd Miklós*ról, vagy akár *Vargha Gyulá*ról? Régi íróegyéniségekről és műveikről aránylag keveset írt. Legtöbbször jubiláris alkalmaknak kellett jönnie, hogy tanulmányt adjon közre klasszikusainkról. De, hogyha *Arany János*ról írt, vagy *Vörösmarty*ról, *Petőfi*ről, vagy *Eötvös József*ről, épen olyan lényegeset mondott, mint kortársairól. A XX. századi esztétikus a maga korának ízlésvilágából szemlélve, olyan vonásokat látott meg a klasszikusok alkotásaiban, amelyek addig nem érzékelt sajátosságokkal bővítették a képet, amelyet az egykorúak rajzoltak meg régi íróinkról és költőinkről. Ma már e tanulmányainak eredményei is közkincsé váltak, elválaszthatatlan járulékai a képnek, ami a tárgyalt klasszikusokról lelkünkben él. Bármelyik idevágó tanulmányát említhetnénk példának, de mindeniknél jelképesebb értelmű *A két Vörösmarty* című esszé, amely kiindulópontja lett a modern Vörösmarty-értelmezésnek; erre épített és ezt fejlesztette tovább *Babits Mihály* is, nagy Vörösmarty tanulmányában. Örök kár, hogy Babits sohasem írt Schöpflinről az esztétikusról és a kritikusról! A hiányzó tanulmány helyett egy mondatát jegyezhetjük csak le, az eddigiekhez befejezésül, amelyet Török Sophie örökített meg, mint férje sokszor ismételt kijelentését: „Vannak, akik érdekesebb, színesebb elméleteket tudnak gyártani, de lényegesebbet mondani, véglegeset, ami ötven év mulva is igaz lesz, senki jobban nem tud nála."

Schöpflin művének esztétikai természetét, művének származása, kritikai gondolkozásának eredete világítja meg legjobban. Modern irodalmunk minden nagy képviselőjét megelőzve, a mult század végén jelentek meg első írásai. A modern irodalom más kritikusainak és író-, költő-esztétáinak Péterfy, a XIX. század végén fellépett Schöpflinnek a nagy realista, Gyulai Pál volt a mintaképe. Eljövendő doktori-értekezések sokat fognak még szólni Schöpflinnek Gyulai Pálhoz való viszonyáról. Bizonyos, hogy a tanítvány sokat tanult mesterétől. Gyulai világából nőtt ki mindenek előtt írói szemléletének egyik legfontosabb rétege, a realista kritikai látás és az ezzel mélyen összefüggő tárgyilagos, minden díszítőelemtől mentes stílus. Ez a stílus belső természeténél fogva a lényeges dolgok kifejezését követeli. Cicomás, ékességekbe öltöztetett, fényesre csiszolt mondatok megtűrhetnek és ideig-óráig elfogadhatóvá tehetnek bizonytalan érveléseket, rövid időre hordozói lehetnek féligazságoknak, de ez a stílus sohasem. A puritánság, a fegyelem, a rend és az igazság stílusa ez, az észé és a logikáé, mint ahogy ezek a tulajdonságok jellemzik leginkább az írót is, akinek ez a stílus sajátja.

A mestert a tanítvány egész életében büszkén vállalta, magatartásban, ugyanúgy, mint róla írott tanulmányában. De a tanítvány — mint minden mesteri rangra hivatott tanítvány — már

pályájának korai szakaszában új szempontot vetett bele kritikáiba, s ezzel az egész magyar kritikába, az úgynevezett *társadalmi szempotot.* Az új szempont gyümölcsöztető eredményeket ígért és adott; a társadalmi összefüggésekbe állított írói egyéniség olyan sajátosságokat mutatott meg, amelyeknek felismerése által Schöpflin tanulmányai már modern irodalmunk első szakaszában korszakalkotóknak tetszettek kortársai szemében. Új volt a szempont, de szokatlan volt és tiszteletet parancsoló — különösen a harcos irodalmi élet idején — az a fegyelmezett, tárgyilagos és mértéktartó tónus is, ami írásait egész pályája során jellemzi. Itt váltak tanulmányai magasrendű példaképeivé az igazi realista kritikai szemléletnek. A mester, az eszménykép, Gyulai Pál ennek a realista mértéktartásnak viszonylatában csaknem romantikusnak tetszik; a realizmus esztétikai dogmájának szemszögéből nézte az irodalmat, s ami nem egyezett ezzel a zárt világképpel, az ő bírói széke előtt nem kaphatott felmentést. Schöpflinnek nincsenek zárt, körülhatárolt esztétikai dogmái, az ő kritikusi szempontja a legnagyobb távlatú eszmény: *az ízlés és a mérték.* És ennek a kritikai szempontnak kereteibe békésen megférnek egymás mellett a homlokegyenest ellentétes egyéniségek; *Petőfi* és *Vörösmarty, Arany János* és *Ady Endre, Babits Mihály* és *Móricz Zsigmond, Mikszáth* és — ha tetszik — *Virginia Woolf.*

Ez a nagyszerű esztétikai szemlélet igazi teljességében csak most világosodik meg, a kritikus öreg korában. Több, mint husz esztendővel ezelőtt, midőn modern irodalmunk körül még javában dúltak a harcok, egyik legkitűnőbb tanulmányában ezeket írta: „Kazinczy Ferencet vármegyei határozattal akarták eltiltani nyelvi és irodalmi reformjainak folytatásától és az egész ország gúnykacajának céltáblájává tették a Mondolattal. Az öreg Kazinczy gyanúval és rosszallással nézte az Aurora-kör új ízlésirányát, amely az ő kezéből vette át az irodalmi fáklyát. Az Aurora kör hagyományainak végrendeleti végrehajtója, Toldy Ferenc a megértés kellő mértéke nélkül próbálta Petőfit és Aranyt visszaszorítani arról az első polcról, amelyre Gyulai azóta közvéleménnyé vált ítélete szerint joguk volt a magyar irodalom hierarchiájában. Gyulai azután kritikailag mereven visszautasított mindent, ami az Arany utáni nemzedékek terméséből nem alkalmazkodott ortodox módon ahhoz a költői ideálhoz, amelyet Arany alakjából és költői gyakorlatából konstruált magának." Jellegzetes Schöpflin Aladár szavak; minden mondatában megértés, ízlés és *kellő mérték.* Pedig úgynevezett vitacikk volt ez, amelynek megállapításai azóta csakúgy közvéleményt jelentenek, mint a kritikus egyéb nézetei. Az idézett szavakat így folytatja tovább: „Igy volt ez mindig és így is lesz mindig az irodalmi világban..." Schöpflin Aladár mindig lényeges és mindig végleges megállapításai között ez az egyetlen, midőn tévedett! Legalább is a maga példáját illetően. Nagy kortársai sorra elhullottak mellőle, csaknem egyedül maradt közöttünk a nagyok közül. Már régen elérkezhetett volna az ideje, hogy ortodox kánonná sűrítse mindazt, amit három-

négy évtizeddel ezelőtt a megelőző ortodoxia leküzdésével, mint reformot adott. És ő itt áll, mindnyájunk mestere és mindnyájunk társa, éppolyan megértéssel és fiatalos rugalmassággal, mint valamikor a század elején.

Mostanában, kritikai irodalmunk hanyatlása kapcsán sokat szokták emlegetni a kritikus Ambrus példáját. Azét a kritikusét, akinek tanulmányai választékos, fínom ízlésről tanúskodnak, de alig van kritikai írása, amelyben ne tévedett volna. Ambrust idézik és megfeledkeznek Schöpflinről, aki közöttünk dolgozik, akinek minden ítélete hibátlan és pontos, ízlése felülmúlhatatlanul tökéletes.

Egyedül az ő nyomdokain lehet haladnunk és az ő példáját kell útmutatásul választanunk, ha a magyar kritika ügyét szívünkön viseljük!

Tolnai Gábor.

Művészeti irodalmunk újább terméséről

Az alig százéves multra visszatekintő magyar művészettörténeti kutatás és irodalom egyik legtermékenyebb korszaka az elmult húsz esztendő volt. Egyfelől belső munkafrontja nőtt meg e tudományszakunknak a megoldásra váró sajátos magyar művészeti problémák felismerésével és sorozatos kidolgozásával, másfelől egy kitűnően képzett és tág látókörű kutatógeneráció sorompóba állásával nagyobb súllyal és sok sikerrel vehetett részt általános művészettörténeti kérdések megvitatásában és megoldásában. A munkavállalás és munkateljesítmény e nagyobbodásával jár együtt, hogy a közönség is jobban figyel kutatóink munkájára, nagyobb az érdeklődés írásaik és beszámolóik iránt, azaz, amint ezt már a Szemle hasábjain is többször megállapíthattuk, a magyar és általános művészet történelmi és mai kérdéseivel foglalkozó műveknek nagyobb a keletje, jelentékenyen megszaporodott az olvasóközönsége. Különösen örvendetes a népszerűsítő művészeti kiadványok gyarapodása, melyeknek nevelő és ízlésnemesítő hatására még nagy szükség van.

Már a multban is több ízben megtettük, hogy művészeti irodalmunk újabb műveit csokorba fűzve együttesen mutattuk be a Szemle olvasóinak,[1] azt véljük, ez alkalommal sem cselekszünk hiábavaló dolgot, ha az utolsó két-három év művészeti irodalmának terméséből néhány munkát ismertetünk az alábbiakban olvasóinkkal.

Delmár Emil, aki előkelő helyet foglal el hazánk ismert mű-

[1] Utoljára l. XLIV. évfolyam 565—572. lapjait.

gyüjtői között, az elmult év folyamán kiadott pompás kiállítású füzetével belépett a magyar művészeti és történelmi emlékek közzétévőinek és magyarázóinak sorába. Hosszabb svájci tartózkodását arra használta föl, hogy összegyüjtse és kitűnő képes táblákkal kiadja az általa tanulmányozott középkori magyar emlékeket, melyeknek értékét növeli, hogy legnagyobbrészt utolsó Árpádházi királyunk, III. Endre özvegyével, az ura halála után Svájcba, a Königsfeldeni kolostorba vonult Ágnes királykisasszonnyal, valamint III. Endre megható sorsú leányával, Erzsébettel, „a tössi apácával" hozhatók összefüggésbe. Szűkszavú, csak a lényegesre kiterjedő előadásban s az előző ismertetők tanulmányainak, valamint a vonatkozó levéltári anyagnak és feljegyzéseknek pontos ismeretével tárja elénk Delmár művészeti anyagát. Látjuk III. Endre házi oltárkáját, a königsfeldeni kolostorból a berni múzeumba került címeres magyar zászlókat (legrégibb e nemű emlékeink!), az esetleg Ágnes kezétől is származható, bár mai állapotában rútul összeszabdalt antependiumot, a königsfeldeni templom magyar címeres és a szentté avatott Erzsébet alakjával díszített üvegablakait, az elveszett és III. Endre és Ágnes királyasszony képével ékes egykori üvegfestményeknek a XVI. századból származó miniatura-másolatait, a nevezett templom magyar címerrel diszített faragott köveit, a zürichi múzeum két magyar címeres üvegablakát, az engelbergi kolostor pluvialéját, a St. Galleni múzeumban őrzött két oltárelőt. Bemutatja a sarneni kolostorban őrzött „Ágnes-ruha" vékony lemezből készült reávarrott arany-ezüst díszecskéit, s mindezeket kitűnő illusztrációkkal, úgy hogy a további feldolgozók dolgát lényegesen megkönnyíti. Megismerjük Delmár munkájából Erzsébet királyleány sírszarkofágjának fedelét magyar címerpajzsával és kedves ornamentikájával. Végül Zsigmond királyunk kiváló papdiplomatájának, a kalocsai érsekből sioni püspökké lett Andreas de Benciis de Gualdonak a sioni templomban előkerült sírköve bemutatása kapcsán megismertet bennünket ennek a nagy tehetségű főpapnak és a vele együtt Svájcba került magyar kíséretének sorsával. Delmár könyvével a régi külföldet járó és ott a magyar érdekességeket lázasan feljegyző és a magyar művészeti emlékeket gyüjtő elődök méltó utódjának bizonyult, aki ennek az anyagnak jeles közzétételével a magyar művészettörténet munkálóinak köszönetét érdemelte ki.[2]

A XVII. században Magyarországról Angliába származott jeles magyar piktornak, Bogdány Jakabnak életét és munkásságát foglalja össze és művészetének adja beható méltatását Pigler Andor új munkájában.[3] Bogdány Jakab, az eperjesi születésű nemesi sarj, már korán kikerülhetett Bécsbe, majd innen Hollan-

[2] Delmár Emil: „Középkori magyar emlékek Svájcban". Budapest, 1941. 4°, 46 lap, 24 tábla.

[3] Pigler Andor: „Bogdány Jakab (1660—1724)", Budapest, 1941. 8°, 32 lap, 58 képes tábla.

diába. Bár szűkszavú életrajzi adatainak feljegyzője és kortársa, George Vertue autodidaktának mondja Bogdányt, Pigler meggyőző módon mutat rá, hogy művészetének alapelemeit, virágos és gyümölcsös csendéleteinek, valamint madaras képeinek tárgykörét még rövid tartamú bécsi tartózkodása alatt sajátíthatta el és kedvelhette meg. A fiatal művész korán kikerült Hollandiába, ahol Pigler meggyőző feltevése alapján Willem van Aelst, Abraham van Beyeren, Jacob van Walscapale és akit elsősorban kellett volna említenünk, a „baromfiudvarok Rafael"-je, Melchior de Hondecoeter volt legnagyobb hatással művészetének teljes kifejlődésére. Innen kerül át azután művészünk Angliába akkor, midőn a „vérnélküli, dicsőséges forradalom" II. Jakabot megfosztotta trónjától és helyébe az Orániai Házból származó III. Vilmost ültette. A fiatal Bogdány Angliában, ahol akkoriban az angol származású piktorok mellett elsősorban idegen, főleg németalföldi, azután francia, német és olasz művészek látták el a keresletet, hamarosan kedvelt és népszerű művész lett, bőséges megrendelésekkel nemcsak az angol társadalom előkelőségei, de a királyi udvar is felkeresték és tudjuk, hogy mind a király, mind a királyné megrendelői és foglalkoztatói közé tartozott. Úgy látszik, Bogdány munkájával meglehetős jólétet teremtett magának, meg is nősült és 1700-ban felvette az angol állampolgárságot is; sőt említik őt III. Vilmos király udvari festőjeként is. Mindenesetre hírneve nagy lehetett a „tiszta jellemű és szeretetreméltó modorú" festőnek, mert Vilmos utódai, Anna királynő és I. György is rendeltek nála képeket. 1724 február elején halt meg a kiváló művész és február 11-én temették el a London közelében lévő Finchleyben. Fia, Vilmos, királyi szolgálatban állott és főleg régészettel és matematikával foglalkozott, leánya pedig tanítványához a nagyszebeni származású és szintén Angliába került Stranover Tóbiás festőhöz ment feleségül, kinek szintén több képét ismerjük.

Pigler Bogdány művészi hagyatékát ügyesen és a stíluskritikai módszer ez esetben egyedül célravezető segítségével osztja el két dátummal is ellátott képe közé és Bogdány művészi fejlődéséről megkapó képet rajzol. Hangsúlyozza, hogy a művészete érett teljességében mutatkozó Bogdány képei semmivel sem maradnak mögötte művészeti kvalitásban a kor hasonló témákat feldolgozó jónevű és keresett piktorainak művei mögött. „A díszítmények mind gazdagabb kiképzésével, a virágok tornyosuló pompájával, építészeti hátterek és függönyök alkalmazásával s némi alulnézetre való komponálással valóban monumentális hatást tudott elérni." Azzal pedig, hogy Bogdányt egész témakörével együtt belehelyezi a hasonlóan madaras képeket és virág-, meg gyümölcs-csendéleteket festő barokk művészek egymásutánjába, egyúttal megmutatja az olvasóknak Bogdány helyét a XVII—XVIII. századi festőművészet történetében. Pigler kitűnő tanulmánya a Magyar Művészeti Írások monográfia-sorozatában jelent meg és Csánki Dénes főigazgató-szerkesztőnek hozzáértése és ügyszeretete bizonyossá teszi, hogy az új vállalkozás a közeljövőben

hasonló komoly és hiányt pótló művészeti monografiákkal fogja művészeti irodalmunkat gyarapítani. Az Egyetemi Nyomdát dícséri a kötet szép kivitele.

Az idei könyvnapon örömmel láttuk viszont művészetünk hangyaszorgalmú kutatójának és érdemes munkásának Lyka Károlynak a mult század első fele magyar művészetét tárgyaló könyvét.[4] Sokat méltatott és még többet használt és forgatott régi munkájának „A táblabíró-világ művészeté"-nek második átdolgozott és bővített kiadását bocsátotta benne közre az író. Könyve ebben az új formájában, amíg egyfelől valóságos „corpusa" a XIX. század első felében hazánk területén élt és működött művészeknek, addig másfelől ugyanezen kor kultúrviszonyainak is jellemző összefoglalása a művészeti élet mozgalmainak és törekvéseinek tükrében. Lyka rengeteg adatot hordott össze e műben; igazán elmondhatjuk, hogy mindazok, akiknek a legkisebb beleszólásuk volt a magyar művészet ügyeibe, mind méltatásra találnak jeles és alapvető munkájában. A kitűnően megírt fejezetek egymásutánjában tárgyalja a társadalom és művészet viszonyát, a közönség és stílus kérdését, melyben meggyőzően mutat rá, hogy a tárgyalt korszakra a klasszicizmus és a romantika ütötte reá bélyegét, de míg az építészet csak a korszak végén ocsudik föl a klasszicista stílus bódulatából, addig a képírás a leghamarabb hagyja el a klasszicizmus ösvényét, hogy a romantika sugallta tárgyakat válasszon. Beszél a műkedvelők, gyüjtők és mecénások e korbeli típusairól, a képtárakról, és kiállításokról, beszél a művészek mindennapi kenyérgondjairól, a képek és egyéb művészi alkotások árviszonyairól, azután szemlét tart e korbeli művészeink fölött származásuk és gyermekkoruk szempontjából, beszél azokról a hazai iskolákról, melyekben későbbi életpályájuk alapelemeit megszerezhették, s amelyek legnagyobb részében legjobb esetben jóakaratú, de kevés tehetségű rajzoktatók segíthették ezekhez a magukban hivatást érzőket. Nem csoda, ha művészettörténeti irodalmunk egyik úttörője Henszlmann 1841-ben így agitál egy jó iskola szervezése érdekében: „Ezen iskola távol legyen minden academiai iránytól, melly általános szabályai és fenhangzó theoriái által a kezdőben a practicus nézeteket és gyakorlásokat elöli." Azután jellemzi és méltatja Bécsnek, Rómának, Münchennek és Párisnak e korbeli művészeink kiképzésében vállalt szerepét. Azután a hazatérő művészek letelepülésének kérdésével foglalkozik, beszél Erdélyről, az Alföldről, Túl a Dunánról, Felvidékről és végül a Pest-Buda-i művészetről. De ez utóbbi fejezetek mindegyike egyúttal hű tükre és kitűnő szemléje nevezett országrész művészeti viszonyainak, az ott található e korból való művészeti alkotásoknak. Ezt az egészet kiegészíti nyolcvan jól összeválogatott képes tábla és a művészek életrajzára vonat-

[4] Lyka Károly: „Magyar művészet" 1800—1850. (A táblabíró-világ művészete.) Második átdolgozott és bővített kiadás 80 képtáblával. Függelék: a művészek életrajzára vonatkozó források. Singer és Wolfner irodalmi intézet rt. kiadása. Hely és évszám nélkül. 8°, 724 lap, ebből 80 képes tábla.

kozó források pontos és bőséges összeállítása. Különösen ez utóbbi közzétételével vált Lyka könyve mindazok számára nélkülözhetetlenné, akik az ő szép, világos és vonzó előadásmódja alapján nagyobbrészt ismeretlen művészeink némelyikével bővebben és behatóbban szeretnének megismerkedni. A könyv tartalmához méltó szép és gondos kiállításban jelent meg, ami a kiadó Singer és Wolfner irodalmi intézet bőkezűségét dícséri.

A magyar képírás népszerűsítésének kitűnő szolgálatot tehet Farkas Zoltán kis kötete, a „Magyar festők", mely az Egyetemi Nyomda kiadásában 1941-ben hagyta el a sajtót.[5] Rendkívül világos és könnyen érthető jellemzésben lépnek elénk Farkas könyvében a magyar képirás legkitűnőbb mesterei és e mellett a laikus olvasó a XIX—XX. század magyar piktúrájának vezérlő irányairól is áttekintést kaphat. A megértést a jól összeválogatott 32 tábla is elősegíti. Farkas könyve kitűnő példája annak, mint lehet a nagy közönség előtt a művészetet, annak problematikáját és fejlődését népszerűen előadni, és ezáltal a művészi ízlés nevelését a legcélratörőbben szolgálni.

Az Officina képeskönyvek sorozatában megjelent Szinyei Merse Pál kötet[1] kétszeresen is érdemes figyelmünkre: a nagy magyar festőről szól, féltett képkincsünknek, a „Majális"-nak mesteréről és Pátzay Pál írta, aki ma szobrászatunk elsővonalbeli művészei közé tartozik. Mindig érdekes és izgató, ha művészeknek írásait olvashatjuk, hát még ha ez az írás egy másik művészről szól. A művész a benne élő ösztönnél, intuíciónál fogva leghamarabb értheti meg művésztársának törekvéseit, szándékait, elképzeléseit. Pátzay Pál alig egy tucat lapon mesteri jellemzését adja Szinyei Merse Pálnak a kitűnő művésznek és előkelő magyar úrnak. A „Majális" itthoni sikertelen első fogadtatása után bekövetkezett visszavonulását „egy bizonyos magyar lelki alkat tragikai sajátosságának" tekinti, hiszen művészetünk történetében többszörösen is előfordul, gondoljunk csak Madarász és Gyárfás időelőtti félreállására. Pátzay Szinyei Merse Pál életművének igazi nagy jelentőségét az „Anya és gyermekei", a „Szerelmespár", a „Majális", valamint elragadó vázlatainak a „Hintá"-nak és a „Ruhaszárítás"-nak megfestésében látja. Tiltakozik azonban az ellen, hogy a „Majális"-t impresszionista képnek könyveljék el, mert „sem szándéka szerint, sem véletlenül" nem az. A „Majális" szerinte „kompozíció, még pedig plein air kompozíció, optikai költemény". „Természetlátásának üdesége és eredetisége, a megvalósítás őszintesége, festésének természetes pompája, elbájoló arányossága, egész mivoltának minősége remekművé avatja. Magyar remekművé, mert ez a gazdag szépség magyarul érzett és kifejezett szépség." A szép és mélyenjáró tanulmányt Szinyei Merse Pál életrajzi adatainak felsorolása teszi teljessé. Kár, hogy a kis kö-

[5] Farkas Zoltán: „Magyar Festők". Budapest, 1941. 8°, 72 lap, 32 képes tábla.

[6] Pátzay Pál: „Szinyei Merse Pál". Budapest, 1941. 8°, 22 lap, 28 tábla, közülök 4 színes.

tet képes táblái nem a legjobbak, de a mű így is Szinyei-irodalmunk értékes gyarapodását jelenti.

Gerevich Tibor, az európai tekintélyű művészettörténész, budapesti egyetemünk művészettörténeti professzora, a Műemlékek Országos Bizottsága nagyérdemű elnöke és mai művészeti életünk egyik irányítója az elmult tavasszal lépett életének 60-ik évébe. Tanítványai ebből az alkalomból testes és szép kiállítású emlékkönyvvel lepték meg, mely 23 tanítványának dolgozatát és függelékként a jubiláns irodalmi munkásságának jegyzékét tartalmazza.[7] Az a fiatal kutató gárda, melynek legfiatalabb tagjai alig vannak túl 25. életévükön, legidősebb tagjai pedig hazánk határain messze túlterjedő hírnevet szereztek munkásságukkal maguknak, bizonyára nagy örömet szerzett e becses kötet kibocsátásával mesterének és egyúttal hálára és elismerésre kötelezte a művészet-történet minden barátját és művelőjét. A 23 dolgozat közül, mely tartalmilag kb. 16 évszázad művészet-történelmét öleli föl, egyetlen egy sincs, mely érdektelen lenne; sok dolgozat pedig általánosabb érdeklődésre is számot tarthat. Hogy mi is a dolgozatok sorrendjében haladunk, Kádár Zoltán Pannonia keresztyén emlékeinek kapcsolatait keresi az Ókor s a Középkor triumfális művészetéhez; László Gyula „Adatok az avarság néprajzához IV." című dolgozatában eddig ismeretlen rendeltetésű avarkori csont tárgy helyreállítását kíséreli meg és használatát mutatja ki teljes sikerrel. Dercsényi Dezső a székesfehérvári bazilika kőfaragványairól értekezik és egyúttal meghatározza e faragványok egymásutánját és stílussajátságaikat is elemzi. Módszertanilag kitűnően felépített Gerevich László dolgozata „A garamszentbenedeki Úrkoporsó"-ról, melyben tisztázza ennek az esztergomi dómban őrzött sajátos liturgiai rendeltetésű és Magyarországon egyedülálló tárgynak kérdését. Csánky Miklós Liptómegyéből származó XVI. századi magyar szobrászrajzokat ismertet, melyeket teljes joggal hiteles műhelyrajzoknak tekint és bennük így a Szépművészeti Múzeum a régi magyar művészetnek értékes emlékeit őrzi. Berkovits Ilona az Országos Széchenyi Könyvtárnak a XVI. századból származó „Kassai Gradualé"-ját ismerteti és egyúttal beilleszti a XVI. századi Kassa festészetébe. Kalmár János a Magyar Történeti Múzeumban őrzött „Dobzse László pápai díszkard"-járól ír, ismerteti történetét és díszítését. Pásztoryné Alcsúti Katalin a XVII. század második felében Velencében működött Michele Ungaro magyar származású szobrász néhány művét mutatja be, de mint távolabbi célkitűzést e derék és magyar származását nevében hordó művész minden munkájának egybegyüjtését jelöli meg, hogy így világos képet kaphassunk működéséről, melyet a szerző szerint Josse de Corte körében fejtett ki. Voit Pál a régi magyar festő-asztalosok munkásságát méltatja s egyúttal ezek műveinek lajstromát adja. E jó ízlésű és szorgalmas kézműveseink műveinek tanulmányozása különösen a

[7] „Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének 60-ik évfordulójára". Irták: Tanítványai. Budapest, 1942. Franklin Társulat. 8°, 303, 144 képes tábla.

magyar ornamentika története szempontjából elsőrendű fontosságú, mert többek között ezek festették és készítették templomaink famennyezetét és belső diszítéseit. Csernyánszky Mária „magyar úrihímzésű miseruhákról" ír, Molnár Ernő a pápai pálos templomot ismerteti. Csabai István „Három marosszéki rokokó templom" címmel az ercsei, marosvécsi és erdőcsinádi templomokat mutatja be építéstörténetükkel és belső berendezésükkel együtt. Kiemeli a templomokban található stukkós díszítés és faragások szépségét, és ahol a levéltári adatok ezt lehetővé tették, készítőiket is meghatározza. Biró József a Wesselényi-család ősi fészkének, „A zsibói kastély"-nak leírását adja. Huszár Lajos „Fusz János viaszképmása" című dolgozatában e ma már kevéssé ismert zeneszerzőre vonatkozó művészeti emlékeket ismertet. Pálinkás László Pietro Nobilének a bécsi Albertinában őrzött és annak idején az esztergomi bazilikához készült tervrajzait mutatja be. Mihalik Sándor a magyarországi porcellángyártás terén igen előkelő szerepre hívatott, de sajnos korán megszűnt regéczi gyár porcellánjairól értekezik. Kopp Jenő Markó Károly ismeretlen leveleit teszi közé és rövid bevezetésében utal e leveleknek fontosságára és adatközlő érdekességére. B. Bakay Margit Györgyi Alajos néhány ismeretlen festményét mutatja be, Radocsay Dénes pedig Kelety Gusztáv művészetéről hoz újabb adatokat, egyúttal közli Eötvös József báró néhány levelét Keletyhez és Kelety két levelét Nagy Miklóshoz, a Vasárnapi Újság egykori szerkesztőjéhez. Genthon István néhány adattal gyarapítja az olaszországi magyar emlékek leltárát, melyek között magyar sodronyzománcos emlékeket és képeket találunk. Péter András a „Les Très Riches Heures du Duc de Berry" néven ismert miniatúrákkal gazdagon diszített kézirat képeinek forrásaira közöl érdekes adatokat, melyek e még mindig sok megoldatlan művészettörténeti problémával dicsekvő művészeti emléknek közelebbi megértéséhez visz bennünket. Balás-Piry László Szépművészeti Múzeumunk jelenleg Boltraffiónak nevével kiállított képének, „Mária a gyermekkel", szerzőségét illetőleg ismét fölveti Leonardo da Vinci nevét, akinek egyesek már régebben is tulajdonították ezt a nagy festői kvalitásokat eláruló képünket. Balás-Piry szerint, aki fejtegetéseit röntgen felvételekkel is támogatja, a kép kompozíciója, festési manirja feltétlenül Leonardo da Vinci szerzősége mellett szól. Heincz Katalin Sebastiano Ricci eddig ismeretlen festményét mutatja be, mely Budapesten magántulajdonban van. Az érdemes dolgozatokat szép illusztrációk élénkítik és a Franklin Társulatot elismerés illeti a kötet szép kiállításáért.

Csak töredékét mutathattuk be itt művészettörténeti irodalmunk legújabb termésének és mégis mennyi új eredményről adhattunk számot. Az állandó, szünetet nem ismerő kutatás folyton új meg új kérdéseket és témákat vet felszínre és hála Istennek, ma már olyan kutató generáció áll művészettörténetünk szolgálatában, melytől mindezen problémáknak sorozatos megoldásait és új és fontos munkák megjelenését várhatjuk.

Oroszlán Zoltán.

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

REGNUM. (Egyháztörténeti Évkönyv 1940—41.. Közzéteszi: a Magyar Katolikus Történetírók Munkaközössége. Budapest, 1941.)

Immár negyedik kötete jelenik meg a Regnum egyháztörténetiévkönyvnek. A kötetben van egy módszertani értekezés *(Vanyó Tihamér: A plébániatörténetírás módszertana)*, két művészettörténeti tárgy *(Kádár Zoltán: A Triumphus-eszme a pécsi ókeresztény héroon egyik freskóján* és *Bogyay Tamás: Isten Báránya; Adatok az Árpád-kori templomkapuk ívmeződíszítéseinek ikonográfiájához)*, egy egyetemes magyar ker. egyháztörténelmi feldolgozás *(Ferdinándy Mihály: Adatok a magyar egyháztörténet első fejezetéhez. A kazárok és ősmagyarok vallási viszonyai)*, van benne két művelődéstörténeti értekezés *(ifj. Entz Géza: Klimó György, mint János Pannonius kutató* és *Dezsényi Béla: Nemzeti Ujság 1840—1848)*, tartalmaz ez a kötet egy gazdasági történeti feldolgozást *(Pákay Zsolt: A veszprémi káptalan a XVIII. században)*, egy szellemtörténeti kísérletet *(Németh László: A Regnum Marianum állameszme)*, két történeti részletkutatást *(Galla Ferenc: A pálosrend reformálása a XVII. században* és *Salacz Gábor: Az Agliardi-affaire)* és végül a Magyar Katolikus Történetírók Munkaközösségének két elhunyt tagjáról: dr. vitéz Kárpáthy-Kravjánszky M. Mórról és Murarik Antalról való halotti megemlékezést.

Az évkönyv egyik, a történettudomány előbbrevitele szempontjából legértékesebb dolgozata a *Vanyó Tihaméré: A plébániatörténetírás módszertana.* E jeles munkáról a Protestáns Szemle már külön megemlékezett.

Kádár Zoltán a pécsi ókeresztény heroon — héroszkultuszt, hősi életeszményt szolgáló kultuszhely — falán található freskónak művészettörténeti elemzését adja, *Bogyay Tamás* a Magyarországon található Isten Báránya motívumoknak a formai változatát állapítja meg. *Ferdinándy Mihály* a kazárok és ómagyarok vallási viszonyait tárgyalja a kordobai emir zsidó miniszterének, Chasdai-nak a levele és az erre viszontválaszoló József kazár kagán levele alapján. Végső következtetése, hogy a kazár birodalom összeomlása bírta volna rá Gézát a keresztyénség felvételére, (... ez egyértelmű volt — t. i. a kazár birodalom összeomlása — Magyarország teljes gazdasági és szellemi elszigetelődésével,... nem volt hátra más, mint az elvesztett keleti kapcsolatok helyett nyugati kapcsolatokat keresni, kiegyezni a német birodalommal...“), később igazolandó, jelenleg vitatható állítása ez még a mai magyar történelemnek.

Ifj. Entz Géza Klimó György pécsi püspököt, mint Janus Pannonius kutatót mutatja be, — *Gezsényi Béla* pedig az első magyar újságnak, az 1806-ban alapított *Hazai Tudósítások*-nak folytatását, a *Nemzeti Ujságot*, mint az első katolikus napilapot teszi tanulmánya tárgyává. *Pákay Zsolt* rövid tanulmányában a XVI. században elpusztult veszprémi káptalan helyreállításának, anyagi megalapozásának, Veszprém várossal és az élő püspökkel való küzdelmének XVIII-ik századbeli történetét tárja elénk.

Nehéz bírálat alá venni és tárgyilagos ítéletet mondani prot. historikusnak *Németh László: Regnum Marianum állameszme* című tanulmányáról, arról a Regnum Marianum állameszméről, melyet a potestantizmussal mint szellemi fegyvert szegeztek szembe. A fiatal tudós tanulmányából is kitűnik a protestáns részről is elismerendő végeredmény: a jezsuiták kezdeményezésére a XVII-ik században Mária tisztelete (de nemcsak Ma-

gyarországon!) erősen fellendül. A Regnum Marianum állameszme az ő szellemi gyermekük. Ők kikeresik a magyar multból azokat az eseményeket, s hozzá iparkodtak megtalálni a kapcsoló pontokat, amelyekre felépíthetik azt az elgondolást, hogy Magyarország Regnum Marianum, s Mária pedig Patrona Hungariae. Ők viszik bele ezt az új eszmét, ezt az új szellemi fegyvert Mária-kongregációk révén az ország köztudatába. — Nagy hibája ennek a tanulmánynak, hogy ezt az egyetemes egyháztörténeti jelenséget csak Magyarországra korlátozza, s így úgy tűnik fel a dolog, mintha csak Magyarországon lett volna meg a Regnum Marianum gondolata. Pedig azt kell látnunk, — amint Németh L. is megemlíti — hogy más országokat is felajánlottak Máriának és nemcsak István király tette ezt meg a legenda szerint. Meg kell látnunk azt is, hogy a középkori magyarsághoz viszonyítva más, különösen a germán népeknél jobban ki volt fejlődve Mária tisztelete, mint ezt *„Unsere Liebe Frau"*-nak szentelt régi alapítású német kolostorok, *Notre Dame*-ról elnevezett régi francia templomok is bizonyítják. A *Minnedienst* Németországban már akkor, a XIII. században, dalt énekel Mária tiszteletére, amikor a magyar nép lelkében Mária tisztelete alig volt meg. Ha a szerző a külföldi állapotokat is figyelembe vette volna, akkor meg kellett volna látnia, hogy amikor a Mária tiszteletet Németországban is elterjesztik a jezsuiták, ugyanakkor igyekeznek itt is ezt a lelkekbe bevésni. A Mária kultuszt propagáló könyvek javarészt 1640 után kezdenek feltünni, s időszakuk körülbelül 1750-ig tart itt Magyarországon és külföldön is. Számos ilyen munka van ebből a korszakból. Ilyenek Németországban Nierenberg csapongó fantáziájú könyve: „De affectu et amore erga Mariam, matrem Jesu 1645." Azután Salveron, *Rosselino*, Christoph de Vega írásai, akik szerint Mária az egész Szentírás misztikus tartalma és középpontja, s több más írások. — Csakhogy még kint külföldön nem válhatott valóra Regnum Marianum gondolata különböző okoknál fogva, itt Magyarországon I. Lipót, aki még egyszer felajánlja Magyarországot Máriának, s utódai alatt ez erős gyökeret ver, s amelyből a barokk kor ezt a gyakorlatot vonja le, hogy az ország királyának és tisztviselőinek mindig katolikusnak kell lenni, a protestánsok pedig lázadók, eretnekek, tehát kiirtandók.

Több pontja volna kiigazítandó és vitatható ennek a tanulmánynak. Így egy ilyen kisebb dolog: a szerző sűrűn emlegeti a „máriás" jelzőt, így „máriás ország", „máriás könyvek", „máriás uralom", „máriás királyok" stb. Ez nem jól hangzik a magyar nyelvben. A máriás jelzőt ritkán használja a magyar nyelv, így egy kártyajátéknál, a máriás tallérnál s egy dehonesztáló kifejezésben, de egyébként nem igen, vagy ha használja, hozzáteszi „szűz máriás" így pl. a zászlónál. Sokkal szebb e helyett a „Máriatisztelő" jelző.

Különös érzés tölti el a színmagyarságot kitevő reformátusságot, amikor ilyen összeállításfélét olvas: „Az egységes ősi katolikus Magyarország két ellensége a protestantizmus és a török uralom." (240. old.) Mi is állíthatnánk fel ilyen párhuzamos ellentétet ilyenféleképpen: „Az egységes, megújhodó protestáns Magyarország felállításának ebben a korban két negatív tényezője van: a katolicizmus és az osztrák-német-Habsburg uralom". Joggal állíthatnánk, mert hiszen a katolikus egyház feje is részt vesz abban a szövetkezésben, a cognaci ligában, aminek eredményeképpen a török, mint egyik szövetséges, hozza ránk a mohácsi vészt, s a jezsuiták is, mint a legkeresztényibb király diplomatái, állandóan ott küzdenek a Habsburg-ház, s így közvetve Magyarország ellen is, mint ezt Kirsch legújabb r. kat. egyháztörténelme is tárgyilagossággal bizonyítja. (P. J. Kirsch: Kirchengeschichte IV. 1—2. bearbeitet von A. Veit. Freiburg in Br. 1931—34.)

De ezeknek a párhuzamos ellentétek felállításának nincsen semmi haszna. — I. Lipótot, mint embert, különösen a kiadott családi levelei (reá vonatkozó literatura az előző könyvben megtalálható) sokban másnak mutatják, mint amit eddig róla a történeti ítélet mondott, de „mint a magyar szent királyok erényeinek felújítóját" (265. old.) mégsem tekintheti a magyarság, még a magyar katolikusság sem a Wesselényi-szövetkezés és II. Rákóczi Ferenc felkelés leverése után, még a XVII-ik századbeli írók ítélete alapján sem. — Hisszük, hogy ezt a témát még valamiképen egyszer feldolgozza, vagy kiegészíti új kutatásaival a szerző, akkor szélesebb alapokra helyezi tanulmányát, s akkor talán azt is meg fogja látni, hogy erdélyi fejedelmek a magyarság megtartásáért és művelődéséért legalább annyit tettek, mint a velük egykorú Habsburg-házi királyok.

Két rendszeresen, szépen megírt rajz *Galla Ferenc* és *Salacz Gábor* részletkutatása. — Galla Ferenc a pálos rend XVII. századbeli reformációjának történetét dolgozza fel. Munkájának okmányait főkép a vatikáni levéltárból nyeri, különösen a Congregatio de Propaganda Fidei archivumából. Komoly, tárgyilagos, tudományos munka. Elibénk tárja, hogy a lehanyatlott pálosrend mint lesz sok reform-küzdelem után megint komoly szerzetesrenddé.

A tanulmányok között igen rendszeres munka a Salacz Gáboré. Az Agliardi-affairet dolgozza fel tudományos rendszerességgel, a bécsi állami levéltár politikai archivumában talált okmányok alapján. Agliardi 1895-ben kétesztendei nunciusi hivataloskodása után Magyarországra jön meglátogani a katolikus főpapokat. Akkor hangzanak el az egyházpolitikai harcok utolsó akkordjai. Óvatosan nyilatkozik, de látogatása és tárgyalásai azt a gyanút ébresztik fel Bánffy Dezső miniszterelnökben, hogy beleavatkozik a belügyekbe. Kálnoky külügyminiszter által Agliardi visszahivatását kéri, a visszahívás ügye kipattan, nyilvánosság elé kerül, Kálnoky külügyminiszter ebben a küzdelemben megbukik és hosszú tárgyalás után a pápa hajlandó visszahívni a szerinte ártatlanul megbántott Agliardit.

A társaságnak szomorú veszteségei közé tartozik egy idősebb r. kat. lelkész és egy fiatal jogász tagjának az eltávozása. Hisszük, hogy távozásukat az újonnan felnövő katolikus történetírói nemzedék betölti és pótolni fogja. Hisszük azt, hogy kutatásaik a magyar protestáns egyháztörténetírásnak hasznára és előbbrevitelére fog szolgálni. Várjuk a következő Regnum-könyvet. *Balázs László.*

SZABOLCSKA LÁSZLÓ: EMBERI ARCKÉPEK. (Budapest-budahegyvidéki református egyházközség úrvacsorai előkészületein elmondott hét prédikáció. Budapest, 1941.)

Hét egyházi beszéd a legnagyobb áhítatot és elmélyedést követelő keresztyén cselekedet előtt nagy igényeket támaszt az igehirdetővel szemben. S igen gyakran az szokott történni, hogy a nagy feladat miatt az igehirdetők túlmagasra méretezik mondanivalóikat s nem látják azt az embert, aki e cselekvő magatartása előtt ismét csak és állandóan ember, egyszerűen és komplikáltan is csak ember. Szabolcska lelkipásztori bölcsesége abban mutatkozik meg ebben a füzetkében, hogy ezt a tételt világosan átélte. Beszédei mentesek a protestantizmus és korunk egyháziasságának ama tévedéseitől, hogy túlértékeljük a hallgatóságot. Szabolcska beszédei éppen azért nagyon jók és építőhatásúak, mert ebbe a hibába nem esett bele s a bűnös embereknek, akik ki akartak békülni legnagyobb problémájukkal, emberi és érthető módon akart és tudott beszélni.

Gaudy László

KOVACS BÁLINT: MAGYARORSZÁGI KERESZTYÉN NÉPFŐISKOLÁK. (Budapest, 1941.)

A népfőiskolai mozgalom külföldi és

hazai vademecumja ez a könyv. Mi, akik közelről vagy távolabbról nézzük korunk egyháziasságának ilyen irányú alkotásait, csak örvendeni tudunk azon, hogyha nagyobb és maradandóbb intézményeket nem is tud vállalni a hazai keresztyénség, ilyenek létesítésével főképen új nemzedéket kíván nevelni, amely talán képes lesz azoknak az alkotásoknak megvalósítására is, amelyeket korunknak kellett volna elvégezni.

A tanulmány elolvasása után az a kívánság merült fel a sorok írójában, ami már régebbi véleménye, hogy a nagytarcsai népfőiskolára ki kellene írni az első magyar népfőiskola címet. Ezzel történelmet ír s az igazságot rögzíti le.

Gaudy László

HANKISS JÁNOS: A MAGYAR IRODALOM KÖZELRŐL. (Forrás, Budapest, 1942.)

A huszas évek iriodalomelméleti vitáinak idejéből származhat ennek a nagyszerű irodalomnépszerűsítő műnek az inspirációja. Az előszó az ellen a felfogás ellen emel szót, ameley szerint az irodalom *csak szöveg*, s az irodalmi élet háromszögének másik sarkából: a *közönség* felől közelíti meg az írót és a művet. De nem mint „közönség", azaz „közösség" közelít az irodalomhoz, hogy a köz szempontjait vizsgálja és érvényesítse. Így nem lehet igazi érzelmi közelségbe jutni a műhöz, s nem lehet másokkal megéreztetni finom hangulatokat: így elvész a „boldogító közelség". Mint a közösség egy tagja: az *olvasó* áll szembe a művel; magánosan, asztali lámpafény mellett. Az olvasó irányítja az alkotások életét, sőt, mivel „a műből áradó hangulatba beleszűrődik az olvasás hangulata: az olvasó, a néző, akár akar, akár nem, az író munkatársává válik".

Hankiss megkapó értelmi és érzelmi közelségbe tudja hozni hozzánk az idegen világot, amely messzi korok és rég becsukott könyvek lapjaiban pihen. Kifinomultan érez és módszeresen gondolkozik. Megérzi a korok lelkét, az írók indulatait, vágyait; az épp olvasott mű eszméink, hangulataink, jeleneteink olvasásakor eszébe jutnak a külföldi megfelelések, a magyar előzmények s a későbbi követők. Lélektanilag magyarázza a műveket, a költői alkat és az alkotás pillanatának törvényei felől közelít hozzájuk, s az így leszűrhető műfaji tanulságok szerint rendezi őket. A pszichológiai módszer irodalomtörténeti alkalmazására vannak már példák a német szakirodalomban, de mennyire eltérő ez attól célkitüzéseiben és módszerében. Főszempontja nem az egyéni lélek törvényeinek vizsgálgatása, hanem a költő viszonyulása az egykorú magyar világhoz, s a magyar jelleg kezessége az alkotásokban. Ilyen szemlélet vezeti rá, hogy kimondja: Balassi hibátlanul fejezte ki a magyar viszonyát a katonaélethez, a boldog Himfy a szerelemhez; így állapíthatja meg, hogy megszoktuk szembenézni a végzettel s meg is birkózunk a tragédiával; „szeretjük a hazát, de magunkon keresztül értünk meg másokat, s a magunk kezdeményezéséből, a magunk módján akarunk áldozatot hozni értük".

A szövegek összeválogatása is azt a célt szolgálja, hogy a „magyar élet, magatartás és vágyvilág" minden fontosabb kérdését megmutassa. Ha valaki csak a költői szemelvényeket olvassa is el, az előtt is tisztán áll a magyar irodalom. A szövegek példatárul szolgálnak a könyv vezérgondolatának. Közülük egyedül a Molnár Anna balladáját közöltük volna más hangsúllyal. A 20. századnál nem olyan tiszta a kép, mint a régibb korokban. Mivel a könyv sehol nem értékeli: nem rendeli egymás alá vagy mellé az írókat, pusztán a kiválasztás ténye mutatja, hogy valóban reprezentáns alakjai koruknak. Egyik író akkorának látszik, mint a másik, pedig nagy különbség is lehet közöttük. Egyéni hangulat is vezette a kiválogatást, de efölött uralkodott a közízléshez alkalmazkodás vágya. Míg a multban mindig a fémjelzett

óriások kerültek az asztali lámpa fénykörébe, az újabb időkben inkább alkalmazkodni kellett a jelen közönség ízléséhez, amely gyakran nem a legnagyobbakat emeli ki. Ezt a jelenséget igényes antológiáknál is gyakran megfigyelhetjük. Ebben az esetben nem hiba ez, hanem erény: a közízlés, az olvasó szempontjának következetes keresztülvitelét jelenti. A könyv közelhozza, s egyben sűríti az irodalomtörténeti anyagot. Közelről természetesen nem látszik az *egész* részleteiben, csak szembeötlő pontokat ragad meg a tekintet. De ezeket úgy ragadja meg, hogy összefüggésükben érzékeltetni tudják az egészet.

A közelhelyezés értelmi módja: a szövegmagyarázat. Az olvasáskor adódó nyelvi és értelmi nehézségeket tudós lábjegyzetek oszlatják el, melyek gyakran nyelvészeti problémák és európai távlatú összefüggések feltárására is kiterjednek. Az író szándékát s a szándék megvalósulásának fokát: a sikert a magyarázó szöveg világosítja meg. Ezek a szöveg-analízisek a versek és prózák tartalmát, formáját egyaránt sorraveszik. Különösen a prózai szövegek analizálása újszerű és sikerült. A magyarázatok magukban foglalják az eddigi irodalomtudomány kutatási eredményeit, magának Hankissnak eddig megjelent tanulmányait, de sok találó megállapításuk egészen eredeti. Újszerű pl. Zrínyi „szónoki" prózájának kiemelése versével szemben; hogy Molnár Annának „helyén van a szíve"; a „magyar intérieur megmutatása Faludinál; hogy Gvadányi régiségét a „népi mélyfúrás" biztosítja; a művelt Kazinczyban hogyan fonódik egybe természet és művészet; az egyéniség védelme Madáchnál; az eddig eléggé nem méltányolt Mikszáth mondatai; Ady antitethikus gondolatmozgása stb.

Az irodalomnépszerűsítő munka teljes sikerrel járt: a könyv elsőrendű tudományos összefoglalás, módszerben és szempontokban újat adó tanulmány, kellemes és könnyű olvasmány s valóban közel hozza hozzánk a magyar irodalmat.

Kerékgyártó Elemér.

JANKOVICH FERENC: IRANYTŰ A MAGYAR IRODALOMBAN. (Turul-kiadás.)

Népszerű irodalomtörténetet írni nagyon hálátlan feladat az író számára s aki ezt a kockázatos utat vállalni meri, erkölcsi bátorságánál fogva, eleve elismerést érdemel. Mai köztudatunkban a „népszerű" szó legtöbbször az igény leszállítását is jelenti és a kellemetlen propaganda-könyvecskék megjelenésének nem csekély szerepe van a fogalom ilyen alakulásában.

Vajudó korok ismertetőjele a fogalmak zavara és korunk is, illően, bővelkedik ebben a zavarban. „Iró legyen a talpán", aki ezekben a napokban, az irodalmi párviadalok és különböző sötétségek viadalában megállja a helyét. Tegyük már most előljáróként: *Jankovich* úgy írt népszerűen, hogy nem adta fel igényét és könyve nemcsak a széles rétegek, hanem a „céhbeliek" számára is hasznos és kitűnő olvasmnány.

Pöntöle és Toulouse — ez költészetének két pólusa és ugyanez a magyar szintézis uralkodik irodalomszemléletén. Végtelenül nagy anyagot kellett kevés ívre tömörítenie és mégsem sikkadt el semmi, abból, ami fontos. Nemcsak „iránytű" e könyv, mellyel az olvasó a szellem tengerén eltájékozódhatik, sokkal több: állásfoglalás és bátor kiállás egy örök magyar eszmény, a Nyugatra néző, de Kelet gyökereiből táplálkozó európaiság mellett.

Régi irodalmunk iránti tunya közöny falát igyekszik áttörni és ez sikerül is neki. Szinte újra felfedezi számunkra és belénk oltja az érdeklődést. Helyzete *Bessenyei* és *Kazinczy* nevével jelzett nyelvújító mozgalom vált napjainkban az irodalmi tendenciák „Prügelknabe"-jává. *Jankovich* a komoly írástudó felelősségével nézi a helyzetet, semmiféle

meggondolás nem tántorítja meg igazságérzetében. Példaadóan tárgyilagos mindvégig. Művének néhány fejezete a költői alkotás titkaiba való belehatolás csodálatos példája: pl. amit *Vörösmartyról* ír. Igy csak költő tud írni költőről, aki maga is könnyedén tájékozódik az eszmék és érzelmek zürzavarában.

Gönczy Gábor.

ERDÉLY ÖRÖKSÉGE. (Erdélyi emlékiratírók Erdélyről. *Cs. Szabó László* közreműködésével szerkesztette: *Markai László.* IV—VII. kötet. Franklin T., Budapest.)

Az erdélyi emlékírók sorozatának újabban megjelent kötetei Erdély kivirágzásától hanyatlásáig szólaltatják meg a szemtanúk sorát.

A nagy fejedelem, Bethlen Gábor, külön kötetet kap, s a kötetben a kortársak különböző oldalról s különböző sikerrel rajzolják meg a nagy alkotó alakját, de minden rajzon, még legtöredékesebben is a nagyság központi fénye sugárzik át. A töredékes fényeket Makkai László tömör bevezetése gyüjti határozott és sokoldalú színképpé.

A következő kötet írói a delelőjén álló, majd hanyatlásra fordult Erdély történeteit s „hőseit" mutatják be: a két Rákóczi korát. Várad eleste, II. Rákóczi György siralmas lengyelországi hadjárata adják az események gerincét, melyekről lefelé vezet Erdély útja. A lejtőn még meg-megvillan egy arc, a Kemény Jánosé, de a sorsot megállítani már nem lehet. — Az elmúlás felé harcolva hanyatló történelmi Erdély alatt azonban mint az üszökből a láng fölcsap a másik az örök Erdély, a szellem Erdélye. Felhangzik Apáczai századokon át süvöltő hangja, amint iskolákért dörömböz, s érezzük: ez az Erdély csak győzhet. Asztalos Miklós bevezetése könnyed alapossággal veti fel és gombolyítja az események szálait, amint a két főszereplő, öreg és ifjú Rákóczi György körül szövődnek.

A haldokló Erdély c. kötet Apafi fejedelmi korát mutatja be többek között olyan emlékírók tollával, mint Cserey Mihály, Bethlen Miklós. Makkai Sándor bevezetése a kor eseményei mögé, a szereplők lelkébe mélyen belátva, igazi történetírói s emberi megértéssel tárja elénk a kor szellemi arculatát: az elgyöngült Erdély két malomkő a török és német között őrlődik. Kiéleződik az ellentét Magyarország és Erdély között s a testében haldokló Erdély fölött megszületik az öncélú Erdélyiség gondolata...

Az Erdély változása c. kötet talán mind közt a legizgalmasabb: a kor lélekváltását mutatja be. Erdély már megszűnt, de a lelkekben most virágzik a legteljesebben. A kötet bevezetésében Tolnai Gábor, Németh László nyomán, találóan mutat rá, hogy Bethlen Kata protestáns szilárdsága is a régi, a szellemi Erdélyhez való ragaszkodást jelenti.

A legelső, amit az emlékírókról megjegyezhetünk: hogy érdekesek. Legtöbbször újságszerű elevenséggel mutatják be koruk eseményeit és szereplőit.

A szereplők mellett az írók is a maguk egyéniségében a multnak egy-egy érdekes arcát villantják felénk. Keserüi Dajka János tölgyfa-keménységű alakja, Szalárdi keserü magyarsága mellett Apáczai feketén izzó egyénisége, Bethlen János, Rákóczi Ferenc, Bethlen Kata európai műveltséggel párosult mély bűnvalló keresztyénsége, a mérges Cserei, Misztótfalusi, a dohogó Apor, s a mikesi Dienes József a régi Erdély csodálatos szivárványát vetítik fel a könyv lapjaira.

Az irodalomtörténet az erdélyi emlékírókat talán az egy Mikes kivételével eddig jóformán csak leltározta, s mint történeti kútfőket tartotta számon. Pedig alighanem Féja Gézának van igaza velük szemben, aki a magyar regény előzőit látja bennük. Az események és szereplők részletes rajza, sokszor eleven párbeszédekkel fűszerezett előadásuk, a történetek érdekessége tekintetében nem egy mai történeti regényünkön túltesznek.

A sílusuk is... Az írók nyelve az egyszerű polgár nehézkes kifejezésmódjától a körmondatos papi stíluson vagy a műveltek latinosan megkötött magyar stíljén át a művelt székely ember könynyen folyó ízes fordulatos előadásáig ível, de mindenikben egy eleven, ízekkel és színekkel gazdagon telt mély magyarság árad. Mindnyájan az élőbeszéd gazdagon s frissen csorduló kútjából merítettek. Mai irodalmunk stílus-mesterkéltségének, stílus-vérszegénységének nyoma sincs bennük. Talán Móricz nyelve hasonlítható hozzájuk a maiak közül.

Mindenesetre: magatartást, nyelvet, stílust, műveltséget tanulni a mai irodalom bátran járulhat hozzájuk.

Tóth Béla.

VAGHIDI FERENC: WELLINGTON. (Cserépfalvi-kiadás. A „Nagy idők — nagy emberek" sorozatban. Bp.)

A most megjelent első magyar Wellington életrajz igyekszik teljességre, de azért a kötet nagyobb fele mégis főként ezzel a hét évvel és a két nagy hadvezér, Napoleon és Wellington párviadalának részletes leírásával foglalkozik. Nem tudományos mű, de élvezetes olvasmány. A könyv bőséges forrásmunka jegyzéke nem üres felsorolás. A szerzőt gondos forrástanulmányai megóvták a divatos regényes életrajzok gyakori felszínességeitől.

A Wellington nevet az utókor előtt a néhány heti, sebtében elvégzett készülődés után egyetlen napon, 1815 június 18-nak második felében végigharcolt waterlooi csata és győzelem tette halhatatlanná. Még Waterloonál is többet segített Wellingtonon szerencséje, mint az igazán hadvezéri lángelme fölénye. Ha a csata reggelén egy kiadós nyári zápor néhány óráig tartó tétlenségre nem kényszerítette volna Napoleont, a csata egészen másképpen dőlhetett volna el. Igaz, hogy Wellingtont is megzavarta a porosz hadvezér, Blücher tábornok indokolatlan késése, amely a franciákat váratlan előnyökhöz juttatta.

Napoleon és Wellington soha nem találkoztak, harcban is csak Waterloonál álltak egymással szemben. A spanyolországi hadjáratot Napoleon legjobb hadvezérei, mint Soult, Masséna és mások vezették, de a császárral a brit fővezér soha sem került szembe. A francia hadseregnek a császár elbai száműzetéséhez vezető leveretését is úgy harcolta ki Wellington, hogy Napoleon ellen közvetlenül egyszer sem harcolt. Ezért is lett élete legnagyobb álmának beteljesedése és élete művének megkoronázása a waterlooi ütközet, bár Napoleont itt is csak távcsövén figyelhette meg, amint fehér lován ügetett marsalljaitól körülvéve. — Mennyire izgatta ez az ember — írja egy helyen a könyv szerzője — mennyire várta, hogy egyszer mégis összetalálkozzék vele, valamilyen módon, valamilyen alkalommal. Amikor bevonul Párisba, Napoleon már elmenekült és Angliától kért menedéket. Ha újra Indiába küldték volna, feltétlenül partra száll Szent Ilonán, hogy lássa. Stratégiáját és katonai sikerének titkát megértette. Már többet szeretett volna tudni: egy embernek a titkát. A könyv írója itt Wellington élete titkára tapintott rá.

Napoleon bukása után Wellington a nagy fantomtól megszabadult *Európa hőse* lett. De Napoleon akaratlanul is bosszút állt közvetlen bukását előidéző ellenfelén, akitől jóvá már nem tehető katonai vereséget szenvedett. Napoleon eltűnése után nem maradt megoldásra váró katonai feladat Európában Anglia és a brit hadsereg részére. Wellington pedig végkép nem vált be, sem mint diplomata, sem mint politikus.

Életének legnagyobb kudarca mégis az volt, hogy nem tudott a közvetlen katonai feladatok megoldásától megfosztott szárazföldi brit hadseregben olyan szellemet teremteni, hogy a hadsereg hű tudott volna maradni azoknak a nagy időknek hagyományaihoz, amikor brit csapa-

tokkal Nagybritannia tábornagya, Wellington herceg állt annak a nagy katonai koalíciónak az élén, amely a délfranciaországi és belgiumi harctereken ledöntötte az európai kontinens katonai bálványát, Napoleont.

Máthé Elek.

ZEMPLÉNI FODER JÓZSEF: DÉLRE NYÍLÓ. (Versek. A Hajnalodik kiadása.)

Az Alföld ősi, televény földjéről ismét jelentkezik egy figyelemreméltó ifjú tehetség. Erdélyi József nyomán indul, azon a csapáson, melyet ő vágott a népi eredetű költők számára, — de ez az ösvény annyira övé is, annyi friss, reggeli szellő futja be, hogy nem érezzük bántónak a folytatódó, megismétlődő elemeket. Különben is ez a témakör Petőfi óta kiirthatatlanul egybeforrott a magyar lírával: a származás, a család személyesízű, közvetlenhangú élményei, a gyermekkor hatásai, a táj: — szülőföld és lakóhely — hátterével. Valóban Zempléni Foder Józsefnek is ezek a legszebb, legkiforrottabb versei. (Így látom őket. Így éltünk mi. Bölcső. Régi hajnalok stb.

„Az utcánk egy nagy ásító száj
Torkában árnyak lengenek.
S két oldalt, mint óriás fogak,
Zúzmarás fák fehérlenek.")

Vannak egyénibb tárgyai is, amelyekben önmagát keresi (Ember vagyok. Ketten futunk. Nincs örök az életemben.), vagy a szerelmet, békét, életsorsának fordulóját, elmélkedő hangulatait. Ezekben is tisztán csendül hangja, ritmusa könnyed és magával ragadó, de nem hatol még le lelkének legmélyebb rétegeibe. Nem is volna jó, ha már most, első verseskönyve megjelenésekor, bejárt volna minden utat. Így remény van arra, hogy tehetsége meglepetést tartogat olvasói és önmaga számára. Vagy, ha alaphangját már leütötte is, ez a könyv még nem teljes szimfónia, még sok szerkezeti rész, melléktéma, hangzat és futam hiányzik. Lehet, hogy hajlama nem is vezeti az önelemző „inquisitor-líra" felé (ma legnagyobb képviselője Szabó Lőrinc), megmarad azon a vonalon, melyet a népi eredetű költők követnek. Könnyebben elérhető, derűsebb tájain a magyar léleknek, széles országúton, melyre kalász és búzavirág hajlik. A lírának különösen szüksége van ma, hogy az olvasó érdeklődésének nagyobb körét fogja be s erre csakis a közvetlenség, dallam, egyszerűség, mindenkihez szóló témák útján van remény. Van valami ezekben a versekben, ami megkap, ami friss, magyar tehetség-illatú, — túl a hatásokon, ismert témán és formanyelven. — Így Délrenyílónak, legkifejezőbb, reprezentáns versének, reménye és joga van a következő sorokhoz:

„Jöhet rontás, vereség, átok,
De mégis hősi élet ez.
Csodákkal telve arra várok,
Hogy majd valaki észrevesz."

Debreczeny Lilla

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

12

TARTALOM:

Ravasz László: **Az Ige a mi örökségünk** ● Fekete Lajos: **Vallás és művészet** ● Juhász Géza: **Predesztináció** (vers) ● Máthé Klára: **A szinházi év első negyede** ● Otrokocsi Nagy Gábor: **A közösségi igény irodalma** ● Bódás János: **Én sem vagyok jobb másnál** (vers) ● **Könyvek és írók** (Vajda Endre: Fodor József — Könyvismertetések)

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSAK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1942. DECEMBER **BUDAPEST** **LI. ÉVFOLYAM**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

TÖKE LÁSZLÓ: Ernesto Buonaiuti: Lutero — — — — — — — 374
TÖKE LÁSZLÓ: Sirio Attilio Nulli: Giulia Gonzaga — — — — — 375
GAUDY LÁSZLÓ: Schmidt János, Schulek Tibor, Harsányi István és Békefi Benő könyvei — — — — — — — — — — — — 376
VAJDA ENDRE: Babits Mihály: A második ének — — — — — — 377
GÖNCZY GÁBOR: Bisztray Gyula: Színházi esték — — — — — 378
DEBRECZENI LILLA: Fevtsek Ferenc: Egészségesen távozott — — — 380
GAUDY LÁSZLÓ: Farkas Zoltán: Foglyok angyala — — — — — 381
G. G.: Üdvözlégy, szabadság! — — — — — — — — — — 381
SZABÓ RICHÁRD: Székely Tibor: Voltál és leszel — — — — — 383
DEBRECZENY LILLA: Medveczky Bella: Útközben — — — — — 384

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyüjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őriz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).
Felelős kiadó: Szabolcska László.
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.
A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.
Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Az Ige a mi örökségünk

1942. október 31. Vigadó.

A reformáció óriási eseményszövedéke tulajdonképen a történelem egyik legnagyobb kockázat-vállalása volt. A honfoglalások, a népvándorlások foghatók hozzá. Atyáinknak választania kellett és ők választottak.

Egyfelől ott állott a középkori egyház a maga roppant hatalmában, földi dicsősége tetőfokán. Mindazt, amit az ember nagyra tarthat és életcélul tűzhet ki, csodálatos összefoglalásban megtalálhatta benne az akkori kor gyermeke. Tudomány, művészet, társadalmi tekintély, politikai hatalom, óriási anyagi erő, a legnagyobb és legtekintélyesebb történelmi folytonosságban. Ez állott egyik felől. A másik oldalon nem állott semmi más, csak egy könyv: a Szentírás. Isten Igéje, elibénk adva 66 kis könyv eseményeiben és gondolataiban. De ezzel az járt, hogy aki hirdeti, annak le kell vetnie a bíbort, le kell tennie a koronát, el kell hárítania minden kiváltságot: a pontifex maximus tekintélyét és királyok felett álló fejedelem dicsőségét; szegényen, igénytelenül, néhol megmarasztva és sokszor továbbküldve, meg kell elégednie egy öltözet ruhával, egy félévre való élelemmel, meg kell kezdenie kicsiny, szegény emberek között a gyülekezetek alakítását.

Reformátor eleink, a mi lelki atyáink és nagy tanítómestereink az Igét választották és arra tették fel életüket.

Vajjon jól választottak-e? Vajjon mi is így választanánk? Érzünk-e hálát irántuk, hogy volt bátorságuk az Igét választani s megtudjuk-e tenni azt a fogadalmat, hogy amikor dönteni kell, mi is az Ige mellé állunk. Az Ige mellé állunk, akármi csábít vagy fenyeget.

De hát mi ez az Ige, amelyről azt mondjuk: a mi nagy örökségünk?

Az Ige *Istennek a beszéde.* Isten olyan dicsőséges és felséges, hogy soha senki őt megismerni nem tudná, ha csak nem gondoskodnék arról maga az Isten, hogy az Ő képére teremtett ember megismerje őt. Evégből Isten kijelenti magát. Kijelenti magát a teremtett mindenségben, az emberiség történelmében. De mind ez a kijelentés számunkra olyan, mint a vakra a fény, amíg föl nem villan előttünk Isten *igazi kijelentése az Ő beszédében.* Isten *megszólaló Isten,* aki önmagáról számot ad minekünk s aki Igéjében elmondja nekünk, kicsoda Ő és mit akar velünk.

A reformáció tehát Isten Igéjében megtalálta az ismeretnek végső gyökerét s a vallásos igazságoknak absolut tekintélyét. Nem emberi vélekedésekre, világnézetekre, az ész erőlködéseire épített, hanem Isten szavára, aki megüzeni nekünk, mit kell hinnünk és cselekednünk. A reformáció nem tekintélyrombolás volt, hanem a végső és absolut tekintélynek megragadása, emberi vélekedések helyett magának Istennek a döntése. Micsoda óriási aján-

dék, látni a sark csillagot s hozzáigazítani szétfolyó, gomolygó világunkat!

Másodszor azt kell észrevennünk, hogy az Ige *gondolat*, tehát mindenestől fogva *szellem*. Isten kijelenti magát a teremtett világban is. Beszélhet hozzám tárgyban, anyagban, szertartásban; de milyen más az, amikor Igében beszél. Úgy viszonylik a kettő egymáshoz, mint a bábjáték az élő szóhoz. A kegyelem nem orvosság, hanem jóakarat, nem szent anyag, hanem élő szellem, nem ritus, hanem lélekben és igazságban való imádkozás és szolgálat. A gondolat nem erőszakol, nem kényszerít, hanem ihlet. Olyan, mint a világosság, ellenállhatatlan, megfoghatatlan, nélkülözhetetlen, Istennel rokon. Ezért az Ige a szellem szabadságának eszköze, képe és záloga. Csak a lelkiismeret útján hat, csak a belső meggyőződés útján formálhatja az életet, csak az őszinteség köntösében járhat. Olyan fölséges minőség, amelyik más, mint az anyagi és a tárgyi világ, független minden haszontól, nem hódol semmiféle érdeknek, előítéletnek; nem riad meg a fenyegetéstől, nincs hatalma felette szuronynak, börtönnek, máglyának; egyedül Isten előtt hódol, mert egyedül ő ismeri Istent s amíg előtte leborul, fölibe kerül az egész mindenségnek.

Harmadik jellemvonása az Igének az, hogy mindig egy sereghez szól. Nincs olyan Ige, amely cím és megszólítás nélkül szétsugározzék a nagy mindenségben. Isten minden Igéje személyes: a szívet üti át, az egyént szólítja meg és állítja önmagával szembe. Ez a szembeállítás egy új élet kezdete, amibe épen az Ige visz át. Olyan az Ige, mint a toborzás, a trombitahang. Mezőről, műhelyekből, föld alól, az élet tetőiről összekürtöli, egybeszervezi az új életcél szolgálatába állítja azokat, akik harcolni kötelesek. Az Ige tehát mindenekfelett „egy kiváltképen való gyülekezetet" gyüjt egybe, azt fegyelmezi és világosítja, pásztorolja és neveli, táplálja és megőrzi, mígnem általviszi a szemtől-szembe látás dicsőségében. *Az Igének első ténye az, hogy gyülekezetet alakít.* Nem világegyházat épít, nem egyházi méltóságokat, rangfokozatokat létesít, nem egy ember kezére adja az egész emberiséget, hanem hívő, imádkozó csoportokat teremt, akiket a Krisztus szelleme hat át és elevenít meg.

Ebben a közösségben oldja meg a szociális feladatokat, midőn arra nevel, hogy egymás terhére hordozzuk és úgy töltsük be Krisztus törvényét. A kicsinyt, az elhagyatott beteget, a szenvedőt, a megcsúfoltat Krisztus „kicsinyének" hirdeti s arra tanít, hogy a szeretet kötelezettsége határtalan. Bocsáss meg hetvenhétszer is, szeresd ellenségeidet, ha valaki el akarja pörölni a te alsó ruhádat, add oda a felsőt is.

Tehát az Ige mindig *norma* is. Földön, égen érvényes változatlan életszabály .Mivel az Ige Krisztusban testté lett, ha azt kérdezik: hogyan éljek?, Krisztusra mutat ezt kiáltva: így éljetek! Ez az életszabály ezt mondja: ne merülj el a külső világ csalárdságaiba, lélek, lélek fordulj befele, csodálatos világok várnak tereád! Azt mondja: ne engedd, hogy ennek a világnak a

nehézkedése húzzon lefelé, az arany, a kenyér, az anyag, a hétköznap, a haszon, az alacsonyabbrendű örömök és ösztönök; lélek, lélek, igyekezz fölfelé! De azért ne szakadj el a világtól, ne vonulj külön se remeteségbe, maradj meg ebben a világban, sara közt tisztának, javai közt szegénynek, örömei közt szent szomorúsággal, fájdalmai és tragédiái között Istenben való vigadozással, kínálkozó kalandjai közt továbbzarándokolva annyira, hogy amennyire lehetséges ennek a világnak egy darabját Isten országa közegéül szenteld át. Ez az életszabály nem intézmény, nem törvény, nem előírás, nem modor és módszer, hanem valami belső átszellemülés, a lélek gyökeres megújulása, az a titok, hogy aki hinni és engedelmeskedni tud, abban Krisztus él tovább.

Világos dolog, hogy egy ilyen örökséggel annak a népnek a lelke, műveltsége, történelme, amely mellette döntött, századok folyamán tökéletesen összenőtt. Az Ige nagy szellemi örökségével így forrott össze az európai művelődésnek északibb germán fele s így forrott össze egyes néprétegeknek élete, mint pl. a protestáns magyarok élete. Ennél a műveltségnél magasabbat eddigelé földünk nem tudott megtermelni. Ehhez a műveltséghez kapcsolódott hozzá a magyar protestantizmus is s ezért Magyarország európaivá tételében megismételte azt a nagy szolgálatot, amit a keresztyénség Szent István korában már egyszer megtett.

Hadd kérdezzem meg tehát most megint: jól választottak-e a mi őseink, mikor az Ige mellett döntöttek és ha dönteni kellene, választanának-e mi más mellett? Van-e valami földi jó, politikai belátás, egyéni érdek, amiért meg lehet tagadni ilyen örökséget? Mi az, amiért odaadnók a mi világosságunkat, szellemi szabadságunkat, erkölcsi függetlenségünket? Miért adnók oda a mult nagy dicsőségét: hitvallóinkat, vértanúinkat, a századok nagy szövétnek-embereit? Ez örökség drága java mellett, hogy elvész minden áldozat és szenvedés, amit érette fizettünk. Igen, érdemes volt szegénynek maradni, kicsinynek maradni, hátratételt és üldöztetést szenvedni; igen, megérte a könnyet, a kihullott vért, az eltékozolt életet az, hogy az Igében Isten, a legfelsőbb tekintély uralma alá kerültünk, részesei lehetünk a szellem örökletes szabadságának; lelkiismeretünk minden csábítástól és rettenéstől menten egyedül a Lélek ihletésére figyel; gyülekezeteinkbe egy új testvéri közösség létesült. Az egyház család s a család: egyház.

Igen, érdemes az Ige mellett megállni, amikor a Kísértő arra akar rávenni, hogy, hogy egy állásért, házasságért, fizetésjavításért, kitüntetésért megtagadjuk és eláruljuk az Ige egyházát. Érdemes az Ige mellett megállni, ha vele a kisebbségi sorsnak hátrányait vállalnunk kell is. Ha vele egy aszkétikus, egyszerű, puritán élet jár, amely külső örömök helyett belsőre néz s a látszatoktól a nagy végső valósághoz, a cifra járulékoktól az egyszerű lényeghez fellebbez.

És különösen érdemes mellette megmaradni a mai világban, amikor olyan könnyen támadnak világnézetek, rendszerek, amelyek a végső igazság és absolut tekintély igényével lépnek fel.

Ebben a szörnyű forgószélben, amelyben ellentétes tanítások akarnak hatalmukba keríteni, milyen jó magától Istentől tudni, mi az az igazság és mi a tekintély. Érdemes megállani, amikor ebben a világban annyi mindenféle bilincs fenyegeti a szellem szabadságát, a gondolat királyi röptét, a lelkiismeret örök kiváltságát, az egyedül Istennek hódoló és neki szolgáló emberi mivolt öröklött méltóságát. Az Ige mellett kell megállanunk s vállalni a teljes és új testvériséget egy osztályokkal és előítéletekkel darabokra szaggatott és egymásra uszított világban s a család ősi jussát: az atyafi osztályt követelni Isten asztalánál, a mindennapi kenyérben, a munkában és pihenésben. Érdemes megállani az Ige mellett, mikor az elszabadult állati ösztönök tatárjárása elsöpör az életből minden szeretetet, minden szentséges, szelíd és örök tartalmat s marcangoló gyűlöletre és habzsoló élvezetre tanít. Érdemes megállani, pedig nem tudjuk, mikor nem lesz szabad megállani s mikor kezd halálos kockázattal járni.

Ha pedig mindez érdemes, szükséges, halaszthatatlan, mindennél fontosabb, akkor mi modern magyarok a XX. század közepén bátran ragadjuk meg az Ige irodalmi testét: a Szentírást és valljuk meg ebben a szétszaggatott világban: *ez a legfelsőbb ihletés, ez a legnagyobb szociális törvényadás, ez az örökre érvényes életszabály.* Tegyük meg ezt a nagy vallomást épen most, amikor a világtörténelem legnagyobb háborújában az egész emberi nemzetség szörnyű válságok vajudásai között igyekszik felszínre hozni ismeretlen mélységekből egy új világ fundamentumait. A szétdúlt emberi művelődés romhalmaza fölött Krisztus megáll, mint aki „tegnap és ma és örökké ugyanaz". Előtte arcra borulva kérdi a boldogtalan ember: hová mennénk Uram, örök életnek beszéde van tenálad!

Ravasz László

Vallás és művészet

Az emberi lélek világszemléletének két legmagasabb kilátópontja a vallás és a művészet, mindkettő „sub specie totalitatis" adja a világról s benne az emberről a szemléletet, a vallás természetesen az „aeternitás" fényében, de a művészet is igényli az örökkévalóságot. Ha legvégső jelentésükben ennyire hasonló igénnyel áll elénk a vallás és a művészet, kérdezhetjük, mi hát a különbség mégis köztük, azzal az olcsó aforizmával meg nem elégedve, hogy a vallás az élet művészete s a művészet az élet vallása. A vallás számára kevesebbet, a művészetnek pedig többet adagol az igazságból ez a bölcseség s érezzük, hogy egy nagy problémát mégsem lehet ilyen könnyedén: egy mondatban alanyállítmány cserével megoldottnak venni. Bizonyos, hogy a vallás és a művészet kapcsolata nagyon erős és mély, annyira, hogy sokszor egynek vették a kettőt, de olyan alapon, ami sértő volt az

egyikre, mert a másik uralkodó vonását alapvetően jellegzetesnek mondották reá. Pl. azon felfogásban, hogy azért egy a vallás és a művészet, mert mindkettőben uralkodó a képzelet, mindkettő „szép hazugság", narkotikum az élet fájdalmai, nyomorúságai ellen. A vallást alázza meg ez a nézet, mert „hazugságát" semmi nem menti, míg ez a kérdés a művészetnél fel sem merül, ha szép, mindegy, hogy látszat vagy realitás-e? Látjuk, hogy az első kérdés föltevésénél, mely az összefüggést kutatja, milyen szakadékra bukkanunk, de ellenvetéssel újra hidat verhetünk a két csúcs között. A művészetben ugyanis az érzékileg meghatározott, reális képlet csak egyik tényező, hogy valóban művészi lehessen, szükséges, hogy fizikai realitásán túl jelentsen is valamit s ez a jelentés már nem érzéki valóság, hanem az értékek világába tartozik. A műalkotásra az jellemző, hogy benne az anyag egyesül a szellemmel, az érzéki az érzékfelettivel. Tehát az érzéki realitásnak olyannak kell lennie, hogy a szellem rajta átsugározhassék, az érzéki realitás az előtér, amely mögött ott van az értékek világa. A művészet úgy ábrázolja a dolgokat, amint Aristoteles mondja, hogy „meta logon aléthous" az igazi értelmüknek feleljenek meg, még ha ez nem egyezik is meg a realitással. Igazság és valóság közt itt egy sajátos korrespondencia van. Történetileg vagy metafizikailag igaz-e a dolog, ez a kérdés mindig egy ténybeli állításra, tehát egy ítéletre vonatkozik. A kép vagy a szobor nem egy ítélet: tisztán subjectum, nincs hozzávaló állítmány.

A vallás és művészet egységét valló felfogás annyiban módosul egy másik nézetben, hogy a lényeg a vallás. A köntös, a külső kifejeződés a művészet. Azon történeti indokolással, hogy minden művészet kezdetben sacralis jellegével a vallás szolgálatában állott. E felfogás pedig a művészetet hozza méltatlan helyzetbe a szellem világában önálló helyének megtagadásával. Ha a történeti indokolást nem is vetjük el, hiszen a még eddig nem tisztázott összefüggését a vallásnak s a művészetnek hangsúlyozza újra, de végső konklúziójában mégsem fogadható el. S itt már rá kell térnünk a fogalmak tisztázására, hogy célunkhoz közelebb juthassunk, kérdezzük, mi hát a vallás s mi a művészet s a nyert felelet után reméljük, világosabb lesz az összefüggés.

A vallás kiindulópontja, hogy az ember meglátja tehetetlenségét, nyomorúságát és segítséget keres, a bűntudat szörnyű súlyától szabadulni óhajt, váltság után eped. Mérhetetlen szomjúság ez. A múlandóság árnyai közt bolygó lélek kiolthatatlan vágya az Isten után, hogy kiemelje lelkét az enyészet korlátaiból s elnyerje az örökkévalóságot. Az emberi léleknek ez a legerősebb ösztöne űz, hajt a vallásos élmény elragadtatott üdve felé, s arról beszámolni, számotadni, racionális fogalomkincsel nem lehet, gyarló és fogyatékos arra a közönséges beszéd. Csak úgy adhatok közléseket, ha intuitív erővel, művészi szemléletes módon adok képet a bennem átélt lelki folyamatokról, amely közlés után a szemlélő másik ember beleéli magát az én vallásos élményembe. Tehát a művészet segít, ihlet a kifejezésben s ha ez sikerül, to-

vábbadja az élmény melegét, midőn felidézi az áhítat, az elragadtatás elszállott, boldog perceit. A magát közölni akaró, az elragadtatott üdv s a megtapasztalt isteni kegyelemről számotadni akaró ember törekvésee azonos attitude a művészivel. Mert a művészet mindig kifejezés. A művész lát valamit, amit embermilliók nem látnak, hall valamit, amit nemzedékek nem hallottak meg, ami valójában a művész lelkében születik meg. Az alkotó, teremtő művészi lélekre csak hat a külső világ, ingerli, motívumokat ad, de a felelet nem visszhang, hanem a művész lelke mélyéből felzendült szózat. A mű feltárja lelkét, elmondja látását, szemléletét. S ez a szemlélet mindig egybefoglaló, szintétikus. A művészi látás újszerű volta, szuggesztív ereje tanít, nevel. Petőfi után százezrek látják szépnek az addig észre nem vett Alföldet. A művészi benső szemlélet tárgya lehet a legkisebbtől a legnagyobb dologig mindaz, ami az emberi életnek tényezője. Mi sem természetesebb, hogy az örök emberi sírás, a „de profundis" kiáltó bűnös váltság utáni vágya kiváltképen tárgya a művészi kifejezésnek. A művészi alkotás ha elmélyíti a vallásos érzést, a legáldottabb eszköz a vallás szolgálatában, de itt szükséges a legfontosabb különbségtételre vigyázni, minden vallási tárgyú mű alkalmas-e erre? Wundt mondja, hogy a fantázia, mely nélkül nincs művészet, a vallásban is szerepet kap, de más jelleggel. A művészetben a legfőbb tényező: képzelőerő nélkül műalkotás nem foganhat, a vallásban azonban nem teremt a képzelet, csak képszerű kifejezést ad az értelmi skémákba nem szorítható vallásos élménynek. Az istenit a vallásban nem fogalmakkal ragadhatjuk meg, hanem élményekben, benső szemléletekben. Az isteniről a művészet adekvát képet nem adhat, csak hasonlatszerűen utal feléje, a szimbólum által. A szimbólumban van valami, amiben egy az ábrázolt érzékfelettivel, utalás arra, hogy e két jelenség összefügg. Ha tehát a művészet tárgya szimbólikus s nem azt akarja mondani, hogy „ilyen az Isten", vagy különösen „ez az Isten", akkor értékes a vallás számára. Példa Dürer: Melancholiá"-ja, ez a csodálatos rézmetszet a 16. század elejéről, kifejezi Dürer töprengését az élet múlandóságáról. A munkás élet eszközei tétlenül hevernek mellette, mögötte az élet tűnő voltára intő homokóra s a koponya, szinte halljuk a homokszemek percegését s a háttér titokzatos jelei: üstökös s a szivárvány, a transcendens titkok komolyságával teszik mélyzengésűvé az élőtér fojtott csendjét. Vallásos érzés, mély, örök emberi árad a képről a szemlélőre, mely csak utal az életet irányító isteni erőkre, de nem ábrázolja. Fontos megjegyezni, a művészet szuverénitását hangsúlyozva, hogy az igazi műalkotás, bármennyire vallásos is a tárgya, mégis önmagáért van. A művész számot ad a műben egy érzelmi állapotáról, lelkének feszültségéről, mely a műben talált feloldódást. A művész a műben valójában nem hívő, nem hitetlen: teremtő, alkotó géniusz. A vallásban a nyomorúságban lévő ember számára kívülről, felülről jő a feloldódás, a megváltást a Kegyelem adja. A művész nem lép ki önmagából, benne kell feloldódni a feszültségnek az

alkotás gyönyörében tisztul ki a lelke. A vallásban az ember semmi, a művészetben minden. A vallásban megsemmisül az emberi, hogy a megtapasztalt isteni kegyelemben feloldódjék, a művészetben az ember felnő az isteni határáig az alkotásban. A humánum teljes diadala a mű, az ember legdicsőbb tette, mely mindig több, mint az anyag világa, mert azon túlutal, a szépség a végtelenség sejtelmét támasztja bennünk s így az örökkévalóságot szomjazó lélek megnyilvánulása rokon a vallással. A művészetet legnagyobb alkotásaiban ihleti a vallás, de csak akkor tesz szolgálatot neki, ha nem ábrázolni akarja az Istent, hanem utalni akar rá szimbólikusan.

A művészet a fantázia, az álom gyönyörű világa. Magasabb mégis mint a valóság, mert azt mondja el, ami az emberben él, mint vágy, reménység egy szebb élet után. Kárpótlás a szépség e tündérvilága a csúnya életért, kárpótlás, amelyet az ember maga teremt magának. A művészet az emberélet legmagasabb csúcsa, ahova felérve utalást kapunk a másik csúcs, a vallás felé. Mert a művészetben sóhajt az ember az örökkévalóság után, a vallásban pedig megtapasztalja.

Fekete Lajos

Predesztináció

Szerettem volna elrejtőzni
mélyebbre, mint a gyökerek,
mint az óceán szörnyei,
s a föld gyomrában az erek.

De süllyedjek akárhova,
értem nyúl egy titkozatos
tapogató fény makacs ujja,
megragad, napvilágra hoz.

Hiába gázolok gyehennán,
kudarcon és kárhozaton:
valami földöntúli kéz
fölemeli ábrázatom.

Halálos förtelemben élek,
s nem foghatom föl az okát:
táncol előttem egy sugár,
s egy néma szózat megbocsát.

Átlüktet a lázas világon,
mint életosztó szívverés,
a kimeríthetetlen irgalom:
az eleve elrendelés.

Juhász Géza.

A színházi év első negyede

A budapesti színházak az idén korán, de gyengén kezdték a szezont. Már a tél javában vagyunk, de alig találunk a magyar bemutatók közt olyat, amelyet nyíltszemű, józanítéletű szemlélő mint maradandó értéket könyvelhetne el zavaros korunk mulandó termékei között.

A *Nemzeti Színház* két nagy magyar bemutatója közül, *Kós Károly „Országépítő"* és *Tamási Áron „Csalóka szivárvány"* című színműve közül nem véletlenül beszélünk előbb az időrendben második bemutatóról: *Tamási* drámája ebben a színházi évben első komoly értéke a színpadi irodalmunknak.

A *„Csalóka szivárvány"* Tamási negyedik, Budapesten bemutatott darabja. Érdekes megfigyelni, hogyan fejlődött ez a legkomolyabb erdélyi tehetségünk a játékos népi idilltől az új magyar szimbólikus drámáig, mekkora utat tett meg ez a még aránylag fiatal írónk a könnyű és színes zsánerképtől a mélyértelmű, már-már Európa nagy színpadaira kívánkozó, bár most is, mint mindig, ősi magyar talajban gyökerező, magyar keretben pompázó és magyar népi alakokba öntött, új, *nem naturalisztikus, de nem is meseszerű*, hanem talán leginkább *paraszt-miszteriumjátéknak* nevezhető művéig. A *„Csalóka szivárvány"* az a színes, csábító káprázat, amely, „életen innen, halálon túl", az ember kicsalja egyszerű és egészséges paraszti életből; talán a Tudás, a nagy Léttitkok megfejtésének szivárványa, a bölcselkedés ragyogó hídja, amely összeköti az égi és földi dolgokat, amelyről olyan könnyen leszédülhet az emberi elme. Ez a szivárvány húzza ellenállhatatlanul Czintos Bálint székely kisbirtokos gazdát is, aki valamikor gimnáziumba járt, de szegénysége miatt nem nézhetett mélyebben a könyvekbe. Ezt a szivárványt véli felfedezni a falusi boltos érettségizett kisasszony-lányának a szemében, akit a saját tanult fia akar elvenni. És ellenállhatatlanul belébódul a Szivárvány varázsába. Elcseréli ruháját és életét egy véletlenül jókor érkező, öngyilkossá lett tudós barátjának sorsával; az ő álarca alatt folytatja a futást az élet értelme után.

De: „Egyszer egy almafa leveles ágakkal
Élet értelmét bolyongva kereste.
Amikor visszatért fekete ágakkal,
Más fákról az alma pirosan nevette."

Ebben a tündéri versben benne foglaltatik a mélyértelmű parasztdráma egész tartalma. Czintos Bálint nem bírja az álarcos életet: szeretne visszatérni saját bőrébe, de hiába küzd meg a fenyegető „Homállyal", hiába bizonygatja családjának, barátainak, hogy ő nem bölcselő, ő Czintos Bálint, akit a halottnak hittek, senki sem hisz neki. És a szegény, feketeágú almafa, akinek, ahogy

egy bölcs öreg székely mondja *„bolyongás helyett teremnie kellett volna"*, követi öngyilkos barátja útját: vízbeveti magát. Ami ebben a darabban Tamásinak sikerült: a realisztikus forma megtöltése mély, transzcendentális tartalommal, ez előtte csak középkori moralitás-íróknak sikerült, az sem nálunk, hanem Franciaországban. De még Tamási művén belül is ez az első eset, hogy a nehéz forrasztás hegmentesen tökéletes. Első darabja, az *„Énekes madár"* meseszerű szimbólumaival, friss népi színeivel a népmese mesgyéjén haladt, a második, a *„Tündöklő Jeromos"* politikai szatíra volt, ismét népi keretben, a harmadikban a *„Vitéz lélekben"* a mondanivaló szétfeszítette az egyszerű kereteket, a realitás és misztikum amalgamizálása nem sikerült egészen. Most végre elérkezett a költő (mert csak költőnek sikerülhet ez), a tökéletes formához: Czintos Bálint fausti lélek székelygunyában és a körülötte rajzó ízes, humoros alakok nemhogy zavarnák, de útólérhetetlen zamatos keverékét adják meg a kínzó, örökemberi problémáknak és a megkönnyítő, ragyogó, mindent bearanyozó költői humornak. Ebben segíti őket Tamási egyetlenül szép, tömörségében is erőteljes nyelve, az a magyar színpadi nyelv, amelyet Erdély adott nekünk. Ősi. vaskos tréfák (a magát halottnak tetető Fecske póstás epizódja), erősítik a darab moralitás-ízét, habkönnyű, finom szerelmi vallomások, mély és tiszta paraszti színek az öreg Samu bácsi szavaiban szinte első hallásra alig követhető gazdagságban omlanak, sugároznak a színpadról. — Hol van ez a művészet például a mai francia polgári dráma fülledt, elhasznált és nyárspolgári naturalizmusától (a Tamásival csaknem egyidőben bemutatott Vígszínházi *Bourdet*-darabra gondolunk). De milyen messze és milyen mélyen jár, ha összehasonlítjuk eddigi parasztköltőink. legjobb esetben modern szociális problémákat tárgyaló műveivel is! Tamási művészi országa nem egészen e földről való, de annál inkább magával ragad azokba a mélységekbe és magasságokba, amelyekre soha annyi szüksége nem volt a magyar művészetnek, mint éppen ma. A *„Csalóka szivárvány"* az egyetlen színházi est eddig, amely a Nemzeti Színház közepes előadása ellenére is élményszámba mehet.

Évadnyitó újdonságnak a Nemzeti Színház *Kós Károly „Országépítő"* című Szeut István drámáját mutatta be. A nagysikerű szerző ugyanilyen című regényéből írta a darabot, amely a nagy király problematikus alakját lett volna hivatva színpadra állítani. Hogy ez nem sikerült olyan mértékben, mint a regényben, az az átírás természetes következménye. A zeneművészetből ismert tény, hogy zongorára írt darabot hegedűre transponálni büntetlenül a legnagyobb művész sem tudhat, mert a zongorának egészen más a formanyelve; egyrészt csak bizonyos témákat lehet vele jól kifejezni, másrészt a hegedű képtelen a zongorára komponált mondatot a maga eredeti hangszínében visszaadni. Ugyanígy állunk az epikai művek dramatizálásával. Szent István uralkodásának története tiszta epikai anyag. Már maga uralkodásának időtartamát, az agg király alkotásainak hosszú évtizedekre

visszapillantó sorsát sem lehet drámába sűríteni. De meg aztán István jellemének ellentmondásai, a pogány és keresztyén kultúra választóvonalán álló politikus küzdelme sajátmagával, családjával és szomszédaival, ezer psychológiai fínomsággal bővelkedő, de csak ezer regényoldalon festhető fejlődése és harca sem kívánkozik drámába. István történelmi helyzete valóban drámai: kelet és nyugat között kellett választania; amikor elindította az országot a nagy nyugati kultúra ösvényein, eldöntötte a magyarság egész jövőjét. De ebből a történelmi helyzetből, amely csak a darab első képeibe sűríti és sugározza István tragikumát, — ott, ahol a fiatal trónörökös a lázadó Koppányt, a pogány Géza fejedelem utolsó akarata ellenére leveri, — még nem lehet rengeteg képből álló tragédiát kovácsolni. Legföljebb történelmi körkép lesz az ilyen anyagból, mint ahogy ez Kós Károly darabjában is történt. István királyt a színpadon végigkísérjük trónörökös korától haláláig; közben megérjük a külső és belső harcok egész sorát, végül elfogatását és megöletését is. A darabnak vannak erős és elevenem rajzolt, sőt a főhősnél megragadóbb és erőteljesebb alakjai mint például Gyula vezér, vagy Sarolta és Gizella királynék alakja. Különösen Sarolta és Ivánnak anyjával való összeütközése szép és megragadó drámai betéte ennek a képekbe oldott színpadi eposznak. De már István gyermekeinek halála, a Gyula vezérrel vívott párharca színpadon kívül zajlik le; Imre herceg halála, az utolsó csapás is csak hírnöki jelentés a színpadon: így István alakja passzív és sápadt szenvedője és nem alakítója korának, úgy, hogy *Apáthy Imre*, a nehéz szerepet vállaló, nagytehetségű fiatal színész sem tudott megbirkózni a figura élettelenségével.

Darvas József „Szakadék" című drámája a *Madách Színházban* tarthat még igényt komoly kritikai méltatásra, noha ez sem százszázalékosan sikerült munka. De komoly magyar sorskérdést tárgyaló igyekezete, becsületes nyiltsága és mélyen erkölcsös szándéka és megoldása mégis megragad, a késői népszínművek és hamis népoperettek korában. A falu lázadását viszi színpadra az őket megértő és nekik segíteni akaró néptanító, a „tanult" népfia ellen. Ez a tanító-figura is megtanulja, amint Tamási a maga hősével megkóstoltatja, hogy a „tudás" elszakítja osztályától és fajtájától az embert. De itt nem marad magánügy ez az ellentét: amikor a tanító egyik tanítványa a fiatal népboldogító apósának birtokán véletlen sérülés következtében meghal, azt fogják rá, hogy megölték a gyereket a gazdag parasztgazdáék, és hogy a tanító is persze a családja pártjára áll. Hívhatná már most a csendőröket, fordulhatna bírósághoz a tanító, ahogy ezt minden kispolgári barátja, a falusi jegyző és társai tanácsolják neki, de nem teszi. Inkább feláldozza szerelmét, hogy megtarthassa népe szeretetét, lemond minden védekezésről, de ki fogja vívni majd egyszer, rettenetes szenvedések árán ismét népe igazságos szeretetét. Mert a *„vád hamis ugyan, de a bizalmatlanságuknak és gyűlöletüknek van oka"* mondja egyszer ez a tolsztoji fehérségű,

elvi sápadtságú főalakja a darabnak. Maga a tanító és a nép közti összeütközés erős drámai mag lenne, de Darvas elsősorban szociológus és theoretikus, mégpedig keserű és szenvedélyesen vádló theoretikus. Hosszú vezércikkeket mondat el alakjaival, ahelyett, hogy cselekednének; a nép eleven beszéde mellett a színpadi tanító és emnyasszonya dikciója élettelen és papirosízű, a jól induló darab klisévé lesz. A halott kisfiút megbosszulni akaró, csak gyűlölködő, teljesen egyszínű anya szerepe például minden emberi vonást nélkülöz, ugyanígy a dühös gazdag paraszt kizárólag ordítozó és hatalmaskodó figurája. De az ilyen fekete-fehérrel festett egyszínű embertípusok mellett vannak kedves, emberi melegtől, és egyéniségtől ragyogó, duzzadó alakjai a drámának, mint például az öreg paraszt (Danis remek játékában), a jegyző, a gazdasszony remekbemintázott figurái. Kár, hogy Darvas elsősorban politikus-szociológus és csak másodsorban művész: ennek a mélyen magyar darabnak több sikere lehetett volna, még a Madách Színház egyetlen, erősen városi ízű parasztstílusa mellett is.

Felkai Ferenc „Potemkin" című történelmi játéka volt ugyanennek a jószándékú színháznak második újdonsága. Felkai tavaly nagy sikert aratott Nerojával és az idén méltán várt tőle a közönség hasonló eredményt. Nekünk tavaly sem tetszett rikító színekkel megrajzolt, súlyos műveltségi hiányokban bővelkedő drámája, és az idén ugyanezekkel a szemrehányásokkal kell illetni új darabját. Potemkin Felkai drámájában új arcot kap: nem könyelmű csaló, cárnői kegyenc, hanem jószándékú idalista, akit csak korai halála akadályoz meg Oroszország reformkorszakának megalkotásában. Mellette Katalin cárnő szeszélyes, féltékeny báb csupán, akit Potemkin herceg késztet a 18. század felvilágosult eszméinek elfogadására. Kár, hogy ennek az érdekes és mindenekfölött művelt és magasszínvonalú kornak a levegőjéből egy szippantásnyi sem jut a nézőknek a darabban. Egy lehetetlen nevű hölgy (akit Konstantinápoly görög lakónegyede után Phanariotának hívnak) meghozza ugyan Voltaire üzenetét és Diderot eszméit a cári udvarba, de ezekből *ez* a Potemkin és *ez* a cárnő valóban nem sokat érthetnek! A darabnak ennek ellenére vannak jó drámai jelenetei: a lázadó Pugatschevics elfogatása és a lázadást megörökítő történetíró jelenlétében való kihallgatása például igen ügyes színpadi technikusra valló jelenet. Történelmi drámához azonban elsősorban elmélyülő korismeret és konstruktív, azaz rekonstruáló fantázia kell.

Vándor Kálmán „Idegen asszony" című délvidéki története az *Új Magyar Színházban* erős, szenvedélyes témát, egy szerb asszony és egy magyar tiszt szerelmi harcát dolgozza fel drámává. Vándor elsőrangú ismerője a déli Balkánnak: lokális színei hitelesek, drámai hangja meggyőző, szerepei jó színészi feladatok. Mindez hatásos és fordulatos darabot ad, amelyet *Lázár Mária* színpadra való visszatérése avatott sikerré.

Hunyady Sándor „Négy apának egy leánya" című, halála

előtti utolsó darabjáról kell még megemlékeznünk. A Vígszínház évadnyitó darabja volt; *Móra Ferenc* regényéből dolgozta át bájos tollú és egyéni ízű szerzőnk. Mikszáth és Móra örökének törvényes örököse az elragadóan mesélő Hunyady ebben a darabban is. Nem akar mást mint szellemesen és bölcsen mulattatni, — és ez sikerült is. A darab magyar falusi, biedermeieres levegője, az ártatlan tréfa, a bölcs humor és a kicsit idejétmúlt, öregedő szerelmi fellángolás elegikus hangulata kellemes, zsongító keverékké vált a Vígszínház kitünő és gondos előadásában. Anekdota, — de kedves és végtelenül magyaros ízű békebeli anekdota volt ez a darab.

Máthé Klára.

A közösségi igény irodalma.

Húsz esztendeje annak, hogy a meginduló *Minerva* című folyóiratban Horváth János megadta a modern magyar irodalomismeret alapelveit. Néhány évvel később ezekre az elvekre építette fel Thienemann Tivadar *Irodalomtörténeti alapfogalmait*. Azóta új irodalomtörténész nemzedék nőtt fel, s bár 1938-ban — éppen e folyóirat hasábjain — olyan felfogás is hangot talált, mely ettől a „szellemtörténeti" iránytól való bizonyos elfordulást vélt látni újabb tudós-nemzedékünk történeti munkásságában: valójában mégis épp annyira korszerű Horváth János irodalommeghatározása és a kutatás útját megjelölő egész tanulmánya ma is, mint volt húsz esztendővel ezelőtt. Valami azonban mégis történt ez alatt a húsz év alatt, valami, ami — ha nem változtatja is meg Horváth és Thienemann irodalomtörténeti alapvetésének a lényegét — új színt, új értelmet és új aktualitást adhat annak.

Horváth fejtegetései óta nyilvánvaló, hogy az önelvűségre törekvő irodalom-szemléletnek meg kell szabadulnia mindazoktól a kor-áramlatoktól, melyek az irodalom sajátos alkatát figyelmen kívül hagyva bizonyos önkényes szűkítésre késztetik a kutatót. A jelen szempontjaival irodalomtörténetet írni, tehát pl. irodalmunknak csakis azokat a megnyilvánulásait figyelembe venni, melyekben a nemzeti szellem nyilatkozik meg, vagy csupán azokat, amelyek művészi teljesítményeknek is mondhatók, kétségkívül a mult életének megcsonkítása lenne. Ezzel szemben azonban letagadhatatlan tény az is, hogy éppúgy, mint minden irodalmi mű, maga az irodalomtörténeti kutatás is szoros kapcsolatban van az idővel: amint a szépíró nem léphet ki korából, éppen úgy nem teheti ezt az irodalomtörténet-író sem. Másrészről pedig az irodalomhistorikus számára saját kora szemléletmódjának elsajátítása, a kor irodalmi életében való aktív részvétele nemcsak azt eredményezheti, hogy a kora szellemiségének nem megfelelő jelenségeket a mult életéből figyelmen kívül hagyja, hanem

azt is, hogy megismerhet és méltányolhat olyan jelenségeket is, melyek kívülestek volna látókörén, ha nem érti meg kora íróinak irodalmi, nemzeti és egyáltalán szellemi törekvéseit. Meggyőzően mutatott rá pl. Zolnai Béla arra a haszonra, melyet Ady költészetének és az Ady-körüli irodalomnak a megismerése jelentett modern irodalomtudományunk számára.

Melyik tehát az a korunk által adott szempont, melynek szellemi multunk megismerésében való érvényesítése nem a látókör szűkítésével, hanem épp ellenkezőleg: bővítésével járhat; és hogyan illeszthető be ez az önelvű irodalomszemlélet gondolatrendszerébe?

Először is azt kell kiemelnünk, hogy az irodalmat nem pusztán a szellem kiválasztottai, nem a műveltségi elit tulajdonának, hanem az egész nemzet értékének, közös kincsének s egyben egyik legjellemzőbb megnyilatkozásának is tartjuk. Igaz ugyan, hogy a névtelenek ezreiben élő lelki sajátságok csak egyesekben értek meg a kifejezésre: irodalomtudományunk mégsem elégedhet meg csupán a kifejezés, a megformálás vizsgálatával, hanem szem előtt kell tartania azt a közösséget is, melybe az író beletartozott, s amely puszta meglétével, ha benne nem is tudatosult, de az íróban fokozatosan tudatosuló alkati sajátságaival hozzájárult irodalmunk jellegzetes vonásainak kialakításához. A közösség és az író összetartozásának hangsúlyozása nem jelenti azonban az írói (művészi) szuverénitás sérelmét. Azáltal ugyanis, hogy az író annak a közösségnek az alkati sajátságait formálja meg, melybe maga is beletartozik, nem külső kényszernek enged, hanem saját belső törvényeinek: nincsen tehát szabadságában korlátozva. Ez az írói szabadság mégis szigorú megkötöttséget is jelent: az író hűségét egyéniségének azokhoz a vonásaihoz, melyek a népi közösség tagjává teszik. Ezek szerint tehát az író magában hordozza — mégpedig ha igazi író, kibontakoztatott, teljesebb, tudatosult formában — azokat a követelményeket, melyek a puszta lehetőség, megformálatlan vágy, „öntudatlan igény" alakjában népében is megvannak.

Ez a jobb megjelölés híján *közösségi igény*nek nevezhető irodalomalakító tényező az újabban az irodalomtörténeti kutatásban is tekintetbe vett ízlés fogalmához áll a legközelebb. Az ízlés azonban, bár szintén a közösség tulajdona, a szóhasználat következtében elsősorban valami eltanultat vagy legalább is koronként lényegileg változót, igen gyakran „európai közkincs"-et jelent. Az igény fogalmában megvan egyrészről a koronként változó ízlés fogalmi tartalma, másrészről azonban jelenti az ősibb, a hagyományos formák utáni vágyat is, szóval azoknak a részint változó, részint állandó elemekből álló nagyobbára öntudatlan kapcsolatoknak az összeségét, melyek irodalmunk alkotásait népünk egészéhez, illetőleg az ezen belül művelődés, táj, faj, felekezet szerint elkülönülő, de mégis egyetlen egységet alkotó kisebb közösségekhez hozzáfűzik.

Ahhoz mármost, hogy az irodalmunk és népünk közötti

kapcsolat nyilvánvalóvá legyen, hogy az irodalomismeretben is helyet kapjon az irodalom szempontjai szerint értelmezett „népiségkutatás" vagy „magyarságtudomány", szükséges, hogy megtaláljuk ennek a közösségben is meglévő és az írót is irányító igénynek a történelmi dokumentumait. Eddig inkább csak az író oldaláról próbálták megközelíteni ezt az igényt, vagyis azt vizsgálták, hogy mennyiben tudatosult íróinkban a népükhöz való tartozás érzete. A nehézség azonban itt az, hogy ez a tudatosulás az irodalom fejlődésének csak a legutóbbi szakaszában következett be. Nemzeti, de még inkább népi tudatosulásról beszélni régibb — pl. középkori — irodalmunkkal kapcsolatban, midőn ezt egyáltalán nem vagy csak igen halvány nyomokban látjuk, egyet jelent saját szellemiségünknek, korunk látásmódjának a mult jelenségeire való visszavetítésével. Több és főleg objektívebb eredménynyel kecsegtet a másik út, a népi igénynek a közösség, fejlettebb fokon az irodalmi közönség oldaláról való megközelítése. Meg kell találnunk tehát azokat az irodalomalatti, de mégis írott emlékeket, melyekben az írói egyéniség hozzáadásától csaknem teljesen függetlenül szemlélhetjük ezt a nem-tudatos igényt; másrészről pedig tekintetbe kell vennünk néphagyományunknak azokat az elemeit is, melyeket valamennyire bele tudunk állítani a fejlődés rendjébe, s melyekből szintén értékes adatokat kaphatunk a közösség szellemi igényeire vonatkozólag. Természetes azonban, hogy az irodalmi igény kutatása bármennyire is nem a tulajdonképeni irodalomból, illetve nem az „irodalmi"-nak elismert művekből indul ki, egy pillanatra sem téveszthetí szem elől magát a tulajdonképeni irodalmat. Ennek vulgarizálódott, a közösség körében meghonosodott elemei lényeges változásokat idéztek elő az igény alakulásában, másrészt pedig magának az igény-kutatásnak sem lehet más célja, mint az, hogy ezt a közösségben inkább csak negatívumokban, bizonyos nyugtalanságban, néha valóságos kívánalomban, néha azonban csupán csak az önmagával való elteltség csődjébe mutatkozó öntudatlan igényt mint megvalósultat, kielégítettet és a következő korok számára útjelzőt a tulajdonképeni irodalomban kimutassa.

Az igény irodalmát, tehát azt az irodalomalatti anyagot, melynek létrejöttében, illetve ránkmaradt formájának kialakulásában az írói kifejező és alkotó ösztön szinte semmi szerepet nem játszott, hanem csakis a közösségi igény elsődleges megformálódásának tekinthető, életformája alapján három csoportba oszthatjuk: szóbeli, kéziratos és nyomtatott (ponyva)-irodalomra.

A „szóbeli irodalom", vagyis a népköltészet Horváth irodalomelméleti rendszerében csak akkor kap helyet, midőn írásban rögzített formát nyer. Az irodalmi mű fogalmával valóban ellenkezik az íratlan és állandó változásnak kitett néphagyománynak irodalmi termékként való vizsgálata. Belekapcsolódik azonban a népköltészet vizsgálata az irodalomtudomány feladatkörébe, ha a népköltészetet nem mint „művet", nem mint az író megnyilatkozását, hanem mint az irodalom harmadik tényezőjének, a kö-

zönségnek, helyesebben a tágabb értelemben felfogott *népi közösségnek az önkifejeződését* fogjuk fel. Miben nyilatkozik meg inkább népünk gondolkozásmódja, világlátása, ízlése, a hagyomány által zárt keretek között tartott formaérzéke, egyszóval egész „irodalmi" igénye, mint éppen a népköltészetben?! Irodalomtudományunk a népköltészet és az eredetileg is írott irodalom közti viszonyt eddig csak a „magas" irodalom szempontjából vizsgálta. Mintegy kegyes leereszkedést látott egyes íróink népiességében, de nem nézte a kérdést a nép szempontjából: mennyire hatott a népi igény kötelezőleg, meghatározólag az íróra. A népiességnek csak tudatos, tehát a fejlődés csúcsán levő vagy a felé mutató megnyilvánulásai érdekelték tudósainkat, vagy inkább ezek közül csak néhányat, de irodalmi termékeink „öntudatlan népiessége" — bár már Arany János megalkotta ezt a fogalmat — mindeddig úgyszólván szóba sem került, legalább is a módszeres tudományban nem. A másik szempont, amivel a népköltészethez közelednünk kell: mi az, ami eredeti formakincs, és mi az, ami idegen stílushatás ebben? Ezekre a kérdésekre feleletet adni józan mértéktartást parancsol egyrészt az összehasonlító folklore, másrészt pedig az újabb népzenekutatás eredményeinek felhasználásában. Az előbbi bizonyos motívum-egyezések alapján elidegeníteni látszik tőlünk legeredetibbnek vélt népköltési termékeinket, a másik viszont a rokon népekkel való hangnem- és dallam-egyezések alapján arra csábíthat, hogy népköltésünk egészében ősi, keleti örökséget lássunk. Az igazság, mint arra már Eckhardt Sándor és népballadáinkkal kapcsolatban újabban Ortutay Gyula rámutatott, valószínűleg középen van: néphagyományunk éppúgy őrzi az ősi magyar igényt, mint amennyire hajlandó volt mindig az újat, a felülről jövőt is — bizonyos módosításokkal — magába fogadni.

Ahhoz azonban, hogy a népköltészet alkotó műhelyébe bepillantást nyerhessünk, a nép számára a magasabb irodalomból anyagot és stílust közvetítő kéziratos irodalmunk beható ismeretére is szükségünk van. Kéziratos irodalmi anyagon nemcsak a kéziratban fennmaradt egyházi és világi énekeskönyveket, diákmelodiáriumokat és református kollégiumi gyüjteményeket értjük, hanem mindazokat az írott szövegeket, melyek számunkra a mult szelleméről valamit elárulnak. Irodalomtörténeti („igény-irodalmi") anyagnak kell vennünk tehát pl. azokat a leveleket, amelyekből ha nem kapunk is közvetlen adatokat az illető kor irodalmi életére, de sokat megtudhatunk a kor stílusára, öntudatlan életére, kulturális hiányaira és vágyaira vonatkozólag. Hány elvetélt költő élhetett, hány „Hortobágy poétája", akiből hiányzott ugyan a minden gátat áttörő alkotó ösztön, de azért leveleiben, feljegyzéseiben hűen képviselte korának, műveltségi osztályának és nem utolsósorban népének gondolkozásmódját és stílusát?! Igaz ugyan, hogy mindezt a nagy költőknek, az irodalom kiválóinak műveiben is megtalálhatjuk, mégpedig megragadóbb és egyetemesebb érvényű formában, de éppen azért kell a kicsik és közepesek, sőt az önmagukban jelentéktelenek felé is fordulnunk, hogy legyen mihez

mérnünk a nagyok alkotásait, hogy meglássuk, mi ezek egyéniségében a sajátos vonás, és mi az, amit hovatartozásukból is megérthetünk.

Még több adatot adnak azután azok a már irodalmibb, de még mindig nem irodalmi értékű kéziratos könyvek, melyekbe mint gondos háziasszonyok ízletes ételek receptjeit, a nekik megtetszett énekeket (dalokat), adomákat és más verses vagy prózai szövegeket írogattak be tulajdonosaik. Ezek ismerete nélkül a magyar szellemnek az irodalomban tükröződő történetét megírni annyit jelentene, mint a magyar étkezésről könyvet írni csupán az országoshírű éttermek, de nem a magyar vidék konyhájának az ismerete alapján. Ezekben a kéziratos könyvekben lehet a legkönnyebben számontartani, mi az, ami a már írni-olvasni tudó, de még irodalmi olvasóközönséggé nem vált „irodalmi középosztályhoz" a felsőbb irodalomból leszállt, és mi az, amit épp ez a kéziratos irodalom segített a szóbeli hagyományból a tulajdonképeni irodalomba átmenteni.

A kéziratos gyüjtemények irodalmiságával közeli rokonságot mutat régi vásári-, tulajdonképeni ponyva-irodalmunk szelleme. A fent említett tanulságokon kívül elsősorban arra mutathat rá ennek a tanulmányozása, hogy milyen körökben bővült irodalmi olvasóközönségünk. Az irodalmi érdeklődésnek az a felpezsdülése, az irodalmi igénynek a társadalom szélesebb köreire való kiterjedése, amit éppen ez a XVIII. századvégi, XIX. századeleji ponyva-irodalom mutat, természetes előkészítése mult század közepére kibontakozó irodalmi klasszicizmusunknak. Nemcsak mai népdalaink elterjedéséhez, a betyár-romantika kialakulásához, a népi-alkalmi-költészet megértéséhez és a babona-folklore-hoz nyujtanak bőséges adathalmazt a fennmaradt ponyva-füzetek, hanem jól mutatják azt az irodalmi iskolát is, amin keresztül a városi polgárság alsóbb rétegei, de még inkább a vásárokra járó falusi, tanyasi gazda- és mester-emberek az éppen nekik szánt irodalom, az — Arany János kifejezésével élve — „nemcsak az »írástudók és farizeusok«, hanem a *nemzet* költészete" olvasóivá válhattak volna. Hogy ez még sem következett be a kívánt mértékben, annak többek között az is oka, hogy később — napjainkban is — silány import-irodalom terjesztésével, tehát nem a magyar, hanem csak a kisebb műveltségű ember igényének megfelelő „ponyva"-irodalommal — ami lényegében különbözik az eredeti, tulajdonképeni ponyva-irodalom alkatától és szellemétől — állítottak gátat a természetes fejlődésnek.

A tulajdonképeni irodalom alatt tehát egész rétege él, szinte külön fejlődéssel, ennek a pusztán csak a közönség igénye, de nem az írói kezdeményezés eredményeképen létrejött irodalomnak. Szerepe a néphagyomány és a tulajdonképeni irodalom közti közvetítés. Hogy irodalmunk milyen kapcsolatban van népünk legszélesebb rétegeivel, azt csak ennek a közvetítő, az igény és a megvalósulás között hidat alkotó irodalomnak a beható ismerete után fogjuk valójában megtudni.

Otrokocsi Nagy Gábor

Én sem vagyok jobb másnál

Néha vad, lázadó szavak
sisteregnek az ajkamon.
Ha kimondanám, vért, világot
gyujtana föl egy-egy dalom.

Feldúlnak sokszor engem is
lidérces, szörnyű álmok, vágyak,
lelkem sötét bozótja közt
indulatok csordái járnak.

Sokszor parázna a szemem,
gondolatom, s szennyes az álmom.
Rút ember-szemétdomb vagyok,
és magamat gyakran utálom.

Úgy szégyenlem, ha jónak láttok,
tisztának, nemesnek, igaznak,
s nem tudjátok, hogy bennem is zúg
őserdeje hínárnak, gaznak.

Úgy rettegek, mi lesz, ha egyszer
kitör belőlem rontás, átok?
Hogy futnak majd irtózva tőlem
szülők, fiak, hívek, barátok!

Jaj, nem vagyok se jó, se tiszta,
ne várjatok semmit se tőlem,
ha nem fogna a Kegyelem,
rég átok lett volna belőlem.

Ne csaljon meg, ha „szép, szelíd,
s tiszta fehér" minden dalom.
Ami rossz bennem, Valaki
nem engedi kimondanom!

Valaki, Aki úgy akarta,
hogy szelíd virágot teremjek,
s romlott, gonosz voltomban is
hirdetője legyek a mennynek.

Ha Ő nem óvna, belőlem is
kitört volna régen az állat!
Kegyelem csak, ha jónak látszom,
nem vagyok jobb, Testvér, tenálad!

Bódás János

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

Fodor József

A világháború és forradalmak utáni első években a gyökerét vesztett emberi lelken a talajkeresés és újrakezdés láza vett erőt. Nemcsak az anyagi vonatkozások által meghatározott lét feltételei váltak kérdésessé, de megrendült a szellemi hagyományokba vetett hit is, s a költészet szűkebb birodalmán belül likvidálni kezdték a formákat, egyrészt a racionális alapvázat, másrészt a klasszikus kötöttséget támadva. A művészet fegyelmét tisztelő fiatal költőnek soha nehezebb dolga nem volt: kitette magát annak a veszélynek, a nap szűkebb perspektíváját tekintve, hogy a modernség divat-követelményei félretolják a „fejlődés" útjából. Az ebben a korban fellépett költők kezdő versein valóban többféle, sokszor kapkodó izmus nyomát figyelhetjük meg, ha másban nem, hát a szabad vers egyetemes érvényűnek hirdetett dogmája elfogadásában.

A mai ízlés, mely ismét szigorúan ragaszkodik a forma kötöttségéhez, különösen éles körvonalakat adhat ennek a ma már történelminek nevezhető iránynak, s annál angyobb figyelemmel fordulhat Fodor József felé, aki húsz évvel ezelőtti pályakezdéskor, ma már a legtermészetesebbnek látszó, de akkor szinte merész állásfoglalással azt a lirikus fonalat vette át, melyen Ady és generációja nem szűnő munkával dolgoztak. Így verseinek mostani összegyüjtött kiadása méltán viseli az „összes" jelzőt:* csonkítatlanul sorakoznak egymás után kötetei, a *Lihegő erdők, Falevelekre írd, Utóhang összhang nélkül, Jelenések* évei és a még kötetben egybe nem gyüjtött költemények. Nem kellett verseket azért elhagynia, mert túlhaladott álláspontot képviselnek és kiesnek az életműből. Húsz év lirikus termése mögött, a változatok gazdagsága és színessége ellenére, egyetlen alapattitüd van, mely kibontakozásában és szátágazásában is biztosítja a formák egységét.

E rianó nyárban, az érc kalász
Forrásában, az óriás magok
Feszülésében, a rohanó láz
Évadjában, keljetek, új dalok!

Ez a strófa áll műve elején az oeuvre-kezdő és a költő beállítottságát nyivánvalóan manifesztálni szándékozó „első vers" igényességével. Címe, *Mágus,* jelzi azt a tudatos átszellemültséget, mely az ihletnek Ady és George társává avatja, maguk a szavak pedig ahogy az újszerű jelzők robusztus pompájában, kidomborodó tapínthatóságában, s ugyanakkor a sorok gátain túlszökő

* Fodor József Összes Versei (Singer és Wolfner kadás).

mondat feszítőerejével, lázasan és mégis fegyelmezetten egymás után sorakoznak, a magyar stílus nagy romantikus hagyományára utalnak, közvetlenül kapcsolódva az akkor még alig néhány év messzeségéből lenyűgözően ható Ady szimbolizmusához, vagy ha úgy tetszik expresszionizmusához, távolról pedig Vajda Jánoshoz, Vörösmartyhoz, Berzsenyihez. Ha a Mágus mellé idézzük egyik utolsó versének, a *Balaton*nak befejezését, ugyanazt a költői alkatot revelálja, természetesen húsz év tempókülönbségével, mely azonban nem több, mint a június és augusztus közti távolság:

S már önti újból göndörödve szét
Gyüremlő tünemény légfátyolát,
Megvillantva párán át kék haját,
Szép szemét.

Oh, arany, s ezüst roppant pályakör
S kelve és szálva tündérként szemben —
Oh örök szépség! víg-elérhetetlen,
Bús gyönyör!

A két költemény közötti úton helyezkednek el az életmű darabjai, emlyekből a költő kifelé figyelő vagy befelé elmerülő alkatának megfelelően kialakult a lélek története, az élmény és mű Mátrai László által meghatározott ketegóriáihoz hasonlóan, impresszionista-közvetlenséggel, vagy sűrített, egyenített jelképiséggel. Fodornál az utóbbi esetről van szó. Verses napló helyett különböző életsíkok helyezkednek egymás fölé, melyek — bár még nem lezárt alkotásról van szó — lélektanilag nyugvóponthoz ért, szerkezetileg pedig szinte szillogisztikusan felépített hármasságot mutatnak, akár egy nagyarányú drámai költeményben. Az első fázis a lélek találkozása a világgal, az átélés sistergő látomásaiban; heroikus együtt-tartása a roskasztó élménytömegnek; a gazdagság és erő mámora. A második és a mű derekát kitevő rész válságlíra: a világ gazdagságából kibontakozik a világ hiábavalósága és gonoszsága, mely a költőben megérleli az idegenség érzését, a hamleti lázadás; egyetlen pompa, melyhez görcsösen ragaszkodik, a nagyszerű búcsúzás joga. A harmadik fázis meghozza a megoldást, a megbékélést, három formában is: a közért való küzdelem érdemességében, a művészi szépség platonikus örökkévalóságának felismerésében és a szeretetben, mely kívül helyezi az egyénen az élet célját.

Az eszmei szerkezet átlóinak Fodornál is az ad különös súlyt, hogy *utólag* húzhatók csak meg a mű fölött. Igy nem veszti el a líra igazi és kristályosító elvét, a pillanatot, melynek szorongató egyetlenségéből és vissza nem térő voltából pattannak ki, előre meghatározhatatlanul, az egyes versek. Igy a feszültség mindig drámai marad, s maga a mű, emberi szempontból, ahogy a mai filozófia hangsúlyozza, existentiális; vagyis a pszichológiai következetlenséges és szeszélyesség ellenére mégis egyetlen forrás-

ból táplálkozik és határozott, sors-szerű irányvonalak szerint helyezkedik el. Mi hozhatná az emberhez közelebb a művészetet?

A fenti belső történet, mely lélek és világ két ellentétes pólusa között zajlott le, fogalmainál fogva is jelzi, hogy mennyi minden elfér benne: mert a világban benne van a valóság sokrétűsége, súlya, illékonysága, gazdagsága és érzékletessége, a lélek pedig a pillanat efemer örömétől a gondolat végső elvontságáig magában foglalja a diadalmas életigenlést, dúlt meghasonlottságot, elégikus lemondást, eszmények tüzében égést, prófétai küldetés hősiességét és emberostorozó mizantrópiát. Mindezek együtt Fodort egyik legváltozatosabb témájú költönkké teszik, de hogy mindez nem valamilyen antológia ökonomikus arányában van elosztva benne, hanem szeszélyesen, egyes vonásokat túlságosan meghúzva, másokat csak futólag odavetve, az szintén egyéniségek keménysége és határozotsága mellett tanúskodik.

Művészete súlyos művészet. Maga is érzi, hogy a magyar nyelvi kifejezés magasfeszültségének egyik küldetésszerű őrzője. Kerüli a símaságot, sőt a könnyedség ellenében igyekszik védni a szavak el nem koptatott frisseségét, „Berzsenyi és Petőfi ligetét", ahogy egyik versében mondja. Azok közé sorolja magát, akik, mint Vörösamrty, „nehéznyelvű hírmondók a lélek titkairól". Felismeri alkatát, mikor az *Utóhang*ban mondja:

Roppant tüzektől füllt, szent harcu kornak
Vagyok késő veteránja; s rímemben,
Zúgó betűk közt, kardok, s döngve roskadt
Pajzsok hangja zeng — s ormótlan, ó versem
A Szépnek táncán is vassal csörög, fegyverben.

S csakugyan, van egyfajta hang, melyben a vaspáncélos múzsa tiltó súlyossága mindennél jobban érvényesül: mikor fölényesen könnyed akar lenni. Ilyenkor szinte hallik lépteinek „ormótlan" döngése. Elég a *Tavasz kezdetekor* c. versére gondolni. Ugyanaz a hang súlyos és fönséges, ha világraszóló kozmikus látomásait mondja el.

Iramlik a szárnyas, szárnyal az ember,
A világnak ős, büszke fája reszket —
Tán ember s lomb lehull az új hideggel
S a káosz ölén visszaáll a Kezdet.

Vagy elég az önmagába ásó próféta démoni monológját idézni, akit „sok bősz éven át terel" az isteni parancs az „örjöngő földön":

Oh, vérivó harcok pokol-közén
Lelkem, im, sírva szaggatja magát,
S faggat, Titok: hogy újra szántsam én
Kietlen, vak, rettenetes csodád!

A kép mellé még több biblikus sorát idézhetnénk, Ézsaiás alakját, aki már az első kötetben is megjelenik, az unitárius lélek zord ótestámentomiságát, amihez tényleges hatásként járul még a Károli Gáspár ősi zamatokat megőrzött, páratlanul tömör magyar nyelve.

De tévedés lenne azt az egyetlen aszpektust rákényszeríteni a költő alakjára. A hősiesség és zordság sokszor meglágyul a lélek érzékenységében és a kozmikus pátoszból elégikus bánat lesz. Amikor megkérdi egy elsuhanó képtől, hogy „hová evvel a virágarccal" s érzi, hogy nem méltó hozzá, csak az „elérhetetlen utáni bánat", vagy azzal aposztrofálja magát: „szomorú az, hogy te úgy hallgatsz" s érzi, hogy „csak a meghatottan lemondó magambahullásban van áldás" és elmondja a költés hiábavalóságának elégiáját, a *Falevelekre írd* panaszát, akkor a leglágyabb hárfahangokat pendíti meg. De ezek a versek sem válnak le egyéniségéről, sőt a legszervesebben beletartoznak a keserű életfilozófiájuk révén. S a nyelv sem adta fel önmagát, ugyanaz a sűrűség van benne, csak kevésbbé élesen kristályosodik:

Láttad a virágokat sírni, költő,
Mikor nem bírják balzsam-szívüket?
S a dagadtkeblű eget sírni, költő,
S búgó jajok közt az ég-könnyeket?
S a halottakat sírni, — boldogan, hogy
Meghaltak, — sírjukon a füveket
Ingatva pihegésük? Te is úgy szólj, —
Csak ember elé versedet ne tedd.

Hogy milyen patakozva tud áradni az ihlet és milyen magasra szárnyalhat fel, nagy lírai kompozícióiból tűnik ki, az *Utóhang* és *Összhang nélkül* hosszú verseiben, melyekben Byron, Keats, Shelley a szonettíró Shakespeare és Milton nagy angol múzsája szólal meg magyarul: főműfaja az élet minden tartalmát egybesűrítő, lázas ihletű és ugyanakkor gondolatokkal zsúfolt, szinte zenei, szimfónikus tételekben megkomponált elégiába olvadó nagylélekzetű óda. Csak az Éjszaka dalainak befejezését idézzük, a mindennel leszámolás után a halál hatalmas és mégis árnyalatokkal érzékeltetett vízióját.

Belsőm egy mondhatatlan végű sorsnak
Érzésén szorong; egy rossz, nem tudom, mi, —
Közelg; s már szavaim, mint áradó hab
Lába előtt a hullámok, dadogni
Kezdve, érthetetlen sebesen sietnek,
S tündöklő menetük nem tud mutatni
Égfoltot, csak a kínzott vízmedernek
Felhörgött homokját: — s lelkem a mélyben
Csendben indulóját a leveleknek

Reszketi: mik fult, szélnélküli légben,
Egyszerre, érthetetlenül, őrülten
Beszélni kezdenek: mikor az égen
Ép még a kék s a Nap tűztől színülten
Áll még — s ők hirtelen, rettenve érzik
A tél jövő, roppant szárnyát az ürben.

Az ember bármerre lapoz Fodor József könyvében, érzi, hogy a szomorúság nagy ajándékát helyezték bölcsőjébe a múzsák, de melléje adták a szépséget is. „Rózsái" vannak ennek a szomorúságnak, mint egyik versében mondja, s ennek a virágbabomlásnak tükre összegyüjtött verseinek kötete, a szárnyalások mellett megnyugtató pihenőkkel, ékszerré csiszolt szemekkel. Egy végtelenül fogékony lelken keresztül a gazdag és kegyetlen világ néz az emberre. *Dús* és *vad* a két leggyakoribb jelzője, s ezek osztódnak tovább a virágos láz és lázas virágzás felé, s mindez egyesül kedves virágában, a rózsában, melyről annyi szép versét írta: „Tenger szín, mely így viharzik és bután az űrbe habzik." Ez a természet örök vanitatum vanitasa. S megoldása az emberre nézve?

Csak tisztába jutni, lélek,
Teveled.

Vajda Endre.

ERNESTO BUONAIUTI: LUTERO E LA RIFORMA IN GERMANIA. (Zannichelli, Bologna.)

Két oknál fogva is megérdemli figyelmünket ez a könyv. Az egyik az a józan, tiszta és minden elfogultságmentes tudományosság, ami első sorától — végig a közel félezer oldalon — az utolsóig jellemzi. A szerző munkájával ezen a téren — az olasz nyelvterületen — úttörő munkát végzett. Nem mintha Lutherről olasz könyv nem jelent volna már meg előtte. Nagyon sok olasz munka foglalkozik a nagy német reformátorral. De nem *így*, mint ahogy Buonaiuti műve. Mind polemikus, tendenciózus, és sok nagyon is a gyűlölet hangján ír róla össze hetet-havat. Úgy, hogy ezek a művek legjobb esetben ma már csak arra jók, hogy rajtuk keresztül nyomon tudja követni az ember azt a vonalat, melyet régen az olasz Luther-meg nem értés, vagy megérteni erővel nem akarás iratott le.

Mint tudományos munka Luther életének, műveinek, korának és a kort megelőző összes reformációs megmozdulások tökéletes ismerete jellemzi. Ezenkívül pedig teljes szentírás ismeret és az, hogy nem téveszti szem elől éppen azt, ami az egész reformációban a legfontosabb: az Ige melletti bizonyságtételt. Éppen ezért megállapításai, következtetései és eredményei mindég meg is felelnek a történeti tényeknek és az egész munka egyensúlyban áll.

A másik ok, amiért ismertetjük és figyelmet érdemel: *nyiltan és becsületesen tesz hitet a reformáció áldásai mellett.* És ebből a szempontból is páratlan alkotás. Természetesen ezt nem olyan formában teszi, hogy az esetleg nyiltan, vagy burkoltan propagandisztikus legyen. Ez távol áll tőle és erre egyáltalán szükség sincsen. De a szellemi, lelki szálak összefüggése, a dolgok és az értékek egyetemessége diktálja ez a számára és mindenek felett az Ige halálos komolyan

vétele, ezenkívül érző lelke és az egyetemes keresztyén jövőért aggódó ember felelőssége.

Mindent összevéve: komoly szellemi tett volt ennek a műnek megírása és maradandó hatással van az olvasóra: az egyetemes egybetartozandóság tudatát erősíti.

Tőke László

SIRIO ATTILIO NULLI: GIULIA GONZAGA. (Milano. Treves-kiadás.)

Guilia Gonzaga az olaszországi reformáció legrokonszenvesebb és egyben a legértékesebb nőalakja. Nevét és személyét elválaszthatatlan kapcsolatok fűzik szellemileg és lelkileg Bernardino Ochino-hoz és Juan de Valdes-hez. Mind a két személy elhatározó fontossággal volt életére, szellemi és lelki fejlődésére. Míg ő viszont Juan de Valdes életére és szellemiségének fejlődési irányát — ha nem is szabta meg és irányította — személyiségével, lelkületének mély érdeklődésével meghatározta. Elég csak azt kiemelni, hogy Valdes éppen Giulia Gonzaga hatására írta, mintegy lelki vezérkönyvül G. G. számára — legeredetibb és egyben legsikerültebb munkáját, a világhíres *Alfabeto Cristianó*-t. És elég azt kiemelni, mint elengedhetetlenül fontos dolgot, ami Valdes életének a legfontosabb tanulsága: Giulia Gonzaga igen nagy hatással volt Valdesre szellemi mgatartásán túl, abban, hogy soha nem tudott a hitvalló, a reformátori protestantizmus mellé állni. Megmaradt az erazmista humano-evangelico vonal mellett. Az egyház megreformálásának szüksége nem jelentett számára véres valóságot a gyakorlatban is: szalon-csevegéssé és egyfajta humanista elmélkedéssé vált képzeletében. A máglya és az inkvizíciós börtön nem volt soha rokonszenves előtte. Megmaradt az élet elegáns hadállásaiban: a könyvek között, vagy a szalónok fínom és illatos világában. Műveltségéhez nem illett volna az örökös számüzetés, vagy bújdosás — kétségtelenül nem harmónikus — életformája. Az Ige számára inkább a római egyház közvetítésével kellett, — ha nem is azonosította mindenben magát ezzel a közvetítéssel, — mint maga vállalta volna a Kegyelem — reformátori értelmében való — szabad munkáját, egész életében. Az azonban kétségtelen, hogy örök érdeme, hogy Giulia Gonzaga egész lelkületét kivette abból a hatáskörből, melyet a római egyház cselekedetetek általi megigazulása jelenti és a hit általi megigazulása örök szabad és ugyanolyan mértékben kötött valóságába állította be: ezzel megszabta az egész lélek fejlődésének egész irányát.

Giulia Gonzaga mindenképpen szerencsés teremtmény volt. Gazdag, ősi család sarja. Korának legszebb női szépsége, akiért leggazdagabb és legkiválóbb férfiak vetélkedtek. Szellemi képessége, mély lelkülete, de ugyanakkor a mindennapok legapróbb dolgai iránti tökéletes érzéke, soha nem sodorták a szélsőségekbe: örökké egyensúlyban volt és élt. Soha nem győzött felette sem az egyik, sem a másik. Tudta a dolgok értékét és mindent az értéke szerint kezelt. Korán kellett férjhez mennie. És korán is lett özvegy. A féje beteges és nyomorék férfi volt. Többé nem megy férjhez. Maga vezeti gazdaságait. Maga irányítja háztartását. Jártas a vidéki élet minden dolgában: ismeri parasztjainak minden gondját és mindenütt érdemben segít. De ugyanakkor otthon van az akkor elegáns nápolyi élet magas kultúrájú világában. Minden érdekli és mindenre reagál. De mégis a lélek, a szellem világa volt igazi otthona. Ezért került össze Valdessal is.

Bernardino Occhino egyik prédikációja után fűzik ketten tovább a felvetett gondolatokat. Az üdvösség kérdése és ennek a mindennapi életbe való realizálása volt a fő kérdésük. Átbeszélgetnek egy egész éjtszakát. Le-feljárva a nápolyi éjtszaka misztikus csendjében. És a beszélgetés rögzítése lesz az Alfabeto

Cristiano, 2. Valdes legértékesebb munkája.

Giulia Gonzaga, amíg Valdes élt boldogan tudhatta lelki vezetőjének, halála után, ami nagyon hamar bekövetkezett, egyedül maradt és nem találja meg a maga számára a megfelelő társat. Részt vesz minden megmozdulásban, Valdes szellemi körének minden megmozdulásában és munkájában. Valdes-sel azonban elveszett az a vezető szellem, aki összetarthatta volna a társaságot. Mind jobban bontakozik az inkvizíció is. Bár Giulia Gonzaga nem kerül perbe, élete végéig gyanús marad. V. Pius csak sajnálkozni tud afelett, halála után, hogy nem tudja már élve elégetni.

A szerző ügyesen igyekszik összefogni ennek az érdekes és értékes életnek vonásait. De nagyon nagy hézagok vannak könyvében. Szellemi és lelki fejlődésvonásait nem húzza meg élesen. Nem elég részletes és nem elég elemző. A lélek és szellem ábrázolása nagyon gyenge oldala. És emellett egész sereg problémát hagy egészen nyitva, vagy fel sem vet, holott szükségszerűen meg kellene tennie. Az azonban kétségtelen, hogy lényegileg tisztában van Giulia Gonzaga egész szellemi és lelki életével. — Nagy kár, hogy egy tökéletes feldolgozást nem kapott még ez az élet. *Nagy László*

SCHMIDT JÁNOS: BÁRÁNY GYÖRGY. (Györköny, 1939.)

A nagy magyar evangélikus pietista életével hazánkban az egyháztörténetírók minden időben sokat foglalkoztak. Bizonyosan a sok közelférhető anyagon kívül ennek oka az is, hogy a Bárány család szerepe különösen a dunántúli evangélikusok körében mindig dícsérendő feladatnak látszik.

Különös elismeréssel adózunk a szerzőnek azért, hogy komoly egyháztörténeti tanulmányokat folytatott falusi gyülekezeti szolgálata mellett s az itt adódható nehézségeket legyőzve, pompás, monografiaszerű munkával ajándékozta meg egyházát. *Gaudy László*

SCHULEK TIBOR: RÉGI MAGYAR IMADSAGOK. (Győr, 1941.)

Szegényes áhítat-irodalmunk érteti meg azt, hogy ágendákból és egyházi imádságos könyvből imádkozó lelkészeink hivatalos alkalmakkor nem mindig tudnak evangélikus egyházi imakönyveket használni. Hogy ez az evangélikus egyházi karakter elhomályosítására milyen mértékben hatott, egyszer bizonyosan ez is kiderül. Sokan érezték egyházi életünknek ezt a be nem vallott nagy kárát s azóta buzgó lelkek kiásták a régi magyar evangélikus lelkészek örökértékű imádságait. Schulek Tibor munkája ezen okok miatt is minden elismerésre méltó s az volna az üdvös, ha ilyen irányú munkásságát minél nagyobb eredményességgel folytatná. *Gaudy László*

HARSANYI ISTVÁN: REFORMÁTUS GIMNÁZIUMAINK TEHETSÉGKUTATÓ MUNKÁJA. (Sárospatak, 1941.)

Pompás kis füzet, amely valóban nélkülözhetetlen minden protestáns tanár és lelkész asztalán. A sárospataki, hódmezővásárhelyi, miskolci, nagykőrösi és szeghalomi iskolák kezdeti nagyszerű vállalkozásairól olyan megindító írásokat kapunk, amelyet örömmel és haszonnal forgathat minden magyar ember. Egy ismertetés keretében is meg kell tennünk indítványunkat, amely úgy szólna, hogy a protestáns sajtószolgálat egészében fordítsa le ezt a kis füzetet s kiadványát juttassa el a külföldi egyházi és iskolai közösségekhez. Ha már történt ezen a téren valami esetleg egy rövid hír keretében, azzal nem lehet megelégedni. Hadd ismerje meg ezt a füzetet az egész külföld. *Gaudy László*

BÉKEFI BENŐ: KRISZTUS MAGYAROK KÖZÖTT. (Képek az újabb magyar lelki ébredésből. Nyíregyháza, 1940.)

Szerénytelen vállalkozás. Minden keresztyén ember megtérésének legnagyobb

tisztelete mellett is az a véleményünk, hogy nagyon kevés hívő embernek adatott meg eddig az a jog, hogy megtérése történetét úgy megírja, ahogy ezt a szerző teszi. Azután kartársunk fiatalsága és munkájának túlértékelése értetheti csupán meg azt, hogy evangélizációs munkájának térítő eredményeit megírhassa. Honnan tudhatja ő még ma azt, hogy megtértjei állandóan azok is maradnak s valóban komolyan elhiszi azt a szerző, hogy a hozzáintézett, nagyon is szubjektív izű levelei az egyháztörténelem kritikája mellett is ugyanolyan értékelést kapnak, mint amilyent írásában javasolt?

Gaudy László

BABITS MIHÁLY: A MÁSODIK ÉNEK. (Nyugat kiadás.)

Babit Mihály élete küldetésének tekintette a szót, a dalt, azzal a gazdag értelemmel, mellyel jelképeket kereső szelleme a fogalmakat megtöltötte. És mint a kifejezésnek nagy szerelmese, tudta, hogy a szavak útján nincs megállás, és minél tovább halad valaki előre, annál messzebbre tolódik ki a tökéletesség határa. És amikor a hangok már a laikus szemek számára a leghibátlanabbul csengettek, akkor a költőnek még mindig azt súgták: „Egy szó előtt járunk", és figyelmeztették: „De várj, ki jő utánunk."

Hátrahagyott műveiből most került a nyilvánosság elé mesejátéka, *A Második Ének*, melynek eddig csupán egy felvonását ismertük verseinek korábbi gyüjteményéből. Nem fiatalkori műről van szó, melyet az utókor rendszerint a függelékbe utal hiszen amikor keletkezett, szerzője már a forma bűvös kulcsának birtokában levő mestere volt. Sőt éppen a benne levő mélygyökerű és a költő lelkét valószínűleg szüntelen sebként égető probléma zárta el előle mindeddig a nyilvánosságot.

A Második Ének alapötletét, mint ismeretes, Garay verse adta, a tihanyi visszhangról, ez a kissé ovidiusi ízű magyar rege. Bűn és bűnhődésnek mesébe szivárgó és panteisztikusan megbékélt története helyett Babits Mihály démoni mozdulattal az emberi lélekbe ülteti mondanivalóját, s a fátylas meseködök helyett élesen megvilágított problémák öltik magukra testként a mese rekvizitumait, — természetesen még mindig hagyva annyi homályt, amennyi nélkül költői jelképet lehetetlen elképzelni.

Babits Mihály darabjának és minden szimbolikus alkotásnak alapvető mesterségbeli fogása az az egész durván úgy fogalmazható tény, hogy minden hasonlat sántít. Mert hiszen ha a hasonlat tökéletes lenne, akkor már feladná önálló létét és egybeesne a hasonlítottal. Két szubsztanciája révén különböző tárgy alkatrészeinek hullámzó egymáshozközelítése, majd ismét hirtelen ellebbenő távolodása adja meg a költői játék izgalmát. Meg lehet-e vajjon fejteni a Második Ének igazi értelmét: mennyiben öncélú és mennyiben költészeti kulcsmunka? Babits önmagát adta-e benne, vagy pedig általános tételeket kívánt leszögezni, egyetemesnek tartotta-e a problémát vagy csak egyszeri megoldásnak?

Versei ezek fölött a kérdések fölött lebegnek. De a mű felel önmagáért. Arról van benne szó, hogy az öreg királynak lánya álmatag unalomban hervad és senki sem tudja meggyógyítani. A király végre megúnja a sok kísérletezést és kiköti, hogy a kísérletező, akinek a lányt nem sikerül felvidítani, ezentúl halállal lakol. Ebbe az existentialis alternatívába beleugrik a merengő ifjú pásztor. Dala felébreszti a leány szunnyadó lelkét, el is nyeri jutalmul vele együtt a fele királyságot. De ugyanekkor elveszti kedvét és bátorságát a dalhoz, pedig most már az egész világ szeretne annak áldásaiban részesülni. Országos bonyodalmak is keletkeznek, úgyhogy az ifjú király minden kínzó előérzete ellenére is megkísérli a dalt. A kudarc után megszégyenítve menekül feleségével a Bala-

ton hullámaiba csónakán. Az apa megátkozza pásztort, nyájastól, mire a nyáj — a kecskekörmök mondájának megfelelően — a Balatonba rohan.

A történet önmagáért beszél. Benne van a magyar élet egy darabja, a patriárkális regekirályságtól egészen a merész, bár nem egyedülálló trükkel modernizált palotáig, melynek termeiben, a beteg királylány előtt egymás után vonulnak fel a különböző irodalmi és filozófiai irányok jelképes hívei. De ott van két vergődő emberi lélek is, a pásztor és a királyleány, aki szerelmük komor szépségét a viharban élik legigazában, és a királyi apa, aki szeme előtt látja, mint születik meg a mese a földi tragédiából, s mint lesz belőle szakállengető bábú s fájó emberi szív mégis, Meseország határán.

Gondolati tartalma túlmutat az egyéni lélek válságain. valószínűleg része van a rimbaud-i lélek egyetemes nihilizmusában is, mely választva élet és művészet között, az utóbbi mellett dönt. Mert a költők vetélkedésének forma-problémái helyett az ifjú pásztor éppen azzal győz, hogy kikacagja a betűhöz és mesterséghez ragadt alkotók játszadozásait és az életet hozza dalában. Később döbbenve marcangolja magát, hogy a királylány szunnyadó lelkét ezzel felébresztette az álom nyugodt boldogságából s hozta helyette az ébrenlét dúltságát. De vajjon aki megkapta az életet a dal árán, kaphat-e többet a dallal? Van ebben a gondolatban a művészbölcseleti pesszimizmus mellett némi szecessziós extázis is, a szünetlen feszültség kultusza, mely azonban a következő pillanatban áthajlik a halálösztön felé. Mert amikor a dalban megérezte az élet roppant kéjét, tudta, hogy meg van mérgezve a dal, mert benne van a halál. *A Második Ének* nem is a kudarcé, amit az emberek látnak, hanem a halálé, amiről csak a szerelmesek tudnak, akik kimenekültek a viharos Balatonra.

Maga a költemény, mint említettük, egyáltalán nem fiatalkori alkotás. Babits teljes fegyverzetben mutatkozik meg benne. Messze megelőzve a mai népieseket, pásztorai azon a tömény, közmondásokkal fűszerezett nyelven beszélnek, mint Arany *Toldi*jának első részében, főhősei olyan bűvös erővel pergetik a szavak kockáját, mint a nagy költemények Babitsa. De nemcsak szép verseket illesztett egymás mellé, igazi drámát írt.

Vajda Endre

BISZTRAY GYULA: SZINHÁZI ESTÉK (1930—1940) (Királyi Magyar Egyetemi Nyomda — 1942.)

A kritika korunk mostohagyermeke. Messzire vinne annak kutatása: miért? Ma a racionális műfajok haldoklását látjuk mindenhol, az irracionális korok törvénye szerint. Az igazi bírálat helyét céh- és egyéb érdekek, zsurnalisztikus felületesség és a műalkotástól halálosan idegen szempontok foglalják el. Ez a megállapítás nemcsak a színházi kritikára, hanem mindenfajta bírálatra egyformán vonatkozik; közös morbus-meghatározás, közös észleleti jegy.

De talán mindök között a színházi kritika haldoklik legszemmelláthatóbban. *Bajza, Gyulai, Salamon, Ambrus* vonala ma már a legelavultabb mult. Nehány — a szó legigazabb értelmében vett — bírálónkon kívül, akiket egy ujjunkon meg tudunk számolni, *(Schöpflin, Rédey, Keresztury, Bisztray)* az ál-bírálat és a rosszhiszeműség határait súroló felületesség uralkodott el. *Keresztury* egyik válság-cikkében szemelvényeket ad közre a napilapok kritikusainak *Pirandello IV. Henrikéről* írott beszámolóiból. A zagyvaság, érdeklődés- és megértés-hiány majdcsak klasszikus iskolapéldái ezek. Nem szabad ezekután csodálkoznunk, ha a közönség nem hallgat többé a bírálóra, ha nélküle, vagy éppen ellenére, alkot véleményt. Ez még mindig sokkal észszerűbb, mintha ama kritikus véleményét szajkózná, aki a főpróbán el szokott aludni és a darabnak

csak ama részeit isemeri, melyek hangos jelenetek és édes álmából felriasztották — így kénytelen volt hallani valamiről.

De nemcsak a szinikritikus éli válságos óráit, hanem maga a színház is. *Bisztray* tíz évről szóló naplója világosan mutatja a válság-folyamat egyes fázisait. Szinte óráról-órára hatalmasodott el a betegség a testen. Megbomlott az a csodálatos összjáték — író-, színész-, rendező-, kritikus-, közönség — emlyből az igazi színjáték elő kellett álljon. A sokat hangoztatott ú. n. „export-dráma" kimúlt, a világesemények és korszellemváltozások következtében. Keresztet fölébe, senki sem sajnálja, nem volt igazi művészet, sem igazi dráma. Csupa mesterségbeli ügyesség, kiszámított hatás. De éppen hibáiban volt erényeinek magva is. Szakmai ügyességénél fogva néhány kitűnő alakításra adott lehetőséget és mélyén némi igény mozgott, talán csak a világsiker érdekében. Nagy kommersz volt, de benne rejlett mégis valamilyen törekvés a „nagyság" felé. Országhatárokat akart átívelni és nem szabadott megelégednie kisszerű adottságokkal. Helyére másfajta dráma állott: a korszerű, dramatizált vezércikk. A dilettantizmus elhatalmasodott, az iparosi tudást felváltotta a „népmentő" tudatlanság; a homályosan megrajzolt, vértelen darabos figurákba senki színész nem volt képes életet lehelni. Ezek a darabok nem is készültek az országhatáron túlra, siker-céljuk nem művészi, hanem egészen másféle, gyakran politikai, gyakran egyéb propaganda volt. Sajátos világuk korlátok közé zárta őket s az igény sem repült fel — sólyom módjára — mint a leggyáriasabb export-drámákban is fel szokott. Színészképzésünk sem támaszkodott a minőség elvére, Caesarok emelkedtek és tüntek le, de mérgező hatásuk még sokáig fog benne élni a magyar színjátszás testében.

Bisztray könyve erről a tíz esztendőről számol be. Igényes kritikus és éles szemű. Itéletei hűvösek és megbízhatók. Pontosan ismeri anyagát, nem követel teljesíthetetlen feltételeket, de egy tapodtat sem mozdul előre elhatározott vonaláról. Nem befolyásolják „irodalmonkívüli" szempontok, üzleti érdekek, elve-ellenszenvek és rokonszenvek. A tíz esztendő, melynek hű krónikása volt, elszomorító képet mutat megvilágításában. Alig néhány darab és előadás akad, mely megérdemli elismerését. Pedig nem akar okvetlenül bírálni, sokkal szívesebben dícsérne és elismerne, de mértéke nem engedi. Nem ismeri az opportunitás szempontjait, semmiféle meggondolás nem tántorítja el vállalt feladatától. Amit megkövetel: a legtöbb és legkevesebb egyszerre: az igazi dráma. De mi mást is követelhetne meg a kritikus, aki eszményeket követ s nagy tanításokon nevelődött. Rugalmas ösztönű bíráló, akit elsősorban a mű érdekel. Ellentétes érzését az ú. n. „export-dráma" iránt nem csodáljuk, kár azonban, hogy az utóbbi két esztendő színházi termésével már nem foglalkozik könyve s így nem fejtegetheti az „export-drámát" felváltó mai dráma szörnyű kilengéseit. Beszámolója éppen a krízis tetőpontján ér véget, sajnos, az utóbbi időben a „Magyar Szemle" hasábjain is elhallgatott a kritikus. De talán igaza is van, van a válságnak egy pontja, amikor már az írott szó se használ.

Valóságos és mű-vihar-tépdeste szellemi életünk ma alkalmatlan teljességgel az igazi kritikára. Aggódó arccal állunk betegágya mellett és mágikus gyógyszerként rebesgetjük *Bajza* felejthetetlen szavait: *„Kritika kell közöttünk, meg nem kérlelhető és kemény kritika, de részrehajlatlan és igazságos."* S örömmel telik meg a lelkünk, ha néha egy-egy ilyen komoly és értékes mű kerül kezünkbe, mint a *„Színházi esték"*.

Gönczy Gábor

FERTSEK FERENC: EGÉSZSÉGESEN TÁVOZOTT. (Regény. Athenaeum kiadása.)

Különös és érdekes tárgya van Fertsek Ferenc munkájának. Mint egyik szereplője, Isti mondaná: *ily néven és formában első irodalmunkban.* Cselédregény a javából. Nem Kosztolányi-féle, nem most divó népi beállítású. Egyéni mondanivalója van eredeti feldolgozásban: paraszt-cselédéletsors s ennek vetülete a polgári társadalomban. Tulajdonképpen nem egyéni életről van szó, Marika személyében típust mutat be, illetőleg vele együtt sok más típust, akik többé-kevésbbé Marikához hasonló arcok,egy elrontott életforma torz arcmásai. Legtöbbnyire faluról, legszegényebb sorsból vetődnek a városba s itt cselédtársadalmat alkotnak. Hazugok, lopják, csalják kenyéradó gazdáikat, szemtelenek, mint a veréb s mindezt nem is érzik bűnnek, nem jutnak el cselekedeteik mérlegeléséhez vagy jogosnak tartják tetteiket. Egyéni életükben legtöbbször megbűnhődnek, elzüllenek, börtönben, kórházban végzik, mint a regény. Mari nénje is. Hogy igaz-e ez a kép? Többé-kevésbbé megfelel a valóságnak, ha sötét színezetű s a munkaadó szemszögéből beállított is.

A szerkezet két főelemből tevődik össze: egyik a kis parasztcseléd élete, másik egy fővárosban lakó, nyugdíjas tanárcsaládé. A kettő párhuzamosan halad, csak a regény vége felé keresztezi egymást, — mégis összetartozik, mint a szövet színe és visszája. Az Ipoly melletti majorból elkerült hamvas libapásztorlány raffinált pesti cseléddé lesz, aki — ez az olvasó érzése, — mintha maga mesélné el valakinek természetes őszinteséggel, tájnyelven saját élettörténetét. Vagy mintha mi magunk gondolatolvasók lennénk és sorról-sorra betűznénk a kis cseléd lelkének lapjait, ezt a különös, piszkosragyűrt cselédkönyvet. Ez a talányos, játékos forma a formában nagyban elősegíti, hogy tapintható közelségbe jussunk a főalakhoz. A tanárcsalád tagjai is mind életteljesek. Apka, aki tanáros rendszerezéssel, mamka régi felfogással, Vali mai háziasszonyként, Dóra szociális felkészültséggel, segíteni vágyó új tervekkel, Isti intelligens humorral nézi a cselédproblémát. Mindez elméleti vitákban is megnyilvánul köztük, nemcsak hétköznapi tapasztalatokban, — mégsem válik száraz dogmává. Szociológus beszél itt a cselédkérdésről, de regényíró maszkjában, aki nem véti el a hangot és tiszteli a határvonalat. Apró, színes mozaikokból építi anyagát az író, különösen a regény vége felé. Valószerűek ezek a részletek, csak Marika és Andris szerelmi kettősében van bizonyos Deus exmachinaszerűség, el nem hihető véletlenek játéka. Mintha az író a józan realitásból visszakanyarodott volna a mesébe (a csecsemő megtalálása, egymásmelletti sírhantjuk a temetőben stb.). Ez az össze nem illő két elem zavarólag hat ebben az intelligens munkában, amely dícséretreméltó kísérlete egy irodalmilag el nem csépelt és társadalmilag meg nem oldott kérdésnek.

Tudajdonképpen női téma, regényirónők tollára való, de Fevtsek ez esetben megelőzte őket. Ámbár, — ismerve az egyfajta regénytémák szaporodásának hajlamát — nem csodálkoznánk, ha e téma sikere után cselédregények áradata indulna meg női vagy férfi oldalról, nyilt vagy bujtatott formában. De lehet, hogy csak rémkép az egész!

Debreczeny Lilla

FARKAS ZOLTÁN: FOGLYOK ANGYALA. (Képek Wrede Matild életéből. Budapest, 1941. Az Evangélikus Élet kiadása.)

Amikor ez az érdekes regényes mű folytatásokban heti lapunkban hetenként került az olvasók elé, sokan nem akartuk elhinni, hogy egyházi újság közönsége éber figyelemmel kísérheti az ilyen vállalkozást. Viszont, amikor a mű megjelent, olyan felfokozott érdeklődés mutatkozott meg a könyvvel szemben, ami egyházi kiadványoknál szokatlan volt a

multban. Az történt ugyanis, hogy a folytatásokban olvasó közönség most már egybefoglaltan mégegyszer el akarta olvasni a könyvet s annyira tetszett másodszori olvasásban is, hogy ez a közönség csinált propagandát a kiadvány mellett.

Az olvasóközönségnek teljes mértékben igaza volt. Farkas Zoltán, aki egyházi újságíróink közül a legtöbbet író s aki bár teológiai téren mozog, mégis annyi elbeszélő képességgel s olyan mesélő képzelőerővel rendelkezik, akinek alkotása éppen ezért a jó forrásmunkák nyomán, a magyar olvasóközönség elismerését joggal érdemelte ki.

Nagyon örülnénk annak, hogyha ez a pompás könyv mielőbb megérné a második kiadást. Ez esetben a szerzőnek módjában állana a gyors munkába becsúszott magyartalanságokat kiirtani, amelyek sok helyen — fordításról lévén szó — természetesen csúsztak be a szövegbe.

Gaudy László

ÜDVÖZLÉGY, SZABADSÁG! (Erdélyi fiatal költők versantologiája. — Kolozsvár, 1942.)

Fiatal erdélyi költők jelentkeznek ez antologiával, két esztendővel a román iga alól való felszabadulás után. Az elnyomás okán kifejlődött regionalizmus, úgy látszik, nem oldódik fel most, a szabadság és nemzeti egységesség éveiben sem. Ez már Erdély sorsa, mindig így volt a történelem folyamán és — amint látszik — így is fog maradni. Nyitott kérdés azonban az, vajjon ez a transzilvánizmus erejében tud-e maradni a szabadságban is, nem melegházi növény-e, mely csak az elnyomatás esztendeiben, a börtönszerű zártságban tud teljesen kifejlődni s a hűvös tavaszi szelek nem fázítják-e össze a csirákat és leveleket? Ez a könyv erre a kérdésre is felelni akar. Mint őse, a negyvennyolcas Unio-zsebkönyv, minden esztétikai szemponton túl, korok és osztályok, divatok és magatartások felett válaszol. Erdély külön világ, zárt fejlődés és földrajzi okok eredője s költői, azzal, ha önmaguknak a hazához való viszonyát tisztázzák, tágabb és nagyobb összefüggéseket is tisztáznak. A regionalizmus decentralizációvá nemesül és a költő nemzete lelkipásztorává. Helyén marad, de kifelé tekint, a szent szabadság nem rázta meg, hanem megerősítette hitében s a tágabb lehetőségek között, szabadabban, de ugyanazzal a fanatikus elszántsággal teljesíti kötelességét.

Nyolc költő lép elénk, teljes vértezetben. Mindenfajta van közöttük; más sorsból, más élmények jöttek, de egyben megegyeznek: hisznek Erdélyben és önmagukban. Költők és énekelnek. Nem mindig arról, ami sorsdöntően fontos, jelentéktelenebb, sőt egészen személyes érzelmek is előfordulnak s mégis egy nagyobb összefüggés felé mutatnak.

Vegyük sorra őket: *Derzsi Endre* a legifjabb nemzedékhez tartozik. Huszonhárom éves, még a forrás állapotában van. Inkább szép és lélekbemarkoló sorok, mint versek, melyeket leír, de a szándék tiszta lobogása egyszersmind az alkotás-minőség záloga is ebben az esetben. Sokat kell tanulnia, még többet felejtenie.

Hegyi Endre elmélyülő, intellektuális típus. Belső hevület pirosítja ki gondolati tartalmú és felépítésű verseit. A vers nála töprengésből születik, de sohasem verejtékszagú; mert alkatilag gondolkodó és nem fogalmi kényszerzubbonyokat ritmizál.

Horváth Imre érdekes jelenség, az erdélyiek között, majdnem azt is mondhatnánk, rokontalan. Verseinek terjedelme alig nől túl a nyolc soron és szinte fényképszerűen tükrözi vissza, retusálatlanul, a szemébe tóduló világot. Néhol kissé Kosztolányit érezni mögötte, de ő kevésbbé játékos természet, mondanivalója, az ő szempontjából, mindig súlyos, jóformán mindennek szimbólikus értelmet ad. Világa képekből és felvillanó ötletekből áll össze, de ötletei is az

épülő költő-világ egy-egy téglájá képezik. Kíváncsian várjuk, milyen lesz ez a világ.

Horváth István a kötet egyetlen „őstehetsége". (A szót éppen azért tettük idézőjelbe, hogy a költőt megbecsüljük vele és pillanatra se tévesszük össze a talmi divat megnyergelőivel.) Horváth költő, mégpedig jó költő. Pontosan ismeri tehetsége méreteit, határait. Józan logika él bene s ezt a logikát nemesíti verssé. Ritmikailag is fejlett, hangja kemény és erőteljes, de nem téved pózokba, hanem rendíthetetlenül vallja a maga igazát. S ez az igazság, igaz is.

Jékely Zoltán régen ismert név. Első írásai, sőt mindkét eddig megjelent verskötete is, Budapesten jelentek meg, csak a felszabaduláskor tért haza Erdélybe. De, amint versei bizonyítják, bárhol is járt szerte a világban, erdélyi költő volt, úgy hordozta magában Enyedet és a Szamos képét, mint valami amulettet; mindig hazafelé ment gondolatban. Az ő Erdély-élménye a legmélyebb mindök között, talán éppen a hosszú távollét miatt. Új versei jelentős változást mutatnak. A régi hangulatok, (a Jékely-vers mindig par excellence hangulati vers!) emlékek még inkább eluralkodnak rajta, de a régebbi könnyedséget és a dolgok feletti játszi lebegést, most valami zord páthosz és bibliai hang váltotta fel. Új utat keresett és ez az új út, talán a réginél is mélyebbre viheti. Kifejezésmódja, gazdag lírai hangszerelése, nemcsak erdélyi viszonylatban, hanem az egész magyar szellemi élet relációjában is, egyik legnagyobb fiatal költőnkké teszi.

Kiss Jenő és *Szabédi László* szintén régi ismerőseink. Kiss fejlődése is inkább mélyülés, semmint a horizont kitágulása. Ahogyan egyik kritikus megírja, Dsida árnyéka túlságosan nyomja. A „*Kormos üvegen*" költője nemzedékének egyik legnagyobb formaművésze, de félős, hogy ennél nem jut tovább. A felszabadulás nagy élménye nála inkább visszatartó volt, mint szabadító hatású. Szabédi költészetének alaphangja tragikus. Erős lélek, de telve nagy kétségbeesésekkel, melyek olykor az elégia felé hajtják. Néhány verse azt a tragikus páthoszt súrolja, melynek mestereként Vörösmartyt tiszteli irodalomtörténetünk.

Varró Dezső tehetsége változatos és változékony. Nehány meglepő verssor után, egészen fülsértő zavar következik. Oláh Gábor vívódásaira emlékeztet legjobban. Hosszan kellene fejtegetnünk költészetének ismertetését, de, e kis recenzió kapcsán, nem időzhetünk soká. Kár, hogy nem minden lélekzetvételből futotta igazi versre.

Alig néhány vers, nem is mindegyik az örökkévalóságnak címezve és mégis az erdélyi fiatal nemzedék teljes arcát mutatja e kötet. S ha némelyikük még nem is mondta ki az igaz és végérvényes szót, mindnyájan bebizonyították, hogy költők s van mondanivalójuk a világról. Mi más egyebet tehetnek a költők? Itt vannak, élnek, alkotnak és egy szebb világ „póstásai". — Szép üzenet volt, jó hír, köszönjük! *G. G.*

SZÉKELY TIBOR: VOLTÁL ÉS LESZEL. (Regény. Singer és Wolfner RT. kiadása.)

Az író úgy cselekszik ebben a regényben, mint a vegyész, aki egy oldatba idegen folyadékot csppent s azután várja és figyeli a hatást, az oldat viselkedését, kémiai reagenciáját.

A regény hőse és egyszersmind kísérleti tárgya egy család: a korán özvegységre jutott anya, aki igen sok lelki erővel, munkával és lemondással nevelte emberré, kereső felnőtté két gyermekét: fiát és leányát. Úgy érzi, befejezte hivatását s boldogan és ernyedten adhatja át magát újból egy érzésnek, szeptemberi virágzásnak az ügyvéddel kötendő házasságban. Most jön az írói kísérlet: mi történik ezzel a családdal, ha valami váratlan esemény életük egyenes vonalú

fejlődésébe avatkozik s mintegy a tudatukat is kicseréli. Az író helyes tapintatára vall, hogy ezt nem a megvagyonosodáson mutatja be, hanem érdekesebb és eredetibb módon: hirtelen kitűnik, hogy a régen elhalt édesapa ősrégi, elszegényedett grófi család sarja volt. Ennek a fölfedezésnek következtében megy végbe a tudat-csere, az ősi rang átérzése és átélése.

A legerősebb változással Gábor, a fiatal tisztviselő felel a kísérletre. A rangot ő érzi át a legteljesebben. A regény egyik legjobb része az, ahol az író lépésről-lépésre belebonyolítja hősét egy részben illúziókból, részben kisebb, majd egyre nagyobb hazugságokból szövődő hálóba. Sokkal józanabb, reálisabb s így biztosabb talajon megmaradó Lídia, a huga. A harmadik szereplő, akinek az író minden passzivitása mellett is központi helyzetet adott — az anya — immunis marad. Tervei azonban, sőt élete is fölborulnak a kísérleten. Esküvőjét halasztgatni kell, majd megbetegszik és súlyos, szövődményes influenzával kórházba kerül. Itt kezdődnek a regénynek lélektanilag legnehezebb része. Az anya akaratlanul oka volt annak, hogy fia hazugságait az igazi grófok leleplezték s a fia — talán szintén akaratlanul — nem tudja ezt elfelejteni. Az anyában néma harc indul meg fia szeretetéért és boldogulásáért. S ahol ez a harc győzel met arat, ahol úgy látja, hogy meg tudja tartani fia szeretetét és meg tudja menteni hazug illúzióitól, betegsége is enyhül és a javulás útjára tér. A grófi rang tudata azonban, mint valami lefejthetetlen szerep, valami különös révülés hatalmában tartja Gábort, ennek amúgy is csökkent valóságérzéke megszűnik. Anyja látja, hogy megváltozott, hogy nem bír rá többé hatni s egy fájdalmas, izgató jelenet annyira megviseli, hogy meghal.

Az író — mint az Utóhangból is kitűnik — az anyai szeretetet szánta a regény központi gondolatául. A megoldásban azonban sokkal erősebben előtérben tartja a fiú egyéniségét, jellemét történetét, vele foglalkozik legtöbbet, cselekmény is az ő alakja köré szövődik s a jellemek közül is az övét dolgozta ki a legváltozatosabb árnyalással. Szokatlan, nem típus-embert rajzol benne, akinek boldogulását sokszor kívánjuk, viselkedésén gyakran bosszankodunk. Egyre jobban veszít természetességéből, egyre kevésbbé emberibbé és kevésbbé rokonszenvessé válik. Egy hevenyészetten ható epilógusban az író mégis megoldja az ő sorsát is. Itt azonban nem tudja illuzióját kelteni az olvasóban annak, hogy a halott anya hatni tud fiára, másodszor az a tény, hogy valaki sokféle élet-próbálgatás után egyszerre fölcsapjon írónak és lesz is belőle sikeres író, előzmények híján lélektanilag nem valószínű.

A kísérlet mindenesetre érdekes volt. Hatásának bemutatása gazdag lélektani lehetőségeket nyujtott s ezeket az író nem is igyekezett megkerülni. Részleteiben sok a jól sikerült megoldás, befejezésében és egészében bizonyos hiányérzetet kelt bennünk. *Szabó Richárd.*

MEDVECZY BELLA: ÚTKÖZBEN. Regény (Atheneum kiadása).

A havasi vihar és a Családi ház c. regényei az emberi szenvedélyek hivatott ábrázolójává avatták Medveczky Bellát. Ezt a vonalvezetést legújabb művében is megtartja, sőt fejleszti, árnyalja, erőteljes vagy lágy vonalakra bontja, végül összefogja, feloldja egy csendesfényű harmóniában. Ez az a „vég", amit nem szabad felednie az írónak. Előbbi regényeiben és ebben a munkájában is sokszor féltettük, hogy az emberi lélek homálybavesző mélységeiből, érzések bonyolult útvesztőjéből nem találja meg a napfényre vezető utat. Egy vigyázatlan lépés, hajszálnyi eltérés és szakadékba jut, az érzések mindent elborító sötétjébe. Hála Istennek, Medveczky Bellát intelligenciája, biztos ösztöne, ízlése,

írnitudása, átsegítették ezen a veszedelmen. Megvívott a titokzatosság rémeivel s győztesen került ki a párbajból. Világért sem happy-endre, boldogító igen-re gondolunk, sem témáinak felhigítására, hanem arra a levegős, tisztult magaslatra, feloldó békére, amit könyvének végén el is ért s ami biztató jelnek látszik a jövőre.

A legforróbb mába nyúlt anyagért. Nagyon helyesen nem társadalmi rajzot adott, sem politikumot, hazafias történelmet vagy erkölcsi problémát. Saját területén maradt, az egyéni élet kérdéseinél, tragikus lelkiösszeütközések síkján. A regény szerkezetváza biztosan megépített és nem mindennapi. Mából merítette eseményeit, mégis romatnikus képzelet alkotása. Vid Carner, a neves sebészorvostanár öt esztendeje legteljesebb elzárkózottságban él — műtővel, laboratóriummal felszerelt vidéki kastélyában — béna fiával és sógornőjével együtt, — hogy háborítatlanul dolgozhassék fia gyógyításán, akinek betegségét ő okozta egy balul sikerült műtét alkalmával. A hosszú ideje csukott kaput kényszerűségből kinyittatja a háború menekültjeinek, akik az országútmenti, csendes házban, erdős vidéken pihenést, gyógyulást, üdülést keresnek, hogy utukat folytatni tudják. A hely, ahol a kastély áll, nincs megnevezve. Még az ország sem, lehet Németország, Svájc stb. — a nevekről ítélve — sőt azt sem tudjuk bizonyosan honnan, milyen irányból érkeznek a menekülők? Ez némi bizonytalanságérzést ad az olvasónak. De nem a helyhez, időponthoz rögzítés a fontos témája megírásánál, hanem a véletlenül, rövid pár hétre, tragikus körülmények között összekerült embercsoportnak lelkiélményei, a kialakult szerelmi együttesek, párok és ellenpárok küzdelmei. Súlyos, okomor alaphangulat hatja át a könyv lapjait, amit színes, finom természetleírások enyhítenek. Ezekhez az írónak éppen olyan együttérző íráskészsége van, mint érzések boncolásához. A problémákból adódó feszültség katasztrófában robban ki. De tragédiákon, családásokon, lemondásokon keresztül — a menekülők távozása után — végül is elvezeti olvasóját Medveczky Bella a kielégítő harmóniához. A komor apa és őt gyűlölő fia szívükben egymásra találnak a gyógyulás reményében.

Aki ezt a könyvet írta, alapos ismerője az emberi léleknek, mély rétegeit is fel tudja fedni előttünk. Munkáját azzal az érzéssel tesszük le, hogy a mai, korszerű elemzőregény értékes példányával volt találkozásunk.

Debreczeny Lilla

Sylvester Rt., Budapest. — Felelős vezető: Schlitt Henrik.

SYLVESTER